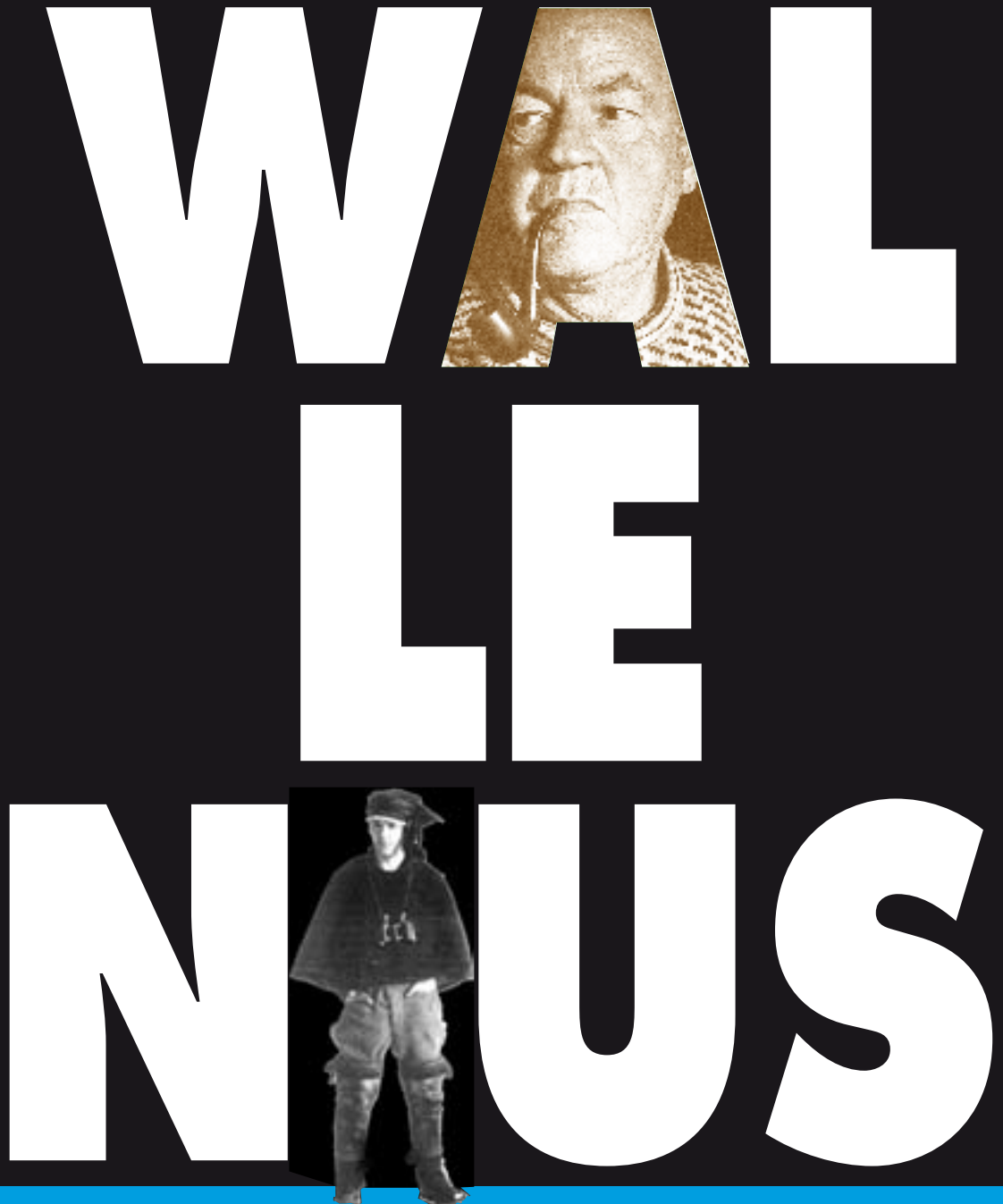

VELI-PEKKA LEHTOLA

WAL LE NIUS

Kustannus-Puntsi

Veli-Pekka Lehtola

WALLENIUS

*Kirjailijakenraali
Kurt Martti Walleniuksen
elämä ja tuotanto*

Kustannus-Paini

Ei ole kahta samanlaista!

Siinä on maailman, siinä on elämän

rikkaus, ei käden kohottamista, ei

tikun sammuttamista, ei väsymystä

– miten Jumala onkaan ihmeellinen!

K. M.

WALLENIUS

vanhuuden mietelmissään.

©Veli-Pekka Lehtola 2. painos
Kustannus-Puntsi
www.puntsi.fi

Lievästi muokattu versio ensimmäisestä painoksesta,
jonka Kustannusyhtiö Pohjoinen julkaisi vuonna 1994.

1. painoksen valokuvat, ellei toisin mainittu, perustuivat
Walleniuksen omiin kokoelmiin, jotka hänen tyttärensä luovuttivat
ystävällisesti käyttöni. Uudessa painoksessa
valokuvasivut on kopioitu 1. painoksesta.

Materiaalin digitalisointi ja taiton päivitys
Matjas Jumisko studiomatjas.com

981-952-5343-44-1

2012

31

SOTILAS

- 9 Sotilas, osallistuja, kirjailija
- 13 Nuori esteetikko Mishka Wallenius (1893-1915)
Kuninkaiden ja keisarien jäljillä – Peoni pojat suorat ja rohkeat
– *”Tämä on siis maa. Tämä on siis ihmisten koti”* – *Yliopisto vai taistelu*
- Gruppenführer Walle (1915-1918)
Jääkärien korkeakoulu – Rintaman hiljaisuudessa – Hallan etappi ja ompelukonekauppias Pursiainen – Epäuskoa ja helvetinkoneita
– *”Älä odota kirjeitä usein”*
- 53 Alaston sota (1918)
Sisällissodan sekavat rintamat – Tervola ja Tornio – Pohjois-Suomen rintaman komentaja, yliluutnantti – Vienaa valtaamaan
– *Seisoskeleva kesäsota – Kansainvälinen syksy*
- 83 Petsamo perimässä (1919-1920)
Lapin rajakomendantin kolttaretki – 63 miehen valloitusretkikunta ulkomaille – Taistelu herroja vastaan, ja vihollisia
– *Punainen hyökyaalto*
- 139 Sotilaan arkipäivä (1921-1930)
”Sano minulle sinä, jota sydämeni rakastaa, missä laumaasi paimennat” – *Maaailman pisimmän viivasuoran rajan avaajana ja vartijana – Berliinin sotakorkeakoulun priimus – Nuori jääkäri yleisesikunnan päällikkönä – Suomalaista strategiaa muovaamassa – Uran huipulla, kuilun partaalla*

141

OSALLISTUJA

- Armeijamme eniten politikoiva upseeri”
Esikuntapäällikkö epäiltyjen kirjoissa – Lapuan liikkeen kynnyksellä – Laillisuusmies vai diktaattoriehdokas
– *Epävarmuuden aika*
- 155 Kenraali, tutkintovanki, kirjailijanalku (1930-1931)
K. J. Ståhlberg, avoin tapaus – Paketti Joensuuhun – Motiiveja tekemättömälle teolle – Raastuvasta korkeampaan oikeuteen – Onnettomat tunarit – Suuren salahankkeen pienuus
– *”Kaunis on tämä maa, mutta hattumainen sen kansa”*
- 189 Lapualta Mäntsälään (1931-1932)
Työttömästä vallankumousehdokkaaksi – Mäntsälässä ammutaan, pelastakaa meidät nyt täältä! – Odottava kapina – Mäntsälän motto – ”Jos olisin tabtonut johtaa toimintaa kapinana, olisin toiminut toisin” – *Taas oikeuden edessä – Huonokuntoiset nälkälakkolaiset*
- 215 Valkoisen Suomen asialla (1932-1934)
Henkien taistelu – Ammuttu nuoli lentää suoraan maaliinsa

227

LAPIN KENRAALI, LAPIN KIRJAILIJA

- Ihmismetsästäjiä ja erämiehiä (1933)
Dokumentista elämänfilosofiaan – Taistelijan mentaliteetti
– *Hyvä Suomi ja paha Ryssä – Suomalainen kolttakuvaus*
- 243 Maailman rantojen kiertäjä (1934-1937)
Maailman äärellä, elämän keskipisteessä – Japani marssii
– *Saksa marssii*
- 265 Rakas luminen helveti (1939-1940)
Lappi hädässä – Pohjoisen rintaman pelastaja – Talvisota Lapissa
– *Tiedotussota – ”Niin tuli siirto” – Viipurinlahden katastrofi*
- 295 Tappioiden tiellä eli hylätty kenraali (1940-1950)
Uudisviljelijä Wallenius – ”Suurta voi kehittyä vain lankeemuksesta”
– *Unohtunut Petsamo-teos – Valvottu Wallenius*
- 319 Marrasjärven poikkiäijä ja vanhat kalajumalat (1951)
Ylinaarman erämaihin – Eristetyn maailman mytologia
– *Nampajärven Alpi ja kalajumalat*
- 331 Miesten meri, naisten ranta (1951-1959)
”Onko tyyppin oikeus lakastumassa?” – Jäämeren maailma, alastoman elämän totuus – Elämä kukkii verevimmin kuoleman varjossa – Pohjalainen jatuli ja spesialisoitu estetismi
- 361 Ison Riipijän tullen (1960-1984)
Keskenjääneet suurtyöt – Kurt Martti Wallenius ja historian kaanon – ”Näin minä uskon” – Tervetuloa Kuolema, hyvää päivää Jumala

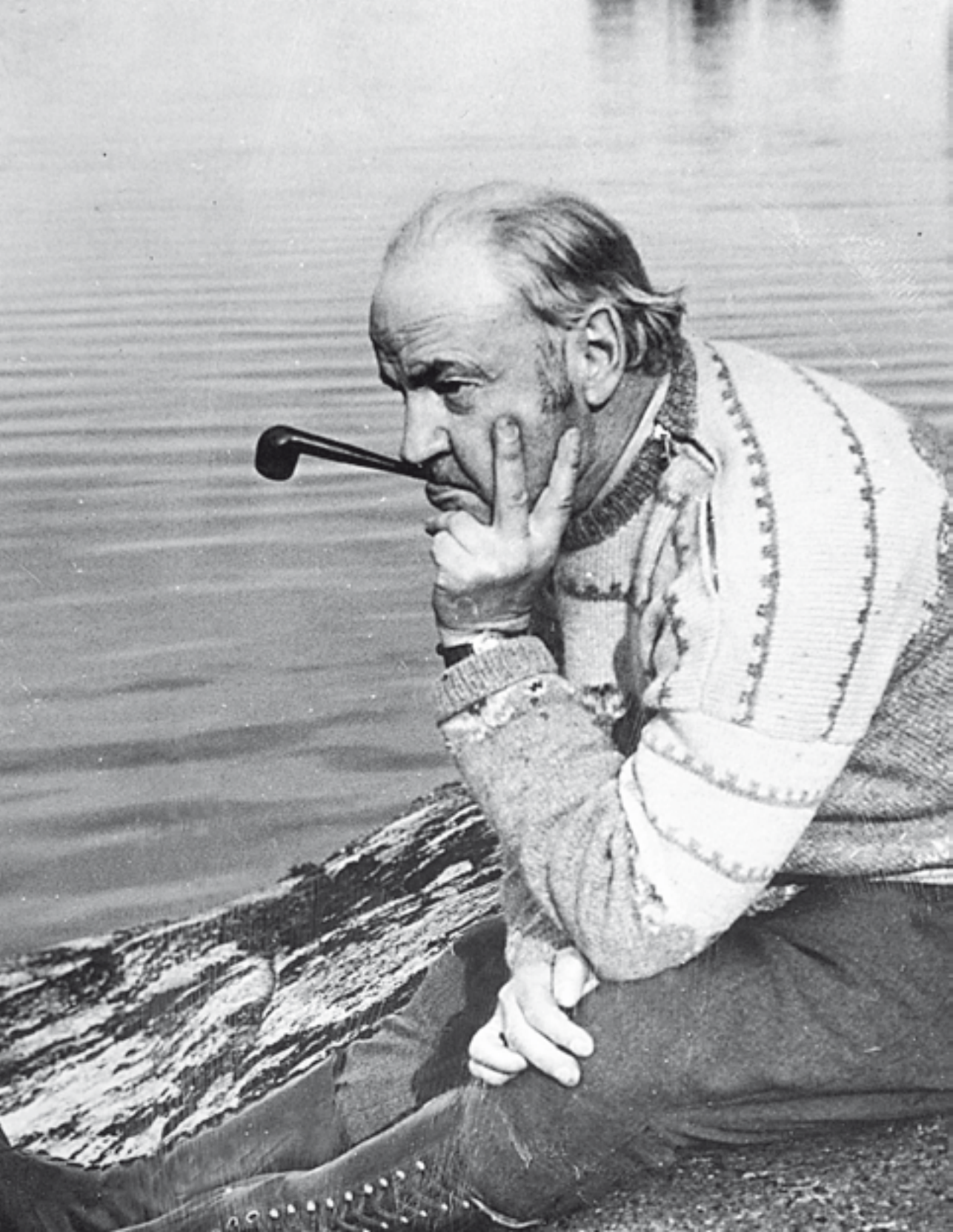
377 K. M. WALLENIUS 1893-1984
383 Viitteet
419 Lähteet

421

K. M. Walleniuksen bibliografia

426 Tutkimuskirjallisuus
431 Henkilöhakemisto

SISÄLLYS

Sotilas, osallistuja, kirjailija

K. M. Wallenius oli sotilaana ja kirjailijana mies, joka kulki omia polkujaan.
Otavan kuva-arkisto.

Kurt Martti Walleniuksessa, kenraalissa ja kirjailijassa, kiteytyvät pienoiskoossa itsenäisen Suomen alkuaskeleet. Silti häntä ei ole nostettu muistopatsaaksi kansakunnan kaapin päälle. Hän on liian omalaatuinen ja monikasvoinen hahmo sopiakseen vakaaseen suomalaiseen kaanoniin. Muistopatsaan kohteen täytyy olla yksituumaisesti hyväksytty monilla tahoilla, tai ainakin hänen tiettyjä puoliaan täytyy tarkoituksellisesti unohtaa. Walleniuksesta vallitsee monella taholla ailahteleva epätietoisuus, jopa ennakkoluuloisuuden värittämä tietämättömyys – puhumattakaan siitä, että hänen sangen epäsovinnasta esiintymistään itsenäisen Suomen historiassa voitaisiin unohtaa.

Walleniuksen henkilö liittyy kaikkiin merkittäviin tapahtumiin itsenäisen Suomen historiassa ennen jatkosotaa. Hän oli jääkäri liikkeen kasvatti, joka oli mukana lähes kaikissa Saksan jääkärien toimissa: rintamalla, erikoistehtävissä Venäjän alaisen Suomen maaperällä sekä lopulta kansalaissodassa Lapin rintaman komentajana. Hän oli mukana suunnittelemassa ja toteuttamassa kansalaissotaan liittyneitä valloitusretkiä itärajan taakse. Hän oli Suomen armeijan organisoiija ja toimintojen kehittäjä sen keskeisinä muotoutumisaikoina. Talvisodassa hän toimi jälleen Lapin rintaman komentajana pysäyttäen ennakoimattoman voimakkaan venäläisten hyökkäyksen pohjoisen suunnalla. Aliupseerista kenraalimajuriksi Wallenius yleni kahdessatoista vuodessa.

Samalla lailla kuin Wallenius liittyi Suomen historiaan, hän on vaikuttanut vahvasti myös Lapin historiassa. Hän on Lapin sotahistorian keskeisimpiä hahmoja Tervolan taistelusta talvisotaan. Hän liittyy läheisesti sotienvälisen Petsamon historiaan Petsamon valloitusretkestä alueen luovutukseen. Hän on Lapin kulttuuri- ja kirjallisuushistorian tärkeimpiä edustajia: hän julkaisi kaikkiaan kuusi Lappi-aiheista teosta, suuren osan muutettuaan pysyvästi Lappiin vuonna 1940. Kaikki ovat Lapin ihmisten ja harrastajien parissa klassikoiden maineessa.

Menestyksellä oli kuitenkin myös kääntöpuolensa. Walleniuksen sotilasura päättyi presidentti K. J. Ståhlbergin kyydityksen aiheuttamaan oikeusprosessiin, minkä jälkeen hänen nimensä on jatkuvasti liitetty tähän itsenäisen Suomen historian ehkä suurimpaan skandaaliin. Mainetta ei palauttanut edes se, että Korkein oikeus vapautti kenraalin kaikista syytteistä. Pidättäminen Ståhlbergin tapauksen yhteydessä ja huhut oikeistovallankaappauksen valmistelusta Mäntsälän kapinassa tahrasivat Walleniuksen nimen vuosikymmeniksi eteenpäin. Talvisodassa uudelleen Suomen armeijan palvelukseen päässyt ja vaaranalaisen Lapin rintaman pelastanut kenraali epäonnistui Viipurinlahden puolustustaistelussa ja siirrettiin reserviin.

Takaiskut kuvastivat toisaalta Walleniuksen luontaisesti hieman taiteilijamaista, epävakaa luonnetta, toisaalta sysäsivät hänen kirjallista harrastustaan eteenpäin. Vastoinkäymiset olivatkin ratkaiseva syy siihen, että hän ryhtyi päätoimiseksi kirjailijaksi.

Jälkimaîneeltaan Wallenius on jäänyt aika myyttiseksi hahmoksi, jonka henkilökuva on usein nähty hyvin ristiriitaisena. Häntä on pidetty fasistina ja rasistina, mutta myös vakavana isänmaan miehenä ja merkittävänä osana lappilaista kulttuuria. Julkisessa sanassa ja tutkimuskirjallisuudessa Wallenius on koettu epäilyttäväksi hahmoksi “lapualaisuutensa” takia. Kun Walleniuksen ajattelua ei ole tunnettu, häntä on erityisesti poliittisessa kirjallisuudessa voitu käyttää syntipukkina, johon kaikki mahdolliset uhkakuvat on heijastettu.

“Walleniukseen suhtaudutaan monella tavalla, etupäässä sen mukaan, mikä puoli hänen toiminnastaan on vihattu ja mikä ihailtu. Virikkeitä molempiin suuntiin on tarjolla runsaasti, niin runsaasti, että niiden keskeltä kuoriutuva henkilö ei ole enää kertakaikkisesti hahmoteltavissa”, määritteli Erno Paasilinna vuonna 1957 tekemässään haastattelussa. Hän piti kenraalikirjailijaa “oman runsautensa kammitsoimana persoonallisuutena”.¹ Wallenius itse hahmotteli vanhoilla päivillään henkilökuvasa poikkeavuutta ja samaansa julkista kohtelua:

Olen keskipitkän elämäni varrella nähnyt monenlaisia elollisia olentoja kääpiösieluista ja karpässarjan menninkäisälyistä elefanttitautisiin, räätälifilosofoihin ja suutaripoliitikoihin asti, (mutta) *vapaa henki on vain taiteilijalle sallittua*; muut sen hengen miehet yhteiskunta tuomitsee auttamattomasti, vieläpä taiteilijankin, jos hän sattuu samalla kerralla olemaan kenraali, varsinkin jos hän on niin rehellinen, että ottaa saman ryypyn kirkkaassa päivänvalossa kuin vuorineuvos tai ministeri Kämpin juhlakerroksessa.²

Se, että kokonaiskuvaa Walleniuksesta on ollut hankala muodostaa, on johtunut paljolti siitä, että hän ei oikein mahdu normaalin elämäkerran muottiin. Hänen toimintansa ei noudattanut tavallisen määrätietoisen – usein jopa ikävystyttävän – elämäntyön kaavaa, jossa korostetaan yhteiskunnallista rakentavuutta ja kaikinpuo-

lista moitteettomuutta arvokkaana kansalaisena. Jatkuvuutta korostavan elämäkerran kannalta kiusallista Walleniuksessa on hänen toimintansa jakaantuminen eri lohkoille: hän on toiminut niin sotilaana, yleisesikunnan päällikkönä, poliittisena häirikönä, tehtaanohtajana kuin kirjailijankin. Siksi myös hänestä tehty elämäkertatutkimus jakaantuu sotahistorian, sotatieteen, aatetutkimuksen, poliittisen historian ja kirjallisuudentutkimuksen saroille.

Tärkeimpinä primaarilähteinä tutkimustyössäni ovat olleet Walleniuksen omat muistiinpanot ja kirjoitukset. Seitsemän kirjansa lisäksi hän julkaisi eri lehdissä pitkälti toistasataa artikkelia, joista laatimani luettelo on sijoitettu kirjan loppuun. Lisäksi Walleniuksen henkilökohtainen arkisto avattiin 1990-luvun vaihteessa tutkijoille Kansallisarkistossa (Valtionarkistossa), ja vasta se on kunnolla valaissut kenraalikirjailijan elämää ja henkilöä.

Kuten kirjailijalle sopii, Wallenius itse koki elämänsä tarinoina ja elämyksinä, joista hän mielellään sekä kertoi että kirjoitti. Siksi myös hänestä kertova elämäkerta sisältää paljon yksityiskohtia ja tapauksia. Wallenius rakasti anekdootteja, pikku kertomuksia, jotka hänen käsityksensä mukaan kuvasivat elämää paremmin kuin pelkät tosiasiat. Hänen asiapitoiset kertomuksensa ja kirjoituksensa sisälsivät usein pitkiä tarinoita, joista normaalille historioitsijalle ei ole paljon iloa, mutta jotka usein mainiosti kuvaavat tapahtumien luonnetta ja tunnelmaa. Juuri anekdootit tuovat julkisen tason rinnalle henkilökohtaisen tason, henkilöhistorian, joka Walleniuksen kohdalla on elämänrikkautta ihmeellisimmästä päästä.

Alkusanat 2. painokseen

Vuoden 1994 jälkeen tutkimuksessa on tapahtunut paljon, ja uutta tietoa monista Walleniuksenkin kokemista vaiheista on ilmestynyt. En kuitenkaan alkanut päivittää uutta painosta kirjastani enempiä kuin stilisoimalla tekstiä jonkin verran. Omasta mielestäni sen piirtämä kuva kirjailijakenraalista ja hänen vuosisadastaan pitää edelleen pääpiirteissään hyvin paikkansa. Kirjan julkaisuluetteloon on tehty jonkin verran muutoksia niiden huomioiden pohjalta, joita sain Sakari Kännöltä kirjani ilmestymisen jälkeen.

En myöskään hennoisi karsia sitä intomielisyyttä, joka välittyy kirjan tulkinnossa. Löytöretki Walleniuksen henkilöhistoriaan avasi huikeita näköaloja Suomen historiaan 1900-luvun alkupuoliskolla. Se myös synnytti innoittuneita tulkintoja, jotka pyrkivät kyseenalaistamaan 1990-luvun alun sosiaalidemokraattisen pysähtyneisyyden ajan näkemyksiä esimerkiksi Suomen poliittisesta historiasta. Sen takia kirja ehkä liikaakin korosti aiemman tutkimuksen mustavalkoisuutta ja ennakkoluuloja Walleniuksen suhteen.

Passinhaltijan valokuva. Passinnehavarens fotografi.

Kiinnitetään niin, ettei sitä voida vaihtaa
toiseen, ja varustetaan virkasinetillä.
Fästes sålunda, ält det icke kan utbytas

Nuori esteetikko Mishka Wallenius (1893-1914)

Opiskelija Wallenius tähtäsi lakimiehen uralle, mutta yleissivistyksen vuoksi luki filosofian kandidaatiksi. Valtionarkisto.

1
1970-luvun alussa nuori tutkija Sisko Ikonen oli haasteellisen tehtävän edessä. Hän oli tullut Rovaniemen Marrasjärvelle haastattelemaan tunnettua Lapin kirjailijaa, entistä kenraalia, joka antoi haastatteluja harvoin, mutta jonka näkemykset oli tärkeää saada talteen. Ikonen oli huolellisesti valmistautunut tapaamiseen. Muodollisuuksien jälkeen hän nosti pöydälle kelanauhurin ja mikrofonin ja teki kirjailijakenraali K. M. Walleniukselle ensimmäisen kysymyksen: “Kertoisitteko taustastanne?” Jämäkän ja terhakannäköinen, mutta jo lähes 80-vuotias Wallenius veti sauhun iänikuisesta piipustaan ja aloitti:

“Ensimmäiset varmasti sukujohtoiset esi-isäni olivat Pipin I Valdemilainen, joka kuoli vuonna 639, hänen pojanpoikansa Kaarle Martell eli ‘Vasara’, joka – kuten hum. kand. hyvin muistaa – löi arabit vuonna 732 ja esti Euroopan valloituksen Espanjan kautta (Martellhan on kuuluisa konjakkimerkki muuten), rouva kuningatar Bertta Isojalka, sekä Kaarle II Kaljupää, poikansa Kaarle III Paksu, Henrik I Linnunpyytäjä ja Ludvig IV Merentakainen.” Sen jälkeen kenraali-kirjailija luetteli erilaisia kuninkaallisia ja sotilaallisia suurhahmoja Englannin Alfred Suuresta ja Eiffelred Neuvottomasta Puolan kuningaskunnan perustaneeseen Boleslav I Rohkeaan, tanskalaiseen Harald Sinihampaaseen, ruotsalaiseen Ragnar Tuittupäähän ja moniin uuden ajan henkilöihin.

Heikkohermoisempi haastattelijaksi olisi voinut moisesta alusta järkyttyä: oliko vanha kirjailija tullut hulluksi? “Olen löytänyt Nurmijärvellä asuneen isoisäni jäämistöstä tekstejä, jotka hän on kirjoittanut täsmälleen samalla tyylillä, kuin Aleksis Kivi Seitsemän veljeksensä.” Päästessään omaan aikaansa Wallenius osoittautui kuitenkin täysissä järjissään olevaksi mieheksi, hauskaksi kertojaksi ja erinomaiseksi havainnoitsijaksi, joka muisti puolen vuosisadan takaiset asiat selkeästi kuin eilisen päivän.¹

Paitsi kenraali-kirjailijan halua shokeerata uusia tuttujaan, Walleniuksen avaus kuvaa hyvin sitä, millaisena hän näki oman roolinsa sotilaana ja poliittisena henkilönä. Hän tunsi sukulaisuutta suuriin sotapäälliköihin ja johtajiin. Historiallisten tosiasioiden kanssa tuolla “varmalla sukujohtoisuudella” ei ollut paljon tekemistä; kyseessä oli pikemminkin vanhoillinen, kriittistä sukututkimusta edeltänyt ajatustapa, jonka mukaan suku saattoi periytyä mistä kuninkaallisesta haarasta hyvänsä, jos sen juuret ulottuivat nykypäivästä 1500-luvulle. Wallenius itsekin ymmärsi sukulaisuuden enemmän henkisenä kuin konkreettisenä: “Jo 2000 vuotta sitten Suuri Kirja tiesi, että ihmisen periytyminen ulottuu vain kolmanteen ja neljanteen polveen, ja vasta viime aikoina tiede on päässyt samaan tulokseen. Mutta tämä koskee tietysti vain ruumiillisia ominaisuuksia; henkisten ominaisuuksien periytyminen ulottuu luonnollisesti paljon pidemmälle”, hän selvitti.²

Vanhon periytymisasioiden esilletuominen kertoi myös Walleniuksen voimakkaasta sukutietoisuudesta. Hän tunsi suvustaan tehdyt tutkimukset ja kertoi mielellään Wallenius-suvun kantaisän olleen “kaimani Martti Lutherin oppilaana Wittenbergissä”. Virallisen *Sukukirjan* mukaan suvun kantaisä oli 1607 kuollut kappalainen Michael Michaelis, joka oli allekirjoittamassa vuonna 1593 Upsalan kokouksen päätöstä Lutherin opista Ruotsin valtakunnan virallisena uskonnuntana. Kyseisellä Mikko Mikonpojalla oli kaksi poikaa, joista toinen, Joosef, jatkoi isänsä jäljissä pappisuralla. Toimiessaan Naantalin kirkkoherrana hän otti nimekseen Wallenius kaupungin latinankielisen nimen “Wallis gratiae” mukaan. Joosefin pojan 20 lapsesta polveutuivat suvun kaikki 1900-luvulle eläneet haarat, sillä kantaisän nuoremman veljen Martti Dahlmanin suku sammui jo varhain.³

Kenraali-kirjailija Wallenius kertoi suurella ylpeydellä sitä, että hänen suvussaan oli ollut 81 pappia, 46 sotilasta, 27 yliopistomiestä tai opettajaa, mutta vain seitsemän kauppiasta! Kauppiat hän rinnasti poliitikkoihin, jotka olivat hänen mielestään yhteiskunnan eläjistä halveksittavimpia. “Taiteilijoita suvussamme ei ole yhtään”, hän lisäsi viitaten omaan rooliinsa kirjailijana.⁴

Pappisperinne säilyi suvussa 1800-luvulle asti. Kurt Martin isoisän isä Karl Isak Wallenius oli Nurmijärven kirkkoherrana vuosina 1824–41, mistä johtui kenraalin erikoislaatuselta kuulostava selostus Aleksis Kiven kielestä. Kenraali oli nimittäin omien sanojensa mukaan löytänyt suvun jäämistöistä Karl Isakin kirjoittaman novellin “Viinanpolttajat”, jonka kieli muistutti ällistytävästi Aleksis Kiven kieltä. Kenraalin selitys oli se, että tuon ajan Nurmijärvellä puhuttiin erikoista murretta, jota myöhemmät kirjallisuudentutkijat ovat pitäneet Aleksis Kiven kehittämänä kirjallisena tyylinä.⁵

Kurt Martin isä veljineen oli ensimmäinen, joka katkaisi pappisperinteen – isänsä suureksi pettymykseksi. Alexis Ossian Walleniuksen haaveena oli upseerinura, ja hänen isänsä, joka ei uskonut haaveen vakavuuteen, myöntyi päästämään pojan

kadettikouluun sillä ehdolla, että tämä lukee kesässä koko raamatunhistorian hänen hyväksymällään perusteellisuudella. Poika teki sen ja pääsi Haminan kadettikouluun, yleni luutnantiksi Kuopion pataljoonassa, mutta siirtyi sitten pankkialalle. Hänestä tuli aluksi Suomen Pankin Kuopion konttorin kasööri, joka nimitettiin vuonna 1905 saman konttorin pankinjohtajaksi. Martin isä teki elämänsä aikana huomattavan virkauran, sillä hän työskenteli pankkialalla yhtäjaksoisesti 42 vuotta.⁶

Kurt Martti Wallenius syntyi 25. heinäkuuta 1893 Kuopiossa Pumpputorin varrella hyvin toimeentulevaan pankkivirkailijan perheeseen. Hän oli perheen toinen ja viimeinen lapsi. Hänellä oli viisi vuotta vanhempi isovelji Eino Alexis, sisaria ei yhtään. Vanhemmat puhuivat keskenään ruotsia, mutta lapset saivat alusta alkaen totutella pelkkään suomen kieleen. Wallenius kertoo, että ennen yliopistoa hän ei puhunut kotonaan yhtään ruotsin sanaa. Mistä sitten kertoo se, että jääkäriaikanaan hän lähetti kaikki kirjeet ja kortit kotiin hämäyksen vuoksi ruotsiksi?

2

Tulevan kenraalin ja kirjailijan elämä sai suuntansa jo ennen syntymää. Äiti toivoi toisesta lapsestaan tyttöä – esikoinen oli jo ehtinyt tuottaa pettymyksen olemalla poika. Poika tuli toisestakin, mutta hän sai kolmivuotiaaksi asti kulkea tytönvaatteissa, kullankeltaisena kiharapäänä ja brodyyrihameessa. Martista otettiin valokuvakin, jossa hän istuu viehkeänä pikku neitosena, kiharrettu tukka valuen olkapäille asti. Eikä sellaista prinsessaa voinut kutsua Martiksi – hänestä tuli Mishka, jolla nimellä hänen vaimonsakin kenraalimestään myöhemmin puhutteli. Vielä alkeiskouluun mennessä pojalla oli tytön hattu, mikä johti hänet elämänsä ensimmäiseen tappeluun.⁷

Tapaus ei tuon ajan sivistyneistöpiireissä ollut mitenkään tavaton⁸, mutta se heijasteli tavallaan äidin roolia perheessä. Työssäkäyvä isä oli toki herra talossa, mutta Walleniuksen myöhemmistä kommentteista voi päätellä äidin olleen herkkä nainen, ehkä yliherkkäkin. “Äitini oli hento, sairaalloinen ja yksinäinen luonne, ehkä siksi perin miehekäs – isä antoi asiain kulkea omaa latuaan”, Wallenius kuvasi lapsuuttaan. Vanhempien välit olivat kuitenkin hyvät, eikä hän omien sanojensa mukaan koskaan kuullut heidän riitelevän.⁹

Tytöksi kasvattamisen perusteella voisi pohtia sitä, mistä lähti kehittymään eräs Walleniuksen keskeisistä ominaisuuksista, miehisyden korostus. Omiaan sitä muovaamaan oli poikakoulu, jonne ei naisopettajia haluttu. Kun yhteiskoulun naismaisteri määrättiin koululle väliaikaiseksi historianopettajaksi, pojat

rakensivat käytävälle pulpettibarrikadin estämään opettajan tulon!¹⁰ Tarina ei kerro, joutuivatko pojat lopulta kuunte-lemaan naisen käsityksiä maailmanhistoriasta.

Monet Walleniuksen myöhemmistä intohimoista juontuvat hänen lapsuudenkokemuksiinsa. Luonto tuli merkitsemään hänelle erittäin paljon jo varhain. ”Talvikaupunki” Kuopiota tärkeämmäksi paikaksi hänelle muodostui lapsena perheen kesäpaikka Rantasalmella. Ensimmäiset kymmenen kesää menivät Rouhialan kartanossa, joka oli hänen äitinsä koti. Sen jälkeen isä osti kauempaa ns. Peonsaaren, joka oli sekä isälle että pojille tärkeä paikka kalastusta ajatellen. Luontoinnostus periytyi pojille ilmeisesti isältä, joka kesällä oli innokas luontoihminen. Hän ei sallinut kartanon alueella hiekkateitä eikä istutettuja kukkia. Isän ehdoton periaate oli, että lihaa syötiin koko kesänä vain juhannuksena, muuten elettiin kalalla. Niinpä pitkin kesää miesväki souti päivittäin kalapaikoille. Pitkänsiiman täkymuikkuja soudettaessa Peonsaarikin alunperin ”löytyi”. Pojat kävivät kalassa myös keskenään, mikä kasvatti vastuun- ja velvollisuudentuntoa.

Walleniuksen suku oli luontorakasta sekä isän että äidin puolelta. Ero oli Martin mukaan siinä, että äidin puolen Enwaldit olivat luonnontutkijoita, jotka kalastivat kyllä mutta eivät käyttäneet aseita; Walleniukset taas olivat ahkeria sekä kalastajina että metsästäjinä. Martin setä oli tunnettu karhunkaataja, jonka mukana kaatoretellä isäkin oli kerran. Tuskin haulikonmittaisena sai Marttikin ensimmäisen pyssysä ja pääsi koppeloita ampumaan.

Rantasalmen aika jäi lähtemättömästi Walleniuksen mieleen idyllinä, josta olivat ”räikeys ja meteli poissa ja mikä parasta, sai kulkea ryysyissä ja istua rapakkoon”. Lapsuuden idylli vaikutti jopa hänen poliittiseen näkemykseensä. Vielä vanhana miehenä hän korosti jatkuvasti sitä, kuinka hyvät Rouhialan kartanon väen – ja koko kartanolaitoksen – suhteet ympäristön maaseutuväestöön ja torppareihin olivat ”ennen politiikkaa”. Hän myönsi, että varallisuuserot olivat suuret, mutta siitä huolimatta suhteissa ei näkynyt ”ylpeyttä tai nöyristelyä, ei röyhkeyttä eikä katkeruutta: politiikan kylvövakkaa ei vielä oltu vuoltu”.¹¹

Myös Walleniuksen poliittiset valmiudet olivat isän peruja. Isä oli poliittisesti valveutunut mies, joka vuonna 1904 oli tulla valituksi jopa valtiopäiville vanhasuomalaisen edustajana. Hän oli passiivisen vastarinnan kannattaja, mutta Bobrikoffin murhankin herättämä riemu jäi koulupojan mieleen sykhdyttävänä tunteena. Venäjälle palvelukseen lähteneitä virkamiehiä ja sotilaita ei Walleniusten kotona otettu vastaan. Martin isoäidin sisaren mies tokaisi heistä: ”Ne saatanat painuvat sinne helvettiin Venäjälle ja tulevat takaisin kuvernööreinä tai muina perkeleinä!”¹²

Isä oli kova urheilu- ja järjestömiehenä, mikä totutti myös Martin varhain sekä sotilaallisuuteen että kunnostaan huolehtimiseen. Ossian Wallenius oli Kuopion

hiihtourheiluharrastuksen uranuurtajia, ja hänet nimitettiin erässä vaiheessa voimistelun opettajaksi Kuopion klassilliseen lyseoon. Ruumiinkulttuurin suosiosta paikkakunnalla kertoivat vuosittaiset suuret urheilujuhlat Väinölänniemien kentällä, jonne – Walleniuksen sanoin – halvimmalla eli 15 pennillä pääsivät ”lapset, venäläiset sotilaat ja koirat”. Jo kouluaikana Martti totutteli säännölliseen, terveelliseen elämänrytmiin. Koulusta tullessaan hän kävi viiden kilometrin hiihtolenkin tai juoksi saman matkan, otti kylmävesisuihkun ja joi puoli litraa kermaa päälle. Nukkumaan hän meni puoliltaöin luettuun joihin ja nousi ylös ennen kuutta.

Keskeisin isän järjestöllisistä luomuksista oli VPK, joka muodosti Kuopiossa muutaman sadan miehen puolisoitaallisen järjestön. Alexis Ossian Wallenius oli vanhana upseerina palokunnan päällikkö, ja Martti pääsi lapsena mukaan pelastusosastoon. Järjestötoiminnankin suhteen kenraali Wallenius painotti myöhemmin sitä, että Kuopiossa vallitsi demokratia: ”ei ollut minkäänlaista poliittista kahnasta tai hankaluutta virkamiesten ja työväestön välillä”. Kiihkoilua ei hänen mukaansa ollut, lukuun ottamatta joitakin pieniä välikohtauksia. Suurlakko vuonna 1905 oli 12-vuotiaalle Martille mielenkiintoista aikaa. Hänen isänsä, vastavalittu pankinjohtaja, kuului kaupungin lakkokomiteaan jopa yhtenä sen johtomiehistä. Walleniuksen kertoman mukaan vasemmistososialistit syyttivät suurlakon aikana joka aamu yhden kaksikerroksisen talon palamaan; poikien oli kasteltava vaatteensa päästäkseen pois koulusta seuraamaan tulipalojen sammutustyötä.

Walleniusten Kuopion koti oli kulttuuripaikka. Isä hankki – kielletyn kirjallisuuden lisäksi – joka joulu ”suunnilleen kaikki kirjat, mitä ilmestyi”. Kirjailijoista isän tuttavapiiriin lukeutuivat kuopiolaiset Juhani Aho ja erityisesti Minna Canth, josta Wallenius kertoi ylpeänä myöhemmin, että ”isäukkoni oli hänen kortinpeluukaverinsa”. Canth oli kuulemma ainoa nainen, joka pelasi korttia (skruuvia) herrojen kanssa. Lisäksi isä esiintyi Martin mukaan Canthin näytelmissä – väittääpä hän kirjailijan tehneen isälle erityisroolejakin.¹³

Walleniuksen kiinnostus taiteisiin periytyi jo lapsuudesta. Muiden lasten tavoin hän piirteli ja maalaili mielellään, mutta lopetti sen pian: ”Annoin pensselini ja värini ystävälleni Anton Lindforsille, köyhälle pojalle, jonka äiti oli kansakoulun vahtimestarina. Huomasin, että se oli hänen alansa, ei minun.”¹⁴ Martin ala oli kirjallisuus. Hän kunnostautui kertomalla satuja naapurin pojille ja runoilemalla jännityskertomuksia suoraan maailmankartalta. Oikeinkirjoitusvihkoonsa kolmasluokkalainen Martti Wallenius suomensi B. Lindensteinin kertomusta ”Ashanttien maassa”. Samoihin aikoihin hän kirjoitti päiväkirjaa, jossa hän kertoo suunnitteleensa näytelmää nimellä ”Kujeita”. Kirjoittelun myötä syntyi jopa ”pari hyvin huonoa runonpätkeä”:

“Äitini toivoi minusta tyttöä - esikoinen oli poika - ja puki minut tytöksi kolmeen ikävuoteen saakka. Minulla kuuluu olleen kullankeltainen kiharapää ja brodyrihameet.”

Kuopiolaisen pankinjohtajan poika Martti Wallenius (alakuvassa vasemmalla) sai siemenen luontoharrastukseensa perheen “kesäpaikassa” Rantasalmella.

Mishkalla riitti harrastuksia näytelmien kirjoittamisesta tanssimiseen.

Kaksi ylioppilaskuvaa vuodelta, 1912, molemmat sattumalta samassa kuvaamossa Helsingissä otettuja. Tuohon aikaan ylioppilaat tulivat Helsinkiin saamaan lakkiinsa: toisistaan vielä mitään tietämättä Kuopiosta saapunut Martti ja Hämeenlinnasta matkustanut Anni kuvauttivat itsensä samassa Universal-valokuvaamossa Unioninkadulla.

Peon pojat

Saaren metsissä marssivat
Peon pojat suorat ja rohkeat.
Pääs' heillä on pitkät sulkaset
ja silmissä urheat katset.
On heillä nuolet ja jouset sorjat,
ja keihäät terävät pitkät, norjat.
Siel' metsot maassa juoksevat
ja hongat suuret humisevat.
Mut silloin kaikuvi ääni suuri,
mahtava niinkuin linnan muuri:
Eläköön vapaus!¹⁵

Loppukaneetti lienee jälleen isän perua – olivathan suurlakon ajat käsillä. Päiväkirjassakin on hajanaisia merkintöjä suurlakosta, mutta valtaosa sisällöstä on tapauksia kalastusretkeltä.

Ylioppilaskirjoituksissakin Wallenius kertoo kunnostautuneensa kirjoittajana. Omien sanojensa mukaan hän laati peräti kolme ainetta – kaksi tovereilleen ja yhden itselleen. Huonoimman arvosanan hän sai viimeksi mainitusta. Ylioppilaslautakunta oli pyytänyt kirjoittamaan aiheesta ”Mitä luonteenomaisuutta pidätte suurimmassa arvossa”. Wallenius aloitti englantilaisella sitaatilla, jonka hän myöhemmin muisteli kuuluneen suurin piirtein näin: ”Maailmaan tulemisesta on niin paljon kärsimyksiä ja poispääsemisestä niin paljon kustannuksia, että tuskin kannattaa koko homma.” Sen jälkeen hän aloitti saamansa – häikäilemättömyyden puolesta. Hän kuuli myöhemmin ylioppilaslautakunnassa istuneelta jäseneltä, että kirjoitus oli arvosteluraadissa herättänyt keskustelua ja hämmennystä.¹⁶

3

Päästessään Helsingin yliopistoon vuonna 1912 Kurt Martti Wallenius oli maailmankatsomukseltaan, poliittiselta vakaumukseltaan ja elämäntavoiltaan kehittynyt nuorukainen, jota näytti odottavan kohoava virkaura lakimiehenä tai tutkijana. Suomalainen yhteiskunta oli pinnan alta epävakainen jo muutamia vuosia jatkuneen venäläisten sulauttamispolitiikan takia, mutta tavallisen ihmisen ajatuksissa elämä tuntui jatkavan entisiä latuja. Yhteiskunnalliselle vääryydelle ei mitään voinut, ja jokaisen oli parasta vain ajatella omaa selviytymistään ja omaa elämäänsä.

Hahmotellessaan myöhemmässä esitelmässään tuota aikaa Wallenius totesi, että hänen sukupolveaan voitiin syyttää intressiköyhyydestä. Nuoret olivat taipuvaisia eristäytymään yhteiskunnasta, koska mitään innostavia ristiriitoja ei ollut: suomet-

tarelais-nuorsuomalainen suuntariita oli lieventynyt, sosialismi ei vielä vaikuttanut myöhemmässä jyrkkyydessään – eikä jäykkä akateeminen elämä kiinnostanut. ”Alettiin kilpailla luvuissa, suorittaa tutkintoja ennätysajassa.”

Walleniuksen mukaan suomalaisuustaistelun ydin oli kuitenkin kaikilla verissä. Hänen sukupolvensa oli kasvanut sortoajassa, jossa myöntäväisyysmiesten laillisuusajattelu viimeistään vuonna 1910 – duuman ottaessa lainsäädäntövallan – koki selvän tappion. Hänenlaisensa nuoret olivat tajunneet vanhempien katkeruuden maasta karkoitusten takia ja riemun Bobrikoffin salamurhan myötä, lueskellut salaista kirjallisuutta, he olivat oppineet halveksimaan venäläistä sotamiestä ja seuranneet tarkoin Venäjän-Japanin sota ja suurlakkoa. Niille, jotka unelmoivat taistelusta suurvaltaa vastaan, toi lämpöä myös buurien menestys Englannin imperiumia vastaan.¹⁷

Walleniuksen päämäärät yliopistossa olivat suurisuuntaiset. Tarkoituksena oli yleissivistyksen vuoksi suorittaa ensin maisterin tutkinto ja jopa tohtoraatti humanistisissa aineissa, estetiikan ja filosofian alalla, ja vasta sen jälkeen siirtyä hankkimaan varsinaisen asianajajan leipätyö lakitieteestä.¹⁸ Hänen opiskelutahtiinsa nähden suunnitelma oli täysin toteuttamiskelpoinen.

Ensimmäiset kaksi vuotta Wallenius syventyi opintoihinsa ja istui innokkaasti maan johtavien humanistien luennoilla. Hän kuunteli professori Yrjö Hirnin oimintakeisia luentoja estetiikasta, professori Werner Söderhjelmien esitelmiä maailmankirjallisuudesta, K. S. Laurilan liikuttuneita näkemyksiä pohjoismaisista kirjailijoista ja Viljo Tarkiaisen tutkimustuloksia ”löytämästään” Aleksis Kivestä. Hän luki paljon, niin että häneen ihastunut älykäs Anni Joensuu joutui hämilleen tuntiessaan tietämättömyytensä keskustelussa. Wallenius nautti runoudesta ja pohdiskeli elämän peruskysymyksiä. Tuleva kenraali ja Lapuan liikkeen johtohahmo luki idealistista filosofiaa, Henri Bergsonia ja Schopenhaueria, etsi ”loistavia värejä, huumaavia tuoksuja, kykyä tuntea välittömämmin kuin muut”. Olemukseltaan hän oli Annin mukaan ”kuin olisi ollut hengestä koottu, niin eeterinen”. Hän tutki ja käänsi suomeksi norjalaisen symbolistin Sigbjörn Obstfelderin tuotantoa.

Walleniuksen lähipiirin muodostivat boheemit ystävät, maalarinalku Anton Lindfors ja omalaatuiset opiskelijatoverit Tauno Ilmoniemi ja Einar Wichmann. Viimeksi mainittu hörppi julkisesti vettä suoraan hevosten juottokaukaloista. Oma-laatuinen oli myös Martin uusi tuttavuus Anni Joensuu, joka osakunnan vuosijuhlissa – civis Jutilan suunnattua juhlapuheensa naisopiskelijoita vastaan – marssi tilaisuudesta ulos jono muita naisia perässään. Suomea vuoden 1912 olympialaisissa edustaneiden Ilmoniemen ja Wichmannin kanssa Wallenius kävi välillä urheilemassa, välillä vain vetelehtimässä kaupungilla. Voimistelusalilta he siirtyivät tuhlaamaan vähiä rahojaan kuppiloihin, joista sai hernesoppaa 10 pennillä – he olivat katkeria, kun hinta nousi viiteentoista. Teatterissa he kävivät joskus, konserteissa eivät koskaan.¹⁹

Wallenius näyttää pohtineen syvästi elämän tarkoitukseen liittyviä kysymyksiä. Nuoruuden ehdottomuudella hän haki paikkaansa maailmassa kirjoista ja filosofiasta. Monen muun nuoren tavoin hän ihastui Schopenhauerin pessimistiseen filosofiaan, jolle hän omisti oikein oman muistikirjansa. Schopenhauerin ajattelu oli hänen mukaansa “ristiriitaista, käsittämätöntä, satunnaista, liioittelevaa, häikäisevää, mutta se kulkee painavista totuuksista raskaana toiseen”. Schopenhauer oli “metafyysikko läpeensä, ei siis vanhoilliselle nykyajalle sopiva”. Voimakkaimmin nuoreen mieheen vetosi ilmeisesti Schopenhauerin voimakas tahtoajattelu. “Elämä on hänelle kuin valtava, hämärä vietti, kuin raaka, elementaarinen tahto elää, kuin synkkä salaisuus. Olemassaolon nälkä, joka välittämättä järjestä tahtoo loputtomasti ja perusteettomasti tulla tyydytetyksi. Tätä ajattelee hän puhuessaan maailmasta tahtona”, Wallenius kirjoitti muistikirjansa. Schopenhauer näki saman ykseyden ja tahdon ilmiöiden kaikessa lukemattomuudessa.²⁰

Schopenhauerilainen tahdon filosofia näkyi vahvasti Walleniuksen ajattelussa koko elämän ajan. Se liittyi hänen mielessään olemassaolon kamppailuun, jossa taistelulla ja sodalla oli olennainen merkityksensä. Sen keskeinen ominaisuus oli kuitenkin schopenhauerilaisittain hämärä, sokea, tajuton elämisen tahto, irrationaalinen pyrkimys ja halu olemassaoloon, elämään. Wallenius järkeili, että emme elä edessämme siintävien, tavoittelemisen arvoisten ihanteiden takia, vaan siksi, että elämisen tahto työntää meitä eteenpäin vastustamattomalla voimalla.²¹ Moninainen elämän tahdon mytologia ulottui Walleniuksen ajattelussa nuoruudenpäivistä hänen kirjalliseen tuotantoonsa puoli vuosisataa myöhemmin. Myös kirjoissaan Wallenius toi usein esiin elämän käsittämättömän rikkauden, jonka ainoana päämääränä oli olemassaolo ja jonka ainoana elämänohjeena oli tahto elää. Vain ihminen yritti ajattelussaan tuoda tuon elämäntahdon yhteyteen moraalikäsitykset, joita luonto ei kuitenkaan tunne.²²

Toisaalta taide kuului olennaisena osana Schopenhauerin filosofiaan, sillä Walleniuksen sanoin “ihmisellä on pyrkimys irti ajallisesta ja luonnollisesta elämästä, ajattomaan, metafyysilliseen”; samaa hahmotteli hänen mielestään jo Novalis maagillisessa idealismissaan. Schopenhauerin mielestä ihminen saattaa osittain vapautua elämäntahdon sokeudesta ja hillittömyydestä taiteen ja filosofian avulla. “Taide on olemassaolon arvoa oleellisesti määräävä maailmantapahtuma”, Wallenius kirjoitti.²³

Toinen Walleniuksen ihanne oli Henri Bergson, jonka vuosisadan vaihteessa kehittämää suuntausta on joskus nimitetty ‘elämän metafysiikaksi’. Schopenhauerin tapaan Bergson käsitti elämän ehdottomana, alati liikkuvana, jakamattomana ja konkreettisena “elämän hyökynä” (elan vital), irrationaalisenä ”oliona sinänsä”, joka on puhdasta kvaliteettia ja puhdasta aikaa. Hänen näkemyksensä ihmisen luovasta kehityksestä muistutti tavallaan Schopenhauerin tahto-käsitystä, mutta

Bergson ymmärsi kehityksen paljon dynaamisempaan ja tietoisempaan, tietyissä mielessä darwinistisen evoluutioteorian näkökulmasta.

Elottomaan aineeseen verrattuna elämä oli Bergsonille olemukseltaan liikettä, joka on lakkaamatonta kasvua ja luomista ja jota tahtomme toteuttaa. “Todellisuus näyttäytyy meille ikuisena tulemisena. Se – ei koskaan ole valmista, tullutta”, hän totesi. Älytiedon sijasta elämän ”tulemista” voidaan tajuta ja suorittaa väärentämättömästi vain vaistotiedon eli intuition avulla. Bergsonille kokemus tuli ennen älyä, sillä siinä missä älyn kohteena oli paikan ja epäorgaanisen aineen maailma, vaistotieto suuntautui aikaan ja elämään.²⁴

Walleniuksen myöhemmän elämän kannalta ehkä yllättävintä hänen nuoruudessaan oli kiinnostus Obstfelderin, yliherkän norjalaisen symbolistin runouteen. Kiinnostuksen vakavuutta kuvaa se tosiasia, että Wallenius käänsi suomeksi lähes kolmekymmentä Obstfelderin runotekstiä ja suunnitteli hänestä jopa väitöskirjaa.²⁵ Myöhemmin, päätettyään ruveta jääkäriksi, Wallenius tosin käytti väitöskirjatyötä vain ulkomailta oleskelunsa kullissina viranomaisille ja vanhemmilleen. Yllättävältä kiinnostus tuntuu siksi, että erityisesti 1930-luvun vanhoilliseen Walleniukseen on ensi tuntumalta vaikea liittää romanttista runoilijaa, joka loppusoinnuttomissa, äärimmäisen sisäänpäin kääntyneissä runoissaan oli koko pohjoismaisen symbolismin uranuurtaja. Hän oli luomassa tietä esimerkiksi 1910-luvun suomenruotsalaiselle modernismille, joka 1920-luvulta lähtien oli yksi vanhoillisen valkoisen Suomen konkreettisimmista vihollisista kulttuurielämässä.

Näyttää selvältä, että Schopenhauerin tahtofilosofian tapaan Obstfelderin romanttinen olemassaolon filosofia ja kuoleman mystiikka tarjoavat tärkeän punaisen langan Walleniuksen ajatteluun. Walleniuksen suomentamassa artikkelissa tutkija Gunnar Henberg piirsi Obstfelderistä kuvan, joka sopii hyvin myös nuoreen Walleniukseen: “Obstfelderillä oli paljon Faustia itsessään. Ihmisen vaellushalu, aktiivinen järki, ylivoimaiset logilliset lahjat, viha hämärää ajattelua kohtaan, aivot filosofiaan ja matematiikkaan, merkantilismin halveksunta, totuuden jano ja kaiken pohjalla tämä uskontojen uskonto: himo saada tietää miksi, mistä, mihin.”²⁶

Elämän perusasioihin uppoutuvaan herkän nuorukaisen tunteisiin lienee vedonnut jo Obstfelderin persoona, jossa vaikutti syvä ristiriita fyysisen heikkouden ja sielullisen voimakkuuden välillä. Obstfelder oli tasapainoton henkilö, joka nuoruudeninnossaan ehti lukea jopa insinööriksi, mutta epäonnistui surkeasti työssään Amerikassa. Norjaan paluun jälkeen hänen mielenterveytensä alkoi järkkyyä ja hän kuoli mielisairaalassa vain 34-vuotiaana. Wallenius tunsi omakseen sen ihmissielun orpoudentunteen ja tuskan, joka Obstfelderin ajattelussa syntyi “hienotuntoisen, unessaan elävän ihmisen ja tylyn maailman kosketuk-

sesta”, kuten tutkija Anna-Maria Tallgren totesi Walleniuksen ihailemassa esseessä runoilijasta.²⁷

Suurimman vaikutuksen nuoreen idealistiin teki kuitenkin Obstfelderin elämänkiikka pulppuava tuotanto, joka kokonaisuudessaan oli synkkäpiirteisen johdonmukaista pyrkimystä löytää vastaus koko olemassaolon kysymyksiin. Walleniuksen kääntämien runojen kirjo ulottuu eroottisista runoista vallattomiin kevätrunoihin ja mystisistä luonnon tunnelmista kuoleman hahmoon jokaisessa elämän ilmentymässä. Pohjimmaisena tunnelmana Obstfelderin tuotannossa oli Tallgrenin sanoin kuva yksinäisestä ihmisestä “suuressa yössä, ympärillä ääretön lakeus, jonka viivat kaikkialla sulautuvat pimeään taivaaseen”.²⁸ Orpoudentunteen kiteytymä on Obstfelderin kenties tunnetuin runo ”Jeg ser” (Minä näen), jota eräs kirjallisuushistorioitsija on nimittänyt “Obstfelderin ja surullisen pohjoisen mielenlaadun omaksi Hamlet-monologiksi”.²⁹ Wallenius suomensi sen:

Minä näen

Minä katselen valkoista taivasta,
minä katselen harmaansinisiä pilviä,
minä katselen veristä aurinkoa.

Tämä on siis maailma.
Tämä on siis taivaankappaleiden koti.
Sadepisara!

Minä katselen korkeita rakennuksia,
minä katselen tuhansia ikkunoita,
minä katselen kaukaista kirkontornia.

Tämä on siis maa.
Tämä on siis ihmisten koti.

- Miten raskaiksi harmaansiniset pilvet käyvät.
Minä katselen, minä katselen...
Olen varmaan joutunut väärälle taivaankappaleelle!
Täällä on niin kummallista.³⁰

Obstfelder tasapainotteli kahden ristiriitaisen elämäntunteen välillä: hän puhui sielussaan taistelevista vastavoimista, olemisen kauhusta ja häviämisen kauhusta. Järkyttävä kuva runoilijan yksinäisyydestä välittyy runosta ”Navnlös” (Nimetön),

jossa kokijan äänettämyys maailmassa käy suorastaan kauhistuttavaksi. Kukaan ei kuule hänen hätääntynyttä yskintäänsä eikä muita elonmerkkejään ja hän tuntee muuttuvansa aaveiden kaltaiseksi. Hän pelkää elämää ja pelkää kuolemaa. Walleniuksen suomentamassa mitallisessa runossa ”Ei metsässä tähtiä loista” tulee esille samankaltainen “ei-olemisen” sävyttämä tunnelma: “Ei metsässä tähtiä loista,/ ei keijuja tanssi, ei toista/ ruusuvuoteilta toiveitaan./ Ei kultia siroitu pintaan,/ ei neitoja ui, jotka rintaan/ ujoa kätkevät kaipaustaan./ Ei nuku nyt haltia meren/ ei kimalla sykkeessä veren/ kasteolkansa valkeanaan./ Ei unilta kuisketta jouda,/ei lempivät enkelit souda/ sinipeitossa taivaassaan”. Romantiikan tapaan Obstfelderin runous perustuu vahvasti vastakohtaisuuksille: rakkauden ja kuoleman, synnillisen erotiikan hehkun ja mullan sammuttaman elämän, naisellisuuden ja luonnon vastakohtille. Kaikkea hallitsevat kuitenkin mystisen kaipauksen, maallisen uupumuksen ja kuoleman tunteet. Runossa ”Koko luomakunta huokaa” runoilija kirjoitti: “Rakkaus – sitä ei kukaan tunne,/ kaipaus, sen tuntevat kaikki.”³¹

Obstfelderin runoudessa nuori Wallenius löysi elämän ja kuoleman mysteerin. Runoilijalle elämä oli pyhä mysteerio (“er det livet som er det vi kalder Gud?”), valtava tunteiden ja kokemusten hyöky, johon sulautuminen, hukkuminen oli sielun lopullinen päämäärä: “Mod solen, mod himlen, mod Gud går din færd.” Elämän väkevyys perustui kuoleman läheisyyteen ja läsnäoloon kaikessa, mitä ihminen tekee. Obstfelderille rakkaus ja kuolema olivat sukulaistunteita, toisiinsa sulautuneina. Samoin oli laita muiden ihmistä lävistävien tunteiden ja ihanteiden: “– se joka tuntee unelman itsessään, hän tuntee Kainin merkin otsallaan ihmisten parvessa. Mutta kun kuolema lähestyy, silloin näkee hän, että totuus – se oli unelma.” Obstfelderille kuolema oli ihme, jonka valaistuksessa ihmiset ja heidän pyrkimyksensä tulevat selkeämmiksi ja suuremmiksi.³² Siitä tuli myös Walleniuksen elämän johtotähti.

4

Samaan aikaan kuin Wallenius syventyi opiskeluun ja runouden syövereihin, hän henkisesti kamppaili toimeettomuuden ja rauhallisen elämän aiheuttaman turhautumisen kanssa. “Rauhallisuus yhteiskunnassa, taisteluttomuus merkitsee unta, kehityksettömyyttä. Yksilöt individualisoituvat, perhe hajaantuu ja joutuu valtion ja kunnan riippuvaisuuteen...”, hän kirjoitti levottomia ajatuksiaan.³³

Ensimmäisen maailmansodan puhkeaminen elokuun alussa 1914 aiheutti uudenlaista liikettä yliopistopiireissäänkin. Siitä keskusteltiin kadunkulmissa, kahviloissa ja osakunnassa. Vanhemman polven kanssa väiteltiin avoimesti ja peittelemättä. “Yhä useampi ylioppilas alkoi – - tutkia sotilaallista ammattikirjallisuutta, strategiaa, sotahistoriaa ja ohjesääntöjä.”³⁴

Sodan alkaminen ei sinällään vaikuttanut suomalaisten näkemyksiin omasta merkityksestään suuren valtakunnan rajamaana. Venäjän asema alkaneessa sodassa näytti hyvin vahvalta, eikä sen sortumiseen hevin uskottu. Myöntövyölinjan kannattajat eivät pitäneet realistisena tai edes toivottavana irrrottumista Venäjältä, sillä suuren valtakunnan tarjoama turva tuntui levottomina aikoina ensiarvoisen tärkeältä. Toivo-muksena oli lähinnä Suomen autonomisen aseman palauttaminen. Liikemiespiirit olivat valmiita taloudellisista syistä jopa vannomaan täydellistä lojaalisuutta Venäjälle. Myöntövyölinja kesti vahvana koko maailmansodan ajan ja sen piirissä aktivistiliikettä pidettiin vaarallisena hankkeena koko kansalle.

Aktivistisen jääkäri liikkeen kannalta ratkaiseviksi tulivat ne toimenpiteet, joita venäläiset sotatilan turvin suomalaisten itsenäistä asemaa vastaan suuntasivat. Monien muiden rajoitusten lisäksi symboliseksi toimeksi nousi eduskunnan entisen puhemiehen P. E. Svinhufvudin vangitseminen ja karkottaminen, joka monille nuorille oli osoitus myöntövyöliikkeen epäonnistumisesta. Nuoret eivät voineet ymmärtää passiivisen vastarinnan perusteita, koska he eivät olleet nähneet sen korostaman laillisuusajattelun milloinkaan toteutuvan. Svinhufvudin karkotuksen aikoihin tapahtui aktivistien ensimmäinen todellinen yhteydenotto aluksi Ruotsin, sitten Saksan viranomaisiin sotilaallisen koulutuksen järjestämiseksi. Helmikuussa 1915 vajaan kaksisataa suomalaista nuorukaista lähti salaa ”partiojohtajien kursseille” Lockstedtin leirille lähelle Hampuria.

Maanalaisen vastarintatoiminnan valmistelu pysyi salassa: Walleniuksen mukaan ”tieto jääkäri liikkeestä levisi ylioppilapiireissään hyvin hitaasti, varovasti, pisaroinnalla”. Vasta keväällä 1915 siitä tiedettiin hieman yleisemmin, ja samalla sen pohtiminenkin tuli avoimemmaksi. Esimerkiksi Wallenius oli toukokuun puolivälissä mukana savolaisten ja karjalaisten kokouksessa Karjalaisten talolla, jossa runsaan puolensadan opiskelijan kesken käytiin kova väittely jääkäri liikkeen oikeutuksesta. Enemmistö kannatti aktiivista vastarintaa ja otti Walleniuksen muistin mukaan moton: ”Polvi rinnalle ja peukalo silmään.”³⁵

Maailmansodan kuluessa ja Suomen tilanteen kehittyessä Wallenius tuli varmemmaksi akateemisen elämän sopimattomuudesta hänen levottomalle luonteelleen. Yliopisto ja varsinkaan historiallis-kielitieteellisen osaston ohjelmattomuus ei voinut tarjota vastausta hänen toiminnanhalulle. Yhteenvetona omasta yliopistourastaan Anni Wallenius esitti myöhemmin retorisen kysymyksen, jonka olisi varmasti voinut allekirjoittaa myös Martti: ”Mutta milloin yliopisto teettää tutkijoilleen ja julkaisee jonkin rahaston turvin tieteellisesti pätevän tilaston, josta käy ilmi ne ajan, rahan, terveyden ja ihmishenkien menetykset, jotka arvostettu akateeminen vapaus on vuosikymmenien kuluessa saanut aikaan?”³⁶

Viimeistään tietoisuus mahdollisuudesta ruveta jääkäriksi sai Walleniuksen li-

säämään vauhtia opintoihinsa ja alkamaan valmistautua taistelun tielle. Hän harppoi opintojaan knoppikysymysten avulla, samalla kun alkoi yhä enemmän harjoittaa ruumiinkuntoaan. Hän teki harvaanasuttuihin korpiin pyöräilyretkiä, joihin saattoi kyllä jo liittyä värväystoimintaakin, ulkoili, souti, väänsi kiviä. Hän nosti miehisen lujouden arvoasteikossa niin korkealle, että Annin piti oikein häntä siitä arvostella: ”Tahdot omata voimaa. Hartiat, niiden leveys, ovat mielestäsi miehisen voiman mitta. Voimaa minäkin tahdon, hengen voimaa. En toivoisi sinun olevan rotevan, suuren, karkean.”³⁷

Tyttöystävälle lähetetyistä kirjeistä välittyi toisaalta sisäinen kamppailu arkipäivän tarkoituksettomuuden ja elämän mielekkyyden välillä, toisaalta luja usko omiin mahdollisuuksiin: ”- - minä olen voittava tämän taistelun. Sillä joskus tunnen maailmoja-murskaavaa voimantuntoa, joka ei perustu liialliseen itseluottamukseen, suuruudenhulluuteen, vaan kasvavaan tahdonlujuuteen.” Aktiivisen tahdon kysymys – erilaisena kuin Schopenhauerin filosofiassa – tuli yhä voimakkaammin esille: ”Tahdon kasvattaminen on minulle elinkysymys. Jos tahto hajoaa, hajoavat tieto- ja tunneainekset, ja seurauksena on ajatusten ja tunteiden sekasorto, unitila, hulluus.” Ajatuksen voisi tulkita niinkin, että hän oli alkanut pitää Obstfelderin henkilökohtaisen elämän kaaosta seurauksena tahdon heikkoudesta. Käsitys tahdon koossapitävästä voimasta tuli määrittämään jatkossa koko Walleniuksen maailmankatsomusta ja myöhempää tuotantoakin.

Kaksijakoisuutensa tuntien Wallenius teki samana vuonna arvion: ”Minusta voisi ehkä tulla mies, jonka suurin ilo on palvella ihmiskuntaa, paras se teko, joka tuottaa ihmiselle suurimman mahdollisen onnen. Mutta minussa on myös - - laskevan konnan tuntomerkit.”³⁸

Akateemisen loppuönsä Wallenius laati kansantaloustieteen alalta. Aiheena oli ”Syntyvyyden kehityksestä, erityisesti Suomen oloja silmälläpitäen”. Runsaaseen saksankieliseen kirjallisuuteen vedoten nuori tutkijanalku totesi syntyvyyden olleen viime vuosikymmeninä laskussa. Sitä ei kuitenkaan ollut pidettävä ”sairaloisena, turmiota ennustavana, suvun huonontumisesta johtuvana ilmiönä”, vaan seurauksena valistuksesta, ”suojelusvälineiden” kehityksestä ja kasvaneesta varallisuudesta.³⁹

Kesällä 1915 Kurt Martti Wallenius valmistui filosofian maisteriksi. Valmistuessaan hän oli 21-vuotias ja lukenut ylemmän korkeakoulututkinnon kolmessa vuodessa.⁴⁰ Samalla vauhdilla hän olisi ollut tohtori parin kolmen vuoden kuluttua. Vähäisillä rahoillaan Wallenius kävi ostamassa maisterinsormuksen ja kiirehti näyttämään sitä tyttöystävälleen ja vanhemmilleen, jotka olivat viimeisten kuukausien lukumylläkkästä jääneet vaille huomiota. Sen kummempaa ylpeyttä tutkinto ei nuorena miehenä nostattanut. ”Kahdesti on tutkintoni juhalle tuntunut, Sinun luoksesi tullessa ja kotiini tullessa”, hän kirjoitti Annille.⁴¹

I SOTILAS

Gruppenführer Walle eli etappimies Pursiainen (1915-1918)

Führer der Sturmtruppe 3/Jäg. 27, Libau. Pukuun liittyvistä ohjeista tekee walleniusmaisen poikkeuksen suomalainen puukko.

1

Vuoden 1915 kevät oli nuorelle opiskelijalle Anni Joensuulle onnellista aikaa. Kaksi vuotta jatkuneet opiskelut olivat edenneet laudaturtyön tekovaiheeseen, ja jo aiemmin puhjennut rakkaudentunne opiskelutoveri Mishkaa kohtaan oli alkanut saada selkeämpiä seurustelun muotoja. Avointa ja iloista Annia kiinnosti tämä hieman syrjäänvetäytyvä nuorimies, joka kävi jonkinlaista sisäistä kamppailua “eteerisen minänsä” ja voimakkaan tahtoihmisen ihanteensa kanssa. Mishkan oppineisuus teki häneen vaikutuksen, samoin kuin hänen salaperäisyytensä. Tunne oli molemminpuolinen: Martti ihastui ennen kaikkea Annin järkeen, joka henki tervettä talonpoikaisuutta.

Kevään ja kesän mittaan nuoren miehen salaperäisyys alkoi kuitenkin saada omituisiakin muotoja. Jo tutkintonsa suorittamista varten Mishka oli ymmärrettävästi “kadonnut” pitkiksi ajoiksi lukukammioihinsa. Mutta myös tutkinnon jälkeen kesällä hän häipyi maaseudulle, lähetellen kirjeitä, jotka tulevaisuuden pohdiskeluissaan antoivat rivien välistä ymmärtää nuoren miehen löytäneen vankan merkityksen elämälleen. Varsinainen romahdus tuli syksyllä. Mishka lähti maasta yhtäkkiä, hyvästejä sanomatta. Mishkan ystävältä Anni kuuli hänen menneen Tukholman yliopistoon tekemään väitöskirjaansa. Iloisena tunnetun Annin valtasi tuska, joka jatkui koko talven: “Kuljin kuin otsaani olisi polttoraudalla lyöty Mishkan nimi.”¹

Annin tuskaa lievitti aavistus siitä, että lähdön äkillisyys ja salamyhkäisyys oli tarkoituksellista. Helsingissä liikkui yhä vahvempia huhuja siitä, että suomalaisia nuoria miehiä koottiin Saksaan valmistelemaan vastarintaa venäläisiä vastaan. Keväällä Mishkalta saapunut ensimmäinen kirje vahvisti – viattomuudestaan huolimatta – Annin epäilyjä. Vaikka Mishka kirjoitti jokseenkin lakonisen kirjeen ilman vähäisintäkään viitasta sotilaskoulutukseen tai Saksaan, luki Anni – rakastuneen ihmisen tavoin – rivien

välistä. Saihan Mishka puhua Tukholmasta, kuninkaallisesta kirjastosta ja Obstfelderin koskevasta väitöskirjastaan – ne olivat sanoja sensoreille. Sen sijaan puhe siitä, että ruoka oli yleensä kurjaa, kotiin pääsy epävarmaa ja tulevaisuus maisterina sumuista, viittasi mykällä tavallaan Annin kuulemiin kuiskailuihin Saksan “oppimatkoista”.²

Walleniuksen valmistautuminen jääkäriuraansa varten oli heijastunut jo hänen aiemmissa kirjeissään Annille, hänen vielä ollessaan kotimaassa. Hän oli kertonut sou-taneensa paljon, urheilleensa – ajaneensa maaseudulla polkupyörällä pitkiä matkoja: “112 kilometriä hurjaa ajoa. Harvaanasuttuja korpia.”³ Kyseessä lienee ollut aktiivinen valmistautuminen tuleviin koitoksiin, mutta ilmeisesti Wallenius osallistui myös siihen ylioppilaiden työhön maaseudulla, joka tuotti jääkäriliikkeelle niin tärkeän etappijärjestelmän paikallisine asiamiehineen ja värvättyjen opastajineen.

Suoritettuaan filosofian kandidaatin tutkintonsa nopeasti valmiiksi Wallenius oli valmis jääkäriliikkeen palvelukseen. Hänen toimistaan kesällä ja alkusyksyllä 1915 ei ole tarkkoja tietoja, mutta Jääkäripataljoonaan lähtijöiden joukossa syksyllä hän oli nopeimpia. Myöhemmin Libaussa tekemissään kirjallisissa hahmotelmissa hän kuvasi lähtöä tunnelmallisesti, piirtäen siinä hieman Obstfelderin tapaisen, kohtalokkaan romanttisen proosarunon harjoitelman:

Istun sateisena syyskuisena iltana suuren. kirjoja ja papereita täynnään olevan kirjoituspöytäni ääressä. Luen jotakin Peter Nansenin teosta. Ovelle koputetaan. E. ja T. astuvat sisään ja puristavat käsiäni. Vielä äännettömämpänä kuin tavallisesti. “Lähdemme Saksaan, jos sinä lähdet?” En vastannut. Otin laatikosta kolme ottinkia. Asetin jokaisen eteen pullon ja lasin. Joimme ääneti. Soitin biilin. Lähdimme keskustelemaan kapakkaan käytännöllisistä seikoista.

Neljä päivää myöhemmin. Mies istuu yliopiston kirjastossa Obstfelderin kirjeenvaihtoa tutkien. Vastapäätä vaaleaverinen nainen. Tuo nainen on tänä vuonna usein häntä vastapäätä istunut - -. Mies nousee äkkiä ja kokoo paperinsa. Puoli tuntia myöhemmin pysähtyy biili kirjaston eteen. Mies astuu naisen luo ja ojentaa hänelle huolellisesti taitetun paketin. Nainen ottaa sen eikä sano mitään, hän näyttää tietävän mitä se sisältää. Mies ojentaa kätensä. Nainen: Etkö koskaan palaa? Mies: Aavistan, etten palaa. – Kynät rapisevat yhtä yksitoikkoisesti kuin ennenkin. Paketissa oli musta, silkkinen kuolinnaamio.⁴

Yhdessä uskollisten toveriensa Tauno Ilmoniemen ja Einar Wichmannin kanssa

“Walle” nousi syyskuun loppupuolella junaan 50 markkaa taskussaan, matkusti Vaasaan ja sieltä moottorivenekyydillä Uumajaan. Koska heidän ikäisensä miehet eivät enää päässeet passilla maasta pois, heidän oli mentävä salaa kiertotietä.⁵ Lähti-essään hän kirjoitti isälleen lyhyen kirjeen: “H.U. (Hyvä Ukko)! Kirjoitan kiireessä. Sain apurahaa 800 mk, jolla ajattelen tulla toimeen neljä kuukautta. Lähdän tänään, koska eräs toverini, filologi, matkustaa silloin Englantiin. Kirjoitan matkalta. Sydäm. terv. Martti.”⁶

Uumajassa joukko yllättäen vangittiin. Walleniuksen mukaan itse kruununvouti kuulusteli heitä, epäillen miehiä venäläisiksi urkkijoiksi. Hän ei suostunut uskomaan vähissä rahoissa olevia poikamaisen nuoria miehiä, jotka väittivät olevansa ylioppilaita, yksi peräti filosofian maisteri. Selvittääkseen asian hän pani pystyyn kuulustelun. Latinan tentissä kruununvoudille Kurt Martti lausui täyttä päätä Horatiusta, Ilmoniemi Vergiliusta ja Vihma rupesi lukemaan kansilehdestä alkaen Cornelius Neposta. Kruununvoudin epäilyksiä ei kuitenkaan niin vähällä hälvennetty – hän ajatteli miesten ”tahallaan opetelleen” latinansa. Historiassakin kolmikko pärjäsi, mutta varsinaiseksi pelastukseksi tuli filosofia. Filosofian laudaturin lukenut Wallenius tiesi Uumajassa olevan “Ruotsin ainoan filosofin” C. J. Boströmin muistopatsaan. Maisterin ruvetessa latelemaan tämän hyvin vähän tunnetun filosofin teesejä kruununvoudin oli pakko uskoa kulkijoiden aitouteen.⁷

Uumajasta kolmikko matkusti Tukholmaan, jossa värväysreitoin eräs etappi oli, sieltä Trelleborgiin ja lautalla Saksaan. Englantilainen sukellusvene käännäytti lautan kuitenkin takaisin, ja miesten oli ilman papereita – “lihanostajina” – seikkailtava Tanskan läpi perille. “Trelleborgin lautan kiinnittyessä Sassnitzin laituriin nojaili reelinkiin mitä kirjavin ja värikkäin joukko, kenellä jätkän pusakka, kellä turkissa kriminnahkainen kaulus, yhdellä päässään vain villasukka”, hän kuvasi muistiinpanoissaan. Vastaan tulleiden jääkäreiden oli helppo tunnistaa tulokkaat, jotka vietiin junalla Hampuriin ja siellä Lockstedtin piikkilankaporteista sisään. Jääkäreihin K.M. Wallenius liittyi virallisesti 7. lokakuuta, ensimmäisten tulijoiden joukossa.⁸

Leirillä tulokkaat allekirjoittivat heti aluksi sopimuksen, jossa Saksan sotilasvi-ranomaiset sanoutuivat irti kaikista velvollisuuksistaan ja vastuustaan saapuneiden rekryyttien osalta. Esimerkiksi palveluksessa aiheutunutta työkyvyttömyyttä tai invaliditeettiä ei korvattaisi jääkäreille millään tavalla. Suomessa värväytyille ei oltu puhuttu asiasta mitään, siitä yksinkertaisesta syystä, että värvärit eivät moisesta sopimuksesta tienneet. Monelle tulijalle se olikin ensimmäinen palautusisku maan pinnalle.

Oma muistutuksensa tilanteen perimmäisestä vakavuudesta oli Walleniuksen saama asetakki, jossa keskellä rintaa oli sievästi parsittu luodinreikä. Hänen myöhemmin saamassaan kypärässä taas oli samanlainen reikä keskellä otsaa. Wallenius itse piti niitä “myönteisinä enteinä”.⁹

Uusia värvättyjä saapui Suomesta koko syksyn ajan. Lokakuun lopulla heitä oli leirillä 350 miestä, vuodenvaihteessa lähes 900. Tammikuun 13. päivänä ylitettiin tuhatluku. Pataljoonan kokonaismääräksi kevääseen mennessä tuli 1890 miestä, ja aluksi kahtena komppaniana aloittaneet joukot laajenivat kuudeksi komppaniaksi. Pfadfindereihin – jo vuotta aiemmin tullesiin jääkäri liikkeen pioneereihin – verrattuina uudet tulijat eivät enää olleet suppeasti “hyvien perheiden” poikia, vaan he edustivat kaikkia ammatti- ja yhteiskuntaluokkia, ylioppilaista työmiehiin ja maanviljelijöistä virkamiehiin. Esimerkkinä siitä, että lähtijät eivät olleet pelkkiä seikkailijoita, on pidetty sitä, että useimmat pataljoonaan liittyneistä olivat ennättäneet jo hankkia itselleen ammatin.

Uusien rekryyttien joukossa Wallenius oli sekä poikkeus että sääntö. Yleinen keski-ikä jääkäreillä oli vuoden 1916 keväällä 23,5 vuotta, joten siinä suhteessa Wallenius oli tyypillinen jääkäri. Mutta koulutukseltaan hän kuului pikemminkin pfadfindereiden joukkoon kuin uusien rekryyttien, joista yliopiston oppiarvon suorittaneita oli vain noin 70, heistäkin suuri osa insinöörejä. Siinä missä pääosa tulijoista oli kotoisin Pohjanmaalta ja Uudeltamaalta, Walleniuksen lähtöpaikka – Savo – oli yksi heikoimmista edustetuista maakunnista.¹⁰

Koska uusista tulokkaista suuri osa oli suhteellisen oppimatonta väkeä, jouduttiin leirielämässä ja koulutuksessa tekemään muutamia merkittäviä muutoksia. Saksankielinen kantaupseeristo vaihtui nyt suomalaisiin: kouluttajiksi tulivat entiset pfadfinderit, jotka toimivat saksalaisten komppanianpäälliköiden alaisina. Tässä yhteydessä monet pfadfindereistä saivat lähes upseerikoulun opetusohjelmaa vastaavan opetuksen. Suomenkielisen komennon järjestämiseksi koottiin myös suomenkielisiä ohjesäännöstöjä, joiden kääntämiseen Walleniuskin saksankielentaitoisena osallistui.

Ensimmäisinä kahdeksana viikkona tulijat joutuivat “pee-luokan” rekryytteinä kovaan äksiisiin, jossa rauhanomaisissa oloissa kasvaneet nuoret saivat totutella virkaintoisten korpraalien hirmuvaltaan. Sen jälkeen seurasi Prüfung eli tutkinto, jossa tarkastettiin jääkärien oppimat läksyt eli ojennukset, “griffit” eli kivääriotteet, paraatimarsi, lataus- ja ampumatekniikka sekä saksan kielen taito. Kokeiden jälkeen tulokkaat pääsivät A-luokkaan eli jääkäreiksi. Nyt oli tie avoinna myös kasarmin ulkopuolelle “hotelliin juhlimaan”, mutta jääkäreille painotettiin vaitiolon velvollisuutta. Ennen joulua joku jääkäreistä tuli pikkupäissään puhuneeksi laajaltikin suomalaisten elämästä leirillä, ja siitä lähtien juopuneina tavattuja rangaistiin.

Kuri pataljoonassa oli kova. Miehiä hyppytettiin maahan ylös sementoidulla pihalla, mikä tiesi monille verisiä polvia ja kyynärpäitä. Miehet saivat 53 Saksan pennin päiväpalkkaa, josta välttämättömän kenkämusteen ja nappien jälkeen säästyivät joskus sotilaskodin “keuhkomuhennokseen tai aivokeittoon, jopa olutkipoihin”. Välillä miehet kävivät paikkakuntalaisten takapihoilla vohkimassa perunoita, joita

keiteltiin sitten pönttärissä tarkoin suojatulla nuotiolla Itämeren korkeiden rantadyynien välissä.¹¹

Koti-ikävä ja huoli Suomen asioista painoivat miehiä harjoitusten keskellä. Jotain tuoreen jääkärin oloista kertovat Walleniuksen vanhemmilleen lähettämät kortit ja kirjeet, vaikka ne olivatkin virallisesti Tukholmassa olevan “jatko-opiskelijan” tervehdyksiä. Kaikki oli leimattu Tukholmassa, mikä kuului jääkäri liikkeen järjestelyihin. Avattuina saapuneiden kirjeiden päällä leimojen vieressä oli yleensä lappu: ”Avattu sotasensuurissa Helsingissä.” Kaikki kortit oli kirjoitettu ruotsiksi.¹²

Lähtiessään Wallenius ei kaikesta päätellen ollut kertonut mitään todellisista suunnitelmistaan vanhemmilleen. Isälle tilanne selvisi ilmeisesti varsin nopeasti, mikä johti siihen, että Alexis Ossian Walleniukselta tuli voimakas jääkäri liikkeen tukija omalla kotiseudullaan.¹³ Myös äiti alkoi pian aavistella jotain. Wallenius kirjoitti kuitenkin täysin viattomia tervehdyksiä, säilyttäen opiskelukulussinsa koko kahden ja puolen vuoden ajan. Korteissa oli kuvia Tukholman rakennuksista, hevosista ja talvimaisemista.

Jo pian lähtönsä jälkeen, marraskuussa, hän rauhoitteli vanhempiaan: “Vakuutan teille, teidän ei tarvitse olla vähimmäskään määrin levottomia minun takiani. -- Ja onhan minulla paljon turvallisempaa täällä kuin siellä näinä levottomina aikoina.” “Olen kokenut paljon viime aikoina. Olen viettänyt äärimmäisen täsmällistä elämää, sillä toivon voivani kasvattaa tahdonvoimaani. Hermostuneisuuteni on jatkuvasti vähentynyt. Poltan äärimmäisen vähän ja olen kokonaan lopettanut väkijuomien käytön.”

Kasarmilla vietetyn ensimmäisen joulun kuvaus on peitettyine sanontoineen jopa liikuttava: “Niin, joulukuusi on mennyt. Meitä oli joitakin kavereita yhdessä. Olimme hankkineet pienen joulukuusen, istuimme sen ympärillä ja ajattelimme rakkaitamme. Muistatte varmaan, että minä joskus aikaisemmin pidin joulua tarpeettomana juhlallisuutena, nyt olen oppinut arvostamaan sitäkin.”

Keväällä Martti valitteli koti-ikävänsä, kun “täällä ei ole lunta”. Syyspuolella hän olisi niin mielellään lähtenyt sorsanpyyntiin: “Olen minäkin pari kertaa metsästävässä käynyt erään ruotsalaisen luutnantin kera.” Hän kehuskeli ällistytävänsä vanhempansa uusilla taidoilla tullessaan kotiin: “minusta on nimittäin tullut koko taitava ruuanlaittaja. -- Kun näet ruoka täällä on aikalailla kallistunut, valmistan usein itse lämmintä ruokaa.”¹⁴ Ruuan varastamisellakin oli siis opettava vaikutus!

Huhtikuun lopulla 1916 normaaliin ja tylsyttävään kasarmielämään tuli vihdoinkin toivottua vaihtelua. Vaikka Suomeen lähdöstä ei ollut tietoaakaan, saivat jääkärit sentään kuulla pääsevänsä käsiksi toimintaan: Jääkäripataljoona oli määrätty lähetettäväksi rintamalle kuukauden kuluttua. Hanke oli ennen kaikkea pataljoonankomentaja Bayerin ajatus: hänen näkemyksensä mukaan sotakokemuksen hankkiminen auttoi Suomen asiaa. Yksityisesti hän esitti näkemyksensä, että suomalaiset eivät voineet odottaa Saksan sotavoimien yksin avaavan tien Suomelle. Suomalaisten oli asiansa vuoksi taisteltava, vuodatettava verta ja kuoltava. Liikekannallepanokäskyn tultua suuri osa jääkäreistä hyväksyi ilomielin ajatuksen. Mielialoja kohotti joukkojen uusi nimikin: se oli nyt Kuninkaallinen Preussin jääkäripataljoona 27. Taistelukelpoisuuden osoitukseksi tuoreelle suomalaispataljoonalle jaettiin saksalaiset kiväärit vanhojen venäläisten tilalle.

Valmisteilla olevan sotilassanastotyön takia Wallenius oli määrätty täydennysjoukkoihin, minkä hän kuuli palattuaan sanaston tekemiseen liittyneeltä kuntoisuuslomaltaan. Lockstedtissa hän marssi välittömästi Hauptzugführer Jernströmin puheille ja vaati pääsyä mukaan rintamalle, minkä Jernström järjesti. Lähtöpäivä oli toukokuun viimeinen. Jääkärit ahdettiin kolmeen junaan, saksalainen sotilassoittokunta puhalsi ”Ich hatt’ einen Kameraden” ja jääkärit vilkuttivat sikarit suussa hyvästejä Lockstedtin tytöille. ”Harvoin olen nähnyt sellaista riemua, kuin sotilasjunan vyöryessä halki Saksan”, Wallenius muisteli myöhemmin.¹⁵

12. kesäkuuta miehet vietiin rintamalle. Ensimmäinen päivä etulinjassa oli helluntaipyhä.

Jääkäripataljoonan vastuulle tuli neljän kilometrin pituinen rintamaosa Missejoen varrella, itään Mitaun ja Riian väliseltä tieltä. Joen takana vajaan kilometrin päässä olivat venäläisten asemat. Kuten majuri Mayer oli luvannut, suomalaiset pääsivät rauhalliselle lohkolle – eivät mihinkään, mikä olisi vaarantanut koko pataljoonan olemassaolon. Suomalaisten tullessa rintamalohko oli entisestään hiljentynyt, sillä venäläiset olivat kesäkuun alkupuolella tehneet läpimurron etelässä ja taistelut painoutuivat murtuneelle Itävalta-Unkarin rajalle. Jääkäreillä oli hyvää aikaa korjailta ja rakennella asemiaan, asuntoja ja teitä.

Jääkärit huomasivat joutuneensa kurjalle suolle, jossa juoksuhaudatkin oli rakennettava maanpinnalle hirsistä, puista ja maasta. Maasto oli niin märkää, että Walleniukselta hänen omien sanojensa mukaan liukenivat vähitellen varpaankynnet pois. Ensimmäiset kolme viikkoa olivat surkeita myös ruuan puolesta: saksalaiset kokit olivat varastaneet ryhmän ruuat, ja ainoana ”lämpimänä ruokana” nautittiin kaakaota. Sotamiehet kävivät tunkiolla rottien kanssa kovaa taistelua saksalaisten

hylkäämistä homeleivistä. Vastapainoksi ruuan vähyydelle täitä oli sitäkin enemmän: Walleniuksen mukaan miehet järjestivät mestaruuskilpailun siitä, kuka pystyisi löytämään kahdessa tunnissa itsestään eniten täitä. Voittaja sai kerättyä niitä 429 kappaletta.

Olojen vakiintuessa he söivät paremmin kuin siviilit – ja särvintäkin riitti. Neuvokkaampia siinä suhteessa oli kapteeni von Mangoldin korsupalvelijana toiminut jääkäri, joka kantoi isäntänsä maakuoppaan sijoitetusta viinikellarista täydet pullo pois ja tyhjiä tilalle; räjäytettyään kellarin kasapanoksella hän meni änkyttämään esimiehelleen ilmoitusta ”vihollisen onnettomasta täysosumasta”.¹⁶

Alussa miehistön moraalitila oli kohtuullisen hyvä. ”Jos heidän on ammuttava venäläisiä, mikä muutoin ei ole tavallista, he tekevät sen innolla”, kirjoitti tyytyväinen pataljoonankomentaja esikuntaan. Rintaman varsinaiset taistelut eivät koskaan suuntautuneet pääpainollaan suomalaisten lohkolle. Venäläisten kauan odotettu ja hyvin varustettu hyökkäys heinäkuussa Ekkauta kohti meni sekin ohi, ja vain muutamain ”lainassa olleet” joukko-osastot osallistuivat taisteluihin.

Suomalaisia käytettiin kuitenkin paljon partiointitoimintaan, johon Walleniuksen sai tulikasteensa. Vaikka partiointi oli ”lastenkamarileikkiä myöhempien sotiemme kaukopartiointiin verrattuna”, kuten Wallenius totesi, sillä oli merkitystä nuorille jääkäreille. Luotettavana ryhmänjohtajana tunnetun Walleniuksen osalle lankesi paljon partioitetta, mistä hän luonnollisesti oli mielissään. Hänen tehtävänä oli ryhmänsä kanssa tiedustella ja raportoida vihollisen mahdollisista tekemisistä. Se edellytti yönkin kestävästä hiljaista liikkumista rintamalinjojen välissä.¹⁷

Jääkäripataljoonan oleskelu Misse-joella kesti elokuun loppupuolelle, jolloin joukot siirrettiin rannikkovartiointiin Riianlahden rannalle, saksalais-venäläisen rintaman pohjoiskärkeen. Wallenius ei siinä joukossa enää ollut. Hänet oli muutaman kymmenen muun miehen kanssa huomaamattomasti irrotettu taistelevista joukoista ja siirretty salaisiin värväys- ja etappitehtäviin Suomeen ja Ruotsiin virallisesti 18. elokuuta. Näitä tehtäviä uskottiin vain ”kylmäverisille, ruutia haistaneille miehille”.¹⁸

Wallenius jätti rintaman runsaan kahden kuukauden oleskelun jälkeen. Samanlaiselle laajalle rintamalle hän palasi vasta talvisodassa, silloin komentajana.

Syksyllä 1916, maan jo jäädyttyä, Ilmari Kiannon Turjanlinnaa Suomussalmelle saapui kolmen miehen lähetystö: arvostettu kunnallismies J. A. Heikkinen – jonka

Kianto oli nimennyt ”Hallan Ukoksi” hänen koti-paikkansa mukaan – sekä kaksi Saksan jääkäriä, salanimiltään Borg ja Pursiainen, oikeilta nimiltään Jacobson ja Wallenius. Kiannon mukaan jääkärit hehkuivat Suomen itsenäisyysliikkeen aatteita, tuoden ne ensi kertaa ”virallisesti” Suomussalmelle asti. Seuraavana päivänä porukka marssi Kiannon johdolla jäiden yli kirkonkylään ja ”äkkiryynnäköllä valloitti kaikki virkamiehet jääkäriiliikelle”. Arvostettuna henkilönä Hallan ukko pantiin erikseen ”tekemään nimismiesmies vaarattomaksi”. Kauppiaan luona pidettiin salainen opastuskokous, jonka jälkeen miehet saattoivat tyytyväisinä palata Turjanlinnaan.

Borgin ja Pursiaisen vierailusta muodostui pohja seuraavien kuukausien jääkäriiliikenteelle Kiannon perukoilla.¹⁹

Värvästoiminnan uudelleenorganisointi vuoden 1916 syyskesällä oli tullut välttämättömäksi, koska santarmit olivat paljastaneet edellisenä talvena erittäin hyvin pelanneen etappijärjestelmän. Suurimmissa kaupungeissa vaikuttavat santarmien osastot, joiden apuna toimi niin palkattujen urkkijoiden ja ilmiantajien ”armeija” kuin paikalliset poliisiviranomaisetkin, saivat tukahdutetuksi pääetappilinjojen toiminnan. Oulun vaikutusalueella, myös Kainuussa, tuntui voimakkaana kuvernööri af Enehjelmin aktivismin vastainen toiminta. Uusien värväreiden tehtävänä oli järjestää kaksi uutta etappireittiä, joita pitkin värvätyjä nuoria miehiä voitiin kuljettaa Ruotsiin. Aarne Sihvo organisoivat läntisen reitin Jyväskylän ja Haapaveden kautta Tervolaan ja Karunkiin. Itäinen reitti kulki Nurmeksesta Hyrynsalmen Hallan kautta Ylitornioon, ja sen johtajana oli Zugführer Friedel Jacobson.²⁰

Kiannon kertomus osoittaa, että Wallenius toimi jo etappiaikana Jacobsonin ”oikeana kätenä” samalla tavoin kuin myöhemmin kansalaissodassa Lapin rintamalla. Nähtävästi jo Hallan aikaiseen yhteistoimintaan perustui se ihailukin, jota Wallenius esimiestään kohtaan tunsii. Jacobson tunnettiin määrätietoisena johtajana, jolla oli tulinen katse ja päättäväinen olemus. Hän oli valmis käyttämään aseita santarmeja vastaan saadakseen etapin pelaamaan. Walleniuksen mielestä Jacobson oli ”ruumiillistunut jääkäri-ihanne. Sen palavampaa isänmaallisuutta, sen kiehtovampaa johtajakykyä, sen suurempaa ihmistä ei joukossamme ollut eikä voinut olla”.²¹

Osansa ihailuun oli varmasti silläkin, että Jacobsonin ansiosta Wallenius ylimalkaan pääsi etappimatalle. Ennen ryhmän lähtöä Sassnitzissa nimittäin sattui selkkaus, jonka myötä Wallenius oli jäädä komennuskunnasta kokonaan sivuun. Aarne Sihvon mukaan ”voimallisista sanoista ja mielenilmaisuuksista, mutta ehkä myöskin väärinymmärryksestä johtuen kapteeni Heldt aikoi pidättää jääkäri Walleniuksen”. Sen tarkempaa tietoa riidan aiheesta ei ole – Walleniuksen muistiinpanojen mukaan hän oli toverineen ”juonut samppanjaa kaupungis-

sa” ja joku oli ilmiantanut hänet, jolloin hänet oli uhattu palauttaa takaisin. Jacobson piti kuitenkin voimakkaasti Walleniuksen puolta ja sai välikohtauksen ratkeamaan Walleniukselle edullisella tavalla.²² Tällä oli aihetta olla kiitollinen, sillä etappikomennus kotimaassa oli takuulla mielenkiintoisempi kuin rintamapalvelus ulkomailla. Se tiesi myös hyvää hänen nousujohteiselle uralleen, jonka edellytykset rintamalla olisivat saattaneet kaventua.

Jacobson sai etappilinjan kuntoon syyskuun loppuun mennessä vaivojen ja vastusten jälkeen. Tärkeäksi etappipaikaksi itäisellä linjalla muodostui Hyrynsalmi; se oli ”pinnallenusupaikka” niille jääkäreiksi aikoville ja pakolaisillekin, jotka Kajaanista ja Nurmeksesta katosivat maan alle. Sen varsinainen keskus oli Hallan ukon talo noin 13 kilometrin päässä: syrjäisen sijaintinsa ja äärimmäisen vieraanvaraisuutensa ansiosta siitä tuli legendan arvoinen turvapaikka. Talvella se oli poromiesten ja muiden kulkijoiden ”valtatie”, jossa resuisiksi jätkiksi pukeutuneet jääkärit sulautuivat joukkoon; kesällä sinne johti pelkästään vaarassa luikerteleva ns. ruununporrastie. Sen lähettyvillä sijaitti isännän kalastusmökki, joka erityisesti viimeisissä vaiheissa muodostui tärkeäksi piilopirtiksi.²³

Etapin sielu oli Hallan isäntäpariskunta, ”Hallan Ukko” ja ”Hallan Täti”. Tunnetuksi tuli heidän täysihoitonsa niin värvätyille kuin Venäjältä paenneille sotavangeillekin, joita Hallassa talven mittaan oli saksalaisia, itävaltalaisia, unkarilaisia, kroaatteja, mahtuipa joukkoon yksi turkkilainenkin. Heidät ruokittiin, kaikkien vaatteet korjattiin ja varusteet laitettiin kuntoon, ja heidät vietiin saunaan, joka oli Hallan ukon tehokkain keino valmistella miehiä loppumatkalle. Hallavaara oli suuren poropaliskunnan keskuspaikka, ja poronomistajana Hallan isännälläkin riitti ruokaa kulkijoille korvauksetta annettavaksi. ”Sehän tulee isänmaan hyväksi”, oli hänen mielilauseensa.

Hallan ukko oli erikoinen persoonallisuus Kainuun saloilla: entinen tervatehtailija, joka tehtaan tuhouduttua tulipalossa muutti erämaahan alkuperäisten ihanteidensa pariin, raivaamaan maata ja elämään luonnon kanssa. Hän oli sekoitus luonnonläheistä käytännöllisyyttä ja yhteiskunnallista aktiivisuutta, mikä lienee antanut esimerkkiä myös Walleniukselle. Paitsi että Hallan ukko oli taitava poromies, kova turpeenpuskija ja tarkka metsämies vielä vanhoilla päivilläänkin, hän osallistui myös kunnallispolitiikkaan ja oli jopa valtiopäivämiehenä. Persoonana hän oli kuuluisa leveästä punertavasta parrastaan ja virkeästä puheliaisuudestaan. Ilmari Kianto kirjoitti runomuotoisesti Ukon oman määritelmän, että ”Jos tiuku partaan pantais, niin lempo tietköön sen kilkkehen, se varmaan kauaksi kantais”.²⁴

Hallan ukon kautta Wallenius varmasti oppi ajattelemaan syvemmin myös rajaseudun asioita, niin kiusallisiksi kuin ne usein käytännössä paikkakuntalaisille tulivatkin. Hallan ukon ajatuksena oli saada Suomi ulottumaan kaikkien suomalais-

Tukkityöläinen, ompelukonekauppias Aarne Pursiainen alias ryhmänjohtaja Martti Wallenius (vasemmalla) värväreiden ja muiden etappijääkäreiden seurassa. Ylärivissä kolmantena vasemmalta Oesch (Johansson), toinen oikealta Ilmoniemi (Möttönen) ja oikealla vänrikki Koivisto (Aho), keskirivissä vasemmalta Jacobson (Borg) ja oikealla tohtori Siven. Tukholmassa 1917.

Yleisesikunnan johto ja korkeisiin asemiin nousseet jääkärit vierailivat Hallassa vuonna 1927 ja luovuttivat Hallan taloon muistolaatan etappijärjestelmän keskuspaikan kunniaksi. Yleisesikunnan päällikkö Wallenius lapinlakki päässään keskellä Hallan ukon ja emännän välissä. Oulun maakunta-arkisto.

Wallenius säilytti kaikki merkittävimmät esineet elämänsä varrelta, luonnollisesti myös jääkäriin päähineensä, jota hän vanhana kenraalina mielellään vierailleen esitteli.

ten heimojen alueille, joista hänellä oli kohtalaisen hyvä tietous. Hän kyseli ja kokosi tietoja rajantakaisesta tilanteesta esimerkiksi Muurmannin radan vienankarjalaisten sotilaiden kulkiessa lomillaan Hallan kautta.

Hallan ukon uhrautuvaisuuden teki Walleniuksen mielestä erityisen kunnioitettavaksi se, että hän oli paikkakuntalainen maanviljelijä. Nuorten sitoutumattomien miesten oli kohtuullisen helppoa antautua epävarmaan elämään, mutta toista oli turpeeseen kiinnikasvaneen miehen, jonka koko elämäntyö saattoi tuhoutua paljastumisen myötä. Toisaalta Hallan ukko “ikänsä Suomen turpeen kanssa kamppailtuaan tunsu maan tinkimättömän omistusoikeuden arvon”. Hänen sananparttaan “Maa ei miestä petä, ellei mies maata” olisivat jääkärit saattaneet pitää vaikka omana symbolisena tunnuslauseenaan.²⁵

Isäntävään vieraanvaraisuuden tuli Wallenius itsekin tuntemaan heti aluksi. Syyskuussa saapuessaan hän eksyi Tervolan ja Ranuan väliseen korpeen. Kuolemanväsyneenä ja nälkäisenä, yllään ruotsalaiselta tullivartijalta ostettu liian suuri takki, päässä jätkän villi karvahattu ja jaloissa repaleiset saappaat, hän pääsi lopulta osalliseksi Hallan talon täydellisestä kohtelusta. Samalta eksymismatkalta Walleniuksen mieleen jäi runollinen tapaus. Erään päivän taivalluksen jälkeen hänen matkansa sattui heinäiselle joen törmälle, jolle heittäytyessään hän uupuneen miehen korvin kuuli kellojen kilinää, selvän lehmänkellojen laulun. Karjaa tai ihmisiä ei kuitenkaan ollut lähimaillaakaan. “Ja lopulta havahduin huomaamaan, että se oli koski, joka soitteli minulle. Ja koko syksyisen yön minä, syvästi musiikista nauttiva epämusikaalinen ihminen, makasin kosken äyräällä tähtien ja lekottavan nuotion loisteessa ja kuuntelin kosken kerrontaa, sen sinfoonisia mielialoja.” Tapausta hän piti esimerkkinä siitä, miten syntyvät tarinat koskien salaperäisistä eläjästä, jotka houkuttelevat yksinäistä kulkijaa seireenilaulullaan.²⁶

Jostakin syystä värväysajat jäivät muuten Walleniuksen mieleen melko katkerina: puhuessaan niistä hän viittasi “koiranelämään” kotimaan nurkissa. Hän piti pahana sitä, että suomalaiset virkamiehet ja johtajat puhuivat julkisuudessa jääkäreitä vastaan. “Itsenäisyysmiehillä oli Suomessa vain vähän ystäviä: muutamat nauttivat palkkaa ilmiannoista, jotkut olivat julkisesti vastaan, useat varovaisuussyistä toimettomia, vain harvat teossa mukana”, hän tilitti.²⁷

Itäisellä etapilla Lennart Oesch ja Väinö Sutinen hoitivat värvätyt Nurmeksesta Sotkamoon, josta Yrjö Koivisto toi heidät Puolangalle Ilmoniemen käsiin. Wallenius toimi Jacobsonin lähettinä Hallan talossa, samoin kuin vakoojana esimerkiksi Nurmeksessa, jossa hän teki havaintoja venäläisten linnoitustöistä. Yhden matkan hän teki Joensuuhun saakka, josta hän haki Jacobsonin isän vierailulle Nurmekseen – poika kun olisi Joensuussa tunnettu. Näillä matkoillaan

Wallenius esiintyi kauppias Johanssonina. “En ole eläessäni suorittanut niin vaikeaa tehtävää kuin oli myydä ompelukoneita”, hän tuhahti myöhemmin.²⁸

Etapin päämajana oli Hallan talon ullakkokamari, josta oli hyvä näky-mä talvitielle. Jääkäreiden näyttäytymistä vieraiden läsnä ollessa pyrittiin välttelemään. Erityisesti ruotsinkielisen Jacobsonin oli parasta aina vieraiden tullessa vetäytyä kokonaan vintin suojiin, sillä häntä ei saatu näyttämään eikä kuulostamaan edes likimain jätkältä tai poromieheltä; toisaalta hänkin olikin metsänhoitaja Borg. “Wallenius sen sijaan osasi näytellä täydellistä tukkijät-kää, hänen esiintymisensä aina sikarin puremiseen saakka oli niin aitoa, että hän uskalsi antautua kosketuksiin oikeiden tukkijätkien kanssa”, totesi Hallan Ukon poika myöhemmin.²⁹

Hallan aika oli Walleniukselle tärkeä sikäli, että pohjoisen olosuhteet tulivat monipuolisesti tutuiksi. Kuten Sakari Kännö toteaa, “kosketukset väestöön ja erämaahan olivat olleet elämän ja kuoleman asioita, toisaalta kaiken alttiiksi asettavaa riippuvuutta ja luottamusta, toisaalta halpamaisen petturuuden ja vaarojen väistöä ja herpaantumaton varuillaanoloa. Omiin voimiin ja kykyihin oli uskottava lujasti.”³⁰ Tärkeimmiksi elämyksiksi hänelle muodostuivat varmasti niin tutustuminen Hallan ukkoon kuin suhteet jääkäritovereihin, Jacobsonin ja Ilmoniemen lisäksi uuteen tuttavuuteen Lennart Oeschiin.

Ilmeisesti Hallan ukon yhteiskunnallinen arvostus sai aikaan sen, että santarmitkaan eivät uskaltaneet koskea Hallan taloon, vaikka sitä epäiltiin värväreiden keskuspaikaksi. Syksyn mittaan santarmien vakoilu sai tehokkaasti selville uusienkin reittien järjestelyt. Läntisestä etappireitistä huolehtineet Sihvo, Heiskanen ja Relander vangittiin ja lähetettiin Spalernajan vankilaan Pietariin. Santarmin ampuminen Tornion kairassa ja poliisiturma Kemijoen Koivussa lisäsivät viranomaisien tarkkaavaisuutta. Matkallaan Hyrynsalmelle kahdeksanmiehinen jääkärijoukko yllätettiin Maaninkajärven kämpällä, ja mukana ollut Weckström vangittiin vaikeasti haavoittuneena. Vaikka muut pääsivät murtautumaan ulos santarmien ja poliisien saartorengaasta, tapaus osoitti värväystoiminnan olevan vakavissa vaikeuksissa. Jyväskylän etappi pirstoutui syksyn kuluessa.

Myös Hallan etapilla tietoisuus vaikeuksista kasvoi. Weckström oli jo loka-kuun alkupuolella lähtenyt Tukholmaan viemään raporttia ja jäänyt palaamatta ajallaan. Tieto Sihvon vangitsemisesta masensi mieliä, ja Tornionjokilaakson etappimiehiltä tuli tietoja yhteyksien katkeilemisista. Helsingissä santarmit saivat vihjeen itäisen etappireitin olemassaolosta, ja tohtori Sivéniä seuranneet kaksi etsivää olivat jo paljastamassa etapin. Jostakin syystä he kuitenkin perääntyivät aikeissaan Kainuun kolkoissa erämaissa, epäystävällisten poromiesten ja jätkien joukossa. Hyvien yhteyksiensä avulla jääkärit olivat selvillä santarmien liikkeistä ja valmistautuneet jopa tulitaisteluun.

Toisella kerralla Hallan Ukko Hallan käännutti taloa tutkimaan tulleet poliisit pois valehdellen “oikein lopsimalla”, vaikka talossa oli kaksi tusinaa lain-suojattomia miehiä. Kyseessä saattoi olla Walleniuksen kertoma tapaus, jossa af Enehjelmin painostuksesta Hyrynsalmen nimismies “oli pakotettu käymään Hallassa, mutta jätimme hänet rauhaan, vanhan pelästyneen miehen”. Hallassa kävi myös Helsingin yliopiston englannin kielen professori Cotter, joka tiedettiin venäläisten vakoojaksi. Hänet ohjattiin suoraan keittiöön, jotta päämajan miehet ehtisivät livahtaa muualle. Cotterin häätämiseksi Hallan ukko päätti viedä tämän poroajelulle, joka isännän hurjassa vauhdissa päättyi professorin ankaraan rymistykseen jäätyneiden poron rapamahojen keskelle teurastuspaikalle. Professori sai eksotiikasta tarpeekseen ja lähti paluumatkalle hevosilla jo samana päivänä.³¹

Tehostuneen valvonnan takia värväystoiminta ei kuitenkaan tuottanut toivottuja tuloksia, ja joulukuun puolivälissä – saatuaan tiedon Weckströmin joutumisesta vangiksi – Jacobson päätti lopettaa toiminnan. Vuoden viimeisinä päivinä Ilmoniemi ja Wallenius hiihtivät jälleen Turjanlinnaan, josta Kianto saapui uudenvuodenaatoksi Hallan jääkärisaaren piilopirttiin viettämään värväreiden läksiäisiä. Paluusta Ruotsiin muodostui tulomatkan kaltainen voimainkoetus, jossa miehet hiihtivät tulipalopakkasessa 600 kilometrin matkan kahdeksassa päivässä. Ilmiannon takia viimeisistä kymmenistä kilometreistä muodostui vielä “kilpahiihto 20-30 ratsastavan kirgiisin kanssa”, jotka yrittivät saada ryhmän rajalla kiinni. Walleniuksen mukaan jääkärien etumatka Tornionjoella oli kymmenen minuuttia.³²

Walleniuksen komennuksen viralliseksi päättymispäiväksi on merkitty 27. maaliskuuta 1917, ja Jacobson palasi 27. Jääkäripataljoonaan huhtikuun alkupäivinä. Ruotsiin miehet palasivat Suomesta kuitenkin jo 17. tammikuuta. He viipyivät Tukholmassa suunnitellen Oulun vankilaan joutuneen Weckströmin vapauttamista. Aikomuksena oli pimentää kaupunki räjäyttämällä sähkölaitos ja vapauttaa “poika” hässäkän suojassa. Maaliskuun alkupuolella alkanut Venäjän vallankumous aiheutti kuitenkin suuremman “hässäkän”, jonka huumassa kaikki vangitut jääkärit vapautettiin – myös Spalernajasta. Niinpä Wallenius sai käskyn palata pataljoonaan Libauhun, jonne hän saapui Munsterin kautta 13. maaliskuuta.³³

Vallankumous esti myös iskun, jota etappiteistä melko täydellisesti perille päässeet santarit olivat suunnitelleet eri paikkakunnille. Toteutettuna se olisi voinut johtaa moniin murhenäytelmiin varsinkin siviilien kohdalla. Esimerkiksi Hallan Ukko oli vangittavien listan kärjessä.

Tukholmassa Wallenius ehti pitkästä ajasta kirjoittaa kotiinsa. Hän tilitti isälleen: “Kysyt töistäni. Ne edistyvät hyvin. Luulen sentään tarvitsevani vuoden ajan ennenkuin väitöskirjani voi odottaa valmistumistaan.”³⁴

4

Palatessaan Libauhun, jonne koko suomalainen pataljoona oli juuri tuotu Aa-joen rintamalta ja Latvian Tuckumista, etappijääkärit saapuivat ristiriitaisten tunnelmien keskelle. Pitkäksi venynyt palvelus vieraassa maassa ja turhauttavaksi osoittautunut rintamapalvelus olivat melkoisen kovalla kädellä koetelleet joukkojen moraalialia. Vaikka varsinaiset sotatappiot olivat vähäiset – 13 miestä rintamalla kaatuneina – oli miehistössä tapahtunut huomattavia harvennuksia ja muutoksia.

Epäterveellisissä olosuhteissa sairaudet, ennen kaikkea keuhkotauti, olivat aiheuttaneet enemmän kuolemia kuin taistelut. Vielä vakavampia tappioita oli tuottanut miesten masentuminen kuukaudesta toiseen jatkuvassa rintamapalveluksessa ilman tietoakaan pääsemisestä varsinaiseen tehtävään, Suomen retkelle. Masennus, jonka osasyynä lisäksi oli myös suomalaisten rekryyttien tottumattomuus ankaraan kuriin ja ankeaan rintamaelämään, tuotti talven aikana muutamia vakaviakin välikohtauksia, joiden perusteella miehiä erotettiin ja lähetettiin Bahrenfeldtin työkomennuskuntaan eli rangaistusleirille Altonan lähelle. Tottelemattomuus- ja kurittomuusrikoksista tuomittujen myötä pataljoonan miesvahvuus heikkeni talven aikana 12 prosentilla: kaikkiaan 129 jääkäriä passitettiin ojanikaivuuseen Altonaan. Jatkuva niskurointi sai Saksan sotilasviranomaiset lopulta vetämään pataljoonan rintamalta pois pieneen Tuckumin kaupunkiin, jossa jääkäreihin ruvettiin pistämään ankaraa kuria.

Venäjän vallankumous maaliskuussa oli kuitenkin nostanut joukkojen mielialoja. Se oli aiheuttanut myös sen, että 27. Jääkäripataljoonaa oli alettu valmistella varsinaista tehtäväänsä varten. Se koottiin ja siirrettiin Libauhun, jossa se tuli Libaun sotilashallinnon alaiseksi; Suomen kysymyksen sotilaspoliittinen puoli taas uskottiin yleisesikunnan “Sektion Politik” -osastolle, joten pataljoona ei ollut enää taisteluyksikkö, vaan omaan tehtäväänsä valmistettava harjoitusjoukko.

Kevään mittaan Suomesta tuli kuitenkin huolestuttavia tietoja. Jääkärit tunsivat, että heidät oli kotimaassa unohdettu, ja vaikka kesällä Venäjän vallankumouksellisten, esimerkiksi Kerenskin, kielteinen suhtautuminen Suomen itsenäistymiseen syvensi kotimaassa venäläisvihaa, alkoivat myös syvät ristiriidat eri puolueyhmien välillä kärjistyä. Jääkäreille – niin myös Walleniukselle – kansallisen epäyhtenäisyyden huomaaminen oli järkytys. Hauptzűgfűhrer Jernström totesi jääkärien tahtovan “olla ja pysyä tuona yhdistävänä elementtinä, joka ei ole puolue-etuisuuksien kahleissa ja lumoissa, vaan joka pyrkii yhdistämään kaikkia puoluevärejä tunnustavat suomalaiset, niin ylhäiset kuin alhaiset, isänmaan puhtaan lipun ympärille”. Samalla tavalla Wallenius piti kansallista hajoamista politikoinnin tuomana häpeänä, josta hänen mukaansa ennen maailmansotaa ei ollut tietoakaan.³⁵ Kun toiminnan aika kuitenkin lopulta koitti, jääkärien valinta omaksi “puolueekseen” oli itsestään selvä.

Vuosi 1917 koitui jääkäreille pitkäksi ja raskaaksi odotukseksi. Maaliskuussa Venäjän vallankumouksesta syntynyt into vaimeni vähitellen kevään kuluessa kasarmielämän yksitoikkoisuuteen. Pataljoonan komentajan ymmärtämättömyydestä johtuen aikaa ei pystytty käyttämään koulutuksen aikaansaamiseksi, vaikka esityksiä siitä tehtiin useita. Vasta heinäkuun lopulla päästiin kunnolliseen koulutukseen, kun Suomen asia tuntui taas tulevan ajankohtaiseksi. Jääkärien parissa alkoi jälleen liikua hurjia huhuja, ja 8. elokuuta saatiin tieto maihinnoususta Suomeen ”piakkoin”. Viikkoa myöhemmin tieto kuitenkin peruttiin.

Vuosien vieressä olivat usko ja toivo jääkärien keskuudessa kärsineet ”hivuttavan kuoleman”, kuten Wallenius asian ilmaisi. Hänen tuttavapiirissäänkin alettiin jo suunnitella uraa ”poliisina Kapkaupungissa tai linnunpelättimenä Australian sokeriviljelyksillä”. Monilta usko loppui kerta kaikkiaan. Walleniuksen muistin mukaan juuri Suomeen lähtöä edeltävällä viikolla kaksi jääkäriä tappoi itsensä. Ensin oli petikaveriltaan leivänpalan varastanut ja sakinhivutukseen joutunut ”Turun poika” alkanut mutista sekapäisiä ja ampunut itsensä. Toinen jääkäri – vieläpä ryhmänjohtaja Walleniuksen valvonnassa – ”ruokkosi huolellisesti kiväärinsä, latasi kovilla ja ampui”. Miehen nykäistessä asettaan luoti osui vatsaan ja hän jäi henkiin, mutta yöllä mies repi siteet pois ja kuoli verenvuotoon.³⁶

Lohtua hieman yksitoikkoiseksi käyvän palveluksen rutiiniin ja myös lievään alemmuudentunteeseen saksalaisiin ”oikeisiin” sotilaisiin verrattuna toivat urheilukilpailut, joissa suomalaiset pystyivät näyttämään osaamistaan. ”Voitonvarmojen saksalaisten naaman vakavoitti hentoinen Vuolle heittämällä Saksan moninkertaisen mestarin etulindenillä suoraan harteilleen – ja toiset jatkoivat”, naureskeli Wallenius myöhemmin. Suomalaisten vahvuus perustui siihen, että leirillä olivat eturivin voimat koko Suomesta. Jääkäreiden joukossa oli maan parhaita painijoita, ja kenttärheilussakin tilanne oli sama: keihäänheitossa mukana oli MM-mies Saaristo ja seiväshypyssä Suomen ennätysmies Yrjö ”Jojo” Koivisto. Myös Martin opiskelutoverit Wichmann ja Ilmoniemi olivat olleet edustamassa Suomea vuoden 1912 olympialaisissa.

Kun suomalaiset hakkasivat saksalaiset vieläpä shakkiturnauksessa, ei ihme, että itsetunto kohosi. ”Ylpeästi iski jääkärin raudoitettu saapas Libaun tärkeimmän kadun, Kurhaus prospektin kiveykseen, kun 2000 kurkkua raiutti: *Maassa on taivahan saranat*, ja ikkunaverhojen suojista näkyi innokkaita naisten päitä.”³⁷

Jotain tehdäkseen Wallenius rupesi kirjoittelemaan. Hän osti Libaussa viimeisillä rahoillaan vihkon, johon kirjoitti päiväkirjaa ”haitarien, kirppujen, rivojen laulujen, täiden ja esimiesten keskellä”. Jo muutaman päivän kuluttua se jäi kesken. Vihkoonsa ja muihin papereihinsa hän hahmotteli myös muita kirjoituksia, joissa hän harjoitteli kirjallista tyyliä. Niihin kuului ajatelmia, joiden liittymistä elämään kasarmilla on mahdotonta tietää:

Ihminen on muurahainen, joka uhmaa jumalaa
heinäkorren päältä.

Voltaire sanoi kuollessaan: ”Menen maalle!”

Kuolemahan on luonnonlaki, sanoo Claudius Hamletille. Heidän isänsä kuolevat ennen heitä, ja he surivat niitä. He kuolevat ennenkuin poikansa, ja heidän poikansa surevat heitä.”³⁸

Hän kirjoitti ylös lyhyitä muistoja, kaskunpätkiä, rivoja lauluja joita oli kuulut tai ehkä itse ”jätkäporukassa” sepitellytkin³⁹, sananlaskuja: ”Puinen hella! sanoi savolainen, kun hyyssikän näki.” ”Paskantaako karpänen ylöspäin vai pyyhkiikö persiinsä kattoon?” Vaikea sanoa, oliko päämääränä perinteen keuruu, filosofointi vai kaunokirjalliset harrastukset. Myös tyyliin liittyvät harjoitelmat ja mietteet jäivät aiheidensa puolesta käsittämättömiksi, mutta antavat varsin hauskan kuvan nuoren jääkäriin ja kirjailijanalun ajatuksenjuoksusta:

Minä en muista hänen kasvoistaan muuta kuin suun, mutta se oli kuin verestävä haava keskellä kaikkea tuota kalpeutta.

Punaisenhehkuva tulenliekki keskellä kaikkea tuota kalpeutta.

Miksi laulajatar on näkyvissä?! Ihminen, jonka keskellä päätä on tyhjyyttä ammottava reikä. Jos pukua tahdotaan ihaila (naiset), miksi sitä ei ripusteta näytteille.

Silmien väriä en muista, luultavasti olivat ne aivan ilmeettömät. En muista koskaan nähneeni hänen silmiään. Muistan vain kulmakarvain sysimustat kaaret ja verenpunaisen suun.

Sanajärjestyksen poljennollinen vaikutus.

Aseta hyvin hiottu lasi (samppanjalasi) eriväristen ja -voimaisten valojen vaikutuspiiriin: -----riittävän mielikuvituksellisia aloitteita.

Tyyllillisten pohdiskelujen lisäksi joukkoon mahtui näytelmänomaisia kohtauksia ot-sikolla ”Hahmoviivoja suomalaisista sisseistä”. Niissä Wallenius muisteli etappiaikojen kokemuksia. Näytelmäkirjailijan intresseihin viittaavat vuorosanojen muodon lisäksi

välissä olevat katkelmat August Strindbergin Punaisesta huoneesta. “Näytelmätaide on vaarallista, sillä se voi vahingoittaa!” lukee eräässä nurkassa. Epäselvästi kirjoitetuissa katkelmissa muistellaan muun muassa Yrjö Koiviston käyntiä Ristijärven pappilassa ja tyyliä vastaanottoa siellä. Toinenkin pätkä on merkitty Yrjö Koiviston nimiin:

Huorpoika Vaara Paakinmäestä n. 4 km. Syysk. lop. -16. Rivosuinen muija.
- - Emäntä yksin kotona. Liikkuu pesän vaiheilla. Reissupoika
lauloi nurkastaan: ‘Voi minua poika raukkaa!’

Emäntä: Mitä sinäkin suotta tuollaisia lauluja laulat, kotiisi menisit
sinäkin ja pysyisit. Kyllä siellä avosylin sinut vastaanotettaisiin.

Reissupoika: Mitäpä kotia sitä huorpoiolla!

Emäntä surkutteli. Lähti jatkamaan matkaa. / Iltapäivätunnelma
pohjasävyinä.⁴⁰

Elokuussa Walleniuksen rutiinin katkaisi taas komennus: hänet lähetettiin vajaan sadan miehen joukossa salaisiin tehtäviin pois Libausta. “Terveisiä Suomeen!” sanoivat muut jääkärit haikeina – olihan Suomeen lähdön kuume elokuussa juuri parhaimmillaan koko pataljoonassa. Komennusmiesten pettymykseksi matka päättyi kuitenkin Polangeniin, pieneen Itämeren rannalla sijaitsevaan kauppalaan ja kylpyläpaikkaan.

Sprengkommando Polangenin muodosti lopulta 120 jääkäriä, johon oli Olof Enckellin mukaan “valittu huolellisesti pataljoonan kokeneimmat ja luotettavimmat miehet”. Sen tarkoituksena oli olla Suomeen etukäteen matkaava erikoisjoukko, joka valmistelisi pataljoonan tulon kotimaahan. Walleniuksen sanoin leirillä opiskeltiin “sabotage-tekniikkaa, pinohiirien räjäytyskaavat, viestityskeinot morsesta heliografiin, koneaseet, kaukopartiointi sekä ylimalkaan kaikenlaiset vakoilu- ja hävitystoimet, herjuuden tekeminen”.⁴¹

Räjäytyskomennuskunnan luonteesta kertoi se, että miehet olivat täysin eristettyinä ulkomaailmasta: kirjeitä ei saatu, eikä niitä saanut lähettää. Paikalliselta kättilöltä he saivat silloin tällöin luettavakseen koko kauppalan ainoan sanomalehden Memeter Zeitungin. Sen sijaan kylän merkkihenkilöihin ja paikkoihin – ilmeisesti myös epäilyttäviin sellaisiin – miehistö sai tutustua jonkin verran: leivällä vaihdettiin kylältä perunoita, maitoa, munia, sokeria ja omenia. Vaihteluksi armeijan ruokiin miehet turvautuivat “paistettujen kettujen ja linnan puistosta ammuttujen kauriiden sekä takapihoilta valopistooleilla ammuttujen hanhien lihaan”; varhaisesta aamusta iltapäivään savusivat perunapadat ja pihvipannut syrjäisissä paikoissa. Miehet lihoivat

ja puiskistuivat.

Vasta lokakuun loppupuolella alkoi toiminta-aika, kun ensimmäiset aselastit Suomeen lähtivät. “Mies toisensa jälkeen katosi vähin äänin, mikä ruokki mieltä, sillä tiedettiin miesten jo menevän Suomeen, kuka Ruotsin kautta suksilla tai moottoriveneellä yli Pohjanlahden, Tornionjoen poikki tai sukellusveneellä suo- raan Saksaan.” Wallenius ei Suomeen vielä päässyt, sillä saksan kielen taitoisena ja tutkinnon suorittaneena häntä käytettiin tärkeään kirjalliseen hankkeeseen. Jääkäriupseeriston keskuudessa oli katsottu tärkeäksi valmistaa laajempi suomen-kielinen sotilaskäsikirja, jossa koko ohjesäännöstö Suomen tulevaa armeijaa varten laadittaisiin etukäteen valmiiksi saksalaisen armeijan mallin pohjalta. Työ tapahtui Oberzügenführer Ståhlbergin johdolla, ja siihen osallistui kolmisenkymmentä jääkä-riä. Sotilaskäsikirja ilmestyi lopulta laajana 8-osaisena, noin 2500-sivuisena teok- sena, jonka osia julkaistiin juuri ennen Suomeen lähtöä korrehtuuriversioina.⁴²

Walleniuksen mieli paloi kuitenkin toimintaan Suomen kamaralla. Kun Jacob-sonin komennuskunta tammikuun kymmenentenä päivänä vuonna 1918 sai käskyn lähteä Polangenista Ruotsin kautta Suomeen, Walleniusta ei estänyt mikään. Har-joituksissa sattuneessa räjähdyksessä hän oli loukannut kätensä, mutta tietäessään komennuksesta hän vain kursitutti kätensä kasaan “kiskomalla pois likaisimmat palat, kaatamalla lasillisen pirtua naamaan ja kuromalla kolme tikkiä”. Märkii se kumminkin, tokaisi käden sitoja, ja Wallenius kätki haavan hihansa suojiin saatuaan kutsun esikuntaan. Komennuspaperin allekirjoittaminen huomaamattomasti vioit- tuneella kädellä oli hankalaa.⁴³

Martin Wollerin nimellä Wallenius lähti ensin Stettiniin, josta hän kolmen toverinsa kanssa hankkiutui “kolilemppariksi” Ruotsiin menevään laivaan. Laivan lähdettyä satamasta kasarmilla rasittuneet jääkärit heittivät hiililapionsa pois ja menivät esittäytymään kapteenille. Tämä osoittautui asiaa ymmärtäväksi mieheksi, ja jääkärit saivat ottaa loppumatkan levon kannalta. Matkustettuaan junalla Haapar- rantaan Wallenius muuttui uuden väärennetyn passin myötä taas vanhaksi kunnan Aarne Pursiaseksi.

Isossa matkalaukussa Wallenius kantoi “helvetinkoneitaan”, räjähteitä. Niiden kanssa hänen oli saamiensa ohjeiden mukaan mentävä miehitetyn Suomen läpi Kämärän rautatiesillan korvalle Pietarin radalla, “istuttava pommikapsäkin päälle odottamaan, jos ja kun sota alkaa, sekä silloin siirrettävä silta taivaalle”. Kooltaan räjähteet eivät olleet “Gala Peter -suklaanappikääröjä suurempia”, mutta ne olivat tehokkaita: niihin kätketyn, äänettömästi toimivan koneiston avulla ne voitiin saattaa räjähtämään täsmälleen haluttuna hetkenä milloin tahansa, vaikkapa parinkymmenen vuorokauden kuluttua. Toinenkin matkalaukku Walleniuksella oli mukanaan: se oli täynnä vaatteita, ja sen piti toimia hämäyksenä tullista läpi mentäessä.

Haaparannassa neljän miehen porukka päätti hengähtää ja valmistautua kotimaa-

han paluuta varten nauttimalla paikallisen Seurahuoneen antimista. Walleniuksen mukaan kyseessä oli “lähtöpäivällinen ennen kuolemaa.”⁴⁴

5

Kaksi ja puoli vuotta oli kulunut Mishkan lähdöstä. Edes Hallan aikana, oleskellessaan “vain” kolmensadan kilometrin päässä, hän ei käynyt Helsingissä eikä Kuopiossa – se olisi ollut äärimmäisen vaarallista. Hän ei ollut myöskään erityisen innokas kirjoittamaan kirjeitä, sillä heti ensimmäisessä kirjeessään Annille hän varoitti: “Postinkulku on nykyään epävarma, ja aikaa on vähän. Älä odota kirjeitä usein.”⁴⁵

Venäjän vallan aikana syy kirjoittamattomuuteen oli yksinkertainen: jääkäreiden ja Anninkin turvallisuuden takia kirjeisiin pystyi kirjoittamaan vain ympärilyöreitä ilmauksia ja höpsemään olemattomista yliopisto-opinnoista. Jotain sentään pystyi sanomaan, tuomaan esiin kasarmin ikävyydessä syntyneen kaipauksen Anniin ja normaaliin perhe-elämään (ja omiin kirjoihin!):

Sade pieksää ikkunaruutuja. Tuuli ulvoo lehmuksessa ikkunani alla. Voi jos minä juuri nyt saisin vetää Sinun lämpöisen ruumiisi syliini, puristaa rintaani, niin että valkoiset kynnet uppoaisivat pehmeään lihaan... tai jos istuisimme papereilla peitetyn kirjoituspöytäni ääressä, kirjojeni keskellä, jossain kaukana, suuressa, suuressa kaupungissa. Sinä istuisit toisella puolella pöytää, keskustelisimme, katsoisimme, ymmärtäisimme puolesta sanasta, kuuntelisimme sähkölankojen ulvontaa... ja vieressä nukkuisi lapsi... minä imen veriin Sinun huulesi...⁴⁶

Mutta vallankumouksenkin tultua – olojen vapauduttua – kirjeet Mishkalta viipyivät ja viipyivät, saapumatta koskaan Annille Helsinkiin. Vallankumouksen myötä nousi suomalaisiin uusi innostus, voimakas haave omasta itsenäisyydestä, joka joulukuun alussa vuonna 1917 annetun itsenäisyysjulistuksen myötä kiteytyi. Kuukaudet vuodenvaihteen tienoilla olivat juhlallisia ja jännittäviä, mutta niihin alkoi sekoittua epävarmaa pelkoa tulevaisuudesta. 28. tammikuuta 1918 kuuluivat ensimmäiset laukaukset Helsingissäkin. Kansalaissota oli alkanut.

Epätietoisuus painoi Annia muiden pääkaupunkiseudun siviilien tapaan. Oliko taistelurintama todellakin olemassa jossain? Olivatko jääkärit siellä mukana – Mishkakin? Kuka oli huhuttu valkoisten johtaja Mannerheim, josta ei ennen ollut puhuttu?⁴⁷

Kevät kului epävarmuuden merkeissä.
Eikä Mishkaa vain kuulunut eikä näkynyt.

SUOMEN TASAVALTA

Tämän omistaja, *Suomen* kansalainen
filosofian maisteri Kurt Martti
Wallenius
syntynyt *Huopiossa heinäkuun 25 p:nä 1893*
asuu *Huopiossa*
matkustaa *kotimaassaan*
Suomen
(Helsinkiin ja Turkuun)
on oikeutettu esteettömästi ja vapaasti matkustamaan Suomeen ja Suomesta, ja
on tämä lupa voimassa *1 päivästä kesäkuuta 1918*
Tukholmassa *29 p:nä tammikuuta 1918.*

SUOMEN HALLITUKSELTA TOIMEKSI SAANUT:

Suvisalo

Meni rajan yli Suomeen .....

Tuli rajan yli Suomesta .....

No *354*

Lanastus Kr. *2.-*

Alaston sota (1918)

Tammikuun lopulla 1918 Wallenius saapui Haaparannasta Suomeen taskussaan viiden kuukauden väliaikainen oleskelupassi. Valtionarkisto.

1

Kauempaa katsottuna sota on kuin jännittävää peliä: selkeästi näkyvissä olevat viholliset, hyviä tai huonoja siirtoja. Sisältäpäin se on kaikkea muuta – epätietoisuutta, epämääräisyyttä, sekasortoa.

Ryhmänjohtaja Wallenius sotilaan elämä oli kahtena ja puolena vuotena osoittautunut äksiisiksi kasarmeilla, nyhjötukseksi hiljaisella rintamalla, muutamiksi railakkaiksi partioitukseksi joiden tarkoituksena oli pysyä viholliselta huomaamattomana ja hiostavaksi maanalaiseksi toiminnaksi kotimaassa, jossa suurimpia pelkoja olivat omien kansalaisten tekemät ilmiannot. Kevät 1918 merkitsi pitkään odotetun tehtävän, “todellisen sodan”, alkamista. Mutta sekään sota ei noudatellut ohjekirjojen ihanteita.

Kun Tornionjoen ylittäneet jääkärit 30. tammikuuta 1918 palasivat kotimaan sekaviin oloihin, heiltä lienee mennyt kotvan aikaa saada tilanne selvitettyksi mielessään. Liikkeellä oli venäläistä sotaväkeä, aseistettuja punakaarteja, valkoisia suojeluskuntalaisia, nyt jääkäreitäkin. Punakaartit ja suojeluskunnat olivat molemmat puutteellisesti ja kirjavasti aseistettuja ilman varsinaista yhteyttä etelän päälliköihin. Tiedot vahvuuksista ja aseistuksesta olivat sekavat. Joidenkin lähteiden mukaan venäläisiä oli Kemissä ja Torniossa ja molemmilla jokivarsilla yhteensä 3000 miestä. Luvut olivat kuitenkin vanhoja, sillä tammikuussa venäläisten lukumäärä oli vajaa 900. Punakaartien uskottiin aseistautuneen hyvin venäläisten aseilla. Todellisuudessa esimerkiksi Rovaniemeä valloittamaan lähteneille Kemin punaisille oli jakaa aseita vain 70; samoin Tornion punakaartilla oli käytössään kymmenkunta kivääriä. Tornion suojeluskuntalaistenkin eväät olivat huonot: jääkärien saapuessa heillä oli vain kahdeksan käyttökelpoista kivääriä – pistooleita kyllä runsaasti enemmän.¹

Sisällissodalle tyypillisesti myös rintamalinjat olivat epämääräisiä ja vaihtelivat kovasti. Sota oli alkanut kahta päivää aiemmin etelässä, jossa valkoinen armeija taisteli tietään sekä pohjoiseen Ouluun että etelän suuntaan, kohti Tamperetta. Oulun pohjoispuolella joukot tekivät liikkeitään tietämättä kunnolla, ketä kulloinkin oli vastassa. Jääkärit Haaparannasta Suomeen opastanut Tornion pormestari ei pystynyt kovin paljon asiaa valaisemaan. Hänen tietojensa mukaan “Kemissä lähinnä koulupojat luutnantti ja insinööri Finnen johdolla” olivat riisuneet venäläiset aseista – kävi kuitenkin selväksi, että Kemi oli joutunut punaisten haltuun. Kaupungin suojeluskuntalaiset olivat uusine aseineen lähteneet Rovaniemelle, josta punakaartilaiset puolestaan olivat katsoneet parhaaksi – yhden tulitaistelun jälkeen – siirtyä Kemiin. Rovaniemen suojeluskuntalaisia oli matkustanut punaisten perässä Laurilaan saakka, joka oli Kemin ja Tornion välisen liikenteen polttopiste.

Torniossa rintamatilanne oli yhtä sekava: siellä olivat Walleniuksen sanoin “kasarmeissa ryssät, rautatieasemalla ryssät, jokilaakson rajavartiointiin komennetut ryssät oli koottu Karunkiin, työväentalolla punakaarti sekä palokunnantalolla suojeluskunta, yhteensä erikseen lukien 900 venäläistä kivääriä, 200 punaista kivääriä sekä 18 valkoista kivääriä”.²

Walleniuksen jääkäriryhmä teki heti saavuttuaan strategisen tilannearvion ja suunnitelman hyökätä seuraavana yönä Liakassa sijaitsevan venäläisten kiväärivaunun kimppuun. Tarkoituksena oli saada vahvistetuksi valkoisten vajaata aseistusta ja mahdollisesti saada jopa kaupunki puhdistetuksi. Tornion suojeluskunnan päälliköt – joita Walleniuksen kitkerän kommentin mukaan oli “paljon” – asettuivat kuitenkin poikkiteloin ilmoittamalla asevaunujen valtaamiseen liittyvän “hurjan manööverin” vaaralliseksi sekä Tornion kaupungin että sen asukkaitten kannalta. Se oli ensimmäinen ristiriita Tornion suojeluskuntalaisten ja jääkärien välillä.

Asiasta pahastuneet jääkärit tunsivat itsensä tarpeettomiksi Torniossa, ja kuultuaan Laurilaan kokoontuneista miehistä he ajoivat veturilla sinne. Jääkärit paloivat toiminnanhalua: he vaativat Laurilaan kokoontuneita vapaaehtoisia ”jyrkin, ehdottomin sanoin” hyökkäämään Tornion Ouluun matkalla olevien venäläisten sotilasjunien kimppuun. Vapaaehtoisten päälliköt päättivät kuitenkin vetäytyä Tervolaan, jonne majuri Jacobsonin odotettiin saapuvan jääkäreineen seuraavana päivänä. Walleniuksella pisti vihaksi: “Olimme totisesti vetäytyneet venäläisten jaloista, kytätysasemiin. Voi helvetti sentään!”

Illalla Wallenius käveli Ilmoniemen kanssa pitkin Tervolan asemasiltaa kirkkaiden tähtien valossa – he vertailivat “maailmansodan vaiheiden selvyttä tähän kaikinpuoliseen epämääräisyyteen sekä tämän taistelun suunnatonta sisäistä arvoa Saksassa annettujen uhrien suhteelliseen tyhjäänpäiväisyyteen”. Tunnelman täytyi kuitenkin olla Walleniuksesta vähintäänkin kiusallinen: kaksi päivää sotivassa Suo-

nessa ilman kosketusta viholliseen!

Jacobsonin saavuttua seuraavana päivänä johto siirtyi hänen käsiinsä, ja uusi toimintasuunnitelma tehtiin. Se oli sama kuin Walleniuksen Torniossa kaavailema. Tornio oli ensin vallattava selkäpuolen turvaamiseksi ja sieltä käsin vyörytettävä rata sekä katkaistava Tornion ja Kemin välinen yhteys Laurilassa, jotta Tornion venäläiset eivät pääsisi Ouluun omiensa avuksi.³ Sekin suunnitelma raukesi sodan odottamattomuuteen.

2

Niin Jacobson kuin Walleniuskin olivat Saksassa saamallaan kurssilla oppineet ajattelemaan sodankäyntiä laajakantoisina operaatioina. Tervolassa he kuitenkin huomasivat, että nyt komennettavana olevan sadan miehen armeijan kanssa oli kaikki alettava alusta. Heti aamulla Jacobson pisti taisteluihin tottumattomille miehille harjoitukset pystyyn: heille oli opetettava lataamista, tähtäämistä, ketjuuntumista, syöksyjä.

Käytännössä armeijan harjoittaminen kesti kaikkiaan kolme tuntia. Muu oli opittava taistelussa.

Kesken harjoitusten ja Tornion valtaussuunnitelmien Jacobsonille juoksutettiin viesti, jossa kerrottiin punaisten nousseen Kemissä junaan hieman ennen puoltapäivää ja lähteneen tulemaan kohti pohjoista, ilmeisenä tarkoituksenaan hyökätä Rovaniemen kirkonkylään. Jacobson teki uuden suunnitelman, joka sangen rohkeasti perustui - Walleniuksen mukaan- yhdelle ainoalle, vieläpä epätodennäköiselle mahdollisuudelle, nimittäin että punaiset tulisivat suoraan Tervolan asemalle, eivätkä nousisi junasta aikaisemmin, miehittäisi kirkonkylää sekä tekisi hyökkäystä Kemijoelta päin asemalle, todennäköisesti kiertäen silloin pohjoisesta.⁴ Taistelu kulki lopulta siihen suuntaan, että kenenkään ei tarvinnut miettiä, osoittiko Jacobsonin optimistisuus epäpätevyyttä vai erinomaisen strategin silmää ja punaisten psykologian tuntemusta, kuten Wallenius arvelee.

Hänen ja valkoisten tilannetta helpotti se, että vihollinenkin oli sodankävijänä amatööri- ja vieläpä hyvin varomaton sellainen. Punaisten eivät noudattaneet minkäänlaista strategiaa, he eivät lähettäneet matkalle tiedustelijoita, vaan luottivat sokeasti puhelimen moderniin ihmeeseen. Tiedustelun virkaa hoiti eräältä pysäkiltä Tervolan asemalle soitettu puhelu, jossa kysyttiin: “Joko ne perkeleen lahtarit ovat lähteneet Rova-niemelle?” Puhelimessa ollut valkoinen viestimies vastasi ohjeen mukaisesti: “Lähtivät puoli tuntia sitten.”

Saamansa tiedon perusteella punaiset sitten ajoivat kymmenen vaunun junallaan suoraan ansaan noin puolen kilometrin päässä Tervolan asemalta Kemiin päin.

Annettuaan joukkojensa levätä pari päivää Rovaniemellä Jacobson lähti toteuttamaan alkuperäistä suunnitelmaansa, Tornion valtausta. Vajaan parinsadan miehen joukko jaettiin neljään osastoon, ja illalla 4. helmikuuta ensimmäisen osaston johtaja Wallenius sai tehtäväkseen viedä miehet aluksi junalla Koivun asemalle. Wallenius koki veturimiehenä olon äärimmäisen epämiellyttäväksi pelätessään Tervolan punaisten kohtaloa - olihan radan sabotointi melkein todennäköistä, ja Rovaniemen punaisia oli lähtenyt maitse kohti Kemiä. Koivusta miehet jalkautettiin suksille, ja alkoi toistasataa kilometriä pitkä hiihto Karunkiin. Miesten kohdalta matka sujui joutuisasti; sen sijaan Walleniukselle tuli vaikeuksia Kuurinmaalla räjähdyksessä saadun haavautuman takia, joka märki jälleen. Hie- man eri reittejä käyttäneet joukot pääsivät tavoitteeseensa seuraavan päivän iltana puolenyön aikoihin, Jacobson Aapajärvelle ja Wallenius Karungin kirkonkylään. Jacobsonin käskystä joukot kokoontuivat Ylivojakkalan Liakassa aamulla kuuden aikaan, joten yöunta miehille ei paljon jäänyt.

Varsinainen eteneminen Tornioon viivähti kuitenkin seuraavaan iltaan. Paasilinna, joka on halunnut romuttaa Jacobsonin sankarimyyttiä, on arvellut tämän viivytelleen Liakassa kokonaisen päivän "ehkä epävarmuudesta, ehkä pelosta"; toisen kirjoittajan mukaan hän odotti pimeän tuloa salatakseen joukkojensa lukumäärän.⁸ Pelon sijasta viivyttelyn syyksi voisi arvella myös Jacobsonin jär- kevyyttä: Tornion suojeluskunnan välittämien tietojen mukaan venäläiset olivat nimittäin ehkä halukkaita antautumaan, ja taistelu olisi näin turha. Toisen tiedon mukaan venäläiset olivat lähtöpuhissa, ja halusivat vain päästä matkustamaan aseineen Ouluun.

Käytännöllisesti ajatellen syy hyökkäyksen viivästyminen saattaa kuitenkin olla niin arkinen kuin Wallenius arveli sen olevan: Tornion suojeluskuntien sanansaattaja saapui vasta puolenpäivän aikoihin, ja valmistelut uusien tietojen pohjalta veivät aikaa. Kahden päivän hiihtämisen jälkeen myös lepo ja ruoka olivat miehille tarpeellisia. Saatuaan kaipaamansa tilannekuvan Jacobson ei enää aikaillut: joukot lähtivät Liakasta 20 kilometrin hiihtomarssilleen jo kahden aikaan iltapäivällä.⁹

Jacobsonin tarkoituksena oli Walleniuksen myöhemmän käsityksen mukaan saartaa aseman alue salaa sekä esittää venäläisille antautumisvaatimus yllätyksen turvin ja nojalla. Yhden Jacobsonin osastoista oli määrä pitää kaupungin muut venäläiset -ja myös punakaartilaiset, jotka kylläkään eivät näytä olleen edes halukkaita taisteluun - poissa tapahtumapaikalta. Walleniuksen osaston tarkoituksena oli kiertää aseman eteläpuolelle saarrostaamaan venäläiset ja ottaa valvontaansa Kemin tien ylikäytävällä oleva, venäläisten miehittämä kunnantupa.

Ehkä Tervolan taistelun menestys tai epäluottamus kouluttamattomiin joukkoihin sai Jacobsonin kuitenkin heittämään yllätyksensä käsistään -vieläpä Walleniuksen

ehdotuksesta. Tämä ei nimittäin ollut halukas kiertämään saarrostuksen aseman takaisen metsän kautta, kuten oli tarkoitus, sillä hän arveli - luultavasti varsin aiheel- lisesti - parin tunnin koulutuksen saaneen osastonsa katoavan pimeässä metsässä. Sen sijaan hän, päällikön suostumuksella, hiihti joukkoineen suoraan asema-alueen ja joen välistä kaistaletta kohti määräpaikkaansa, keskelle venäläisten pääasemia: arvonsa mukaisesti herrat laskettelivat hevosilla pistoolit ja käsikranaatit käsissään, joukkue perässä kaksijonossa hiihtäen. "Yllätys oli varmaan täydellinen, venäläisiä juoksenteli edestakaisin kuin hätäntynyt kanatarha, mutta ainoatakaan laukausta ei kuulunut."¹⁰

Yllätys vei kuitenkin pohjan toiselta yllätykseltä.

Walleniuksen onnistunut operaatio sai nähtävästi Jacobsonin luottamaan Tor- nion suojeluskuntalaisten optimistisuuteen venäläisten haluttomuudesta taistella. Jälleen hän teki alokasmaisen virheen: lähtiessään kiertämään Krogiuksen tavara- suojien pohjoispuolelta venäläisjunien taakse hän ei järjestänyt tiedustelua eteen, vaan luotti Snellmanin laatimaan tilannekarttaan venäläisten asemista. Hänen kaksi osastoaan etenivät jonossa suojatonta rataa pitkin asema-alueelle päin. Kartta osoittautui vanhentuneeksi, sillä vaunujen paikkoja oli edellisenä päivänä muutettu. Venäläiset avasivat tulen vain muutaman kymmenen metrin päästä radalla olevista valkoisista. Ammunta alkoi myös takaapäin invalidiparakeista. Tornion taistelussa yllätys oli molemminpuolinen. Venäläiset oli pystytty yllättämään sikäli, että he eivät olleet ehtineet asemiinsa valmiiksi, vaan odottivat vaunuissa ja ratapihalla. Heidän vastayllätykseensä mahdollisuuden antoi jääkärien varomattomuus ja näiden saama puutteellinen tieto vihollisesta.

Puoli viiden aikaan helmikuun pimenevässä illassa syttynyt taistelu alkoi val- koisten kannalta katastrofaalisesti. Jacobsonin joukot makasivat ristitulesa radalla ilman suojaa, useat kiskojen välissä, osa vieläpä radan sähkölamppujen valaistuksessa. Toista osastoa johtanut kapteeni Juvonen kaatui noustuaan polvilleen lataamaan parabellumiaan, häntä katsomaan kontannut Jacobson samoin. Molemmat saivat luodin otsaansa. Valkoisten onneksi koitui pimeys ja venäläisten onneton ampu- mataito. Väijytyksen yllätyksellisyyteen nähden valkoisten tappiot jäivät loppujen lopuksi suhteellisen vähäisiksi: taistelussa kuoli kahdeksan valkoista ja haavoittui seitsemän, joista vielä yksi kuoli myöhemmin haavoihinsa. Saatuaan konekiväärit asemiin valkoiset pääsivät niskan päälle ja hallitsivat ratapihaa muutaman tunnin taistelun jälkeen.¹¹

Wallenius oli rynnäkkönsä tehtyään järjestänyt ketjun aseman eteläpuolelle ja ryhtynyt täyttämään toista tehtävänsä. Vanhana erämaan miehenä hän oli toden- nut heti kunnantalon autioksi, koska piipun päässä oli lunta, ja saanut selvitetyksi, että venäläisten miehittämänä olikin lisakan talo ratapihan takana. Hän lähetti Ilmoniemen ryhmän saartamaan lisakkaa, jonka ympärillä alkoi kolme tuntia

kestänyt ottelu. Kahdelta taholta kuuluvassa räiskinä Wallenius yritti pitää ketjua paikallaan, mutta aina lähtiessään kauemmaksi hän huomasi pelokkaiden miestensä tulevan perässä. Kun Iisakan amunnasta ei alkanut tulla loppua, hän ehdotti Willamolle tämän ryhmän hyökkäämistä Iisakkaan. Willamo vastasi: Hyökkää itte, ei näitä saa lähtemään!

Ratapihan taistelun hiljettyä Wallenius sai toisaalta hyviä uutisia: vihollinen oli lyöty, toisaalta huonoja: Jacobson ja Juvonen olivat kaatuneet. Voitosta huolimatta Wallenius tunsu itsensä hiljaiseksi ja poti omantunnon tuskia: hän tunsu hälyttäneensä venäläiset hiihdättämällä joukkonsa näiden majoitusalueen halki. “Tehtäväni kannalta olin menetellyt oikein, mutta kokonaisuuden kannalta mahdollisesti väärin”, hän mietiskeli myöhemmin.

Hänet määrättiin kaatuneiden jälkeen “sotilaalliseksi päälliköksi”, sillä ratapihan taistelun loppuun komentanut kapteeni Mikko Kohonenkin oli saanut luodin jalkansa läpi. Wallenius vei Tornion valtauksen loppuun. Iisakan kasarmialueen hän valtasi omien sanojensa mukaan lopulta marssimalla suljettuna rivistönä suoraan pihaan laulattaen miehilläään mahtavasti “*Hurraa nyt komppania kotiamme kohti!*” Hän miehitti asemalla koskemattomaksi jääneen parakin, jonka venäläiset antautuivat vastarinnatta. Alatornion kirkon seudulla olevalle kasarmille hän lähetti majuri Heikelin ryhmän ja pari konekivääriä - yön kestäneen taistelun jälkeen venäläiset pakenivat joen yli Ruotsiin. Venäläisiä oli kaatunut yhdeksän, kuten valkoisiakin, ja vangittu 450. Tornion punakaarti antautui ilman vastarintaa sen jälkeen, kun Wallenius asetti konekiväärit aseisiin torille työväentalon edustalle. Punakaarti ei ollut osallistunut taisteluun millään tavoin. Aseitakaan ei löytynyt kuin kahdeksan kivääriä pihan halkopinosta.¹²

Tornion kahakka yhdessä Tervolan taistelun kanssa kuului siihen ‘valkoisen Suomen’ puhdistamisen ja rintamien muodostumisen jaksoon, joka koko maassa päättyi käytännöllisesti katsoen 7. helmikuuta. Sitä seurasi maaliskuun puoliväliin ulottunut asemasodan vaihe. Tornion puhdistus oli osaltaan vaikuttamassa siihen, että tehdessään seuraavana päivänä eli 7. helmikuuta hyökkäyksen Kemiin valkoiset joukot eivät kohdanneet vastarintaa. Punakaartilaisista osa oli paennut Ruotsiin, osa lähtenyt Ouluun punaisten veljiensä tueksi. Oulunkin taistelut päättyivät kuitenkin pian valkoisten voittoon.

3

Traagiset vastoinkäymiset tiesivät yllättävääkin myötätuulta luutnantti Walleniuksen uralla. Muiden jääkärien – pikakiväärijohtajia lukuun ottamatta – kaaduttua tai haavoituttua Wallenius määrättiin aluksi Tornion operaation johtajaksi, sitten Pohjolan

suojeluskuntien sotilaspäälliköksi. Häntä virkaiässä vanhempi Heikinheimo lähti sotilasjunalla etelään nopeasti muodostetun vapaaehtoisen pataljoonan johdossa. Wallenius kirjoitti kotiin:

Ukko! Olen luutnantti ja Pohjois-Suomen sotilasosastojen komentaja (Simojoelta pohjoiseen). Käytettävänä lokomotiivi, automobiili ja ratsuhevonen. Johtanut rovaniemeläisiä Tervolan ja Tornion tappeluissa. Koettanut organisoida Perä-Pohjolan joukkoja. Terveys välttävä. Matkustan ensitilassa rintamalle.¹³

Tornion voiton jälkeen Walleniuskin alkoi suunnitella siirtymistä etelään monien muiden jääkärien tavoin ja matkusti omine lupineen Seinäjoelle ilmoittautumaan rintamalle. Hänet kuitenkin palautettiin Rovaniemelle Pohjois-Suomen valkoisen armeijan komentajaksi, tehtävänä suorittaa aloitettu “Lapin puhdistaminen” loppuun. Walleniukselta tehtiin yliluutnantti 11. helmikuuta. Lapin sotilasasioiden päälliköksi tullessaan hän oli vain 24-vuotias lapsenkasvoinen nuorukainen.

Uusi komentaja perusti esikuntansa Rovaniemen palokunnantalolle ja ryhtyi töihin. Puhdistaminen tuli merkitsemään pidätyksiä ja teloituksia Lapin alueella sekä rangaistusretkikuntia niin ”punaisina” tunnettuihin pitäjiin kuin rajaseudullekin.

Ylipäällikön käskyllä maassa oli alettu perustaa sota-oikeuksia, joiden käyttöön otettiin myös kuolemantuomiot. Sota-oikeuksia syntyi kaikkiin suurimpiin keskuksiin ilman erikoisempia muodollisuuksia, ja satoja punaisia vanginnettuja sota-oikeuskunnat ympäri Lappia luovuttivat vankinsa sota-oikeuden tuomittavaksi ja teloitettavaksi. Usein sota-oikeuksia ei voinut edes erottaa sota-oikeuskunnan esikunnista – näin oli esimerkiksi Kemissä, jossa sota-oikeuskunta käytännössä toimitti niin kuulustelut kuin teloituksetkin.

Lapissa teloitukset alkoivat heti taisteluiden loputtua. Kemissä rangaistukset aloitettiin vieläpä julkisella näytöksellä: Rovaniemen punakaartin johtomies näyttelijä Karl Edvard Linnell (taiteilijanimeltään Kaarlo Kurki) ammuttiin Kemin torilla 8. helmikuuta. Teloituksesta kuulutettiin yleisölle pylväsilmoituksilla. Saman tien Kemissä surmattiin viisi muuta “isänmaan petturia”. Rovaniemellä ammuttiin ensi hätään ainakin seitsemän henkilöä, joiden niskoille pantiin punaisten syksyllä tekemät kaksi murhaa.¹⁴ Piiripäällikölle lähettämässään kirjeessä rutiiniasioista Wallenius totesi juoksevien asioiden keskellä: “Punasten johtajat Pekkala ja Rätty ammutut valvontani alla. Ruumiit hävitetyt. Naulasin markkinakansan vuoksi lyhyen julistuksen että Pekkala ja Rätty ovat maankavaltajina ammutut. Vaikutus näyttää olevan hyvä. - - Sota-oikeus jatkaa työtään.”¹⁵

Jaakko Paavolaisen mukaan Lapissa suoritettujen teloitusten muodostuivat suhteellisesti ottaen ankariksi: Rovaniemellä ja Kemissä teloitettujen määrä oli lähes

puolet koko Oulun läänissä teloitetuista ihmisistä. Kemissä ammuttiin 23 miestä, Rovaniemellä 24, kun taas Pohjois-Pohjanmaan varsinaisten taistelujen keskuksessa Oulussa teloitettuja oli vain 11. Se kertoi pohjoisen suojeluskuntien omaksumasta jyrkästä kannasta. Teloitukset jatkuivat toukokuulle saakka.

Epävarempaa on, mikä oli Pohjolan suojeluskuntien piiripäällikön Walleniuksen osuus niiden toteuttamisessa. On muistettava, että maaliskuun alkupuolelta lähtien hän käytti aikansa pääasiassa Vienan retken valmisteluun ja että suuri osa teloituksista ajoittui keväälle. Hän itse kielsi myöhemmin vastuunsa muista teloituksista kuin Rädyn ja Pekkalan. Omien sanojensa mukaan hän ei ollut vastuussa Kemin tapahtumista, ja Rovaniemen teloituksista hän totesi: ”Minun tieteni ja varmasti minun komentoaikani ei Rovaniemellä eikä muualla Lapissa ennen Pohjois-Vienan sotaa varmasti teloitettu ainoatakaan muuta kuin Rovaniemen punakaartin päälliköt Rätty ja Pekkala”.¹⁶ Paavolainen on todennut, että kansalaissodan poikkeustilanteessa teloituksia suoritettiin usein kontrolloimattomasti eikä piiripäälliköiden voi monissa tapauksissa osoittaa tehneen päätöksiä teloituksista. Se ei kuitenkaan Paavolaisen mukaan oikeuta myöskään vapauttamaan piiripäälliköitä vastuusta, sillä varsinkin usein käskyjä annettiin suullisesti tai puhelimitse.¹⁷

Wallenius otti tiukan kannan ”alkuperäisiä vihollisiaan” eli venäläisiä kohtaan. Kemissä hän kielsi ehdottomasti vapauttamasta venäläistä sotamiestä, joka oli pitänyt muun muassa kotitarkastuksia: ”Ammuttakaa siellä tai lähettäkää tänne.”¹⁸ Vielä ronskimmin hän suhtautui heti taistelujen jälkeen kiinni saamaansa venäläiseen virkamieheen, joka yritti diplomaattijunalla Pietarista Ruotsin puolelle, mutta jonka torniolaiset tunnistivat paikkakunnan entiseksi komissaariksi, ”kaameaksi mieheksi”. Diplomaattien protesteista huolimatta Wallenius vei komissaarin mennessään ja ammutti hänet. Hän sai täydennystä sotilasasuunsa riistämällä komissaarilta komean turkin. Yhdessä omatekoisen poronnahkalakin ja pistoolivyön kanssa se muodosti hänen upseerin univormunsa siihen saakka, kun sotilaspuvut paljon myöhemmin tulivat käyttöön.¹⁹

Olosuhteisiin nähden ankarat rangaistukset herättivät laajempaakin huomiota, sillä joukkoon mahtui selvästi mielivaltaisia ja kostoksi tehtyjä teloituksia. Tunnetuin vastalause niille olivat Pohjolan Sanomien päätoimittajan Uuno Hannulan kaksi kirjoitusta, joissa hän vaati teloituksia lopetettavaksi. Hannula oli itse Kemin suojeluskuntalainen ja ollut mukana Lapin taisteluissa, mutta jatkoa hän ei hyväksynyt:

”Minä en tiedä enkä tunne tarkemmin, millä perusteilla kuolemantuomiot Kemissä ja Rovaniemellä samoin kuin Torniossa on langetettu; tiedän vain yksinkertaisesti, että heidät on maanpettureina kuolemaan tuomittu. He ovat asekaudessa nousseet laillista hallitusvaltaa vastaan, he ovat kapinoitsijoita ja sen mukaan kuolemaan vikapäät. Lakikirja kädessä punniten ei voi olla erimielistä rikoksesta ja tapahtuneesta rangaistuksesta. Mutta kuitenkin jotain on ja täytyy olla yläpuolella kirjoitettuaakin lakia. Mitä tämä jotakin on, millä nimellä sitä nimittäisin, miksi

kutsuisin? Sanoisinko omantunnon laiksi, inhimillisyyden tai humanisuuden laiksi – niin totisesti en sille nimeä keksi, mutta sehän ei olekaan tärkeää. Tärkeitä vain ovat tämän lain määräykset ja ensimmäinen niistä on: olkaa jalomielisiä voittajia, älkää lyökö lyötyä.”²⁰

Hannulan mielipiteet saivat kiukkuisen vastaanoton. *Pohjolan Sanomien* kyseinen numero takavarikoitiin Kemissä, ja suojeluskuntapiirin esikunta lähetti piiripäällikkö Walleniuksen käskystä Hannulalle tulenpalavan kirjeen, jossa tätä käskettiin pidättymään aiheuttamasta ”hajaannusta riveissä”, kun voitto oli vielä epävarma. ”Nyt on yksinomaan toiminnan aika eikä järkeilyjen – yhden tulee komentaa, toisten on toteltava, ominaisuus jota me suomalaiset emme vielä ole oppineet, ja jos emme opi sitä yksinkertaista seikkaa, jota kutsutaan kuriksi (disciplin), uhkaa koko kansaa perikato. Arvostella saa jälestäpäin kuka tahtoo, mutta nyt on vaiettava ja toimittava,” Wallenius läksytti.²¹ Noottiaan tehostaakseen esikunta uhkasi seuraavalla kerralla lakkauttaa Hannulan lehden ilman uutta varoitusta. Tulehtunutta ilmapiiriä kuvasi se, että luutnantti G. Snellman vaati Hannulaa artikkeliansa takia kaksintaisteluun.²²

Teloitusten kokonaisluku osoittaa, että tunnelmat Lapissa säilyivät jyrkkinä koko sodan ajan. Siihen vaikutti epäilemättä – kuten Paavolainen on todennut – tietoisuus siitä, että punaista liikettä ei pohjoisessa ollut saatu läheskään kukistetuksi. Eri puolilla Lappia valkoisia huolestutti punaisten aineiden liikkuminen, ja helmikuun puolenvälin jälkeen Rovaniemeltä lähetettiin puhdistusretkikuntia Kuolajärven, Kittilän ja Sodankylän suuntiin. Niihin ei kuitenkaan näytä liittyneen teloituksia.²³

Miehistön vähyyden takia johtajien täytyi turvautua oveluuteenkin. Kuultuaan Ivaloon kertyneen kolmisensataa punaista Wallenius lähetti paikalle Kalle Karhusen, entisen eläinlääkärin, jolle oli antaa mukaan vain viisi miestä. Vuotsosta Karhunen soitti Ivalon keskukseseen ja käski järjestämään saunotuksen ja majoituksen sinne saapuvalla pataljoonalle. Hämäys tuotti niin hyvän tuloksen, että yhtään punakaartilaisista ei Walleniuksen kertomuksen mukaan Ivalossa ollut Karhusen ehtiessä sinne viiden miehensä kanssa.²⁴

Eniten Walleniusta huolestutti rajan taakse paenneiden punaisten muodostama uhka. Hänen saamiensa tietojen mukaan varsinkin Sodankylän ja Sallan pitäjistä oli siirtynyt Muurmannin seudulle runsaasti väkeä, viimeksi mainitusta kymmenen prosenttia, joukossa naisia ja lapsia. Valkoisilla oli tietysti oma vaikutuksensa tilanteeseen, sillä ilmeisesti juuri teloitusten aiheuttaman pelon takia pohjoissuomalaisia oli rajan takana niin paljon, että myöhemmin syntynyt Muurmannin suomalaislegioona koostui pääasiassa Oulun läänin punaisista.

Helmikuun loppupuolella punaiset alkoivat järjestäytyä keskuksinaan Ivalon-Nuorttijärven alue ja Kantalahti. Muurmannin radan suunta koettiin tärkeäksi myös Etelä-Suomessa taistelevien punaisten yliesikunnassa, joka toivoi edelleen lujasti pohjoiseen syntyvän “toisen rintaman”. Yliesikunta pyrki aktiivisesti järjestämään komppanioita tukkityöläisten ja pakolaisten keskuuteen ja alkoi puuhata apuretkikunnan lähettämistä Muurmannin radalle. Valtava aselasti, johon sisältyi muun muassa yli 7000 kivääriä, lähti matkaan helmikuun lopulla. Rajantakaiset tiedustelijat toivat Walleniukselle hälyttäviä tietoja aselastista ja kuumeisista valmisteluista. Walleniuksen käsitykseksi tuli, että punaisten tarkoituksena oli hyökätä Sallasta ja Kuusamosta tavoitteenaan Tornio ja katkaista yhteys Ruotsiin, samalla kun hyökkäys valkoisen etelärintaman selkään pohjoisesta käsin tulisi mahdolliseksi.²⁵

Pelkkä puolustussota ei kuitenkaan ollut Walleniuksen mielessä – se ei sopinut hänen luonteelleen. Punaisten muodostama uhka tarjosi mahdollisuuksia myös omille aloitteille. Siihen saakka hän oli asemansakin puolesta ollut taisteluissa suorittajan ja tottelijan asemassa ja tehnyt lähinnä sitä, mitä käskettiin. Noustuaan komentajaksi hän rupesi aktiivisesti ajamaan myös laajempia suunnitelmia, joista ei puuttunut henkilö kohtaista kunnianhimoa.

Jo helmikuun puolenvälin jälkeen Wallenius oli lähettänyt 60 miehen retkikunnan Juho Hagbergin johdolla valtaamaan takaisin Kuolajärveä, jonka yhteyden muuhun Suomeen punaiset olivat hieman aiemmin katkaisseet. Walleniuksella ei kuitenkaan riittänyt miehiä rintaman perustamiseksi Kuolajärvelle; sinne jätettiin vain suojeluskunta, kuten myös Sallaan. Vasta maaliskuun alkupuolella jääkäriluutnantti Willamo lähti Kuolajärvelle muodostamaan rajavartiojoukkoa.

Walleniuksen mielessä kangasteli alueen voimallisempi haltuunotto. Päivää Willamon lähdön jälkeen, 6. maaliskuuta, hän laati valkoisen armeijan ylijohdolle suunnitelman Aunuksen, Vienan ja Kuolan yhdistämisestä Suomeen. Suunnitelman mukaan vähintään kolme komppaniaa ja 400 hevosta käsittävä retkikunta hyökkäisi kahtena ryhmänä Rovaniemen ja Inarin korkeudelta rajan yli, tavoitteena Vienanmeren rannikon ja Kuolan valtaaminen. Koska kirjeenä lähetetty suunnitelma ei aiheuttanut toimenpiteitä, hän matkusti 11. maaliskuuta Seinäjoen “Kanahäkkiin” neuvottelemaan suunnitelmastaan Mannerheimin kanssa.²⁶

Paitsi punaisten muodostaman uhkan avulla hän pyrki tekemään suunnitelmansa houkuttelevaksi muillakin keinoin. On vaikea päätellä, mikä puoli Walleniuksen omassa vaa’assa painoi eniten: rajantakaisen uhkan torjuminen, Kalevalan laulumaitten liittäminen Suomeen vai valloitushalu. Kaikki syyt olivat suunnitelman höystönä mukana. Hän vetosi siihen, että alueiden valloittamisen “oikeuttaa kansatieteellinen, maantieteellinen ja strateginen yhteenkuuluvaisuus. Europan demokratialla ei kansojen itsemääräämisoikeuden kannalta voi olla mitään sitä vastaan”.²⁷ Ideologista ajattelutapaa hän selvitteli myöhemmin puhuessaan ehdotuksestaan:

Käsitys Karjalan kuuluvaisuudesta Suomen yhteyteen on aina ollut yhtä luonnollinen, yhtä oikeutettuja yhtä vanha kuin Suomen kansa, kansallinen, kielellinen, maantieteellinen, valtiollinen ja taloudellinen selviö, eikä siis mikään yltiöpäinen oikku. Siksi ajatus Karjalan Suomeen liittämisestä ei ole kenenkään keksimä.

Vapaussodan valmistusvuosina sitä pohdittiin vakavahenkisissä aktivistikodeissa, ylioppilaitten pölyisissä lukukammioissa sekä jääkärikämpissä itärintamalla, missä kypäräpäiset parroituneet nuorukaiset ujtavien tykinammusten häiritsemättä kuuntelivat hartaina meidän harvojen koulupoikina rajantakaisen Karjalan porrastettuja soitteja sekä leppeitä nuottarantoja polkeneitten kertoelmia.²⁸

Heimoaate ei kuitenkaan Walleniuksessa näytä olleen mitenkään syvällistä, kuten esimerkiksi oululaisissa heimoaatteen kannattajissa. Jouko Vahtolan sanoin “Wallenius oli kiireestä kantapäähän sotilas, joka ajatteli tulevaa yritystä sotilaallisesta näkökulmasta”.²⁹ Jopa heimoaateen vastaan puhuu Walleniuksen hyökkäyssuunnitelman tokaisu siitä, että “agitatsiooniin” Karjalassa ei kannattanut luottaa, koska entisten karjalaisten asutus oli tuntuvasti venäläistynyt. “Työ on tehtävä pistimillä ollakseen tuloksiltaan pysyvä.”³⁰

Wallenius painotti myös sitä, että Pohjois-Suomen heikko taloudellinen ja sotilaallinen tilanne vaati Kuolan ja Vienan miehittämistä. Hän kuvasi saalista – leipäviljaa, sianlihaa, silliä, kauraa – houkuttelevasti ja vetosi sen tarpeellisuuteen Lapissa. Walleniuksen perusteluissa varsinaisen lähtökohta, punaisten muodostama uhka, jäi melkein sivuosaan: hän jopa vähätteli vihollista vedotessaan vastuksen heikkouteen. Kaiken aikaa hän kuitenkin painotti asian olevan “puolustuskysymys”. Suomella oli oikeus retkeen, koska punaiset valmistautuivat hyökkäykseen, koska suomalaisia oli rajan takana vangittu ja koska Venäjän hallitus oli “välillisesti” antanut Suomelle sodanjulistuksen.³¹

Ylipäällikkö Mannerheim hyväksyi Walleniuksen melkeinpä liiankin monipuolisesti perustellun ehdotuksen, mutta tietyin muutoksin. Hän laajensi Kuolajärvelle suuntautuvan hyökkäyksen toteutettavaksi yhdessä Uhtuan ja Aunuksen suuntiin tapahtuvan hyökkäyksen kanssa. Hän jätti pois Ivalosta Kuolaan suuntautuvan hyökkäyksen, koska Petsamon retkeä varten oli valmisteilla oma retkikunta. Mannerheimin mukaan pohjoiset joukot oli keskitettävä Kuusamoon ja Kuolajärvelle kahdeksi komennuskunnaksi, joista toista johtaisi Wallenius, toista Willamo. Raja ylitetäisiin yhtä aikaa Malmin retkikunnan kanssa, joka suunnistaisi Kajaanista kohti Uhtuaa ja Vienan Kemiä.³²

Suunnitelma oli toteutumassa Walleniukselle miellyttävällä tavalla. Hän kirjoitti kotiin: “Ei minun paikkani ole nyt kotinurkissa kyykkimässä, vaan siellä missä kypsää viljaa leikataan. Ja jos minä kaadunkin, ei minun elämäni ole hukkaan mennyt.”³³

4

Walleniuksen ehdotus retkikunnan lähtöpäiväksi oli viimeistään 20. maaliskuuta, koska hänen mukaansa kelit loppuisivat huhtikuun puolivälissä. Kuukauden sisällä hänen kahden retkikuntansa olisi – samanaikaisesti Malmin kanssa – ylitettävä raja kahdessa kohdassa, Kuolajärvellä ja Kuusamon Paanajärvellä. Tarkoitus oli suojata oikea sivusta valtaamalla Oulanka sekä edetä Soukelon ja Ruvan kylien kautta Kanaseen Koutajärvellä, jossa Kurtin kautta “marssinut” pataljoona yhtyisi Kuusamon joukkoihin.

Oireellista oli, että alusta lähtien aikataulu viivästyi. Päämaja muutti lähtöpäiväksi 25. maaliskuuta, ja senkin suhteen joukkojen lähtökuntoon saattaminen myöhästyi muutamia päiviä. Nopealla aikataululla liikkeelle lähtenyt Wallenius sai Rovaniemellä kootuksi vapaaehtoisista 700 miehen joukon, vaikka kaksi vapaaehtoista pataljoonaa oli ehditty lähettää jo etelän taisteluihin. Sen sijaan Oulusta ja Koillis-Pohjanmaalta ei vapaaehtoisia löytynyt. Ylipäällikkö määräsi 500 asevelvollista Oulusta, Pudasjärveltä, Taivalkoskelta ja Kuusamosta käytettäväksi koillisrintaman operaatioissa.

Pakon sanelema ratkaisu osoittautui varsin onnettomaksi järjestelyksi, joskaan ei Suomen olosuhteisiin nähden mitenkään harvinaiseksi. Wallenius sai hyökkäys-sotaansa 500 harjoittamatonta asevelvollista, jotka eivät olleet heimoasiasta lainkaan innostuneita. Kuten koillisrintaman sotaa tutkinut Vahtola on hyvin osoittanut, ronskien ja kokeneiden jääkäreiden alaisuudessa toimineen nuoren sotilasaineksen pelokkuus ja ilmeinen vastahankaisuus ulkomaille tehtävää “ryöstöretkeä” kohtaan tuli aiheuttamaan päällystölle monta vaikeaa tilannetta.³⁴

Johtajien onneksi vihollisen tilanne ei ollut paljon kummempi. Liioitellun lukumäärän lisäksi väitteet heidän muodostamansa uhkan vakavuudesta osoittautuivat kyseenalaisiksi: paremmasta aseistuksesta huolimatta punaisten joukot eivät olleet mitään valiojoukkoja. Monet eivät olleet koskaan käsitelleet kivääriä eivätkä sitä muutaman opastuksen perusteella oppineetkaan. Joukkojen ainoa sotilaskoulutuksen saanut mies oli niiden johtaja Iivo Ahava. Tukkipöytäisten, maajussien ja maanpolaisten muodostama ”armeija” oli vielä hatarammalla pohjalla kuin Walleniuksen pelokkaiden asevelvollisten joukot.³⁵

Kevään taisteluita sävytti pelon sekainen tietämättömyys. Erityisesti punaisten puolella tiedustelutoiminta oli huonoa, ja valkoisten joukkoja ja varustuksia luultiin

todellista vahvemmiksi, mihin Wallenius vaikutti voimakkaasti hyökkävällä taktiikallaan.³⁶ Toisaalta punaisten lukumääriä oli jo lähtiessä liioiteltu julkisuudessa hyökkäyksen oikeuttamiseksi. Todellisuudessa punaisia oli aluksi viitisensataa, joskin lisää oli tulossa saman verran. Punaisten lukumääräisyys erillisissä taisteluissa sai kuitenkin valkoiset pelon valtaan.

Ensimmäiset taistelut käytiin Sallan suunnalla jo ennen Walleniuksen joukkojen saapumista omalle rintamalleen. Punaisten tekivät ensimmäisen rajanylityksensä 21. maaliskuuta, jolloin Willamon alaiset suojeluskuntalaiset tuhosivat heidän kymmenmiehisen tiedustelujoukkonsa Kilislammella. Punaisten hyökkäsivät Tuntsajoen varrella olevaan Nivalaan kolme päivää myöhemmin, mutta joutuivat vähä-lukuisempien valkoisten yllättämisiksi: punaisia kaatui 16, valkoisia yksi. Oireellista oli, että niskan päällä olleista valkoisista suuri osa säntäsi kesken taistelun umpimähkäläiselle pakomatalle, jota kesti 18 kilometriä! Kymmenkunta miestä jäi lopettamaan taistelua, joka ilman oman puolen karkulaisia olisi päättynyt selvempään voittoon. Voitettujen yhteenotot varmistivat kuitenkin sivustan Walleniuksen kannalta.

Myös Walleniuksen lohkolle partiot ja vartiot saivat viholliseen ensimmäiset kosketukset. Sariolan tiedustelupartio joutui tulitaisteluun Soukelossa 26. maaliskuuta ja peräännytti saarroitusuhan takia. Nummelinin kenttävartio Kuusamon Paanajärven päässä yllätti 80 miestä käsittävän punaisten osaston – laukaustenvaihdon alkaessa kumpikin osapuoli käännähti säikähtyneenä pakosalle.³⁷

Walleniuksen joukkojen sotaanlähtö ei suinkaan tapahtunut torvien soidessa. Kuusamon kirkolle kootuille 500 asevelvolliselle oli jaettavissa alussa vain 92 kivääriä, kolme patruunaa jokaiseen, ja kun komppanian-päällikkö Nummelin kyseli vapaaehtoisia aseisiin, hänelle ilmoittautui – kaksi! Wallenius ymmärsi vielä tässä vaiheessa miehiä, kun “on sodasta luettu vain kansakoulun historiassa, ei koulutusta, ei varusteita, eikä isosti evästäkään palkasta puhumattakaan, ja pysyy vain joka neljännelle”. Hän käski aseistamaan 92 miestä oikealta lukien. Joukot saivat lopulta käyttöönsä tuhat kivääriä ja yhden pikakiväärin, mutta yhtään konekivääriä ei ollut, vaikka Wallenius oli niitä päämajalta jatkuvasti vaatinut.³⁸

Epävarmuutta hyökkäykseen lähdössä aiheuttivat myös päämajan muuttuneet suunnitelmat. Koillisrintaman joukkojen tultua jo kootuksi Mannerheim päätti siirtää ennestäänkin myöhästä lähtöpäivää viikolla, koska tilanne sodan päärintamalla oli kriittinen. Tampereella käytiin ratkaisutaistelua huhtikuun alkupuolelle saakka, ja Karjalassa pystyttiin vain vaivoin torjumaan punaisten ylivoimalla tekemät hyökkäykset. Siksi tuhatmiehisten joukkojen lähettäminen rajan taakse tuntui riskialttiilta yritykseltä. Malmin kohdalta käskyn väitetään tulleen liian myöhään, ja hän ehti joukkoineen lähteä porhaltamaan Uhtualle. Siksi myös Walleniuksen sallittiin maaliskuun lopulla edetä rajan taakse Malmin hyökkäyksen tukemiseksi. Wallenius, joka

Walleniuksen esikuntaa Paanajärvellä huktikuun alussa lähdössä hyökkäämään Soukeloon. Vasemmalla sotimiseen innostunut Samuli Paulaharju, keskellä nahka-asusteissaan Wallenius, toisena oikealta komentajan adjutantti Esko Rieki, joka Ståhlbergin kyyditysjutun yhteydessä toimi Walleniuksenkin kuulustelijana.

Yliluutnantti Martti Wallenius joskus keväällä 1918. Tämä 25-vuotias nuorimies on Pohjois-Suomen sotilasosastojen komentaja.

Keväällä 1918 koillisrintaman sota hiljeni, mutta Wallenius ylennettiin kapteeniksi.

Koillisrintaman sodan päätteeksi majuriksi ylennetty Wallenius pääsi varjokuvana postikorttisarjaan.

Lapin rajavartioston komentaja Wallenius (hevosen selässä) ja kapteeni Autti yhdessä Sallan sotilassairaalan hoitajattaren neiti Yliojan kanssa matkalla Sailaan. Kuva otettu Rovaniemellä 1918-1920. Otavan kuva-arkisto.

pelkäsi päämajan kieltävän hyökkäyksen, otti tiedon helpottuneena vastaan. Hän oli päämajalta salaa jatkanut valmisteluja esimerkiksi kieltämällä Willamoja antamasta viranomaisille tietoja rajantakaisesta tiedustelutoiminnasta.³⁹

Seuraava ongelma oli, miten suostutella hyökkäysarmeija ylittämään raja! Walleniuksen esikuntakamariini ilmestyi lähetystö, joka ilmoitti tärkein äänin, että miehet eivät lähtisi itärajan yli, koska sotilasvala ei siihen velvoittanut. Lasista ulos katsoessaan Wallenius näki pihan mustanaan miehiä. Walleniusmaiseen tapaan hän laittoi kovan kovaa vastaan:

Oli vain yksi, nopea ja päättäväinen ratkaisu. Kävelin ulos, hyppäsin kuormareen päälle, selitin mutkittelematta tilanteen ja sanoin, että heidän kotinsa voidaan suojata hävitykseltä vain siirtämällä sota rajan taakse. Sitten vedin pistoolit ja huusin:

- Joka kieltäytyy, astukoon esiin.

Kukaan ei astunut.

- Oli määrä lähteä aamuyöstä. Mutta nyt lähdemme heti.

Kamppet selkään ja suksille!⁴⁰

Kuten Vahtola on todennut, päällystö ei sotilaiden asenteesta yllättyneenä ehkä osannut paneutua tilanteeseen riittävän perusteellisesti eikä oikeilla henkisillä menetelmillä: se vastasi miesten empimiseen karskilla kovuudella, jonka vaikutukset tulivat jyrkempinä vastaan myöhemmin. Kuvaavaa oli, että jo ensimmäisen hyökkäyksen alla moni huomasi yhtäkkistä kipua rinnassa, vatsassa, sydänelässä ja päässä, särkyä käsissä ja rinnassa, paiseen käsivarressa ja väännteitä vatsassa; tuloksena oli, että 30 taivalkoskelaista ilmoitautui sairaiksi.⁴¹

Tultuaan lyödyiksi Paanajärveltä takaisin punaiset olivat vetäytyneet Soukelon ja Ruvan kyliin, joissa he järjestäytyivät strategisesti hyvälle paikolle raskaiden konekivääreiden tukemaan puolustukseen. Toinen keskeinen puolustuslinja oli Tolvantojärven päässä Sallan valkoisia joukkoja vastassa. 3. maaliskuuta aamuyöllä Wallenius hyökkäsi Soukeloon useasta suunnasta samaan aikaan kun Willamo valtasi Tuntsan kylän. Ennen lähtöä oli miehille annettu pikakoulutusta Paanajärven jäällä.

Yllätykseksi tarkoitettu hyökkäys tyrehtyi alkuunsa Soukelon puolustajien tiukkaan vastarintaan. Valkoiset huomasivat mahdottomaksi etenemisen hyvin varustettuihin aseisiin ilman raskaita konekivääreitä, joita punaisilla oli monta hyvissä aseissa.⁴² Vihollisen ylivoiman aiheuttamaa katkeruutta kuvasi mukana olleen Yrjö

A. Kemppaisen nyreys hänen valittaessaan, että “ammunta tapahtui piilopaikoista, niin että komennuskunnan sotilaitten onnistui vain aniharvoin vilahdukselta nähdä joku vihollinen silloin, kun se kärppänä kypäsi nurkan takaa toisen taa”. Jälkeenpäin karkulaisten kuulusteluissa selvisi, että punaisilla oli ollut taistelun kestäessä kova hätä, niin että he olivat “pelosta ja kauhusta sairastuneet jättäen kiväärinsä ja hakien suojaa mikä perunakuopista, mikä pirteistä uunien alta”. Mutta hyökkääjienkin puolella miehet peräytyivät ilman lupaa, ja vääriä tietoja tilanteesta levisi. Kemppaisen käsitys punaisten “kerrassaan umpimähkäisestä” amunnasta osui kuitenkin kohdalleen, sillä avoimessa maastossa, jopa järven jäältä käsin suoritetussa hyökkäyksessä vain neljä valkoista haavoittui.⁴³

Joukkojensa pelkuruuden ja käyttökeltomuuden lisäksi Wallenius piti tappion syynä raskaiden koneaseiden puutetta. Hän alkoi pelätä punaisten voivan edetä vaikka Ouluun saakka. Johtajat haaveilivat parista pienestä itävaltalaisesta vuoritykistä, mutta kiukkuudessa sähkeessään päämajaan Wallenius tyytyi vaatimaan vain konekivääreitä. Odotellessaan niitä hän lähti Kurtille neuvottelemaan Willamon kanssa yhteishyökkäyksestä ja hakemaan tältä kahta konekivääriä.⁴⁴

Nyt Wallenius suunnitteli hyökkäystä rajan yli kolmena kiilana: luutnantti Starkin johdolla Kurtista Tolvantojärvelle, luutnantti Willamon johdolla Tuntsa Ruvaan ja sieltä Kivisalmen tienhaaraan katkaisemaan vihollisen yhteys Kanaseen sekä Walleniuksen itsensä johdolla kahta reittiä Soukeloon. Ensimmäinen taistelu käytiin keskikaistalla jo 6. maaliskuuta, jolloin Willamon etuvartiojoukolla olisi ollut mahdollisuus yllättää punaisten 250-miehin osasto Kivisalmella. Hermot pettivät jälleen: ammunta aloitettiin liian aikaisin ja valkoiset lähtivät pakoon nähdessään punaisten paljouden – juuri kun nämä olivat jo perääntymässä!

Walleniuksen pääjoukot hyökkäsivät Soukeloa vastaan varhain seuraavana aamuna. Tällä kertaa ne pääsivät etenemään aikaisempaa pidemmälle, jotkut jopa muutaman kymmenen metrin päähän taloista. Nyt olivat tappiotkin suuremmat. Kiviröykkiöiden takaa ja konekiväärillä kaksikerroksisen talon ullakolta ampuvan vihollisen tulossa kaatui seitsemän ja haavoittui 18 valkoista. Neljän komppanian päällikkö E.N. Manninen yritti saada miehiin hyökkäysintoa kulkemalla ketjun edessä laulaen “*Hampuri on kaunis kaupunki*”, mutta sai luodin hartiasta läpi.

Kuuden tunnin taistelun jälkeen kello yhdeksän maissa aamulla valkoiset vetäytyivät saatuaan kuulla viholliselle olevan tulossa melkoisia apujoukkoja Ruvasta. Epämääräinen tieto kertoi punaisten yrittävän saarrostausta, eikä omien joukkojen taistelumoraalikaan ollut enää korkealla. Perääntymiskäskeytettiin pelastautumiskehotukseksi: osa jätti kiväärinsä ja suksensa sääntessään karkuun. Myöhemmin kuultiin – jälleen karkureiden kuulusteluissa – että vastapuolelle ei suinkaan ollut tulossa lisävoimia, vaan kylän puolustajat olivat aikeissa paeta

Walleniusjoukkojen operaatiot rajan taakse keuhattalvella 1918 Vahtolan (1988) mukaan.

Soukelosta Ruvaan.⁴⁵

Lohduttavampia tietoja Wallenius ei saanut muiltakaan lohkoilta. Willamon yrittäessä lähteä toteuttamaan hyökkäyssuunnitelmaa omalta osaltaan Tuntsan suunnalla samana päivänä hän huomasi 170 miehensä vapisevan pelosta eikä etenemisestä myöskään Susi järvelle tullut mitään. Päämääränä ollut Kivisalmen tienrysteys jäi miehittämättä. Suurimman tappion oli kuitenkin kokenut luutnantti Stark Kuivitsalla yrittäessään ylimielisesti hyökätä alivoimaisella miehistöllään suoraan punaisten vahvoihin, hirsillä varustettuihin aseisiin, viitsimättä ruveta saarrostaamaan. Valkoisia kuoli peräti 32 ja haavoittui 22, viimeksimainittujen joukossa johtaja itse.

Starkin toiluksista Willamo viestitti Walleniuselle: "Stark ollen voitonvarma jonkun verran munannu itsensä." Omasta osuudestaan Willamo sähkötti: "Vetäydyn kaikkine joukkoineni takaisin. Asiat Kurtilla päin persettä. Oikki." Hänen käsityksensä tappion syistä oli yksiselitteinen, Willamon johtajankykyjä ajatellen yksipuolinenkin: "Mielestäni on näistä ns. jääkärijoukoista arvalla ammuttava joka 10. mies, ei muuten uskontoa tule tänne."

Wallenius yhtyi Willamon käsitykseen, ja heti Soukelon taistelun jälkeen hän lähti Päämajaan vaatimaan koillisrintaman voimien tehostamista. Hänen mielestään rajantakaisia kyliä ei voinut jättää kesäksi punaisten armoille, vaan ne oli vapautettava kohentamalla huomattavasti aseistusta ja tuomalla rajalle harjaantuneita, tulussa olleita rintamajoukkoja. Samoin hän painotti alkuperäisen suunnitelman voimakkaampaa toteuttamista, koko koillisrintaman yhtenäistämistä ja mahdollisimman nopeaa etenemistä Muurmannin radalle.⁴⁶

Walleniusjoukoissa oli kahden hävityn taistelun jälkeen ruvettu tosissaan pelkäämään punaisten hyökkäystä, ja Paanajärven puolustus asemia rakennettiin uutterasti. Ihmetystä herätti se, etteivät punaiset olleet ryhtyneet häiritsemään perääntymistä Soukelosta. "Jos he olisivat älynneet käydä siihen taidolla käsiksi juuri silloin, kun perääntyminen alkoi, kuinka komennuskunnan joukkojen silloin olisikaan käynyt! Melkein varmuudella voipi väittää, että punaiset tällä teollaan olisivat tuhonneet koko retkikunnan", totesi Kempainen.⁴⁷ Sodan kuluessa oli käynyt selväksi, että punaiset eivät uskaltaneet saarrostaaksiin tai takaa-ajoihin ollenkaan, koska joukot olivat harjaantumattomia ja pelokkaita eikä niillä ollut yhtään strategisesti kykenevää johtajaa.⁴⁸

Varsinainen syy takaa-ajon puuttumiseen Soukelon toisen taistelun jälkeen oli kuitenkin yllättävä ja koillisrintaman sodalle tyypillinen. Walleniuslähdettyä päämajaan Paanajärvelle puolustukseen ryhmittyneet joukot odottivat lähes viikon, ennen kuin lähettivät tiedustelupartion rajantakaisiin kyliin. Palatessaan partiolla oli yllättävä tieto: punaiset olivat lähteneet Soukelosta ja vieläpä Ruvastakin vetäytyen Kanaseen tai Kurtille päin. Valkoiset joukot saivat miehittää Soukelon ja Ruvan nyt laukaustakaan ampumatta.

Tosiasia oli, että punaiset olivat lähteneet Soukelosta päätäpahkaa heti toisen taistelun päätyttyä, luullessaan valkoisia olevan rajan takana paljon enemmän ja pelätessään joutuvansa uuden hyökkäyksen jalkoihin.⁴⁹ Paanajärven porukka oli odottanut lähes viikon hyökkäystä jo tyhjennetyistä asemista!

Yllättäen saavutettu voitto muuttui kuitenkin Walleniusmatkan myötä tappioksi. Operaatio Itä-Karjalan miehittämiseksi oli nimittäin joutunut paitsi sotilaalliseen myös ulkopoliittiseen vastatuuleen. Malmin retkikunnan hyökkäys Muurmannin radalle sattui vain vajaa viikko sen jälkeen, kun saksalaiset olivat nousseet maihin Suomen rannikolla, mikä herätti liittoutuneiden epäluulon. Liittoutuneet olivat toivoneet saavansa Pohjois-Venäjältä avatuksi uuden itärintaman saksalaisia vastaan, ja heidän käsityksensä mukaan "suomalais-saksalainen" hyökkäys uhkasi liittoutuneiden intressejä pohjoisessa. Huhtikuun alkupuolelta lähtien englantilaiset uhkasivat Suomea vastatoimilla, jos tämä vielä etenisi "saksalaisten tukemana" kohti Vienanmerta ja Jäämeren rannikkoja.

Toisaalta Saksakin suhtautui koillisrintaman hyökkäykseen jokseenkin nih-

keästi. Itärintamansa takia se halusi säilyttää rauhan Venäjän kanssa ja saada tämän pitäytymään itselleen edullisessa Brestin rauhansopimuksessa, minkä takia se pidätteli suomalaisten sotaisuutta Itä-Karjalassa. Se ei myöskään halunnut aseelliseen välienselvittelyyn Englannin kanssa, mikä olisi johtanut ehkä uuden rintaman syntyyn. Englannin ja Saksan – kahden vihollismaan – samansuuntaiset vaatimukset koillisrintaman sodankäynnin suhteen saivat Mannerheimin suhtautumaan kielteisesti operaatioon. Kielteisyyttä lisäsivät taisteluissa koetut vastoinkäymiset, sillä Walleniuksen toimien lisäksi myös Malmin retkikunnan kehnosti valmisteltu hyökkäys Kemiä vastaan oli pysäytetty 9. huhtikuuta. Hän joutui vetäytymään Uhtuaan.

Walleniuksen sinällään erinomainen suunnitelma hyökkäyksen tehostamiseksi hyllytettiin jälleen. 18. huhtikuuta hän sähköitti esikuntaansa käskyn siitä, että joukkojen oli palattava Venäjän puolelta takaisin Paanajärvelle. Hyökkäyskieltoa hän luonnehti myrkyllisesti: “On kielletty toistaiseksi menemästä ryssän puolelle niin kauan kuin diplomaatit työskentelevät.” Joukkojen oli määrä rajoittua pelkäämään puolustukselliseen sodankäyntiin.⁵⁰

Walleniuksen joukot itse olivat alkaneet toteuttaa määräystä ennen kuin edes saivat sen. Huomattuaan Soukelon tyhjennetyksi punaisista Paanajärven esikunta lähti miehittämään kylää 15. huhtikuuta, jo ennen Walleniuksen paluuta, ja tarkoitus oli lähteä tositoimin toteuttamaan alkuperäistä suunnitelmaa Itä-Karjalan valtaamiseksi. Miehistö protestoi kuitenkin alusta alkaen “Venäjän valtausta” vastaan ja teki lopulta kahdessa komppaniassa suoranaisen kapinan kieltäytyen lähtemästä eteenpäin. Komppanianpäällikkö Laaksonen toisti Walleniuksen aikaisemman tempun vetämällä aseensa esiin ja käskemällä kieltäytyjien astua esiin, sillä heidät ammuttaisiin välittömästi. Laakosella ei kuitenkaan ollut Walleniuksen arvovaltaa ja ilmeisesti myös miesten päättäväisyys oli kasvanut, sillä yksi taivalkoskelainen astui esiin heti paljastaen rintansa ja sanoen, että tuohon sopii posauttaa; häntä seurasi noin 80 miestä, jotka riisuttiin aseista. Osa vedettiin kenttäoikeuteen, jonka langettamat ankarat tuomiot peruttiin myöhemmin, osa päätti neuvottelujen jälkeen seurata johtajiaan.⁵¹

Kaiken kaikkiaan Walleniuksen ongelma koko “kevätoffensiivin” kuluessa näyttää olleen suunnitelmien ja toteuttamisen ristiriita. Hänen strategiset yleissuunnitelmansa ja valtaustaktiikkansa olivat Vahtolankin mukaan hyvin tehtyjä, pieniä yksityiskohtia myöten. Niiden toteuttaminen olisi kuitenkin vaatinut kokeneempaa ja voimakkaammin yhteen puhaltavaa miehistöä, jolla olisi tukenaan raskas aseistus. Tilannetta heikensi miesten ja ”preussilaisen” päällystön välinen juopa, eivätkä monet johtajatkaan olleet mitään taktisia neroja – sitä osoittavat Starkin töppäilyt Kuivitsalla ja Willamon johtamistaito, joka sai usealta taholta kiroilua osakseen.⁵²

Lisäongelmaksi ja pettymykseksi erityisesti Suur-Suomi -intoilijoille tuli myös paikallisen väestön suhtautuminen “vapauttajiinsa”, kuten Vahtola on tutkimuksessaan hyvin kuvannut. Alkuperäinen ajatus oli ollut miehittää Pohjois-Viena vapaaehtoisin voimin ja nostattaa heimotunnetta, mutta asevelvollisten armeija ja jokseenkin joustamattomat jääkärijohtajat eivät saaneet luottamusta aikaan. Tyypillistä valloitusmentaliteetille oli, että koko joukossa ei ollut yhtään vianalaista.

Jo sodan alkuvaiheessa kävi selväksi, että rajantakainen vianalaisväestö ei ottanut miehittäjiä avosylin vastaan. Heille oli tärkeintä, kuka pystyisi parhaiten takaamaan heille leivän. Asian kiteytti eräs karjalainen majoittaja: “A kumpi puoli on oikea. Me ollah puolettomia. Me ei tiijetä. Te sanotta näin, a hyö sanoo näin. Kumpi on oikeassa, ei myö tiijetä. A olkoon meillä isäntänä Venäjä, Englanti tai Suomi, kun myö vain saamma olla rauhassa.” Niinpä olosuhteista riippuen suomalaisille toisinaan tarjottiin kahvia ja ruokaa ja tehtiin innokkaasti ilmiantoja punaisista, toisinaan todettiin kylmästi, että he eivät olleet tervetulleita kylään, vieläpä kyläneuvoston päätöksellä aktiivisesti häädettiin poisikin.⁵³

Sellainen isänmaan asian kannattaja kuin Wallenius ei tietenkään voinut moista asennetta käsittää. Häntä eivät miellyttäneet edes päämajan kehotukset pyrkiä tekemään töitä rajantakaisen kansan mielialan säilyttämiseksi Suomelle myönteisenä. Aito heimoaateen kannattaja Samuli Paulaharjukaan ei pystynyt ymmärtämään rajalla asuvien karjalaisten vilpöntä huolta toimeentulostaan. Hänen mielestään ryssä oli myrkyttänyt myös karjalaisten mielet suomalaisuutta vastaan.

5

Vienan valtaus oli alkanut talvikeleillä, jotka Walleniuksen mielestä olivat nopean etenemisen ja miehistön liikuttelun kannalta erinomaista aikaa. Aikataulun viivästyessä ja herrojen jahkaillessa ehti hänen pelkäämänsä kelirikko kuitenkin tulla – ja mennäkin. Hilpeästi aloitettu valloitusretki muuttui hitaaksi, seisoskelevaksi, nälkäiseksi, alastomaksi kesäsodaksi.

Mannerheim oli luvannut enemmän huomiota koillisrintamalle etelän taisteluiden loputtua, mutta 16. toukokuuta pidetyn voitonparaatin jälkeen kaikki toiminta sammui kokonaan. “Olimme kuulleet, että helsin-kiläiset olivat tehneet rauhan, mutta kun Suomen voitonparaatit oli pidetty, juhlapäivälliset syöty ja kunniamerkit jaettu, meidän unohdettiin”, Wallenius murisi myöhemmin.⁵⁴ Henkilökohtaista lohtua hänelle toi toukokuun lopussa ylennys kapteeniksi. Yleistä tilannetta se ei kohentanut.

Itse asiassa sodan ensimmäinen vaihe koillisrintamalla oli päättynyt jo huhtikuun

lopulla, sillä nälän, kelirikon ja neuvostohallituksen käskyn takia punaiset joukot olivat vetäytyneet paitsi Ruvasta, Tuntsalta ja Soukelosta myös Tolvantojärveltä, Kislammelta ja Kuivitsasta aina Koutajärven taakse. Valkoisetkaan eivät miehittäneet kyliä pysyvästi, vaan pysyttelivät rajan tuntumassa pitäen kyliä tiedustelutoiminnan tukikohtina. Oulanka säilyi edelleen valkoisten hallinnassa. Suunnitelmia mahdollisen hyökkäyksen aloittamiseksi pyöriteltiin kokouksissa saksalaisten ja suomalaisten kesken, ja joukot pidettiin rajaseudulla aluksi suunnilleen alkuperäisessä vahvuudessa. Käytännössä ei kuitenkaan tapahtunut mitään. Walleniuksen joukot jatkoivat rajan vartiointia, koulutusta ja tiedustelua, joskin viimeksi mainittu tyrehtyi kesän tullen lähes kokonaan.

Kesä toi mukanaan nälän – ja Walleniuksen mukaan täyden unohduksen. Hän ja Willamo saivat maksaa palkatkin pankkivekseleillä. Ruoka loppui, eivätkä johtajien tekemät takavarikot – “kuittia vastaan tietysti” – suinkaan parantaneet paikallisen väestön suhteita heihin. Jo keväällä Willamo oli teurastuttanut 300 poroa Kurtinjärven jäällä, niin että paikalle pimeässä saapunut Wallenius luuli paikkaa armottomaksi sotatantereeksi, miettien vain kuka rannalla mahtoi olla isäntänä. Nyt Wallenius omien sanojensa mukaan kuulutti kirkoissa rajahinnat ja takavarikot joka yhdennentoista hevosen ja joka seitsemännen lehmän porojen lisäksi.⁵⁵

Päämajasta ei koillisrintamalle juuri mitään kuulunut, jollei itse lähtenyt siellä käymään. Vain byrokratia pelasi. Walleniuksen lähetellessä vaatimuksia ruuan ja aseistuksen pikaisesta toimittamisesta ainoat vastaukset olivat kenraali Wilkaman moitteet hänen käsialansa suttuisuudesta. Ja “sotaministeriö uhkasi minua linnanvankeudella, kun en juoksuttanut palkkalistaa kuitattavana partioiden perässä ja kenttävartioiden tykönä tietömissä viholliserämaissa”.

Walleniuksen tilatessa suuren määrän elintarvikkeita pääintendentuurista lähetettiin kesäkuussa vain kaksi laatikkoa teetä ja 720 kiloa sokeria. Heinäkuussa lähetys oli 3000 kiloa jauhoja, 1000 kiloa perunajauhoja, 2600 kiloa voita ja 3100 kiloa korppuja. Heinäkuun puolivälissä pääintendentuuri ilmoitti, että rajavartiopataljoonan muonitus ei kuulukaan heille, joten sekin kanava tukkeutui. Kesän kuluessa miehistö joutui välillä suorastaan vedelle ja leivälle, minkä ohella kiskottiin pottua ja yritettiin kalastella. Joukot saivat vain vajaat puolet sotilaiden päiväannosnormien mukaisesta määrästä.⁵⁶

Lopulta heille lähetettiin Vaasasta selluloosaleipää ja tanskalaista tynnyrilihaa. Mahtavat lihasammiot sauvottiin epälukuisia koskia ylös Sallan Korjalle ja edelleen Tenniöjärvelle, vieritettiin kolmikilometrisen kannaksen poikki Tuntsaajoelle ja laskettiin vaahtoavaa jokea pitkin Kurtille ja sieltä edelleen eteenpäin. Perille tullessaan liha oli niin pilaantunutta, että avattujen tynnyrien pinta kuhisi matoja. Luutnantti E. N. Mannisen johtama komppania oli tehdä uuden kapinan tynnyrien sisällön

nähdessään. Walleniuksen kertoman mukaan Manninen iski kouransa tynnyriin ja sieltä suuhun, maiskutteli mällevän näköisenä ja tokaisi: Nämä mustapäiset ovat minusta parempia! “Siihen loppuivat valitukset”, väitti Wallenius.⁵⁷

Ruuan puutteesta ja huonoista oloista johtui sekin, että kun miehet keväällä olivat joutuneet keksimään sairauksiaan, kesästä lähtien siihen ei ollut enää tarvetta. Miehillä ilmeni erilaisia vikoja ja tauteja sydänviasta kuppaan, sillä heille ei palvelukseen astumisen yhteydessä ollut tehty minkäänlaista lääkärintarkastusta. Loppukesästä iski lisäksi espanjantautikin, joka tappoi monta miestä.

Taistelevien osapuolten olot olivat vielä kevätkesällä yhtä surkeat molemmilla puolilla. Punaisia joukkoja johtavan Iivo Ahavan kommentti tilanteesta Pietarin matkan jälkeen oli kuin Walleniuksen suusta: “Pietarissa ovat pettäneet, komeasti elävät siellä, automopiileillä ajoivat.”

Punaisten avuksi tulivat kuitenkin kesäkuussa liittoutuneiden värvärit. Pohjois-Venäjän tilanne oli maailmansodan tapahtumien takia pitkään huolestuttanut Englantia, joka oli jo maaliskuun alkupäivinä lähettänyt Muurmännin rannikolle ensimmäiset joukkonsa komentajanaan kenraali F.C. Poole. Englanti ei kuitenkaan omin joukoin uskaltanut eikä pystynyt lähtemään taisteluun suomalaisia vastaan. Se alkoi neuvotella punaisten suomalaisten liittymisestä joukkoihinsa. Englantilaisten houkuttimet nälkäisille ja resuisille punaisille olivat yksinkertaiset: ruoka ja raha. He levittivät ympärilleen hyvinvointia uusista vaatteista lihapurkkeihin ja keksipaketteihin. Kesäkuun puolivälissä värvättyjä oli noin 300 miestä, jotka saivat nimekseen Suomalainen legioona eli Muurmännin legioona. Elokuulle tultaessa miehiä oli runsaat 600. Valkoisia vastaan tulivat – Walleniuksen sanoin – “samat punaiset englantilaisissa vaatteissa ja rommipullot kainaloissa”.⁵⁸

Valkoiset eivät saaneet oloihinsa apua mistään. Nälän vaivaamat sotilaat, joiden elämää yritettiin helpottaa takavarikoinneilla, olivat epätoivottuja henkilöitä kaikkialla rajan kylissä, joissa Oulankaa myöten harkittiin englantilaisiin liittymistä; sitä esti vain pelko joutumisesta sotaväkeen. Päämajasta ei kuulunut mitään, varsinkaan tietoa ruokalähetyksistä. Nälän takia miehille pyrittiin kohtuullisessa määrin järjestämään lomia, ja lisäjoukkojen toivossa miehistöä uskallettiin kotiuttaa.

Tilanne oli kuitenkin se, että kun Walleniuksen joukot 19. heinäkuuta muutettiin Lapin I rajavartiopataljoonaksi, niihin kuului vain noin 700 nälkäistä ja kurjasti pukeutunutta miestä. Saadut täydennyksetkin olivat niin sekalaista ja surkeassa kunnossa olevaa porukkaa, että värvääjä Einar Wichmann joutui heidät lähettäessään puuskahtamaan: “Tästä jutusta tuli taivaasta maahan ulottuva paska.”⁵⁹ Joukkojen aseistus oli lisäksi niin huono, että Wallenius syystä nimitti sotaa “paljaskätisten sodaksi”. Kiväärien lisäksi hän oli keväällä saanut hankituksi joukoille puolenkymmentä konekivääriä, mutta muuta niillä ei sitten

ollutkaan.⁶⁰

Jääkäriin Wallenius oli Saksan aikanaan tottunut jatkuvaan odotteluun sodassa, mutta kesän tullen hän ymmärsi, että tämä sota ei ottanut edistyäkseen. Siksi hän käytti tilannetta hyväkseen piipahdellakseen toisaalta “Kanahäkissä” ja ihmisten ilmoilla, toisaalta retkeilläkseen rajantakaisissa erämaissa. Hän teki pitkän retken metsosoitimelle kauaksi ns. rintaman taakse. Samoin hän yhdisti työn ja huvin lähtiessään pienen ryhmän kanssa tutkimaan aiemmin mainitun lihakuljetuksen reittiä. Tenniönjoen latvoilla miehet patosivat puron ja alkoivat keräillä helmiraakkuja - sieltä Wallenius toi jalohelmen morsiamensa Annin sormukseen. Kirjeissään kotiin Wallenius kuvasi yhtä paljon eräelämää kuin sota:

Pääsin viimeinkin Helsingistä irti - ja nyt olisi jo oltava uudelleen siellä. Pitäisi itse jokapaikassa olla. Olen tässä hiukan sairastellut. Terve (nyt). Odotimme Taunun kanssa moottoripyöriä liikkeelle päästäksemme. Apteekkarin huvilalla on parina iltana harria ongittu. Willamo oli yhtenä yönä Tolvantojärvellä uistellut 18 lohta. Hulluksi ja harmaaksi tässä ennenpitkää tulee, kun on mm. 840 km maantietä ja 1080 km lennätin- ja puhelinjohtoja hoidettavana.⁶¹

Kesäkuun loppupuolella alkoi vihdoinkin tapahtua. Juhannuksen aikoihin suurehko englantilaisen armeijan lisäjoukot kenraali Maynardin johdolla nousivat maihin Muurmanskissa. Niiden alkuperäinen tarkoitus oli valmistautua ottamaan vastaan suomalais-saksalaisten joukkojen oletettu hyökkäys kohti Jäämeren rannikkoa. Punaisen neuvostojoukkojen kanssa tapahtuneen välirikon jälkeen se alkoi kuitenkin vyöryttää myös Muurmannin rataa etelään Kemiin ja Sorokkaan asti.

Walleniuksen suureksi iloksi saksalaistenkin aktiivisuus pohjoisessa kasvoi. Koillisrintamalla vieraili johtavia saksalaisia komentajia, kuten kapteeni Falkenhorst, kapteeni Wulfert ja jopa kenraali von der Goltz. Saksalaisten käsitykset Walleniuksesta komentajana olivat järjestään positiivisia. von der Goltz piti häntä kyvykkäänä ja älykkäänä johtajana. Kapteeni von Kotze kehuu koko rajavartiopataljoonan esikunnan maasta taivaaseen. Myös eversti von Redern saksalaisten yleisesikunnasta vakuuttui matkallaan Walleniuksen kyvyistä ja esitti tämän ylentämistä majuriksi, mikä myöhemmin tapahtuikin.⁶²

von der Goltzin kanssa käydyissä neuvotteluissa Walleniuksen tehtäväksi tuli suunnitella rautatien rakentamista kohti Kantalahtea. Vahtola arvelee, että virallisesti Vienan Karjalan metsävaroja tutkimaan tullut metsänhoitaja Ilmo Lassila lienee saanut Walleniukselta ensisijaiseksi tehtäväkseen tutkia etenemisreittejä Vianaan ja rautatien rakentamista.⁶³

Muutenkin Wallenius paneutui Pohjois-Vienan ja Kuolan maantieteeseen, jonka hän Nuorttijärven aluetta tutkiessaan huomasi rakentuvan heikoille perustoille.

Puutteellisten suomalaisten karttojen lisäksi hänellä oli venäläinen ns. yleisesikunnan kartta, jonka tekijät eivät kuitenkaan olleet koskaan käyneet paikalla – istuskelleet vain Kuolan kaupungissa, kyselleet koltilta paikkoja, hakkauttaneet heillä linjoja näön vuoksi ja piirtäneet karttansa. Myös saksalainen sotilaskartta alueelta oli yhtä keho. Niinpä Wallenius leikkautti Nuorttijärven irti kaikista kartoista, kyseli vähän joltakin paikalla käyneeltä ja antoi Samuli Paulaharjun asettaa leikkeet päällekkäin ja piirtää niistä keskiverron. Kartta oli Walleniuksen mukaan myöhemminkin tarkastellen hyvä.⁶⁴

6

Heinäkuun lopulla alkanut koillisrintaman sodan toinen vaihe erosi kevään tilanteesta lähinnä englantilaisten takia. Wallenius kuvasi myöhemmin englantilaisten värvättyjen joukkojen tuomaa kansainvälistä tunnelmaa:

Vastapuolella – jos Muurmansk luetaan mukaan – oli suomalaisten lisäksi englantilaisia, kanadalaisia, amerikkalaisia, ranskalaisia, valkoisia venäläisiä, serbialaisia, tanskalaisia, latvialaisia eli Baabeli, vaikka varsinaisiin kahinoihin osallistui tällä kertaa vain englanninkielistä päällystystä johtamassa kotimaisia kommunisteja. Oli siellä kenraalien Poolen, Robertsonin ja Maynardin lisäksi länsivaltain kenraaleja ja amiraaleja runsaasti puolen kymmentä sekä venäläisiä kenraaleita epäiluku alkaen herroista Miller, Jermolov ja Skobeltsin, mahtavat laivastot, tykkejä, lentokoneita ym. Oli siinä naurussa pitelemistä, hienoja vastapelureita ajatellessa, joukossa tietysti eversti Oskari Tokoi, luutnantti Aarne Orjatsalo ja paljon muuta värikästä sakkia. Vastassamme oli epäiluku ihmisiä, raha ja kampeet, puolellamme oli erämaa.

Englantilaisten osuus tuli näkymään varsinaisissa taisteluissa melko vähän: punaisten uusina sotilaspukuina, englantilaisina sotilasiantuntijoina ja korkea-arvoisina vieraina Walleniuksen leirissä – englantilaisia upseereita everstiluutnantti Burtonin johdolla nimittäin vieraili valkoisten esikunnassa. Valkoisten joukot saivat nähdä myös maailman ihmeitä, kun englantilaiset lentokoneet pommittivat elokuussa Kurttia – jääkärihän olivat niitä toki jo nähneetkin. Wallenius laitatti konekivääreitä kantojen nokkiin ja piirsi hienoja karttoja Sallan ilmatorjunnasta.⁶⁶

Käytännössä sodan uusi vaihe seuraili pitkälti kevään taisteluiden kaavaa. Suomalaisen Muurmannin legioonan joukot lähetettiin heinäkuun puolivälissä

– kovimpana sääskiaikana – Suomen rajan pintaan vastaanottamaan englantilaisten pelkäämää suomalais-saksalaista hyökkäystä. 16. heinäkuuta jouduttiin kahteen ja puoleen kuukauteen ensimmäiseen välikohtaukseen kevään jälkeen. Valkoisten partio joutui legioonalaisten väijytykseen Soukelon ja Ruvan välillä – seitsemästä miehestä kolme kaatui, loput neljä vangittiin. Muutamaa päivää myöhemmin uusi tulitaistelu käytiin samoilla seuduilla.⁶⁷

Elokuun alussa Wallenius veti joukkonsa rajan takaa. Vaikka hän piti Oulankaa liikenteellisesti ja strategisesti tärkeänä paikkana, hän luopui sekä Vartiolammin että Oulangan miehityksestä. Myöhemmissä kirjoituksissaan hän selitti syyksi heidän unohtuneen sotansa vieraalla maalla: hän kertoi lähettäneensä pääesikuntaan vaatimuksen, että “ellemme ole määräpäivään mennessä saaneet rahaa, ruokaa, vaatteita ja aseita, olen pakotettu vetämään joukkoni Suomen rajan yli”. Todellisuudessa syy ei luultavasti ollut niin ylevä. Legioonalaisten aloitettua partiointinsa valkoiset sotilaat – joilla ei taaskaan ollut tietoja vihollisen todellisesta vahvuudesta – säikähtivät Oulangassa pahoin ja osa karkasikin. Sovelioiden lisävoimien puutteessa kylän tyhjentäminen oli ainoa järkevä toimenpide.⁶⁸

Walleniuksen tempauksella näytti kuitenkin olevan toivottu vaikutus pääesikunnassa. Hän itse totesi: “Jopa tuli pääkallon paikalla kiire. Langat olivat kuumina. Suomalaiset sähköttivät, saksalaiset tulivat.”⁶⁹ Rattaat olivat alkaneet pyöriä jo muutamaa päivää aiemmin, kun yleisesikunnan saksalainen päällikkö eversti von Redern oli saanut käskyn ruveta valmistelemaan 1200 miehen Kaartin Jääkäripataljoonan siirtoa Kuusamoon. Kohta Oulangan luovuttamisen jälkeen saksalaisia upseereita saapui Paanajärvelle tutkimaan tilannetta, jota Wallenius heille esitteli. Saksalaiset näkivät joukkojen olevan surkeassa jamassa ja totesivat ongelman suureksi, joskin kapteeni von Kotzen sanoin kriisi olisi ollut todellinen, “elleivät asiat olisi olleet niin kyvykkään ja osaavan miehen kuin kapteeni Walleniuksen käsissä”.⁷⁰

Wallenius sai neuvotteluissa sen käsityksen, että saksalaiset suunnittelivat sotaretkeä Kannanlahteen ja Muurmannille. Se ei kuitenkaan ollut saksalaisten mielessä. Itä-Karjalan rintamalla oli tarkoitus rajoittaa lähinnä puolustukseen – pohjoisen joukkojen oli tarkoitus vähentää lähinnä mahdollisen Englannin hyökkäyksen uhkaa. Kaikki meni taas seisoskeluksi. Itärajan vartioimisesta annettujen ohjeiden mukaan koillisrintaman joukot jaettiin Ryhmä Sortavalaksi ja Ryhmä Lapiksi, johon kuului neljä rajavartiopataljoonaa ja jonka esikunta oli Rovaniemellä, päällikkönään kapteeni Wallenius. “Kesän ja syksyn taistelut olivat partiokahakoiden muotoisia, valloittelimme joitakin kyliä ja jätimme ne taas”, Wallenius muisteli.⁷³

Valkoisten syksyä värittä voimistuva pelko legioonalaisten hyökkäyksestä, jonka alkamisesta liikkui kovastikin huhuja. Jo miltei hysteerisen pelon vallitessa ei ollut kaukana, etteikö syyskuun puolessavälissä Oulangalta olisi lähdetty taas. Tosiasia oli kuitenkin se, että Ruvan tukikohdassa odotettiin ja pelättiin vihollisen hyökkäystä

yhtä paljon. Legioonalaisten muodostama uhka ei loppujen lopuksi osoittautunut vakavaksi: saksalaiset eivät enää syyskuussa uskoneet englantilaisten hyökkäykseen. Tuolloin kävi selväksi, että 400-500 legioonalaisen avuksi ei ollut tulossa lisävoimia. Saksalaisten Pietarin retken peruuntuminen puolestaan varmistui syyskuun puolivälissä, eikä pohjoisen rintaman toiminnasta näin ollen tullut mitään.⁷⁴

Syksyn väriläiskiinkin kuului Walleniuksen alainen “Itä-Karjalan retkikunta” eli lokakuun alussa tehty, surkuhupaisaksi kääntynyt sabotaasiretki Muurmannin radalle. Sen johtajana oli luutnantti Kaarlo Haapalainen, Walleniuksen mukaan “myöhemmistä vaiheistaan kuulu omalla laillaan ja etikkaan kuolleeksi mainittu, johti toimintaa keinutuolista Sallan kirkolla”. Kantalahdelle radan varteen pääsyt sabotaasiryhmä epäonnistui matkallaan surkeasti. Erämaiden läpi kannetut 200 kiloa räjähdysaineita ja kellosytyttimet olivat melkein täysin käyttökeltottomia, johtajana ollut vääpeli sai vahingonlaukauksesta kuulan vatsaansa, ja junan suistaminen kiskoilta epäonnistui. “Kaksi siltaa hänen poikansa räjäyttivätkin”, totesi Wallenius nyreästi Haapalaisesta; todellisuudessa siltoja oli kolme.⁷⁵

Lokakuun alussa sotilaalliset toimet koillisrintamalla rajoittuivat asemasodaksi. 3. lokakuuta Oulanka ja Vartiolampi tyhjennettiin jälleen uusien rajanvartiointiohjeiden mukaan, koska rajan takana olevat vartiostot oli vedettävä takaisin. 11. marraskuuta rintamalle tuli rauha maailmansodan aselevon myötä. Walleniuksen oma sota huipentui siihen, että hänet 7. lokakuuta ylennettiin majuriksi. Loppukuvan syksyn tunnelmista ja tapahtumien jatkosta piirtäköön Wallenius itse:

Pohjois-Venäjällä tuli yhä sekavampaa. Kenraali Miller isännöi vielä Arkangelissa, amiraali Rawlinsonin laivasto pommitti Vienanmeren etelärannikkoo, jota serbialaiset joukot puhdistivat. Kenraali Skobeltsin sai selkäänsä Karhumäen seuduilla punaisilta suomalaisilta joukoilta. Kenraali Maynard alaisinaan englantilaisten lisäksi ranskalaisia, italialaisia, jopa tanskalaisia palkkasotureita, piti päämajaansa Muurmanskissa kaikenväristen suomalaisten varastellessa häneltä rommia.

Muurmannin Legioona tuotiin laivoilla Helsinkiin. Eversti Burton tuli luokseni Rovaniemelle noutamaan joukkonsa rajan yli tulleita rippeitä. Hän istui sohvassani ja luki antamaani englanninkielistä sosialismin historiaa.

Pohjoisen Vienan sota oli leikitty loppuun -jäljellä vain siellä täällä risti kumpareella tai, paljon harvemmin, rinnassa.⁷⁶

Petsamoa perimässä (1920)

Petsamon retken johtaja, majuri Wallenius säpikkäissään, luhkassaan ja lapinlakissaan.

1 Alkuperäisessä suunnitelmassaan keväällä 1918 Wallenius oli ehdottanut hyökkäystä Pohjois-Vienan ja Kantalahden lisäksi Kuolaan ja ilmaissut halukkuutensa johtaa retkeä. “Kanhäkissä” oli kuitenkin päätetty - Walleniuksen saadessa käskyn suunnata Pohjois-Vienaan - lähettää vapaaehtoinen retkikunta Petsamoon. Huonosti valmisteltu ja huonosti johdettu retki toteutettiin loppujen lopuksi lähes kokonaan siviilien voimin, eikä se pystynyt alkuperäistä tehtäväänsä suorittamaan.

Walleniuksen tylyn luonnehdinnan mukaan kyseessä oli “fil. tohtori Torsti Renvallin ja lääk. tri Onni Laitisen huima retki valloittamaan Petsamoa mukanaan esim. taidemaalari Jalmary Ruokokoski ja trapetsivoimistelija ‘Moppe’ ym. erikoisuuksia”. Renvallin porukka levitti ympärilleen terroria edetessään läpi autioituvien kylien Petsamonvuonolle saakka, jossa siviilien johtama suomalaisjoukko käveli suoraan ylivoimaisen vihollisen väijytykseen ja pakeni pakokauhun vallassa samantien takaisin Suomeen. Retkikunnan terrorin vaikutukset tuntuivat selvästi vielä vuoden 1920 retkikunnan saamassa vastaanotossa, kuten Wallenius jaksoi muistuttaa.¹

Yhtään sen positiivisempi vaikutuksiltaan ei kuitenkaan ollut Walleniuksen omapartioiretki rajan taakse vuonna 1919-sen ainoa etu Suomen kannalta oli, että se tehtiin Renvallin retkeä paljon pienemmässä mittakaavassa. Kun Renvallin retkikunta hankki Petsamon erämaiden suomalaisasutuksen vihat päälleen, käännutti Wallenius ns. kostoretkellään kolttasaamelaiset Suomen pyrkimyksiä vastaan.

Walleniuksen kolttiin tekemässä retkessä yhdistyivät poliittiset, sotilaalliset ja yksityiset intressit. Virallisesti hän lähti sisäasiainministeriön alaisen rajavartioston rajakomendanttina selvittämään kolttien tekemiä porovarkauksia. Sompiolaisten nimenomaan suomalaisten -poromiesten kanssa käymissään neuvotteluissa Wallenius

oli tullut siihen tulokseen, että jatkuvasti suomalaisilta poroja varastavia kolttia oli tilanteen oikaisemiseksi lähdeävä ”tukistamaan”. Sompiolaisista kolttaretken järjestelijänä toimi erityisesti ”Paha-Mosku”, Aleks Hihnaavaara, johon Wallenius oli tutustunut koillisrintaman sodan aikana.

Perustellessaan asiaa ylemmille tahoille Wallenius vetosi ennen kaikkea sotilaspoliittisiin seikkoihin, rajantakaisten alueiden punaisuuteen ja rajariitoihin, jotka kolttien suorittamien porovarkausmatkojen takia jatkuivat verisinä ja tuhoisina. Wallenius rinnasti mielellään ”Ryssän” puolella olevat koltat punikkeihin, ja totesi näiden yhdessä suorittaman ryöstelyn saavuttaneen sellaiset mittasuhteet, että koko poronhoidon tulevaisuus rajapaliskunnissa näytti uhatulta!

Kolttien muodostamaa uhkaa Wallenius dramatisoi samalla lailla kuin myöhemmissä kostoretkien kuvauksissaan korostamalla heidän valmiuttaan ampua suomalaisia:

Kuvaavaa on että nytkin, jos suomalainen ja kolta toisensa kohtaavat jää toinen paikalle, poletaan jänkään (suohon) eikä jälki haise, sillä Lapin erämaassa on voimassa Korpilaki. Usein sattuu, että kiekeröön hiihtänyt poromies ei koskaan palaa. Vaaraa lisää se, että brittiläinen sotilasjohto on, mikäli meille on ilmoitettu, jakanut kolteille sotilaskiväärejä.²

Retki oli osa sitä ”puhdistustyötä”, jota Wallenius rajavartioston komendanttina pohjoisilla raja-alueilla kansalaissodan jälkeisinä levottomina aikoina teki. Sellaisena se oli ajankohtanaan perusteltu niin rajavartioston kuin Suomen hallituksenkin kannalta, joskin jälkimmäisen viralliseen politiikkaan se ei voinut kuulua; siitä kertoi se, että tarkastusmatkaa varten annettuun lupaan sisältyi kielto käyttää retkellä sotilaspukuja. Ennen kaikkea sotilaallisena operaationa sitä on kuvattu jälkeenpäinkin niin Walleniuksen omassa kuvauksessa *Ihmismetsästäjiä ja erämiehiä* kuin tutkija Sakari Kännön *Mosku*-kirjassa. Niiden perus-teellisyydestä johtuen en käsittele retken vaiheita sen lähemmin.

Paikallisesti ottaen rajavartioston puuttumisella asiaan oli kuitenkin kokonaan omat ulottuvuutensa, joiden luonnetta Wallenius ulkopuolisena ei välttämättä ymmärtänyt ja joita ei ole kirjallisuudessa käsitelty. Kysymys kolttien ja sompiolaisten välisessä ”rajasodassa”, kuten sitä on nimitetty, oli valtavasta vyyhdestä erilaisia vaikuttimia ja ristiriitaisia yhteyksiä, ongelmia, joista vähäisin ei ole kahden täysin erilaisen kulttuurin törmäminen yhteen sananmukaisestikin rajavyöhykkeellä.

Kolttien tekemät porovarkaudet sinällään ovat kiistaton tosiasia; Suomen puolelle tehdyt ryöstoretket olivat alkaneet jo 1800-luvun puolella ja kiihtyneet maailmansodan aikana jopa niin, että Walleniuksen tiedon mukaan kymmenessä vuodessa oli

viety tai tapettu peräti 16 000 poroa.³ Eri asia on, kuka tilanteeseen oli viime kädessä syyllinen ja oliko sotilaallisen retkikunnan lähettäminen kolttien pariin lainkaan oikeudenmukainen tai puolueeton toimenpide.

Kolttien toiminta on varsin hyvin ymmärrettävissä heidän oman ja yleensä saamelaiskulttuurin sisäisten tapojen pohjalta. Porovarkauteen saamelaiskulttuurissa liittyvä käytäntö eroaa tunnetusti suomalaisesta oikeuskäsityksestä, jossa yksityistä omistusta pidetään täysin loukkaamattomana. Porovarkaus pienimuotoisena ”tarpeen sanelemana lainauskäytäntönä” on jatkunut tähän päivään asti: se on toiminut toisaalta - Martti Linkolan sanoin-ylisuuren kapitalismin kontrollina, jonka myötä useampi ihminen on päässyt omistukseen kiinni, toisaalta olosuhteiden sanelemana toimintamuotona, jossa esimerkiksi laajoilla alueilla kulkevien porojen etsimiseen tarvittavaa työtä on säännelty.⁴

Porosaamelaisten keskuudessa käytännöstä on kehittynyt melkein oma instituutiossa, josta ovat löytyneet omat kirjoittamattomat sääntönsäkin. ”Lainailun” on pitänyt tapahtua sellaisissa puitteissa, että lainattu tavara voidaan ottaa takaisin, eikä esivaltaa perinteisesti ole sallittu sotkettavan asiaan: ”Kortot kehtaavat vallesmannille kannella!” Paulaharju toteaa. Varkausriidat hoidettiin yleensä perinteellisellä tavalla: ”lainaamalla” takaisin.⁵ Poron ja muun elävän tavaran varastaminen oli lisäksi kokonaan muuta kuin ”kuolleen” tavaran ottaminen, jota saamelaiskulttuurissa ei suvaittu ollenkaan.

Tutkija Karl Nickul on todennut, etteivät koltatkaan pitäneet porovarkautta sellaisena rikoksena kuin yleensä toisen omaisuuteen koskemista: ”koltasta on vähemmän arveluttavaa ottaa toisen teurasporo kuin esimerkiksi joku hänen valmistamansa työkalu. Lappalainen piti poroa enemmän luonnon vapaana eläimenä kuin omaisuutena ja hänen käsityksensä omistusoikeudesta on kehittynyt aivan toisia teitä kuin meidän: kalavedet ja riistavedet käsitettiin kolttakylissä kylän yhteiseksi omaisuudeksi”. ”Se oli eräänlaista erämaan erikoisten olosuhteiden kehittämää käytännöllistä kommunismia, jossa määräävänä ohjeena oli pyrkimys taata jokaiselle samanlainen elämisen mahdollisuus, mutta maan henkilökohtaisessa omistamisessa ei nähty mitään tavoiteltavaa”, Nickul toteaa.

Kolttien tilanne vuosisadan alussa erosi porosaamelaisista siten, että he olivat siirtyneet peuranpyynnistä porotalouteen vasta viimeisten 50 vuoden aikana. Peurojen vähennyttä ratkaisevasti 1800-luvun kuluessa kolttakulttuuri oli joutunut käymään läpi vaikean kriisin, jossa metsästyskulttuuri muuttui teurasparjanhoitoa harjoittavaksi, säännöstellymmäksi taloudeksi. Vanhaan metsästyskulttuuriin liittyneet käsitykset vapaasta tunturin riistasta pysyivät kuitenkin pitkään voimassa. Kolttien viettelystä puuttua sompiolaisten poroihin oli omiaan lisäämään näiden kulkeutuminen rajan yli kolttamaiden hyville jäkäläkankaille.⁶ Sompion palkisilta varastetuista poroista lieneekin osa - ehkä suurikin osa – ollut rajan taakse eksyneitä irtoporoja, joiden

näppääminen pataan oli koltille täysin luonnollista.

Kolttien yksipuolinen syyttäminen porovarkauksista on kuitenkin virheellistä, sillä tilanne ei olisi voinut jatkua niin pitkään ilman sompiolaisten omaa osallistumista “lainausjärjestelmään”. Porovarkauksia puolin ja toisin lienee tehty jatkuvasti, joskin Suomen puolella on osattu syyttää vain koltia. Kuten esimerkiksi Nickul on huomauttanut, kolttien porovarkauksia on luultavasti paljon liioiteltu, tarkoituksena ehkä oikeuttaa kolttiin tehdyt kostoretket, joita ennen Walleniustakin oli pienemässä mitassa tehty.

Maailmansotaa ja erityisesti Suomen sisällissotaa seuranneet tapahtumat toivat tilanteeseen jyrkän muutoksen. Kolttien saatua vuosisadan alussa porotaloutensa jokseenkin hyvälle - joidenkin tietojen mukaan jopa erinomaiselle - mallille, sotaajat romahduttivat porokannan täysin. Raavaat miehet vietiin Venäjän armeijaan, ja koltat menettivät kolme neljänestä poroistaan.⁷

Levottomat ajat olivat omiaan entisestään hämärtämään kolttien käsitystä omistuksesta. Vuosina 1918-22 sotapakolaiset ja muut kulkurit, jotka pakenivat valkoisen Suomen terroria, hävittivät suruttomasti kolttien omaisuutta. Kerrotaanpa heidän kuljettaneen suurehkoja porotokkia Norjaankin. Kun sompiolaiset vielä luultavasti jatkoivat retkiään rajan takana entiseen tapaan, ei ihme, että koltat eivät itsekään halunneet tehdä minkäänlaista erotusta omien ja muiden porojen välillä. He lähtivät rajan taakse omille retkilleen aiempaa häikäilemättömämmin - ja kovin ottein. Sotien aiheuttamista poikkeustiloista “porovarkausinstituutiosta” on esimerkkejä muualtakin.⁸

Silmäänpistävää on, että Walleniuksen mukaan koltat veivät sompiolaisten poroista vain nahan ja kielen ja muutamia muita osia ja jättivät lihat erämaahan mätänemään. Kyseessä saattaa olla muualtakin tuttu tapa surmata syksyllä “purkavasojä”, joiden karva on syksyllä kauneimmillaan ja sileimmillään ja joista saadaan arvokkaita purkapeskejä.

Metsiin jätettyjen raatojen huomattavasta määrästä ja tietyistä muista merkeistä voisi kuitenkin päätellä sompiolaisten (suomalaisten) ja kolttien välien kärjistyneen suorastaan “porosodaksi”, järjettömäksi kosto-kierteeksi, josta siitäkin löytyy esimerkkejä muualta. Siinä toiminta ylittää ekologisen järkevyyden rajat, tarkoituksena on vain tappaa eikä vastavuoroisuuden periaate enää pelaa. Sodan luonteesta kertoo erityisesti kolttien valmius ampua ihmisiä - seikka jota Wallenius korosti ja joka muuten sopii (koltta)saamelaisen luonteeseen erittäin huonosti; saamelaisten ei tiedetä juuri koskaan nostaneen asetta toista ihmistä vastaan.⁹ Suomalaisten lisäksi jopa yksi Sompion saamelainen, Pikku-Ponku, joutui kolttien tulituksen kohteeksi - muita todisteita saamelaisten keskinäisistä taisteluista ei ole.¹⁰

Olettamus kostosodastakin edellyttää sompiolaisten vahvaa panosta ristiriitaisuuden ylläpitäjänä. Sompion suomalaisten tekemiä porovarkauksia Venäjän puolella

Kolttaretkellään Wallenius pääsi kokeilemaan erätaitojaan ja sai mukaansa kunnan ajokkaan.

ei ole koskaan kirjattu ylös, mutta kaiken perusteella ne ovat hyvin todennäköisiä. Esimerkiksi Paha-Mosku tunnettiin laajasti Suomen puolella porovarkaana, jonka tiedettiin tehneen lukuisia reissuja rajankin taakse.¹¹

Koillisrintaman sodan aikana syntynyt suhde Lapin rajavartiostopäällikköön näyttää tarjonneen Moskulle uuden aseisen kolttia vastaan käydyssä valtataistelussa. Hän päätti rikkoa kirjoittamatonta lakia, ettei esivaltaa pidä sotkea varkauskiistoihin, ja tuoda rajavartioston rinnalleen kolttia vastaan. Mosku näyttää varsin selvästi käyttäneen Walleniusta hyväkseen saadakseen yliotteen koltista. Luottaessaan sokeasti Moskun ja sompiolaisten näkemyksiin koltista Wallenius omaksui samalla lantalaisten suhtautumisen kolttiin. Vanhojen sompiolaisten käsitys koltista oli se, että he ovat porovarkaita kaikki tyynni –” jos eivät ole vielä varastaneet, niin ainakin ne suunnittelevat sitä”.

Suomen hallintoviranomaisena Wallenius pohjasi näkemyksensä täysin suomalaisen oikeus- ja myös vapaussota-ajatteluun, jonka mukaan kaikki valkoisten suomalaisten etujen kanssa ristiriidassa olevat pyrki-mykset oli ehdottomasti tuomittava ja ”lain nimessä” keinolla millä hyvänsä lopetettava. Hän ei vaivautunut pohtimaan, kuinka laajaa kolttien ryöstely todellisuudessa oli - vai oliko kyse vain paikallisesta riidasta, jonka toista osapuolta hän nyt asettui tukemaan.

Koska rajan takana arveltiin kohdattavan myös punaisia, kolttaretkelle varustettiin sotilaallinen retkikunta lähes 20 miehen voimin. Oppaina retkellä toimi muutamia sompiolaisia poromiehiä, tärkeimpinä heistä Mosku ja Pyhä-Selmi. Kolttien pahimpien vihamiesten ottaminen joukon oppaiksi ja vieläpä korvamerkkien tunnistajiksi osoittaa varsin hyvin kostoretken luonteen: tärkeintä ei ollut oikeudenmukaisuus, vaan opetuksen antaminen.

Retkikunnan kovaotteisuus aseistamattomia ja organisoitumattomia kolttia vastaan teki rangaistusretkestä kohtuuttoman raa’an verrattuna punaisia vastaan käytyihin taisteluihin. Verukkeenaan punaisia vastaan käyty sota - ”Kun sattui niin mukavasti, että Venäjän kanssa vallitsi sotatila”, kuten hän itse myöhemmin totesi¹² - Wallenius lähti rankaisemaan kolttia, jotka kaikki olivat hänen mielestään rosvoja. Jokaiseen koltta-asumukseen tullessaan Wallenius pisti muutta mutkitta kenttäoikeudenkäynnin pystyyn: puolikuoliaaksi pelästynyt perhe otettiin kuulusteltavaksi, siltä tiukattiin suomeksi varastettujen porojen sijaintia ja lukittiin naiset ja lapset sotilaan vartioimaan tupaan. Kolttamuurille annettiin käsky: ”Pane vain, ämmi, porokeitto tulelle, kyllä me kuitenkin tiedämme, että se on Suomen lihaa.” Pelosta tutiseville kolttamiehille tokaistiin: ”Tahtoisitte kai kovin mielellänne lahjoittaa vieraille tappoporon?”¹³

Walleniuksen omankin kuvauksen mukaan koltat levittelivät jatkuvasti ihmetellen käsiään retkikunnan karauttaessa paikalle. Se merkitsi kuitenkin Walleniukselle ja sompiolaisille vain sitä, että koltat olivat lisäksi umpikieroja.

Miesväkeä kuulusteltiinkin vielä kovemmin ottein: koltat vietiin yksitellen nurkan taakse ja ”opetettiin heille suomea”.¹⁴ Suomalaisuus olikin eräs retkikunnan tärkeimpiä vientiartikkeleita: kotan lappia ei retkikunnan kuulten sallittu pirtissä eikä metsässä puhuttavan. Matkalla seuraavaan paikkaan sotilaat ja välillä sompiolaisetkin mukiloivat oppaitaan, ottivat kolttia panttivangeiksi etteivät-rosvot ehtisi varoittaa toisiaan, uhkasivat hirttää panttivangit yhden kerrallaan, ellei (oletettuja) varastettuja poroja löydy ja teettivät ”kolttaorjilla” raskaimmat työt.¹⁵ Sompiolaisten päästessä tunnistelevaan porontaljoja, joita ovelat ja kierot varkaat olivat piilottaneet omiin aittoihinsa (!), varastettuja taljoja löytyi pitkälti toistasataa. Varastettujen porojen maksattamisessa Wallenius noudatti Moskulta omaksumaansa ”korpilakia”: jokaista taljaa vastaan käytiin valikoimassa perheen tokasta poro. Retkikunta palasikin Suomen puolelle mukanaan kaksi suurta tokkaa, joissa kummassakin lienee ollut lähes sata poroa, kaikki isokokoisia Venäjän poroja!¹⁶

Eräs keskeinen ongelma retken suhteen on Moskun ja sompiolaisten osuus porovarkauksien selvittäjinä. On muistettava, että tuntematta korvamerkkejä ja poronomistukseen liittyvää käytäntöä Wallenius antoi sompiolaisten päättää ja todeta, mitkä kolttien varastoista löytyneet taljat olivat varastettuja.¹⁷ Löydettyjen taljojen suureen määrään verrattuna omituista on, että kun Walleniuksen kostoretken aikana Ivalon komendantti Suvirinne teki viikon pituisen retken Venäjälle, hän ei löytänyt yhtään suomalaisten poroa!¹⁸

Ei ihme, että kostoretki herätti Sompiossakin ikäviä jälkipuheita. Vaikka kolttien pahat tavat tiedettiin, kolttien omien porojen tuomista Suomen puolelle paheksuttiin kovasti suomalaistenkin keskuudessa. Vielä puoli vuosisataa myöhemmin Sompion saamelainen totesi puhuttaessa Walleniuksen ja Moskun kostoretkestä: ”Yhdessä ovat tietenkin rosvoretkiä tehneet, ja niitä ruukaavat muistella.”¹⁹

Kolttien jälkimuisto oli tietysti vielä huonompi. Siviilipuvuissa tehty retki ei kolttien silmissä voinut näyttää muulta kuin väkivaltaisesti suoritettulta, julkeudessaan uudenslaiselta tavalta tehdä pororyöstö. Ilkeästi ottaen retkeä voikin pitää Moskun parhaiten onnistuneena porovarkautena. Mosku vihattiin siitä lähtien kolttien parissa kuin ruttoa. Myös Wallenius joutui siitä lähtien kolttien mustiin kirjoihin: monet kieltäytyivät tulemasta hänen palkollisikseen Petsamossa 1930-luvulla, ja vielä tänäkin päivänä vanhojen kolttien käsitys hänestä on yksinomaan kielteinen.²⁰

Wallenius uskoi mielellään retkensä opettaneen kolttia pysymään kaidalla tiellä. Varkaudet kuitenkin jatkuivat vielä 1920-luvullakin. Mutta vähitellen Suomen alaisuuteen siirtyminen ja ennen kaikkea 1930-luvulla Petsamoon ulottunut paliskuntajärjestelmä näyttävät lopettaneen retket Suomen puolelle.²¹ Tärkeä osa lienee ollut kolttien omalla suhtautumisella yhteisönsä laidoilla puuhaaviin porovarkaisiin;

esimerkiksi vuonna 1921 porovarkaudesta tavatut miehet karkotettiin perinteen mukaisesti perheineen sukualueiltaan.²² On mahdollista - mikäli olettamusta kostosodasta jatketaan -, että koltat itse halusivat näin lopettaa levottomien aikojen tuoman kaaoksen omilla alueillaan.

Renvallin retkikunnan ja Walleniuksen partioiretken jälkeen ei kuitenkaan ollut ihme, että sekä suomalais- että koltaväestössäkkin epäluulo suomalaisia kohtaan oli suurta: edellytyksiä vastakkaiselle propagandalle riitti. Raportissaan yleisesikuntaan marraskuussa 1919 Wallenius kirjoitti:

Tilanne Petsamon suunnalla on sekava. Huonon yhteyden vuoksi Suomeen liikkuu siellä mitä villimpiä huhuja. Väestö on melkein poikkeuksetta punainen. Suurimpana syynä sikäläisten huonoon käsitykseen Suomesta lienee pidettävä Tohtori Renvallin retkeä. /-/ Suurin osa väestöä on ehdottomasti Suomeen liittymistä vastaan ja paljon niitä, jotka toivovat Norjan yhteyteen. Näyttää myös siltä, ettei Norjan hallitus ole niinkään välinpitämätön Petsamon alueesta.²³

Walleniuksen tarkoituksena ei kuitenkaan nytkään ollut etsiä syvällisempiä syitä rajantakaisen väestön suomalaisvastaisuuteen. Viittaukset punaisuuteen ja Norjan intresseihin olivat perustelua vaatimuksille uudesta retkestä Petsamoon.

2

Heti kolttaretken jälkeen, syystalvella 1919, Walleniuksen pitkään haikailema sotaretki Petsamoon tuli jälleen ajankohtaiseksi.

Maailmansodan jälkeisissä Pariisin rauhanneuvotteluissa suomalaiset olivat pyrkineet saamaan esille Petsamon alueeseen kohdistamansa vaatimukset. Liittoutuneet olivat aluksi suhtautuneet niihin myönteisesti, mutta heidän tukemiensa Venäjän vastavallankumouksellisten - ns. Millerin armeijan - saavuttama menestys Pohjois-Venäjän sodassa sai mielet muuttamaan: Petsamon asiaa ei otettu rauhanneuvotteluissa esille.

Saksalaisten tappio maailmansodassa vaikutti kuitenkin Pohjois-Venäjän tilanteeseen voimakkaasti. Saksalaisuhkan väistyttyä liittoutuneiden intressit Petsamoa ja Muurmannin alueita kohtaan laimenivat, ja heidän joukkonsa poistuivat alueelta syksyllä 1919. Toimenpide heikensi Pohjois-Venäjän valkoisen armeijan asemaa, sillä vähälukuiset joukot olivat riittämättömiä esimerkiksi Muurmannin radan valvontaan.

Uudessa tilanteessa Petsamo jäi ikäänkuin tyhjiöön: bolshevikit olivat vielä kaukana, mutta Millerin joukkojen heikentymisen myötä niiden saapuminen Petsamoonkin näytti olevan vain ajan kysymys. Suomalaiset alkoivat taas silmäillä Petsamon suuntaan toiveikkaasti. Vanhat vaatimukset kaivettiin esille: venäläiset olivat jo vuonna 1864 luvanneet alueen Suomelle, samoin bolshevikihallitus vuonna 1918 - tosin punaiselle kansanvaltuuskunnalle, mutta hätätilassa sekin kelpasi valkoisille.

Päätävien tahojen suhtautuminen Petsamon kysymykseen oli hyvin ristiriitaista. Kuten Emo Paasilinna on Petsamon historiassaan todennut, miehitys oli suunnitellun retken päätavoite.²⁴ Sen toteuttamisesta vain oltiin eri mieltä. Sotilaspiirit Jääkäriprikaatin komentajaa ja sotaväen päällikköä myöten olivat valmiita sotilaalliseen hyökkäykseen rajan taakse. Alkuperäisissä suunnitelmissa, joita muiden muassa Wallenius oli kehittämässä, Petsamon miehitys pyrittiin turvaamaan valtaamalla Kannanlahti, jonka kautta esimerkiksi huolto Petsamoon järjestyisi. Tarkoitus oli hyökätä kumpaankin kohteeseen suhteellisen pienellä joukolla, 60 miehellä, samaan aikaan kuin Suomen puolella rajan tuntumaan keskitettäisiin voimakkaammat joukot. Marraskuun alussa Wallenius esitti Kantalahteenkin vähintään komppanian suuruista joukkoa, koska pienempi ei saisi mitään aikaan.

Yleisesikunnan päällikkö Oscar Enckell vastusti kuitenkin retkikuntia, samoin kuin Suomen hallitusviranomaiset. Enckellin kielteisyyden syynä oli se, että hän odotti bolshevikien suurhyökkäystä suomalaisia vastaan Kannaksella, jonne kaikki mahdolliset joukot oli keskitettävä puolustustaisteluun. Enckell myös ylenkatsoi pohjoisen syrjäisiä alueita, joiden miehitys "ei vastannut kalliita etappikustannuksia". Hallituspiirien kielteinen kanta sotilaalliseen miehitykseen taas johtui siitä, että Millerin kanssa ei haluttu selkkauksia, jollaisia pienenkin sotilasjoukon lähettäminen rajan yli aiheuttaisi.²⁵

Ratkaisu pulmaan muodostui varsin monimutkaiseksi, mikä tuli aiheuttamaan sotkuja ja epäselvyyttä koko retken ajaksi. Punaisena lankana oli kenraali Millerin Suomen hallitukselle lähettämä pyyntö saada aikaan lennätinyhteys Rovaniemen ja Aleksandrovskin välille. Miller korosti nimenomaan, että Lennätinlinja Aleksandrovs-kista Suomen rajalle asti oli täydessä kunnossa ja pyysi suomalaisia vain kunnostamaan yhteyden rajalle saakka.

Suomalaisille oli kuitenkin alusta saakka selvää, että "Hallitus voi suostua Kenraali Millerin pyyntöön vain sellaisilla ehdoilla, että Suomi tulee niiden kautta saavuttamaan osapuulleen yhtä suuren edun kuin Kenraali Miller saa mainitun lennätinyhteyden järjestämisestä". Millerin saavuttamiseksi eduiksi laskettiin se, että linjan kautta hän pääsisi yhteyteen Suomessa ja osaksi Baltiassa toimivien neuvostovastaisten voimien sekä laajemmin ottaen koko muun maailman kanssa. Millerin armeijassa tiedettiin myös olevan lukuisasti upseereita, joiden perheet olivat Suomessa. Suomen eduiksi katsottiin päästä turvaamaan kaikki ne yhteydet -niin tielinjat kuin lennätin- ja puhelinyhteydetkin - jotka Suomen valtio Venäjän alaisuudessa ollessaan

Wallenius rajakomendantin arvolle sopivassa asemassa...

... ja Lappiin paremmin sopivan ajoneuvon kanssa.

Majuri Wallenius ja jääkärikapteeni Autti Petsamon retkellä Salmijärven majatalolla. - SA-kuva.

Petsamon retki päättyi Salmijärven taisteluun, jossa bolshevikit saivat katkaistuksi retkikunnan tieyhteyden Suomeen ja pakottivat saarroksella Walleniuksen pakenemaan Norjan rajalle.

oli rakentanut Petsamoon asti omilla varoillaan.²⁶

Joulukuun lopulla hallitus päättikin varustaa Petsamoon lähetettäväksi retkikunnan, jonka tarkoituksena oli “Suomen valtion omaisuuden suojeleminen ja Muurmannin rannikolla olevien Suomen kansalaisten etujen turvaaminen, mikäli komennuskunnan voimat siihen riittävät, eikä mikään lopullinen valtaus”. Päätöksen mukaan kaikista häiriöistä Millerin alaisia virkamiehiä ja sotilaita vastaan oli välttytävä. Samoin paikalliseen väestöön oli pyrittävä pitämään ystävälliset suhteet.²⁷

Wallenius nimitettiin 5. tammikuuta juhlallisesti Petsamon retkikunnan päälliköksi. Hänen sotajoukkonsa oli vähemmän juhlallinen: 60 sotaan tottumatonta Pohjanmaan miestä, joista suurimmalla osalla ei voinut olla Walleniuksen edellyttämiä erämaasoturien taitoja. Lisäksi oli selvää, että suuri osa heistä hupenisi yhteyksien turvaamiseen. Sellaisella porukalla Walleniuksen piti sekä suorittaa että ylläpitää Petsamon “oikeudellisilla perusteilla tapahtuva miehitys”, suomalaisten ja lappalaisten kansalaisoikeuksien ja etujen turvaamisesta Suomen valtion omaisuuden suojelemiseen.²⁸

Tilanne oli Walleniuksen kannalta mieletön: 60 miestä - se oli saman verran kuin se santarmijoukko, joka etappitoiminnan aikaisen Maaninkajärven taistelun jälkeen jahtasi kahdeksaa jääkärivärväriä. Ja nyt oltiin sentään menossa miehitysretkelle ulkomaille!

Ei ihme, että Wallenius teki heti uuden suunnitelman retkeä varten. Nimityspäivänään pääministerille lähettämässään salaisessa muistiossa Wallenius korosti 63 miehen vahvuuden olevan retkikunnalle ehdottomasti riittämätön. Määrä johtui hänen mukaansa aikaisemmasta suunnitelmasta, jossa Petsamoon arveltiin riittävän pienempi joukko, kun tarkoitus oli samalla kertaa miehittää Kannanlahti 300 miehellä. Koska nyt ei suomalaisten huoltoyhteyksiä voitu turvata Kannanlahden miehityksellä, oli Petsamon joukkoja vahvistettava voimakkaasti. Wallenius ehdotti Petsamon retkikunnan kokonaisvahvuudeksi 300 miestä. Hänen mukaansa miesluvun lisääminen ei suinkaan edellyttänyt sitä, että koko joukon olisi mentävä yli rajan. Pienen miehitysjoukon lisäksi loput oli sijoitettavissa taktilliseksi reserviksi Kyrön ja Virtaniemen välisen tien varteen, jossa majoituskin olisi yksityisten rasiusten välttämiseksi kokonaan sijoitettavissa valtion omistamiin rakennuksiin.

Wallenius varoitti: “Suhteellisen voimakas taktillinen reservi on välttämätön syystä, että joukkoja on käsillä, *jos niitä tarvitaan*, koska ne etelästä hälyytettyinä viipyisivät 21 vuorokautta, vaikkakin muona olisi paikalla.”²⁹ Lauseeseen sisältyi koko Petsamon retken ydin.

Hallitus ei kaukaisen Lapin asiantuntijaa kuunnellut, sen enempää kuin korkeat sotilasviranomaisetkaan, lukuun ottamatta Jääkäriprikaatin komentajaa ja sotaväen päällikköä, joista viimeksimainittu oli kuitenkin pahassa välikädessä hallituspiireihin. Wallenius totesi myöhemmin katkerasti, että yleisesikunnan päällikkö Enckell ei

uskonut 60 miestä suuremman joukon tulevan arktisessa ympäristössä toimeen sen enempää toiminnallisesti kuin huollonkaan kannalta.³⁰ Toisaalta viranomaisilla saattoi olla se sama harha kuin talvisodan alla, että venäläisillä ei ole minkäänlaista intressiä liikutella pohjoisessa kovin suuria joukkoja. Ilmeisesti myöskään Walleniuksen 21 vuorokauden varoitusaikaa ei otettu huomioon; “lähimpien” vahvistusjoukkojen arveltiin ehkä joutuvan apuun tarpeeksi nopeasti. Ne olivat kuitenkin Oulussa, yli 500 kilometrin päässä Virtaniemestä.

Keskeisin syy joukkojen pienuuteen lienee kuitenkin ollut hallituksen epätietoisuudessa, mitä yleensä ottaen Petsamon kanssa piti tehdä. Se halusi tunkeutua vieraan valtakunnan alueelle, mutta huomaamattomasti, kuten myöhemmin selveni. Se ei halunnut joutua ristiriitaan Millerin kanssa lähettämällä rajan yli selvästi sotilaallisia joukkoja.³¹ Toisaalta sen lähettämät joukot eivät missään tapauksessa tulisi riittämään Petsamon hallussapitoon, jos mikä tahansa Pohjois-Venäjän armeijoista rupeaisi sitä ahdistelemaan.

Tavoitteiden ristiriitaisuuden takia retkestä tuli epätietoisien sotilasoperaation mestarinäytös. Siinä kärjistyi myös se “etelän herrojen” pohjoista Suomea kohtaan osoittama nuiva ja tietämätön välinpitämättömyys, joka oli suivaannuttanut Walleniusta jo koillisrintaman sodan aikana. Retkikunnan johtosuhteet kuvastivat varsin hyvin hankkeen luonnetta. Retkikunnan katsottiin sotilaallisessa ja taloudellisessa suhteessa olevan Jääkäriprikaatin komentajan alainen, mutta “sen toimintaa oli poliittisista syistä rajoitettu”. Se merkisi sitä, että Walleniuksen oli neuvoteltava kaikista ulkopoliittisiksi katsottavista toimenpiteistä ulkoministerin kanssa ja otettava ohjeet tältä. Sulo-Veikko Pekkolan tekemän kärjistyksen mukaan Walleniuksen oli siis esimerkiksi punaisten hyökkäyksen alkaessa soitettava ulkoministeriöön ja pyydetävä lupa puolustautumiseen!³²

Ulkoministeriön ja sotilasjohdon keskinäiset ristiriitaisuudet tulivat näkyviin retken aikana useamman kerran. Jo retkikunnan päällikkyydestä luutnantti Sippuksen ja Walleniuksen välillä oli käyty kiivas keskustelu vuoden vaihteessa. Matkalla kiista jatkui. Retkikunnan saavuttua Petsamoon prikaati ilmoitti, ettei se enää tarvinnut majuri Walleniusta, vaan Sippus tulisi retkikunnan johtajaksi. Ulkoministeri puolestaan lähetti sähkösanoman, jonka mukaan majurin oli hoidettava tehtävät kuten tähänkin saakka. Seurauksena oli se, että Sippus hoiti kokonaan retkikunnan sisäiset ja taloudelliset asiat sekä teki ilmoitukset prikaatille, kun taas Wallenius kontrolloi Sippuksen ilmoituksia sekä hoiti poliittiset suhteet ja retken sotilaallisen johdon.

Aivan Petsamon oleskelun viimeisinä päivinä uuden sotkun määräysasuhteissa aiheutti vielä konsuli Eero Lampio, jonka ulkoministeriöstä saama valtakirja sisälsi samat valtuudet kuin Walleniuksella oli. Lampion tultua Wallenius kuitenkin jo hyvin määrätietoisesti totesi, että hän toimii Petsamon ylimpänä asiainhoitajana niin kauan, kuin Petsamon sotatila kestää.³³

Ulkoministeriön ja prikaatin erilaisista tavoitteista johtuen Wallenius joutui odottelemaan joukkoineen aikansa rajallakin. Hän oli saanut miehistönsä liikkeelle Rovaniemeltä 7. tammikuuta, ja jo 17. päivä joukot olivat Virtaniemessä. Rajan ylitys ei kuitenkaan niin vain käynyt kään päinsä. Prikaati oli valmis päästämään joukot matkaan heti, mutta ulkoministeriö kävi diplomaattista vuoropuhelua Millerin kanssa ja toppuutteli lähtijöitä.³⁴

Millerin lisäksi toinen taho, josta ulkoministeriö oli huolissaan, oli Norja, jolla silläkin oli Jäämeren rannikolla omat etunsa valvottavanaan. Ulkoministeri Holsti kehotti Walleniusta ottamaan selvää siitä “agitatsioonista”, jota hänen tietojensa mukaan norjalaiset olivat Kirkkoniemestä käsin kohdistaneet Petsamon alueen väestöön. Hänen mukaansa norjalaiset olivat järjestämässä kansanäänestystä, jolla pyrittiin saamaan esille raja-alueiden asukkaiden halukkuus liittyä Norjaan. Wallenius pyrki tasapainottelemaan eri tahojen intressien välillä - hän oli esimerkiksi pyytänyt ulkoministeriötä toimittamaan itselleen säännöllisesti sanomalehdet *Iswestnik Sydwaranger* ja *Folkets Frihet* pysyäkseen poliittisissa virtauksissa mukana.³⁵

Hän kaipasi kuitenkin malttamattomana toimintaa. Kyllästyttyään ulkoministeriön jahkailuun ja jatkuvaan ympäröityneiden sähkeiden vastaanottamiseen Wallenius lähetti lopulta Holstille sähkeen, jossa hän ilmoitti kuuluvansa suoraan prikaatin alaisuuteen ja tämän kehotuksesta ylittävänsä rajan. Hän lupasi kuitenkin pitää jatkuvaa yhteyttä ulkoministeriöön.

Holsti sähköitti: “Muistutan saamianne ohjeita joiden mukaan Te Retkikunnan poliittinen johtaja ja siinä ominaisuudessa minun alaiseni Valtioneuvoston päätöksen mukaan piste Poliittisten käskyjen täytyy tulla ensi sijassa totelluiksi koska retkenne poliittinen toimenpide piste /--/ Norjalaiset käyttävät hyväksensä jokaista retkenne mahdollisesti tekemää poliittista virhettä sen vuoksi minun tarkasti saatava järjestää toimintanne ettei etujamme vahingoitettaisi Norjankaan hyväksi.”³⁶

Sähke tuli kuitenkin liian myöhään. 28. tammikuuta Wallenius oli jo ylittänyt rajan omien sanojensa mukaan “hallituksen muodollisesti kieltäessä, välillisesti myöntäessä”.³⁷

3

Walleniuksen Petsamon retkikunnan ei voi sanoa missään vaiheessa nauttineen suurta paikallisen väestön luottamusta. Jo Ivalosta lähdetessä oli ollut vaikeuksia saada kuljetusyhteyksiä kuntoon, sillä poroja ei tahdottu saada mistään, eikä hevosille heiniä. “Yleensä lappalaiset, talokkaat ja kauppiat sekä virkamiehet suhtautuivat retkikuntaan hämmästyttävän välinpitämättömästi”, kirjoitti Wallenius sotapäiväkirjaansa.

Taustalla vaikutti vielä Renvallin tapa ottaa poroja pakko-otolla ja jättää ne palauttamatta ja korvaamatta. Toisena syynä Wallenius mainitsi inarilaisten perinteisesti hyvät kauppasuhteet Norjaan - niitä ei haluttu vaarantaa. Mutta myös Inarin alueella raivonnut espanjantauti vähensi halukkaiden raitomiesten määrää. Osansa asiassa oli varmasti sillä Pekkolan huomauttamalla seikalla, että “määräys” tuoda poroja retkikunnalle oli saamelaisille tuntematon käsite. Paikallisen Kauppa-Matin, Matti Sarren, alettua neuvotella muiden saamelaisten kanssa kuljetusongelma alkoi viimein ratketa. Myös ruuan puutteessa olevia kolttia saatiin poroineen matkalle.³⁸

Petsamolaistenkaan suhtautumisesta miehitysjoukkoon ei ollut erityisen hyviä ennakkotietoja. Rajantakaisia mielialoja tutkailut jääkäriluutnantti E.N. Manninen, joka oli asustellut Inarin korvessa jo pitemmän aikaa, lähetti Walleniukselle sanan ‘Perseen’ kämpältä: “Varmoja miehiä ainoastaan Tuikkanen Höyhenjärvellä ja Möysäri Salmijärvellä.”³⁹

Ammuttuaan kiväärit “sisään” ja koetettuaan konekivääreiden toimintakunnan retkikunta lähti liikkeelle ylittäen rajan puolenpäivän maissa. Kymmenen asteen pakkahan teki kelistä “jumalaisen”, ja illalla yhdeksän aikaan saavuttiin Nautsin majatalolle. Sitäkin synkempi oli paikallisten jättämä viesti: majatalon ovet oli revitty rikki, ikkunaruudut lyöty säpäleiksi. Ensimmäiset ihmisasunnot saavutettiin seuraavana päivänä, ja kuten Manninen oli lupailut, Tuikkanen vanhana “suomiystävänä” kestitti tulijoita hyvin. Sen sijaan Höyhenjärveltä Pitkäjärvelle asti olivat lähes kaikki asukkaat poissa, lukuunottamatta Jakolan väkeä, jonka suhtautuminen retkikuntaan oli “pidättyvää huolimatta selityksistämme”. Walleniuksen mukaan syynä asukkaiden pakoon oli Renvallin aiheuttama kammo. “Norjan lehdet ja lentojätkät (punakaartien ja legioonan jätteet) ovat myös suuresti vaikuttaneet pakokauhun syntymiseen.” Vesisaaren maaherra oli vaikuttanut pakolaisuuteen kieltämällä Paatsjoen väestöltä korttimuonan, jos suomalainen sotaväestö miehittäisi alueen.⁴⁰

Joukkojen edetessä Pitkäjärveltä Salmijärvelle ns. pumpulitietä pitkin kiväärit ladattiin ensimmäistä kertaa vieraan valtakunnan alueella. Vihollista ei näkynyt, mutta ei paljon asukkaitakaan. Talot olivat autioina: toisissa ovet selällä, toisissa kaikki paikoillaan, yksinpä sytyttämättömät puutkin uunissa, jotkut niin autioina että kaminatkin oli viety. Pihossa näkyi tuoreita eläinten teurastuspaikkoja, teillä Norjaan karjan jälkiä ja verta. Heiniä oli vedätetty hirvittäväällä kiireellä. “Kaikkialla osoittivat selvät jäljet, että oli vallinnut täydellinen pakokauhu”, Wallenius totesi.

Vain viidessä talossa Salmijärvellä olivat asukkaat paikoillaan, kaikki muut olivat paenneet Norjaan. “Yhdistetty suomalainen punainen, valkoisvenäläinen ja kansallisorjalainen agitatsioni oli kantanut kypsän hedelmän: moni köyhä mies oli tappanut ainoan karjansa ja jättänyt kotinsa. /--/ Oli kerrottu, että otamme heti kaikki miehet sotaväkeen, tapamme naiset ja lapset. Saimme kuitenkin jällelle jääneet asukkaat vähitellen vakuutetuiksi, ett’emme murhaa emmekä ryöstä.”

Salmijärveltä retkikunta sai avatuksi linjan Petsamoon 3. helmikuuta. Koska retkikunnan olemassaoloa Petsamon puolella ei haluttu virallisesti paljastaa, eristi keskuksenhoitaja summerin soidessa Ivalon linjat, vähensi pattereita puhelimesta sopivan tunnelman saamiseksi ja ilmoitti itsensä Ivalon keskuksiksi. Illalla soitettiin “Ivalon keskuksen” jo Aleksandrovskestakin. Salassapidon vuoksi retkikunta oli saanut määräyksen, että puheissa ja kirjeissä ei saa käyttää paikannimiä eikä mainita retkikuntaa koskevia asioita.⁴¹

Samana iltana lähetettiin Manninen, Svärd ja Häggblom tiedusteluretkelle Petsamoon, ei kuitenkaan sotilaina, vaan linjankorjaajina. He kohtasivat tuntu- rissa venäläisiä sähkölennätinvirkamiehiä, jotka kuvernööri Jermolovin käskystä olivat - luultavasti yhtä sotilaallisissa tarkoituksessa - lähteneet perustamaan kontrolliasemia välille Petsamo-Suomen raja. Heidät saatiin ylipuhutuksi kääntymään takaisin.⁴²

Vajaa viikko myöhemmin, kuukausi Rovaniemeltä lähdön jälkeen, Wallenius lopulta eteni joukkoineen Petsamoon. Kuten hän oli jo ennen retkeä laskenut, suuri osa miehistä hupeni puhelinlinjojen ja etappien turvaamiseen, ja lopullisen miehityksensä majuri teki 18 miehen porukalla. Hän pystyi kuitenkin niin sanotusti suorittamaan paraatimarssin Petsamoon, sillä Petsamon valkoisella kasakkapäälliköllä Sokolovskilla ei ollut miehiä edes sen vertaa. Koko Petsamossa oli vain puolenkymmentä Millerin sotilasta.

Wallenius ja Autti tapasivat Mannisen välityksellä Sokolovskin Alaluostari- rissa, jonne tämä oli varusteiden ja sotilaiden jo lähdettyä jäänyt odottelemaan suomalaisia. Hieman levoton Sokolowski luuli suomalaisten olevan tulossa suuremmallakin porukalla ja kysyi: “Tulevatko suomalaiset miehittämään myöskin Muurmannin.” Wallenius vastasi salamyhkäisesti: “Emme ole saaneet Hallitukseltamme siitä mitään määräystä.” Hyvästit sanottiin sydämellisissä merkeissä. Ennen lähtöään Sokolovski järjesti Walleniuksen joukoille majoituksen Alaluostariin.⁴³

Wallenius perusti esikuntansa alaluostarin kaksikerroksiseen, keltaiseksi ja valkoiseksi maalattuun taloon, jonka oveen oli maalattu mustin kirjaimin “H.Q.” - Headquarters, päämaja. Se oli ollut niin englantilaisten kuin Millerin venäläistenkin esikuntana. Paikan historiallinen arvo korostui Walleniukselle siinä, että 330 vuotta aiemmin oli iiläinen Pekka Vesainen samalla paikalla “lopettanut venäläisten laajentumispyrkimykset länteen” hävittämällä Petsamon luostarin.⁴⁴

Ruvetessaan kartoittamaan Petsamosta löytyviä materiaalivaroja retkikuntalaiset löysivät Trifonan majatalon makasiineista ja englantilaisten suojakammioista lähes 10 000 tykinammusta. Löytö oli mainio, mutta hyödytön, sillä retkikunnalla ei ollut käytössään tykkeitä. Muonavarojen arveltiin riittävän maaliskuun alkuun. Kuljetus-

yhteydet tahtoivat kuitenkin silloin tällöin katkeilla, ja Petsamossa oleskelun aikana sotilaat joutuivat olemaan lyhyitä aikoja jopa nälissään. Pekkola irvailikin sotilaista tulevan aikaa myöten munkkeja, sillä kaikki jumalanpalvelukseen osallistuvat saivat luostarissa keittoa -ja sotilaillehan se kelpasi.⁴⁵

Helmikuun lopulla valkoisten valta Muurmannilla alkoi lähestyä loppuaan, ja paine Petsamoa kohden kasvoi. Muurmannilta saapui evakuoimispäällikkö neuvottelemaan 500 pakolaisen sijoittamisesta Petsamoon. Muurmannilla Millerin johtamat hallitukset vaihtuivat, mutta Wallenius ei luottanut niihin enää. 21. helmikuuta vierailulle saapunut Muurmannin varuskunnan päällikkö vakuutti Walleniukselle Millerin olevan “ehdottomasti” vielä vallassa, mutta yrittäessään Walleniuksen pyynnöstä saada vahvistusta asialle hän joutui nolona huomaamaan, että hänen sähkösanomaansa ei enää otettu vastaan.⁴⁶

Muurmannin pakolaisten lisääntyessä Petsamossa alkoi muodostua myös - Walleniuksen sanoin - ”jonkinlainen puolue ‘pojat’”, joihin liittyy varsin huvit- tava episodi Walleniuksen miehityksessä. Walleniuksen joukot olivat varmuuden vuoksi pyrkineet antamaan Petsamossa itsestään bolshevikkimyönteisen kuvan, ja se oli onnistunut siinä määrin, että ‘pojat’ saapuivat neuvottelemaan Walleniuksen esikunnan kanssa bolshevikkien kantajoukon muodostamiseksi Petsamoon.

He olivat jo aiemmin vanginneet venäläisen miliisin, jolta he olivat saaneet aseita. Nyt he olivat halukkaita vangitsemaan ja teloittamaan Muurmannin valkoisia pakolaisia. Lähtiessään tekemään näille väijytystä Yläluostarin maastoon he pysyivät Walleniuksen kokeneita miehiä johtajikseen, ja tilanteen tarkkai- lemiseksi Wallenius määräsi joukon päälliköiksi vääpeli Teiran ja kapteeni Autin. “Matkue muistutti eksyttävästi vuoden 1918 ‘punikkijoukkoa’ kasvojensa, kirjavien pukujensa, kiväärin käsittelyn sekä vasemman kainalon alla riippuvien ryssänsapeliensa puolesta”, Wallenius muisteli. Yläluostarilla ‘pojat’ saivat tyytyä vain pimittämään sieltä löytyneen kauppiaan ruplat, jotka Autti maksatti hänelle takaisin.

Muutamaa päivää myöhemmin punakaarti sai kuitenkin vangiksi 11 pakolaista, heidän joukossaan kasakkakapteeni Sokolovskin, ja vei heidät Trifonaan perusta- maansa keskitysleiriin. Bolshevikkien noustua valtaan Muurmannilla myös Petsamon punakaarti sai lisää rohkeutta ja jyrkensi otteitaan. Se johti lopulta liian sovinnolliseksi katsottujen Teiran ja Autin erottamiseen.⁴⁷ Varsin lyhyeksi jäi siis jääkäriupseerien ura punakaartin päälliköinä!

Bolshevikkien tultua Muurmannilla valtaan helmikuun lopulla tilanne kääntyi retkikunnan kannalta koko ajan vakavammaksi. Retkikunnan vahvuus Petsamossa oli 30, ja Walleniuksen jokapäiväisenä työnä oli pyytää kaikkia mahdollisia teitä vahvistuksia ja muonalaivaa-ja yleensä olla huolissaan, saadaanko 520 kilometrin pituinen varmistamaton etappi toimimaan. Tunnelmia tilanteen vaihtuessa kuvasi

kapteeni Willamolle 25.2. lähetetty puhelinsanoma (kursivoidut osat salakirjoituksella):

Willamo, Roi. Yksityinen.

Kaikki oli selvää. Valkoryssät nimittivät minua Petsamon *komendantiksi*. Heidän yhdysupseeri täällä. *Autti* lähdössä *Muurmannille*. Silloin keikaus. Ryssän upseerit rukoilemassa apuamme. *Nostelimme olkapäitä*. Polsut kihoina. Hääräsimme ensin *yhdessä*. Sitten haistoivat. Kansa taas *punainen*. Komisaari heitti sähkeen Muurmannilta luvaten *armeijan niskaamme*. Odotamme tänään. Vastaukseksi vedimme *toppiin ristilipun*. Täällä meitä *neljänolla*, etapilla ryhmä, sapuskoita *viikoksi*, paikka *tarjottimella* tunturien keskellä. Teemmepä kuitenkin *ankaran ruuvauksen*.

Hesputei Wallenius Petsamoa ⁴⁸

Jatkuvien pyyntöjen tuloksena hallitus rupesi varustamaan matkaan sadan miehen joukkoa Kajaanin sissipataljoonasta sekä muonalaivaa, jonka mukaan lastattiin elintarvikkeiden lisäksi Petsamossa kipeästi tarvittavia kalastusvälineitä. Lisäksi lastina oli yksi kappale Petsamon konsuleita, Eero Lampio, “adjutantinsa” Sulo-Veikko Pekkolan kanssa: hänet hallitus lähetti Petsamon ylimmäksi asiainhoitajaksi.⁴⁹ Helmikuun lopulla lähetetyt täydennykset olivat kuitenkin odotettavissa Petsamoon vasta maaliskuussa.

Wallenius pyrki voittamaan aikaa lähettämällä jääkäriluutnantti Koiviston ja väepeli Teiran Muurmannille neuvottelemaan bolshevikkien kanssa. Hän yritti pysytellä väleissä myös punakaartin kanssa, jolle hän kylläkin joutui takomaan järkeä päähän vanhalla suostuttelutavallaan: *parabellum kädessään*. 2. maaliskuuta punaiset olivat vieneet vankinsa Walleniuksen joukoilta salaa Muurmanskiin. Palatessaan ‘pojat’ liikkuivat “punaiset rusetit rinnassa ja marseljeesia laulaen. Vastaantullessa lopettavat äkkiä laulun ja nostavat lakkia. Ammuskelevat silloin tällöin kylällä innoissaan, kuitenkin millään tavalla häiritsemättä sotilaita.”⁵⁰

Viikkojen mittaiseksi venyneen odottamisen ajan Wallenius käytti pommitukseen hallitusta vaatimuksilla runsaasta vahvistuksista niin kalustoonsa kuin miehistöönkin. Hän ei tyytynyt sataan mieheen, vaan pyysi avukseen tuhatta miestä ja tykistöä voidakseen pitää asemansa. Hänen arvostelunsa mukaan retkikuntaa ei ollut varustettu sotaa varten, vaikka se oli lähetetty miehittämään vieraan valtakunnan alueella olevia kohteita. Vähäisiä ammusvarastoja ei kannattanut keskittää Petsa-

moon, vaan ne pidettiin Salmijärvellä, eikä raskasta tulivoimaa ollut nimeksikään. Huolimatta pienistä toiveista miehistövahvistusten suhteen vastaukset etelästä olivat yleensä ottaen kielteisiä.⁵¹

Vasta 6. maaliskuuta hallitus tiedotti virallisesti valkoisen rintaman murtumisesta, josta Petsamon esikunta oli ollut tietoinen jo jonkin aikaa. Kaksi päivää myöhemmin sotilasjohto käski Walleniusta pitämään Petsamon hallussaan. Toiset kaksi päivää myöhemmin ulkoministeriö käski hänen vetäytyä.⁵² Wallenius päätti vielä toistaiseksi pysytellä paikallaan, mutta jatkoi vaatimuksiaan tuhannesta miehestä.

Maaliskuun 10. linjat Aleksandrovskiin katkesivat. Petsamoon tulleiden kolttasaamelaisten mukana Walleniuksen joukot saivat Muurmanskista lähetetyn ukaasin, jossa suomalaisia vaadittiin poistumaan 20. maaliskuuta mennessä. Muussa tapauksessa seurauksena olisi bolshevikkien hyökkäys. 12. maaliskuuta Koivisto ja Teira palasivat kiintoisalta Muurmanskin reissultaan, ja muiden arvokkaiden tietojen lisäksi Wallenius sai kuulla vihollisen lukumäärän Muurmanskissa olevan tuhatkunta miestä, joista puolet olivat suomalaisia, entisiä legioonalaisia.⁵³

Kajaanin sissien muodostamat täydennysjoukot saapuivat luutnantti Tuiskun johdolla 18. maaliskuuta, mikä lisäsi joukkojen kokonaisvahvuuden 196 mieheksi. Heistä 156 oli Petsamossa. Ensi töikseen vahvistetut miehitysjoukot riisuivat punakaartin aseista, sillä sen jo röyhkeäksi käyvä toiminta muodosti retkikunnalle suuren uhkatekijän.

Tilanteen kärjistyessä huhut ja niiden kirvoittamat väärät hälytykset lisääntyivät. Jo maaliskuun alkupuolella lippuvartio oli tehnyt hälytyksen 50 miehen vihollisosastosta tunturissa - tarkemmin tutkittuna se osoittautui hautaussaattoksi. Heti bolshevikkien valtaantulon jälkeen alkoi Petsamon joukoissa liikkua huhu, että punaiset olivat tulossa tuhansien miehen armeijalla Petsamoon. 20. maaliskuuta varmana tietona kerrottiin bolshevikkien kerääntyneen jo lähimmän tunturin taakse. Walleniuksen lähettämä tiedustelupartio ei kuitenkaan löytänyt mitään.

Bolshevikkiuhka sai kuitenkin Walleniuksenkin tarkistamaan suunnitelmiaan “Suomen oikeudellisin perustein tapahtuneen miehityksen” turvaamiseksi. Uudessa tilannearviossaan hän totesi joukkojensa aseman muuttuneen taktillisesti vääräksi. Maantieteellisen asemansa vuoksi Petsamo oli mahdollista hyökkäystä silmälläpitäen epäedullinen paikka puolustautua, koska matka mahdollisista maihinnousupaikoista, esimerkiksi Yläluostarilta, Salmijärvelle ja Vuoremiin oli yhtä pitkä tai jopa lyhyempi kuin Petsamosta. Hyökkääjä pystyisi näin maihinnousunsa jälkeen katkaisemaan suomalaisten vetäytymisen normaalireitittä pitkin. Muutenkin Wallenius katsoi Petsamon puolustamisen 156 miehellä mahdottomaksi, sillä saartouhan takia niitä olisi hyökkäyksen tullen liian vaikea käsitellä. Vähäisyytensä lisäksi joukkojen toiminta-

valmius oli epäluotettava siksi, että miehet olivat yhä täysin kokemattomia sotilaina ja myös ilmeisen haluttomia taistelemaan.⁵⁴

Hallituksen toiminnalle tyypillistä oli, että vasta bolshevikien voiton jälkeen oli viimeinkin herätty lähettämään Oulusta peräti lähes 500 miehen vahvuinen Pohjanmaan Jääkäripataljoona Petsamoon; Walleniukselle siitä ei kuitenkaan ollut apua, sillä joukkojen matkaan kului vähintään 21-30 päivää, kuten hän oli jo tammikuun alussa yrittänyt takoa hallituserrojen päähän. Muurmanskistahan saattoi Petsamoon hurauttaa meren kautta kuudessa tunnissa millaisella porukalla tahansa.

Kaikkien epävarmuustekijöiden takia Wallenius alkoi suosiolla siirtää joukkojaan sisämaahan päin, pääosaa heistä keskuspaikaksi valittuun Vuoremiin. Puolustusta Wallenius rupesi valmistelemaan linjalle Vuoremi-Petsamo-Yläluostari-Moskova, jonka hän katsoi uloimmaksi mahdolliseksi puolustuslinjaksi. Hän pelkäsi vihollisen pyrkivän heti Salmijärvelle, jossa retkikunnan muona- ja ammusvarastot olivat. Vihollisen hyökätessä Petsamon joukoista runsaat puolet oli Vuoremissa, toinen puoli Yläluostarissa ja Petsamossa, josta niiden oli määrä vihollisen saapuessa vetäytyä taistellen puolustusasemiin.⁵⁵

Valmisteluista huolimatta Walleniuksen porukalle tuli Petsamosta äkkilähtö. 22. maaliskuuta hieman ennen kymmentä puhelinpartio Yläluostarista, 15 kilometrin päässä Petsamosta, ilmoitti näkevänsä kaksi laivaa avoimella merellä vuonon suulla. Laivat sivuuttivat vartiopaikan punaiset liput liehuen, kannet miehiä kuhisten. Ne ankkuroivat jään reunaan, miehiä nousi jäälle ja rantaan ja konekiväärit asetettiin toimintavalmiiksi, laivan tykit ampuivat yhteislaukauksia tunturin rinteellä liikkuvaa suomalaista kenttävartion porukkaa kohti.

Meritse saapuneiden joukkojen lisäksi hiihtäen Muotkan talvitietä pitkin hyökänneet viholliset saivat saarretuksi Yläluostarin kenttävartion, jolla oli käytettävissään 40 patruunaa miestä kohden. Illalla vartioryhmä pääsi murtautumaan saartorenkkaan läpi, mutta hajosi sekavassa tilanteessa tunturiin. Miehillä oli annettu ohje eksyessään pyrkiä koko ajan vastatuuleen eli kohti Salmijärveä, mutta suunta oli epämääräinen. Moni eksyi Norjan puolelle, osa harhaili tunturissa päiväkausia nääntyneenä ja jopa lumisokeina.⁵⁶

Esikunnan käskyn mukaan Petsamo jätettiin kello 20 samana iltana, runsaan kuukauden miehityksen jälkeen. Joukot poistuivat Petsamosta monta kertaa nopeammin kuin olivat sinne tulleet. Puolen yön aikaan Wallenius saapui Vuoremiin, ja aamukahdeksalta joukot jatkoivat vetäytymistään Salmijärvelle saapuakseen sinne illalla. Tuntureilla oli kova lumimyrsky, hevoset upposivat ja poroja kaatui, osa kuormista vedettiin miesvoimalla.

Mutta vielä sähkömpi oli hallituksen lähettämän virkamiehistön lähtö. Petsamon ylimmäksi asiainhoitajaksi nimetty Eero Lampio oli tehnyt matkaa komennuspaikalleen kuukauden ajan - hänethän oli lähetetty Petsamon konsuliksi muonalaivan

mukana Norjan rannikkoa pitkin. Saavuttuaan 21. maaliskuuta Petsamonvuonoon hän sai jo seuraavana päivänä juoksujalkaa paeta jäitä ja tuntureita pitkin Salmijärvelle, tuskin jaksuen omin voimin kulkea viimeisiä kilometrejä. Kolme päivää saapumisensa jälkeen Petsamon konsuli lähti virattomana Norjan puolelle palatakseen etelään.⁵⁷

Wallenius sähkötöi ulkoministeriölle:

Maalisk 24 Chi 1350 Asemamme Petsamossa ei käynyt pitämättömäksi senvuoksi että emme olisi pystyneet pitämään puoliamme kahdessa laivassa tulleita bolseveikeja vastaan mutta sama ilmoitus joka tiesi bolshevikien tulevan ellemme ole lähteneet kahdentenakymmenentenä niinkuin kävikin tiesi pääjoukkojen tulevan maitse Moskovan kylän kautta Patsjoelle piste Laivat laskivat vuonoon kello kymmenen aamulla ja samana iltana hyökkäsivät Moskovaan saapuneet suomalaiset punaiset patrullimme kimppuun pilkku kaikki Retkikunnan varastot olivat Salmijärvellä pilkku Petsamossa vain kahden päivän osittainen muona eikä poroja enää millään keinoin saanut taistelutilanteen alettua pilkku /--/ Jos punaisten olisi onnistunut vallata Salmijärvi ei Retkikunnalla olisi ollut ruokaa eikä kaksituntisen taistelun jälkeen patruunia piste ⁵⁸

Wallenius totesi perääntymisen tulleen suoritetuksi mallikelpoisesti niin, että vihollisen tykistöä ja kivääritulesta huolimatta miehiä ei kaatunut eikä haavoittunut; sen sijaan johto kirjasi tässä vaiheessa neljä kadonnutta. "Jäämme Salmijärvelle ja tulemme täälläpitämään puoliamme niin kauan kuin patruunia riittää", hän kirjoitti toiveikkaasti, haaveilipa vielä vastahyökkäyksestä Petsamoon, kunhan miehistöä ja aseistusta täydennetään. Myös hallitus painotti Salmijärvelle pysähtymistä. Toiveikkaasti se uskoi bolshevikien kanssa päästävän sopimukseen neuvottelemalla Aleksandrovskin kanssa, ja Salmijärven pitäminen takaisi hyvät neuvotteluasemat jatkossa. Salmijärvi oli pidettävä myös, jotta voitaisiin uudelleen miehittää bolshevikien mahdollisesti luovuttama alue.⁵⁹

Aikainen kevät alkoi kuitenkin koitua ongelmaksi. Ruoka rupesi loppumaan: voita ja silavaa ei enää ollut ollenkaan, poroja jouduttiin teurastamaan ruuaksi. Kelirikko uhkasi katkaista yhteydet Suomeen, etappiyhteydet katkeilivat, viimeiset porot lähtivät. Wallenius sähkötöi herroille, että nyt oli viimeinen tilaisuus saada kuormasto Salmijärveltä pois. Etelässä luotettiin kuitenkin vahvistusten saapumiseen ja retkikunnan mahdollisuuksiin pysäyttää vihollinen, sillä Walleniusta käskettiin ehdottomasti pitämään Salmijärvi.⁶⁰

Aivan Norjan rajalla, vajaan sadan kilometrin päässä Suomen rajalta nyhjöttävän retkikunnan tilanne kävi tukalaksi seuraavan viikon seisoskelun myötä. Petsamon suunnassa vaikutti tuntemattoman vahvuinen vihollinen oletettavasti kostonhimoisine ja taisteluvoimaisine suomalaisine joukkoineen, kotimaahan ei ilman ulkoministerin lupaa ollut meneminen ja Norjan puolelta retkikuntaa vastaan huokui vihamielisyys. Kuvaava oli pastori Järventauksen saama kohtelu. Lähettäessään sanan tulostaan pitämään jumalanpalvelusta Norjan suomalaisille nämä vastasivat, että “puolijäissä (puolivälissä rajajokea) on hänellä kuula otsassa”⁶¹

Hallituksen lupauksen lisäjoukoista täytyi tuntua Walleniukselta jo mielettömiltä: joukkoja vasta varustettiin Oulussa, miehille jaettiin suksia, vaikka aikainen kevät painoi jo Petsamossa päälle ja Oulun joukkojen matka kestäisi joka tapauksessa muutaman viikon. Rovaniemellä Oulun jääkärit ehtivät käydä tutustumassa kevätmurkinoiden tunnelmaankin.⁶²

Maaliskuun viimeinen päivä oli retkikunnan kohtalon kannalta ratkaiseva, sillä sen aikana saartorengas Salmijärven ympärillä alkoi kiristyä, Walleniuksen esikunnan sitä kunnolla tajuamatta. Koska retkikunnasta oli karannut muutamia miehiä vihollisen puolelle, tunnettiin Walleniuksen joukkojen sijoittuminen melko tarkkaan. Bolshevikit lähtivät kohti Salmijärveä kahta pääreittiä. Venäläinen komppania - noin 150 miestä - eteni jalan kohti Salmijärveä Kuvernöörinkosken ja Töllevin kautta; suomalaiset ja aunukselliset komppaniat, yhteensä noin 250 miestä, hiihtivät Petsamon tunturien kautta Salmijärven itäpuolelle, josta ne alkoivat etelästä saarrostaamalla lähestyä retkikunnan asemia.

Kuten Paasilinna on huomauttanut, majataloon sulkeutunut esikunta antoi vihollisen ryhmittäessä rauhassa. Retkikunta oli “vaipunut defaitistiseen tilaan, sillä vartioitakin oli asetettu heikosti”. Paasilinna mainitsee syyksi sen, että venäläisten hyökkäystä niillä keleillä ja etenkin yöllä ei pidetty todennäköisenä. Vielä tärkeämpi syy näyttää olleen Walleniuksen -jälkeenpäin katsoen liiallinen - luottaminen hallituksen vakuutteluihin neuvottelujen edistymisestä. Hallitus lähetti nimittäin sähkeen, jossa se tiedotti torstaina 1.4. puolenpäivän aikaan alkavasta välirauhasta bolshevikkien ja suomalaisjoukkojen välillä.⁶³

Kyseessä oli Walleniuksen joukkojen kannalta varsin kohtalokas “aprillipila”.

Hallituksen kehotuksesta Wallenius lähetti 31. maaliskuuta aamulla 20-miehisen partion luutnantti Tuiskun johdolla valtaamaan Kuvernöörinkoskea, niin että se olisi välirauhan alkaessa suomalaisten hallussa. Walleniuksen käskyn mukaan joukon oli mahdollista vastarintaa kohdatessaan “otettava heti aloite käymällä vihollisen kimppuun”. Aloitteen tekivät kuitenkin vihollisen konekiväärit, ja Tuisku ilmoitti vetäytyvänsä Tölleiviin. Illalla Tuisku ilmoitti suurehkon vihollisjoukon lähestyvän Tölleiviä, ja Wallenius käski häntä vetäytymään Ahmalahden kent-

tävartioon. Samana iltana esikunta näki kahden punaisen valoraketin nousevan Muotkan talvitienkin suunnalta Kuotsjärven itäpuolelta. Se oli merkki vihollisen liikkeistä siellä.

Kun muita hälyyttäviä tietoja ei kuitenkaan tullut, esikunta arveli luottavaisesti vihollisen vain miehittäneen Kuvernöörinkosken ennen aselevon alkamista. Partioita lähetettiin iltayöstä tunturiin: Koivisto tarkasti Muotkan tietä neljä kilometriä näkemättä vihollista. Hieman pahaa aavistellen Wallenius kutsui kuitenkin Tuiskun partion takaisin Salmijärvelle ja keskitti joukkojaan pääpuolustusasemiin; Ahmajärvelle jätettiin kenttävartio seuraamaan tilanteen kehitystä. Salmijärven majataloon oli näin koottuna esikunnan lisäksi viitisenkymmentä miestä, kansakoululle luutnantti Koiviston johdolla parikymmentä miestä ja salmen pohjoispuolella sijaitsevaan parakkirakennukseen nelisenkymmentä miestä. Loput 156 miehestä olivat sidottuja vartio- ja partiointitehtäviin kauempaan keskustasta.

Yön aikana esikunta sai pikku hiljaa vihjeitä tulevasta. Puoli yhden aikaan kenttävartioiden suunnasta Kuotsjärven eteläpäässä nousi valoraketteja ilmoittaen suurista vihollispartioista. Takaisin Salmijärvelle palannut Tuisku kertoi Töllevin tiellä olevasta vihollisjoukosta, jonka ilmeisenä tehtävänä oli jatkuva eteneminen. Koivisto puolestaan soitti kansakoululta, että lähistöltä oli kuulunut pienemmän joukon hiihtämistä majatalon suuntaan. Yöllä puhelinyhteys Pitkäjärvelle meni poikki, ja tietoja vihollisen liikkeistä tuli eri puolilta. Kolmen aikaan aamulla soitti Ahmalahden kenttävartio, että vihollinen oli Töllevin tiellä 400 metrin päässä heidän asemistaan.

Varsinainen järkytys oli Koiviston samaan aikaan antama ilmoitus siitä, että vihollinen oli kaivamassa asemia noin 250 metrin päässä kansakoululta etelään. Yhteys Suomeen oli nyt viimeistään katkaistu.⁶⁴

Kello 3.15 esikunta kuuli kansakoulun suunnalla alkavan voimakkaan tulituksen, josta pystyttiin erottamaan 6-7 konekivääriä. Heti ensimmäisessä tulituksessa haavoittui Koiviston miehistä kaksi. Yläluostarin vartiota ja Tuiskun partiota lukuun ottamatta tämä oli Walleniuksen joukoille ensimmäinen tulikosketus viholliseen koko retkellä. Tulituksen jatkuessa miehiä alkoi karkailla Salmijärven jäälle ja kohti Norjan rajaa. Koivisto sai kuitenkin estettyä miestensä pakenemisen suuremmissa mitassa. Kaksi heistä ehti juosta Norjan puolelle - alikersantti ja korpraali!

Töllevin tiellä oleva vihollisosasto ei ollut kiirehtinyt hyökkäystään ennen kuin Salmijärven eteläpuolelle edennyt osasto oli katkaissut retkikunnan yhteydet etelään. Nyt sekin aloitti hyökkäyksensä, ja jo neljän jälkeen Ahmajärven kenttävartio ilmoitti vetäytyneensä vajaan kilometrin. Luutnantti Tuiskun johdolla järjestettiin vahvempaa puolustusta Portinvaaraan. Tarkoituksena oli yrittää pitää parakki salmen pohjoisrannalla, jotta mahdolliseen vastahyökkäykseen voitaisiin lähteä edullisista asemista.

Taistelujen alettua Walleniukseen näyttää tarttuneen se sama päättämättömyys, jota hän oli ulkoministeriön taholta joutunut kokemaan koko retken ajan. Heti tilanteen valjettua hänen tehtävänsä näytti selvältä. Koska retkikunnalla oli ylempää tullessa ohjeena välttää tuhoa tuottavia taisteluja, oli ainoana ratkaisuna päästä mahdollisimman vähin tappioin pelastautumaan Suomeen johtavalle tielle. Toisaalta etappitielle ilmestynyt vihollinen oli pyrittävä lyömään kärjistyneen huoltotilanteen takia. Pohjoisesta etenevä vihollinen oli vielä kaukana, ja siksi eteläisen osaston tuhoamiseen pystyttiin vielä paneutumaan kaikessa rauhassa. Wallenius näyttää suunnitelleen jopa käymistä pohjoista vihollista vastaan sen jälkeen, kun kansakoulun taistelu olisi voitettu.

Koiviston raporteista Walleniukselle selvisi kuitenkin, että kansakoululla oleva vihollinen oli ennakoitua voimakkaampi. Koiviston avuksi lähetettiin konekivääriyhmä ja kirkkoherra Arvi Järventaus pistooli kädessä. Yhteyden Koivistoon jo katkettua Wallenius päätti viiden aikaan lopulta toimia ja lähteä koukkaamaan vihollisen oikeaan sivustaan. Hän lähetti Koivistolle tiedon asiasta kirjeessä, jonka saapuessa perille Koivisto oli jo kuollut. Kello 5.20 hän oli haavoittunut kuolettavasti ja luovuttanut komennon vääpeli Teiralle.

Wallenius lähti itse kuuden aikaan aamulla johtamaan osastoa, johon kuului kolme jalkaväkiryhmää ja kaksi konekivääriä. Edettyään Pikkujärven itäpuolelle hän huomasi suomalaisten tilanteen kansakoululla huolestuttavaksi. Kun upottavalla kelillä matka Pikkujärven yli vihollisen sivustaan olisi hänen mielestään vienyt liikaa aikaa, hän luopui hankkeesta. Tietämättä suunnitelman muuttuneen vääpeli Teira alkoi vihollisen huomion kiinnittämiseksi jopa tehdä hyökkäyksiä, jotka ylivoimaista vihollista vastaan tietysti epäonnistuivat.

Walleniuksen huoli ajan loppumisesta ei välttämättä ollut vielä aiheellinen, sillä seitsemän jälkeenkin vihollisvoimat olivat viiden kilometrin päässä toisistaan ja vailla välitöntä kosketusta. Hän ei sitä paitsi edes tiennyt aunuksalaisesta komppaniasta Kuotsjärven itäpuolella, jonka oli pitänyt hyökätä jään yli majatalolle, mutta joka jo yöllä oli suomalaispartion valoraketteja pelästyen perääntynyt kuusi kilometriä.

Luovuttuaan aloitteesta eli hyökkäyksestä eteläisen vihollisen sivustaan Walleniukselle jäi tilanteessa vain yksi ratkaisu. Etelän puolen punaiset suomalaiskomppaniat eivät olleet rintamahyökkäyksellä voitettavissa eikä pohjoisesta lähestyvän vihollisen hyökkäys ollut enää pidemmälti torjuttavissa, joten retkikunta oli vain jollakin tavoin pelastettava vihollisen saarrostuksesta mahdollisimman vähin tappioin.

Wallenius siirtyi joukkoineen kansakoululle ja määräsi myös majatalossa olevat reservit tulemaan perässään. Luutnantti Tuisku perääntyi puoli yhdeksän jälkeen salmen yli majataloon. Yllätyksekseen se huomasi Kuotsjärven takana uuden viholliskomppanian, aunuksalaisten suksijoukot, jotka kuitenkin ehtivät vain luoda katseen kansakoululle päin kiirehtivien suomalaisten perään.

Salmijärven taistelu loppui suomalaisten hätäiseen ja sekavaan pakoon yli Sal-

mijärven Norjan puolelle, jonne ulkoministeriö oli kylläkin kieltänyt miehiä menemästä. Vihollinen tulitti suomalaisia sekä rannalta että valtaamansa kansakoulun yläikkunoista. Osa suomalaisista jäi norjalaisten internoitaviksi, suuri osa kääntyi Walleniuksen suunnitelman mukaisesti heti rajan jälkeen lähteäkseen Paatsjokea pitkin etelään Kaskamavaaraa kohden.

Petsamon miehitysjoukon rippeiden paluumatka oli yhtä tuskien taivalta. Miehet joutuivat suorastaan uimaan yli virtaavien purojen ja vetisten soiden, kahlaamaan 18 kilometriä suotaipaletta jääkylmässä kevätvedessä. Toinen vetäytymispäivä oli kuvaavasti pitkäperjantai, kärsimysten päivä. Onni onnettomuudessa oli, ettei vihollinen ryhtynyt takaa-ajoon. Hallituksen Walleniukselle lupaama välirauha oli nimittäin osoittautunut uutisankaksi. Virtaniemeen miehiä alkoi saapua lauantaina, ja koko retkikunta oli koossa sunnuntai-iltana. Neljä miestä oli retkellä kaatunut, neljä haavoittunut, kolme karannut ja 29 miestä joutunut Norjaan vankileirille.⁶⁵

Pettynyt Wallenius lähti seuraavalla viikolla takaisin Rovaniemelle jättäen retkikunnan luutnantti Sippuksen johtoon. Oulun joukot tulivat matkalla häntä vastaan: viitisataa tuoretta, kiiltävin asein ja käyttämättömin suksin varustautunutta miestä, jotka joutuivat Virtaniemen erämaissa koko kevätkesän, lähtien kesäkuumalla marssimaan takaisin Ouluun.

Walleniusta alettiin syyttää jälkeensä kaikesta mahdollisesta. Koko herrojen byrokratiasta ja jahkailusta johtunut sekoilu pantiin Lapin rajavartioston komentajan niskoille.⁶⁶ Retkikunnan johdon ajattelutapaa kuvasti hyvin Arvi Järventauksen kuuluisaksi tullut tokaisu: “Vastuun tästä retkestä kantakoot ne, jotka ovat sen niin huonosti järjestäneet.⁶⁷ Mitään toivottua lisäpönttä Tarton rauhanneuvotteluihin retki ei tuonut.

Vastavallankumouksellisia ja Puolaa vastaan käydyn sodan muututtua syyskesällä Venäjälle edullisiksi venäläiset rupesivat selkein sanoin vaatimaan itselleen Repolan ja Porajärven palauttamista itselleen. Neuvotteluprosessista muodostui asia, joka hiersi muiden muassa jääkärien mieliä pitkään. Vielä Lapuan liikkeen aikoihin muistutettiin yleisesti, että presidentti Ståhlberg myi Itä-Karjalan venäläisille “Tartton häpeärauhassa”. Ståhlberg painotti Petsamon ensisijaisuutta Suomen etuihin nähden ja oli hallituksen vastustuksesta huolimatta valmis luopumaan Repolasta ja Porajärvestä Petsamon hintana.

Lopulta myös hallitus myöntyi alueiden luovuttamiseen sillä ehdolla, että Itä-Karjalalle taattaisiin itsemääräämisoikeudet. 14. lokakuuta 1920 Tartossa solmitussa rauhassa Venäjä sai itselleen Itä-Karjalan alueet, joiden itsemääräämisoikeus oli venäläisten toimesta neuvoteltu paljon pienemmäksi kuin suomalaiset olivat vaatineet.⁶⁸ Suomi sai kauan haaveilemansa pääsyn Jäämerelle - Petsamoon, josta jo muutaman vuoden aikana oli uneksittu Suomen uutena talouselämän paratiisina.

Sotilaan arkipäivä (1920-1930)

1920-luku tiesi Walleniukselle voimakasta urakehitystä: hän kohosi majurista everstiksi ja yleisesikunnan päälliköksi. Kenraalimajuriksi hänet ylennettiin vuonna 1930.

1

Melkein viideksi vuodeksi venähtäneen itsenäistämiskamppailun jälkeen olot Suomessa rauhoittuivat niin, että majuri K. M. Wallenius saattoi harkita askelta arkisempiin oloihin. Oli tullut perheen perustamisen ja porvarillisen uran luomisen aika. Wallenius oli kosinut Anni Joensuuta jo kansalaissodan jälkeen ja häistä oli alustavasti sovittu, mutta vielä onnettomasti päättyneeltä Petsamon retkeltä palattuana Wallenius joutui pyytämään häiden lykkäämistä. “Voitto jaetaan, ja kunnian kokoavat itselleen syrjäiset. Tappio on kannettava yksin”, hän kirjoitti. Asioiden selkiinnyttyä hän pyysi kirjeitse Anniä määräämään häipäivän. Lomaa hän sai yhdeksi päiväksi, mutta kuten Wallenius sekä kirjeessä että usein myöhemminkin muistutti, hänen kollegansa Oesch tarvitsi naimisiinmenoon vain puoli päivää!¹

Yhtenäisiä univormuja ei ollut Suomen armeijalle ehditty sodan melskeissä saada varsinkaan Lapissa. Niinpä Lapin rajavartioston komentaja Wallenius lähti häihinsä päässään apteekkari Castrenin kalastushattu ongenkoukkureikineen, jaloissa jääkäri Hägglundilta Polangenissa viimeisillä penneillä ostetut saappaat ja “eräältä kansallisuudelta” Lapin vapaussodassa perityt housut. Ennen saapumistaan morsiamensa luokse hän sai presidentti Ståhlbergin adjutantilta, jääkäri Falkenbergiltä lainaksi oikean koppalakin.² Nuoren, jopa poikamaisen majurin päässä se näytti melkein päliin liiankin juhlalliselta.

Tampereen lyseon opettaja Anni Joensuu ja jääkärimajuri Kurt Martti Wallenius vihittiin vaimon kotipaikkakunnalla Janakkalassa 3. lokakuuta 1920. Rakastunut morsian kirjoitti myöhemmissä muistelmissaan vihkiäistilaisuutensa motoksi Salomon Korkean Veisun sanat:

Minä nukuin, mutta sydämeni valvoi,
sillä pääni on kastetta täynnä,
kiharani yön pisaroita.
Kuinka suloinen, kuinka vihanta on vuoteemme.
Vahvistakaa minua rypälelekkakuilla, virvoittakaa minua omenilla.
Sillä minä olen rakkaudesta sairas.
Sano minulle sinä, jota sieluni rakastaa,
missä laumaasi paimennat.³

Lapin rajavartioston komentaja paimensi laumaansa Rovaniemellä, jonne hän vei tuoreen morsiamensa häitä seuranneena päivänä. Pariskunta asettui vuokralaisiksi Kemi-yhtiön uuden johtajan Fellmanin taloon, joka Matti Kurikan kommunistiyhdyskunnan mukaan oli ristitty Sointulaksi. Nuorenparin lisäksi siellä asusteli esikunnan nuoria upseereita. Järjestely oli jatkossa siitä mukava, että kotitöihin tottumattoman nuoren vaimon ruuanlaitto-ongelmat ratkesivat upseereiden ruokailun myötä.

Oman kodin perustaminen tuotti Annille – jo 27 vuoden ikään ehtineelle nuorelle rouvalle – tyttömäistä jännitystä. ”Iioni oli ylitsepursuava. Mekö kaksi saisimme asua tässä, näissä huoneissa, yhdessä, olla toistemme lähellä aamusta iltaan ja illasta aamuun! Olimmehan odottaneet sitä kahdeksan vuotta.” Pitkäaikaisen eron takia pariskunta joutui totuttelemaan jonkin aikaa päästäkseen vieraudentunteen aiheuttamasta ujoudesta. Uuden makuuhuoneen kahdesta vuoteestakin toisen häveliäs aviomies aikoi sijoittaa viereiseen huoneeseen, mutta se tuotiin pikapikaa takaisin.⁴

Häämatka sai vielä odottaa, sillä rajakomendantin työpäivät olivat työteliäitä. Lapin rajavartiosto oli syntynyt suoraan sodan melskeistä, ja varsinaisesti vuoden 1919 alussa perustetun rajavartioston organisoimisessa riitti tekemistä. Wallenius paneutui Lapin ongelmiin niin innokkaasti, että ei halunnut vielä ottaa vastaan etelästä tarjottua paikkaa.⁵ Juuri häiden alla oli laitoksen toimintaan saatu huomattava muutos: nyt ryhdyttiin värväyksen avulla hankkimaan vakinaista miehistöä pelkkien asevelvollisten sijaan, joiden kouluttaminen vaativiin rajatehtäviin oli ollut hankalaa ja turhauttavaakin.

Lapin rajavartioston kaudellaan Wallenius taisteli – kuten niin useasti myöhemminkin – Lapin aseman puolesta. Alusta alkaen hän joutui tiukasti vastustamaan suunniteltuja rajavartiomäärärahojen supistuksia ja painotti, että Suomella pitäisi olla ”tilaisuutta, rohkeutta ja selkärankaa ajaa omaa, määrätietoista ja tarpeen tullen häikäilemätöntäkin rajaseutupolitiikkaa”. Hän vaati perustettavaksi erityisen Lapin pataljoonan, jonka koulutus olisi järjestettävä taistelun alueen vaatimusten mukaan.

Venäläisten joukkojen muodostaman uhkan lisäksi Wallenius painotti Lapin rajavartioston merkitystä välittömästi itärajan taakse ”pesiäntyneen rikollisaineksen”

seulonnessa ja torjumisessa. Hän kritisoi (jälleen kerran) sitä käsitystä, jonka mukaan Lapin rajalla ei muka voida käydä suurimittaista sotaa: käsityksen oli osoittanut vääräksi Pekka Vesaisen retkikunnan lisäksi vapaussota, jossa joukkojen lukumäärä rajan molemmin puolin nousi tuhansiin. Hän varoitteli, että 10 000 - 15 000 pohjolan jätkää olivat ”aina valmiita taistelemaan laillisuuden kaatajain riveissä”. Lapissa rajavartiostojen toiminta oli Walleniuksen mielestä pystynyt estämään suurempien levottomuuksien puhkeamisen: ”Vain rangaistuksen välitön läheisyys on se tekijä, joka masentaa kiinteiden ja irtojätkien alttiuden kaikkeen, mikä on esivaltaa ja järjestystä vastaan.” Tuleva talvisodan komentaja viittasi myös Venäjän uhkaan koko Suomen sodankäynnin kannalta, jos Suomi katkaistaisiin: ”- - tietö Tornion valloituksesta tulisi tekemään etelässä varsin kiusallisen vaikutuksen”.⁶

Walleniuksen puheenvuoro osoitti, että hän muisti hyvin sisällissotaan liittyneet tapahtumat pohjoisilla alueilla. Jo vuosisadan alkupuolelta lähtien Sallan-Tuntisan erämaa-alueen suurilla metsätyömailla olivat työväenliikkeen aatteet levinneet voimakkaasti, mistä sodassa varsin selvästi kertoi Muurmannin suomalaislegioonan vahvuus. Walleniuksen epäluulot Lapin itärajan levottomuuksista osoittautuivat aiheellisiksi hänen jo lähdettyään Lapista vuonna 1922: itärajalta puhkesi ”läskikapina”, jossa Suomen kommunistisen puolueen johdolla toimiva Pohjolan Punainen Sissipataljoona 340 miehen vahvuisena eteni Värriön tukkisavotalta Martinkylän ja Savukosken kautta Kuolajärven kirkonkylään ryöstellen matkalla muilta savotoilta rahaa ja elintarvikkeita. Kolmen kenttävartion ja yhden Lapin rajavartioston komppanian vangitsemiseen joutunut tapahtumaketju sattui heti rajavartiostojen supistamisen jälkeen, joiden myötä Lapin Rajavartiostossa oli kapinan sattuessa vain alun toistasataa miestä. Välikohtauksen jälkeen miehistötilanne saatiin nopeasti korjatuksi.

Toinen merkki pohjoisen kommunismin voimasta oli uusien SKP:n etappiteiden paljastuminen samoihin aikoihin. Salaisia punakaarteja oli sodan jälkeen perustettu ympäri Lappia, ja aseita kuljetettiin rajan yli etappiteitä myöten, joista käytetyin oli yhteys välillä Kuolajärvi-Rovaniemi-Kemi-Tornio. Wallenius tiesi myös Knäsöissä järjestetyn kurssija ryöstöretkiä varten. Viimeksi mainittu tieto osoitti Walleniuksen muistavan hyvin sodan ajalta sen merkityksen, joka Kuolan alueella kriisitilanteissa sotilaspoliittisesti oli.⁷

Kaikista vaatimuksista huolimatta Lapin sotilaallisten olojen muovaaminen jäi paikallisten voimien oman aktiivisuuden varaan. Hallitukselta ei juurikaan riittänyt kiinnostusta pohjoisen asioihin. Merkitykselliseksi Lapin rajavartioston loi kahden miehen työ sotienvälisenä aikana: Walleniuksen ja myöhemmän komentajan Oiva Willamon, ”Lapin keisarin” ja ”Lapin kaanin”, kuten heitä leikkillisesti puhuteltiin. He loivat perustan koko pohjoisen puolustuksen organisaatiolle ja muokkasivat koulutuksen, viesti- ja huoltotoiminnan sekä rajapalvelun Lapin oloihin tarkoitukseen mukaisiksi.⁸

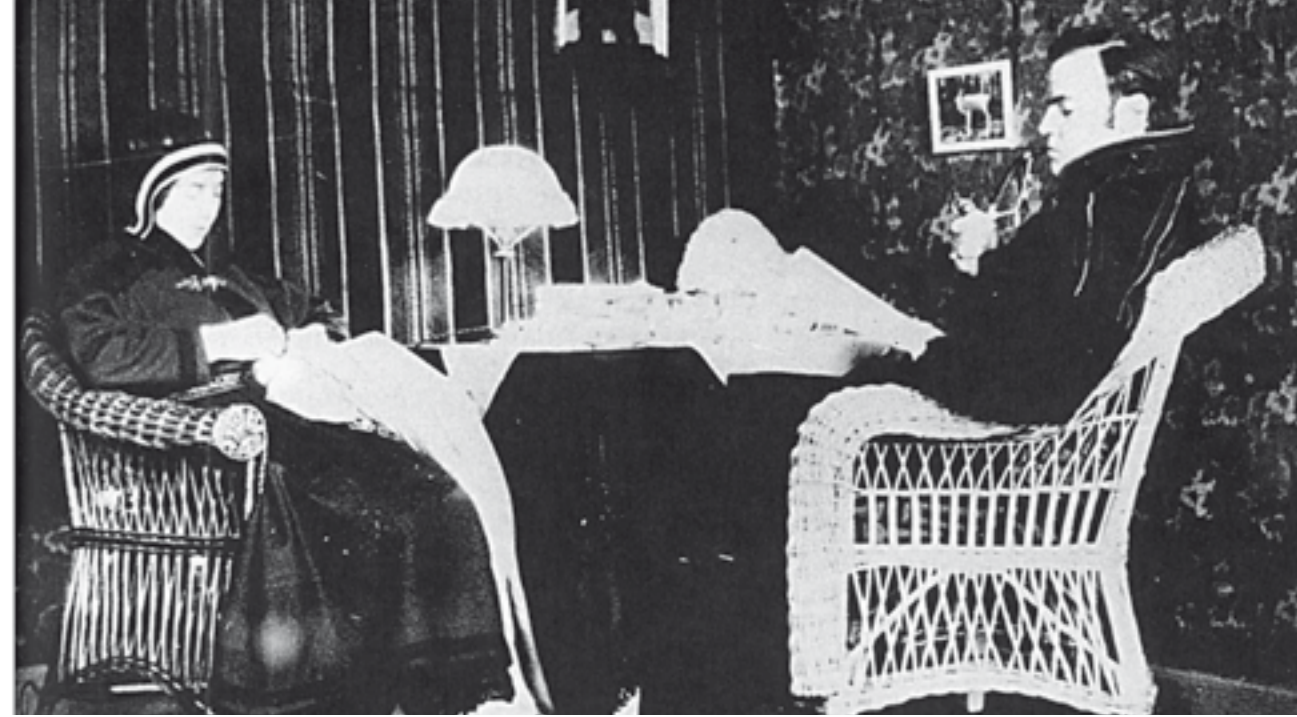

Jääkärimajuri K. M. Walleniuksen ja janakkalalaisen Anni Joensuun vuonna 1920 solmima avioliitto kesti onnellisena kuusi vuosikymmentä, läpi monenlaisten nousujen ja laskujen.

Pariskunta aidoissa Lapin tamineissa, peskeissä.

Häät pidettiin Janakkalassa Annin kotipaikkakunnalla.

Avioiduttuaan Anni Joensuun kanssa lokakuussa 1920 Wallenius toi tämän asumaan Rovaniemelle. Nuoremparin yllä Moskun lahjoittamat Sompion alueen lapinpuvut.

Lapin rajavartioston komentaja "Sointulan" pihalla kolmen sodan jälkeen yhdessä "Rajan ensimmäisen perheenisäyksen" kanssa. Aidan takana Rovaniemen pääkatu eli maantie.

Rovaniemestä tuli esikunnan ja varusmieskomppanian sijoituspaikka. Sen lisäksi rajakomppanioita sijoitettiin Kuusamon, Sallan ja Petsamon kuntiin. Vuonna 1921 Petsamon läänin syntyessä sille perustettiin myös oma rajavartiostonsa, joka kuitenkin lakkautettiin neljä vuotta myöhemmin. Ivaloon oli jo ennen Petsamon valtausta perustettu komppania, jonka toiminta loppui vuonna 1928. Rajavartiointin päämenetelminä olivat partiointi ja tähystys, joiden kannalta elintärkeäksi muodostui yhteistoiminta poliisi- ja tulliviranomaisten kanssa. Koulutuksen suhteen Wallenius painotti alusta alkaen erämaasotilaan luomista: “Mies, joka ei pysty käyttämään hyväksi erämaan etuja eikä tunne lumisia ja lumettomia erämaita, ei pysty koskaan puolustamaan menestyksellä Pohjois-Suomea.”⁹

Walleniuksen lahjakkuutta kuvaa se, että jätettyään myöhemmin rajavartiolaitoksen hän sai suorastaan ylistävän todistuksen Sisäministeriön rajavartiostontarkastajalta, eversti F. Jemströmiltä. Tämän mukaan Wallenius kohotti johtamansa osaston “niin korkealle tasolle, että sitä on voitu pitää esimerkiksi kelpaavana ei ainoastaan muille rajavartiostoille, vaan nimenomaan sisäisessä järjestyksessä ja kurissa sekä partio- ja garnisonipalveluksessa useimmille armeijankin joukko-osastoille.”¹⁰

2

Tärkeimmäksi tehtäväksi Walleniukselle Lapin rajavartioston komentajana muodostui järjestää puolustusolot ja rajankäynti Petsamossa, Suomen uudessa maakunnassa, jonka venäläiset olivat Tarton rauhassa Suomelle luovuttaneet. Sopimuksesta huolimatta Wallenius otti matkalle joukon sotilaita “siltä varalta, että lupaus olisi unohtunut”.¹¹ Suuruudenhulluudessaan Suomen viranomaiset olivat tehneet Petsamosta oman lääninsä, minkä takia Walleniuksen tehtäväksi tuli valmistella tietä maaherraksi määrätylle eversti Ilmari Heleniukselle sekä koko “siirtomaan” virkamiehistöille.

Helmikuun alussa 1921 tehdystä retkestä Petsamoon tuli samalla Annin ja Martin yhteinen häämatka. Etelän rouvalle siitä muodostui ihmeellinen tutustuminen eksoottiseen Lappiin. Esimakua Lapin romantiikasta hän oli saanut jo Martin tuotua hänelle vasannahkaisen lapinlakin (“samojedilakin”) Helsinkiin. Lisäksi upseeritoverit olivat antaneet nuorenparin häälahjaksi saamelaisen komsion, mukana kannettavan lapsenkehdon, jonka Anni totesi niin käytännölliseksi, että vei sen mukanaan niin Helsinkiin kuin Berliiniinkin. Pohjoisen matkalle Wallenius puki vaimonsa vielä verkakoristeiseen lapinpukuun paksua peskiä, säpikkäitä ja karvatossuja myöten. Matkalle lähtö tapahtui hevosella, mutta jo Moskun luona Sompiossa ajokit vaihtuivat poroiksi. Lapin luonto ja ajomatka kevätauringossa kylpevän Saariselän tunturijonon yli 40 asteen pakkasessa tuottivat Annille valtavan elämyksen:

Kymmenen kilometriä ilman ainoatakaan puuta tai hangesta nousevaa risua, ei tietä, ei jalanjälkeä, vain rikkumaton, häikäisevän valkoinen lumikenttä silmäkantamattomiin joka ilmansuuntaan, yläpuolella valkoisenharmaa taivaan kupu, ja niiden välissä kolme hyttysenmitätöntä ihmiselämää poroineen suuren luomakunnan armoilla. Jo seuraavana sekuntina puhkeava lumimyrsky olisi eksyttänyt tai haudannut heidät. Korkea musta risti vilahti silloin tällöin ohitse, sen olivat aikaisemmat kulkijat tienviitakseen pystyttäneet. - - Mikään koko maailmassa ei ole minua enemmän järkyttänyt kuin Kaunispään talvinen ylitys – suuruudessa, yksinäisyydessä, ylevyydessä. Oli kuin olisimme jo olleet maapallolta irronneina kukin kohdaltamme matkalla avaruuden arvaamattomiin kohtaloihin.

Jatko toi herkästi kokevalle nuorelle rouvalle lisää mielenliikutuksia. Ivalossa pääsi itku, kun Wallenius jätti hänet viikoksi paikalliseen rajavartiostoon. Hän halusi varmistaa, että venäläiset olivat poistuneet suosiolla rajan takaa eikä edessä olisi muita vaikeuksia. Häämatka sai väistyä velvollisuuksien tieltä, kun Wallenius yhdessä maaherra Heleniuksen ja Moskun kanssa lähti kolmannelle viralliselle retkelleen Petsamoon.¹²

Venäläisten viranomaisten kanssa oli sovittu tapaamisesta Höyhenjärvellä 5. helmikuuta. Petsamon alue oli siirtynyt Suomen alaisuuteen jo edellisen vuoden lopussa, mutta venäläisille oli myönnetty 45 päivän evakuoimisaika helmikuun 14. päivään saakka. Kun Höyhenjärvellä ei kuitenkaan ollut ketään, jatkoivat suomalaiset matkaa ja saapuivat Salmijärvelle 10. helmikuuta. Sieltä maaherra soitti Petsamon bolshevikki-komissaareille, jotka “ihmettelivät, että suomalaiset vastoin rauhansopimuksen määräyksiä olivat tulleet rajan yli jo ennen määräpäivää”. Walleniuksen mukaan suomalaisten tulo odotettua aiemmin esti evakuoinnin niin perinpohjaisesti kuin venäläiset ilmeisesti olivat aikoneet. Jo ennen vuodenvaihdetta bolshevikkomissaarit olivat tehneet kovasti töitä painostaakseen asukkaatkin siirtymään Venäjän puolelle. Suomalaisten tullessa julkiset rakennukset olivat venäläisten jäljiltä surkeassa kunnossa – korjaustöitä riitti vielä pitkään. Muutenkin esimerkiksi elinkeinoelämän kuntoon saaminen venäläisten ja sotien jäljiltä vaati uudelta hallinnolta suuria ponnistuksia, ja kunnan tuloksiin päästiin vasta 1930-luvulla.¹³

Rouva Wallenius pääsi jatkamaan matkaansa Ivalosta uuteen lääniin menevien

virkamiesten mukana. Ihmettelemistä riitti niin entisen Venäjän alueella tavattujen ihmisten umpisuomalaisuudessa kuin eräässä majapaikassa käyneissä kymmenessä ”hurjännäköisessä”, purkapeskeihin ja helmikoristeisiin karvapäähineisiin pukeutuneessa miehessäkin, jotka sanaa sanomatta katosivat takaisin tielleen. Annin ensimmäinen tuntemus kolttasaamelaisista edusti siis toista ääripäätä Lappiin tulevien suomalaisten näkemyksissä: siinä, missä hänen miehensä monen myöhemmän turistin tavoin näki koltat ennen kaikkea rosvoina ja metsäläisinä, Anni näki miehet tietynlaisina pohjolan intiaaneina, värikkäästi pukeutuneena eksoottisena väkenä.¹⁴ Sama mielikuvien kahtiajako tuli hallitsemaan eteläläisten suhdetta saamelaisiin seuraavien kahdenkymmenen vuoden ajan ja kauemminkin.

Kuten Paasilinna Petsamo-kirjassaan toteaa, ”virallinen Suomi saapui siirtomaahallinnon tavoin: ensin maaherra sotilassaattueessa, sitten lääninhallituksen virkamiehet, luterilainen kirkkoherra, opettajat ja poliisit”.¹⁵ Lapin kulttuurihistorialle tyypillisesti virallisuuden vastapainoksi muodostuivat paikalliset arkiolot. Läänin maaherran ensimmäiseksi virka huoneistoksi tuli luostarin tallirakennus, jossa mustakaapuinen, harmaapartainen munkki kantoi pöytään teetä ja höyrytettyjä ryynejä. Rajakomendantti vaimoineen ja esikuntineen asettui munkkien gostinnijaan, jossa nuoripari sai asuttavakseen kuusi-ikkunaisen huoneen ”ilman minkäänlaisia verhoja, edes sanomalehteä, ja ilman muuta huonekalua kuin kaksi munkkien puupenkkiä ilman patjaa-tyynyä-peittoa”. Walleniuksen nukkuivat peskit yöpaitoinaan voimatta sammuttaa edes valoja yöksi: taloissa ei ollut sammutusnappulaa keksijämunkki Parmenin kehittämän sähkölaitoksen sähköille, jotka voitiin sammuttaa vain sulkemalla koko tehdas.¹⁶

Elämä asettui vähitellen uomiinsa. Lääninhallituksen toiminta saatiin käyntiin, hallinnon vaatimia oloja ruvettiin järjestämään ja tekemään suunnitelmia sen valtavan taloudellisen nousun aikaansaamiseksi, jota Petsamon varalle etelässä oli kaavailtu. Etelän suurien suunnitelmien ja Petsamon köyhän todellisuuden välistä ristiriitaa symboloi kesken jäänyt maantielinja, joka katkeili murrokkoihin, soihin ja puroihin. Liike-elämän virittäjäksi valtio perusti Petsamo Oy:n, joka vuosikautia tuiskasi epäpätevien johtajien käsissä valtion rahoja tuuleen ja nousi köyhän maakunnan surullisen kuuluisaksi symboliksi. Helmikuussa Vaasa-laiva toi Norjan kautta uudelle siirtomaalle sen kipeästi tarvitsemaa muonaa, lääkkeitä ja sairaanhoitajia, uusia virkamiehiä sekä tarvikkeita kouluja varten. Ainoatakaan kauppa Petsamossa ei ollut. Lihaa saatiin luonnosta, lohta Petsamonjoesta, poroa koltilta, halpaa kahvia, suklaata ja appelsiineja Norjasta, leipää ja ryyneitä sotilasmuonasta. Perunat komendantinrouva puhui venäjämäntaidollaan ystävällisiltä munkeilta.¹⁷

Heinäkuussa uusi lääni sai valtiollisia vieraita: presidentti Ståhlberg puolisoineen ja saattojoukkoineen saapui Petsamoon uuden rajan lähtökohdan määrittelyä varten. Vaitolahdesta lähtevän rajan oli määrä jakaa kylä kahtia, mikä herätti närää erityisesti

venäläisten puolella. Kesäkuussa aloitettu rajankäynti oli muutenkin osoittautunut riitaisaksi tehtäväksi, sillä Tarton rauhanteossa uusi raja oli piirretty punakynällä venäläiseen merikorttiin, joka sittemmin osoittautui paikkansapitämättömäksi. Sopimuksen teksti oli usein jyrkässä ristiriidassa kartan kanssa, mutta suomalaiset pitivät rauhansopimuspykälän mukaan merikarttaa ratkaisevana kiistatilanteissa. Ristiriitaisuuden takia sodan syttyminen oli kerran hiuskarvan varassa. Molemmilla puolilla kaivettiin ampumahautoja, ja Vaitolahteen saapui venäläinen sotilaslaiva sikäläisen varuskunnan lisäksi.

Rajakomendanttina ja sotilashenkilönä Wallenius lähti presidenttiparia vastaan menemällä jalan Ivaloon, josta seuruetta livreepukuisine palvelijoineen lähdettiin opastamaan uuteen valtakunnanosaan. Nautsista moottoriveneellä jokea laskettaessa Wallenius innostui kalastelemaan uistimella harreja ja tammukoita, ja eksotiikan vuoksi oppaat ajoivat maihin paistamaan kalaa nuotiolla. Jäykkä presidentti suututti veneen-omistajan Lauli Jokelan tokaisemalla tämän luonnonelämän kehuskeluun, että hän ei ymmärrä tällaista elämää ollenkaan. Walleniuksella oli kova suostuttelu saada äkkipikainen Lauli jatkamaan matkaa.¹⁸

Presidentin matkasta näyttää muodostuneen loppujen lopuksi turistireissu, jonka aikana Ståhlberg poikkesi myös Norjan puolella ja sai Vesisaaren maaherran liikkeelle. Ståhlberg esiintyi matkalla kansanomaisesti jalassaan rasvanahkasaappaat ja päässään kirkaslippainen lakki. Sen sijaan presidentinlinnan palvelija K. S. Engström talsi tunturissa juhlapuvussa mukanaan jääkärimajuri Ragnar Heikel, koiranleukana tunnettu mies. Seuruetta vastaan saapunut Vesisaaren maaherra aloitti valmistelunsa puheen Engströmille, eikä Heikel ei keskeyttänyt. Seurueessa syntyi Walleniuksen mukaan ”hupainen tilanne”, kun presidentti Ståhlberg lopulta saapui paikalle.¹⁹ Paluumatkallakin kerrotaan erään saattajista loukkaantuneen jostakin presidentin jääkäriiliikettä koskevasta töykeästä huomautuksesta. Paasilinnan mukaan saattaja ehdotti Walleniukselle, että presidentti paiskattaisiin koskeen: ”Siihen ei koirakaan perään haukkuisi.”²⁰

204 kilometriä pitkän rajan vetäminen Maattivuonosta Korvatunturille tapahtui sittemmin ilman venäläisiä, jotka suhtautuivat hankkeeseen epäluuloisesti. Venäläisten yhteistyöhaluttomuuden takia professori Ilmari Bonsdorffin ja insinööri Alfred Gustafssonin johtama työ keskeytyi elokuussa Luton eteläpuolella. Gustafsson sähköitti hallitukselle, ettei rajaa näissä oloissa voitu käydä loppuun. Kun asia ei siviileiltä onnistunut, lähti Wallenius rajavartiosotilaineen saattamaan sen päätökseen. Siviileistä hän huoli mukaansa vain kokin ja Gustafssonin. Hän piti selvästi ylpeytään suorittaa hallituksen antama tehtävä ”luvattoman lyhyessä ajassa, teknillisesti harvinaisen vaikeissa olosuhteissa sekä kokonaan tuntemattomilla ja asumattomilla seuduilla”: siviilirajantekijät olivat väittäneet että kyseessä oli maailman pisin avattu viivasuora raja.

Noin kymmenen metrin levyistä linjaa hakattiin neljän kilometrin päivävuohdilla – viitisen hehtaaria päivässä. Vaikein pulma oli jälleen muonaongelma, sillä ruokaa oli tuotava Petsamosta tai Ivalosta yli sadan kilometrin päästä vaikeita koskia myöten. Kalaa erämaan järvillä kuitenkin riitti: ensimmäisenä päivänä miehet kalastivat haukia yhden miestä kohden, seuraavana päivänä Akkajärvellä päästiin jo harrien ja taimenien kimppuun. Kiureli Sergejeffin paikkaan Ylä-Akkajärvelle miehet tulivat juuri, kun naiset vetivät siikanuotalla “törkeästi kalaa”, varmaan parisataa siikaa. Lihasta sen sijaan oli puutetta. Lähistöllä liikkuneet karhu ja ahma jäivät saamatta, riekkoja oli vähän ja Luton metsot olivat arkoja. Saaliiksi saatiinkin alkumatkasta vain kymmenkunta riekkoa, kolme hanhea ja pari joutsenta.

Pahimman elintarvikepulan aikana kolttaopas Risto Ahkila sai ammutuksi suurikokoisen peuran. Poroon verrattuna se oli hyvin kookas, 104 kiloa. Sen valtavia sarvia Wallenius rahtasi koko matkan mukanaan viedäkseen ne kotiin. Kalastus- ja metsästyshuuman lisäksi Wallenius koki matkalla muitakin elämyksiä, jotka kertoivat tulevan eräkirjailijan tavasta nähdä luontoa. Lounajoen koskemattomissa maisemissa hän kirjoitti muistikirjaansa:

Hurmaavaa! Ja huumaavaa! Omituinen tunne soudella tai sauvoa jokea koskaan tietämättä, mitä lähimmän mutkan takaa aukeaa. Usein nilkkaan ulottuva jäkälämatto reunusti rantoja. Joskus pajupensas uitti oksaansa veden kalvossa lapsenkäden tavoin. Yhä useammin mahtava metsän jätti oli romahtanut sillaksi joen poikki. - - Poroja laukkoii harjun rinnettä, sotka pyrskähтели lentoon, kotka kaarteli pilvissä liikkumattomin siivin, kuukkeli – erämiehen ystävä – hypähteli uteliaana vieraita kulkijoita katsomassa. Ja sitten tulimme paikalle, jossa karhuemo oli juuri äsken opettanut kahdelle pennulleen elämisen taitoa. Edestakaisin se oli pienokaisiaan päivänpaisteessa uittanut, kalastamaankin opettanut, joen yli kallistuvaan pitkään korpikuuseen se oli poikasineen kiivennyt, kaloja tähyttämään kaiketikin. Nousin rannalle ja kävelin tulkitsemaan jälkiä. Kauan oli tässä asuttu, ehkäpä nytkin tuosta vaaran takaa uteliaina outoja olentoja katselivat.²¹

Korvatunturille Walleniuksen miesjoukko saapui 21. syyskuuta, runsaasti ennen hallituksen esittämää määräaika. Mitään välikohtauksia matkalla ei ollut sattunut – eihän venäläisiä liikkunut kymmenien eikä satojenkaan kilometrien säteellä. Puunkaadossa yksi sotamiehistä loukkaantui puun kaatuessa hänen päälleen, mutta pää siteessä hän taivalsi loput 80 kilometriä Kemihaaroihin. Wallenius filosofoi: “- - erämaassa ei kukaan sairastu vakavasti, ei voi sairastua, koska apua ei ole missään. Lääkärin läheisyys synnyttää tauteja, lääkärikirja oireita, avun läheisyys avun tarvetta”.²²

Walleniuksen rähjäntyessä vielä Luton ja Nuorttijoien välisessä erämaassa rakkaana oleva Anni Wallenius palasi Rovaniemelle. Työnsä päätyttyä Marttikin saapui

Kemijoen latvoilta koskia laskien parroittuneena kotiinsa todistamaan ensimmäisen tyttären syntymää.²³

3

Koko 1920-luku oli Walleniukselle määrätietoista sotilaallisen uran luomisen aikaa. Hyvin menneen sodan jälkeen hän alkoi järjestelmällisesti hankkia kokemuksia sotalaitoksen eri aloilta. Pohjoisen rajavartiolaitoksen luomisen ja organisoimisen jälkeen hän rupesi hakemaan uutta paikkaa etelämpää, ja vuoden 1922 alusta hänet nimitettiin Viipurin rykmentin kolmannen pataljoonan komentajaksi Haminaan. Rykmentinkomentajana oli vanha tuttu Lennart Oesch, jonka poissa ollessa Wallenius toimi rykmentinkomentajana.

Haminan aikana Walleniusten elämä näyttää muuttuneen kohtalaisen tavalliseksi virkamiehen arkipäiväksi, jossa ei järin merkittäviä asioita tapahtunut.²⁴ Wallenius pyrki ilmeisesti käyttämään ja tuomaan esille Lapissa hankkimiaan kokemuksia talvisodankäynnistä.²⁵ Haminan aikanaan hän laati eversti Östermanin kanssa myös uuden jalkaväkihjesäännön, jossa muodollista koulutusta yksinkertaistamalla pyrittiin jättämään enemmän aikaa taistelukoulutukseen.

Sotilaskäsikirjojen muokkaamiseen liittynyt teoreettinen tietous sekä saksan kielen taito yhdessä kokemuksen kanssa loivat pohjan Walleniuksen sotilasuran seuraavalle vaiheelle, yleisesikuntaupseerin kurssille Saksassa vuosina 1923-25. Suomessa oli kansalaissodan jälkeen järjestetty jo aliupseeri- ja reserviupseerikoulutusta, mutta korkeakoulua ei ollut. Niinpä ylimmän johdon reservi puuttui armeijasta. Suomi oli sopinut erillisesti upseerien koulutuksesta ulkomaisissa sotakorkeakouluissa, esimerkiksi Ruotsissa, Ranskassa sekä Italiassa. Walleniuksen, majuri Veikko Räsäsen ja kapteeni Hannes Olkkosen opiskelupaikaksi oli virallisesti merkitty Sveitsi, sillä Versailles'n rauhansopimuksen mukaan Saksassa ei saanut olla sotakorkeakoulussa. Tosiasiassa koulutus tapahtui Berliinissä, mikä sopi saksantaitoiselle Walleniukselle oikein hyvin. Kurssin johtajana oli majuri Bruckner, joka sittemmin toimi kymmenisen vuotta Suomen sotakorkeakoulun taktiikan ja strategian opettajana. Oppiaineisiin kuuluivat yleisesikuntapalvelu, sotahistoria, sotatalous, maasto-oppi, aseoppi, linnoitusoppi, merisotakoulutus ja ilmailuoppi.

Wallenius asui perheineen ja kahden suomalaisen kollegansa kanssa vuokrahuoneistossa Zehlendorffin kaupunginosassa. Heidän oleskelunsa oli sodanjälkeisen Saksan yleiseen tilanteeseen nähden yllättävän puutarhoineen, talonmiehineen ja taloudenhoitajineen kaikkineen. Heidän taloutensakin pysyi tavallista paremmassa kunnossa, sillä Sveitsin frangin arvo ei muuttunut Saksan markan

tavoin. Saksan markkahan heittelehti sekavien olojen vuoksi niin, että “luulisi heidän lopuksi tulleen mielipuolisiksi”, kuten Anni asian ilmaisi. Saksassa rahat laskettiin miljardeissa: Annin kotiinsa lähettämässä kirjeessäkkin oli viiden miljoonan postimerkki!²⁶

Walleniuksen aika kului taas opiskelun parissa, sillä hän suoritti kahden vuoden kurssin loppujen lopuksi puolessatoista vuodessa. Tutkintotodistus oli täynnä pelkkiä kympejä ja yleisarvosana kiitettävä. Wallenius ylennettiin Saksan aikanaan everstiluutnantiksi.²⁷ Hänen paneutumisestaan asiaansa, mutta myöskin alkavasta matkustusinnostuksesta kertoi se, että kesätauolla Wallenius tovereineen lähti taistelupaikoille tutustumaan opittuun sotahistoriaan. Toverukset matkasivat Wienin kautta Galitsian taistelulentille Karpaateille, kävivät läpi Puolan suuren offensiivin tapahtumapaikat, samoin Unkarin ja Romanian, matkustivat Bosporin kautta Turkkiin käyden Konstantinopolista Aasiankin puolella ja palasivat Bulgarian ja Jugoslavian kautta takaisin.²⁸

Kurssien jälkeen alkutalvesta 1925 Walleniukset palasivat Helsinkiin inflaation kynsissä kiemurtelevasta Berliinistä. Tuoreella everstiluutnantilla oli taskussaan sotaakatemian kurssitodistus, mukanaan vaimo ja kaksi lasta, mutta ei tietoa työpaikasta. Työttömän kevät kului ankeissa merkeissä, sillä hieman epäkäytännöllisesti Anni oli vuokrannut kalliin asunnon, jonka maksamiseen kuuluivat satunnaisista töistä saadut tulot.²⁹

Wallenius kertoi saaneensa kevään aikana tarjouksen Ilmailuvoimien komentajan paikasta, mutta kieltäytyneensä tehtävästä pitkän harkinnan jälkeen, koska katsoi itsensä sille alalle epäpäteväksi.³⁰ Ehdotus liittyi ilmeisesti siihen kriisiin, johon Ilmailuvoimissa oli jouduttu henkilökiistojen takia. Uudistusmielistä, mutta vanhaan polveen kuuluvaa majuri Somersaloa vastaan oli nostettu kanteluita väärinkäytöksistä, ja vaikka Somersalo selvisi niistä pienin arestirangaistuksin, sai arvovaltatappio hänet eroamaan. Ero tapahtui kuitenkin vasta helmikuussa 1925, ja seuraajaksi valittiin hänen sijaisenaan jo joulukuusta 1924 asti toiminut majuri Väinö A. Vuori.³¹ Walleniuksen saama tarjous ei kaikesta päätellen voinut olla alustavaa ehdotusta painavampi.

Tapaus kuvasi kuitenkin sitä käymistilaa, jossa armeija koko 1920-luvun alkupuolen oli ja joka lopulta johti 32-vuotiaan everstiluutnantin yleisesikunnan päälliköksi. Suomen puolustusvoimat oli maailmansodan aikana perustettu poikkeusoloissa lähes improvisoidusti, mikä johti rauhan aikana ongelmiin koko kentän laajuudelta, korkeimman johdon järjestelyistä asevelvollisten koulutukseen asti. Muodostettavan armeijan piirissä alkoi jo sisällissodan aikana sisäinen valtataistelu, jossa kamppailtiin monista eduista ja periaatteista. Alusta alkaen vastakkain olivat nuoret jääkäriupseerit ja ns. vanha polvi. Kyse oli osaksi koulutustaustasta ja viroista – vanhan polven miehet olivat entisessä Suomessa kadettikoulun käyneitä ja Venäjän armeijassa pal-

velleita miehiä, jotka sisällissodan myötä olivat saaneet haltuunsa sotaväen ylimmät virat. Samoin kyse oli ikäpolvien kamppailusta. Jääkäriupseerit olivat keski-ikäitään kolmenkymmenen ikäisiä, Venäjällä palvelleet kymmenen-kaksikymmentä vuotta vanhempia.

Vuoden 1921 ns. suojeluskuntakonfliktin jälkeen suojeluskunnista oli jo tullut jääkäreille hyviä linnakkeita valtataistelussa vanhaa polvea vastaan. Kiista huipentui jääkärien keväällä 1924 esittämiin vaatimuksiin, joissa organisaatiomuutosten lisäksi vaadittiin “ryssäläisyyden” kitkemistä armeijasta ja tärkeitä vaihdoksia armeijan johdossa. Presidentti Ståhlbergin asettuminen vanhan polven upseerien kannalle johti nuorten upseerien joukkoeroanomuksiin, jotka uhkasivat koko armeijan toimintakykyä. Hiillostuksen tuloksena sotaväen päällikkö kenraali Wilkama tarjosi mahdollisuuden lievään sovitteluun anomalla pitkäköö lomaa ulkomaisia opintoja varten; selvänä pidettiin, että palattuaan matkalta hän jättäisi eroanomuksensa. Jääkäreiden vaatimuksia vastustanut presidentti Ståhlberg nimitti kuitenkin Wilkaman sijaiseksikin vanhan polven upseerin, kenraalimajuri Nenosen, jota nuoret upseerit sentään pitivät arvossa.

Todellisuudessa ratkaisun tilanteeseen toi vasta Ingmanin hallitus, jonka puolustusministeriksi nimitetty jääkärieversti Lauri Malmberg aloitti muutokset korkeimmassa johdossa. “Jääkärien vallan” armeijan piirissä vahvisti vuoden 1925 alussa valittu uusi presidentti L.K. Relander. Yleisesikunnan päällikkö Enckellin erottua vastalauseena uudistuksille armeijan organisaatiossa tilalle tuli nuoren polven everstiluutnantti A. E. Heinrichs, jonka alaisuuteen Wallenius nimitettiin toukokuussa 1925. Hänen tehtäväkseen operatiivisen osaston päällikkönä tuli rannikkopuolustuksen suunnittelu. Uusien nimitysten lisäksi lähes kaikki komentajat vaihdettiin nuorempiin. Korkeimpiin johtoportaisiin jäi vanhan polven upseereita vain kaksi, kenraalimajurit B. Åkerman ja Nenonen. Presidentti Relanderin kaudella myös sotaväen päällikön virkaan valittiin jääkäriupseeri Aarne Sihvo.³²

Jotkut tutkijat ovat jälkikäteen esittäneet itsestään selvänä asiana, että Wallenius oli upseerikapinassa mukana, vieläpä “etunenässä”³³. Tosiasia kuitenkin on, että Wallenius oli kapinan roihahtaessa liekkiinsä opiskelemissa Saksassa. Upseerilakon “kiihotustyötä” organisoivat upseeriliiton johtokunta ja suojeluskuntain yliesikunta, joihin kumpaankaan Wallenius ei tuohon aikaan kuulunut. Hänen nimeään ei muutenkaan mainita upseerikahakan yhteydessä. Käsitukseen Walleniuksen mukanaolosta upseerikapinassa onkin luultavasti vaikuttanut se, että Wallenius nimitettiin yleisesikunnan päälliköksi heti Heinrichsin jälkeen, tämän lähdettyä komennukselle ulkomaille. Walleniuksen väliaikaisena aloitettu virka vakinaistettiin 26. elokuuta 1925.

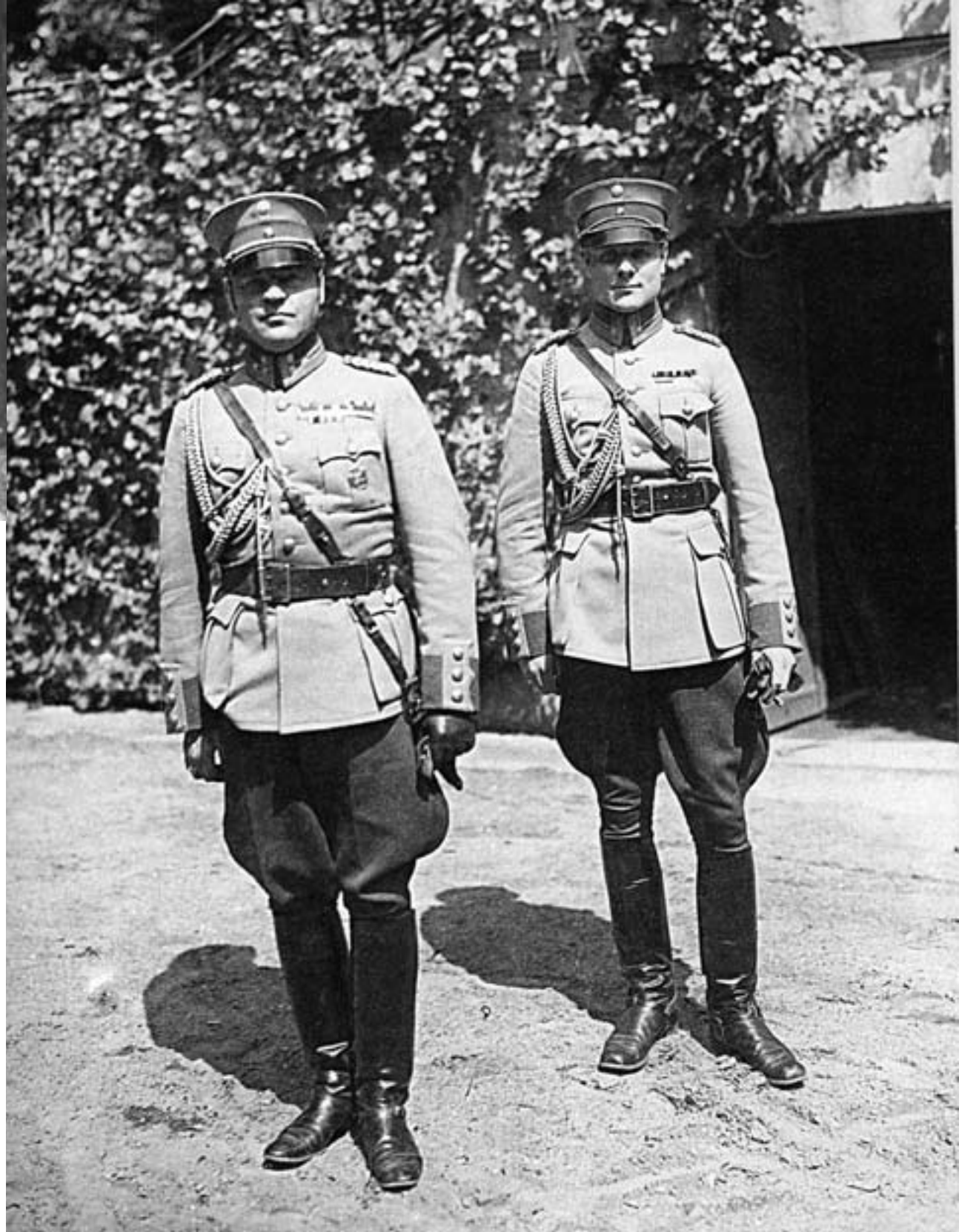
Perusteena Walleniuksen nimitämiselle oli hänen koulutuksensa, kokemuksensa

Wallenius suoritti sotakorkeakoulun Berliinissä loistavin arvosanoin: hänen tutkintotodistuksensa oli täynnä kympejä. Kuva Berliinin ajalta: vasemmalta Kyllikki Räsänen ja hänen miehensä, Veikko Talvitie, Wallenius, Anni nostamassa Leena-tyttöä, Alma Talvitie.

Toimiessaan yleisesikunnan päällikkönä Wallenius sai ylennyksen everstiksi vuonna 1926. Kuva on seuraavalta vuodelta.

Yleisesikunnan päällikkö Wallenius adjutantinsa Bror Kraemerin kanssa.

armeijan eri lohkoilta sekä kenraali Heinrichsin ehdotus. On mahdollista, että Walleniuksen osallistumattomuus kahakkaan jopa auttoi valinnassa. ”Kapinassa” mukana olleen upseerin valinta erotettujen miesten tilalle olisi varmasti herättänyt närää monissakin piireissä. Kokemuksensa puolesta Walleniusta ei käynyt ohittaminen: Saksan ajan erikoiskoulutuksen, sotapalveluksen, suojeluskuntatyön, rajavartioston kehittämisen, pataljoonan komentajuuden, sotilaskoulutukseen liittyvien kirjallisten töiden sekä esikuntaupseerin koulutuksen myötä hän oli virkapaikalle mitä soveliaain ehdokas, ainakin jääkäriupseereita ajatellen.

Lisäksi Wallenius oli sotilasalalla lahjakkuus, siitä ei ollut epäilystä. Jo sisällissodan aikana hän oli kohonnut yliluutnantista majuriksi, vuonna 1924 hän oli everstiluutnantti, eversti kahta vuotta myöhemmin ja vuonna 1930 kenraalimajuri. Hän yleni ryhmänjohtajasta everstiksi ja yleisesikunnan päälliköksi alle kymmenessä vuodessa.³⁴ Vaikka jääkäriupseerien ylenemiset tapahtuivat nuorena armeijassa joskus ehkä jopa liian nopeasti, Walleniuksen nousujohteinen ura vetää vertoja kenelle tahansa millä alalla tahansa.

Nousu ei siis luultavasti johtunut pelkästään levottomista ajoista: yrittäjiä nuoren tasavallan uudessa armeijassa oli paljon ja kilpailu oli kovaa. Walleniuksen asemaa kuvastaa hyvin se, että vielä vuonna 1930, jolloin Walleniuksen kuten Aarne Sihvonkin asemat armeijan johdossa olivat poliittisista syistä käyneet kyseenalaisiksi, presidentti Relander ”joutui pitämään” kenraali Walleniuksen. Asiantuntijoiden vakuuttelujen mukaan tämä oli ”aivan välttämätön kykynsä puolesta olemaan paikallaan”.³⁵

Yleisesikunnan päällikkönä Wallenius sai hoitaakseen yhdeksän toimistoa, joista osa oli osastopäälliköiden alaisia. Henkilökuntaa oli noin 80 henkeä, joista kolme neljänestä oli sotilashenkilöitä. Yleisesikunnan tehtävänä oli huolehtia suunnittelevasta ja valmistelevalta toiminnasta sodankäyntiä silmällä pitäen. Keskeisimpiä sen toimistoista oli operatiivinen lohko, jonka päällikkönä Walleniuksen aikana oli kapteeni Airo.

Mitenkään hilpeissä merkeissä Walleniuksen yleisesikunta ei alkanut, sillä ensimmäisen vuoden ajan hänen esimiehenään sotaväen päällikkönä toimi vanhan polven kenraali Wilkama. Poliittikotuttavien avustuksella tehdyn taitavan poliittisen manööverin kautta Wilkama oli yllättäen palannut virkaansa ja aiheutti harmaita hiuksia niin alaisilleen kuin itselleen presidentti Relanderillekin.

Jääkäriupseereiden aikanaan vainoama Wilkama kamppaili lähes maanisesti nuoren polven upseereita vastaan. Hän vastusti itsepintaisesti nuorten upseereiden ylentämistä ja piti lähtökohtana sitä, että ylennykset oli myönnettävä vasta määrättyjen palveluvuosien mukaan. Hän halusi rajoittaa reserviupseerikursseille pääsevien määrää yli puoleen siitä, mitä Wallenius ehdotti. Hän vastusti jyrkästi suojeluskuntajärjestöä, jonka johdossa nuoret upseerit jo olivat; hänen käsityksensä

mukaan suojeluskuntajärjestö oli verrattavissa partiolaisiin ja pelastusarmeijaan. Hän vastusti henkeen ja vereen uuden sotakorkeakoulun opettajaksi ehdolla olevaa saksalaista Bruckneria, Walleniuksen Berliinin ajan opettajaa. Hän jankutti Relanderille välttämättömyydestä rangaista vuoden 1924 ”upseerikapinaan” osallistuneita upseereita, esimerkiksi Paavo Talvelaa. Oeschinkin hän oli valmis poistamaan armeijasta, tämä kun ei Ranskassa vuosia opiskelleena ollut tullut suorittaneeksi ruotsin kielen tutkintoa!

Wilkama osoittautui sotaväen johtajana jääräpäiseksi ja tietämättömäksi. Presidentin esittelytilaisuuksiin hän ilmaantui tietämättä mitään esittelemistään asioista ja alaisistaan. Syksyllä 1925 hän komensi Walleniukselle ilmoittamatta 15 yleisesikunnan sotilashenkilöä vahvistukseksi joukko-osastoihin, joissa oli ”liian vähän miehiä”. Relanderin paikalle kutsuma Wallenius selitti närkästyneenä Aarne Sihvon tukemana, että liikekannallepanosuunnitelmien teko keskeytyisi pahasti, mikäli hanke toteutettaisiin. Relanderin mukaan Wilkama ei ollut selvillä edes Walleniuksen tekemien suunnitelmien laadusta, koska hän totesi vain, että Enckellin aikana sellaiset oli jo tehty – ”ja siinäkin tapauksessa, että liikekannallepanosuunnitelmat eivät odottamattoman sodan syttymisen aikaan olisikaan täysin valmiina, sittenkin aina jotenkuten selviydyttäisiin, suunnitelmia täydennettäisiin ja mahdollisesti muutettaisiinkin.” Todellisuudessa suunnitelmia oltiin uusimassa kokonaan.

Ei ollut ihme, että Relander tuskastui alaiseensa varsin nopeasti. ”Kyllä tässä hermoja kysytään”, hän kirjoitti päiväkirjaansa nimittäen toisaalla Wilkamaa ”sietämättömäksi”. Relanderin mielestä se poliittinen kannatus, jonka avulla Wilkama oli noussut takaisin valtaan ja jota hän luuli suuremmaksi kuin se todellisuudessa oli, oli nousemassa Wilkamalle päähän. Sihvon ja Relanderin lisäksi puolustusministeri oli tullut siihen tulokseen, että kaikissa Wilkaman ja Walleniuksen välisissä erimielisyyksissä hänen oli ”asiallisen harkinnan perusteella” pakko asettua samalle kannalle yleisesikunnan päällikön kanssa. Toukokuuhun 1926 mennessä Wilkama oli osoittanut mahdottomuutensa yhteistyöhön sekä presidentin ja puolustusministeriön että yleisesikunnan päällikön, divisioonan päälliköiden ja monien muidenkin tahojen kanssa. Toukokuun lopulla Wilkama siirrettiin ”hyllylle” tekemällä hänestä armeijan ylitarkastaja. Sotaväen päälliköksi nimitettiin Walleniuksen vanha jääkärioveri Aarne Sihvo.³⁶

Sihvon nimityksen myötä nuoret jääkärit saavuttivat valta-aseman – suojeluskuntien lisäksi – myös armeijan piirissä. Seuraukset olivat sekä hyviä että huonoja. Venäjällä koulutuksensa saaneiden vanhojen upseerien myötä armeija menetti paljon arvokasta kokemusta ja ammattitaitoa. ”Ryssänupseerit” olivat Venäjällä toimineet pitkään niin esikuntatöissä kuin käytännön sotataidon alallakin. Valitettavaa oli esimerkiksi Oscar Enckellin kokemuksen menettäminen, pitiväthän häntä arvossa

niin Sihvo kuin Walleniuskin. Jääkäriupseereilla ei myöskään ollut sitä ammattitaitoa, jota esimerkiksi tykistön – tutkija Kari Selenin mukaan “aselajeista venäläisimmän” – johtaminen ja kehittäminen vaati. Jääkärien kaukonäköisyyttä osoittanee kuitenkin se, että tykistökenraali Nenonen sai vanhoista upseereista “armon” uudessa puolustuslaitoksessa.

Nuorten jääkärien kokemattomuus esikuntatyössä ja suurten joukkojen liikuttelussa oli kieltämätön tosiasia; nopeat ylenemiset korkeille virkapaikoille synnyttivät aseman ja osaamisen välisen pätevyyskuilun. Monien tutkijoiden mielestä se vaikutti Suomen armeijan toimintaan vuosikausiksi eteenpäin. Ilmeisesti se, että he “saivat hyvin nuorina hyvin paljon”, aiheutti myös sitä suhteellisuudentajun vääristymää, joka johti joitakin jääkäriupseereita vuosikymmenen lopulla jopa aktiivisesti kaavailemaan sotaa Neuvostoliittoa vastaan.³⁷

Yhtä kieltämätöntä oli kuitenkin jääkärien tarmokkuus ja edistyskellisyys vanhan polven upseereihin verrattuna. Tekemistään virheistä huolimatta he saivat 15 seuraavan vuoden aikana muovatuksi armeijan, joka kykeni puolustautumaan päävihollistaan vastaan kahdessa nykyaikaisessa sodassa.

Suomen puolustuslaitoksen keskeisimpänä ongelmana, mutta myös vaativana haasteena oli se, että sillä ei ollut perinteitä. Yrjö Maunu Sprengtportenin Savon prikaatissa aloittama suomalaisen taktiikan kehittäminen oli katkennut jo runsaat sata vuotta aiemmin. Sen jälkeisen – vuosisadan alussa lopetetun – sotaväen taktiikka oli lähinnä venäläisen taktiikan sovellusta, ei kansallista, Suomen oloihin kehitettyä ajattelua. Uudenkin puolustuslaitoksen edellytykset omaleimaiselle ajattelulle olivat lähtökohdiltaan rajoitetut. Vanha upseeripolvi oli saanut sotilaskoulutuksensa venäläisissä oloissa, nuori polvi saksalaisissa – molempien perusajattelu oli tarkoitettu toisenlaiseen maastoon ja pohjautui parempiin resursseihin. Mutta kuten Wolf H. Halsti on todennut, “Suomen upseerikunnan riistämättömäksi kunniaksi jää, että se verraten pian huomasi maan tarvitsevan omaa taktiikkaa, joka sopi valtakunnan peräti omalaatuiseen maastoon ja kansanluonteeseen”.³⁸

Walleniuksen yleisesikuntaupseerin ura on mielenkiintoinen juuri Halstin osoittamassa mielessä. Hänen saksalainen koulutustaustansa antoi selvän leiman tietyille osille hänen ajattelussaan, kuten esimerkiksi hänen esikuntansa laatima Suomen puolustussuunnitelma vuodelta 1927 osoittaa. Toisaalta hän ymmärsi selkeästi, että Suomen puolustuskyky perustui ennen kaikkea paikallisten olojen huomioonottamiselle ja hyödyntämiselle.

4

Ensimmäisenä pitempiaikaisena nuoren polven yleisesikunnan päällikkönä Wallenius pääsi avaamaan uria suomalaisen omaleimaisuuden suuntaan. Jo persoonallisuudellaan hän toi uuden vivahteen yleisesikunnan arkeen: hänet nähtiin Korkeavuorenkadun kulmahuoneessaan joskus jopa villapaitaan pukeutuneena ja iso puukko vyöllään, joskin yleensä hän pukeutui tyylikkäästi ja moitteettomasti. Kuvaava yksityiskohta oli se, että vanhan polven esikuntakaudella Enckellin, Wilkaman ja Kivekkään keskustelut käytiin venäjäksi. Walleniukselle oli selvää, että kielenkäyttö muuttui suomenkieliseksi. Päällikön suhteet alaisiinsa olivat hyvät, kuten esimerkiksi osastopäällikkönä toimineen A.E. Martolan muistelmat todistivat.³⁹

Nuoren polven näkemyserot vanhan polven kanssa olivat vielä suurempia strategisissa ja taktisissa näkemyksissä. Vanhan polven yleisesikuntapäällikkö Enckell oli Walleniuksen mukaan sitä mieltä, että arktisilla alueilla on mahdotonta käydä nykyaikaista sotaa. Walleniuksen “ei auttanut kuin jotenkin perustella Airon kanssa, että se on mahdollista”. Vanhoille upseereille oli kuitenkin vaikea todistella, että erämaa on erämaata ja erämaan sota on erämaan sotaa. Edeltäjiensä kaudesta Wallenius tokaisi sen olleen “sitä aikaa, ettei kukaan uskonut, että ihminen voi yöpyä lumessa”.

Hahmotellessaan strategisen ajattelunsa perusteita ja vastakohtaisuutta suurvalta-ajattelun ja “kääpiökansan” taktiikan välillä Wallenius kuvasi samalla uuden sotilaallisen ajattelun suhdetta vanhan polven strategisiin malleihin. Oma ajatteluun Wallenius kylläkin hieman erheellisesti nimitti “jääkärisuomalaiseksi” taktiikaksi, sillä asiantuntijoiden mukaan jääkärienkin strateginen ajattelu rakentui usein suurvallan toimintavalmiuksien pohjalle. Walleniuksen hahmotelma kuvasi kuitenkin “ulkomaisen” ja “kotimaisen” ajattelun eroja:

<i>Venäläis-saksalainen taktiikka</i>	<i>Jääkärisuomalainen</i>
metsien kauhu	lakeuksien kauhu
rintamahyökkäys	kaarrostus
talvisodan kauhu	kesäsodan kauhu
massa	yksilö
suurvalta	kääpiökansa

Talvisotaan mennessä muotoutunut suomalainen taktiikka käytti hyväkseen peitteistä maastoa ja yksittäisen sotilaan/pienen ryhmän ominaisuuksia. Vaikka taktiikan yksipuolisuus olikin kieltämätöntä aukean maaston ja rintamahyökkäysten järjestelmällisine karttamisineen, siinä korostui aktiivisuus kaarrostavien vastahyökkäysten

ja voimakkaan partiotoiminnan kautta. Aktiivisuus tuli erityisen voimakkaasti esiin Walleniuksen ajattelussa, kuten puolustussuunnitelmasta ilmeni. Luonteenomaista sen hengelle oli se Walleniuksen painottama seikka, että ”sotilaspolitiikkaa ei vetelöitänyt ja harhautanut voimantunto niinkuin voittajavaltoja, vaan pienuudenkauhu, lapsenpelko”.

Suomen olosuhteiden korostuminen sotilaallisessa toiminnassa sai Walleniuksen painottamaan myös esikuntatoiminnan käytännöllisyyttä: hänen mielestään korkeimpienkin upseerien piti oman kokemuksen kautta oppia tuntemaan taisteluolosuhteet erilaisilla rintamilla. Hän järjesti yleisesikunta-aikanaan yleisesikunnan suunnittelijoiden ja päättävien elinten tutustumismatkoja ”tuleviin mahdollisiin operaatioalueisiin”. Esimerkiksi pohjoisille rajaseuduille Kuusamosta Jäämereen suunnattiin laajahko retkikunta, jossa oli mukana myös puolustusministeriön miehiä. Samoin pääpuolustusalueet koillisessa käytiin läpi Joensuun rajavartiostosta Laatokan Karjalaan ja sieltä Suomenlahdelle sekä erikseen Ahvenanmaalle. Operaatioalueisiin tutustumisesta Wallenius totesi myöhemmin: ”Kun [mainittujen matkojen] lisäksi tunsin Jäämeren Kuolan niemimaan rannikkoa myöten, voisi sanoa, että operatiivisen osaston eli Airon käsiin oli koottu kaikki oleellinen sotilasmaantieteellinen tietämys puolustussuunnitelmien laatimista varten.”⁴⁰

Maantieteellisen tuntemuksen lisäksi Wallenius painotti suomalaisen erämaan ja luonnonolojen tuntemusta. Talvisodankäynnin taitoja oli kehitettävä ja opetettava selviytymistä erämaassa. Rintamaolosuhteisiin oli tutustuttava tarkasti jo etukäteen. Eräs railakkaimmista kokeiluista oli ratsuväen toimintaedellytysten testaaminen talviolosuhteissa. Hän halusi selvittää, missä määrin vihollinen pystyisi talvella liikkumaan keskeisillä rintamanosilla. Niinpä hän kehotti ratsuväkiprikaattia lähettämään ratsastuspartion syvimmän lumen aikana rajaseutuja pitkin Suojärveltä Ilomantsin kautta Joensuuhun. Prikaatin herrojen ilmoitettua tehtävän mahdottomaksi Wallenius lähti suorittamaan sitä itse everstiluutnantti Airon, eversti Karikosken ja adjutanttinsa Kraemerin kanssa.

Korottaakseen vaikeusastetta hän päätti tehdä retken puolilämpimillä maneesiratsuilla – syyksi hän ilmoitti halun nähdä, ”toimiiko [niissä oloissa] mikä kameli tahansa”. Maneesihevosiä ei ollut alkuunkaan tarkoitettu maasto-olosuhteisiin, vaikka kaartin koulutuksessa ne olivat erinomaisia hevosia. Esimerkkinä niiden fiksuudesta Wallenius kertoi kaskua omalta ratsastusopetuskaudeltaan toveristaan Taavetti Laatikaisesta, joka ratsastusharjoituksiin mennessään hädissään kumartui kuiskaamaan hevosen korvaan: ”Katso tarkkaan, mitä toiset tekevät ja tee perästä – minusta ei ole apua!”

Erämaaratrustuksesta muodostui värikäs retki, kun esikuntaupseerit sinnittelivät hevosineen kovia latuja pitkin lumisissa metsissä. Everstiluutnantti Airon hevonen tuli astuneeksi kapealta polulta paksuun hankeen ja jäi mahastaan poikit-

tain tien selälle, josta se oli ensin kaadettava ja keinoteltava sitten takaisin kovalle harjalle. ”Hevosilla oli hauskaa eikä meilläkään ikävä”, Wallenius kehui matkaa. Oman mielihyvänsä toi tietenkin ilo kertoa ratsuväen miehille ”mahdottoman tehtävän” onnistumisesta.⁴¹

Walleniuksen keskeisimpiä tehtäviä yleisesikunnan päällikkönä oli maan puolustusjärjestelmän suunnitteleminen ja organisointi. Enckellin aikana oli tehty alustavat suunnitelmat, mutta ne eivät tyydyttäneet vuosina 1923-26 kokoontunut ns. puolustusrevisionia. Uusia suunnitelmia alettiin rakentaa revisionin ja jääkärien ihanteiden mukaisiksi. Vankan henkilökohtaisen näkemyksen lisäksi Walleniuksella oli käytössään lahjakasta henkilöstöä, keskeisimpänä everstiluutnantti A.F. Airo.⁴²

Wallenius kävi vilkkaita neuvotteluja ulkomaisten sotateoreetikkojen ja upseerien kanssa. Näiden kiinnostusta ”tuoreen” armeijan asioihin kuvastaa se, että Walleniuksen mukaan yhtenä vuonna Suomessa kävi kaikkiaan 337 ulkomaista upseeria. Suomen sotilaspoliittisesti erikoinen alue kiinnosti heitä suuresti, sillä sotilaallis-strategisen teorian puuttuessa näytti siltä, että nyt ”voitiin luoda uutta vapain käsin”. Ainoa dogmi oli, että hyökkääjänä olisi Neuvostoliitto. Tosiasiassa uusienkin suunnittelijoiden ajatuksia sitoi enemmän tai vähemmän suuressa sotilasvaltiossa hankittu koulutus.

”Venäläispohjainen” Enckell oli puolustussuunnitelmassaan painottanut Kannaksen puolustuksen varmistamista ennen muita toimia. Hänen lähtökohtanaan oli suomalaisten joukkojen vetäytyminen hyökkäyksen alkaessa siksi, että maassa ehdittäisiin suorittaa liikekannallepano, joka silloisen ns. kaaderijärjestelmän mukaan olisi hidasta. Sodanaikaisten asevoimien vahvuudeksi oli suunniteltu kuutta divisioonaa ja kahta prikaattia.

Puolustusrevisioni ja jääkärit eivät moista suunnitelmaa sulattaneet, sillä ajatus nopeasta vetäytymisestä oli heille vastenmielinen. Walleniuskin pilkkasi mielellään edeltäjänsä strategiaa – niin hyvänä sotilaana kuin hän Enckelliä pitikin – juuri passiivisuudesta. Hän antoi ymmärtää suunnitelman perustuvan ranskalaisten sotilasstrategien kanssa käytyihin neuvotteluihin, joissa ranskalaisilla oli omat kuvitelmansa Suomen puolustamisesta. Eräskin oli kuulemma suunnitellut Suomen aloittavan Neuvostoliiton hyökättyä tarkasti suunnitellun vetäytymisen aina Kymijoelle saakka, kunnes ratkaisevassa vaiheessa Ranska tulisi apuun nousemalla maihin Turussa ja lyömällä vihollisen!⁴³

Puolustusrevisionin tavoin Wallenius piti Suomen sota-ajan strategian perustana offensiivista, hyökkäävää puolustustaktiikkaa. Neuvostojoukkojen lukumääräinen ylivoima voitiin eliminoida vain hyökkäyksellä. Koska Suomen voimat olivat pienet, oli nopea aloite tärkeä. ”Heikon ase on hyökkäys, mutta heikon huonoin ase on puolustus”, hän totesi. Mitä joukkojen pienuuteen tuli, vaati puolustusrevisioni

senkin asian muuttamista: puolustussuunnitelmien perustaksi tulivat 13 divisioonaksi arvioidut joukot laivaston ja ilmavoimien lisäksi.

Uuteen strategiaan sisällytettiin olennaisena osana uusi liikekannallepanosuunnitelma, jolla vastarinta ja hyökkäävän politiikan edellytykset voitaisiin luoda. Puolustusrevisionin näkemyksen mukaan vastahyökkäys oli välttämätön Suomen kaltaiselle pienelle maalle: jos sota muuttuisi asemasodaksi, kävisi puolustautuminen huonon miehistötäydennystilanteen takia piankin kestäättömäksi. Yleisesikunnassa rakennetuissa puolustussuunnitelmissa Wallenius jatkoi ajatusta käytännössä: hän lähti siitä, että vastahyökkäyksen avulla vihollisen etulinjassa olevat joukot murserrettaisiin ja pakotettaisiin ne huomattavasti vaikeammassa oloissa tapahtuvaan hyökkäykseen.

Walleniuksen jo Berliinin sotakorkeakoulun kurssilla tekemän ns. VK 27 -suunnitelman perimmäinen päämäärä oli kahden hyökkäyksen avulla puretua ja ryhmittyä puolustukseen Kannaksen kapeimmalle kohdalle. Näin suomalaisille järjestyisi tilanne, jossa rintama olisi mahdollisimman kapea ja maastoltaan edullinen. Maaston edullisuutta Wallenius korosti kaikissa puolustustoimissaan: esimerkiksi pohjoisemmilla rintamilla puolustuksen periaate oli sama, pyrkimys saada puolustus kapeikkoihin ja vastustajan kannalta mahdollisimman epäedullisiin maastonkohtiin.⁴⁴

Yleisten keskitys suunnitelmien lisäksi yleisesikunnan oli seuraavina vuosina rakennettava uudet liikekannallepanosuunnitelmat, joiden varsinaiseksi arkkitehdiksi tuli Airo. Venäläisiltä kopioidun kaaderijärjestelmän mukaisesti joukko-osastojen perustamispaikat määrittyivät tsaari-Venäjän rakentamien kasarmien eivätkä vallitsevan tilanteen mukaan. Hitaus johtui siitä, että liikekannallepanon soveltamisessa käytäntöön avainasemassa olivat rauhanajan joukko-osastot, joihin reserviläiset koottiin, eivät kutsuntapiirit. Airon johdolla alettiin suunnitella erityistä aluejärjestelmää. Sen mukaan sodanaikaiset puolustusvoimat suunniteltiin paperilla valmiiksi jokaista yksikköä myöten. Sodan aikana eri alueiden yksiköt huolehtivat liikekannallepanon valmistelusta ja toteuttamisesta. Aluejärjestelmiin siirryttiin 1930-luvulla, ja tärkeässä osassa niissä olivat suojeluskuntajärjestöt.

Walleniuksen yleisesikunnan laatimaa puolustussuunnitelmaa on jälkeempään arvosteltu optimistisesta offensiivisuuden korostamisestaan. Arvostelun taustalla on tosiasia, että Walleniuksen suunnitelman rinnalle jouduttiin jo 1930-luvulla laatimaan vaihtoehtoinen, ”pessimistisempi” suunnitelma. Sotien aikana se osoittautui ainoaksi mahdolliseksi strategiamalliksi.⁴⁵ Jääkäreiden ajattelulle ominainen aktiivisuuden ko-rostaminen sai Walleniuksen suunnitelmassa tosiaan hyvin keskeisen aseman. Jääkärien usko ”omaan” armeijaansa oli turhankin vankka. Ilmeisesti myös sortokaudelta periytyvä halveksunta venäläissotilasta kohtaan sai jääkäripolven vähättelemään puna-armeijan edellytyksiä.

Tutkija Helge Seppälä on kuitenkin korostanut, että suunnitelman toteuttamiskelpoisuutta on arvioitava sen hetkisen tilanteen pohjalta. 1920-luvun puolivälissä Neuvostoliitto oli pahoissa taloudellisissa vaikeuksissa, joiden takia asevoimien vahvuutta oli ratkaisevasti pienennetty. Vuosikymmenen lopulla alkoi kuitenkin puna-armeijan määrätietoinen kehittäminen. Sen aseistusta ajankohtaistettiin ottamalla käyttöön muiden muassa panssarivaunu T 18 ja pikakivääri Degtarjev, tykistöä modernisoitiin, ilmavoimille hankittiin uudet hävittäjät ja tiedustelukoneet sekä kaikki puna-armeijan kenttäohjesäännöt uusittiin.

Jo Walleniuksen suunnitelman valmistuessa huomattiin, että se perustui vanhentuneisiin lähtökohtiin. Oletus, että suomalaiset saattaisivat lähteä sotaan edullisista asetelmista, alkoi vuosikymmenen vaihteessa näyttää yhä epätodennäköisemmältä. Rajantakaisen tiedustelun kautta yleisesikunnassa asiasta oltiin enemmän kuin tietoisia. Neuvostoliitto oli vahvasti alkanut suuntautua kohti Muurmanskia. Sinne ilmaantui 18. Karjalan puolirykmentti vuonna 1926. Neuvostoliiton sodanpelko ja uhka eteläisten yhteyksien katkeamisesta kasvatti merkitystä yhä. Muurmannin rataa alettiin perusparantaa ja Itä-Karjalan infrastruktuuriin kiinnitettiin huomiota. Kannaksella tehtiin tienrakennus- ja linnoitustöitä neuvostoliittolaisten mukaan ”täysin puolustuksellisessa tarkoituksessa”. Leningradin varuskuntaa oli laajennettu ja Itä-Karjalaan oli Walleniuksen mukaan ”siirretty 400 suomalaista kommunistia siviiliasusteissa”.⁴⁶

Levottomuutta asiantuntijapiireissä herätti myös NKP:n keskuskomitean sotilasjaoston kokouksesta maaliskuussa 1927 saadut tiedot. Neuvostokenraali Unschlict piti alustuksen Suomen kysymyksestä ”Englannin hyökkäyksen varalta”. Kenraali totesi Neuvostoliiton valmistautuvan mahdollisessa kriisitilanteessa siirtämään Suomen rajan ja sotatapahtumien näyttämön Viipurin ja Käkisalmen taakse Kymijoen ”välittämättä Suomen muodollisesta puolueettomuudesta”. Vaikka ulkoministeri Litvinov vastusti Suomen ”ärsyttämistä”, joka voisi vetää Puolan, Viron ja Latvian sotaan mukaan, Suomen yleisesikunta sai tietää Unschlictin suunnitelman hyväksytyin istunnossa.⁴⁷

Uhka rajan takana tuntui kasvavan. Kun Wallenius vielä vuoden 1927 keväällä esitteli ylpeänä puolustussuunnitelmaansa presidentti Relanderille, tärkeimmille ministereille ja sotilasjohdolle, hän seuraavana keväänä kutsui samat tahot kahteenkin huolestuneeseen palaveriin sotilaallisesta tilanteesta ja Venäjän suurista varusteluista rajan takana.⁴⁸

Sotilapiirien pelkäämää konfliktia Neuvostoliiton kanssa ei vielä tullut. Viimeistään 1930-luvulla kävi kuitenkin selväksi, että Suomen puolustaminen tulisi tapahtumaan hyvinkin epäedullisista lähtöasetelmista. Neuvostoliitolla suurvaltana nähtiin ylivoimaiset edellytykset jatkuvaan miehistötäydennykseen, joka taittaisi kärjen Walleniuksen pyrkimykseltä ”tuhota vihollisen etummaisat joukot”. Nyt

Yleisesikunnan päällikkönä eversti Wallenius edellytti puolustus suunnitelmien tekijöiltä - myös itseltään - omakohtaista tutustumista taistelumaastoon ja luontoon yleensä. Hän kokeili esimerkiksi ratsujen soveltumista talvioloihin.

Yleisesikunnan tarkastusmatka Suomen rajan pohjoisimmassa kärjessä - Jäämerellä tykkivene Turjan mukana. Walleniuksen vasemmalla puolella A. F. Airo.

Toimistotyön vastapainoksi Wallenius teki useita eräretkiä Lappiin kunnan kalavesille...

... ja erämaihin, muun muassa Lutolle vanhan ystävänsä "Moskun" (oikealla) kanssa. Vuoden 1927 retkellä oli mukana toinen vanha ystävä, taidemaalari Anton Lindfors.

lähdettiin siitä, että neuvostojoukoilla olisi murskaavan ylivoimansa takia käsissään täydellinen aloite.

Olosuhteiden muutosten ei pidä kuitenkaan antaa hämärtää Walleniuksen kauden merkitystä puolustusvoimien kehittämisessä.⁴⁹ Hänen aikanaan luotiin perusnäkemys Suomen itärajan puolustamisesta, ja aktiivisten vastahyökkäysten periaatteeseen pohjautuva taktiikka tuli myöhemmin pienemmässä mittakaavassa koko suomalaisen sodankäynnin ydinajatuksiksi. Pysyvimmäksi organisatoriseksi uudistukseksi tuli Walleniuksen aikana suunniteltu liikekannallepanon aluejärjestelmä, jonka tarkoituksenmukaisuuden sotien kokemukset kiistattomasti osoittivat.

Korostaessaan talvella käydyn sodan periaatteita Wallenius viitoitti tietä siihen ”erämaasotataitoon”, johon suomalaisten menestys talvisodassa perustui. Lapin kansalaissodasta alkaen Wallenius oli jatkuvasti korostanut sotavoimien erämaataitojen merkitystä. Itsekin hän opiskeli niitä käytännössä erityisesti kahdella Petsamon retkellä, joilla hänen ”opettajanaan” oli Mosku, sompiolainen poromies ja eränkävijä.⁵⁰ Liikekannallepanoon liittyvien suunnitelmien lisäksi Walleniuksen kaudella tapahtui paljon muitakin uudistuksia.⁵¹

5

Yleisesikunnan päällikön työ ei ollut pelkkää paperinkäntelyä, vaan siihen liittyi myös edustustehtäviä. Walleniuksen kausi muodostui merkittäväksi ulkomaisten, ennen kaikkea skandinaavisten suhteiden luomi-ssä. Kielitaitonsa ja seurustelukykynsä ansiosta Wallenius solmi hyviä suhteita sotilashenkilöihin ja poliitikoihin ympäri Eurooppaa: lausuntojen mukaan hän oli ”energinen, tietoviisas mies”, joka ”imponerasi asiantuntemuksellaan eri aloilta ja intelligentillä kyselytavallaan”. Ruotsin yleisesikunnan päällikön Carl Gustaf Hammarskjöldin lähipiiri totesi nähneensä tätä harvoin niin hyvällä tuulella kuin Walleniuksen seurassa.⁵²

Suomen puolustuskyvyn kannalta merkittäväntä oli, että etsiessään sotilaalista turvaa Wallenius käänsi huomionsa Ranskasta Ruotsiin. Wallenius näyttää havainneen, että Keski-Euroopan ja ennen kaikkea reunavaltioiden sijasta Skandinavia tarjosi paljon konkreettisemmän yhteistyökumppanin suunniteltaessa vastarintaa hyökkäykselle idästä. Enckell oli suorastaan vastustanut yhteistyötä Ruotsin kanssa. Walleniuksen aikana vierailuja tehtiin puolin ja toisin, ja salaiset neuvottelut johtivat Suomeen suuntautuvan sanktioapusuunnitelman valmistamiseen. Poliittisesti aran tilanteen takia sitä ei virallisesti hyväksytty eikä edes julkistettu.⁵³ Sotilaallinen yhteistyö kehittyi kuitenkin niin läheiseksi, että seisossaan Suomen itärajalla Kivennavalla räjäytetyn maantiesillan ääressä kenraali

Hammarskjöld lausui liikuttuneena: ”Vår gräns. Meidän rajamme.”⁵⁴

Virastotyön puitteissa Walleniuksen velvollisuuksiin kuului enemmän tai vähemmän pakollinen istuskeleminen kaikenlaisissa komiteoissa ja työryhmissä. Eräs niistä oli Tannerin hallituksen nimittämä, maalaisliiton aloitteesta syntynyt komitea, joka Kyösti Kallion johdolla valmisteli palvelusajan lyhentämistä puolustusvoimissa. Walleniuksen mielestä kysymys palvelusajan pituudesta oli sisäpoliittinen ase; nimitettiin hän komiteakin sosialidemokraatti Tannerin pääministerikaudella.

Ryhtyessään torpedoimaan sosialidemokraattien ehdotusta saada palvelusajoiksi 9 ja 12 kuukautta Wallenius teki muutamia psykologisia ”kikkoja”, kuten hän itse naureskellen muisteli. Hän puhui heikkotahtoisena pitämänsä Kallion suostumaan siihen, että istunnot pidettiin yleisesikunnassa. Siellä hän järjesti komitean nähtäväksi aina näyttelyitä armeijan kehityksestä, kuten uusista aseista, puolustus suunnitelmista tai topografikartoista. Wallenius saattoi vaikuttaa Kallion kautta koko komiteassa vallitsevaksi tulleeeseen mielipiteeseen, jonka mukaisesti vuonna 1930 tuli voimaan vuoden yleinen palvelusaika. Lyhennys oli sangen muodollinen, sillä esimerkiksi upseerikokelaiden, aliupseereiden ja erikoisajelajien palvelusaikaa jopa pidennettiin.⁵⁵

Yleisesikunnan päällikkö osallistui jäsenenä myös vuonna 1924 perustetun puolustusneuvoston työskentelyyn. Walleniuksen kiinnostus siihen oli kuitenkin vähäinen: ”Se oli pro forma koko firma”, hän kuittasi presidentin neuvoa-antavana elimenä toimivan komitean toiminnan.⁵⁶

Arvokkaampia velvollisuuksia taas oli Walleniuksen työskentely vuosina 1927–28 Kansainliiton aseriisuntaa valmistelevalle komissiossa, jonka jäseneksi Suomi oli kelpuutettu – päinvastoin kuin Baltian pienet maat. Hallitus nimitti vuonna 1926 valmistelevalle komitean, jonka jäseninä olivat Walleniuksen lisäksi Erich, Holsti, Procope ja Voionmaa. Wallenius kävi komitean mukana Kansainliiton komission istunnoissa kaksi kertaa, syksyllä 1927 ja keväällä 1928.

Varsin voimakkaalta tuntuvan Kansainliiton jäsenvaltiot suhtautuivat optimistisesti yhteisesti valvottujen aserajoitusten ja jopa aseriisunnan mahdollisuuksiin. Vetipä Neuvostoliiton valtuuskunta syysistunnossa 1927 ulkoministeri Litvinovin johdolla esiin ällistytävän ehdotuksen, että kaikki aseistukset poistettaisiin tyystin! Neuvostoedustajien silmäkääntötemppele ei tehonnut muihin valtioihin, mutta suuristakin aseistuksen supistamisista oltiin valmiita neuvottelemaan.

Suomen edustajien – niin myös Walleniuksen – perusasenne neuvotteluissa oli johdonmukaisen realistinen. He ajoivat koko valmisteluvaiheen ajan epäedullisessa asemassa olevien pikkuvaltioiden turvallisuutta. Ongelmallisessa asemassa olevilta, sotilaallisesti heikoilta valtioilta ei voitu edellyttää varustusten vähentä-

mistä, ellei turvallisuutta samalla lisätty tuntuvasti. Walleniuksen mielestä sota oli aina ollut politiikan välikappale, eikä hän jaksanut uskoa nykyvaltioidenkaan vilpittömyyteen. Aseistusten tasapuolinen supistaminen koituisi aina pienemmän maan vahingoksi, sillä isompi valtio saattoi luopua enemmästäkin heikentymättä silti olennaisesti.

Suomalaisten ehkä huomattavin panos Kansainliiton komissiossa oli erityisesti Erichin kehittämä ehdotus finanssiavusta hyökkäyksen kohteeksi joutuneelle valtiolle. Finanssiavun lisäksi edellytettiin jäsenvaltioiden jäädyttävän luotot hyökkääjältä. Suomalaisten esitys hyväksyttiin myöhemmin vesitettyinä. Finanssiapukysymystähän Wallenius oli itse asiassa jo käytännössä toteuttamassa Ruotsin viranomaisten kanssa käymissään neuvotteluissa Ruotsin tukitoimista Suomelle mahdollisen sodan syttyessä. Toisaalta kysymys finanssiavusta sivusi varsin olennaisesti Suomen puolustuslaitoksen toimintaa, jonka taistelukelpoisuuden vaatimien kustannusten puolesta Wallenius joutui jatkuvasti kamppailemaan.⁵⁷

Komiteassa vieraillut asiantuntija Risto Ryti nosti esiin kysymyksen, paljonko sota maksaisi. Ylimalkaisen laskutoimituksen jälkeen Wallenius sanoi kuukauden sodan (ilman demobilisaatiota) vaativan summan, joka Rytin kauhistukseksi oli kaksi miljardia suurempi kuin vuoden kansantulo. Rytin johtopäätöksen mukaan Suomi ei yksinkertaisesti voinut käydä sotaa. Wallenius tokaisikin nyrpeästi, että ryssien hyökätessä ei auta muu kuin “että Ryti menee Kannakselle ja levittää kätensä ja sanoo: hjuva ishändä, ottakaa vain!”⁵⁸

Niin finanssiavun kannalla kuin olikin, Wallenius korosti suomalaisten omaa panosta armeijan kehittämisessä. Suomessa yleistynyt luottamus Kansainliiton idealismiin johti hänen mielestään helposti puolustuslaitoksen heikentämiseen: “Kansainliittoa käytetään kylttinä, näkemättä sen takaa, ettei Kansainliitto vakavista pyrkimyksistään huolimatta ole voinut vielä luoda ainoatakaan tehokasta turvallisuustaetta.” Itsenäisyyspäivänä 1927 julkaisemassaan kirjoituksessa Suomen armeijasta itsenäisyyden turvana hän varoitteli maata liiallisesta “veltostumisesta ja varmuuden tunteesta”, mikä johti puolustuskyvyn laiminlyömiseen. Hänen mielestään armeijan taistelukelpoisuuden suhteen vedottiin liikaa ja masentavasti talousasioihin: “Onko itsenäisyysitemme mitattavissa rahassa?” hän kysyi.⁵⁹

Muista edustustehtävistä merkittävimpiä oli vuosiin 1926-30 ajoittuva Jääkäriliiton puheenjohtajuus, jossa Wallenius sijoittui kunniakkaaseen perinteeseen: hänen edeltäjiään olivat myöhemmät kenraalit Lauri Malmberg, Unto Sarlin ja Hugo Österman, hänen seuraajiaan muiden muassa Paavo Talvela ja Väinö Valve. Walleniuksen omaan mieleen Jääkäriliiton kausi jäi mieleen siihen liittyneen walleniusmaisen episodin ansiosta. Eräällä matkallaan Saksassa hän osti nautanluusta valmistetun nuijan, jonka hän katsoi puheenjohtajan käteen

sopivaksi. Varomattomassa provokaationhalussaan hän tuli kuitenkin kehaisseeksi Jääkäriliiton puheenjohtajan käyttävän nuijanaan ryssän sääriluuta. Asiasta oli syntyä ulkopoliittinen selkkäus, kun Moskovasta lähetettiin ultimaatumeita röhkykeen yleisesikunnan päällikön saattamiseksi aisoihin.

Walleniukselle tyypillisesti kimmelluksesta seurasi vielä jälkinäytös. Vuosia myöhemmin suosta löydettyjen surmattujen ihmisten luihin liittyneen ns. Tattarisuon murhatutkimuksen yhteydessä Wallenius “ilmiannettiin” poliisille mahdollisena epäiltynä – hänet kun “tunnettiin” ihmisten luita kohtaan tunteestaan kiinnostuksesta jo vuosien takaa! Tunteja kestäneet kuulustelut eivät johtaneet kenraalin jälkiä Tattarisuolle ja ilmianto todettiin anteeksipyydellen perättömäksi. Sen jälkeen Wallenius kyllä laittoi nuijansa visusti piiloon ja näytteli sitä vain häveliäästi vierailleen.⁶⁰

6

Eversti Wallenius ylennettiin kenraalimajuriksi 14. elokuuta 1930 yhdessä Harald Öhqvistin ja Lennart Oeschin kanssa. Hän oli 12 vuodessa kohonnut aliupseerista kenraaliksi.

Walleniuksen sotilaallisen uran katkeamista vuonna 1930 – kaksi kuukautta ylenyksen jälkeen – voisi hyvinkin jossitella. Jos ura olisi jatkunut, hän olisi ollut 1930-luvulla johtavia sotilashenkilöitä. Mitä hänestä olisi voinutkaan tulla, kun hänen alaisestaan Airosta tuli Mannerheimin oikea käsi ja enemmänkin. Jossittelu on kuitenkin turhaa, sillä Walleniuksen omankin maailmankatsomuksen mukaan muutos olisi tullut joka tapauksessa ennemmin tai myöhemmin, johonkin suuntaan. Tuntuu mahdottomalta uskoa, että sellainen uusia kokemuksia kaipaava mies kuin Wallenius olisi jaksanut noudattaa nuhteettoman suuren kenraalin maineen edellyttämää vähintäänkin ikävää elämäntapaa.

1920-luvun lopulla hän näyttää yhä enemmän työlääntyneen paperilla tapahtuvaan toimintaan ja yleisesikunnan virkamiehen arkipäivään. Myöhemmin hovioikeudelle antamassaan lausunnossa hän sanoi valmistautuneensa lopettamaan kautensa yleisesikunnassa vuoden 1931 keväällä, jolloin hän arveli keskeisten puolustus suunnitelmien valmistuvan. Armeijauran jatkamisen sijasta hän elätteli toiveita jopa nimityksestä Kuopion läänin maaherraksi. “Olen jo vuosia odottanut elämäni muutosta. Se on välttämättömyys kehitykselleni, sielullinen puhdistus, kiirastuli”, hän kirjoitti istuessaan kyyditysasiassa vankilassa.⁶¹

Vuoden 1930 lokakuussa tapahtunut muutos oli todella raju, kiirastulen kaltainen. Siitä ei ollut enää paluuta normaaliin.

II OSALLIS- TUJAA

“Armeijamme eniten politikoiva upseeri...”

1930-luvun vaihteen levottomina vuosina Walleniuksen Lapuan suhteet herättivät kielteistä huomiota. Näree hallituspiireissä aiheutti sekini, että hän “kuvautti” itsensä yhdessä Vihtori Herttuan kanssa. Lehtikuva.

1

Pohtiessaan jääkärien toiminnan päämääriä yleisesikunnan päällikkö K. M. Wallenius katsoi rauhanajan – eli jääkärien saavuttaman itsenäisyyden kauden – tärkeimpänä rakennustyönä olevan Suomen saattaminen nopeasti tehokkaaseen puolustuskuntoon. Se vaati ”määrätietoista työtä tehtävämme kolmatta vaihetta, mahdollista sotaa, varten”. Kolmannen vaiheen vääjäämättömyyttä hän perusteli historiallisilla tosiasioilla: venäläiset olivat käyneet suomalaisten kanssa 14 suurempaa sotaa, ja hänestä oli sinisilmäistä olettaa niiden nyt loppuneen.¹

Yleisesikunnan päällikkönä hän pyrki toteuttamaan tätä rakennustyötä mahdollisimman tehokkaasti, poliittisista suhdanteista riippumatta ja piittaamatta. Sotilaallisissa asioissa Wallenius ei antanut arvoa siviileille eikä varsinkaan poliitikoille. Syytöksille armeijan henkilöiden “politikoimisesta” hän ei lotkauttanut korvaansakaan. “Minua on syytetty politikoinnista, ryssän ja kommunismin vastustamisesta, ja olen tosiaan tehnyt politiikkaa, mutta vain sotilaspolitiikkaa juuri näitä kahta sarvipäätä vastaan”, hän tokaisi myöhemmin. Hänen vankan käsityksensä mukaan sotilaspolitiikka kuului sotilasjohdolle, eikä siviilien pitänyt tulla siihen sekaantumaan. Hän jopa halveksi myöhemmin sitä, että ulkopoliittisesti tärkeistä Suomen presidenteistä vain harvalla oli sotilastaustaa: Mannerheimin lisäksi joukosta löytyi ainoastaan “moottoripyöräkersantti” Urho Kekkonen.²

Yleisesikunnan päällikkönä Wallenius matkusteli paljon: Ruotsiin, Viroon, Latviaan, Puolaan, Norjaan, Saksaan, Sveitsiin, Italiaan, Ranskaan, Neuvostoliittoon ja Tshekkoslovakiaan. Viiden vuoden aikana hän teki kaikkiaan parikymmentä matkaa Euroopassa. Hän tapasi suuria kenraaleita, valtion päämiehiä ja diktaattoreita: Mussolinin Italiassa, Pilsudskin Puolassa ja ulkoministeri Litvinovin Genevessä. Julkisten vierailujen lisäksi hän tapasi yksityisesti satoja sotilashenkilöitä ja

poliitikkoja. Virallisten päämäärien ohessa matkoilla oli omat sotilaspoliittiset tarkoituksensa, jotka liittyivät läheisesti vanhan jääkäriupseerin “valkoisen Suomen” politiikkaan. Walleniuksen omien sanojen mukaan matkoilla käytiin paljon hyödyllisiä keskusteluja eri aselajien komentajien kanssa, mutta aina piti myös “tunnustella ja keskustella siihen aikaan nimenomaan idän asioista, vaihtaa puolivirallisesti tietoja”.³

Sodanjälkeisen Euroopan poliittisesti arassa tilanteessa Walleniuksen kaltaisen miehen sotilaspoliittiset intressit joutuivat usein ristiriitaan poliitikkojen tavoitteiden kanssa. Koska Suomen valtion ainoaksi uhaksi armeijan piirissä nähtiin Neuvostoliitto, joutuivat yleisesikunta ja Wallenius – tähdätessään käytännön puolustus- suunnitelmissaan mahdollisimman suureen tehokkuuteen – monessa yhteydessä jopa ulkopoliittisesti arkoihin toimiin. Pulpahtaessaan yleiseen tietoisuuteen tietyt hankkeet aiheuttivat poliittisia myrskyjä, joita erityisesti sosiaalidemokraatit ja Neuvostoliiton viranomaiset hanakasti käyttivät hyväkseen armeijan ja suojeluskuntien vastaisessa propagandassaan.⁴

Ulkopoliittisesti epäilyttävimpiä hankkeita Walleniuksen aikana oli ns. valkoemigranttien ja yleisesikunnan yhteistoiminnasta syntynyt skandaali, joka kärjistyi vuoden 1927 kesällä. Tuolloin paljastui, että kenraali Wallenius oli ryhtynyt salatoimiin Venäjän monarkistien eli vallankumouksen myötä ulkomaille siirtyneiden valkoemigranttien kanssa ja auttanut näitä sabotaasitoiminnassa Neuvostoliittoa vastaan. Kevättalvella 1927 eräät Suomessa asuvat venäläiset emigrantit olivat alkaneet valmistella yksityistä terroriretkä Neuvostoliiton alueelle. Toukokuun lopulla kaksi kolmen miehen ryhmää ylitti rajan Kannaksella. Kesäkuun alussa eräessä Leningradin kommunistiklubissa tehtiin pommiattentaatti, minkä jälkeen miehet palasivat Suomeen. Kuu-kautta myöhemmin suoritti Leningradissa attentaatin toinen Helsingissä päämajaansa pitävä emigranttiryhmä.

Tutkimusten mukaan emigranttien toiminta tapahtui “jokseenkin varmasti yleisesikunnan tietien ja avustuksella”. Ensimmäisen attentaatin kanssa samaan aikaan Varsovassa sattunut neuvostoviranomaisen murha liitti tapauksen myös arkaluontoiseen Puolan yhteyteen. Elokuussa Neuvostoliitto lähetti nootin terroristitoiminnasta Suomessa. Etsivän keskuspoliisin suorittamat tutkimukset osoittivat ulkoministeriölle huhujen yleisesikunnan osallistumisesta olevan suureksi osaksi tosia. Tilanne kiristyi, kun Puola joutui karkottamaan valkoemigrantteja ja Suomi jäi yksin. Syyskuussa myös Suomi karkotti eräitä emigrantteja, ja ilmeisesti Walleniusta ojennettiin kovasanaisesti moisten toimien lopettamiseksi.⁵

Wallenius itse selitti presidentti Relanderille syytöksiä perättömiksi. Hänen mukaansa Neuvostoliitto koetti “kaikin tavoin diskvalifioida meitä Kansainliitossa, jottemme tulisi saamaan jäsenpaikkaa sen neuvostossa”.⁶ Niin perusteltu kuin Walleniuksen vastaväite tavallaan olikin, todennäköistä lienee myös, että emigranttiakti-

vistien toiminta katsottiin yleisesikunnassa tärkeäksi osaksi Neuvostoliiton vastaista toimintaa, josta mahdollisen sodan syttyessä voisi olla hyötyä. Sodan uhkahan oli tullut konkreettiseksi juuri kesällä 1927.⁷

Yleisesikunnan suhteet esimerkiksi Armenian emigranttien muodostamaan Venäläiseen Totuuden Veljeskuntaan jatkuivatkin edelleen. Salaseuran johtaja ja Suomen yleisesikunnan agentti, Judenitshin armeijan upseeri Anatoli Toll ilmoitti järjestönsä keskittyvän vakoiluun, propagandaan ja terrorismiin. Tollin veljeskunta paljastui vuoden 1929 alussa, jolloin sen oli luvattava Etsivälle keskuspoliisille luopua terrorismista.⁸

Aina valpas sosiaalidemokraattinen lehdistö epäili yleisesikunnan osallistuvan myös poliittisesti arkaluontoiseen reunavaltio politiikkaan, jota 1920-luvun puolivälissä ajoi ennen kaikkea Pilsudskin johtama aggressiivinen Puola. Neuvostoliitto tuomitsi kaavailut puolustusliitosta Puolan, Latvian, Viron ja Suomen kesken provokaationa itseään vastaan, ja Suomi olikin virallisesti eristäytynyt liittohankkeiden ulkopuolelle. Yhteistoiminta reunavaltioiden kanssa jatkui kuitenkin kunkin maan kanssa erikseen. Esimerkiksi ulkoministeriö kävi vuonna 1927 neuvotteluja Pilsudskin kanssa siitä, että reunavaltiot eivät allekirjoittaisi hyökkäämättömyyssopimusta Neuvostoliiton kanssa neuvottelematta toistensa kanssa. Poliittisesti arkojen neuvottelujen tiimoilta lähtivät liikkeelle huhut myös sotilaallisesta yhteistyöstä.

Vaikka Wallenius kävi Virossa ja Latviassa vuosina 1926, 1927 sekä 1930, jolloin hän vieraili myös Liettuassa, matkojen yhteyttä konkreettiseen sotilaalliseen yhteistyöhön ei ole voitu osoittaa. Enemmän sotilaallispoliittista kantavuutta on saattanut liittyä Walleniuksen kuuluisaksi tulleeseen Puolan vierailuun vuonna 1930, jolloin Neuvostoliiton tiedotusvälineet nostivat suuren metelin hänen lähtiessään “yhtäkkiä kesken kuumen lapualaiskesän” Pilsudskia tapaamaan. Tuolloinhan myös Etsivän keskuspoliisin päällikkö Esko Rieki totesi nyrpeänä ulkoministeri Procopélle, että Puolan ja Suomen yleisesikunnilla oli keskenään “vähemmän hauskoja konspiraatioita”, joista diplomaattiedustajien oli parasta olla tietämättä. Ulkoministeri Procopé puolestaan kanteli presidentti Relanderille – Moskovasta saamansa “tiedon” perusteella – Walleniuksen tehneen salaisen sopimuksen Puolan yleisesikunnan kanssa yhteistoiminnasta.

Tutkimukset eivät kuitenkaan tuoneet esille mitään ulkopoliittisiin vehkeilyihin liittyviä asiakirjoja. Epäilyt yleisesikunnan “salahankkeista” reunavaltioiden suhteen kuuluivat ilmeisesti niiden huhujen joukkoon, joita arvaamattomana pidetty armeijan johto hieman epävakaa poliittisessa ja yhteiskunnallisessa tilanteessa aiheutti. Walleniuksen yhteistoiminta Puolan kanssa rajoittui kahteen Varsovan matkaan, joiden tosiasiallista merkitystä lienee suurenneltu Moskovon asiaan kiinnittämän huomion takia.⁹

Myöhempien sanojensa mukaan Wallenius ei halunnut mukaan Puolan “seikkai-

lupolitiikkaan” – väittääpä hän jopa, että juuri hän esti reunavaltioiden sopimuksen syntymisen.¹⁰ Vaikka viimeksi mainittu väite olikin liioittelua, Walleniuksen Puolan politiikan vastaisuus on tullut uskottavaksi hänen pohjoismaisia yhteyksiä valottaneiden tutkimusten ansiosta.

Wallenius perusteli kriittistä asennettaan reunavaltiopolitiikkaan sillä, että hänen mielestään Suomen oli suuntauduttava Skandinaviaan päin, jossa esimerkiksi Ruotsin Puolan vastainen asenne teki reunavaltiopolitiikan mahdolliseksi. Perustelun todistaa paikkansapitäväksi Martti Turtolan tutkimus, joka osoittaa Walleniuksen olleen nimenomaan ns. Pohjolan Locarnon kannattaja ja Ruotsin kanssa kehitellyn sotilaspoliittisen yhteistyön keskeisimpiä uranuurtajia omana yleisesikuntakautenaan. Pohjolan Locarno oli erityisesti tiettyjen suomalaisten poliitikkojen aktiivisesti ajama vaihtoehto Locarnon kansainväliselle puolustusliitolle. Sen tarkoituksena oli muodostaa Skandinavian maista voimakas yhteenliittymä ennen kaikkea Neuvostoliiton uhkaa vastaan.

Ulkoministeri Procopén ja professori Rafael Erichin kaavailema pohjoismainen turvallisuusliitto torjuttiin Ruotsin virallisissa piireissä jyrkästi, asettihan se Ruotsin kiusallisesti Neuvostoliiton silmätikuksi. Niinpä Turtolaa edeltäneissä tutkimuksissa katsottiin yleisesti vasta Kivimäen hallituksen vuonna 1935 antaman julistuksen merkinneen ns. pohjoismaisen suuntauksen alkamista Suomen ulkopoliitiikassa. Sotilaallisen yhteistyön valmistelu oli kuitenkin käytännön tasolla tapahtunut 1920-luvun lopulla pitkälti Walleniuksen persoonan varassa. Walleniuksen edeltäjä kenraali Enckell oli vastustanut yhteistyötä, samoin kuin presidentti Ståhlberg. Walleniuksen tultua yleisesikunnan päälliköksi – ja Relanderin uudeksi presidentiksi – luottamukselliset suhteet Ruotsin sotilasjohtoon saatiin luoduiksi.¹¹

Asia jäi kuitenkin arkistojen kätköön pitkäksi aikaa, sillä vain erittäin suppeat piirit olivat edes puolustusvoimien tasolla tietoisia sotilaallisesta yhteistyöstä. Turtolan mukaan “Walleniuksen osuus Ruotsin suhteiden uranuurtajana on tähän saakka jäänyt syyttä hänen myöhemmän oikeistoradikaalisen toimintansa varjoon”.¹² Turtolan tutkimus on mielenkiintoinen esimerkki siitä, kuinka Walleniuksen tietystä miehestä maanalainen toiminta tuotti “epäilyttävien yhteyksien” lisäksi myös arvokkaita sotilaspoliittisia tuloksia, joista julkisuudessa ei ollut lainkaan tietoa.

2

Yleisesikunnan toimeliaisuus sotilaallisten asioiden lisäksi myös sisäpoliittisissa asioissa herätti julkisuudessa epäilyjä upseerien tarkoituseristä. Varsinkin ei-porvarillisissa piireissä yleistyi jo vuosikymmenen alussa käsitys siitä, että armeijan johto – suojelus-

kuntajärjestön rinnalla – muodosti koko valtakunnalle vaarallisen “upseeri-kamarillan”, poliittisesti epäilyttävien henkilöiden joukkion, jonka pelättiin suunnittelevan jopa suoranaista vallankaappausta.

Jääkäriupseereiden julkinen käytös ei suinkaan ollut omiaan hälventämään armeijaa kohtaan tunnettua epäluuloa. Selénin näkemys siitä, että jääkärit saavuttivat “liian nopeasti liian paljon”¹³, on tietystä määrin perusteltu. Nopeasti arvoasteikossa nousseet jääkärit, esimerkiksi Wallenius, eivät välttämättä tarkkaan ymmärtäneet korkeiden virkojen mukanaan tuomaa vastuuta julkisesta kuvasta. Yleisön silmissä Walleniuksen ei yleisesikunnan päällikkönä sopinut sekaantua esimerkiksi “ulkopoliittisiin juonitteluihin”. Hänen viattomiakin ulkomaanmatkojaan katsottiin useissa piireissä pahalla silmällä, kuten esimerkiksi Etsivän keskuspoliisin ja Procopen arkistot kertovat.

Hyvä esimerkki oli myös se paheksunta, jota herätti yleisesikunnan ja Walleniuksen “liian näkyvä” osallistuminen maaliskuussa 1930 Helsingissä järjestettyyn itäkarjalaisten ja inkeriläisten pakolaisten suureen konferenssiin. Tilaisuudessa oli paheksijoiden mukaan ollut intoileva aktivistihenki ja “sotaiseen vivahtava mieliala”.¹⁴ Niin luontevaa kuin jääkärien mukanaolo konferenssissa heidän omalta kannaltaan olikin, ulkopoliittisesti kysymys oli erittäin arka eikä virallisten tahojen sopinut siihen sekaantua.

Asian arkuutta kuvasi Walleniuksen osakseen saama ärtymys osallistumisestaan konferenssiin, samaan aikaan kun “tavalliset” everstit Paavo Talvela ja Erik Heinrichs saivat heimosotien muistojuhlissa maalilla seinille minkälaisia piruja tahansa. Talvelakin totesi isänmaan rajojen tulevan pian siirretyiksi sinne, “minne luonto ne asetti”. Aktivisteilla, joihin Wallenius ei näytä kovin läheisesti kuuluneen, oli railakkaat ulkopoliittiset tavoitteet: niihin kuului Suomen “kansallisen elinkysymyksen” lopullinen ratkaisu, Neuvostoliiton tuhoaminen ja Itä-Karjalan irredentan liittäminen Suomeen! Aktivistien suunnitelmat, joihin kuului juuri reunavaltioiden liittyminen Neuvostoliiton vastaiseen rintamaan, eivät vastanneet kovin hyvin Walleniuksen poliittisia käsityksiä.¹⁵

Epäluulo armeijan ja suojeluskuntajärjestön luotettavuutta kohtaan oli jatkunut koko vuosikymmenen, jo ennen Walleniuksen kautta. Esimerkiksi ministeri Väinö Tanner oli epäillyt vuoden 1924 “upseerikapinan” tarkoituksena olevan presidentin syrjäyttäminen eli vallankaappaus. Myös Tannerin hallituskaudella 1926-27 kuis-kailtiin suojeluskuntien valmistelemasta kaappauksesta. Huhut vallankaappausta suunnittelevasta upseeri-kamarillasta voimistuivat vuosikymmenen lopulla ja suoraan kulovalkean tavoin levisivät Ståhlbergin kyydityksen jälkeen, jonka presidentti Relanderkin katsoi olleen yritys muokata maaperää sopivaksi vallankaappaukseen luomalla maahan epävarmuutta.

Yleisesikunnan päällikön suhteet erityisesti reunavaltioihin ärsyttivät itänaapurია ja hallituspiirejä. Wallenius tarkastamassa joukko-osastoa Puolassa.

Sotilaspoliittisessa ajattelussaan Wallenius painotti pienten reunavaltioiden sijasta skandinaavisia yhteyksiä. Wallenius perheensä kanssa vastassa Ruotsin yleisesikunnan päällikköä kenraali Hammarskjöldiä.

Italian matkalta. Airo ja Wallenius eturivissä vasemmalla.

Yleisesikunnan päällikön suhteet erityisesti reunavaltioihin ärsyttivät itänaapurია ja hallituspiirejä.

Pidätys kyyditysasiassa sai Izvestija-lehden pilapiirtäjän riemastumaan. Kuvan nuijamieskannibaali-fasisti, jonka lakissa lukee "Yleisesikunnan päällikkö", huutaa: "Muiluttakaa Neuvostoliiton lähettiläs! Sota Neuvostoliiton kanssa!" Aidan takana virnisteleä puolalainen sotilashenkilö. Alateksti: "Hyvässä naapurisamme Suomessa: Lapualaisheimon sotatanssi." - Korhonen 1976.

Varsinaisia todisteita armeijan sisäpoliittisista suunnitelmista ei kuitenkaan saatu, vaikka Tanner tutkitutti huhujen todenperäisyyttä pääministerinä ollessaan, samoin kuin presidentti Relander vuosikymmenen lopulla.¹⁶ Ilmeisesti 1920-luvun lopun poliittisesti epävakainen tilanne, joka johti sotilasdiktatuuriin monessa Euroopan maassa, aiheutti epävarmuutta Suomen sotavoimienkin suhteen. Huhut niin armeijan kuin suojeluskunnan kaavailuista “valmisteluista” aiheuttivat voimakkaita reaktioita poliittisissa piireissä, kuten vuoden 1927 väitetystä suojeluskuntakaappauksesta tehty tutkimus osoitti.

Kokonaan uuteen tilanteeseen armeijan ja suojeluskunnat toi Lapuan liike, joka keväältä 1929 alkoi nousta yhteiskunnallisesti merkittäväksi poliittiseksi tekijäksi. Konkreettisesti liike syntyi nimenomaan kommunistien vastustuksesta. Nopeasti kävi kuitenkin ilmi, että kommunistit eivät olleet juuri minkäänlainen sisäpoliittinen uhka: Etsivä keskuspoliisi oli – maalaisliittolaisen vähemmistöhallituksen toimeksiannosta – vuoteen 1929 mennessä varsin tehokkaasti pirstonut maanalaisen SKP:n toiminnan. Kommunistit järjestivät kyllä vuonna 1929 laajoja mielenosoituksia, pyrkivät jopa järjestämään yleislakon. Toimintamuodot olivat kuitenkin tavallaan viimeisiä, melkein epätoivoisia järjestymisyriytyksiä.¹⁷

Lapuan liikkeen toiminta suuntautuikin enemmän sitä “parlamentaarista turmelusta” vastaan, jonka se näki vaivaavan Suomen poliittista järjestelmää. Kuten Juha Siltala on todennut, Lapuan liike ei alkanut järjestelmän ulkopuolisena protestiliikkeenä, vaan sisäisenä ryhtiiliikkeenä. Oikeiston tavoin myös keskustalaiset pitivät Neuvostoliittoa ja kansainvälistä työväenliikettä kuolemanvaarana suomalaisten kansalliselle olemassaololle, minkä takia he tukivat varauksettomasti suojeluskuntajärjestöä. Keskustan kaupankäynti vasemmiston kanssa koko 1920-luvun ajan tuntui valkoisesta Suomesta petturuudelta, joka antoi kommunisteille – oikeammin sosialidemokraateille – takaisin mahdollisuuden nousta valtaan.

Oikeistolaisille selkeää osoitusta keskustalaisen politiikan mädännäisyydestä merkitsi Relanderin nimittämä Tannerin hallitus vuonna 1926. Erityistä närää aiheutti se, että Tanner presidentin sijaisena osallistui toukokuussa 1926 armeijan lippujuhlaan ja otti vastaan suojeluskuntaparaatin. Paitsi että tapausta oikeistopiireissä pidettiin “käsittämättömänä”, myös vasemmistolaisille – jopa Tannerille itselleen – se oli hämmentävä: Walleniuksen arvelun mukaan Tannerille ei ehkä tuottanut niinkään suuria ongelmia ottaa vastaan armeijan paraati, mutta “suojeluskuntien vastaanottaminen oli hieman katkera palanen”.¹⁸

Lapuan liikkeen toiminta aiheutti uutta levottomuutta myös armeijan suhteen, niin sitä vastustavissa piireissä kuin sen sisälläkin. Niin armeijan kuin suojeluskuntajärjestönkin kantajoukko rakentui varsin pitkälle niistä miehistä, jotka olivat olleet taistelemassa valkoisen Suomen puolesta vuonna 1918. Monille vapaussodan osanottajille Lapuan liike merkitsi tietynlaista jatkoa runsaat

kymmenen vuotta aiemmin “kesken jääneelle” vapaussodalle: tarkoituksena oli suorittaa tehtävä loppuun ja poistaa kommunismin rikkaruohot lopullisesti valkoisesta Suomesta.

Vasemmistossa ja keskustalaisissakin piireissä pelättiin, että kommunismin vastaisena alkanut Lapuan liike johtaisi kumoukselliseen mielialaan parlamentaarista järjestelmää vastaan, jolloin armeijan ja suojeluskuntien rooli tulisi ratkaisevaksi. Epävarmana pidettiin, voisiko Lapuan liikkeen päämääriä myötäilevä armeija hoitaa poikkeustilan tullen tehtävänsä maan järjestyksen ylläpitäjänä.

Sama ongelma eli tietysti armeijan sisällä. Kuten Sihvo myöhemmin totesi, upseeristo joutui tukalaan tilanteeseen, jossa moni upseeri kävi itsekseen vakavia omantunnon keskusteluja. Kesäkuun puolivälissä asiasta nähtiin jo eräänlainen ennakkotapaus. 2. divisioonan komentajan ruvetessa ottamaan selvää upseerien halusta noudattaa sotilasvalaansa ja lakia ilman mitään ehtoja hän sai kyllä runsaasti myönteisiä vastauksia, mutta myös ehdollisia. Ehdollisten vastausten määrästä komentaja päätteli, että armeijan joukkojen määrääminen lapualaisia vastaan “ei ainakaan sillä hetkellä voinut tulla kysymykseenkään”.

Sihvo oli toista mieltä, ja asianomaisen komentajan hän passitti “epävarmana tapauksena” lomalle. Sihvo totesi oman tehtävänsä täysin selväksi: Tasavallan presidentin käskyn mukaan hänen tuli pysyttää armeija erillään sisäpoliittisista selkkauksista. Sotaväen päällikkönä hän kielsi kaikkia alaisiaan kuulumasta liittoihin, yhdistyksiin tai seuroihin, joilla oli vähänkään poliittista luonnetta. Upseerit eivät saaneet kuulua edes rintamamiesliittoon tai -yhdistyksiin. Sama määräys koski luonnollisesti myös Walleniusta.¹⁹ Jääkäriliitto ei ilmeisesti kuulunut kiellettyihin yhdistyksiin, sillä sen puheenjohtajana Wallenius toimi vuosina 1925-30.²⁰

3

Walleniuksen suhde Lapuan liikkeeseen vuoden 1930 kuluessa on ongelmallinen kysymys – ennen kaikkea Sihvon osoittamassa mielessä. Vanhana valkoisen Suomen miehenä hän ei tuntenut Lapuan liikkeen vaatimuksia itselleen mitenkään vieraiksi, pikemminkin päinvastoin. Sen sijaan ongelmia tuotti se, miten noita vaatimuksia ajettiin ja miten hänen yleisesikunnan päällikkönä ja eräänä järjestystä maassa pitävän armeijan korkeimmista johtajista oli siihen suhtauduttava.

Walleniuksen ensimmäiset selkeät kontaktit Lapuan liikkeeseen näyttävät tapahtuneen kesäkuun alussa 1930, jolloin Lapuan Vihtorit Kosola ja Herttua tulivat yleisesikuntapäällikön luo selostamaan päämääriään. Lapualaisjohtajat pyysivät, “ettei upseeritaholla hermostuttaisi eikä nähtäisi mitään valtakuntaa horjuttavaa vaaraa, vaikka kommunisteihin nähden tapahtuisi omavaltaisia otteita”.²¹ Kolmas Lapuan

johtaja Iivari Koivisto kertoi myöhemmin tutustuneensa Walleniuksen ennen talonpoikaismarssia. Hän oli kysynyt Walleniukselta – lievästi johdatellen! – oliko kommunismi voittanut armeijassa niin paljon jalansijaa, ettei armeijaan voisi luottaa, jos hallitus mahdollisesti kommunismin vastaisessa taistelussa tarvitsisi armeijan apua. Vastaus oli kieltävä.²²

Ilmeisesti lähemmäksi talonpoikaismarssia ajoittui uusi tapaaminen Herttuan kanssa, josta Wallenius itse kertoi. Puhuttaessa kesäkuun loppuun suunnitellusta marssista Wallenius totesi armeijan miesten suhtautuvan siihen myötämielisesti, “mutta jos yritetään hulinaa, niin me kyllä palautamme järjestyksen”. Walleniuksen mukaan ehdoton vaatimus armeijan taholta oli se, että minkäänlaista epäjärjestystä tai väkivaltaisuuksia ei marssin aikana saanut tapahtua. Herttua vahvisti toisaalla asian sanomalla Walleniuksen puhuneen laittomuuksista “torjuvasti” ja huomauttaneen, että “minusta ja Kosolasta tulee vaarallisia miehiä, jos lähemme laittomuudelle”.²³

Walleniuksen myötämielisyys Lapuan liikkeen päämäärille oli kuitenkin ilmeinen. Kesän kuluessa Wallenius näyttää Siltalan mukaan hylänneen varovaisen linjan ja alkaneen hakea avoimesti lähempää kontaktia lapualaisiin.²⁴ Elokuussa hallituspiirien ärtymystä herätti se, että Wallenius antoi valokuvauttaa itsensä sekä Kosolaa että Herttua vastaanottaessaan. Presidentti Relanderkin joutui ottamaan Walleniuksen puhutteluun ja painostamaan tätä lopettamaan politikointinsa: julkisuudessa aiheutti ristiriitoja näkyvien armeijan hahmojen veljeily lapualaisten kanssa. Relanderin nuivan käsityksen mukaan Walleniuksesta oli kesän aikana tullut “armeijamme enimmin politikoiva upseeri”, joskin vastenmielisyyttä tätä kohtaan presidentti tunnusti kokeneensa jo aiemmin.²⁵

Siltalan – ilmeisesti Nygårdin ja Hyvämäen päätelmien perusteella – esittämä väite siitä, että Wallenius hakeutui Lapuan liikkeen pariin “etsiessään tukea laskusuuntaan kääntyneelle karrierilleen”²⁶, on sellaisenaan outo. Juuri Lapuan kesänä Wallenius nimittäin ylennettiin kenraaliksi, eikä se suinkaan tapahtunut lapualaisyhteisönsä ansiosta, kuten Nygård väittää. Niin hallituspiirit kuin sotaväenpäällikkö Sihvokin vastustivat armeijan edustajien osallistumista kansanliikkeen toimintaan, minkä Nygårdkin toisaalla toteaa.²⁷

Totta sen sijaan oli, että hän itse tunsu tulleensa tietynlaiseen taitekohtaan elämässään. Kuten hän itse Ståhlbergin kyydityksen tutkintovankeudessa istuessaan merkitsi ylös, hän katsoi vuonna 1930 saavuttaneensa kaiken haluamansa yleisesikuntaupseerina ja oli aikeissa seuraavana vuonna hakeutua muille paikoille. Se, että hän mainitsi jopa mahdollisesta maaherran paikasta, oli ehkä liiallista optimismia, ehkä ei – joka tapauksessa se kertoi Walleniuksen luottavan lujasti tulevaisuuteensa.

Hän kaipasi elämäänsä muutosta, kuten hänen vankilamuistiinpanonsa kertovat.

“Henkilökohtainen kehittymiseni - - oli poliitikkojen, myös ääriivasemmistolaisten, kiittävän suhtautumisen takia liukumassa myöntyvään suuntaan”, hän totesi. Alkaessaan tuntea muuttuneensa liian sovinnolliseksi hän jyrkensi kantaansa “kommunistien valtaantulon ja venäläismielisen politiikan uhatessa”.²⁸

Walleniuksen aktivoituminen ei suinkaan välttämättä tarkoittanut pyrkimystä “vallankaappaukseen” tai “diktatuuriin”, kuten sitä usein ja yksiviivaisesti on tulkittu. Konkreettiset näytöt Walleniuksen diktaattoripyrkimyksistä ovat tutkimuskirjallisuudessa jääneet varsin laihoiksi. Todistukseksi ei voi juuri katsoa sitä, että Rafael Haarla syksyllä 1930 valitsi Walleniuksen diktaattoriehdokkaakseen. Samainen Haarla oli käynyt ehdottelemassa diktatuurivaltuuksia myös Väinö Tannerille ja Risto Ryttille! Kaikenmooisiin salahankkeisiin innostunut Haarla oli ollut jo vuoden 1929 joulukuussa sitä mieltä, että hallituksen ja eduskunnan kyvyttömyyden takia ei muuta pelastusta ollut kuin perustaa diktatuuri. Hän arvosti Tanneria “lujatahtoisena miehenä”, jota muuten mainostettiin Mussolinillekin diktaattorin veroisena persoonana. Haarla piti helpoimpana ratkaisuna sitä, että joku “keskustasta” suostuisi nousemaan diktaattorin pallille.

Tutkijoiden suhtautuminen Haaran salahankkeisiin on kuitenkin vaihdellut “syytetyn” mukaan. Sen, että Haarla keskusteli asiasta Tannerin kanssa, on tutkimuskirjallisuudessa korostettu johtaneen siihen, että näin Tanner “tuli tietoiseksi oikeistokaappauksen vaarasta”. Mutta kun Haarla touhusi samaa asiaa Walleniukselle, tutkimuskirjallisuudessa on päätelty, että Wallenius alkoi valmistella diktatuuria!²⁹

Siltala on tutkimuksessaan todennut, että oikeistopoliitikoista ilmeisesti vain ani harvat harkitsivat aseellista vallankaappausta tai hallitusmuodon jyrkkää muutamista. Vallankumous olisi heikentänyt miespolviksi yhteiskunnalle tärkeää lainkunnioitusta ja myös valmistanut tilaa uusille kaappauksille. Siltalan mukaan johtajien kanta oli ehdoton.³⁰ Ei ole mitään syytä olettaa, etteivät myös armeijan upseerit olisi ajatelleet samoin. Yleisesikunnan päällikkö Walleniuksen kanta ei voinut erota niin ratkaisevasti suojeluskuntain ylipäällikön Malmbergin tai sotaväenpäällikkö Sihvon kannasta kuin sosialidemokraatit antoivat ymmärtää.

Lapuan liikkeen toiminnassa Walleniusta näyttää viehättäneen sen voimakkaan reformistinen linja, sen radikaali konservatismi, joka innosti vanhaa valkoisen Suomen puolustajaa henkilökohtaisesti. Kuten hänen puhujantoimintansa 1930-luvulla osoittaa, hänenkin arvostelunsa pääkohteena oli “parlamentaarinen turmelus” ja “myöntöväisyyspolitiikka”. Yleisesikunnan ja lapualaisjohtajien lähentymisen taustalla oli varsin epämääräinen tarve varmistaa se, ettei keskustan vasemman siiven ja sosialidemokraattien pohjalle rakentuva yhteistyö pääsisi palauttamaan oloja ennalleen.³¹

Yleinen suhtautuminen Lapuan liikkeeseen oli vielä alkuvuonna 1930 jokseen-

kin sekavaa ja hämmentynyttä. Vielä kevätkesästä itse Tanner muiden sosialidemokraattien tapaan vähätteli muilutuksia. Hän totesi kommunistien itsensä keksineen ja sanoi, että ne olivat pelotusarvoltaan suuri, mutta “juridisesti usein hyvinkin harmiton terrorikeino: epämieluisan ihmisen ripittäminen suojaavasta ympäristöstään poistumapaistuna”.³²

Se ei paljon eroa Walleniuksen kannasta. Kyyditysten alettua hän totesi niiden olevan “huvittava keksintö”, joka osoittaisi hallituksellekin, miten kommunisteja oli kohdeltava. Kommunistikansanedustajien tultua pahoinpidellyiksi Walleniuksen kanta – ainakin yleisesikuntaupseerina – muuttui: hän asettui selkeästi väkivaltaisuuksia vastaan.³³ Yksityishenkilönä hän toivoi toki Lapuan liikkeen pystyvän saamaan läpi vaatimuksensa hallituksen vaihtamisesta.

Kesäkuun lopulla – kyyditysten tultua melkein maan tavaksi – Tanner nimitti jo tilannetta “täydeksi anarkiaksi”, josta “fascismi kurkistaa”. Myös hän totesi hallituksen heikkouden olevan pääsyyinä tilanteeseen. Sosialidemokraatti Tannerkin toivoi, että hallitus eroaisi ja että tilalle nimitettäisiin porvarillinen kokoomushallitus. Laittomuuksiin Tannerin kanta oli luonnollisesti täysin kielteinen.³⁴

Lapualaisten “aseeton sissisota” ja sen aiheuttama turvattomuudentunne alkukesästä 1930 sai yhä useammat tahot vastustajienkin puolella Tannerin tapaan pitämään suojelulakeja pienempänä pahana. Kallion hallitusta kohtaan tunnettu yleinen tyytymättömyys, jonka tueksi Lapuan liike kaavaili talonpoikaismarssia, sai hallituksen jättämään eronpyyntönsä 2. heinäkuuta. Uusi hallitus muodostettiin P. E. Svinhufvudin johdolla. Anarkia ja diktatuurin uhka olivat pohjustaneet maaperän oikeistohallitukselle, jonka niin eheyttäjät kuin sosialidemokraatitkin tunnustivat legitimiiksi hallitusmuodon pelastamiseksi.

Lapualaisten “voitonparaatiksi” muodostui alkujaan hallituksen vastaiseksi mielenosoitukseksi suunniteltu talonpoikaismarssi, joka järjestettiin pääkaupungissa 7. heinäkuuta. Siltalan sanoin marssista tuli valtiovallan ja kansanliikkeen kädenlyönti: hallitus oli valmis ottamaan vastaan marssin ja avustamaan sen järjestämisessäkin, mutta edellytti Lapuan liikkeeltä terrorin lopettamista.³⁵

Wallenius oli yleisesikunnan päällikkönä mukana järjestelemässä marssia ja turvaamassa sen onnistumista. Hän painotti lapualaisjohtajille, että minkäänlaisia häiriöitä marssin tiimoilta ei saanut syntyä. Yhdessä Sihvon kanssa he olivat ottamassa marssia vastaan Suurkirkon portailla, pari kolme porrasta puhujakorokkeen yläpuolella.³⁶ Heti marssin jälkeen Lapuan liikkeen johto neuvotteli keskenään osallistumisesta hallitukseen. Mukana olleen Walleniuksen mukaan kansanliikkeelle oli tarjottu kahta paikkaa. Walleniuksen omasta mielestä lapualaisten ei kannattanut mennä hallitukseen, elleivät he saisi määräämisvaltaa: “- - jos sinne menee kaksi politiikkaan tottumattomaa miestä, niin niitten perä taitetaan siinä myllyssä.” Näkemys noudatteli monien lapualaistenkin kantaa. He eivät halunneet “panttivangeiksi hallitukseen,

jonka politiikkaa eivät itse voineet määrätä”. Sitä paitsi Svinhufvud hallituksenmuodostajana ei edes suostunut ottamaan esimerkiksi Kosolaa hallitukseen, mistä tämä katkeroitui kovasti.³⁷

Uuden hallituksen toiminta ei kuitenkaan lopettanut Lapuan liikkeen omavaltaisuuksia, jotka alkoivat hajottaa Lapuan liikkeen saamaa äänetöntä kannattajakuntaa. Svinhufvud painosti liikkeen kieltämään kyyditykset 14. syyskuuta lähtien. Syksyn mittaan käyty taistelu huipentui eduskuntavaaleihin, joiden keskeisin kysymys oli kommunistilakien läpisaaminen. Sen toteuttamiseksi tarvittiin kahden kolmasosan enemmistö porvarillisille puolueille. Vaalitaistelu kävi syyskuun lopulla kuumaksi, ja suunnitelmia tehtiin jo vaalien “epäonnistumisenkin” varalle eri piireissä. Siltalan mukaan esimerkiksi Wallenius saavutti Lapuan johdon luottamuksen antamalla lapualaisille sen käsityksen, että sotavoimat seuraisivat Walleniusta, jos asia ei ratkeaisi vaaleissa.³⁸

Walleniuksen mahdollinen vaalituloksen “turvaamissuunnitelma” ei tuohon aikaan suinkaan olisi ollut ainoa laatuaan. Myös hallitus, itsensä tasavallan presidentin johdolla, oli päättänyt ajaa kommunistilait läpi vaalituloksesta riippumatta, mikä vasemmiston voittaessa edellytti poikkeustilaa ja diktaturia. Sitä varten oli valittu jo mieskin, tasavaltalaisena pidetty eversti Per Zilliacus, suojeluskuntain entinen yliesikuntapäällikkö. Tämä määrättiin yhdessä poliisivoimien ja suojeluskuntapiirien edustajien kanssa luomaan “turvallisuuksia, jotteivät väkivaltaisuuksien pääse vaalien jälkeen uusiutumaan”. Silmiinpistävää ja oleellista oli, että näitä turvallisuuksia ei aiottu vasemmiston voittaessa käyttää Lapuan liikkeen nujertamiseen.³⁹

Tilanne säilyi kireänä aivan ääntenlaskun loppuun saakka: lopullisissa tuloksissa porvarilliset puolueet saivat kaikkein niukimman mahdollisen enemmistön. Kiistellyt lait hyväksyttiin äänin 133-66. Tilanteen tiukkuutta kuvaa se, että yksi lisäääni sosialidemokraateille olisi riittänyt hylkäämään lait. Helpotusta vaalien tuloksesta koettiin eri puolilla, kuten presidentti Relanderin maailmoja syleilevä reaktio kuvasi. Samoin sosialidemokraatit huokasivat helpotuksesta, sillä määrävähemmistössä he olisivat joutuneet melkoiseen liemeen.⁴⁰

Monille oli selvää, että lapualaisten toiminta ei suinkaan loppuisi siihen. Mutta yhtä selvää oli sekin, että tämän jälkeen – kommunismin hajottua ja lapualaisten päävaatimuksen tultua täytetyksi – uudet levottomuudet aiheuttaisivat ristiriitoja kansanliikkeen piirissä. Ne herättäisivät aiempaa voimakkaamman vastareaktion laillisuutta korostavilla tahoilla. Kukaan ei silti liene uskonut, kuinka suuren hälyn seuraava laittomuus tulisi aiheuttamaan.

Kenraali, tutkintovanki, kirjailijanalku (1930-31)

Kolmen lapsen isä, vasta kenraalimajuriksi nimetty Wallenius uransa yhtäkkisessä aallonpohjassa: Katajanokan vankilassa.

1

Lokakuun alkupuolella 1930 suoritetusta rutiininomaisesta tarkastusmatkasta Itä-Suomeen tuli käännekohta K. M. Walleniuksen elämässä.

Juuri kenraalimajuriksi ylennetyyn yleisesikunnan päällikön pariviikkoinen tarkastusmatka suuntautui Suolahden rajakuntaan ja sieltä Sortavalaan, joka oli koko Laatokan-Karjalan puolustuksen solmukohta. Tarkastettu alue muodosti sotilaspoliittisesti kiinnostavan “rajasakaran”, joka pisti vieraaseen maahan. Tarkastukset koskivat juuri valmistuneita liikekannallepanosuunnitelmia. Matkaan oli liitetty lomapäiviä siten, että tietyt päivät voitiin omistaa metsästykselle. Sortavalasta matka suuntautui Joensuuhun, jonne tarkastusryhmä siirtyi 13. lokakuuta.¹

14. lokakuuta koko maata järjestytti skandaali: presidentti ja kansanedustaja K. J. Ståhlberg kyydittiin Helsingistä Joensuuhun lapualaiseen malliin. Välikohtaus päättyi kuitenkin onnellisesti: jo seuraavana yönä Ståhlberg pääsi turvaan viranomaisten luo.

Palatessaan tarkastusmatkalta kotiin Wallenius kulki suorastaan laahustaen ja sanoi vaimolleen ensimmäisiksi sanoikseen: “Kuule, Anni, nyt minä tarvitsen sinun tukeasi kipeämmin kuin koskaan.” Hän kertoi joutuneensa tahtomattaan mukaan presidentti Ståhlbergin kyyditysjuuttuun. Epävarmuuden sävyttämän viikon kuluttua 22. lokakuuta kello seitsemän aamulla viisihenkinen miesjoukko kenraali Oeschin johtamana saapui pidättämään Walleniuksen “suurrikollisen tapaan”.² Pidätys johti kenraali Walleniuksen kohdalla viran menetykseen, ankaraan julkisuuden ryöpytykseen, yhdeksän kuukautta kestäneeseen tutkintovankeuteen sekä viiden eri oikeusistuimen käsittelyyn.

Viimeistään Ståhlbergin kyyditys nosti yleisen mielipiteen Lapuan liikkeen toimintamuotoja vastaan, vaikka liikkeen mukanaolosta ei ollutkaan varmuutta. Kyyditystä pidettiin iskuna päin laillisen yhteiskuntajärjestelmän kasvoja. Ulkomailla ihmeteltiin suomalaisen oikeusvaltion murtumista ja muuttumista ryöväryhteiskunnaksi. Dagens Nyheter päivitteli, että tällaisten uutisten luulisi tulevan Meksikosta tai jostakin neekeritasavallasta eikä eurooppalaisesta kulttuurivaltiosta. Tukholmassa oleva Meksikon suurlähettiläs vastasi artikkeliin närkästyneenä sanoen, että Meksikon kulttuurivaltiota ei pitänyt rinnastaa sellaiseen maahan kuin Suomi.³

Kihlakunnanoikeudessa ja hovioikeudessa Wallenius tuomittiin vankeusrangaistukseen yllytyksestä laittomaan vapaudenriistoon. Sen sijaan Korkeimmassa oikeudessa asia nähtiin toisella tavalla, ja kenraali vapautettiin kaikista syytteistä. Suuri yleisö oli kuitenkin ehtinyt muodostaa tapahtumista oman kuvansa, jonka mukaan Wallenius oli kyydityksen pääsyyllinen. Sama tulkinta tuli vallitsevaksi myös historioitsijoiden näkemyksissä. Historioitsijat ja muistelmakirjailijat ovat kyläkin usein todenneet, että “lopullista totuutta” kyydityksiä ei ole saatu, mutta sanonta on koskenut lähinnä niitä laajempia kontakteja, joiden on nähty kytkeytyvän tapahtumiin.⁴

Walleniuksesta itsestään tuli tapauksen suhteen “vaikeneva kenraali”, joskaan vaikeneminen ei ollut niin totaalista kuin luultiin.⁵ Julkisuudessa hän vetosi yleensä siihen, että Korkein Oikeus oli hänet vapauttanut, minkä mukaan hän oli virallisesti syytön. Siksi kirjoissa esitetyt henkilötiedot, joissa hänen sanottiin tulleen erotetuksi armeijasta “sekaannuttuaan Lapuan liikkeen laittomiin puuhiin”, olivat hänen mukaansa vääristelyä.⁶

Kenraalin vaikeneminen ei ollut ihme. Koko Ståhlbergin kyyditysjupakka on valtava sotku Suomen historiassa, suunnaton röykkiö sekavia johtolankoja, joista voi päätellä melkein mitä tahansa. Tehtyään ratkaisevia virheitä jupakan ensimmäisissä “taisteluissa” vanha strategi Wallenius osoitti viisautensa pidättyessään sodan pitkittämisestä toivottomien jälkikäähakointien muodossa. Hänen vaimonsa Anni Wallenius sen sijaan pyrki vuosien varrella moneenkin otteeseen puhdistamaan miehensä maineen kyydityksiä.⁷

Kenraalittaren kieltämättä urheasta taistelusta tuli toivoton taisto yleistä mielipidettä vastaan. Eräs syy siihen on, että Walleniukset – kenraali heti kyydityksen jälkeen ja kenraalitar myöhemmin – ajautuivat totuuden etsinnässään monen rintaman sotaan ja syyttelivät melko umpimähkäisesti ja usein jopa vainoharhaisesti eri tahoja. Silti Anni Walleniuksen tutkimuksissa on, kuten esimerkiksi Lauri Hyvämäki ja Toivo Nygård ovat todenneet, monia huomattavia ansioita.⁸

2

Selkeimmin asiassa on pystytty hahmottelemaan varsinainen kyyditystapahtuma. Sen mukaan Suomen Lukko -järjestön sihteerinä toiminut tuomari Mikko Jaskari antoi maanantaina 13. lokakuuta 1930 ns. Valvojain kerhon puheenjohtajalle Jukka Jannelle määräyksen kyydittää entinen presidentti K.J. Ståhlberg seuraavana päivänä Joensuuhun, jossa odottaisi jatkoyhteys. Kyydityksen oli määrä alkaa aamulla kello 3-8 välisenä aikana.⁹

Vielä samana iltana Jaskari meni toisen henkilön kanssa yleisesikuntaan lähettämään salakielistä sanomaa eversti Kuussaarelle Joensuuhun. Yleisesikunnan päivystäjä kapteeni Hallamaa, joka ei ymmärtänyt sanomasta yhtään sanaa, muutti vastaanottajaksi kenraali Walleniuksen, koska seurueen johtajana tämä luultavasti tunnettaisiin Joensuun päässä paremmin. Sähke, jossa pyydettiin salakielellä mahdollista peruutusta pikaisesti, lähetettiin klo 21 yleisesikunnan shifferisanomana. Majapaikastaan tavoitettu Wallenius totesi, että hänellä ei ollut shifferin avainta mukanaan eikä hän niin ollen voinut sanomaa avata, minkä takia hän pyysi päivystäjää lähettämään sen seuraavana päivänä rajavartioston shifferillä Joensuun rajavartiostoon.¹⁰

Seuraavana aamuna kello 9 aikataulusta jäljessä oleva Janne kolmen kumppaninsa kanssa tavoitti Ståhlbergin puolisoineen kävelyiltä lähellä kotiaan ja kaappasi entisen presidentin pistoolilla uhaten autoon. Rouva Ståhlberg seurasi miestään vapaaehtoisesti. Tuusulassa yksi kyyditsijöistä poistui autosta tilanahtauden takia, mutta myös viedäkseen Jaskarille sanan kyydin myöhästymisestä. Entinen taksikuski ja entinen vääpeli Janné lähti huristelemaan kovaa, mutta “taitavasti” (kuten Ståhlberg itse sanoi) Joensuuhun päin. Kyyditsijöiden huolto ei ottanut pelataksaan, sillä saadakseen lisää bensaa kyyditsijät joutuivat kyselemään huoltoasemia ohikulkijoilta ja syödäkseen ostelemaan “knakkimakkaroita” kioskilta kyyditetyillekin. ”Huonostihan tämä vielä meillä on järjestetty”, valittelivat kyyditsijät.¹¹

Poikkeuksellisesti muiluttajat eivät pahoinpidelleet kyydittäviään, vaan kohtelu oli hyvää, lukuun ottamatta Jannen “hävyttömiä letkauksia” Ståhlbergin valtiolisesta toiminnasta. Janne toisti tavallisia syytöksiä siitä, että Ståhlberg suosi kommunisteja, oli päästänyt punaisia Tammissaaresta ennenaikaisesti, tietänyt luultavasti myös punaisten äskeisistä aseatköistä sekä estänyt vaaliliittoa; viimeksi mainittua syytä Janne piti synnä tähän kyyditykseen. Vastaantulevia lehmiäkin Janne sätti “edistysmieliseksi punikkikarjaksi, joka aina tukkeutuu auton tielle”. Huonolla tiellä hän huokaili “roskakuormaansa” ja murisi, että vastaisuudessa tällaiset paketit pitäisi toimittaa lentokoneella.

Ståhlberg itse ei suostunut keskustelemaan kyyditsijöiden kanssa – sen sijaan hänen vaimonsa yritti selvittää näiden tarkoituksia ja saarnata heille rikoksen vastuuttomuutta. Miesten naureskellessa keskenään sa-nomalehdessä ollutta vitsiä

“Vihtorin kärryistä” rouva Ståhlberg sai käsityksen, että heitä oltiin viemässä Lapu-alle tai Vaasaan.¹²

Joensuussa kenraali Wallenius oli paikallisen tuttavansa kanssa käynyt aamulla metsästämissä, ja palatessaan metsältä hän sai Helsingistä lähetetyn salasanoman. Ymmärtämättä sanoman merkitystä hän meni kysymään siitä Kuussaarelta, joka kertoi kenraalin antaneen Sortavalan Seurahuoneella hänelle käskyn kyyditä Ståhlberg! Wallenius käski Kuussaaren välittömästi peruuttamaan kyyditysmääräyksen. Kuussaari soitti Jaskarille, mutta vasta illansuussa Jaskari vahvisti kyydin jo lähteneen. Wallenius pyysi Joensuun rajavartioston päällikköä eversti Raappanaa sulkemaan Jaskarin neuvoman reitin, jotta Ståhlberg saataisiin turvaan.¹³

Kyyditys tuli Joensuuhun kuitenkin toista reittiä, eikä sitä saatu virallisesti pysäytetyksi. Janne saapui “paketteineen” puoliltaöin Joensuun lähettyville ja odotteli aikansa jatkokyyditystä. Kun sitä ei kuulunut, hän ajoi Joensuuhun ja lähetti toverinsa takaisin Helsinkiin. Hän totesi Ståhlbergeille näiden olevan vapaita lähtemään ja tarjosi kyytiä takaisin Helsinkiin. Ståhlbergit eivät siihen kuitenkaan suostuneet. Jannen mentyä soittamaan he – istuttuaan vielä jonkin aikaa autossa keskenään – lähtivät tallustelemaan kaupungille etsiäkseen itselleen yöpymispaikan.¹⁴

Helsingin päässä oli päivän kuluessa ollut hiljaista. Etsivä keskuspoliisi (EK) ja sisäministeri olivat saaneet tiedon kyydityksestä vasta klo 18 maissa illalla, kun Ståhlbergien kotoa annettiin tieto varsin myöhään.¹⁵ Sen jälkeen toiminta oli ripeää: jo samana iltana – ennenkuin kyyditys oli perillä Joensuussa – EK tiesi pääkyyditsijän nimen. Seuraavana aamuna kuudelta tunnettiin nimiltä koko joukko. Janne tovereineen pidätettiin kyyditystä seuranneena päivänä.¹⁶

Ståhlberg puolisoineen palasi samana päivänä Helsinkiin suuren juhlahumun keskelle. Hänet otettiin rautatieasemalla vastaan kuin uudelleen valittuna presidenttinä. Kansa ilmaisi suuttumuksensa ilkkityön johdosta ja osoitti suosiotaan pariskunnalle. Lehdistö nosti kyydityksestä valtavan metelin. Hieman kitkerästi Väinö Tanner totesi eduskunnassa, että Ståhlberg oli suorittanut “onnistuneimman agitaatiomatkan”.¹⁷

Kyydityksen saama tuomio ei ollut yksimielinen. Ståhlbergin astuessa asemalaiturille jyrisevien eläköön-huutojen keskelle muuan pääkaupungin säätyläisväkeen kuuluva rouva ilmaisi mielialansa Artturi Leinosen sanoin “suorittamalla ikivanhan suomalais-kansallisen tervehdystempun entisen valtakunnanpäämiehen näkyvillä”. Yhdessä taustalla kuuluvien vihellysten ja alas-huutojen kanssa tämä vähäinen mutta paljon puhuva ele osoitti sen, ettei ilo entisen presidentin paluusta ollut yksimielinen. Myös Walleniuksen ja Kuussaaren pidätys sai aikaan poliisimestarille ja hallitukselle osoitettujen sähkösanomien tulvan, jossa kansalaiskokousten nimissä vaadittiin miesten

vapauttamista. Maaherra Jalanderille pidettiin vihellyskonsertti hänen antamiensa pidätysmääräysten vuoksi.¹⁸

Kyyditystä seurasi kiihkeä viikko. Lapuan liikkeen johto, joka ymmärsi skandaalin mahdollisimman epäedulliseksi maineelleen, riensi Helsinkiin selvittämään asiaa. Iivari Koivisto painosti Janneta tunnustamaan toimeksiantajansa; samoin Pihkala ja Herttua saapuivat Etelä-Pohjanmaalta sisäministerin luo puhdistukseen liikkeen maineen. 18. lokakuuta Lapuan liikkeenjohto kehotti radiossa kaikkia “muiluttajia” ilmoittautumaan viranomaisille. Epäilyksiä herätti kuitenkin kehoitus ilmoittautua nimenomaan Helsingissä, mikä sai monet epäilemään mielenosoitusta tai jopa vallankaappausta. Vallankaappaushuhut levisivät kyydityksen jälkeen ripeästi presidentti Relanderinkin korviin.¹⁹

Kyyditsijöiden lausunnot johtivat Mikko Jaskarin pidätykseen 17. lokakuuta. Neljä päivää myöhemmin kuulustelijat painostivat häntä uusiin ilmiantoihin saatuaan tietää, että Jaskari oli vastaanottanut puheluita Sortavalasta ja Joensuusta sekä käynyt pidätyspäivänään yleisesikunnassa. Jaskari tunnusti eversti Kuussaaren osallisuuden asiaan, ja Kuussaari pidätettiin 22. lokakuuta.²⁰

Kenraali Wallenius pidätettiin samana päivänä.

3

Walleniuksen pidättäminen perustui alkujaan aihetodisteisiin, sillä ensimmäisen viikon kuulusteluissa hänen nimensä ei tullut esille. Jaskari ei maininnut Walleniusta, ja Janne kumppaneineen ei määräystä vastaanot-taessaan saanut tietää muita toimeksiantajia kuin Jaskarin. Pidätys oli seurausta koko viikon jatkuneista epäilyistä, joiden mukaan Lapuan liikkeen ja Suomen Lukon lisäksi asiaan osallisena oli “korkeassa asemassa oleva sotilashenkilö”.²¹

Jääkärien (joita lähes kaikki korkeassa asemassa olevat upseerit olivat) joutuminen epäilyksenalaisiksi Lapuan liikkeen lisäksi oli luonnollista. Jääkärit olivat avoimesti tai salaa tukeneet Lapuan liikkeen pyrkimyksiä ”valkaista” vasemmiston suuntaan luisuvaa Suomea. Ståhlbergin valitsemiseen uhriksi oli oikeistopiireissä selvät syynsä, kuten Jannén puheista kyydityksen aikana kävi ilmi. Lapualaiset ja jääkärit pitivät entistä presidenttiä pahimman luokan “patkulina”, puolikommunistina. Pienempien syntien lisäksi hänen niskoilleen pantiin niin punaisten armahtaminen vuonna 1919 kuin Tarton “häpeärauhakin”, jossa poliitikkojen katsottiin hylänneen rajantakaiset heimoveljet neuvostokommunistien ikeen alle.²²

Vuoden 1930 aikana Ståhlberg oli alkanut voimakkaan toiminnan oikeistopiirien laittomuuksia vastaan ja puolustanut yleisiä oikeusperiaatteita henkeen ja vereen. Vaa-

lipuheessaan syyskuun alkupuolella hän totesi, että “olla luisuvalla pinnalla, kun kommunismin vastainen taistelu on saanut pyhittää mitkä keinot tahansa”. Vaalien lähestyessä myös kiihotus Ståhlbergiä vastaan oli kiihtynyt ja tuonut joillekin mieleen ministeri Ritavuoreen kymmenen vuotta aiemmin kohdistuneen vainon. Jopa samaa lopputulosta kuin Ritavuoren tapauksessa pelättiin: oikeistoradikaali murhasi tämän vuonna 1922, koska hänet katsottiin syntipukiksi Neuvosto-Karjalassa samana vuonna sattuneen kapinan kukistumiseen Suomen päätettyä olla puuttumatta asiaan. Ståhlbergiä vastaan suuntautunut väkivallanteko ei siis tullut yllätyksenä – jotain kyydityksen tapaista oli osattu odottaa kaikissa piireissä.²³

Kuvaavaa oli se, että kyyditys tapahtui juuri Tarton rauhan “10-vuotispäivänä”, 14. lokakuuta.²⁴ Jossakin määrin omituista taas oli se, että teko tapahtui pian sen jälkeen, kun eduskuntavaalit olivat päättyneet kommunistien vastaisen rintaman voittoon ja lapualaisten tyytyväisyyteen. Upseerien kokoontuessa Seurahuoneella 11. lokakuuta vaalitulokset olivat selvillä, ja niiden mukaan porvarilliset puolueet olivat saaneet niukan määränemmistön eduskunnassa, kaksi-kolmasosaa eli täsmälleen ne 134 edustajanpaikkaa, jotka tarvittiin kommunistilakien hyväksymiseksi.

Motiivikertomuksessaan Kuussaari totesi, että itsenäistymisen jälkeen oli alkanut nousta kansalaisaineksia, ennen kaikkea “puoluetaktikkoja, jotka eivät älynneet tai tahtoneet antaa arvoa itsenäisyysmiesten työlle: isänmaallisilla arvoilla alettiin käydä parlamenttikauppaa”. Niinpä “rikollisainesten vapauttamiset ja törkeät vakoilujutut saivat lain suojassa melkein siunauksen”, ja “punapaitaiset joukot vieraan valtakunnan vaakuna rinnassaan saivat mellastaa ilman rangaistusta”. Armeijaa ja suojeluskuntia laiminlyötiin.²⁵

Myös Jaskarin mukaan ailahtelevainen myöntöväisyysspolitiikka oli sallinut kommunistien tunkeutumisen kaikille julkisen elämän aloille. Hänen mukaansa eduskuntavaalien jälkeen kommunisminvastaisen lainsäädännön turvaaminen ei näyttänyt todennäköiseltä. “Katsoin, että se [Ståhlbergin kyyditys] oli omiansa pakottamaan Svinhufvudin hallituksen sellaisenaan tai kokoonpanoltaan jossain määrin uusittuna entistä lujemmin tarttumaan maan asioitten johtoon ja panemaan keskustapuolueitten vasemmistoon taipuvat ainekset vakavasti tarkastamaan kantansa kansanliikkeen vaatimuksiin nähden.”²⁶

Walleniuksen osuutta asiassa alkoi epäillä sotaväen päällikkö Aarne Sihvo, jonka huomiota kiinnitti Walleniuksen salamyhkäinen käytös hänen palattuaan tarkastusmatkaltaan Helsinkiin. Sihvo vaati presidentti Relanderia aloittamaan tutkimukset Walleniuksen “lojaalisuudesta nykyistä valtiovaltaa kohtaan”. Sihvon kohdalta kysymys saattoi olla – paitsi armeijan lojaalisuuden korostamisesta – myös oman aseman lujittamisesta, olihan hän Walleniuksen tavoin ollut jo jonkin aikaa hallitustahojen mustalla listalla poliittisen epäilyttävyytensä takia.

Jaskarin tunnustettua yhteytensä Kuussaareen EK:n päällikkö Riekki yhtyi Sihvon epäilyihin: eversti Kuussaari oli Walleniuksen alainen ja mukana samalla tarkastusmatkalla Itä-Suomessa kyydityksen aikaan. Presidentti Relanderin oopperailta peruuntui 21. lokakuuta tutkijaviranomaisten ja hallituksen yhteisen neuvottelun takia, jossa Kuussaaren pidättämisestä sovittiin. Kuussaaren todettiin olevan “erittäin läheisissä suhteissa kenraalimajuri Walleniukseen”, minkä perusteella indisiot katsottiin siksi raskauttaviksi, että tämäkin oli pidätettävä.²⁷

Mitenkään varmoja Walleniuksen syyllisyydestä kuulustelijat eivät näytä olleen, sillä ensimmäiset kuulustelut yritettiin selvittää nopeasti venyttämällä niitä yömyöhään saakka. Vaikka Walleniuksen puolustus piti myöhäisiä ajankohtia tarkoituksellisenä painostuksena²⁸, viranomaisten aikomuksena oli nähtävästi vapauttaa Wallenius niin pian kuin mahdollista, mikäli raskauttavia seikkoja ei tulisi esille.

Jälkikäteen katsoen Wallenius teki kuitenkin muutamia huomattavia virheitä, jotka johtivat lopulta hänen vangitsemiseensa. Ensimmäinen virhe oli se, että hän ei heti ilmoittanut tapauksesta poliisille – tai Ståhlbergille itselleen, kuten hän omien sanojensa mukaan aikoi. Syyksi vaikeutensa hän sanoi sen, että tieto yleisesikunnan ja yleensä sotilaspöytäkirjojen mukanaolosta “tulisi herättämään kiihkon kotimaassa ja ulkomailla sekä antaisi etsimättömän aiheen halventaa ilkeämielisessä tarkoituksessa sotalaitosta - - pidin maalle edullisempänä, että juttu jäisi niihin vähäpätöisiin puitteisiin, joihin se todellisuudessa kuului”.²⁹

Pidätyksen jälkeen kuulustelijoissa herätti epäilyksiä se, että Wallenius aluksi kielsi kaiken, kyydityspäivänä saatua shifferisanomaa myöten, joka kuitenkin tuli Jaskarin ja Kuussaaren kuulusteluissa selville. Kuussaaren kuulusteluissa antama tieto saamastaan “käskestä” pani kuulustelijat pontevasti etsimään yhteyksiä Walleniukseen ja muihinkin sotilasviranomaisiin. Koska Wallenius ei tuossa vaiheessa saanut mitään tietoa prosessin kulusta ja muista syytetyistä, hän – omien sanojensa mukaan ollakseen sekoittamatta soppaan muita tuttaviaan, esimerkiksi Kuussaarta tai Joensuun varuskunnan upseereita – totesi kuulusteluissa “kantavansa edesvastuun tapahtumasta”. Tarkalleen ottaen hän, selostettuaan Kuussaarelta kuulemansa asiat, totesi: “Jos olen tarkoittamattani antanut aiheen presidentti Ståhlbergin kyyditykseen, niin kannan täyden edesvastuun tapahtumasta.”³⁰

Walleniuksen myöhempi tulkinta “tunnustukselleen” vastuun kantamisesta oli se, että “vastuun” ottamalla hän pyrki lopettamaan turhan spekuloinnin. Hän arvasi lehdistön innokkuuden etsiä kyydityksen taustalta jälleen sotilaiden salaliittoa ja halusi estää sen. Kyydityksen aikoihin Itä-Suomessa sattui olemaan liikkeellä muitakin korkea-arvoisia upseereita, kuten kenraali Sihvo ja eversti Tuompo sekä suojeluskuntien ylipäällikkö kenraali Malmberg, joka vieraili Walleniuksen tavoin

Hyrskylän suojeluskuntatalon vihkiäisissä.³¹ Heidän yhteyttään kyyditykseen ei kuitenkaan ole koskaan epäilty eikä ole syytä epäilläkään.

Voi kuvitella, mikä meteli julkisuudessa olisi noussut, jos heidätkin olisi sotkettu asiaan. Wallenius olisi voinut aiheuttaa sen toimimalla kuten Kuussaari eli luettelemalla kaikki tietämänsä upseerit lähiseuduilta ja löpöttelemällä kaikki matkallaan kuulemansa seikat, mitkä vähänkin viittasivat kyyditykseen. Arvoon arvaamattomaan olisi noussut kenraali Malmbergin Hyrsylässä tekemä tokaisu, että Ståhlberg joutaisi tulla kyyditetyksi. Koska samanlaisia lausuntoja olisi noihin aikoihin pystytty keräämään oikeistopiireistä lukemattomasti, Wallenius kieltäytyi sanomasta lausujan nimeä.³²

Kuulustelijat samoin kuin lehdistö tekivät Walleniuksen vastuunkantamisesta omat päätelmänsä: Wallenius oli “tunnustanut kyydityksen” ja todennut olevansa siitä täysin vastuussa.³³ Ilman tuota “tunnustustaan” Walleniusta ei luultavasti olisi pystytty osoittamaan osalliseksi kyyditykseen – siinä määrin ristiriitaisia hänen osuuttaan käsittelevät todistajanlausunnot olivat. Tämän jälkeen kuulustelijat saattoivat lukea Walleniuksen “tunnustuksen” Kuussaarelle, joka helpottuneena vieritti toimeksiannon kenraalin niskoille. Ensimmäisten kuulustelujen muistamattomuuden sijasta hän totesi nyt vain totelleensa esimiehensä käskyä. Kuussaari oli kertomansa mukaan Seurahuoneella kysynyt kenraalilta, “soitanko Helsinkiin” (kyyditystä koskevan puhelun), mihin tämä vastasi “soita vaan”.³⁴

Lisää päältä katsoen raskauttavia seikkoja Walleniuksen kannalta toivat esille ns. motiivikertomukset, joiden lähtökohta oli nurinkurinen: viranomaiset painostivat syyttömyyttään vakuuttavaa kenraalia kirjoittamaan paperille selvityksen Ståhlbergin kyydityksen motiiveista. Walleniuksen omien sanojen mukaan motiivikertomus luvattiin matkalipuksi vapauteen.³⁵ Hänen vankilassa laatimistaan motiivikertomuksista paistaakin läpi pakonomaisuus. Siinä, missä hänen olisi pitänyt kirjoittaa omista motiiveistaan kyydityksen toimeksiantajana, hän pohdiskeli, mitä motiiveja yleensä voisi olla Ståhlbergin kyyditykseen. Alusta loppuun hän korosti vastustaneensa kyydityksiä ja painotti samaa: “Sanon jo heti tässä, etteivät esittämäni ajatukset ole tekoni motiiveja, mikä onkin mahdotonta, teolla kun ei mitään motiiveja ole.”³⁶

Kaikista varauksista huolimatta hänen lausuntonsa leimattiin julkisuudessa uudeksi tunnustukseksi – olihan hän omakätisesti selventänyt paperilla kyydityksen taustaa. Luvattua vapautusta motiivikertomuksista ei seurannut. Sen sijaan Wallenius julistettiin virallisesti vangituksi. Jouduttuaan yhä syvemmälle liemeen hän puuskahti: “Onnettomuuteni ei ollut siinä, että olisin myöntynyt Kuussaaren esittämään kysymykseen (Seurahuoneella), vaan siinä, että annoin houkutella itseni keksimään nuo sepustukseni päästäkseni vapaaksi.”³⁷

Walleniuksella katsottiin olleen tekoonsa motiivi ja myös tilaisuus, olihan hän

Joensuussa juuri kyydityksen suuntautuessa sinne. Sekavien kuulustelupöytäkirjojen perusteella kihlakunnan oikeus tuomitsi joulukuussa Walleniuksen, Jaskarin ja Kuussaaren kuritushuoneeseen yllytyksestä laittomaan vangitsemiseen; varsinaiset kyyditsijät saivat pienempiä tuomioita. Hovioikeus pienensi tuomioita, mutta piti vankeusrangaistukset voimassa.³⁸ Syytetyt valittivat kolmanteen oikeusasteeseen eli Korkeimmalle oikeudelle.

Walleniuksen puolustus painotti alusta saakka sitä, että kyyditystä ei ollut koskaan tarkoitus panna käytäntöön, ja vetosi kyydityksen täydelliseen mielettömyyteen Walleniuksen omalta kohdalta. Vasta kenraaliksi kohonnut yleisesikuntapäällikkö, joka oli juuri ylennetty ja joka oli puoli vuotta aiemmin saanut perheeseensä kolmannen lapsen, ei puolustuksen mielestä riskeerai uraansa ja elämäänsä tekemällä typerä laittomuuksia, eikä etenkään niin huonosti organisoimalla kuin kyseisessä tapauksessa. Esimerkiksi huollon täydellinen laiminlyönti kyydityksen yhteydessä ei yleisesikuntaupseerin ja entisen operatiivisen toimiston päällikön kohdalla olisi mitenkään ollut selitettävissä.

Muutenkin Wallenius piti tapausta harvinaisen suurena harrastelijamaisuuden osoituksena. Mitään valmistelevia toimenpiteitä kyydityksen suhteen ei ollut tehty. Osoituksena siitä Walleniuksen työmatkaan oli sisälletty lomapäivien muodossa rentoja metsästysretkiä kaukana korvessa silloin, kun kuumeisia valmisteluja olisi pitänyt tehdä. Myös kyydityksen suuntaaminen Joensuuhun, jossa Wallenius juuri tuolloin oleskeli, olisi ollut hänen kannaltaan kannalta “viimeisin järjettömyys”. Tahallisuutta vastaan puhui myös se, että saatuaan tiedon kyydityksestä Wallenius itse asiassa vaaransi itsensä rupeamalla kyydin peruutustoimenpiteisiin, jotka tulivat monenkin ihmisen tietoon.³⁹

Mitä Walleniuksen motiiveihin tulee, hänen suhteensa Ståhlbergiin ja kyydityksiin yleensä ei ollut niin selvä kuin muiden jääkäreiden ja äärioikeistolaisten. Oli toki selvää, että muiden jääkärrien ja Suur-Suomi-aktivistien tapaan hän oli ollut pettynyt siihen, että Vienan-Karjala oli “myyty” Neuvostoliitolle – olihan hän itse ollut sotimassa alueita Suomen haltuun. Toisaalta Petsamon liittämisen Suomeen täytyi lieventää suuresti hänen katkeruuttaan – olihan Petsamo jo kansalaissodan päivistä lähtien hänen rakas silmäteränsä.

Wallenius ei myöskään pannut syytä rauhasta kokonaan Ståhlbergin niskoille. Hän totesi, että “isänmaallisissa piireissä pidettiin Tarton rauhantekoa perinjuurisena hutiloimisena ja hätäisenä tyhmyytenä, mutta olihan rauhanvaltuuskunnassa maan etevyydestään tunnettuja kärkimiehiä eri puolueista, ja eduskunta hyväksyi sen, niin että väärin on tästä syyttää yksinomaan Ståhlbergiä”.

Hän oli ollut Ståhlbergin oppaana Petsamon retkellä 1921 ja saanut presidentin kiitokset matkasta. Ståhlbergin henkilö ei kylläkään häntä erityisemmin miellyttänyt, jos ei antanut aihetta vihallekaan: myöhemmän kommenttinsa mukaan

Wallenius ei ollut “kiinnostunut Ståhlbergin tekemisistä”. Wallenius ei suinkaan erotellut tapaamiaan ihmisiä heidän poliittisten kantojensa perusteella; esimerkiksi Petsamossa vierailutta ministeri Ritavuorta hän piti erittäin älykkäänä ja ymmärtävänä miehenä, niin vasemmistolainen ja monien jääkäreiden vihaama kuin tämä olikin.⁴⁰

Useiden valaehtoisten lausuntojen perusteella myös Walleniuksen asenne kyydityksiin näyttää olleen vähintäänkin varauksellinen. Vaikka muilutukset aluksi – keväällä – olivat hänestä “huvittava keksintö ja terveellinen muistutus kommunistisen vaaran olemassaolosta”, hänen suhtautumisensa muuttui niiden tultua avoimen väkivaltaisiksi. Jo Turussa sattuneista kommunistien pahoinpitelyistä hän sanoi, että nyt mennään liian pitkälle. Adjutantti von Kraemerin mukaan Wallenius oli pitänyt kesällä tapahtuneita kansanedustajien kyydityksiä “mielettöminä ja sanonut yleisesikunnan päällikkönä tekevänsä voitavansa niiden lopettamiseksi”.⁴¹

4

Alusta alkaen Walleniuksen ongelmana kuulusteluissa oli se, että hän ei kerta kaikkiaan pystynyt muistamaan kohtalokasta keskustelua Sortavalan Seurahuoneella.

Kuulustelujen alettua hänet eristettiin useaksi viikoksi niin täysin, että hän sai tavata vain vaimoaan ja kuulustelijoitaan. Hän pystyi muodostamaan käsityksensä Sortavalan ohimennen käydystä keskustelusta vain sen perusteella, mitä oli shifferrisanoman tulopäivänä Kuussaaren kanssa puhunut. Kuussaari taas oli keskustellut illasta paikalla olleen eversti Viklundin kanssa, joka muisti tapauksen ilmeisesti Kuussaarta paremmin.

Kuulustelijoiden näkemyksissä, lehdistössä ja myöhemmissä tutkimuksissa Walleniuksen muistikatko on liitetty Sortavalan Seurahuoneen tapahtumiin iltayöstä 11. lokakuuta, jolloin kohtalokkaat keskustelut kyydityksestä käytiin. Juuri nämä hetket ovat koko kyydityksiasiaa kaikkein sotkuisimmat ja hämärimmät, ja yleensä niissä on nähty olevan tekemistä alkoholilla.

Ensimmäisissä Etsivän keskuspoliisin kuulusteluissa illan tapahtumista muotoutui kuva ankarina ryyppäysohjelmina. Kuten päällikkö Riekin asian kiteytti, koko Ståhlbergin kyyditys oli humalaisten aivojen tuotetta.⁴² Myöhemmissä tutkimuksissa Riekin käsitys on varsin yleisesti hyväksytty ja jätetty huomiotta niin sotaylioikeuden kuin Korkeimmankin oikeuden vapauttava tuomio Walleniuksen osalta. Ståhlbergin

elämäkerran kirjoittaja Blomstedt kertoo “kieltolakiakaisiksikin varsin railakkaista juomingeista”, joissa kyydityspäätös tehtiin.⁴³ Virkkusen Relander-elämäkerran mukaan “alkoholin osuus todettiin merkittäväksi”⁴⁴; Selenin mukaan Wallenius teki kyydityspäätöksen ”juovuspäissään”⁴⁵. Lapuan liikkeen kyydityksiä tutkinut Juha Siltala on sovitellut sanansa niin, että “Walleniuksen seurue pohti sopivia pelotuskeinoja ollessaan vaalituloslaskennan aikana tarkastusmatkalla Itä-Suomessa” ja että “Kuussaari humalapäissään soitti Walleniuksen nimissä” Jaskarille, joskin Wallenius tulkitisi Kuussaaren ilmoituksen leikkipuheeksi.⁴⁶

Runsaan alkoholinkäytön pohjalta selittyisi se ilmeisen vilpityksen hämmästyttävä, jota Wallenius tunsikin koko kyyditysmääräystä kohtaan. Siihen sopisi se, että hän jatkuvasti toisti “ei muistavansa” määräyksen antamista, mutta myös hänen haluttomuutensa ehdottomasti kieltää, etteikö sellaista olisi voinut tapahtua. Siihen sopisi se, että seuraavana päivänä koko asia oli unohtunut kaikilta läsnäolijoilta.⁴⁷

Monien muiden Saksan jääkärien tapaan Wallenius tunnettiin erityisesti myöhemmin ryyppymiehenä, jollaisena hänet nähtiin julkisuudessa kehnosti päättyneen Mäntsälän kapinan jälkeen. Tosiasiaa on turha kieltää, eikä sitä tehnyt Wallenius itsekään. Sen sijaan hän korosti juuri oman viinankäyttönsä julkisuutta verrattuna niihin, jotka “Kämpin kellarissa” salaa kumosivat saman verran kuppeja ja julkisuudessa näyttivät hurskasta naamaa.

Mutta niin hyvin kuin juopumusteoria loksauttaisi paikalleen monia epäselviä yksityiskohtia Walleniuksen kohdalla, sille ei kriittisesti ottaen löydy asiakirjoista tukea. Kaikki käsitykset “yleisistä juomingeista” ja Walleniuksen osuudesta sellaisissa perustuvat joko virheellisiin yleistyksiin tai myöhemmin peruutettuihin todistajanlausuntoihin.

Jo tapahtumapaikka – Sortavalan Seurahuone – sai kuulustelijoiden ja lehtimiesten mielikuvituksen liikkeelle. Todellisuudessa kyse oli hotellista, jonka eräessä huoneessa upseerit mainittuna iltana kokoontuivat.⁴⁸ Riekin käsitys juopottelujuhlista syntyi hotelli-ravintolan henkilökunnan todistuksista, joissa tarjoilijat ja muut työntekijät kertoivat upseerien ryyppäyksen kovasti. Myöhemmissä lausunnoissaan esimerkiksi sotaylioikeudelle todistajat kuitenkin tarkensivat asiaa korostamalla, että upseerit olivatkin olleet ravintolassa juomassa edellisenä iltana eikä tällöinkään näkyvästi juopuneita ollut kuin Kuussaari. Kohtalokkaana iltana 11.10. vain Kuussaaren todettiin olleen humalassa.⁴⁹

Aikaa juomingeille ei kyseisenä iltana edes ollut, sillä Walleniuksen johtamat tarkastukset kestivät aamusta lähes kello 21:een saakka, minkä jälkeen upseerit palasivat Seurahuoneelle.⁵⁰ Vain eversti Kuussaari oli tarkastuksista poissa. Keskustelu huoneistossa tapahtui useammassa ryhmässä. Mukana olleiden mukaan Wallenius oli omassa ryhmässään lähinnä kritisoinut tarkastuksessa huomaamia epäkohtia, ja hän oli todistetusti lähtenyt nukkumaan kello 22.30 aikaan. Sotaylioikeudelle ja

Korkeimmalle oikeudelle annetuissa lausunnoissa mukana olleet todistajat nimenomaan painottivat, että Wallenius oli kyseisenä iltana selvä.⁵¹

Kuussaari soitti Helsinkiin kello 22. Hänen Walleniukselta saamansa ”määräys” oli todistajien lausuntojen perusteella mahdollisimman epämääräistä laatua. Enemmän tai vähemmän humalassa olleen Kuussaaren muisteltiin kysyneen muiden kanssa keskustelleelta Walleniukselta jonkin tehtävän toimeenpanosta, johon Wallenius hajamielisesti vastasi myöntävästi. Palattuaan Kuussaari totesi laittaneensa käskyn täytöntöön. Mukana olleen upseerin sanoin Kuussaaren ilmoitus ”ei ollut sotilaallinen”.⁵²

Myöhemmissä kuulusteluissa Kuussaari kertoi, että Ståhlbergin kyydityksestä käydyn keskustelun perusteella hän oli kysynyt Walleniukselta ”soitanko Helsinkiin”, mihin kenraali oli vastannut ”soita vaan”. Toisessa lausunnossaan Kuussaari muisteli keskustelun käydyksi jo tarkastusmatkan alkuvaiheessa Hyrsylän suojeluskuntatalon avajaisissa, joissa kenraali Malmberg oli todennut Ståhlbergin kyydittämisen hyväksyttäväksi teoksi.⁵³

Ristiriitaiseksi Kuussaaren väitteen Walleniuksen antamasta käskystä, josta muut upseerit eivät muistaneet mitään, tekee paikalla olleen maanviljelijä Mäkisen todistus. Mäkinen kertoi keskustelleensa Ståhlbergin kyydityksestä kyseisenä iltana nimenomaan Kuussaaren kanssa, jolle hän luki lehteen kirjoittamaansa kyyditysten vastaista artikkeliaan. Mäkisen mukaan Kuussaari oli kysynyt nimenomaan häneltä, pitäisikö Ståhlbergin kyydityksestä antaa määräys. Luullen Kuussaaren laskevan leikkiä Mäkinen oli huvittuneena antanut ”luvan” Kuussaarelle, minkä jälkeen tämä oli lähtenyt huoneesta. Mäkisen mukaan Wallenius ei ollut ottanut osaa kyydityskeskusteluun, sillä hän keskusteli toisessa ryhmässä. Mäkisen todistusta tukee se, että muut läsnä olleet – Mäkisen seurassa ollutta Viklundia lukuun ottamatta – eivät muistaneet kyydityksestä ollenkaan puhutun sinä iltana.⁵⁴

Vapauttavan tuomion antanut Korkein oikeus totesikin, että koska Kuussaari teki (mahdollisen) kysymyksensä Walleniuksen puhuessa muiden kanssa, Wallenius ei voinut ymmärtää kysymyksen tarkoitusta sen enempää kuin Kuussaaren ilmoitustakaan tämän palattua soittamasta. Walleniuksen huomiokykyyn vaikutti myös väsymys, sillä hän oli vastikään toipunut influenssasta ja tarkastusmatka oli vauhdiltaan kuluttava. Aamuneljältä alkavat työpäivät pitkinä automatkoiheen venyivät usein iltaan, eikä nukkumiselle jäänyt kuin 3-4 tuntia vuorokaudessa.

Kuussaaren tiedustelun luonteesta kertoi oikeudelle se, että mukana olleista upseereista vain yksi, eversti Viklund, oli kuullut sen ja hänkin pitänyt sitä pilana; samoin maanviljelijä Mäkinen oli pitänyt Kuussaaren kysymystä pilana. Oireellista oli myös se, että lähipäivinä siitä ei ollut puhuttu sanallakaan ja että kukaan läsnä olleista ei jälkepäin osannut asettaa Sortavalan tapausta syy-yhteyteen kyydityksen kanssa. Lisäksi oikeus totesi Walleniuksen ”järjen ja arvostelukyvyn sen verran korkeiksi, ettei hän tietenkään sellaista tekisi”. Kyydityksen suuntaaminen Joensuuhun

olisi ollut suuri tyhmyys. Oikeus katsoi perustelluiksi myös todistukset siitä, että Wallenius kyydityksestä kuultuaan järkyttyi täysin ja ryhtyi tarmokkaisesti perustustoimenpiteisiin.⁵⁵

Korkein Oikeus vapautti Walleniuksen ”kaikesta edesvastuusta ja korvausvelvollisuudesta Ståhlbergin kyyditykseen nähden” 15. heinäkuuta 1931. Sen sijaan Kuussaaren, Jaskarin ja Jannen kuritushuonetuomiot vahvistettiin, samoin kyyditsijöiden ehdolliset vankeustuomiot.⁵⁶ Kaikista kyyditysasiassa vangituista kenraali Wallenius oli siis ainoa vapautettu.

	<i>Kihlakunnanoikeus</i>	<i>Hovioikeus</i>	<i>Korkein oikeus</i>
<i>Janne</i>	<i>1 v 6 kk kuritush.</i>	<i>1 v 4 kk</i>	<i>1 v</i>
<i>Varoma</i>	<i>1 v ehdollista</i>	<i>10 kk</i>	<i>poistettu</i>
<i>Olin</i>	<i>1 v ehdollista</i>	<i>1 v</i>	<i>1 v</i>
<i>Semenius</i>	<i>9 kk ehdollista</i>	<i>8 kk</i>	<i>8 kk</i>
<i>Salmi</i>	<i>6 kk ehdollista</i>	<i>4 kk</i>	<i>4 kk</i>
<i>Arovaara</i>	<i>vapautettu</i>	<i>4 kk</i>	<i>4 kk</i>
<i>Bolander</i>	<i>vapautettu</i>	<i>2 kk</i>	<i>2 kk</i>
<i>Jaskari</i>	<i>2 v kuritush.</i>	<i>1 v 6 kk</i>	<i>1 v 6 kk</i>
<i>Kuussaari</i>	<i>3 v kuritush. ja ero virasta</i>	<i>2 v</i>	<i>1 v</i>
<i>Wallenius</i>	<i>3 v kuritush. ja ero virasta</i>	<i>1 v 10 kk</i>	<i>vapautettu</i>

Anni Walleniuksen laatima vertailu eri oikeusasteiden tuomioista kyyditysasiassa vuosina 1930-31. Kenraali Wallenius oli ainoa vapautettu.

5

Asiakirjojen perusteella Riekin käsitys kyydityksestä ”humalaisten aivojen tuotteena” näyttää pitävän paikkansa, mutta niiden aivojen haltija ei ollut Wallenius, vaan eversti Kuussaari. Todistajien mukaan tämä oli lähes koko matkan päissään eikä joinakin päivinä krapulaltaan kyennyt ollenkaan suorittamaan velvollisuuksiaan.⁵⁷

Varsinainen huipennus Kuussaaren humalaisessa toimeliaisuudessa ajoittui perjantai-iltaan 10. lokakuuta eli edelliseen iltaan ennen kohtalokasta soittoa. Tuolloin hän herätti Sortavalan Seurahuoneen ravintolassa yleisempääkin huomiota kovaäänisellä esiintymisellään ja suunnattomalla energisyydellään. Hän lähenteli naisia, juoksutti tarjoilijaa pöydän ympäri taputellakseen häntä ja kävi muulle seurueelle

niin kiusalliseksi, että ensin majuri Raunio vei hänet kahdesti huoneeseensa, sitten kenraali Wallenius. Yläkerrasta eversti kuitenkin karkasi alakertaan ilman paitaa ja alkoi haukkua Walleniusta “paskakenraaliksi”. Taas yläkertaan vietynä hän lähenteli siivoojaa niin, että tämä löi häntä kasvoille, ja puhui siivoojalle hävyttömyyksiä kehuskellen “hyvää kaluaan”.⁵⁸ Ei ihme, että sotaylioikeus, joka vapautti Walleniuksen juopottelusyytteen, tuomitsi Kuussaaren juopuneena esiintymisestä julkisella paikalla.⁵⁹

Seuraavana päivänä Kuussaari ei kyennyt lähtemään muiden mukana tarkastusmatkalle. Hänen oksennuksesta tahraantunut takkinsa oli lähetettävä pestäväksi. Ankarasta krapulasta oli sentään se hyöty, että lauantaista tuli koko matkalla “hänen selvin hetkensä”, kuten maanviljelijä Mäkinen totesi, joskin lääkkeitä ja alkoholia kului vieläkin. Kuussaaren oman lausunnon mukaan hän oli lauantaina “niin väsynyt ja hermostunut, että oli ollut pakoitettu ottamaan rauhoittavaa lääkettä ja vahvanlaisen annoksen konjakkia ja että nämä mahdollisesti olivat tehneet sen vaikutuksen, että hän oli ollut kyseellisenä iltana epänormaalissa tilassa”.

Tila oli niin “epänormaalin”, että hän ei jälkeenpäin pystynyt muistamaan esimerkiksi ajankohtaa vierailustaan tutun everstin kotona. Hänen ylitsevuotava toimeliaisuutensa ei kuitenkaan päättynyt. Kylässä käynnin lisäksi hän vaahtosi iltapäivän Vienen Karjalan vapauttamisen tärkeydestä ja myöhemmin – kuten tunnettua – Ståhlbergin muilluttamisesta, painosti paikallisen suojeluskunnan esimiestä tekemään koehälytyksen ja illalla muiden tultua tarkastuksesta ryhtyi “hankkimaan naisia”.⁶⁰ Soitto Jaskarille oli ilmeisesti vain eräs hänen energisyytensä ilmenemismuodoista.

Yhdessä toisen omalaatuisen hiipparin Jaskarin kanssa Kuussaari aloitti ilmeisen improvisoidun yhteistyön, joka johti erääseen Suomen historian suurimmista farsseista. Harrastelijamaisuudessaan koko tapaus on kuin suoraan huonotasoisesta suomalaisesta elokuvakomediasta. Juopunut eversti on lääkehumalassa saavinaan äärimmäisen radikaalin käskyn, jota kukaan ei myöhemmin muista, ja soittaa puhelun josta vastaanottaja ei juuri lainkaan saa selvää. Soiton perusteella vastaanottaja alkaa kuitenkin valmistella tökeröä rikosta, odottamatta omituiseen puheluun vahvistusta tai lisäohjeita. Käskyn jälkeen hän on kaksi päivää passiivisena, kunnes yhtäkkiä maanantaina alkaa toimittaa kyytiä liikkeelle mahdollisimman pian, jo seuraavana aamuna noin kello 3-8 aikaan.

Pyyntönsä mahdollisen peruutuksen saamiseksi hän lähettää salasanomaksi muunnettuna sähkeä – tietämättä vastaanottajan osoitetta – yhdeksältä illalla, kuusi tuntia ennen kyydityksen alkamista. Luovutettuaan yleisesikunnan päivystäjälle sähkeen, jossa pyytää mahdollista peruutusta mahdollisimman pian, Jaskari ei jää odottamaan, toimiiko päivystävä upseeri, löytääkö hän puhelimesta Walleniuksen ja Kuussaaren

olinpaikan, ovatko maaseudun ja kaupunkien lennätinkonttorit yöllä auki, viekö joku sanoman lennättimeen, ehditäänkö hänen tekstinsä purkaa, lähetetäänkö hänelle vastaus ja millä osoitteella ja miten hän saa kyydityksen pysäytetyksi, jos peruutus saapuu. Jaskari menee yömyöhällä kyläilemään tuttavansa luo (jonka nimeä kuulustelijat eivät kuulusteluissa kysyneet), jättämättä tämän osoitetta päivystävälle upseerille mahdollisen vastauksen takia. Kotiinsa Jaskari palaa puolenyön jälkeen, siis muutamaa tuntia ennen määrättyä kyydityksen alkua, jossa hän “hartaasti” odottaa peruutusta aamuneljään saakka!

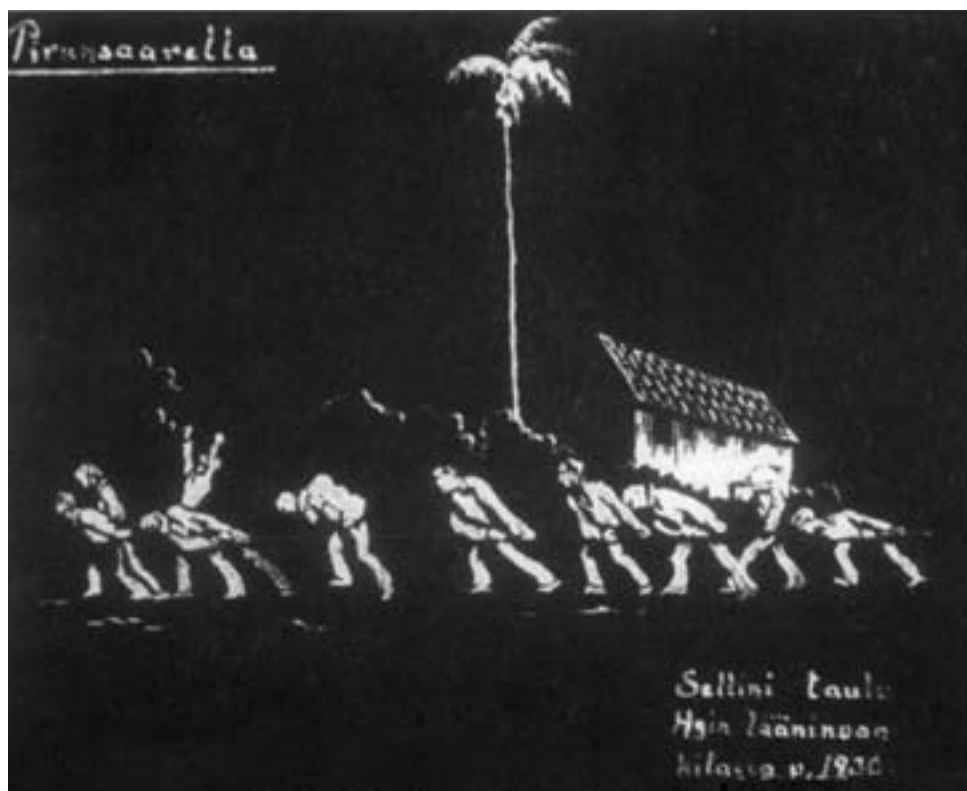
Viesti on omalaatuinen: *Neljäntenätoista viidentoista jälkeen kohdalla johon Joensuun kaupunki näkyy odottaa st ch kokeessa enempiä ohjeita ellei pikaista peruutusta*. Sähkeen “St” viittaa Ståhlbergiin ja “Ch kokeessa” viittaa KOE-rekisterissä olevaan Chevrolettiin.⁶¹ Vastaanottajille käsittämättömäksi sähkeen tekee se, että Kuussaari on jättänyt kyydityksen käytännön suunnittelun kokonaan Jaskarin harteille, eikä voi olla tietoinen kyyditsijöiden käyttämistä autoista eikä etenkään niiden rekistereistä!⁶²

Selvitellessään ajatuksiaan Wallenius kirjoitti vankilassa käsiin saamiensa kuulustelupöytäkirjojen perusteella: “Kuussaaren yöllisessä puhelussa Jaskari luuli aluksi Kuussaaren olevan päissään. Kuljettaisiko sen perusteella Ståhlbergia? Ei kukaan tekisi sitä. - - Miksi Jaskari ei toiminut heti, miksi mietti, miksi ei neuvotellut rintamamiesten tai lapualaisten kanssa, miksi ei soittanut Sortavalaan varmistukseen asian? Ja miksi hän sähkötti, ei soittanut 13/10? Hän ei halunnut.”⁶³

Tiedon kyydityksen myöhästymisestä Jaskari saa iltapäivällä juuri suunnilleen “viidentoista jälkeen”, jolloin jatkoyhteyden pitäisi olla jo “kohdalla johon Joensuun kaupunki näkyy”. Jatkoyhteydestä ei kuitenkaan ole mitään tietoa kenelläkään. Kuussaaren antaessa peruutuskäskyn Jaskari, joka tietää Jannen olleen vähintään puoli päivää matkalla, alkaa etsiä Jannea tämän kotoa puhelimesta, jota tällä ei ole, sitten työpaikasta jossa ei työntekijöitä kutsuta työaikana puhelimeen ja lopuksi kirjeellä – tietämättä osoitetta!⁶⁴

Kuussaaren soittaessa kyydityspäivänä puoleltpäivän puhelu ei taaskaan kuulu kunnolla, ja Kuussaari pyytää Jaskaria soittamaan mahdollisimman pian ja kertomaan, voidaanko kyyti peruuttaa. Jaskari soittaa viiden tunnin kuluttua ja sanoo, että ei voida. Miehillä, jotka haluavat keskeyttää kuljetuksen, Jaskari toteaa kyydin tulevan “lounaasta”, mikä harhauttaa kyydin pysäyttäjät väärälle tielle. Kuussaaren soiton jälkeen passiiviseen Jaskariin tulee kuitenkin liikettä, sillä hän rientää tekemään toisen rikoksen: hän pyytää – jälleen “Kuussaaren määräyksestä” – yleisesikunnan upseeria poistamaan edellisenä iltana lähetetty shifferisähke lennätintoimiston nauhalta. Toisaalla Wallenius on nimenomaisesti korostanut Kuussaarelle, että uusiin rikoksiin ei saa ryhtyä.⁶⁵

Kun seuraa asiakirjojen lehdiltä Jaskarin ja Kuussaaren hölmöilyä, ei voi muuta

Viimeisen tarkastusmatkan alku: Ennen Sortavalaan siirtymistään Walleniuksen seurue vieraili Hyrsylän suojeluskuntatalon vihkiäistilaisuudessa. Eturivissä vasemmalta maanviljelijä Mäkinen, eversti Räsänen, kenraali Malmberg, Wallenius, Sortavalan sk. piiripäällikkö sekä eversti Kuussaari...

... ja loppu: Walleniuksen sellissään tekemä huoneentaulu.

Korkeimman oikeuden vaputtavan päätöksen ja yhdeksän kuukauden tutkintovankeuden jälkeen Wallenius pääsi heinäkuussa 1931 takaisin arkielämään. Vapautumistaan hän juhlisti käymällä vaimonsa kanssa kahvilla Esplanadin Kappelissa.

kuin puuskahtaa pitkän henkäyksen Walleniuksen puolesta: hänellä oli kummallinen taipumus joutua amatöörimäisten tunareiden seuraan ja kantaa vastuu jo valmiiksi epäonnistumaan tuomituista sekoiluista.

Kuultuaan kyydityksestä Wallenius antoi Kuussaarelle ankaraa kyytiä. Pöytäkirjoista tosin ilmenee hänen sanoneen Kuussaarelle vain, ettei hän pitänyt kyyditystä “paikallaan olevana ja harkittuna tekona, vaan päinvastoin kömpelönä ja epäonnistuneena”. Todellisuudessa läksytys lienee ollut rajumpi: “Jos joku herroista tuomareista olisi sattunut kuulemaan ne katkerat sanat, jotka Kuussaarelle sanoin kyydityksestä kuultuani, ette puhuisi enää sanallakaan tahallisuudesta”, hän synkisteli vankilamuistiinpanoissaan.⁶⁶

Samanlaista farssia oli Kuussaaren kuulustelukin. Ensimmäisissä istunnoissa hän ei muistanut Sortavalasta juuri mitään, ei edes tulopäivää. Kuulustelupöytäkirjan mukaan myös muistikuvat Jaskarista olivat huonot: “Kertojalla ei ollut Jaskarin kanssa muuta yhteyttä koko Joensuussa olon aikana ollut, paitsi että hän eräänä iltana, muistamatta päivää, oli Sortavalasta soittanut Jaskarille, ilman että kertoja muisti, mitä tietoja Jaskari silloin oli antanut.”

Kuulustelijoiden kerrottua Walleniuksen “tunnustuksesta” Kuussaaren muisti alkoi niin sanotusti palaila pätkittäin, ja 10. marraskuuta hän jo vieritti kaiken Walleniuksen niskoille. Nyt hän muisti Walleniuksen tehneen päätöksen kyydityksestä ja antaneen käskyn sen suorittamisesta. Nyt Jaskarin olisi nimenomaan pitänyt saada Walleniukselta lisäohjeita, kuten Kuussaari oli puhelimesta pontevasti painottanut. Nyt Kuussaari muisteli erään upseereista ihmetelleen kyydityspäivänä hänelle, että “minkähän tähden se Walle antoi määräyksen siitä Ståhlbergin kyydityksestä”, johon Kuussaari oli vastannut, että “en käsitä”. Nyt Kuussaari muisti myös itse olleensa päättäväisesti kyyditystä vastaan ja ihmetelleensä tätä “todella kummaa muilutusta”. Jopa sähkösanoman poistamisen lennätinnauhalla hän muisti Walleniuksen määräykseksi.⁶⁷

Kuussaaren muistamina keskustelut niin Walleniuksen kuin Jaskarinkin kanssa vaihtelivat sanamuodoiltaan eri pöytäkirjoissa – ja jopa samassa. Alussa Walleniuksen kanssa oli vain ohimennen käyty sananvaihtoa asiasta; myöhemmin kyse oli selkeästä käskystä. Jaskarin kanssa hän kertoi ensin neuvotelleensa asiasta, sitten välittäneensä kenraalin käskyn. Eräässä kuulustelussa Kuussaari totesi kysyneensä Jaskarilta, onko tämä vielä Suomen Lukon sihteeri (!) ja maininneensa, että “se Plootuvuorikin pitäisi panna kyytiin, kenraali käskee”.⁶⁸

Ristiriita sisältyi myös Kuussaaren ja Walleniuksen käskysuhteisiin. Kertoessaan olleensa alempana upseerina velvollinen täyttämään kenraalin käskyn Kuussaari unohti kirkkain silmin sotaväen rikoslain selkeän pykälän, jonka mukaan laitonta käskyä ei saa täyttää. Hänelle olisi pitänyt olla selvää, että kyyditykset eivät kuulu sotalaitoksen piiriin eikä esimiehellä voi olla käskyvaltaa niissä asioissa.⁶⁹ Kuussaari

kertoi myös toisaalla “sotilaallisesti totelleensa kenraalin käskyä”, mutta korosti samassa lausunnossaan, että puhuessaan asiasta Jaskarille “sanonnalla ei missään tapauksessa ole mitään lopullisesti tarkoitettu”.⁷⁰

Lausuntonsa lopuksi Kuussaari vakuutti hurskaasti, “ettei hän millään muotoa ollut ottanut osaa kuljetuksen järjestelyyn eikä suunnitteluun”. Ei ihme, että oikeusprosessin kuluessa Ståhlbergin asianajaja Linturi puuskahti tuskastuneena Kuussaaren puolesta jätettyjen kirjelmien olevan “sellaista toivotonta himphamppua, että siitä ei saanut johtavaa ajatusta irti”.⁷¹

Wallenius oli syyllinen Kuussaaren ja Jaskarin yhteistyöhön sikäli, että hän oli keväällä 1930 kehottanut tiedustelutoimistossa työskennellyttä Kuussaarea ottamaan selvää Lapuan liikkeen suunnitelmista ja aikeista. Tässä ominaisuudessa Kuussaari tutustui Jaskariin, joka väitti olevansa hyvissä suhteissa lapualaisiin, ja otti hänet yhteysmieheksen. Wallenius itse tapasi Jaskarin omien sanojensa mukaan kerran. Sen sijaan Kuussaaren välit Jaskariin muodostuivat erittäin läheisiksi: tämä soitti tai vieraili Kuussaaren luona viikoittain.⁷²

Yhteysmiehenä Jaskarista ei näytä olleen juurikaan hyötyä kumpaankaan suuntaan. Lapuan liike ei tuntenut Jaskaria juuri nimeksikään, eikä hän myöskään vierailut johtomiesten luona Pohjanmaalla.⁷³ Näin ollen Jaskari ei voinut mitään oleellisia tietoja välittää yleisesikuntaan. Kuussaaren ja Jaskarin tapaamisten lukuisuudesta päätellen he kuitenkin ilmeisesti löysivät toisistaan aatetovereita. Näyttää todennäköiseltä, että vuoden 1930 poliittinen kuohunta sai aikaan varsin myöhäisen herätyksen Kuussaareissa ja Jaskarissa.

Jaskarin rooli tapauksen selvittelyssä oli niin keskeinen, että usea taho painosti häntä vuosikymmeniä myöhemminkin “kertomaan totuuden”, vaikkapa vain arkistoihin jätettynä dokumenttina.⁷⁴ Vuonna 1954 Jaskari laati selvityksen, joka avattiin Valtionarkistossa 1990-luvun vaihteessa. Kovin vaatimaton ja uusia mutkia tuova kuin Jaskarin asiakirja onkin, siihen sisältyy muutamia kohtia, jotka selventävät ehkä kyydityksen tiettyjä epämääräisyyksiä.

Tunnustuksissaan Jaskari mainitsee “Suomen aktivistien taistelujärjestön”, eräänlaisen salaseuran, jonka jäseneksi hän tuli nimenomaan Kuussaaren välityksellä. Jaskari toteaa, ettei ollut varma Lapuan liikkeen tuesta järjestölle, mutta asenne ei ilmeisesti ollut torjuva. Järjestön jäsenenä oli Jaskarin mukaan muiden muassa kaupunginjohtaja Arvi Hällforsin, tehtailija Rafael Haarlan ja hammaslääkäri Kaapo Orrenmaan lisäksi ”joitakin yleisesikunnan upseereita”. Jaskari kuitenkin korostaa, että kenraali Walleniuksen ja eversti Kuussaaren välit “eivät olleet täysin luottamukselliset aktiivijärjestöä koskevassa asiassa”.⁷⁵ On vaikea päätellä, mitä tuo epämääräinen sanonta merkitsee: eikö Wallenius yleisesikunnan päällikkönä hyväksynyt järjestöä vai oliko upseerien välillä vain joitakin käytäntöä koskevia ristiriitoja? Tämä on ainoa Walleniusta koskeva maininta Jaskarin

lausunnossa. Mitä sitten lienee pääteltävissä siitä, että jätettyään kirjelmänsä arkiston kätköihin odottamaan kuolemaansa Jaskari totesi kenraalitar Anni Walleniukselle, että hän “puhdistaa Walleniuksen maineen”?⁷⁶

Joka tapauksessa salaseura-ajatus selittää hyvin Ståhlberg-juttuun liittyvän sekoilun epämääräisyydet. Asiakirjoissa nimittäin ihmetyttää se, miten Jaskari, joka vain pätkittäin kuuluneen puhelun aikana epäili aluksi Kuussaaren olevan humalassa, ylimalkaan rupesi toteuttamaan tämän erittäin radikaalia “käskyä”. Jaskarin mukaan järjestön salaseuramaiseen luonteeseen kuului se, että jäsenten ei tarvinnut tietää mitään toisistaan: tärkeää oli vain, että jokainen täytti hänelle kuuluvan tai uskotun tehtävän.

Jaskari ei halunnut tietää järjestöstä sen enempää, hänelle riittivät ylimalkaiset tunnukset aktiivisesta isänmaallisuudesta, jääkärihengestä ja suomalaisuudesta. “Kyydityskeskityksen saadessani katsoin siis toimivani salaisen aktivistijärjestön edustajana ja Lapuan liikkeen hengen mukaisesti”, hän totesi.⁷⁷

6

Kaiken kaikkiaan kyydityksen epämääräisyys sai monet piirit epäilemään, että jotain jäi selvittämättä – joidenkin mukaan paljonkin. Samaa on tutkimuksissa epäilty myöhemminkin. Kuten Blomstedt toteaa, kuulusteluissa esiin tullut kuva sattumanvaraisesta mielijohteesta liikkeelle lähteneestä alkeellisesta kyydityksestä ei vastannut sitä dramaattisen salaliiton tunnelmaa, joka maassa kyydityksen jälkeisinä päivinä vallitsi.⁷⁸ Yhteyksiä suuntaan jos toiseenkin ruvettiin kuumeisesti miettimään joka leirissä.

Yleisesikunnan päällikön osallisuus eräässä itsenäisen Suomen suurimassa skandaalissa herätti – kuten Wallenius aavisteli – “kiihkon kotimaassa ja ulkomailla”. Joka puolella spekulointiin suunnitellusta vallankaappauksesta ja sotilasjuntasta, jonka taustavoimaksi arveltiin jopa itseään kenraalia Mannerheimia. Ståhlbergin kyydityksen uskottiin olevan suunniteltu lähtölaukaus muille korkea-arvoisten miesten kyydityksille, jotka johtaisivat Suomen poliittiseen kaaokseen ja sitä kautta tarjoaisivat armeijan johdolle syyn ottaa ohjaimet käsiinsä.⁷⁹

Presidentti Relanderinkin tekivät levottomiksi lukemattomat huhut vallankaappauksesta marraskuun alkupuolelle asti. Erään kuulopuheen mukaan Wallenius olisi Jaskarin pidättämistä seuranneena päivänä tilannut armeijan kemiallisesta laboratorionsa parisensataa kaasupommia, joita “voitiin käyttää kaupungissa ja heittää pommikoneesta”. *Helsingin Sanomien* vallankaappausta käsittelevän artikkelin johdosta Relander mietti: “Eikö tuntuisi varsin luonnolliselta silloin, että saadaan

maahan sellainen ‘levottomuuden’ tila, että siitä ei selvitä muuten kuin sotatilan julistamisen avulla?”

Relander oli kuitenkin sitä mieltä, että Walleniuksella ei välttämättä ollut tarkoituksena panna vallankaappausta toimeen – “tutkimukset osoittavat pikemminkin päinvastaista”.⁸⁰ Vallankaappaushuhut osoittautuivat jälleen kerran perättömiksi. Seikkaperäisissä tutkimuksissa ei – Siltalan osuvan sanonnan mukaan “yleisön pettymykseksi” – ilmaantunut mitään sotaisiin suunnitelmiin tai vallankumousaikeisiin viittaavaa.⁸¹ Tuomioistuinten realistisuutta kuvasi se, että maanpetos- ja kapinasyytteet jätettiin pois alusta alkaen. Mikään tosiseikka ei tukenut muiden johtavien useereiden kuin Kuussaaren ja Walleniuksen osallisuutta.⁸²

Mielenkiintoinen on Hyvämäen esittämä hypoteesi, joka yhdistää mahdollisen halun synnyttää epävarmuutta nimenomaan hallituksen vastaiseen politiikkaan: “Voisi ajatella, että radikaaleilla lapualaisilla, jotka tunsivat pettymystä Svinhufvudin hallitukseen nähden, sekä Walleniuksella ja hänen ‘kamarillallaan’ armeijan johdossa oli tietynlaisia yhteisiä intressejä, joihin ei sopinut hallituksen aseman lujittuminen – mitä lokakuun vaalien tulos edisti. Ilman muuta on selvää, että jos niin huomattavan henkilön kuin Ståhlbergin kyyditystä ei olisi pystytty selvittämään, tämä olisi tuntuvasti heikentänyt hallituksen asemaa lokakuun 20. päivänä kokoontuvan uuden eduskunnan edessä.”⁸³ Vaikka väite ei Ståhlbergin kyydityksen suhteen pitäisikään paikkaansa, se viittaa kuitenkin kiinnostavalla tavalla Walleniuksen ja lapualaisten Mäntsälässä omaksumaan taktiikkaan hallituksen vastaisesta demonstraatiosta.

Toinen “sotilaskamarillan” jälkeen välittömästi epäiltyjen kirjoihin joutunut taho oli Lapuan liike, jonka normaaleihin toimintatapoihin kyyditykset kuuluivat ja jonka alaiseksi järjestöksi myös Suomen Lukko -järjestö laskettiin. Lapuan liikkeen osallisuutta vastaan puhuu se, että liikkeenjohto oli syyskuun puolivälissä antanut selkeän julistuksen lopettaa kyyditykset, eikä niitä ollut sen jälkeen suoritettu. Myös eduskuntavaalien tulos oli Lapuan liikkeelle nimenomaan myönteinen. Olihan liikkeen valtuuskunta paria päivää ennen kyyditystä julilausumassaan ilmaissut tyytyväisyytensä vaalien tulokseen, joka mahdollistaisi talonpoikaismarssissa juhlallisesti julistetun päämäärän eli kommunistilakien toteutumisen.⁸⁴

Pieni, joskin hyvin hatara todiste lapualaisten mukanaolosta on Juha Siltalan esittämä monen mutkan kautta kiertänyt väite, jonka mukaan Lapuan “Sentraali-Santra” olisi kuullut Jaskarin soittaneen Kosolalle kyseisenä yönä ja siellä oleskelleet Herttua ja Ahto Sippola olisivat sen vahvistaneet. Siltala arvelee näiden luulleensa käskyn takana olevan Helsingissä oleilevat lapualaisjohtajat. Näin Siltalan mielestä paradoksaalisesti juuri Lapuan liikkeen organisoimattomuus olisi mahdollistanut organisoidulta näyttäneen kaappauksen. Muista tutkijoista

esimerkiksi Blomstedt ei näe yhteyttä lapualaisiin todistetuksi.⁸⁵

Lähempää tarkasteltuna myös Jaskarin ja Jannen yhteydet Lapuan liikkeen olivat epämääräiset, mikä kylläkin saattaa kertoa ainoastaan Siltalan mainitsemasta organisoimattomuudesta. Jaskarilla ei ollut suhteita liikkeen johtomiehiin, eikä Lapuan liike sympatiseerannut koko Suomen Lukko -järjestöä, jonka puheenjohtaja Pihkalakin “katsoi viisaimmaksi pitää viileähköt välit Jaskariin”.⁸⁶

Myös Jaskarin taustavoimat olivat jostakin syystä monille outoja. Lapuan liikkeen Helsingin iskujoukkona oli alkukesästä toiminut Helsingin Rintamamiesyhdistyksen jäsenistä koottu porukka, joka muilutusaallon aikana järjesti seitsemän kyyditystä. Järjestö oli kuitenkin hajonnut heinäkuun lopulla, ja sen raunioille koottiin loppukesästä nuoremman polven “valkoisista työläisistä” koostuva Kurinpidollinen järjestö eli “K.J.” (!) johon vääpeli Jannékin liittyi. Tyytymättömänä sen sisäisiin järjestelyihin Janné oli tultuaan puheenjohtajaksi organisoinut sen uudelleen ja rekisteröinyt Valvojain kerhon nimellä. Ennen Ståhlbergin kyyditystä uutta järjestöä oli käytetty vain kerran Isänmaallisen vaaliliiton julisteiden jakamiseen.

Omituiseksi Valvojain kerhon teki se, että juuri kukaan ei tuntenut sitä. Vaikka lapualaisten organisoimattomuus olikin tunnettua, niin jotain kertoo se, että Vihtori Herttua ei ollut aiemmin kuullut Jannesta tai tämän järjestöstä mitään. Eräs kyyditsijöistään ei tuntenut koko järjestöä. Eversti Kuussaari ei tuntenut sitä. Alkuperäiset järjestön jäsenet ihmettelivät sen toimintaa, sillä heidän mukaansa Jannella ei ollut yhteyksiä Lapuan liikkeen johtoon.⁸⁷

Kaikkien tämänkaltaisten seikkojen takia ei ole ihme, että Walleniuksen miettiessä vankilassa tapahtumien kulkua epäilykset salaliitoista käännähtivät hänen mielessään toisinpäin. Tökeryydestään päätellen kyydityksen täytyi olla provokaatio häntä itseään, Lapuan liikettä ja/tai johtavia sotilashenkilöitä vastaan! Huonon toteuttamisen lisäksi monet muut seikat puhuivat kenraalille – ja myöhemmin Anni Walleniukselle – petoksen puolesta.⁸⁸

Merkkinä provokaatiosta Wallenius piti sitä, että huhuja vallankaappauksesta oli hänen mukaansa alettu levittää juuri ennen tarkastusmatkaa ja että kyydityksestä tunnuttiin tiedetyn jo etukäteen. Hänen tietojensa mukaan Minna Craucher olisi sanonut viikkoja aikaisemmin “vankilaan tulevan piakkoin korkea-arvoisia vieraita”. EK:n etsivä Kangashauta olisi kuulemma puhunut kyydityksestä jo 10 päivää ennen. Valahtoisien lausunnon mukaan myös Ståhlbergin poika olisi lyönyt kapakassa vetoa, että hänen isänsä kyydittäisiin lähiaikoina.⁸⁹

Syylisiä etsiessään Walleniukset joutuivat kuitenkin monen rintaman taisteluun – ja usealla taholla oli edessä umpikuja.

Ensimmäisiä mieleen tulleita epäiltyjä olivat tietysti kommunistit, joiden puolelta

onnistunut provokaatio olisi ollut pirullisen tehokas keino päästä takaisin vallankahvaan – tai ainakin tuhota Lapuan liike / sotilasjohtajat. Ainoa todistus siitä oli kuitenkin Jaskarin ensimmäisessä kuulustelussa antama selitys, jossa hän kertoi tehneensä kyydityksen kommunistisen *tshekan* palveluksessa ja olleensa aatteellinen kommunisti jo muutaman vuoden. Pöytäkirjoista käy vakuuttavasti ilmi, että kun kuulustelijat alkoivat – olivathan he asiantuntijoita! – tentata Jaskarilta hänen aatteellisia tietojaan, tämän oli tunnustettava selityksensä kestävämmäksi.⁹⁰ Myös tuttujen painostuksella oli osuutensa: Jaskarin isä, heränneitten johtomiehiin kuuluva maanviljelijä, kehotti poikaansa palaamaan totuuden poluille, ja Jannekin oli loukkaantunut siitä, että häntä epäiltiin kommunistien työntekijäksi!⁹¹

Kommunisteilla ja SKP:llä ei tuon ajan politiikassa näytä olleen edes provokaation edellytyksiä. Heidän toimintansa oli sekä hallitusvallan että erityisesti Etsivän Keskuspoliisin ansiosta nujerrettu aika lailla täydellisesti viimeisten kahden vuoden aikana. Sattumalta juuri kyydityksen aikaan lokakuussa 1930 alkoivat suuret ammattijärjestöjen vastaiset oikeudenkäynnit, joihin Etsivä keskuspoliisi oli haastanut noin 2000 ammatillista järjestöä.

Toinen selkeä umpikuja oli Ståhlbergin itsensä syyttäminen provokaatiosta. Vielä *Kyyditys*-teoksessaan (1970) Anni Wallenius itseparantaisesti kehitti teoriaa, jonka mukaan Ståhlberg olisi järjestänyt kyydityksen itse parantaakseen asemiaan tulevissa presidentinvaaleissa. Kenraalitar tulkitsi Ståhlbergin antamaa todistajanlausuntoa kuin piru raamattua löytäen jokaisesta kyyditsijöiden tekemästä töppäyksestäkin tukea teorialleen.⁹²

Totta on, että Ståhlbergin käytös kyyditysmatkalla oli paikoin omalaatuista. Hän oli matkan aikana – Blomstedtin ihannoivan sanonnan mukaan – “ironisen viileä ja pidätty keskustelusta”, ja hän näyttää selvästi olleen haluton saamaan ulkopuolisten apua useista tilaisuuksista huolimatta. Pysähdyttäessä matkalla taajamissa auton lähetyvillä kulki ihmisiä, jopa yksi poliisi, joka olisi ollut mahdollista hälyttää apuun; Mikkelin lähellä sivuutettiin sotilasosasto ilman, että Ståhlberg teki elettäkään kiinnittääkseen sen huomiota. Virallisena syynä oli yhden kyyditsijän esillä pitäminen pistooli. Blomstedtin mukaan syynä käytökseen oli Ståhlbergin jäykkä asenne.⁹³

Vaikuttaa myös siltä, että Ståhlberg varsin hyvin tajusi kyydityksen poliittisen merkityksen – puhuttiinhan matkalla “Vihtorista” ja muusta lapualaisiin viittaavasta. Hän ehkä halusi skandaaliksi ymmärtämänsä teon menevän niin pitkälle kuin mahdollista, totesihan hän lausunnonaan tienneensä koko ajan, että “häntä ei kyydittäisi rajan yli”. Varsin kuvaava oli kyydityksen päätös, jossa pariskunta jäi istumaan vielä joksikin aikaa tyhjään autoon Jannen rientäessä jo omilla asioillaan.⁹⁴

Sen sijaan väite siitä, että jokaista soluaan myöten laillisuusmiehenä tunnettu Ståhlberg olisi pystynyt aikakauden häikäilemättömimpään kierouteen järjestämällä oman kyydityksensä, oli täysin järjetön. Ståhlberghän oli herättänyt jääkärienkin vihan nimenomaan jääräpäisellä ja joustamattomalla laillisuuden noudattamisellaan jo Venäjän vallan aikana. Hän oli lainlaatija ja sen noudattaja, perustuslain kirjoittaja ja juridisten ongelmien analyysoija – ei juonittelija.

Monilta osin provokaatioteoria varsin ilkeästi puhuu puolestaan – siksi huonosti kyyditys sopi oikeistolaisten piirien intresseihin. Jos Lapuan liikkeeseen pyrkivä kenraali Wallenius oli kyydityksen takana, niin hän pystyi erittäin tehokkaasti taittamaan terän nousevan kansanliikkeen voimalta ja tuhoamaan Lapuan liikkeen maineen vuosikymmeniksi eteenpäin. Lapuan liikkeen kannalta Ståhlbergin kyyditys oli täydellinen munaus tai täydellisesti onnistunut mustamaalaus, ja sellaisena se palveli monen etuja.⁹⁵ Myös armeijan johdon maine hallitukselle lojaalina tahona koki kolauksen. Wallenius itse puolestaan sai kilpeensä elinikäisen tahrnan.

Sen sijaan hallitustahojen ja siihen liittyvien piirien etuja kyyditysskandaali palveli hyvin. Erityisesti sisäisestä järjestyksestä huolissaan olevat tahot saivat kyydityksen jälkeen huokausta helpotuksesta. Eräs Walleniuksen syntipukkilistalla korkealle noussut taho olikin Etsivä keskuspoliisi ja sen päällikkö, hänen entinen adjutanttinsa Esko Riecki. Wallenius suhtautui epäillen tämän rooliin tietynlaisena näkymättömänä mutta vahvana taustahahmona. EK:n suhteen Walleniusten teoria oli moniulotteisempi kuin useissa umpikujaan johtaneissa epäilyksissä: nyt ei edellytetty välttämättä aloitetta provokaatioon, vaan vain huonosti toteutetun hankkeen hyväksikäyttöä. Myöhemmistä tutkijoista Hyvämäki on pitänyt huomionarvoisena selitystä, jonka mukaan EK olisi – saatuaan vihiä Sortavalan soitosta – salaa johdatellut jäljet Walleniukseen ja skandaaliin. Wallenius itse väitti Jaskaria entiseksi EK:n etsiväksi.⁹⁶

Hyvämäen perustelu provokaatiolle on se, että EK ja yleisesikunnan valvontatoimisto olivat kaksi likipitään saman tehtävän – vastavakoilun – parissa työtätekevää virastoa. Ankaran kilpailun takia toisen sotkeu-tuminen skandaaliin olisi ollut vastapuolelle tervetullut asia. Laajakantoisempi syy olisi kuitenkin mahdollisuus sisäpoliittisen tilanteen oikaisemiseen, joka pääpiirteissään noudattelisi hallituspiireillekin tervetullutta linjaa.

Laillisuutta kannattavat hallituspiirit olivat syksyn 1930 mittaan joutuneet olemaan jatkuvasti vaikeassa välikädessä lapualaisten vaatimusten kanssa. Aktivistit olivat pitäneet Svinhufvudin hallitusta liian maltillisena ja heikkona, ja eduskunnan hajottamisen jälkeen oli alkanut uusi toimintakausi kyyditysterrereineen – nyt jopa sosialidemokraatteja vastaan, mitä kokoomuslaisetkin pitivät paheksuttavana. Vaikka liike olikin antanut kyydityskieltonsa ja luvannut lopettaa terrorinsa, oli-

vat aktivistit vielä vaalien alla jatkaneet puheitaan kovista otteista: “Seuraavalla kerralla ei äänestetä kynällä vaan kiväärillä”, oli Donner todennut pääministerille. Hallituksen helpotukseksi vaalit olivat päättyneet lapualaisten kannan mukaisesti, mutta oli selvää, että valtansa huomanneet lapuolaiset eivät tyytyisi tulossa oleviin kommunistilakeihinkaan.

Eräänlaisen sivustauhkan muodosti armeija, jonka suhtautumisesta mahdollisessa anarkiatilanteesta ei voitu olla varmoja. Ajatus väkivallan käyttämisestä maan ydinväestönä pidettyjä talonpoikia ja suojeluskuntalaisia vastaan tuntui porvarillisista poliitikoista “groteskilta”. Lisäksi armeijassa, suojeluskunnissa ja poliisissa määräsivät henkilöt, jotka vuoden 1918 sodan voittajina kokivat tämän saavutuksen vaalimisen päävelvollisuudekseen kulloisestakin ministeriöstä riippumatta.

Kommunistien kukistamisen jälkeen Riecki oli yhä enemmän alkanut suunnata tarkkailuaan oikeistopiireistä nousevaa uhkatekijää vastaan. “Valkoisen Suomenkin” kannattajana hänelle oli syntynyt yhä vakaampi käsitys Lapuan liikkeestä häiriötekijänä maan tasapainon kannalta ja siitä, että se johti entistä jyrkempään poliittiseen polarisaatioon odotetun “valkaisun” sijasta: “vaikka olenkin entinen ‘maanpetturi’ - - en hyväksy oikeistolaisten nimelläkään purjehtivia hulinointisuuhtia”, hän painotti laillisuusajatteluaan.

Tältä kannalta Ståhlbergin kyyditysskandaali tuli – järkyttävyydestään huolimatta – myös tervetulleena yllätyksenä hallituspiireille ja EK:lle. Maan poliittiseen ilmapiiriin sillä oli puhdistava vaikutus. Teko herätti monet passiivisetkin piirit näkemään selvästi laittoman toiminnan vaarat ja asettumaan näkyvämmiin demokraattisen järjestelmän kannalle. Kuten presidentti Relander totesi, Ståhlbergin tervetulojuhla Helsingissä yhdisti monia yhteiskuntapiirejä ennennäkemättömällä tavalla.⁹⁷

Walleniuksen osallisuuden myötä päästiin vakauttamaan myös pitkään epävarmana jatkunut tilanne armeijan johdon lojaalisuuden suhteen. Kyyditystä seuranneissa puhdistuksissa potkaistiin johtoportaan Walleniuksen lisäksi muitakin “epävarmoja tapauksia”. Kyyditysjutun onnekkuus kuvastui hyvin siinä nopeudessa, jolla Wallenius heitettiin päällikönpalliltaan. Kun Wallenius pidätettiin 22. lokakuuta, hänet jo viisi päivää myöhemmin erotettiin virastaan – toisin sanoen ennen kuin kuulustelut rikoksen suhteen olivat kunnolla ehtineet päästä edes käyntiin!⁹⁸ Vaikka Korkein oikeus seuraavana vuonna hylkäsi syytteet Walleniuksen osallisuudesta, hän ei enää yleisesikunnan paikkaansa saanut takaisin, sen enempiä kuin muitakaan paikkoja puolustusvoimista tai valtiolta.

Puolustusvoimien ylijohdon uudelleenorganisoinnista oli kyyditykseen asti käyty pinnanaista taistelua, kuten esimerkiksi presidentti Relanderin päiväkirjat kertovat. Sihvoa ja Walleniusta oltiin kampeamassa johtopaikoilta pois, mutta heidän pätevyytensä takia ratkaisuja ei uskallettu tehdä. Nyt presidentti Relanderkin sai

huokaista helpotuksesta: “minulla on aina ollut tietty vastenmielisyys Walleniusta kohtaan, mutta minulle on aina vakuutettu hänen olevan aivan välttämätön kykynsä puolesta olemaan paikallaan”.⁹⁹

Sotaväen päällikkö Sihvo korosti lojaalisuuttaan “ilmiantamalla” Walleniuksen kyyditystä seuranneina päivinä. Hän osasi myös pitää saavuttamastaan luottamuksesta kiinni. On huomattava, että Ståhlbergin kyyditysjupakan jälkeen armeija ei enää muodostanut Suomessa sellaista selkeän yhtenäistä uhkatekijää, jollaiseksi se esimerkiksi edellisten vuosien aikana niin selvästi koettiin. Sihvon melkein päilytykin lojaalisuus tuli selvästi näkyviin Mäntsälän selkkauksen aikana. Armeijan joukko-osastoissa luotettavuus ei ollut yhtä rikkeetöntä.

Kun Walleniuksen osallisuuden “onnekkudesta” puhutaan, ei sovi unohtaa ulkopoliittisia tekijöitä. Wallenius luettiin vanhana jääkäriin Neuvostoliiton vastaisiin heimoaktivisteihin, jotka olivat julkisesti esittäneet päämääränään olevan Suomen “kansallisen elinkysymyksen” ratkaisu. Walleniuksen yhteyksiä Puolan sotilaspireihin ja Suomessa oleskeleviin valkoemigrantteihin oli ilmeisen tahallisesti jopa korostettu, samoin hänen “sotaisuuttaan” idänsuhteissa. Hänen erottamisensa toi helpon ratkaisun myös Suomen ulkopolitiikan kannalta. Walleniusta yleisesikunnan päällikkönä seurannut kenraali Oesch osasi pitää matalaa profiilia julkisessa elämässä.

Niin sopiva kuin provokaatioteoria monella tavalla olisikin, siihen viittaavia todisteita ei juuri löydy Muistiinpanojensa perusteella Rieki vaikuttaa vilpittömältä päälliköltä, jonka salaliittoteoriaa ohimennen kritisoivia kommentteja on vaikea uskoa tarkoitukselliseksi harhaanjohtamiseksi. Provokaatioteorian lähtökohdat näyttävätkin samoilta kuin niiden teorioiden ja huhujen, jotka julkisuudessa koituivat Walleniuksen, suomalaisen upseeriston ja lapualaisten vahingoksi.

Samoin kuin monien kyyditysskandaalista kiinnostuneiden, Walleniuksenkin oli vaikea hyväksyä selitystä, että kaikki oli niin pientä kuin se loppujen lopuksi oli. Jokaiselle ihmiselle luontainen dramatiikan halu antoi niin julkisuudessa kuin Walleniuksen omassakin mielessä pohjaa sille vilpittömälle uskolle, että suurella skandaalilla täytyy olla järkevät perusteet ja laaja taustansa. Kuvaavaa oli, että Wallenius halusi myöhemminkin – tutustuttuaan paljastaviin kuulustelupöytäkirjoihin – nähdä myös Kuussaaren laajamittaisen salaliiton uhrina.¹⁰⁰

Yleisö epäili taustaksi aluksi upseerien salahanketta, ja lopuksi, kun jäljellä ei ollut kuin kaksi hourupäätä ja heidän pikkugangsterinsa, niin “ainakin” Suomen armeijan johtavan kenraalin täytyi olla siinä mukana. Wallenius puolestaan eksyi vainoharhaisten epäilysten labyrinttiin, jossa jokaisen käytävän päässä tuntui olevan vihollinen, mutta josta ei lopulta löytynyt mitään. Suuren salaliiton sijasta käytävän päässä hämöttää kaksi yksinäistä houkkaa, jotka hetken mielihohteessa hakevat yhteyttä toisiinsa. Paljastavuudessaan suorastaan järkyttävä oli Kuussaaren kyydityksen

taustasta antama lausunto, jonka mukaan Helsingissä “ei ollut ketään muutakaan henkilöä (kuin Jaskari), jolle olisin tällaisen kehotuksen antanut”. Kuussaari arveli, että Jaskari voisi asian järjestää, koska Jaskarilla hänen käsityksenä mukaan oli ”jonkinlaisia yhteyksiä” kyyditysjärjestöihin.¹⁰¹

Lausunnossa näkyy kyydityshankkeen koko kuva kaikessa yksinkertaisuudessaan. Mistään muusta kuin mammuttimaiseksi kasvaneesta yksityisestä typeryydestä siinä ei ollut kysymys.

7

Walleniuksen kannalta kuulustelut saivat nurinkurisen luonteen. Siinä, missä teon varsinaiset syntipukit säästyivät julkisesti melko vähällä, hänet suurempana herrana ryvetettiin lehdistössä pahanpäiväisesti. Anni Wallenius kauhisteli sitä, että hänen miehestään tehtiin “mitä typerin presidentinkyyditsijä, vieläpä morsenauhanhävittäjä ja alkoholin väärinkäyttävä”.¹⁰² Tästä kaikesta häntä syytettiin viidessä eri tuomioistuimessa, ja vaikka lopulliset päätökset olivat vapauttavia, hänen mainettaan ei puhdistettu.

Turhaan Wallenius itse yritti todistella viattomuuttaan vankilasta laatimissaan kirjelmässä:

Luulisi toki elämäni – olen 30 vuotta ollut kurinpitovallan alaisena, 12 vuotta koulussa, kolme yliopistossa ja 15 väessä ilman että minua on kertaakaan rangaistu lukuunottamatta yhtä muistutusta koulupoikana – luulisi elämäni ja elämäntyöni osoittavan, etten ole rikollinen enkä siis sellaisena käsiteltävä. Tätä osoittaa myös se tapa, jota olen tässä oikeudenkäynnissä noudattanut, nimittäin, koettanut ottaa mahdollisimman paljon syytä päälleni, koettanut suojata tovereitani, ollut vankeudesta ja raskaista rangaistuksista huolimatta syyttämättä juttuun sekaantuneita silminnähävästä aiheesta huolimatta, en ole hyökännyt viranomaisten enkä niiden antilapualaisten voimien kimppuun, jotka ovat jutun tällaiseksi paisuttaneet. – Herrat! – Minä en ole se mies, joka tässä ryhtyisi teille valehtelemaan!¹⁰³

Julkisuuden riepotelema kenraali sai kuitenkin myös runsaasti tukea tuttavilta ja suurelta yleisöltä. Vankilaan ja erityisesti kotiin tulvi sähköitä, kukkalähetyksiä, kirjeitä ja leikkikaluja lapsille. Vt. maaherra Honkanen (siis vihatun Jalanderin sijainen) soitti Riekiin ja presidentti Relanderin harmistukseksi rouva Walleniukselle: hän valitteli sitä, että poliisit olivat esiintyneet epähienotunteisesti kenraalia kohtaan.¹⁰⁴ Huomi-

onosoitukset olivat jonkinlainen lohtu perheelle, joka kenraalin vankeuden myötä oli joutunut pahaan ahdinkoon. Isän pidättäminen koski erityisesti lapsiin, koska kaverit eivät halunneet leikkiä ”rikollisen” lasten kanssa. Mutta myös taloudellinen tilanne huononi, sillä eläkkeen riistämisen myötä Anni kolmen lapsensa kanssa tuli toimeen miehensä isän – pankinjohtajan – tuella.¹⁰⁵

Walleniuksen oma elämä romahti armeijan johtoportaasta Katajanokan selleihin tutkintovankeuteen, joka kesti yhdeksän kuukautta. Alku oli ankea, kuten odottaa sopi:

15/11 alkaen olen tutkintovanki N:o 7612 selli N:o 95, herrain flyygelissä, kolmannen kerroksen kulmaselli. Selli on niin rauhallinen ja niin kylmä kuin se voi tässä hotellissa olla. Kello 6:n jälkeen ei voi nukkua, vaikka muutoin voisikin, vaikka kuitenkin ei voisi. Yöllä paita, 2 villipaitaa, 4 peitettä, päivällä paita, 3 villapaitaa, 1-2 takkia sekä tarpeen tullen päällystakki. Nautin siitä, että voin syödä niin vähän kuin tahdon, mikä on hyvin vähän. Tämä onkin ainoa nautintoni. Sitä, että asun maksissa, ei voi pitää nautintona. - - Tänään neljä viikkoa vangitsemisestani. En ole vielä oppinut tähän elämään, tullakseen toimeen täytyy joko oppia tekemään työtä tai tylsytymään, toistaiseksi en ole oppinut kumpaakaan.

Walleniuksesta vankila-aikana otetussa kuvassa sellin seinään nojaa epätoivoa ja epätietoisuutta täynnä oleva ylpeä, vahva mies. Samat ristiriitaiset tunteet heijastuvat hänen vankila-aikanaan kirjoittamistaan muistiinpanoista ja kirjeistä. Wallenius totesi joutuneensa kiirastuleen, jota hän sanoo odottaneensa, mutta jonka hän kuitenkin pelkäsi kestävän liian kauan: ”Lapinlahteen saakka – tai tehottomaan aikahukkaan, tylsyyteen.”

Kivikuutiotaan rivattomine ovineen hän kuvasi ärtyneenä huoneeksi, jossa on yksin eikä koskaan ole yksin – tirkistysaukosta saattoi milloin tahansa kurkistaa joku. Hän piti sitä vangille psyykkisesti rasittavimpana piirteenä: vapauden lisäksi vangilta riistettiin yksinäisyydenkin oikeus. ”Yksinäiskoppia (eristystä) pidetään järjestysrangaistuksena, vieläpä sikäli kovana, että se voi sekoittaa järjen. Minun kehitykseni kulkee juuri yksinäisyyttä kohti. Jos minulle pakotettaisiin koppitoveri, minä varmasti joko tulisin hulluksi tai tappaisin sen, tekisin minkä rikoksen tahansa saadakseni olla yksin.”

Walleniuksen kirjoituksissa heijastuu epätoivo, jonka teki erityisen ahdistavaksi vankilassaolon liikkumattomuus. Vapautumisesta ei ollut tietoa: se saattoi tapahtua huomenna tai vasta kuukausien kuluttua. Hän tiesi julkisuudessa käytävän kiivasta debattia yleensä hänen vahingokseen. Kokeneen sotilaan oli vaikea istua sen ulkopuolella kädet ristissä voimatta tehdä mitään. Eniten häntä vaivasi vaimon ja lasten kohtalo; hehän joutuivat kärsimään mustamaalauksesta välittömimmin. Toisaalta oli selvää, että häntä masensi oman sotilasuran katkeaminen ja joutuminen lehdistön ja muun julkisuuden ryöpyttäväksi teosta, johon hän ei omasta mielestään ollut syyllinen. Häntä väsyttivät pitkät kuulustelut ja viimeisten

kuukausien unettomat yöt.

Seuraan työntyi kuolema vaihtelevin kasvoihin, milloin epätoivosta, milloin yhtä äkkisestä raukeudesta syntyvä:

Jokaisen sellin inventaarioon kuuluu nurkassa kyyristelevä itsemurhapiru, joka kirjaa lukiessa äkkiä pyyhkäisee sivut puhtaiksi ja istahtaa keskelle lehteä irvistelemään tai loikkaa keskelle puolivalmista ajatusta – satoja kertoja joka ikinen päivä ja yö.

Kuolema hahmottuu ystäväksi, ystävälliseksi kalpeaksi hopeakasvoksi, viisaannäköiseksi vanhemmaksi mieheksi, jolla on katkera piirre suun vaiheella ja ystävällinen syvästi ymmärtävä hymy. Ajatushan on minulle vanha tuttu. - - Kuinka usein olenkaan parhaina päivinäni kuvitellut, miten minut löydetään virkahuoneestani yleisesikunnassa, verinen pää vaipuneena kirjoituspöydälleni Karjalan kannaksen kartalle. -Enkä kuitenkaan voi tehdä sitä, kun perheeni ei silloin saisi henkivakuutustakaan.

En ole suinkaan rauhaton tätä kirjoittaessani tai edes millään tavoin synkkä. Mutta usein toistuu – toisina päivinä tuhansia kertoja -kuolema, kuolema...

Zarathustra valittaa: ”Mutta piru ei ole milloinkaan paikalla, kun sitä tarvitaan, tuo kirottu kääpiö ja kumpurajalka.”

Minulle, joka olen elämässäni kärsinyt paljon nälkää enkä sittenkään oppinut välittämään ruuasta, on nälkä ainoa sovelias itsemurhan muoto, varsinkin kun sanomalehdetkään eivät silloin voi väittää minun kuolleen ”äkilliseen mielenhäiriöön.”¹⁰⁶

Vähitellen Wallenius alkoi kuitenkin päästä jaloilleen – etenkin kun hän tunsikin olevansa syytön. ”Vankilassa joko luhistuu tai kehittyy; siinä on vain kaksi mahdollisuutta”, hän totesi myöhemmin.¹⁰⁷

Kenraali tottui varsin pian vankilan rutiineihin, sillä hänelle kehittyi hyvät suhteet vartijoiden ja virkailijoiden kanssa. Myös muiden vankien kanssa hän tuli omien sanojensa mukaan hyvin toimeen – kuuluihan hän poliittisena vankina murhaajien kanssa yläluokkaan! Alaluokan muodostivat ”varkaat, rahanväärentäjät sekä kavaltajat kuten nimismiehet ja kruununvoudit”. Juttelun lisäksi Wallenius oppi tutustumaan vankilamaailmaan morsetuksen avulla, jolla ”ammattivangit” keskenään keskustelivat. Hän löysi vankilayhteisöstä jälleen yhden ihanteensa mukaisen tasa-arvoisen järjestelmän, jossa ”puoluerajoja ei tunnettu”.

Usein iltaisin muista selleistä kuului haikeita lauluja, jotka toivat hänelle mieleen kesäiltojen tunnelmat Missen juoksuhaudoissa. “Joskus sattuuikin jotain mielenkiintoista, vaikkakin harvoin: joku yrittää hirttäytyä tai tulee hulluksi.” Eräänä iltana naisvankien yltyessä “morsianten flyygelistä” huutelemaan rivouksia alapuolella asuva vanki karjaisi: – Hiljaa huorat ja varkaat, että murhaajat saavat nukkua! Enimmäkseen elämä oli kuitenkin tylsää. Viereisen sellin käsilaukkujen ryöstäjä naputteli morseaakosilla leikkiä, jossa toinen naputti “haista” ja toinen siihen vastauksen. Toisena päivänä huomionarvoinen tapaus oli piski, joka ulvoi melankoolisesti ulkona – Wallenius alkoi pitää siitä kirjaa: iltakahdeksan ja aamukolmen välillä se ulvoi 244 kertaa.

Päiväkirjanomaisten merkintöjen lisäksi Walleniuksen kirjallisiin töihin kuuluivat jatkuvat puolustuslausuntojen kirjoittamiset milloin millekin oikeusasteelle ja viranomaiselle. Niiden lisäksi hän maanisesti kirjoitteli omaan käyttöönsä paperille ajatuksiaan kyyditysjupakasta. Hän kirjoitteli epäilyksiään, päättelyjä epäjohdonmukaisuuksista todistajanlausunnoissa ja vanhoista kaunoista.

Kaikki johti kuitenkin vain katkeruuteen – hänen mielestään oikeutettuun sellaiseen. “Luulin tässä maassa olevan oikeutta, mutta täällä onkin vain laki – lex mortalis”, hän kirjoitti. Hän koki tulleen heitetyksi yli laidan, niin uransa suhteen kuin yleisessäkin katsannossa. “Osa Suomen kansaa nauttii väärentämättömästä vahingonilosta, osa nukkuu.” Hänessä nousi pintaan vanha, jo jääkäriajoilta periytyvä tympeys suomalaisiin, jotka kyllä ottivat valmiina vastaan kaikkia etuisuuksia, mutta saattoivat kevyesti uhrata niiden edestä taistelleet säilyttääkseen oman rauhansa:

Minähän tunnen tämän rakkaan kansani. Muistan sotavuosilta, kun tulin maahani, maailmansodan rintamilta, miten se ajatti minua pitkin Lapin erämaita kirgiiseillä ja poliisikoirilla tai myi minua santarmeille 30 hopeapeningistä. Silloinhan tunturinnokassa Tornionjoen kairalla, josta näköala oli valtaisa laaksomaihin, tunteemme tiivistyivät määritelmään: kaunis on tämä maa, mutta hattumainen sen kansa.¹⁰⁸

Vankila-aika osoitti kuitenkin hänen henkisen vahvuutensa. Masennus vaihtui katkeruudeksi, katkeruus jonkinlaiseksi etäisyydeksi omasta itsestä ja omista ongelmista. “Olen aina kestänyt hymyillen ruumiillisia kärsimyksiä, nyt alan kestämaan hymyillen myös sielullisia. – Pääni on kylmä. Kuka on tuo vieras mies, joka nojaa päätään sellin seinään, seuraan huvitettuna hänen ajatuksiaan ja tekojaan.” Hän kehitti ulkopuolisuudesta jopa elämänohjeita: “Katsele kaikkea, mitä tapahtuu, maalattuna, elottomana kuvana; äläkä anna sen vaikuttaa itseesi. – Anna ajan vierä ohitsesi kuin virta.” Etäisyys asioihin käänsi hänen näkökulmansa päivänpolttaviin tapahtumiinkin lähinnä huvittuneeksi:

Suomen kansa näyttää olevan entistä toimekkaammalla tuulella, se koettaa kaikin voimin saada riistetyksi minulta viimeisetkin rippeet siitä kylläkin kyseenalaisesta kunniasta, joka minulla mahdollisesti vielä olisi jäljellä, ja toivoo vilpittömästi ja hartaasti, että saisin istu, mahdollisimman monta vuotta kuritushuoneessa, koska muka olen kääntänyt peukaloni alaspäin, kun ‘kansa on vaatinut sirkushuveja’. Eloisasti tulee mieleeni kansanvallan aika Ateenassa nahkuri Kleionin pauhatessa puhujakorokkeella Pryxissä ja ohjaillessa varmallalla kädellä ateenalaisia kohtaloita lopullista tuhoa kohti.

Sokrateen selliin sentään tuotiin myrkkypikari. Jos täällä olisi asian laita sama, onkisin kai minäkin jo taimenia Hadeksen virrasta, mutta sotilaan ei sovi kaivaa valtimoaan tylsällä haarukalla. Aion pahoittaa kansan mieltä sitä paitsi sillä, että en tapa itseäni. Vahinko etusivun kolmen palstan rubriikkeja.¹⁰⁹

Tutkintovankina Wallenius sai polttaa varjotonta lamppuaan öisinkin – ja sen hän innokkaasti teki. Hän luki paljon pitääkseen itsensä vireänä, kuukaudessa 8000 sivua vaimonsa kirjastoista kantamaa kirjallisuutta, lainasipa hän muutaman kirjan kuulustelijana toimineelta päällikkö Riekiltäkin. Hän kävi mielellään läpi suurmiesten elämäkertoja, Garibaldista ja Napoleonista Zarathustraan, Dshingis-kaanista Mahatma Gandhiin. Hän luki jääkäreistä tehdyt kirjat, tutustui uuteen suomalaiseen kirjallisuuteen – tietysti oman siipensä sellaiseen: Seppäseen, Haarlaan, Järventaukseen. Kaukoitää käsittelevistä kirjoista hän sai myös ensimmäisen sytykkeen vuosikymmenen lopulla toteutuneisiin matkoihin idän eksoottisiin maihin.

Saksan- ja ruotsinkielisiä kirjoja hän luki sujuvasti, mutta englannin kieltä hän rupesi nyt opiskelemaan sanakirjan avulla, monen tunnin vuorokausivauhdilla – hänhän ei ollut lukenut englantia koulussa eikä yliopistossa. Opiskelutahti oli niin tiivis, että hän vapauduttuaan osasi 10 000 sanaa eikä tarvinnut normaaliin lukemiseen sanakirjaa.¹¹⁰ Puhumaan hän sen sijaan ei oppinut, ja joutui vielä talvisodan tiedotustilaisuuksissaan valittelemaan englannintaitoaan ja puhumaan pelkästään saksaksi.

Henkinen etäytyminen omista ongelmista opetti Walleniuksen irrottautumaan arjesta: “Vanki on uneksija. En tosin uskalla ajatella menneisyyttä, tulevaisuutta enkä nykyisyyttä, vaan irrallisia, ilman kausaalilyhteyttä olevia elämänepisodeja. Toistaiseksi en vielä voi ajatella niitä ilman itseäni, mutta harjoitan itseäni siihen parhailaan.” Uneksiminen johti hänet luonnon pariin, menneisyyteen: sellinsä yksinäisyydessä hän alkoi kuulla lokkien kirkuvan suurin joukoin, muistaa pääsiäispäiviä ja öitä Heinäsaarilla tasan kymmenen vuotta sitten. Hän haaveili lohenlihakaristyksestä tai muisteli saaren itäpään vesijätön ihmeellistä merielämää simpukoineen, taskurapuihineen, meritähtineen ja merisiileineen...

Tutkintovankeudessa, uransa pohjalla Wallenius palasi kirjoittamisen pariin. Se

oli jäänyt häneltä kokonaan jääkäriajan jälkeen. Tavallisten mietelmien lisäksi hän alkoi hahmotella paperille muistojaan Lapin erämaista ja Moskun kanssa tehdyistä retkistä Petsamoon. Eräässä kirjeessään hän kuvaa hyvin tunnelmiaan ja “pakene- mistaan” mielikuvituksessaan pohjoiseen:

- - istun yöllä kun kaikki on hiljaista kääriintyneenä koltanraanuun, joka minulla on peittona täällä, polttelen lapinpiippuani (sitä, jonka varsi on villijoutsenen siipiluusta), haistelen termospullosta mustaa kahvia ja suljen silmäni -, etten näe tämän kivikuutioni seiniä, en kaltereita, enkä ovea, jossa ei ole ovenripaa.

Petsamon kirjoitelmat alkoivat laajeta novelleiksi, joita rupesi kertymään kuukausien varrella lukuisia. Ollakseen kuvauksissaan tarkka hän kirjoitti Moskulle kirjeenkin kysyen yksityiskohtia joistakin asioista tai tarinoista. Vankilassa ollessaan Wallenius kirjoitti omien sanojensa mukaan pääosan ensimmäisestä teoksestaan, joka pari vuotta myöhemmin ilmestyi nimellä *Ihmismetsästäjiä ja erämiehiä*. Kirjaston töihinkin hän pyrki, mutta johtaja ei muusta myötämielisyystään huolimatta siihen tohtinut suostua. Iltarukousta vangeille Wallenius sentään pääsi kerran pitämään.¹¹¹

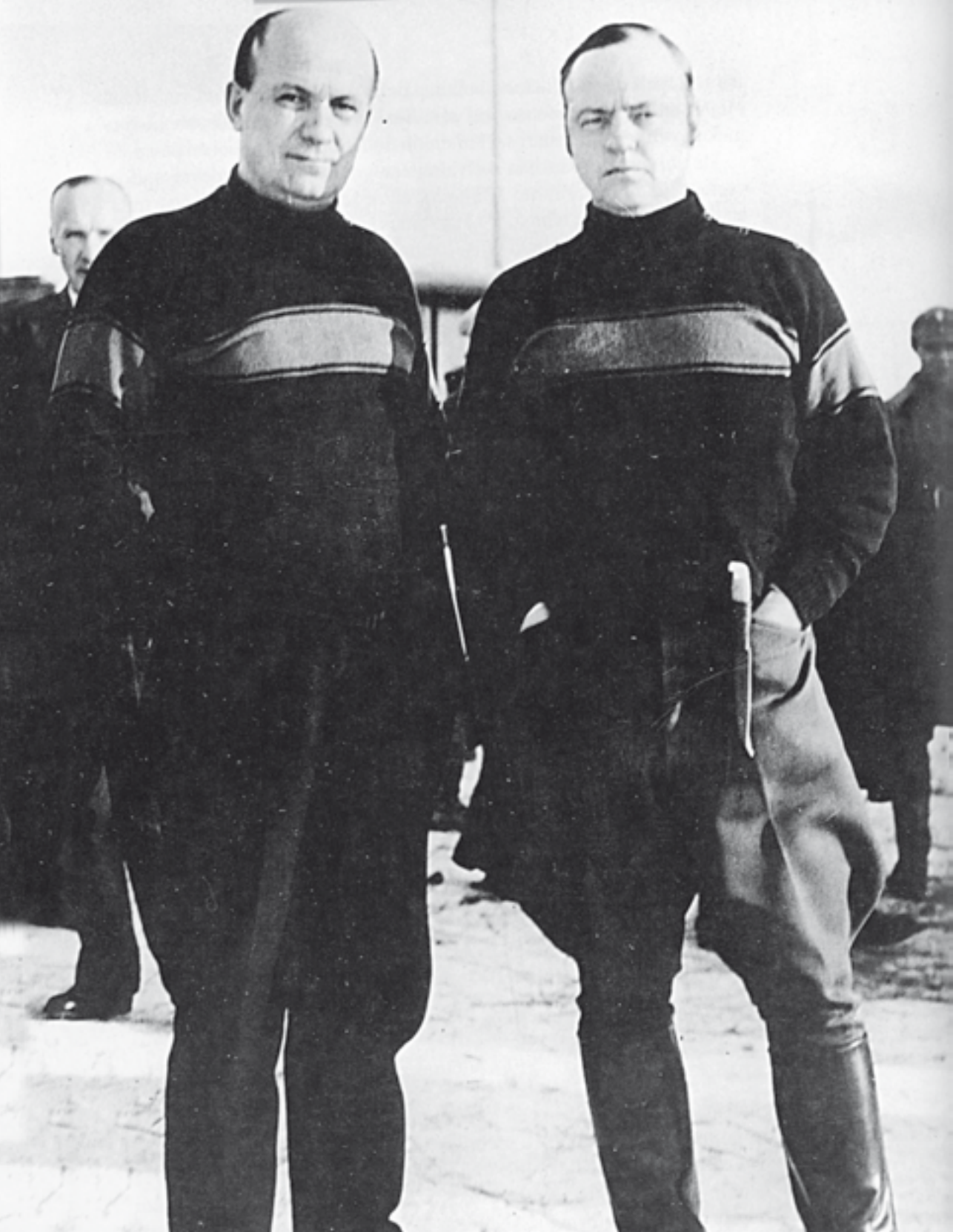
Vankeuden jatkuessa ja katkeruuden pikkuhiljaa kaikotessa Wallenius alkoi uskoa elämänkohtaloon: “Tulen yhä vakuuttuneemmaksi siitä, että tämä ihmeellinen tapahtumasarja on Kaitselmuksen määräämä ja että olen ollut välikappale kohtalon kädessä”, hän kirjoitti vaimolleen.¹¹² Wallenius ei itse omien sanojensa mukaan koskaan ymmärtänyt runoutta – siitä huolimatta hän muistiinpanoihinsa siteerasi norjalaisen Ronald Fangenin runoa, joka kuvasi terävästi hänen omia tuntemuksiaan:

Jumalan myllyt
Jumalan myllyt
Jumalan myllyt jauhavat hitaasti, mutta jauhavat,
jauhavat
aika rientää
kohtaloon, palkkiotaan ei vältä kenkään
ei vältä tuomiota tai siunausta
jauhavat, jauhavat Jumalan myllyt¹¹³

Kenraalin runsaat kahdeksan kuukautta kestänyt tutkintovankeus päättyi 15. heinäkuuta 1931 Korkeimman oikeuden vapautettua hänet syytteistä. Hän vastaanotti tavaransa, pukeutui väljäksi käyneeseen tummaan pukuunsa ja astui vaatimattomasta

puuportista vapauteen. Hänen istuessaan vaimonsa kanssa juhla-aterialla Esplanadin kappelissa armeijan ylikapellimestari kääntyi heihin päin ja soitti *Jääkärien mars-sin*. Se oli liikuttava tervetuloitovotus siviiliin. Walleniuksen saaman tiedon mukaan ylikapellimestari sai myöhemmin nuhteet teostaan.¹¹⁴

Muistiinpanoissaan hän oli valmistautunut ottamaan tulevaisuuden vastaan ilman katkeruutta: “Tärkeintä ei ole se, mitä on tehnyt, vaan mitä tekee siitä, mitä on tehnyt.”¹¹⁵ Hän ei arvannut, kuinka vaikeaa ohjeen toteuttaminen käytännössä tulisi olemaan.

Lapualta Mäntsälään (1931-32)

Mäntsälän kapinan johtajiksi nousivat Ohkolan välikohtauksen jälkeen Lapuan liikkeen johtomiehet Vihtori Kosola ja K.M. Wallenius. Suojeluskuntapukujen sijasta johtajat pukeutuivat jussipaitoihin. Työväen arkisto.

1

Vapauduttuaan vankilasta yhdeksän kuukauden tutkintovankeuden jälkeen Wallenius huomasi muutamassa päivässä todellisuuden koko ankeuden.

Tultuaan heti kyydityksen jälkeen erotetuksi virastaan hän oli menettänyt palkkatulonsa ja virka-asuntonsa paria kuukautta myöhemmin. Hallitus pyrki eväämään myös hänen oikeutensa eläkkeeseen, mutta siinä se ei onnistunut. Eläke oli kuitenkin – sitten kun hän rupesi sitä saamaan – varsin pieni, koska hänellä oli vain 12 vuoden mittainen ura valtion palveluksessa.

Heti vapautumisensa jälkeen Wallenius meni “linnasta linnaan” tapaamaan tasavallan presidentti Svinhufvudia. Hän pyysi presidenttiä palauttamaan hänet yleisesikunnan päällikön virkaansa Korkeimman oikeuden vapauttavan päätöksen perusteella. Wallenius kertoo presidentin venytelleen sanojaan mutisten lopuksi, että “odotellaan nyt, katsotaan parisen vuotta, sittenhän voin antaa vaikkapa divisioonan”. Puhe siirtyi lohivapoihin ja perhoihin, ja niine hyvineen Wallenius sai poistua. Muutakaan työtä hänelle ei tuntunut heruvan – “kyyditsijän” maine ei houkuttellut yhtiöitä eikä yrittäjiä häntä palkkaamaan.¹

Olot entisen kenraalin perheessä muodostuivat ankeiksi. Myöhemmin Wallenius selitti vaikeiden aikojen olevan “tietysti jokaiselle ihmiselle terveellisiä ja lisäävän kokemuksia”. Hän vitsaili, että hänen oli ryhdyttävä hätätilassa tekemään kirjoja – hänhän jatkoi syksyllä novellikokoelmansa kirjoittamista. Mutta arkitodellisuus

koetteli etenkin perhettä. Eräänä päivänä hänen vanhin tyttärensä kieltäytyi jopa menemästä kouluun rikkinäisten kenkiensä takia. Varaa ei ollut edes raitiovaunulipuun, kenraalinkin oli käveltävä työnhakuun Töölöstä keskustaan.²

Syksyn kuluessa Lapuan liikkeen nuorempi polvi – Jussi Muilu kärjessä – kääntyi Walleniuksen puoleen ehdottaen hänelle kansanliikkeen pääsihteerin paikkaa. Tarjous oli työttömälle mieluinen, tarkoittihan se palkallista tointa. Seuraavana päivänä hän vieraili Helsingissä käymässä olevan Lapuan sisärenkaan luona, jossa oli kuitenkin Walleniusta vastustavia voimia, erityisesti liikkeen äärimmäisyysmies Kai Donner. Wallenius otettiin pääsihteeriksi, mutta palkkaa ei maksanut Lapuan liike, vaan Pohjanmaan nuorten joukko: nämä pulittivat vaatimattoman palkan yhdessä omista taskuistaan.³

Uuden pääsihteerin toimisto perustettiin Kosolan talon kahteen vinttikamariin Lapualle, jonne Wallenius muutti työsuhteen alkaessa marraskuun alussa 1931. Pääsihteerin toimenkuvaan kuului Lapuan liikkeen toimiston hoitaminen, käytännön työt ja liikkeen järjestelyasiat. Niiden lisäksi pääsihteerin kontolle tulivat edustusasiat, sillä Walleniusta haastettiin puhujamatkoille ympäri maata niin usein, että varsinaiselle rutiinityölle ei ollut jäää aikaa.⁴

Nuoret lapualaiset olivat halunneet pääsihteerin lähinnä selkeyttämään liikkeen linjaa ja organisaatiota, joka – kuten Ståhlbergin kyyditysasiassakin niin selvästi tuli ilmi – oli epämääräinen ja hajanainen. Wallenius ryhtyi tarkokkaasti parantamaan liikkeen imagoa. Vahvan organisointityön ohessa symbolinen toimenpide heti aluksi oli se, että hän pyrki eroon Minna Craucherista, epämääräisessä maineessa olevasta salonginpitäjästä. Walleniuksen mukaan tämä veti huulesta vuorineuvoksia ja poliitikkoja sekä keräsi Lapuan liikkeelle rahaa ehkä rikollisilla keinoilla.

Madame Craucher, josta käytettiin myös nimeä ”Kapteeni”, oli vuonna 1930 määrätietoisesti pyrkinyt Lapuan liikkeeseen ja päässyt Vihtoreiden eli Kosolan ja Koiviston suosioon. Hän toimi ilmoitushankkijana Aktivistilehdelle ja lahjoitusten kerääjänä lapualaisille. Craucherin toimien epämääräisyys antoi aihetta epäilyksiin esimerkiksi liikkeen varainkäytöstä, mutta Vihtorien suosion takia Madamea ei saatu erotetuksi liikkeen piiristä. Muiden toimien ohella Craucherilla oli haaveita merkittävämmästäkin roolista liikkeessä, kuten esimerkiksi hänen suunnittelemansa alkeellinen organisaatiokaava kertoi.

Päästäkseen uuden pääsihteerin suosioon Craucher oli hommannut paitsi komean kukkatervehdyksen, myös hienot konttorikalustot Walleniuksen Lapuan virkahuoneeseen. Se ei kuitenkaan auttanut, sillä Matti Malkamäen avulla Wallenius alkoi taivutella Vihtoreita suostumaan erottamiseen. Selénin sanoin ”Kosolan ja Koiviston vierottaminen ‘kapteenista’ oli kova urakka topakalle pääsihteerillekin”, mutta lopulta asia meni johtokunnassa läpi pelkkänä ilmoitusasiana otsikolla ”Nti Craucherin

poistaminen”. Tästä tuli Walleniuksen ankara vihamies, joka Mäntsälän kahakan aikaan teki kaikkensa vahingoittaakseen hänen mainettaan.⁵

Kun Wallenius yleisesikunnan päällikkönä oli tehnyt työtä suurten puolustusprojektien parissa ilman että niitä julkisuudessa juurikaan huomioitiin, Lapuan liikkeen pääsihteeriksi tultuaan hän joutui pienimmistäkin toimenpiteistä vallankaappauksesta epäiltyjen syntilistalle. Hänen ahkeraa liikkumistaan puhujamatkoilla pidettiin epäilyttävänä merkinä, jonka monet tahot tulkitsivat vallankumousaikeiksi. Etsivä keskuspoliisi tiesi vuodenvaihteessa Walleniuksen – lapualaisen päälehden Ajan Sanan päätoimittajan Somersalon kanssa – ”touhuavan kovasti”⁶

Varsinaisen järkytyksen epäileville tahoille olisivat varmasti tuottaneet Walleniuksen organisaatiosuunnitelmat, joista julkisuudessa ei kuitenkaan vielä tiedetty mitään. Vanhana yleisesikuntaupseerina Wallenius nimittäin heti tultuaan rupesi tehostamaan liikkeen toimintavalmiutta. Liikkeen rakenne oli hänen mielestään löyhä – ”tai oikeastaan siinä ei ollut mitään rakennetta”: kaikki toiminta tähän asti oli rakentunut teoille ja innostukselle. Walleniuksen lähtökohtana oli se, että Lapuan liike ei voinut menestyä puolueena – kuten IKL sittemmin osoitti –, vaan että sen oli toimittava ”organisaatiomielessä” ja pystyttävä kokoamaan melko nopeasti järjestettyihin tilaisuuksiin joukkonsa mahdollisimman tehokkaasti. Ensimmäisinä kuukausinaan hän suunnitteli tukimiesjärjestelmän: sen mukaan jokaisen alaostaston alueella piti olla kolme valittua miestä, jotka muodostaisivat paikkakunnalla varsinaisen toimeenpanevan elimen, ”eksekutiivikomitean”. Näin Wallenius toi tavallaan yleisesikunnan aluejärjestelmäsuunnitelman Lapuan liikkeen perustaksi.⁷

Niin sotilaallinen kuin Walleniuksen järjestelmä olikin, on kyseenalaista, missä tarkoituksessa sitä oli ajateltu käytettäväksi. Saadessaan asiaa koskevan päiväkäskyn, jossa tivattiin yhteystietoja ”varmoista” Lapuan liikkeen kannattajista ja heidän lukumäärästään, Kai Donner tulkitsi sen heti niin, että Wallenius oli ottanut johdon käsiinsä ja että Lapuan liikkeenjohto suunnitteli toimintaa lähitulevaisuudessa. Donner kävi juoruaamassa asiasta jopa presidentti Svinhufvudille ja mahdollisesti Etsivälle Keskuspoliisille.

Martti Ahti on kuitenkin viitannut siihen tulkintaan, että päiväkäskyn perusteella Wallenius olisi saanut pontta siihen organisointityöhön, johon hänet oli kiinnitetty. ”Miten muuten sotilas organisoisi kuin sotilaallisesti?” hän kysyy. Toinen poliittisen liikehdinnän tutkija Kari Selén on puolestaan ihmetellyt, ”pystyisikö uutterinkaan yleisesikuntaupseeri saamaan moista organisaatiota kaappauskelpoiseksi kaikessa hiljaisuudessa parissa kolmessa viikossa. Tuskin.”⁸

Walleniuksen suunnitelman tarkoituksena oli ehkä olla toimivampi versio niistä suureellisista, mutta kaavamaisista suunnitelmista, joita Lapuan liikkeen piirissä oli jo

Lapualaisjohtoa vuonna 1932 ennen kahinaa: vasemmalta Walde Sario, K. R. Kares, pääsihteeri Wallenius, Vihtori Kosola, Iivari Koivisto ja tuntematon. Pietinen/Museovirasto.

Viimeinen kokous Mäntsälän kapinan aikana: Kosola, Sario, Wallenius, Paavo Susitaival ja Koivisto. Pietinen/Museovirasto.

edellisenä kesänä tehty. Näiden ilmentymä oli ilmeisesti Craucherin laatima organisaatiokaavio, jonka Wallenius näki vasta tammikuussa ja jota hän piti "lapsellisena". Päiväkäsryllä muodostettiin ilmeisesti perustaa sille kokoukselle, joka kutsuttiin koolle helmikuun lopuksi. Eri paikkakunnilta saapuvien edustajien oli määrä saada kokouksessa luoduksi Walleniuksen järjestelmä käytännössä. Mäntsälän kriisin takia kokousta ei kuitenkaan koskaan pidetty.⁹

Vallankumoushuhuja oli julkisuudessa liikkeellä taas koko syksyn ajan. Kommunistilakien, sotalain ja presidentin valtuuksia laajentaneen tasavallan suojelulain säätäminen edellisenä syksynä ei ollut riittänyt Lapuan liikkeelle, joka yhdessä samanmielisen pulaliikkeen kanssa aiheutti levottomuuksia ja mielenosoituksia useilla paikkakunnilla. Esimerkiksi marraskuun alussa Helsingin Sanomissa esittämässään vallankumousepäilyissä Eljas Erkkö piti vaarallisena sitä, että voimistunut kansanliike pyrki järjestäytymään suojeluskuntapiireittäin, joiden hallussa olevat aseet olivat vaikeasti kontrolloitavissa.

Joissakin huhuissa vallankumouksen ajankohdaksi arveltiin helmikuuta, minkä takia Walleniuksen puhujamatkat Itä-Suomessa kuun alussa pantiin tarkasti merkille.¹⁰ Vallankumoushuhujen takia Mäntsälän kahakka tulikin monelle pelästyksenä, sillä Ohkolasta kantautuneet epämääräiset tiedot tuhansista aseistautuneista miehistä saivat monet ajattelemaan "sen" nyt alkaneen. Lapuan liikkeen johdolle Ohkolan välikohtaus tuli – jos ei yllätyksenä, niin – tietystä määrin odottamattomana ja epämiellyttävänä kriisinä. Kuten tutkijat ovat todenneet, Lapuan liikkeen johdolla ei sinällään ollut osaa eikä arpaa Mäntsälän selkkauksen puhkeamisessa.¹¹ Tiukan "lapualaisen hengen" vaikutuksessa se kuitenkin tapahtui, ja sen seurauksena Lapuan liikkeen johto asettui yhtenäisenä välikohtauksen aiheuttajien puolustajaksi.

Lapualaisten toiminnassa oli viimeistään edellisenä syksynä tapahtunut se muutos, että provokaatioiden kohteiksi – sen jälkeen kun kommunisteista ei syntypukeiksi enää selvästikään ollut – joutuivat yhä enemmän sosialidemokraatit. Näiden toiminnalle hallitus oli antanut tilaa myöntämällä heille lupia kommunisteilta kiellettyjen työväentalojen käyttämiseen. Esimerkiksi Mäntsälän seudulla oli ollut levotonta jo joulukuusta lähtien, kun lapualaismieliset oikeistolaiset usealla paikkakunnalla vandalisoivat ja naulasivat kiinni työväentaloja. Helmikuussa varsinaisen ongelman aiheutti oikeistopiirien aikomus saada sosialidemokraatti Mikko Erichin puhetilaisuus kokonaan estetyksi. Kuun alussa iltamat saatiin vielä siirrettyiksi, mutta kuun lopulle aiotuista iltamista Erichin puheineen kehkeytyi suorastaan arvovaltakiista, jonka toisessa päässä – Erichin puolustajana – epäiltiin olevan jopa sisäasiainministeri von Bornin, maaherra Jalanderista puhumattakaan.

Walleniuksen helmikuu oli vallankumoushuhuista huolimatta sujunut rauhallisissa merkeissä. Alkukuusta Itä-Suomeen tehdyn puhekierroksen jälkeen hän oli perheineen lähtenyt lomalle kotiseudulle, vanhaan kunnon Peonsaareen. Hänen omien sanojensa mukaan tarkoitus oli viettää erämaan kätöksässä, puhelittomassa talossa, kaksi viikkoa, siis lähes kuukauden loppuun.¹²

Loman keskeytti kuitenkin työpaikkatarjous. Hän sai mökille veljensä välityksellä sanan, jonka mukaan hänelle tarjottiin työtä teollisuuden palveluksesta, Enso-Gutzeitilta, ja sen takia hänen olisi oltava Helsingissä 24. helmikuuta. Wallenius matkusti Helsinkiin sovituksi päiväksi ja sopi yhtiön johtajan kanssa ottavansa tehtävän vastaan kahden kuukauden kuluttua. Siinä ajassa hän katsoi saavansa Lapuan liikkeen organisoinnin kutakuinkin kuntoon.¹³

Myöhemmin kävi selväksi, että kyseessä oli valetyöpaikka, jota itsensä presidentin taustatuella tarjottiin Walleniukselle, jotta tämä saataisiin pois “vaarallisesta” paikastaan Lapuan liikkeessä.¹⁴

Tiedon perusteella Wallenius itse sai myöhemmin aiheen arvella kutsun juuri Ohkolan välikohtauksen alla olleen provokaatio, jolla hänet yritettiin saada “taas” tapahtumapaikalle juuri kriisiin syttyessä.¹⁵ Toisaalta on hyvin mahdollista, että vilpittömästi Walleniuksen “rauhottamiseen” tähdänneet työpaikan tarjoajat todellakin vahingossa kutsuivat hänet ennen aikojaan keskelle tapahtumia.

Helsingissä Wallenius tapasi sattumalta mäntsäläläisten lähetystön, joka oli ollut esittelemässä näkemyksiään hallituspiireille ja presidentille. Erämaan rauhasta kiihkoisan tunnelman keskelle joutunut Wallenius pyysi – tai suorastaan käski – mäntsäläläisiä rauhoittamaan, kuten useampikin paikalla ollut tiesi kertoa. Hän vaati lähetystöltä lupauksen, että väkivaltaisuuksiin ei ryhdyttäisi.¹⁶

Tilanteesta Mäntsälässä oli kuitenkin ehtinyt muodostua periaatteellinen riita, jossa äärioikeistolaiset eivät aikoneet antaa periksi. Mäntsäläläiset maanviljelijät Albert Vuori ja Tauno Talanterä olivat tiukasti sitä mieltä, että “punaisiin liittynyt luopio”, entinen kokoomuslainen Erich ei puhuisi Mäntsälässä. Liikehdinnän eräinä moottoreina ja toimeenpanijoina olivat vanhat Lapuan aktiivit Artturi Vuorimaa ja Kosti-Paavo Eerolainen, etsintäkuulutetut lainsuojattomat, jotka olivat jo jonkin aikaa piileskelleet lain kouraa Mäntsälän seuduilla.

Erich piti kiinni puhevapaudestaan ja saapui Ohkolan työväen iltamiin lauantai-iltana 27. helmikuuta 1932. Äärioikeistolaiset pitivät kiinni lupauksistaan ja keskeyttivät puheen. He olivat varustautuneet suojeluskunnan pukuihin ja aseisiin, koska eivät halunneet itseään kutsuttavan “lapualaishulikaaneiksi”. 400 miestä käsittävästä joukosta, joka puheen aikana salaa oli piirittänyt paikan, avattiin tuli työväentaloa kohti, mikä aiheutti yleisön keskuudessa paniikin. Erich vietiin turvaan poliisisaattueessa, jota oli levottomuuksien pelossa komennettu paikalle

tavallista enemmän, mutta joka ei piirittäjien ylivoiman takia ryhtynyt välittömään järjestyksenpitoon.

Piirittäjät palasivat välikohtauksen jälkeen Mäntsälän suojeluskuntatalolle, jossa tarkoituksena oli ilmeisesti hajottaa joukot – tehtävähän oli suoritettu. Uudenmaan läänin vihatun maaherran Bruno Jalanderin välitön käsky vangita kapinoitsijat heti sai joukot kuitenkin pysymään koossa, mitä vahvisti Artturi Vuorimaan kiihkoinen puhe. Jalanderin määräys oli lain kirjaimen mukainen ja perusteiltaan oikea. Sen malttamaton kiihkeys kärjisti kuitenkin tilannetta entisestään, olihan Jalander alusta saakka ollut eräs lapualaishenkisten mielenosoittajien päävihollisista.

Kapinoitsijoiden äärimmäisyyksiin valmiita tunteja kuvasi Artturi Vuorimaan laatima kapinajulistus, jonka Vuori ja Otto Ollikainen – kolmas kiihkeä maanviljelijä – allekirjoittivat hallitukselle lähetettäväksi. Julistuksessaan Vuorimaa paukutti sodan punaista marxilaisuutta vastaan alkaneen ja julisti suoralta kädeltä: “Marxilaisuus on kukistettava ja kukistetaan silläkin uhalla, että meidän on ensin hävitettävä sitä tukeva ja suojeleva valtiovalta ja sen edustajat.” Kuten sotaväen päällikkö Sihvo myöhemmin lakonisesti totesi, kirjelmä ei sisältänyt vain suuria sanoja, vaan myös vakavia uhkauksia. Sananmukaisesti julistus tarkoitti sitä, että mäntsäläläiset olivat valmiita pistämään vallankaappauksen heti käyntiin, jos hallitus ja presidentti eivät heidän vaatimuksiinsa suostuisi.¹⁷

Lainsuojaton Vuorimaa puhui ja laati julkisia lausuntoja suulla suuremmalla – ja sen tehtyään vetäytyi vastuusta. Aamuyöllä hän soitti Walleniukselle agronomi Hasselblattin luo Lapualle, jonne Wallenius oli palannut muutama päivä sitten. “Mäntsälässä ammutaan”, sanoi Vuorimaa ja selitti tilanteen. Kun Wallenius kehotti odottamaan Lapuan liikkeen johdon kantaa ja ohjeita, Vuorimaa katsoi Lapuan liikkeen ottaneen kapinasta vastuun.¹⁸ Keskustelun luonnetta Wallenius kuvasi myöhemmin: “Minä olin kuin puulla päähän lyöty ja sanoin, että te olette luvanneet, ettei mihinkään ryhdytä. No niin (sanoi Vuorimaa), tilanne on se ja pelastakaa meidät nyt täältä!”¹⁹

Wallenius soitti heti Malkamäelle, joka oli sotaisalla tuulella ja valmis lähtemään liikkeelle heti. Seuraavana päivänä johto kokoontui kiihtyneessä mielentilassa: yleisen näkemyksen mukaan oli selvää, että “pojat piti pelastaa”, mutta varsinaisten päämäärien suhteen oltiin eri mieltä. Varsinaisen kapinan kannattajista esimerkiksi Kares piti tärkeänä Ilmajoen ja muiden Pohjanmaan sotilasvarikoiden samoin kuin Lapuan patruunatehtaan varmistamista. Wallenius ei halunnut sotkea sellaista toimintaa Mäntsälän välikohtaukseen ainakaan vielä, mutta “jos hulina tulee, yleinen hulina, niin sitten tietysti asia muuttuu”. Klemetti soitti ja sanoi olevansa valmis lähtemään neljä kivääriä selässä milloin tahansa. Moni muukin oli – Walleniuksen myöhemmän ilmaisun mukaan – “vallansiirron kannalla”.

Walleniuksella oli myöhemmin järkevä perustelu väitteelleen, jonka mukaan hän oli Lapualla tiukasti väkivaltaista esiintymistä vastaan. Hänen mukaansa valansiirtoon ei pitänyt ryhtyä, “ellei tiedetä edes, mitä on toteutettava!” Walleniuksen kannattama ajatus oli järjestää niin väkevä demonstraatio, että hallituksen olisi taivuttava ja päästettävä miehet lähtemään; toiveena oli saada Waldenin johtama hallitus aikaan.²⁰

Lapuan liikkeen kanta kapinaan oli selvästi moniulotteisempi kuin Vuorimaan julkilausuma hallituksen kaatamisesta, ja asia aiheutti ristiriitoja johtoryhmässä. Sitä osoitti se, että liikkeen johto ei saanut vielä sunnuntaina aikaan lopullista päätöstä ohjelmasta, ei edes kunnan kannanottoa. Joka tapauksessa asettuminen mäntsäläläisten rinnalle oli selvää, ja lapualaisten johto matkusti sunnuntai-iltana Hämeenlinnaan.

Seuraavana päivänä Hämeenlinnan kaupunginhotellissa johto lähetti hallitukselle kirjelmän, jonka vaatimukset olivat selkeät: “emme katso voivamme rauhallsuutta maassa säilyttää ellei nykyinen hallitus heti eroa ja poliittinen suunta maassa muutu”. Saman tien johtajat – Wallenius etunenässä – aloittivat soitteluun ympäri maata: tarkoituksena oli saada järjestetyksi liikehdintää ja tukimielenosoituksia mahdollisimman monella paikkakunnalla sekä kerätä joukkoja mahdollista “uutta talonpoikaismarssia” varten. Keskiviikkona kapinalliset tarkensivat vaatimuksiaan ehdottamalla uuden hallituksen muodostajaksi kenraalia Waldenia.

Presidentti Svinhufvudin kanta niin Mäntsälässä kuin Hämeenlinnassakin laadittuihin julistuksiin oli selvä alusta lähtien. Hän kieltäytyi ottamasta niitä vastaan. Hallituksen kanta tuli yhtä lailla selkeäksi maanantai-iltana klo 18 käyttöön otetun tasavallan suojelulain julistamisessa: rauhan palauttamiseksi maahan oli keskeisiä demokraattisia perusoikeuksia päätetty rajoittaa sekä järjestää armeija ja poliisivoimat toimintavalmiiksi. Paradoksaalista oli, että lapualaisten itsensä tulenpalavasti vaatima ja läpi ajama suojelulaki kohdistui ensimmäiseksi – ja loppujen lopuksi ainoastaan – heitä itseään vastaan.

Rintamalinjat olivat muodostuneet. Kohtalon kysymys oli, ketkä kummallekin puolelle asettuisivat – ja mitä sitten tapahtuisi.

3

Mäntsälän kahakasta sukeutui huhujen, neuvottelujen ja painostuksen, kuluttavan epäröinnin ja pinnanalaisen toiminnan viikko. Jotkut tapausta käsitelleet ovat käyttäneet siitä nimeä “odottava kapina”²¹. Se on osuva nimi.

Ohkolan välikohtauksen jälkeisinä päivinä tilanteen arviointia vaikeuttivat

epämääräiset, ristiriitaiset huhut, joissa dramaattinen kielenkäyttö teki kapinasta suuremman kuin se jälkikäteen katsoen oli. Esimerkiksi maaherra Jalander puhui alusta saakka “suuresta kapinallisjoukosta”, jolla oli käytössään “suojeluskuntain aseistus”, sen “päämaja” oli Hämeenlinnassa ja kenraali Wallenius oli antanut “yleisen mobilisaatiokäskyn”.

Suomen sosialidemokraatti rävytti: “Mäntsälässä eilen ilmikapina. 400 konepistoolein aseistettua miestä mellasti Ohkolassa. - - Sotilaallisesti järjestynyt joukko, jota johtivat univormupukuiset upseerit.” Helsingin Sanomat kyseli: “Mitä on tekeillä? Mäntsälä sotilasleirinä. Myös Pohjanmaalta lähtenyt Mäntsälään miehiä kenraali Walleniuksen kanssa. Aikovatko kapinalliset marssia Helsinkiin?” Turun Sanomat kertoi “kapinallisten keskittävän joukkojaan” ja Walleniuksen olevan keskeinen “kapinakenraali”.²²

Mäntsäläläisten ja lapualaisten lähettämät sähköiset ja tiedonannot tarjosivat oman aiheensa koko sivun otsikoihin ja uutisiin eri puolilla maailmaa. Mäntsälässä huiskiva Vuorimaa lähetti kapinajulistuksensa aikoihin hurjia tiedonantoja, joiden mukaan paikkakunnalla oli jo 10 000 miestä ja lisää tuli virtanaan. Paikalla käyneet hallituksen edustajatkin – vieläpä sotilashenkilöt – kertoivat paikalla olleen “ainakin 3000 miestä”. Ensimmäisen kiikhon mentyä ohi esimerkiksi kenraali Sihvo pystyi jo sunnuntai-iltana olemaan varma siitä, että Mäntsälässä oli alle tuhat miestä.²³ Julkisuudessa luvut vaihtelivat kuitenkin vielä pitkän 1000-4000 välillä. Suuressa maailmassa asiat paisuivat: lontoolainen Daily Herald, jolle muutaman tuhannen miehen kokoontuminen olisi ollut lähinnä torikokous, kertoi 150 000 miehen olevan asemassa pääkaupungin lähellä!²⁴

Sihvonkin arvio oli todellisuuteen nähden liioitteleva, mutta kohtuullisen realistinen. Mäntsälään kerääntyneiden joukkojen määrä ei missään vaiheessa ylittänyt viittä sataa, ja “sotilasleirin” käsite syntyi suojeluskuntapuvuista ja kivääreistä, joita ei koko viikon aikana käytetty. Mobilisaatio tarkoitti koko maanlaajuista soitteluun Lapuan liikkeen tukimiehille, jotta mielenosoituksia saataisiin kootuksi ympäri maata.

“Kapinallisten” omassa joukossa epävarmuutta aiheuttivat huhut hallituksen ja ennen kaikkea armeijan aikomuksista. Heti ensimmäisen päivän jälkeen asetettiin Helsingissä olevat joukko-osastot hälytystilaan, samoin Turun, Riihimäen, Hämeenlinnan, Lahden, Kouvolan ja Haminan varuskunnat. Pääkaupunkiin johtavat päätiet ja rautatiet varmistettiin. Syynä toimenpiteisiin oli hallituksessa esiintynyt pelko siitä, että kapinalliset halusivat marssia pääkaupunkiin. Armeijan varsinainen toiminta alkoi kuitenkin vasta loppuviikosta.

Konkreettisen toiminnan kannalta alkuvuikko oli rauhallinen. Mäntsälän taistelu oli lähtenyt liikkeelle painostuksesta – ja painostukseksi muodostui koko viikko, kaikilla lohkoilla. Alkuvuikosta Lapuan liikkeenjohto pyrki vaikutta-

maan presidentti Svinhufvudiin, jotta tämä vanhana Isänmaallisen vaaliliiton miehenä rupeaisi ajamaan heidän asiaansa. Heti maanantaina Wallenius soitti presidentin adjutantille pyytäen vapaata pääsyä itselleen ja Kosolalle Helsinkiin neuvottelemaan presidentin kanssa ”koko jutun purkamisesta”. Myös kenraalit Malmberg, Österman ja Ignatius – viimeksi mainittu Vapaussodan rintamamiesliiton lähetystön johtajana – painostivat presidenttiä taipumaan ja vaihtamaan hallitusta.²⁵

Svinhufvudin toimintaperiaate oli kuitenkin selvä. Hän ymmärsi, että kysymyksessä oli hyvin tärkeä arvovaltataistelu, jonka perusteet olivat ehdottomat, mutta jonka ratkaisemisessa täytyi käyttää maalaisjärkeä. Lapuan liikkeen painostukseen hän suhtautui täysin kielteisesti: Walleniukselle lähetettiin sana, että saatte toki tulla, mutta koskemattomuutta ei taata.²⁶ Sen sijaan julkisuudessa Svinhufvud alkoi viikon kuluessa heitellä epämääräisiä lupauksia, jotka hänen toisaalla esittämänsä jyrkkyyden rinnalla alkoivat pian vaikuttaa kapinallisista jo lähes voitolta.

Viikon aikana Wallenius soitti myös Sihvolle, jota yritettiin käännättää muidenkin henkilöiden avulla. Sihvon hyvä tuttava saapui houkuttelemaan häntä ”Haarlan linjalle” – omien sanojensa mukaan neuvottelijalla oli oikeus luvata kenraalille mitä tahansa! Jopa kenraalimajuri H. V. Österman ja sotakorkeakoulun johtaja eversti P. Zilliacus – kenraali Malmbergista puhumattakaan – suostuttelivat Sihvoa, että tämä taivuttelisi Ukko-Pekan vapauttamaan hallituksen tehtävistään.

Sihvokaan ei taipunut. Walleniukselle hän vakuutti alkuvuikosta tämän varmasti ymmärtävän ja tietävän, että hän toteuttaa epäilyksettä presidentin antamat käskyt. Loppuviikolla Sihvo vastaili jo voitonvarmana hallituksen eroa vaativille: ”Eihän nyt toki enää, kun Mäntsälän miehet parhaillaan pohtivat keinoja, millä parhaiten voisivat päästä pinteestä!”²⁷

Painostusta saivat osakseen myös Lapuan liikkeen johtomiehet. Jotkut arvostelivat ennen kaikkea kenraali Walleniusta passiivisuudesta ja kyvyttömyydestä toimia. Kenraali Ignatius, jonka läsnäolo sai monet arvelemaan itsensä kenraali Mannerheimin olevan painostuksen takana, läksytti johtoa ja vaati sitä ”toimimaan”. Ignatiuksen mielestä oli luotava suunnitelma ja edettävä sen mukaan. Kenraalin painostus saikin johdon aktivoitumaan loppuviikosta. Raju vastakkainen painostus suuntautui lapualaisiin ennen kaikkea lehdistön suunnalta. Porvarillisenkin lehdistön antama tuomio ”kapinalle” oli niin jyrkkä, että sen täytyi alkaa vaikuttaa masentavasti viimeistään loppuviikosta, muiden takauskujen lisänä.²⁸

Vaa’an kielen asemaan viikon aikana nousi armeijan ja osaksi suojeluskuntienkin rooli.

Heti ”kapinan” puhjettua maaherra Jalander vaati tiukasti sotaväkeä heti paikalle. Samoin sisäasiainministeri von Born ja sosialidemokraattien kansanedustaja

Väinö Tanner painostivat presidenttiä ottamaan armeijan käyttöön. Varsinaisessa presidentin lähipiirissä – myöhemässä kriisiesikunnassa – erityisesti sotaväen päällikkö Sihvo oli valmis panemaan kovan kovaa vastaan: kapina oli kapina, ja sen suhteen laki oli selvä. Aseet olivat sitä varten, että lakia puolustettaisiin.

Vastakkaista näkökantaa presidentin esikunnassa edusti suojeluskuntain yliesikunnan päällikkö kenraali Malmberg, jonka mielestä lapualaisten vaatimuksiin oli suostuttava. Hän varoitteli, että aseiden käytöstä olisi seurauksena kansalais-sota, jossa armeijan tuki hallitukselle ei olisi varma. Malmbergin suhtautuminen kriisiin oli kaksijakoinen: toisaalta hän myötäili lapualaisten toimintaa pelkkänä mielenosoituksena eikä sen kannalta halunnut kiirehtiä ratkaisua – toisaalta hän osoitti lojaaliutensa hallitukselle sanoutumalla suojeluskuntajärjestön edustajana irti kapinoinnista.²⁹

Sihvon ongelmana oli se ristiriita, minkä Walleniuskin hyvin tiesi ilmenevän puolustusvoimissa. Armeijan johdossa oleva päällystö rakentui edelleen pitkälti jääkäreiden tai ainakin heidän luomansa valkoisen Suomen ihanteiden varaan, eikä ollut lainkaan varmaa, lähtisivätkö upseerit ja sotilaat toden tullen kukistamaan ihanteidensa puolesta – vaikkakin laittomasti – liikkeelle lähtenyt kansanliikettä. Sihvokin valitteli viikon aikana, että ”armeijan marssittaminen lapualaisia vastaan kohtasi voittamattomia vaikeuksia”.

Walleniuksen mukaan esimerkiksi Riihimäen rykmentin komentaja Lundqvist tuli jopa tarjoamaan rykmenttiään kapinallisten käyttöön. Ystävällinen tarjous kuitenkin torjuttiin, koska ”suunnitelmiin ei kuulunut sota”. Ei ihme, että Sihvo koki joutuneensa kahden rintaman taisteluun: sisälinjoilla itse armeijassa omien alaisten kanssa ja ulkolinjoilla kapinallisia vastaan.

Kuvaavia olivat Sihvon yritykset saada kapinan johtajat vangituiksi. Esimerkiksi eversti Lundqvist todisteli Sihvolle Walleniuksen pidättämistä mahdottomaksi vähemmällä kuin 2000 miehellä, eivätkä upseerit hänen mukaansa olleet halukkaita tehtävää suorittamaan. Sihvon kovistelut eivät auttaneet: lapualaisaatetta kannattaneiden upseereiden ottaessa asian hoidettavakseen sähkösanomat myöhästyivät tuntikausia ja pidätyksen suorittajat kävivät viattomasti etukäteen ilmoittamassa lapualaisten johdolle aikeistaan tulla pidättämään heitä.³⁰

Puolustusvoimien ylipäällikkö, presidentti Svinhufvud, ymmärsi hyvin, että ”verenhimoisen” Sihvon päästäminen toteuttamaan mielihalujaan johtaisi todellakin, kuten Malmberg epäili, sisällissotaan. Sihvon jyrkät otteet olisivat Östermanin sanoin ”varpusen ampumista tykillä”. Sitä, kuinka monelta puolelta Svinhufvud tarkasteli asioita, osoitti se, että hänellä oli oma kriisisuunnitelmasa jopa Sihvon varalle: jos tämä aikoi mennä liian pitkälle, tietty upseeriryhmä sieppaisi hänet!

Ilmeisesti Svinhufvud kuitenkin tajusi myös, että Sihvon tiukkuus, toisin kuin Malmbergin salakavala tasapainottelu, aikaa myöten tuottaisi upseeriston keskuudessa tuloksia. Viikon mittaan kävikin selväksi, että taipumattomuudellaan Sihvo oli saanut monet epäroivät upseerit kääntymään kapinaa vastaan.³¹ Viikon aikana myös Sihvon malttamaton jyrkkyys armeijan voiman osoittamiseksi lieveni joustavaksi taktiikaksi Mäntsälän mottia laadittaessa.

Kapinallisten johdossa olo muodostui monenlaisten epävarmuutta luovien tekijöiden takia mahdollisimman epämukavaksi. Wallenius, joka tiesi vanhan esimiehensä Sihvon jyrkkyyden, piti luultavasti armeijan luomaa uhkaa erittäin suurena. Pidätysuhan alaisina johtajien piti jo viikon alussa paeta Hämeenlinnasta Riihimäelle. Keskiviikkona osa joukkoa suuntasi matkansa uusien pidättäjien edestä Mäntsälään, kun taas Wallenius siirtyi Janakkalaan, josta hän perjantaina saapui “loppurytinöihin” Mäntsälään.³²

Lapuan liikkeen keskinäiset ristiriidat, joita oli ilmennyt jo ensimmäisessä kokouksessa, ulkopuolinen painostus sekä yleensä epävarmuus siitä, mitä pitäisi tehdä, sai johdon väsymään ja turhautumaan. Jo maanantain kokouksessa todettiin Kosolan ja Walleniuksen alkaneen juoda. Keskiviikkona kenraali Ignatius kävi vierailulla johdon pakeilla ja kertoi Walleniuksen olleen päissään. Useiden lausuntojen mukaan alkoholilla oli osuutta asiaan loppuviikollakin.

Pilkallisesti Artturi Vuorimaa totesi myöhemmin, että koska “sodanjulistuksen” jälkeen ei ammuttu yhtään laukausta eivätkä reservit tulleetkaan, veri ei virrannut – “mutta viina virtaa”!³³

4

Aluksi hieman päättämättömältä, jopa otteissaan lipsuvalta vaikuttanut presidentti Svinhufvud osoittautui viikon kuluessa täydelliseksi taktikoksi. Ahti on hyvin kuvannut hänen kaksisuuntaista menetelmäänsä: “Päätävällisellä, jääräpäisellä tavallaan, mutta modernia ääniaaltometodia käyttäen Svinhufvud otti kapinallisilta suurimmat luulot pois. Jahkailullaan ja löysillä lupauksillaan hän väsytti kapinallisten myötäläijät ja hyväksikäyttäjät.”³⁴

Alkuvuodesta toteutetun suojelulain avulla – asettamalla armeija ja poliisivoimat hälytykseen – presidentti osoitti niin kapinallisille kuin kansallekin, että nyt oli tosi kysymyksessä. Tiistaina posti- ja lennätinliikenne otettiin tarkkailun alaisiksi. Muutamia ehkä nimellisiksi jääneitä pidätyksiä tehtiin: esimerkiksi *Ajan Sanan* päätoimittaja Arne Somersalo vangittiin ja muitakin yritettiin. Keskiviikkona osoitettiin kaapin paikkaa myös vasemmistolaisille takavarikoimalla Suomen sosialidemokraatin numero “kiihotuksen” takia. Arvovaltaisten vaikuttajien saaminen laillisen esivallan

puolelle oli tärkeä osa menestystä. Tiistaina arkkipiispa Lauri Ingman Suomen kirkon päämiehenä antoi vahvan julistuksen Lapuan liikettä vastaan. Keskiviikkona hallitus saattoi tiedonannossaan julkistaa, että suojeluskuntajärjestö ei tukenut kapinaa.

Varsinaiseksi kulminaatiopisteeksi muodostui keskiviikko. Päivällä radiossa luettiin hallituksen tiedonanto, jossa presidentin sanottiin ottaneen järjestyksen palauttamisen ylimmän johdon käsiinsä. Svinhufvud oli muodostanut kriisesikuntansa, johon hänen lisäksi tulivat Sihvo, suojeluskuntain päällikkö Malmberg, kenraali Oesch sekä Österman ja Lahdensuo. Samana iltana hän piti jyrkän puheen, jossa kuitenkin heitettiin kapinallisille myös mahdollisuus “helppoon” perääntymiseen. Svinhufvud jyrisi, että otettuaan rauhan palauttamisen valtakunnassa tehtäväkseen hän katsoi jokaisen salahankkeen kohdistuvan nyt myös häntä itseään vastaan henkilökohtaisesti. Hän kehotti aseisiin tarttuneita hajaantumaan ja lupasi, että jos he “hetimiten palaavat askareihinsa, heitä ei uhkaa mikään rangaistus, mikäli he eivät ole olleet kapinaan yllyttäjiä”.

Yllyttäjiä hän antoi oman multaisen porkkanansa, jota nämä saivat tulkita mielensä mukaan: “Rauha on kiireimmiten saatava maahan ja ne epäkohdat, joita valtiollisessa elämässämme on, sen jälkeen laillisessa järjestyksessä poistettavat.”³⁵ Se ei ollut paljon luvattu, mutta johtomiehistä se alkoi jo lauantaina tuntua tavoitteen saavuttamiselta.

Svinhufvudin puheen jälkeen Poriin, Satakunnan pitäjiin, Etelä-Pohjanmaalle ja Saloon kokoontuneet suojeluskuntalaiset lähtivät kotiin. Vain Mäntsälä ja Jyväskylä jäivät kapinallisten haltuun.

Torstaina alettiin vähitellen muodostaa “Mäntsälän mottia”. Perjantain aikana saartorengas saatiin valmiiksi Walleniuksen entisen esikuntakollegan A. Airon johdolla katkaisemalla tiet sekä etelään että pohjoiseen. Mottia ruvettiin kiristämään yötä vasten. Eversti E. Heinrichsin ehdotuksesta rintamien väliin muodostettiin suojeluskuntalaisista ns. pumpulivyoiky, jonka oli määrä viime kädessä estää välikohtaukset.³⁶

Molemmilla puolilla oli tiukat ohjeet olla antamatta aihetta kummankaan osapuolen ammuskeluun. Käskyssään Mäntsälän joukkojen aseistariisumisesta Sihvo korosti, että verenvuodatusta oli vältettävä ja mahdollinen provokatorinen itsemurhahyökkäys oli otettava pehmeästi vastaan. Puolustautua sai aseina vain majapaikkojen tullessa hyökkäyksen kohteeksi – silloinkin pistimin – tai kapinallisten lähestyessä Helsinkiä. Myös Mäntsälässä joukoille oli painotettu sitä, että ensimmäistä laukausta ei saanut ampua, vain vastata tulitukseen. Tarkoituksena oli lähipäivinä lähteä marssimaan kohti Helsinkiä ilman aseita. Kaiken tarkoituksena oli vain olla mielenosoitus hallitusta vastaan.³⁷

Lauantaina Jyväskylässä tilanne rauhoittui ilman välikohtauksia, ja joukot hajosivat suostuttelun jälkeen. Ratkaiseva oli jälleen Svinhufvudin arvovalta. Sen jälkeen

alkoi painostus Mäntsälän miehiä vastaan, joita Jyväskylän luopumisen lisäksi masensi tieto sotilasosastojen läheisyydestä. Tunnelmat olivat edelleen kuumat: hallituksen neuvottelija E. Rihtniemi joutui melkein lynkatuksi saapuessaan neuvottelemaan antautumisesta. Wallenius rauhoitti tilanteen laittamalla miehensä laulamaan, “sehän se on aina paras lääke”.³⁸

5

Kaiken kaikkiaan kapinallisten toimintaa leimasi koko viikon ja kaikkialla odotus, joka ihmetytti lopulta jopa omia joukkoja. Kaikkialla oli suojeluskuntalaisia ja rintamamiehiä valmiina ottamaan Lapuan liikkeen ohjeita vastaan: hallituspiireissä tiedettiin noin 6000 miestä olevan tukijoukkoina eri paikkakunnilla. Mutta Walleniuksen “käsky” oli: odottakaa pojat!³⁹

Tullessaan keskiviikkona Riihimäelle vierailulle kenraali Ignatius syytti Walleniusta siitä, että tämä oli “haluton ryhtymään mihinkään”. Hän vaati drastisia toimenpiteitä. Walleniusta vaadittiin sotilaana valtaamaan Lahden radiomasto, mikä olisi kenraalin omasta mielestä ollut helppo tehtävä. Kaikkien mielestä kyseessä oli “löyhä tilanne, kun ei siinä tahdottu mitään tehdä eikä saatu puretuksikaan – se oli kuin ilmassa roikkuva ilkeä juttu koko historia: miehet olivat koossa eri puolilla maata, eikä kukaan tiennyt, mitä pitäisi tehdä”.

Vasta torstaina ryhdyttiin toimintaan. Walleniuksen myöhemmän haastattelun mukaan varsinaisena yllyttäjänä oli kenraali Ignatius, jonka painostuksesta Wallenius rupesi suunnittelemaan asetonta marssia Helsinkiin, hahmottelemaan henkilöjakoja ja marssin johtoa. Kesken kaiken hänen oli kuitenkin paettava taas Janakkalaan, vaimonsa sukulaisten luo, kun hän sai tiedon, että armeijan joukko-osastot ryhtyvät piirittämään Riihimäkeä.⁴⁰

Jos Walleniusta ja hänen toimintaansa viikon aikana tarkastellaan sosialidemokraattien tavoin kapinakenraalina ja vallankaappajana, voidaan todeta, että hän epäonnistui täydellisesti. Hänen käyttäytymisensä oli kykenemätöntä, päämäärätöntä ja epäsoitillaista – ja lopuksi voitaisiin sanoa, että hän Kosolan kanssa ryppäsi kapinan kumoon.⁴¹ Jos taas tutkitaan Walleniuksen omaa ajatuksenjuoksua, joka sekä viikon aikana että myöhemmin julkaistuissa selostuksissa näytti johdonmukaiselta ilmi - kuten Ahtikin näyttää todenneen⁴² - niin tulos on Walleniuksen suhteen ymmärrettävämpi ja jopa uskottavampi. Keskeinen kysymys on jo tuttu: mikä oli Walleniuksen suhtautuminen vallankaappaukseen?

Sosialidemokraattinen lehdistö veti heti lapualaisten tultua kapinaan mukaan esille vanhat epäilyksensä Walleniuksen kumouksellisuudesta Ståhlbergin kyyditysjutun yhteydessä ja erityisesti syksyllä 1931. Vanhojen huhujen lisäksi se sai tukea

teorioilleen Lapuan liikkeestä erotetulta Minna Craucherilta, joka kostonhimoisena teki hurjia “paljastuksia” erityisesti Walleniuksesta. Hän kuvasi tätä Suomen Hitlerinä, joka oli valmis syöksemään “renttuilevat L.L:n johtajat” sivuun. Hän vuoti Turun Sanomiin ja Suomen Sosialidemokraattiin tietoja selkeistä vallankaappaus-suunnitelmista.

Juuri Craucherilta ovat lähtöisin monet tutkimuskirjallisuuteenkin jääneet käsitykset, esimerkiksi “tieto” syksyllä 1931 suunnitellusta vallankaappauksesta, jossa Walleniuksen “italialaistyyppistä Helsinkiin marssia” edustama linja voitti. Samoin hän lietsoi epäilystä maaliskuulle lykkääntyneestä vallankaappauksesta, jonka piti jopa tapahtua samanaikaisesti Saksan natsien suunnitteleman vallankaappauksen kanssa! Craucherin paljastuksiin kuului hänen itsensä piirtämä organisaatiokaavio, jota hän esitteli todellisuuteen perustuvana, sekä suunnitelmat erinäisten henkilöiden, esimerkiksi maaherra Jalanderin, murhaamiseksi.

Craucherin toimintaa tutkineen Kari Selénin mielestä paljastukset olivat “craucheria, sekaisin tarua ja totta”. Madame käytti hyväkseen syksyllä liikkuneita huhuja vallankaappauksesta höystäen niitä keksityillä tiedoilla. Esimerkiksi tarina oletetun vallankaappauksen yhteydestä natseihin oli Craucherin kokoon keittämä, samoin tiedot kaappausorganisaatiosta. Selén onkin huomauttanut Craucherin paljastusten luonnetta osoittavan, että Etsivälle keskuspoliisille niiden arvo oli “lähinnä viihteellinen”. Hänen käsityksensä mukaan Craucher ehkä pyrki paljastuksillaan löytämään uuden leipäpuun sosialidemokraattien leiristä.⁴³

Sitä paitsi Walleniuksen asema Lapuan liikkeen johdossa ei suinkaan ollut niin selvä kuin on annettu ymmärtää. Jo hänen nimittämisensä pääsihteeriksi oli tuottanut skismaa. Samoin Hämeenlinnassa maanantaina pidetyssä johdon kokouksessa Walleniusta vaadittiin eroamaan. Omien sanojensa mukaan Wallenius totesi sen sopivan mainiosti ja nousi lähteäkseen, mutta Haarla ja jotkut muut painostivat hänet säilyttämään asemansa.⁴⁴

Keskeinen Walleniuksen vallankumoushankkeita vastaan puhuva tosiasia on hänen menettelytapansa Mäntsälän kapinassa. Kuten Martti Ahti on pätevästi osoittanut, vallankaappaukseksi Mäntsälän kapina oli äärimmäisen huonosti toteutettu. Ahti huomauttaa – samoin kuin Wallenius itse – että sotilaskoulutuksen saaneena miehenä kenraali olisi toiminut kokonaan toisin, jos olisi pyrkinyt väkivaltaisesti kaatamaan hallituksen. Olennaisinta sotilaallisesti toteutetulle vallankaappaukselle on “tehokas, hyvin organisoitu, määrätietoinen iskujoukko, joka hallitsee vallankumouksen tekniikan: ts. iskeä lujaa ja nopeasti, lamauttaa valtion organisaatio ja poliittinen eliitti, hallita strategiset kohteet”.⁴⁵

Mistään tämänkaltaisesta Mäntsälän viikossa ei ollut jälkeäkään. “Jos olisin tahtonut valmistella tällaista toimintaa, jos olisin tahtonut johtaa sitä sen alettua kapinana, olisin toiminut toisin”, totesi Wallenius viikon lopulla lähettämässään

kirjeessä. Toimeenpanijoista ei varmasti olisi ollut pulaa – olihan kapinan enemmän tai vähemmän aktiivisena osanottajana sotilaallisesti organisoitu suojeluskuntajärjestö. Ei ole myöskään epäilystä, etteikö Wallenius olisi halutessaan pystynyt asettumaan kaappauksen johtoon. Alkoholin käyttö ei suinkaan olisi ollut este, pikemminkin päinvastoin. Kaikki piirteet viikon toiminnassa tukevat Walleniuksen omaa selitystä, jonka mukaan kyseessä oli vain demonstraatio, tosin jättimäiseksi kasvanut sellainen – mielenosoitus, jonka pyrkimyksenä oli vaikuttaa hallitukseen ja poliittiseen ilmapiiriin.

Pieni, mutta merkityksellinen osoitus hänen tavoitteistaan on – epäilemättä aito – kirje, jonka hän kirjoitti 4. maaliskuuta vaimolleen Janakkalasta, silloisesta pako-paikastaan. Ahti on tutkimuksessaan siteerannut kirjettä pitkälti, sillä se kertoo hyvin Walleniuksen tavoitteista Mäntsälän kapinan loppuvaiheissa. Hieman selittelevään sävyyn Wallenius siinä hahmottaa Lapuan liikkeen joutumisen Mäntsälän kapinan johtoon ajopuun tapaan:

Olin nimenomaan kieltänyt mäntsäläläisiä (itseään) kärjistämästä asiaa äärimmillen. Olin sanonut heille, ettei asialle missään tapauksessa saa jäädä muuta kuin paikallinen merkitys. Niinikään olin kysyttäessä antanut saman ohjeen Etelä-Hämeelle. Kun kuitenkin, osittain johtuen hallituksen provosoivasta esiintymisestä, uusmaalaiset ja etelähämäläiset astuivat sellaiselle tielle, josta ei ollut paluuta, kun johtavat valkoiset piirit Helsingissä olivat ehdottomasti sillä kannalla, että tilanne oli kärjistettävä ratkaisuun, kun Pohjanmaan miehet päättivät lähteä suojeluskuntapuvuissa ja aseistettuina Mäntsälään, kun kaikkialla valkoisen parhaimmiston piirissä vaadittiin ratkaisevia otteita, kun Mannerheimkin ja Walden olivat takanamme ja kun kukaan ei saattanut uskoa, että Pekka asettuisi valkoista Suomea vastaan lopullisen ratkaisun tullen, kun Malmberg ja Palojärvin asettuivat lopuksi taaksemme, eihän silloin LL:n keskusjohto voinut tehdä muuta kuin sen, minkä se teki: vaatia maan rauhoittamiseksi ja sen positiivisen kehityksen turvaamiseksi hallituksen eroa sekä isänmaallisiin kansanaineksiin nojaavan hallituksen muodostamista.”

Wallenius korosti kuitenkin johdonmukaisesti vastustaneensa väkivallan käyttämistä, huolimatta hallituksen ja sotaväen päällikön ”kyvyttömyydestä neuvotella” asia rauhanomaisesti. ”Päinvastoin lähetin viime yönä kaikkialle ohjeen, ettei mihinkään verenvuodatukseen eikä väkivaltaan saa ryhtyä, vaan on miehet koottava siviilipuvuissa ja aseettomina Mäntsälään, Riihimäelle ja Karjaalle, josta huomenna tai sunnuntaina marssimme Hkiin; tällä tähdentäen rauhallista mutta päättävää pyrkimystämme tilanteen asialliseksi selvittämiseksi. Joukot kokoontuvat, ei LL:n, vaan Suomen v. 18 valkoisen armeijan ja sen valkoisten kannattajien nimessä, jolla taas osoitamme kyseessä olevan maan edun.”

Hän aikoi itse marssia aseettomana joukkojen edessä osoittaakseen rauhallisia

tarkoituksiaan. ”Jos sitten ammutaan hallituksen puolelta, ammuttakoon, mutta uskon tällaisen esiintymisen vaikuttavan ratkaisevan nostattavasti Suomen valkoiseen kansaan nyt tai ainakin myöhemmin.” Hän oli vakuuttunut siitä, että ”ellei tilannetta selvitetä toivomaamme suuntaan, merkitsee se valkoisen Suomen lopullista kohtaloa”.

Jo ennen Mäntsälän tilanteen laukeamista, tilanteessa jossa lopullista ratkaisua vielä harkittiin ja jossa Walleniuskin oli varma kannattajajoukkojensa tuesta, Wallenius kielsi tähdänneensä kapinaan: ”Jos olisin tahtonut valmistella tällaista toimintaa, jos olisin tahtonut johtaa sitä sen alettua kapinana, olisin toiminut toisin. Mutta minä olen, vaikka sitä saatetaan pitää heikkouden merkinä, sittenkin loppuun saakka, huolimatta hallituksen kansalaissotaa tarkoittavista toimenpiteistä, hoitanut asiaa puhtaana, mutta vakavana mielenosoituksena”, hän kirjoitti.⁴⁶

Katkerana kaappaussytyksistä Wallenius kysyi myöhemmin: ”Missä tietävät asiakirjat kertoa sellaisesta kapinasta, jossa ei yhtään laukausta ammuttu (Ohkola oli erillinen tapaus) ja jossa aktiivinen ja passiivinen voima oli varovaisesti arvostellen 20-30 000 miestä?” Poikkeuksellisen kapinana Wallenius piti tapausta myös siksi, että kun johtajat yleensä kapinan epäonnistuttua luikkivat tiehensä ja jättivät miehensä kärsimään, Mäntsälässä tapahtui juuri päinvastoin. Menettelytaparistiriidan lisäksi hänen mielestään vallankumouksen mahdottomuudesta kertoi suomalaisen yhteiskunnan yleinen tausta: ”Ymmärtäähän tyhempikin, ettei minkäänlaista, vähäisimpiäkään mahdollisuuksia sellaiselle (vallankaappaukselle) ollut Suomessa olemassa. Ja teoreettisesti katsoenhan sellainen vaatisi vuosien muokkauksen ja valmistelun, jollaisesta ei ole löytynyt varjoakaan.”

Wallenius meni kuitenkin myöhemmissä selostuksissaan liian pitkälle kärjistäessään koko kriisin ongelmaksi sen, että ”Helsinki hosui” ja oli aiheuttava vakavia seurauksia: Sihvon kärjistettyjen reaktioiden mukaan oli käynnissä vähintään kansalaissota, jonka ”rintama oli jo Riihimäellä”. Walleniuksen mielestä armeijan joukko-osastojen uhkaava liikuttelu oli kärjistää koko tilanteen pelätyksi yhteenotoksi. Omaan tapansa kenraali rupesi taas kerran syyttämään virkavaltaa tahallisuudesta provokaatiosta.⁴⁷

Wallenius unohti kirkkain silmin, että jättimäiseksi kasvaneesta laittomuudesta Mäntsälän kapinassa oli kysymys, eikä sitä käynyt ratkaiseminen vain pitää silittelemällä. Kysymys oli uhkapelistä, jossa ”kapinalliset” laskivat korttinsa armeijan ja suojeluskuntien muodostaman vaa’an kielen varaan. Sihvon päätös ”lähettää kaksi-kolmasosaa armeijasta viittäsatia miestä vastaan”, kuten Wallenius pilkallisesti sanoi⁴⁸, oli määrätietoinen ja perusteltu tapa estää pahemmat seuraukset. Kuten Ahti on todennut, Mäntsälän kapina oli vanha sovellus lapualaisten taktiikasta painostaa päättäjiä omalle linjalleen. Sosiaalidemokraatteja myötäilevän hallituksen suhteen se ei kuitenkaan toiminut. Ratkaisevin laskelmointivirhe tehtiin presidentti

Svinhufvudin suhteen, jonka päättäväisyys toteuttaa parlamentaarista linjaa osoitautui kapinallisten tahtoa voimakkaammaksi.⁴⁹

6

Walleniuksen kirje vaimolleen perjantaina kuvastaa kapinallisten leirin dramaattisia tunnelmia viikon kääntyessä loppuilleen. Wallenius pelkäsi presidentin julistavan suojelulain lisäksi voimaan sotatilan, jonka myötä kapinan johtajia odottaisi tyly kohtalo: “jos me häviämme, tuomitaan minut kuolemaan.” Wallenius vakuutteli päättäväisyyttään: “Jos minut aiotaan vangita, en tule pakoilemaan. Jos minut ammutaan, en sitäkään vähääkään säiky. Tiedänhän hyvin, etten ole voinut menetellä toisin kuin mitä olen tehnyt.” Hän oli varma marttyyrikuolemansa vaikutuksista: “- - minun ammuttamiseeni sisältyy vielä kerran tulevan valkoisen voiton siemen”.

Tilanteen dramaattisuutta kuvaa tunnustus, jollaisia hänen kirjeistään löytää harvoin, mutta jonka sisältö oli epäilemättä vilpiton: “Rakas Anni. – Siltä varalta, ettemme enää tapaisi tässä elämässä, kiitän Sinua vielä kerran sydämestäni yhteisistä vuosistamme. Rakastan Sinua henkeni ja ruumiini jokaisella säikeellä. Parempaa vaimoa ja toveria kaikissa suhteissa en saata kuvitella voivan löytyä. Huolehdi lapsista ja kasvata heihin alusta alkaen pettämätön isänmaallisuus ja valkoinen henki. Opetä heidät tietämään, että minä aina kaikista puutteistani huolimatta olen koettanut uhrata kaikki voimani, koskaan omaa etua katsomatta, isänmaan hyväksi. Puristan Sinun ja lapsien käsiä, miehesi ja lapsiesi isä.”⁵⁰

Sotatilaa ei julistettu, ja Mäntsälän kapina loppui laukaustakaan ampumatta. Sotilasosastojen uhka, suojeluskuntien ylemmän päällystön painostus, Mäntsälän eristäminen ulkomaailmasta, lehdistön painostus ja presidentti Svinhufvudin arvovalta johtivat siihen, että Lapuan liikkeen johto päätti lauantaina 5. maaliskuuta lähettää joukot kotiin ja itse antautua. Jälkiviisaasti Wallenius totesi myöhemmin, että tavoitehan oli saavutettu – Svinhufvud oli luvannut “poikien” päästä kotiin ja asioiden muuttuvan!⁵¹

Todellisuudessa lupa joukoille oli annettu jo keskiviikkona, samoin epämääräinen lupaus poliittisista muutoksista. Mitään uutta ei loppuviikosta ollut tapahtunut – paitsi että “kapinalliset” kertakaikkisesti ajettiin seinää vasten. Walleniuksen uusi kirje vaimolleen lauantaina henki kuitenkin uskoa valkoisten asian voittoon ja helpotusta tilanteen ratkaisemisesta: “Kun saat tietää, missä (minua) säilytetään, lähetä heti puhtaita alusvaatteita, raamattu, kirjoja.”⁵²

Kapina lopetettiin kaikkien muiden kuin rikoslain sääntöjen mukaan. Turhaan ei Väinö Tanner nostanut meteliä hallituksen toimista “kapinallisia” kohtaan: näitä oli koko viikon ajan käsitelty Tannerin mukaan silkkihansikkain, heitä oli kehoitettu

luopumaan ilman määräaika, joukkoja ei riisuttu aseista eikä nimiä pistetty muistiin. Tannerin nyrpeän kritiikin mukaan johtajatkin saateltiin arvokkaan saattojoukon kera Helsinkiin.”⁵³ Lapuan liikkeen johto nimittäin saapui sunnuntaina Helsinkiin autokolonnana – eikä heitä todellakaan saatu riisutuksi aseista, vaikka sitä Kellokoskella yritettiin. Everstiluutnantti Melanderin ilmoittaessa määräyksestään riisua kapinalliset aseista Wallenius nosti asiasta metelin uhaten palata takaisin Mäntsälään, ja saattuetta vastaan tullut kenraali Malmberg toimi välittäjänä presidentinlinnaan kriisiin ratkaisemiseksi. Malmbergin ollessa puhelimessa Wallenius laulatti mielten rauhoittamiseksi miehillään “*Kuullos pyhä vala*”.⁵⁴

Kenraali Malmbergin sukkuloivaa asennetta kriisin aikana kuvasi sekin, että hän saapui Kellokoskelle kapinallisia vastaan. Matkalla Helsinkiin hän kutsui Walleniuksen omaan autoonsa, jossa hän tarjoili tälle konjakkia. Todistajanlausuntojen mukaan Malmberg oli Helsinkiin tullessa aivan päissään⁵⁵ – ilmeisesti hän oli aloittanut juomisen jo runsaasti aikaisemmin, sillä on vaikea kuvitella vanhan jääkärikenraalin humaltuvan puolikkaasta konjakkiputelistasta Kellokosken ja pääkaupungin välillä.

Jos Ståhlbergin kyydityksestä käyty oikeusprosessi oli ollut farssia Walleniuksen vahingoksi, muotoutui Mäntsälän kapinan jälkipyykin pesemisestä samanlainen Walleniuksen ja muiden lapualaisten hyväksi. Tannerin kritiikki sitä kohtaan oli oikeutettua. Koko tutkintaprosessin vaikeutena oli alusta alkaen, että kapinallisten nimiä ei ollut otettu ylös liikkeen purkautuessa. Siksi edes kapinan johtajista, päällystöstä ja alipäällystöstä ei saatu kunnollista selvyyttä. Itse asiassa koko tutkintaprosessin suorittamiseen ei tahdottu saada edes vapaaehtoisia lakimiehiä.

Oma vaikeutensa liittyi suojeluskuntien jäsenten osallisuuteen kapinassa. Suojeluskuntajärjestö suojeli suojeluskuntalaisia, esimiehet alaisiaan ja alaiset esimiehiään. Myös hallituksen innokkuus tutkia suojeluskuntien osuutta oli vähäinen, koska suojeluskuntien ei haluttu hajoavan – olivathan ne valkoisen Suomen varsin vahva tukipilari 1930-luvun Suomessa. Suojeluskuntien sisäiset “puhdistuksetkin” olivat varsin nimellisiä; järjestöstä ei edes erotettu muita kuin – K.M. Wallenius!⁵⁶

Eduskunta toteutti Svinhufvudin lupauksen rivimiesten vapauttamisesta hyväksymällä hallituksen esittämät lait laillisesta tuomioistuimesta ja armahduksesta. Ensiksi mainitun lain perusteella hyväksyttiin Turun hovioikeus tutkinnan lailliseksi foorumiksi, minkä takia syytetyt siirrettiin Turkuun. Varsin kireissä tunnelmissa hyväksytty armahduslaki taas kielsi syytteen nostamisen kapinoitsijoita vastaan, lukuun ottamatta suunnittelijoita, johtajia ja yllyttäjiä.

Valtiovallan hyssyttelevä suhtautuminen niin kapinoitsijoihin kuin suojeluskuntajärjestöönkin oli varsin ymmärrettävää politiikkaa. Lupaus rivimiesten armahtamisesta tarjosi molemmille osapuolille helpon tavan ratkaista kiista,

KAPINAN JOHTAJIA VANGITTU

Kapinajohtajien ryhmä. Keskellä on jalkapallomaalivahti Väinö Kosola.

Kapinajohtajien ryhmä.

Kapinajohtajien ryhmä.

Kosola, Wallenius, Somersalo, Oivisto, Sario ja Susitaival tuotiin eilen illalla Helsinkiin.

Mäntsälästä viimeisetkin miehet poistuneet. Pidätettyjä säilytetään etsivän osaston suojissa.

Mielenilmaisuja tasavallan ja laillisen järjestyksen puolesta.

Kapinajohtajien ryhmä.

Kapinajohtajien ryhmä. Keskellä on jalkapallomaalivahti Väinö Kosola. Oikealla on jalkapallomaalivahti Väinö Kosola. Vasemmalla on jalkapallomaalivahti Väinö Kosola.

Mäntsälän kapinan päätös Helsingin Sanomien mukaan.
 Nälkälakkolainen Martti Wallenius vaimonsa Annin kanssa Turussa.
 Vapautettu Wallenius - takana yhteensä lähes puolitoista vuotta vankeutta.

joka ilman myönnytyksiä olisi varmuudella ajautunut umpikujaan. Lapuan liikkeen ja suojeluskuntajärjestön kukistaminen olisi myös -mikäli se yleensä olisi ilman kansalaissotaa edes onnistunut – rikkonut sen poliittisen tasapainon, joka, hieman kiikkeränäkin, tuon ajan Suomessa vallitsi. Artturi Leinonen luonnehti hallituksen ja erityisesti presidentti Svinhufvudin taktiikalle olevan tyypillistä, että pahan viikon aikana Ukko-Pekka löi nyrkkiä pöytään ja jyrisi, että vuosia saavat istua, mutta rauhan palattua möhähтели, että täytyy koettaa ymmärtää.⁵⁷

Paradoksaalista kyllä, Mäntsälän kapina johti “puhdistuksiin” molemmilla puolilla rintamaa. Maaherra Jalander vapautettiin tehtävistään elokuun puolivälissä – sisäministeri von Bornia pidettiin kapinan jälkeen muuten vain sivummalla. Sihvo joutui kovan linjansa takia useamman tahon silmätikuksi, ja entiset sotilas- ja taistelutoverit käänsivät hänelle selkänsä; hänet yritettiin erottaa jopa Jääkäriliitosta. Pitkäaikaisen savustuksen jälkeen Sihvo pyysi vuoden 1933 alussa vapautusta sota-vaenpäällikön tehtävistä, ja Svinhufvud määräsi hänet uuteen, nimelliseen puolustusvoimien ylitarkastajan virkaan.

Jalander, von Born ja Sihvo poistuivat näyttämöltä vähin äänin ja vaatimattomin myötätunnonosoituksin verrattuna esimerkiksi Kosolan tai Walleniuksen saamaan huomioon. Myös Sunilan hallitus erosi syksyllä 1932. Siihen ei vaikuttanut kuitenkaan lapualaisten painostus, vaan koko syksyn ajan yhä enemmän arvosteltu talouspolitiikka. Sunila oli pystynyt johtamaan siihen asti Suomen pitkäaikaisinta hallitusta läpi suurien vaikeuksien ja Mäntsälän kapinan kaltaisten sisäpoliittisten selkkausten – nyt sen korvasi porvarillinen vähemmistöhallitus, jonka takana eduskunnassa olivat vain edistyspuolue ja ruotsalainen kansanpuolue.

7

Huolimatta hellävaraisesta oikeuskäsittelystä Lapuan liikkeenjohto joutui olemaan vangittuna Turun lääninvankilassa lähes koko tutkintaprosessin ajan, vielä senkin jälkeen, kun hovioikeus oli antanut vapauttavan välipäätöksen. Heinäkuun lopulla annetussa välipäätöksessään hovioikeus totesi, että kahdeksaa vangittua kansanliikkeen miestä – Wallenius ja Kosola eivät olleet heidän joukossaan – ei ollut syytä enää pitää tutkintovankeudessa. Valtioneuvosto, joka oli päättävä elin poikkeuslakien suhteen, ei kuitenkaan halunnut vapauttaa heistä kuin kaksi.

Muut jäivät “hallituksen vangeiksi”, kuten he itse asian ilmaisivat. Yhtä hyvin voitaisiin sanoa heidän jääneen omien vaatimustensa vangiksi: heidän pitämisensä tutkintovankeudessa perustui tasavallan suojelulakiin, jonka he itse tunnetusti ajoivat

oikein voimakeinoin läpi vuonna 1930. Samojen poikkeuslakien nojalla myös itse Lapuan liike lakkautettiin samana keväänä.⁵⁸

Vielä yksi mielenosoitus seurasi valtioneuvoston seuraavaa päätöstä vangitsemisasiassa lokakuun puolivälissä, sen jälkeen kun hovioikeus oli ehdottanut myös Walleniuksen, Kosolan ja Sarion vapauttamista. Valtioneuvosto suostui vapauttamaan koko joukosta vain neljä, muiden joutuessa jäämään edelleen vankilaan. Vapautetutkin jäivät muiden tueksi.

Vangitut päättivät aloittaa nälkälakon.

Wallenius on myöhemmin kertonut olleensa nälkälakkoon ryhtymistä vastaan; kyseessä oli hänen mielestään “demonstratiivinen keino, joka ei nyt oikein soveltunut tämän vaiheen henkeen”.⁵⁹ Vanhalle taistelijalle moinen ajatus tuntuu ensi kuulemalta sopivan heikosti, mutta tarkemmin ajatellen sillä on perusteensa: Lapuan johdon nälkälakko oli vain heidän omien vaatimustensa, ei yleisten periaatteiden, saavuttamiseen tähtäävä teko, jonka provosoiva luonne oli ilmeinen. Turkuun oli kerääntynyt suuria määriä ihmisiä osoittamaan kannatustaan vangituille, ja vankilan ulkopuolelle kokoontuvat väkijoukot herättivät yleistä levottomuutta.⁶⁰

14. lokakuuta (sattumalta tasan kaksi vuotta Ståhlbergin kyydityksen jälkeen!) alkanut nälkälakko aiheutti nopeita seurauksia. Turun lääninvankilassa lääkärinä toiminut Aleksis Tähkä, joka kirjoitti asiasta myöhemmin muistelmissaan, huomasi huolestuneena nälkälakkolaisten tilan muuttuvan kriittiseksi jo muutaman päivän vesipaaston jälkeen. Joukossa oli “eräitä huomattavan pyyleviä miehiä”, joiden yleistila ei näyttänyt yleensääkään hyvältä – Tähkän arvelun mukaan liiallisen väkijuomien käytön takia ja viimeaikaisen epäsäännöllisen elämän seurauksena.

Eräs potilaista oli myrkkystruumapotilas, Kosola sai sydänkohtauksen ja Walleniuksellakin oli huomattavan korkea verenpaine ja sydänoireita. Kriittiseksi muuttuva tilanne huomioitiin myös hallituspiireissä. Yhtäkkiä noussut yllättävä kysymys: ”Entä jos Kosola kuolee?” sai Svinhufvudinkin antamaan uutta painoa asialle. Lehdissä alkoi näkyä voimakkaita kannanottoja nälkälakkolaisten puolesta ja vastaan. “Merkillistä oli, mitenkä vasemmistolehdistössä ruvettiin aivan heti vaatimaan pakkoruokintaa. - - Letkuttakaa! Letkuttakaa! Miksi ei letkuteta? - oli monelta taholta päivän huuto”, Tähkä kertoo. Lääkäreitä ihmetytti se, että syömälakkoa tunnuttiin pitävän rangaistavana tekona ja että syömälakkolaisiin ei muka sovellettu tarpeeksi ankaraa käsittelyä.

Tähkä päätti – pyytämättä hallituksen suostumusta – siirtää nälkälakkolaiset heti lääninsairaalaan, koska vankilassa ei ollut edellytyksiä hoitaa ongelmapotilaita. Siirrosta hän sai välittömästi haukut lääkintöhallituksen pääjohtajalta Hannes Ryömältä, joka seuraavana päivänä saapui itse tarkastamaan vankeja. Ryömän asenteen

tuntevat vangit uhkasivat heittää virtsa-astiansa hänen päälleen, eikä Ryömä voinut suorittaa tarkastustaan. Sen sijaan hän lähetti ulkopuolisen lääkärin hoitamaan potilaita, mikä herätti katkeruutta lakkolaisissa. Tähtä, joka itsekin yllättyi teosta, piti sitä tervetulleena, koska lähetetty asiantuntija oli sisätautilääkäri, josta oli hyötyä potilaiden hoitamisessa.⁶¹

Nälkälakkolaiset asustivat sairaalassa yhteisessä huoneessa, jotta potilaiden tarkkailu lääkärinkin poissa ollessa olisi jotenkin järjestetty. Walleniuksen mukaan he lukivat keittokirjaa ääneen ja kuvailivat toisia kiusatakseen mieliruokalajejaan. Todellisena ruokalajina oli vain vettä, ja potilaiden paino putosikin parhaimmillaan lähes puolentoista kilon päivävauhtia.⁶²

Hallitus joutui yhä voimakkaamman painostuksen kohteeksi. Päivittäin lapualaismielisten organisoimat kansalaiskokoukset herättivät levottomuutta. Myös arvovaltaisilta tahoilta tuli kritiikkiä. Professori V. A. Koskenniemen sanottiin soitaneen Svinhufvudille ja kuunteluttaneen ikkunasta, “kuinka Turussa kansa laulaa”.⁶³ Valtioneuvosto kokoontui 17. lokakuuta myrskyisissä merkeissä, ja Lapuan liikkeen johto vapautettiin Walleniusta lukuun ottamatta. Tämä jäi vankeuteen von Bornin takia, joka oli valmis vapauttamaan muut, mutta teki poikkeuksen Walleniuksen kohdalla – puheenjohtaja Sunilan kielteinen ääni tuli ratkaisevaksi. Omasta mielestään Wallenius ei päässyt vapaaksi sen takia, että oli sotilas.⁶⁴ Hänen seurakseen jäivät Terä ja Veijola, Ohkolan sotilasjohtajat, joita syytettiin käytännön väkivaltaoimista kapinan yhteydessä.

Väkijoukkojen mielenosoitukset Walleniuksen vankeuden takia jatkuivat. Ilma oli Turussa “niin sähköinen, että sihahdus kuului, kun vastaan tulijan hiha kosketti”. Kenraalin itsensä mukaan Loimaalle oli kokoontunut 3000 miestä, jotka suunnittelivat Walleniuksen vapauttamista väkivalloin. Tämä lähetti kuitenkin sanan, että mihinkään ei saanut ryhtyä. Sairaalan lähistöllä olevia mielenosoittajiakin Wallenius rauhoitteli sanoen, että selkkaukset antaisivat vain Kivimäen hallitukselle aiheen “jatkuvaan rettelöintiin”. Niinpä “pojat poistuivat suljettuna rivistönä laulaen *Kytösavun aukeilla mailla*”.⁶⁵

Lokakuun 21. päivänä annetusta hovioikeuden tuomiosta kävi selville, että Tannerin käsitys “silkkihansikkain” käsittelystä oli oikeaan osunut. Kun syytteeseen kaikista liikehtijöistä oli Ahtin laskutavan mukaan saatettu vajaa prosentti eli 102 henkilöä, ja kun kapinasta oli yllyttäjille ja johtajille mahdollista tulla 1-9 vuoden kuritushuonetuomiot, vain 22 henkilöä tuomittiin kapinasta lieviin vankeusrangaistuksiin ja 32 avunannosta. Esimerkiksi Lapuan liikkeenjohto, Kosola, Wallenius, Sario ja Visa, saivat 9 kuukautta vankeutta.⁶⁶

Kuten Lars Björne on rangaistuksia tutkiessaan todennut, syylliseksi havaitujenkin kohdalla vedottiin lieventäviin asianhaaroihin. Esimerkiksi Walleniuksen kohdalla lieventävää oli se, että hänen katsottiin vastustaneen käytännön toimia

Erichiä vastaan ja että Wallenius yleensä oli edustanut maltillista ja väkivaltaisuuksia vastustavaa kantaa. “Voidaan todeta, että kun ns. kommunistioikeudenkäynneissä eri järjestöjen tavallisiakin jäseniä pidettiin vastuullisina puolueohjelmista, menetteluperiaatteista jne., niin Mäntsälän kapinasta syytettyjä kohdeltiin yksilöinä, jotka vastasivat vain omista teoistaan”, Björne toteaa.⁶⁷ Lievien tuomioidensa lisäksi Lapuan johto kuului siihen 27 tuomitun joukkoon, joiden rangaistuksen toimeenpano lykättiin kolmen vuoden koetusajalle.

Wallenius vapautettiin lopulta hovioikeuden päätöksen jälkeen 22. lokakuuta. Hänen kotiinpaluunsa oli kärsivän ihmisen juhlaa. Jo Turun asemalla häntä saattamassa oli valtava ihmisjoukko, muiden muassa tuomiorovasti Candolin, joka piti hänelle lyhyen puheen. Junan pysähtyessä Salossa, Perniössä ja Karjaalla tungos asemalaiturilla oli valtava.⁶⁸ Suurin tungos oli kuitenkin Helsingissä. Wallenius sai luultavasti suurta tyydytystä paluustaan, joka oli kuin Ståhlbergin kotiinpaluu runsaat kaksi vuotta sitten!

Kärsimykseksi kotiinpaluu muodostui kenraalille siksi, että hän ei ehtinyt kunnolla lopettaa nälkälakkoaan, vaan kärsi edelleen paitsi ruuan puutteesta, myös sydänoireista. Ensimmäisen kohtauksen hän sai jo Turussa hyvästellessään väkijoukkoa. Helsingissä hän ei vaatimuksista huolimatta jaksanut pitää puhetta, laulatti vain ihmisillä *Kytösavun aukeilla mailla* ja totesi lyhyesti: “Eläköön luja, tinkimätön, vitivalkoinen Suomi”. Sitä seurasivat eläköön-huudot. Myöhemmin hän kuuli, että poliisien olisi ollut määrä keskeyttää puhe joka tapauksessa.

Ylioppilaat kantoivat laihtuneen “kapinakenraalin” kultatuolissa autoon, joka vei hänet Annin sisaren luo. Siellä hän sai varsinaisen sydänkohtauksen – häntä ei kärsinyt liikutellakaan, vaan hän nukkui ensimmäisen siviiliyönsä vaatteet päällä. Walleniuksen sydänlihaksessa todettiin tulehdus; haavoittunutta sydäntään hän sairasti lähes vuoden, eikä vamma parantunut kunnolla koskaan.⁶⁹

Valkoisen Suomen asialla (1932-1934))

Mäntsälän kapina vei Walleniuksen terveyden, mutta ei halua osallistua.
Hän kierteli puhujamatkoilla ja osallistui erilaisiin isänmaallisiin tilaisuuksiin.
- Otavan kuva-arkisto.

1
Kirjoittaessaan Lapuan liikkeen aikakaudesta teoksessaan *Kansakunnan linja* Paavo Haavikko pyyteli anteeksi sitä, että hän ei monessa kohdin noudattanut perinätapoja. Hän ei viitsinyt kutsua viidensadan miehen kokoontumista Mäntsälässä kapinaksi, siitä huolimatta että monet historioitsijat sille sen korkean nimen antoivat. “Se, yhtä vähän kuin yhteiskunnan pysäyttäminen lakon avulla, ei ole kapinaa. Se on painostusta.” Hän otti heidän väkivaltaiset mielenosoituksensa vain nimellisarvostaan, eikä halunnut kutsua heidän painostuskeinojaan terroriksi – terrori “tarkoittaa jotain muuta”. Haavikko ei myöskään suostunut pitämään 1930-luvun lapualaisten vastaliikettä fasisistisena, “niin paljon kuin he itse yrittivät tätä muodikasta mallia matkia”.

Haavikon mitätöivä käsitys Lapuan liikkeen uhkasta 1930-luvun Suomessa oli teoksen ilmestymisajankohtana (1977) provosoiva heitto sitä yleistä sosiaalidemokraattista ajattelutapaa vastaan, joka niin mielellään näki kaikki 1930-luvun porvarilliset toimintamuodot suuntautumisenä kohti keskieuropalaista fasismia. Sellaisina ne jokseenkin automaattisesti yhdistettiin siihen väkivaltaiseen, totalitaristiseen virtaukseen, joka lopulta johti Euroopan toiseen maailmansotaan.¹

Fasismien olemusta on kirjallisuudessa pohdittu niin psykologiselta, sosiaaliselta kuin ideologiseltakin kannalta, ja laajaa tutkimuskenttää vaikeine teoreettisine ongelmineen on turha tässä käydä pohtimaan. Tutkijoista esimerkiksi Matti Klinge on varoittanut lastaamasta fasismi-sanaa pelkästään negatiivisilla määreillä. Toisaalta Lauri Hyvämäki on todennut, että eurooppalaisella fasismilla käsitteenä on oma olemuksensa, jota suomalainen fasismi ei täytä.²

Walleniuksen, tuon ajan suurimman “fasistin” ja “diktaattoriehdokkaan”, ideologiaan ja ajatusmaailmaan tutustuminen tarjoaa erään näkökulman asiaan. Sen valossa Haavikon käsitys näyttää varsin oikeutetulta. Tietyiltä periaatteiltaan suomalainen, esimerkiksi Walleniuksen edustama, äärioikeistolainen ajattelu muistuttaa keskieurooppalaista fasismia. Käytännön politiikkana se ei kuitenkaan koskaan siirtynyt sille tasolle, johon se esimerkiksi natsi-Saksassa tai Pilsudskin diktatuurina Puolassa vei. Walleniuskin totesi jo ensimmäisen vankeutensa aikana, että Suomessa ei ollut edellytyksiä diktatuurille ja siihen liittyvälle vallankaappaukselle.³

Selityksiä sille on varmasti monia. Eräs yksinkertaisimmista on se, että muutaman miljoonan ihmisen harvaanasutussa maassa ei fasismiin kuuluva massapsykologia voinut toteutua. Toiseksi Suomi oli väestöltään varsin homogeeninen maa, joka ei koskaan ollut joutunut elämään mielivaltaisissa oloissa, kuten esimerkiksi Puola ennen Pilsudskia. Eräiden teoreetikkojen mukaan fasismi edellyttää pitkälle teollistunutta yh-teiskuntaa, voimakkaan kapitalistiluokan, huomattavan keskiluokan ja vahvan järjestäytyneen työväenluokan, jonka ideologia on vallankumouksellinen tai jyrkästi muutoshaluinen. Tämä ideologia on haasteena fasistiselle liikkeelle, joka on tulosta yhteiskuntaa ravistelevasta kriisistä ja saa joukkokannatuksensa sosiaalista vajoamista ja kumouksen uhkaa pelkäävistä keskiryhmistä. Kriisi Suomessa oli, mutta kansalais sodan ja 1920-luvun “puhdistusten” takia työväenluokka ei muodostanut niin suurta uhkaa, että keskiluokkien ja talonpoikaiston kumoukselliselle toiminnalle olisi ollut pohjaa.⁴

Mutta ennen kaikkea Suomessa oli koko autonomian ajan ehtinyt kypsyä tietynlainen poliittinen toimintatapa, johon radikaalit vallanvaihdokset eivät sopineet. Paradoksaalista jääkäreiden kannalta oli, että se valkoinen Suomi, jonka itsenäisyyden he katsoivat omilla uhrauksillaan saavuttaneensa, säilyi jatkossa vakaana autonomian aikana syntyneen laillisuuspolitiikan ansiosta. Suomalaisten hyvinvointi oli – viimeisiä autonomian ajan vuosia lukuun ottamatta – perustunut realistiselle näkemykselle siitä, miten tasapaino olisi parhaiten säilytettävissä enemmistön ehdoilla. 1920-luvun lopulla perusteena oli ollut keskustalais-sosialidemokraattinen rintama, jonka edustamaa laillisuuslinjaa lapualaisten oli vaikea rikkoa.

Koska fasismin käytäntöä ei Suomessa varsinaisesti syntynyt, äärioikeistolainen ideologia – jos sellaisesta voi edes puhua – jäi idealistisen konservatismiin muodoksi. Siltalan sanoin lähdepohja välittää kansanomaisen maailmankuvan, johon on suodattanut aineksia erilaisista ajatusjärjestelmistä ja jota ei voida käsitteellistää minkään yksittäisen oppijärjestelmän avulla.⁵

Walleniuksen poliittinen ajattelu on mielenkiintoinen sekä oikeistoradikalismien ajatusmaailman että hänen oman maailmankatsomuksensa kannalta. Poliittisena

ajattelijana Wallenius oli aika tyypillinen oikeistoradikaali: valkoisen Suomen perinnön vaalija, jonka maailmankatsomus oli aktiivinen ja muutokseen pyrkivä, mutta sisällöltään jossakin määrin ristiriitainen ja epärealistinen. Mäntsälän kapina kärjisti Walleniuksen näkemyksiä yhteiskunnallisesta järjestyksestä, mikä heijastui hänen voimistuneessa aatteellisessa toiminnassaan. Kapinaa seuranneen vuoden aikana hän otti voimakkaasti osaa oikeistolaisten aatteelliseen toimintaan. Isänmaalliseen kansanrintamaan hän ei varovaisuussyistä liittynyt, mutta kiersi innokkaasti puhumassa lapualaisten ja sinimustien tilaisuuksissa.⁶

Walleniuksen puhujantoiminta heijastaa paitsi hänen politisoitumistaan, myös hänen sisäisiä ristiriitojaan vaikeiden henkisten pettymysten jälkeen. Useat hänen käsityksensä yhteiskunnan sekavuudesta olivat tavallaan heijastumia hänen omasta elämästään. Walleniuksen henkinen etsimisen tila ilmeni myös siinä, että puhujamatkoihin liittyi juominkeja. Esimerkiksi Samuli Paulaharju erosi IKL:stä protestiksi sille, että Wallenius oli ilmaantunut humalassa erääseen tilaisuuteen.⁷

Wallenius oli vahvasti mukana myös IKL:n ”kirjallistaiteellisen julkaisun” *Pohjatuulen* lyhyeksi jääneessä toimitustyössä. Lehden pyrkimyksenä oli ”aktiivinen taistelu myönteisen elämänkatsomuksen puolesta”: se tahtoi herättää ihmiset vaistolotilasta henkiseen tietoisuuteen ja tuoda esiin kestäviä siveellisiä arvoja eli kodin, isänmaan ja uskonnon merkityksen. Lehden ohjelma vastasi hyvin Walleniuksen omia tunteja: “Kautta maailman käy valtava henkien taistelu, kaikkialla pyritään epäselvyydestä selvyyteen, kaaoksesta kosmokseen. Tässä taistelussa haluaa Pohjatuuli olla mukana, ajan tulkkina, elimenä jonka avulla jokainen ajatteleva suomalainen voi tuoda esiin näkemyksensä nykyhetken ja tulevaisuuden vaatimuksista.”⁸

Kuten Juha Siltala on tutkimuksessaan todennut, Lapuan liikkeen – ja koko 1930-luvun oikeistoradikalismien – ajattelua ei voida ymmärtää erillään kansalais sodasta ja ns. valkoisen Suomen ideologiasta. Lapuan liikettä “on pidettävä sisällissodan jatkona ja jälkinäytöksenä, koska ‘valkoisen Suomen’ ydinjoukko yritti siinä valkaista isänmaan, valkoisen Suomen, ja siten saattaa vapaussotansa lopulliseen päätökseen”.⁹

Walleniuksenkin aatteellinen ajattelu, ennen kaikkea voimakas sanoutuminen irti poliittisesta pelistä ja politiikan turmeluksesta, on ymmärrettävissä hyvin tätä taustaa vasten. Hänen radikalisoitumisensa erityisesti Mäntsälän kapinan jälkeen lähti siitä, että hän katsoi olevansa puolustamassa valkoisen Suomen alkuperäisiä etuja: Suomen kansan yhtenäisyyttä ja isänmaan säilymistä “puhtaana puoluepyyteistä”. Valkoisen Suomen omat voimat – Svinhufvud ja Sihvo etupäässä – olivat johtaneet “isänmaata puolustavan mielenosoituksen” kukistamista, joka Walleniuksen kohdalla johti vankeuden lisäksi vielä terveydenkin murtumiseen. Se oli omiaan aiheuttamaan Walleniuksessa katkeruutta koko keskustalais-sosialidemokraattista “mädännäisyyttä” kohtaan.

Lauri Hyvämäki on todennut, että suomalainen äärioikeistolaisuus ei radikaalista konservatiivisuudestaan huolimatta suuntautunut varsinaisesti demokratiaa, vaan ennen kaikkea “parlamenttiturmelusta” vastaan. Siltalan sanoin mitään tarkkaa fasistista salaliittoa ei ole nähtävissä, vaikka esimerkiksi valtiosääntökysymykset ja demokraattisten muotojen säilyttäminen alistettiin aktivistiperinteessä kysymykselle kansallisesta voimasta ja yhtenäisyydestä.¹⁰

Vasta-asette “politiikan turmelusta” kohtaan oli Walleniuksella kasvanut autonomian ajan myöntöväisyysspolitiikan ja siitä johtuneen jääkärivastaisuuden seurauksena. Monissa puheissaan hän muistutti poliitikkojen hylänneen jääkärit ja sitä kautta koko valkoisen Suomen ihanteet itsenäisyyden taisteluvuosina. Poliitiikka oli Walleniuksen mukaan hajottanut Suomen kansan eheyden ja sen yhtenäisyyden, joka korostui valkoisen Suomen ideologiassa yli kaiken:

Oli ennen herrat ja talonpojat. Tulivat marksilaisuuden mukana käsitteet porvari ja työläinen. Lopuksi olivat vastakkain vasemmisto ja oikeisto. Me emme tunnusta mitään tällaista jakoa. Me tunnemme vain isänmaan hyväksi uhrautuvan suomalaisen naisen ja miehen, sekä epäkansalliset ainekset, sekä ne jotka väittävät olevansa isänmaallisia, mutta eivät todellisuudessa sitä ole, koskapa eivät rohkene eduistaan mitään uhrata.¹¹

Kuten lainaus osoittaa, Walleniuksen katsannossa Suomen kansan yhtenäisyyttä myrkyttivät kahdenlaiset ainekset: kommunistit – eli “se varsinainen perivihollinen” – sekä poliittiset kiipijät, jotka käyttivät suhdanteita hyväkseen vain omia ja ryhmänsä etuja saavuttaakseen. “Ryssän ja kommunismin vastustaminen” oli Walleniukselle niin itsestään selvää, että hän puheissaan harvoin edes innostui asiasta puhumaan. Tyypilliseen oikeistolaiseen tapaan perivihollinen sai jopa uskonnollista sävyä. Wallenius puhui kommunismin vastustamisesta taisteluna pahaa vastaan, taisteluna joka sai jopa alkukristillistä luonnetta: “Elävä, riemullinen marttyyrius on se ase ja voima, jota vastaan Saatana ei pysty seisomaan, pukeutuipa hän minkälaiseen verhoon tahansa.”¹²

Hänen perisyntiä käsittelevästä esitelmästä käy kuitenkin hyvin esille, kuinka vahvasti Wallenius painotti nimenomaan valkoisen Suomen omaa moraalista turmelusta. Hän korosti, että oli “noustava taisteluun pahaa vastaan – mutta huomata, ei vain pahaa vastaan maailmassa, yhteiskunnassa, vaan pahaa vastaan minussa itsessäni”. Oli taisteltava riitaa ja toraa vastaan kansojen, kansanluokkien ja yhteisöjen välillä. Itse asiassa varsinainen perivihollinen – kommunismi – jäi Walleniuksen puheissa toisarvoiseksi ja hahmottomaksi uhaksi verrattuna siihen “moraalin sairauteen”, jonka se oli tartuttanut eri yhteiskuntapiireihin, myös valkoiseen Suomeen.

Puhuessaan puhtaan valkoisen ja verenpunaisen aatteen eroista hän totesi: “Ja näiden

äärimmäisyyksien välillä on kaikkialla luihujen ja heikkojen huojuva massa, joka säännöllisten olojen kestäessä vallitsee heiluriasemansa turvin, keskustan ohjelmaton, taktillinen puolueyhdistys, joka on aina valmiina ajan kiristyessä rientämään sinne, mihin arvelee voiton kallistuvan ja joka aina tiukan tullen katoaa kokonaan näkyvistä...”¹³

Kannanotossa näkyy sekä Walleniuksen turhautuminen “sankarittomaan” arkipäivään että vanha, jääkäriajoilta periytyvä pettymys tavallisen kansan epäluotettavuuteen. Hän ei kuitenkaan pystynyt pitämään kansaa itseään syyppäänä, vaan takana oli “rahan ja materialismin maailmankäsitys, parlamentaarinen saalistus” – ja niiden heijastama kulttuurillinen rappio.

Sivistyksen velttosuus ei voinut olla tuomatta entiselle kenraalille yhä uusia järkytyksen aiheita: “Kulttuuriliberalismi ja sen lapsi marksilaisuus ovat tuoneet kielteisen elämäkatsomuksen, jonka päämääränä on mahdollisuus elää riippumattomana koroilla, *vapaa mahdollisuus olla tekemättä työtä*. Kuvitelkaa näitä kaameita sanoja! – Elämän korkeimpana päämääränä mahdollisuus olla tekemättä työtä. Ettekö jo selvästi tajua tämän rodun ja tällaisen kansan kuolinkelloja?”¹⁴

2

Walleniuksen pohdinnat maailmankuvan kriisistä olivat sekoitusta monenlaisista aineksista: Egon Friedellin kulttuurifilosofiasta sairauden teemoineen, Oswald Spenglerin käsityksistä heikkojen ja vahvojen aikojen vaihteluista, sosiaalidarvinistisesta rotuteoriasta, fasistisesta ruumiillisuuden ja vahvuuden korostamisesta, jopa uskonnollisesta päätöksestä marttyyrifilosofioineen. Hän kuvasi kehityksen tilassa olevaa yhteiskuntaa:

Miesten aikakaudet ja raukkojen aikakaudet ovat säännöllisesti, syyn ja seurauksen lain vääjäämättömyydellä seuranneet toistaan. Säännöllisesti on väärällä tavalla – egosentrisin, minäkeskeisin merkein – hyväksi käytetty rauhallisen, suotuisan kehityksen kausi, varaten heikoille vähintään samanarvoiset kehitysmahdollisuudet kuin vahvoille, kehittänyt tarpeettoman suurta aineellista hyvinvointia kasaten muodollisten elämänehtojen parantuessa kultaa ja koruja, ylellisyyttä ja nautintoja, löyhentänyt elämäntapoja ja aviollisia siteitä, desentralisoinut valtiomuodon, heikontanut ja myrkyttänyt yksilön sekä lopuksi koko siveellisen elämäkatsomuksen, rakentaen siten *liberalistisen kulttuuriyhteiskunnan, jonka kouriintuntuva ominaisuus on siveellinen rappio*.

On ollut egyptiläisen kulttuurin rappio, kiinalaisen kulttuurin rappio, helleniläisen kulttuurin rappio, roomalaisen kulttuurin rappio, valistusajan rappio -- ja on tällä hetkellä koko valkoisen rodun rappio.¹⁵

Hyvinvointi tuo siis mukanaan velton, sivistyneen, huolettoman ylellisyyden, jossa sairauden merkit ovat kaikkialla näkyvissä. Sitä seuraa kuitenkin “miesten aika, vahvojen aika -- siellä missä kansassa on ollut jäljellä tervettä pohjaa, missä sillä siis on ollut voimakkaita johtajia, siellä sen rippeet on koottu, järjestetty, pelastettu”. Walleniuksen mukaan Jumala on näin kerran toisensa jälkeen antanut kansoille tilaisuuden nähdä ja tehdä parannus – “mutta mitään emme ole oppineet”. Idealistiseen tapaan Wallenius näki nykyajan valtavien voimien temmelyskenttänä: “Maailmalla käydään sotaa ihmiskunnan sielusta.” Suomalaisten – ja valkoisten – pelastusmahdollisuudeksi hän näki sisäisen ja ulkoisen voimakkuuden, jonka toteuttajana hän näki viime kädessä valtion.¹⁶

Lähtökohdiltaan Walleniuksen ajattelu noudatteli tietyllä tavalla samoja linjoja kuin se kulttuurifilosofia, jota esimerkiksi ajan johtava esseisti Olavi Paavolainen Suomessa edusti. Se, että Paavolaisenkin filosofia perustui samoille 1920-luvun esteetismin, nationalismin ja ruumiinkulttuurin ihanteille kuin fasismi, kertoo 1930-luvun erilaisten ideologioiden ja ajatusmallien nousseen samoista ongelmista ja samoista tunnoista. Niin vastarintaa herättävä kuin fasismi radikaalisena poliittisena liikkeenä olikin, sen aatemaailma tuli laman puristamassa Euroopassa merkitsemään selkiyttävää tekijää, joka “toi kosmoksen kaaokseen”, kuten *Pohjatuuli* ohjelmassaan toivoi. Ristiriita fasismin epäilyttävyyden ja sen ideologian puoleensavetävyyden välillä tulee hyvin esille Paavolaisen 1930-luvun tuotannossa.

Walleniuksen toivotama “uusi järjestys” merkitsi uutta vallanjakoa, jossa kansaa liehittelevillä puoluetaktikoilla ei enää olisi sijaa. “Puoluejohtajien vallasta on päästävä todelliseen kansanvaltaan, rahan vallasta hengen valtaan, materialistisesta kielteisyydestä siveelliseen myönteisyyteen.” Hänen päätelmänsä diktatuurista ja kansanvallasta olivat kuitenkin omalaatuisia. Hänen mukaansa punaiset tavoittelivat vallan hajottamisen kautta diktatorista valtaa – valkoisten taas oli valtaa keskittämällä varmistettava kansanvalta. Hän selitti, että kommunistit asettivat aina ryhmäintressit – luokan tai puolueen edun – kokonaisedun edelle. Valkoisten korostamassa yksilön uhrautumisessa kokonaisuuden puolesta piili kansan etu.

Vallan keskittämisen ajatuksissaan Wallenius tuli lähelle fasistista ideologiaa. Hänen mielestään kansa oli “valtion toimesta ja säälimättömän valvonnan alaisena kasvatettava kestävä ja torjumaan sitä uhkaavat sisäiset ja ulkoiset vaarat”. Hänen mukaansa “ei suinkaan riitä, että valtiovalta armotta tukahduttaa ja hävittää kaiken sen, mikä heikontaa kansan kehitysmahdollisuuksia, sen on myös määrätietoisesti ja lujalla kädellä ohjattava kansan kehitystä eteenpäin”.

Valtion roolissa näkyi myös Walleniuksen vanhoillinen suhde taiteeseen, joskin se muistutti samanaikaisen “edistyksellisen” sosialismin käsitystä taiteen tehtävistä. Taiteilijalla oli Walleniuksen mukaan vastuu kansalle: ratkaisevaa ei ollut taiteellinen pätevyys, vaan sen vaikutus. Valvovaa silmää tarvittiin esimerkiksi sukupuolielämän kuvausten suhteen. “Se mikä voi olla myönteistä persoonallisuuksille, se saattaa olla kielteistä joukoille”, tuleva kirjailija opetti. Kaiken taiteen uutena tehtävänä Wallenius näki – pienten tapahtumien “mielisairaalaan johtavien psyykkisten analyysien sijasta” – pyrkiä synteisiin, kokonaisuuteen ja positiiviseen näkemykseen. Kirjallisuudellakin oli oltava selkeät linjat: “pois hermostuneesta pintaleikkelystä ja ulkonaisesta raffinementistä!”¹⁷

Walleniuksen ajattelun ero fasismiin oli kuitenkin selvä. Mitään varsinaista ohjelmaa hän, sen enempiä kuin muutkaan suomalaiset äärioikeistolaiset, ei kyennyt luomaan. Hänen puheensa tähtäsivät idealistisesti ennen kaikkea “valkoisen aatteen” selkeyttämiseen ja melkein päälleherätysliikkeen kaltaiseen vaatimukseen yhteiskunnan moraalista puhdistamisesta. Sama koskee Walleniuksen käsityksiä parlamentaarisuudesta. Epäluuloinen voisi löytää tukea diktaattorihaaveille esimerkiksi Walleniuksen vankilassa kirjoittamasta muistiinpanosta:

Dwinger: “Parlamentaariset menettelytavat ovat käyttökelpoisia rikkaina, ehdottoman rauhan, yleisen sivistyksen aikoina – mutta meidän päivinämme --. Helvettiin tällaiset käsitteet, jotka ovat olemassa vain estääkseen niitä, jotka todella pyrkivät päämäärään. Sellaisina aikoina tarvitaan johtoon miehiä, jotka tuntevat olevansa henkilökohtaisesti vastuunalaisia, eivätkä pelkää historian tuomiota, eikä mitään puoluejohtaja tuuliviirejä ja yhden päivän kärpäsiä, joita ei kukaan voi tehdä vastuunalaisiksi teoistaan.”¹⁸

Merkintä ilmensi taas enemmän Walleniuksen omaa kansanomaista etiikkaa ja elämänfilosofiaa kuin poliittista kannanottoa. Kirjoituksesta heijastuu Walleniuksen levottomuus valkoisen Suomen kohtaloista vain hieman yli kymmenen vuotta kansalaissodan jälkeen sekä ainainen vastenmielisyys ”politiikkaa” (jota hän itsekin teki) kohtaan. Puhe miehistä, jotka tuntevat olevansa henkilökohtaisesti vastuunalaisia teoistaan¹⁹, viittasi hänen henkilökohtaiseen miehisyysihanteeseensa, josta hän mainitsi toisessa vankilamerkinnässään:

Tartu kiinni pienimpäänkin ja tee siitä jotain. Heikot odottavat suotuisaa tilaisuutta, voimakkaat ihmiset luovat sen itse.
Passiivista odotusta vastaan: Kun kansa valitti, että Punainen meri esti heidän pääsyään eteenpäin ja kun heidän johtajansa odotti taivaallista apua, sanoi Herra: “Mitäs huudat minun tyköni? Puhu

Kuvanveistäjä Lauri Leppänen muovaamassa Walleniuksen kasvoja joskus 1930-luvun alkupuolella.

Juhlapäivänä.

Israelin lapsille, että he vaeltaisivat.”Nykyhetki on raaka-aine, josta voit tehdä mitä haluat. Älä sure menneisyyttä, älä uneksi tulevaisuudesta, vaan tartu silmänräpäykseen kiinni.

Ammuttu nuoli ei vaella ylt'ympäri etsien, mitä se voisi löytää, vaan se lentää suoraan maalia kohti.²⁰

Puhuessaan siitä, miten kaikki oli rakennettava uudelleen alusta alkaen, Wallenius innostui uskonnollisen – tai marxilaisen! – saarnaajan tyyliin maalailemaan suurta tulevaisuutta: oli luotava “uusi elämänkatsomus, uusi elämänihanne, kokonaan uudenlainen kansa, jonka pääominaisuudet olivat nöyryys, uhrautuvaisuus, velvollisuudentunne”. Valkoisellakin puolella pidettiin virheellisesti valkoista aatetta poliittisena virtauksena eikä elämänkatsomuksena, joka oli muuttava maailman: “valkoisen aatteen peruskysymys ja sen voiton vääjäämätön ehto on täydellinen luopuminen materialistisesta elämänkatsomuksesta, uuden siveellisen elämänkatsomuksen omaksuminen, elämänkäsityksen täydellinen reformatio, uusi uskonpuhdistus.”²¹

Tilanteen korjaamiseksi ei puhujan mukaan ollut hetkeksikään pysähdyttävä nyppimään rikkaruohoja pinnalta, vaan käytävä kohti saran päätä kyntäen pohjia myöten: “Jättäläistyötä ei tehdä kääpiönottein.” Toisessa puheessaan hän käytti vertausta rakennusrähjästä, josta ei tule paikkaamalla palatsia. Nyreästi Wallenius totesi, että eri kansalaispiirien välille syntynyttä kuilua oli yritetty vasemmiston taholta luoda umpeen kaivamalla maata “nk. porvarien jalkojen alta marksilaisen epäkansallisen ryhmäkunnan hyväksi”.

Walleniuksen oma resepti ristiriitaan oli yksinkertainen – kuilua ei pitänyt täyttää: “kansan eheyttäminen on tapahtuva siten, että kuilun takaa noudetaan tälle puolen kaikki ne, jotka tunnustavat Suomen isänmaakseen ja myöskin *toimivat* sen mukaan – muut maasta pois!” Viimeksi mainittua kehotusta puhuja tarkensi ehdottamalla, että epäluotettavilta aineksilta riistettäisiin kansalaisoikeudet.²²

Kuten valkoisen Suomen perinteelle sopi, keskeistä Walleniuksen ohjelmassa oli uhrimieli ja halu palvella pyyteettömästi kokonaisuutta. Persoonallisuuden mittapuuna hänelle oli henkilön kyky parhaiten palvella toisia, yhteiskuntaa ja Jumalan tietä. Sairaus oli poistettava kysymättä uhrin hintaa: “Vain vaarantamalla, vain uhraamalla voitetaan”, Wallenius muistutti, sillä itsenäistymistaistelussa aktivismia olivat vastustaneet ne, jotka pelkäsivät uhrin suuruutta. Marttyyriin lailla, koettuihin vaikeuksiin viitaten Wallenius julisti: “Pilkattakoon meitä, herjattakoon meitä, häväistäköön meitä – vietäköön meiltä leipä; kiusattakoon meitä vankiloissa, riistettäköön meiltä kunniaakin – sittenkin me vielä kerran piirrämmme tälle valtakunnalle uuden rajan.”²³

Wallenius ei koskaan tuntenut olevansa poliitikko tai valtiomies. Hänen puheensaakaan eivät olleet valtiomiehen tai edes poliitikon puheita. Äänessä oli pikemminkin yhteiskunnallinen moralisti, joka haki yksinkertaisia ratkaisuja. Monissa Walleniuksen

puheissa tuli ilmi vahva tekemisen ja työn ihanne. Juuri työn avulla luokkarajat olivat Walleniuksen mukaan rikottavissa: “Me olemme kaikki työmiehiä”, hän sanoi.²⁴ Varsin erikoisen näkemyksen työn ja yhtenäisyyden keskinäisestä suhteesta Wallenius antoi sinimustille pitämässään puheessa, jossa hän vetosi ns. porvareita avaamaan silmänsä työmiehen asialle. Hänen mielestään nuorten oli mentävä itse kokemaan työmiehen asema, koska politikoinnin hämäämä työmies ei lähentymistä suorittaisi.

Walleniuksen mielestä arvoja voitiin rakentaa vain yhteisellä työllä: “Ihmisen kelvollisuuden ratkaisee – ei oppineisuuden aste, vaan – yksinomaan se, teenkö työni huonosti vai hyvin; kunnollinen työläisnuorukainen on täydelleen samanarvoinen yhteiskunnan jäsen kuin ylioppilas tai opiskelija”, Wallenius koulutti opiskelijanuoria. Hänen mielestään näillä oli oikeus ja velvollisuus seurustella työläisnuorison kanssa, järjestää keskustelu- ja seurustelutilaisuuksia, jopa asettua asumaan Sörnäisiin ja työläisten keskuuteen.

Niin yllättävältä kuin Walleniuksen kädenojennus “kuilun yli” kuulostaakin, hän ei ideologisella puolella antanut hiukkaakaan periksi näkemyksilleen kommunismin ja puoluepolitiikan turmeluksesta. Selitys sille, miksi sinimustien piti mennä työmiehen luo, oli Walleniukselle tyypillinen: “Työmies ei tule meidän luoksemme, koska hän pitää meitä syypäinä eristettyyn asemaansa. Ja syyllisiä me olemmekin marksilaisuuden valtaanpääsyyn: *ensiksi* sosialismin alkuvuosina, *toiseksi* vapaussodan jälkeisinä aikoina, *kolmanneksi* talonpoikaismarssista tähän päivään saakka osottamallamme välinpitämättömyydellä.”²⁵ Kysymys ei siis ollutkaan kädenojennuksesta kuilun yli, vaan eksyneiden lampaiden hakumatkasta kuilun takaa!

Työtä Wallenius piti koko kansan voimakkaan tulevaisuuden avaimena ja hän korosti puheissaan nuorten ymmärtäneen sen. Torjuessaan syytöksiä IKL:n suorittamasta “nuorison kiihotuksesta” Wallenius totesi, että nuorten liittyminen kansanliikkeen riveihin ja isänmaallisiin järjestöihin ei johtunut houkuttelusta, vaan nuorison omasta kiinnostuksesta. Nuoret olivat “paremmin kuin pelokas vanhuus tai rahaa ja valtaa pyydystävä keski-ikä oivaltaneet *teon merkityksen* suun ja kynän vastakohtana – nykyhetki ei ole sille näköhaitta!” Hän asetti uskonsa nuoriin rohkaisten heitä säkeellä:

Vanhat sousti, päät tärisi
nuoret sousti, aivot notkui.²⁶

Tiivistäessään käsityksiään isänmaasta *Pohjatuulessa* Wallenius totesi järjestelmän vieneen meidät “raja-aitojen aikakauteen, jossa yhdet aitaavat etujansa, toiset arkuuttansa”. Kaikki olivat kuitenkin samanarvoisia, minkä takia rajat oli poistettava: ensin hävittämällä luokkarajat ja sitten puolueet! Siihen tarvittiin uskoa – terveeseen arvostelukykyyn yhtyvää uskoa asian ja tien oikeuteen.²⁷

LAPIN KENRAALI LAPIN KIRJAILIJA

Ihmismetsästäjiä ja erämiehiä (1933)

Vuonna 1933 ilmestyneessä esikoisteoksessaan Wallenius muisteli pääasiassa viidentoista vuoden takaisia tapahtumia Lapissa, erityisesti kolttien "kuritusretkeä".

1

Kirjallisuus syntyy vaikeuksista ja vastoinkäymisistä, sanotaan. Walleniuksen kohdalla se piti kirjaimellisesti paikkansa: koko hänen kirjailijanuransa sysäyksenä olivat 1930-luvun pettymykset ja takaiskut. Esikoiskirjan kohdalla asia vielä korostui: vuoden 1933 syksyllä ilmestyneen kertomuskokoelmansa *Ihmismetsästäjiä ja erämiehiä* Wallenius kirjoitti pääosaksi vankilassa.

Kirjoittaminen oli vankilassa hänelle virkistävä harrastus, tapa selvittää ajatuksiaan ja kirjata muistoja. Moskuun ja Petsamon retkiin liittyvien kertomusten kirjoittaminen oli aluksi luultavasti yhtä paljon terapiaa kuin vakavaa pyrkimystä julkaista ne kirjana. Vielä viedessään käsikirjoituksensa Werner Söderstömille Wallenius oli epävarma koko työn suhteen. Yllätys oli sitä mielisempi, kun käsikirjoitus hyväksyttiin julkaistavaksi.¹

Vielä mielisempi oli teoksen saama vastaanotto. Ilmestyessään *Ihmismetsästäjiä ja erämiehiä* huomioitiin lehdistössä laajasti: siitä julkaistiin pääosin kiittäviä arvosteluja kymmenissä eri lehdissä, Helsingin Sanomia ja Uutta Suomea myöten. Arvostelijoiden joukossa oli monia kirjailijakollegoita, kuten Arvi Järventaus, Erkki Ilmari, Vaasan Jaakkoo ja Ilmari Kianto.²

"Kirja ei ole niin vaarallinen kuin mitä nimestä ensin päättää. Ihmismetsästyksen on vain (!) Suomen puolella porovarkaisissa käyneiden kolttien metsästyksen ja lain, usein korpilain, lukua heille sinä aikana, jolloin rajat Suomen ja Venäjän välillä olivat vielä epäselviä", totesi Helsingin Sanomien arvostelija.³ Uuden Suomen mukaan jo kirjassa kerrotuissa tapahtumissa sinällään oli jännittävyyttä, mutta huomattavan valmiina kynämiehenä Wallenius oli luonut nautittavan erän- ja lapinkävijän kirjan. Järventaus totesi, että "kaikenlaisten yrittäjien joukossa Wallenius osoittautuu synnynnäiseksi

IHMISMETSÄSTÄJIÄ
JA ERÄMIEHIÄ

kertojaksi”.⁴ Muissakin arvosteluissa korostettiin kirjan väärentämätöntä Lapin henkeä ja erinomaista kielenkäyttöä. “Ei luulisi, että vanha kovettunut sotaurho pystyy niin runolliseen luomukseen”, totesi muuan kirjoittaja.⁵

Useampi arvostelija vertasi Walleniusta Jack Londoniin, jonka kohtalonankaruuden tunnelma ja karuus tulivat novelleissa esille. Erkki Ilmarin mielestä Walleniuksessa yhdistyi Sulo-Veikko Pekkolan karski miesmäisyys ja Samuli Paulaharjun kansatieteellinen silmä – mainitut kirjoittajat hän kuitenkin voitti luonnon kuvaajana. Nasevan, sanarikkaan tyylinä avulla hän pystyi tuomaan hienot maisemat elävinä lukijan eteen.⁶

Arvosteluja julkaistiin pääasiassa oikeistolehdistä, minkä takia monissa oli tervettä moraalia ja seikkailuhenkisyyttä korostava sävy. Eräs arvostelijoista toivoi Walleniuksen jatkavan Lapin ja sotakokemustensa kirjaamista, sillä hän aavisti, että “niistä kalskahtaisi sopivasti rauta ja miehen mieli”. Ajan Suunnan pakinoitsija Antti Suomenpoika suositteli kirjaa sinimustille, toisin kuin “salaisten kommunistiakenttien suosittelemia ruskeita kirjoja, joiden mielikuvitus liikkuu saastassa”.⁷

Yllättävää kyllä, Walleniuksen kirja huomioitiin myös vasemmistolehdistä. Esimerkiksi Suomen sosialidemokraatin arvostelija käsitteli sitä yllättävänkin positiivisesti. Hänen mukaansa lukijan selkäpiitä kylläkin karmi “ihmismetsästäjien” häikäilemättömän raaka henki: koltan ampuminen on vähemmän arvoista kuin koiran nitistäminen. Mutta toisaalta Wallenius oli sujuvalla kynällä saanut aikaan vaikuttavia luonnonkuvauksia ja jännittäviä erätarinoita. Loppukaneetissaan arvostelija pääsi toki rohkaisun hengessä näpäyttämään vanhaa vihollista: “Kenraali Walleniuksella tuntuu olevan väärentämätöntä seikkailijan henkeä, eikä olisi pahitteeksi hänelle ja hänen hengenheimolaisilleen, jos heidät aina silloin, kun tämä ‘Geisti’ pyrkii kuohumaan yli laitojensa ja aiheuttamaan sisäpoliittisia kummelluksia, lähetettäisiin tunturimaisemiin purkamaan sitä karhuihin ja susilaumoihin ja samalla rikastuttamaan suomalaista kirjallisuutta komeilla eräkuvauksilla!”⁸

Jälkeenpäin tarkastellen *Ihmismetsästäjiä ja erämiehiä* on mielenkiintoinen sekä eräänä Lapin eräkirjallisuuden varhaisimmista edustajista että Walleniuksen kirjallisen tyylin ja ajattelutavan ilmentäjänä. Erityisesti hänen korpilain filosofiansa ja sen suhde kolttasaamelaisiin kuvasti laajempiakin ilmiöitä tuon ajan suomalaisessa yhteiskunnassa. Kirja toi esiin myös Walleniuksen myöhempienkin kirjojen keskeisen piirteen. Teosta on vaikea karsinoida minkään lajin määritelmään. Siinä risteävät dokumentin ja kaunokirjallisuuden piirteet, ja hän vei eteenpäin suomalaisen eräkirjallisuuden ja muun Lapin-kirjallisuuden perinteitä persoonalliseen tapaan.

Usein varsin dokumentaarisen eräkirjallisuuden tavoin myös Walleniuksen teoksen lähtökohtana ovat todelliset tapahtumat ja todelliset henkilöt. Novellit on rakennettu Moskun kertomista kolttaseikkailuista, vuosiin 1918-20 sijoittuvista tapahtumista sekä vuoden 1927 retkestä. Kirjan keskeisin henkilö on Mosku, jonka ympärille kertomukset rakentuvat sepitteellisissäkin tarinoissa. Sakari Kännön

toteamuksen mukaan Mosku, joka oli kuin eräseikkailujen tyyppiksi luotu, johdatti ystävänsä “erämaan kätköihin peittyviin tapahtumiin, jotka olisivat muuten jääneet kirjailijalta tavoittamatta saati omakohtaisesti kokematta”.⁹

Dokumenttimaisuudesta kertoo myös se, että kirjan kertomuksia, tarinoita ja tunnelmanpätkiä ei ole novellimaisesti tiivistetty ja kärjistetty. Niiden suhteen on pyritty pikemminkin samanlaiseen kertoilevaan nuotiotunnelmaan, jossa kirjailija itse oli ne ensi kerran kuullut; monet kertomuksethan pitävät sisällään Moskun eräretkillä kertomia erillisiä tarinoita. Niihin pätee Lapin murteen sana ‘muistelus’, joka saamenkielisen alkumuotonsa mukaan tarkoittaa kertomusta, mutta johon liittyy muistelemisen tunnelma.

Kertomistavaltaan ja kuvauksiltaan kirja on kaunokirjallinen. Walleniuksen tyyli oli – kuten moni arvostelija totesi – alusta lähtien hyvin valmista. Hän on tarkka luonnon havainnoitsija ja eloisa kuvaaja, joka pyrki muovailemaan tosielämän tapahtumia kokonaisuuteen sopiviksi. Myöhemmän eräkirjallisuuden tavoin hänen kerrontansa on usein sekoitus tunnelmointia, lähes opettavaista käytäntöä ja ikuisuuden filosofiaa:

Potkaisin kannon nurin, pirstoin sen, haistelin tervaisuutta sekä tein käsitulen. Sitten hain joesta vettä ja sovitin kahvipannun tulelle. Tämä on aina, vääjäämättömästi, levolle pysähtyvän eränkävijän ensimmäinen toimenpide. Valopiirin laajettua löysin vanhoja laavun ruoteita, pystytin sen rungon ja kääraisin louteen ympärille, taittelin vielä muutamia sylyyksiä kuusenhavuja, sovittelin ne makuusijoiksi, asettelin kampeet laavuun, kiväärit käsille, ja niin oli asento valmis, rakotulta vailla.

Istuskelen siinä kahvipannun äärellä piippu hampaissa, tuijottelen tuleen ja tunnen elämäni ihmeellisen huolettomaksi ja kevyeksi, ei vastuuta mistään, hiukan vain kihelmöivää vaarantunnetta, mutta vapaus ja Jumalan Suuri Luonto ympärillä, koskemattomana kaikkiin suuntiin, peninkulmamäärin: tekisi melkeinpä mieli huutaa elämän riemusta.

Kauempina kuuluu Mosku hakkaavan yöhonkaa. Tuntuu kuin kirveen ääni kelohongan kyljestä kuuluisi liian kauas.¹⁰

Ensimmäisestä teoksestaan lähtien Wallenius myös kehitteli kertomuksissaan oman filosofiansa “teesejä”, joita hän mietiskelevien jaksojen yhteydessä pudotteli lukijan eteen.

Aihepiiriltään Walleniuksen kirja liittyi siihen kasvamassa olevaan Lapin-kirjallisuuden tulvaan, joka 1920-luvulta alkaen – Petsamon tultua osaksi Suomea ja alettua kasvaa matkailukeskukseksi – heijasti ja muovasi kuvaa Lapista. Pohjoisessa piipahtaneet matkakirjailijat kertoivat etelän lukijoille lähinnä pikaisia kokemuksia

matkoiltaan uudessa eksoottisessa siirtomaassa. Varsinaiset Lapin-kirjailijat taas pystyivät kuitenkin myös vasemmistolehdistä – kauemmin alueella asuneina – välittämään syvällisempääkin elämäntunnetta, joka varsin usein sekoittui heidän omaan henkilökohtaiseen maailmankatsomukseensa.

Lappia koskeva eräkirjallisuus oli 1930-luvun alun Suomessa vielä melko harvinaista. Walleniuksen edeltäjiä olivat lähinnä A. E. Järvinen, joka oli siihen mennessä julkaissut kolme teosta, ja Eero Lampio, jonka toisen eräkirjan Wallenius myöhemmin itse toimitti julkaisukuntoon. Järvisen tavoin erämaan kokeminen merkitsi Walleniukselle irtaantumista arkisesta maailmasta uusien värien, tunteiden ja elämysten kokemiseen:

Ja entä taivaan ihmissilmälle käsittämättömän syvät vihreän, punaisen ja violetin vivahteet. Ilmaa ja valoa on mittaamattomasti, omituinen aavuus, rajoittamattomuus, joka vapauttaa katsojan arkielämän ahtaasta puristuksesta, kohottaen hänet jollakin tavoin ulkopuolelle ja yläpuolelle itseään, pois “järjestetyn yhteiskunnan” matalamielisestä ja omapyyteisestä touhusta. Kaikkialla tuntee Jumalan läsnäolon.¹¹

Järvisen tavoin Wallenius kykeni luontokuvauksissaan luomaan aistittaviksi ilmiöiksi syyspakkasen kuuraamat jäkäläköt, kesäisen yön äänet, lintujen keskustelut, pyssyjen kaikuvat laukaukset erämaassa ja väsyneen, seesteisen tunnelman nuotion äärellä. Salaperäisesti kalskahtavat Lapin nimet toivat eräkirjailijoiden kuvauksiin oman avaruuden ja suurten etäisyyksien tunnelmansa. Järvisen tavoin Wallenius sai aiheensa nuotiotulpen äärellä kerrotuista tarinoista – samoilta Moskuilta ja Selmeiltä, joita Järvinen kuunteli. Mutta siinä missä Järvinen on hiljainen kokija, kuulostelija ja tarkkailija, jolle luonto sinällään oli itseisarvo, Wallenius on selvästi toiminnan mies. Hän ei ihastele pitkään luonnon kauneutta, vaan etsii koko ajan uutta, pyrkii yhä eteenpäin, aina jotain päämäärää kohti. Siinä, missä Järviselle riittää hetken kokemus, Walleniusta vetää eteenpäin melkein maaninen uuden kokemisen halu – kuten koko hänen elämässään.

Walleniuksessa niin henkilönä kuin kirjailijana oli hyvin paljon löytöretkeilijää. Hän ei suostunut tallaamaan muiden polkemia polkuja, vaan hän pyrkii kirjoissaan selvästi löytämään “koskemattonta” luontoa ja alueita, joilla muut (suomalaiset) eivät olleet käyneet. Kuvaavaa oli hänen halunsa tehdä vuonna 1918 retki juuri sille Nuortijärven alueelle, josta hän koillisrintaman sodan aikana joutui muodostamaan kuvan kokoamalla palapelin epätäydellisistä Petsamon kartoista. Erämaiden “koskemattomuutta” korostaakseen hän teki jopa väkivaltaa kolttakulttuurin jäljille luonnossa toteamalla erheellisesti, että Nuortin erämaan järvilla ei ollut edes nimiä.¹² Äärimmäiset erämaat herättivät Walleniuksessa esiin kirjailijan runollisimmillaan:

Varhain iltapäivällä sivuutimme viimeisen lappalaisen ja pääsimme pian seutuun, jossa ei metsää ollut koskaan kaadettu, jossa jokainen kirveen jälkeä osoittava kanto kertoi omaa tarinaansa yksinäisestä samoilijasta. Oli aurinkoinen, rauhallinen erämaan päivä, vailla tapahtumia. Harvoin vain vilahti harri tai tammukka veneen ohi, sorsa piiloutui törmäpenkereen alle tai riekkopoikue pyrähteli rannan korvessa. Kerran kanahaukka istui rantamättäällä kaikessa rauhassa koskeloa raadellen ja yksinäinen poro kaikki pistiäisten ajamana harjun laitaa. Päivä loppui vähitellen, mutta ei joki. Maisema oli sitä ennen kuitenkin jo alkanut muuttua: avaroiden jänkien takaa siinteli silmään kovia maita, jäkäläkankaita ja taustalla kaikkialla piirteli taivaanrantaa Saariselän mahtava tunturimaailma, pykälöiden sen kuin ritarilinnan muurinharjan.¹³

Kaikkein onnellisimmillaan Wallenius oli liikkueessaan Moskun kanssa kokonaan ihmisyhteisön ulkopuolella. “Vieraan ihmisen läsnäolo tunturimaailmassa tuntuu jollakin tavoin kiusalliselta: erämaan rauha sallii vain käsityksen minä ja enintään me, mutta ei koskaan he, sillä vieraaseen sisältyy aina vaara, kilpailu, häiriö.”¹⁴

Muutenkin Wallenius tavoitteli erilaisuutta, uutuutta, äärimmäisyyttä. Siitä kertovat selvästi hänen kirjansa aiheet. Selkein esimerkki on “ihmismetsästys”, joka viittaa vuonna 1919 tehtyyn kostoretkeen kolttsaamelaisten pariin. Tarinan jännittävyys liittyy melkein päntiaanikertomuksen tapaan valkoisen miehen taisteluun vihamielisiä erämaan asukkaita vastaan. Varsinaisissa eränovelleissaankaan Wallenius ei tyydy pelkkään kalastuksen tai lintujen metsästyksen iloon. Neljässä tarinassaan hän kertoo nimenomaan suurriistan, karhun ja suden, metsästyksestä. Hän tavoittelee harvinaisia erämaan rikkauksia helmenpyyntiretkellä sekä “ennen käymättömien” jokien ja järvien kalamatkoilla. Rohkeat, voimakkaat miehet joutuvat hänen novelleissaan luonnon armoille eksytyttyään lumisokeina tunturiin tai jäätyään pauhaavan kosken vangiksi keskelle erämaata.

Walleniuksen kirjojen henkilöt ovat kuitenkin selviytyjiä, jotka toteavat kuten sotamies Laakkonen seisottuaan päiväkausia kylmällä kivellä keskellä Saarikoskea: ”Vielä minä olisin päivän siinä seissyt.”¹⁵

2

Äärimmäisyyden tavoittelussa Wallenius kehitteli filosofiaansa ihmisestä “olemassaolostaan kamppailevana osasena luontoa”. Erämaassa ihminen on tavallaan aina yksin, kasvokkain kuoleman eli suuren Luonnon kanssa, joka on lahjomaton ja tinkimätön. Luonnon kanssa taistellussa ihminen on aina lähellä kukistumistaan, mutta taistellussa hän myös elää elämänsä vahvimmin ja täysimmin.

Taistelun ja äärimmäisyyden ideologiassaan Wallenius muistuttaa enemmän aikakauden varsinaisia Lapin-kirjailijoita, ennen kaikkea Arvi Järventausta, kuin eräkirjailijakollegaansa A.E. Järvistä. Lapin-kirjallisuuden perusluonteeseen kuului sama äärimmäisten olosuhteiden hakeminen kuin Walleniuksella, ja Walleniuksen tavoin siihen liittyi tietoinen vastakohta etelään ja sivilisaatioon. Emo Paasilinnan mukaan Lapin-kirjailijoille Järvistä lukuun ottamatta oli tyypillistä ”vimmainen mytologinen mielenkiinto, panteistinen jumalkäsitys ja paljossa turhantarkka kansatieteen harrastus”.¹⁶

Yleensä etelästä kotoisin olevat Lapin-kirjailijat hakivat Lapista toisenlaista maailmaa kuin ”tuhma Lannanmaa” oli. He hahmottelivat kirjoissaan harmonista, jopa konservatiivisesti perinteiselle järjestykselle rakentuvaa pienoismaailmaa, jossa etelästä jo kadonneet ihanteet toteutuisivat. Sen myyttisenä keskuskäsitteenä oli juuri Luonto, luonnonjärjestys, johon ihmisen oli alistuttava, mutta jonka ehdoilla voimakkaat yksilöt saattoivat luoda uutta järjestystä kamppailussa järjestymätöntä, pahaa todellisuutta vastaan.¹⁷

Walleniuksen esikoiskokoelmassa sama piirre on hyvin keskeinen. Siitä kertoo novelleissa usein esille tuleva tarve päästä pois ”järjestetyn yhteiskunnan matalamielisestä ja omapyyteisestä touhusta” sekä uuden ”neitseellisen” alueen etsintä vastapainona läpikotaisin tunnetulle ja siten ikävystyttävälle yhteiskunnalle. Yhtä usein toistuu kuoleman läsnäolon ja puhtaan kokemuksen etsiminen vastapainona arkipäivän urautuneisuudelle. Henkilökohtaisesti halu ”uuteen” maailmaan oli Walleniuksen kohdalla hyvin ymmärrettävissä vankilakokemusten pohjalta. Kirjailija etsi paikkaa, jossa ”maailman häärinä ja ihmisten ilkeys” häipyvät kaukaisuuteen, ja tunnelmaa, jota ”Jumala oikeamielisyydessään ei koskaan suo etelän rahan ja kunnian ahneille. Entisestä elämästään hän tokaisi: ”Siellä viittokoot ja pöriskööt’, sanoi Sammal-Heikki ennen etelää tarkoittaen.”¹⁸

Laajemminkin ottaen Walleniuksen suhde Lappiin oli maailmanparantajan ja idealistin kaipuuta eheään yhteiskuntaan. Sotienvälisen ajan Petsamo on puhuteltu leikillisesti omaksi kuningaskunnakseen, josta löytyivät myös omat kuninkaallisensa. Lapin ’keisari’ oli K. M. Wallenius, ”valloittaja ja hyväntekijä”; Petsamon kuningas oli Eero Lampio, jolle Wallenius retkikuntansa perääntyessä 1920 oli sarkastisesti luovuttanut taakseen jääneen ”valtakunnan”; Lapin kaani oli eversti Willamo; Petsamon ”entisenä maaherrana” tunnettiin Helenius, jolta lääni vietiin alta ja yhdistettiin jo 1922 Oulun lääniin. Arvi Järventausta ristittiin ”Lapin piispaksi” hänen innostuttuaan Walleniuksen retkellä vihkimään kylä kylältä susipareja lailliseen liittoon.¹⁹ Vaikka nimittely olikin lähinnä sisäpiirin vitsailua, siinä oli vinha perä. Paitsi että nimitykset kuvasivat erittäin hyvin mainittuja henkilöitä, ne heijastivat laajemminkin Lapin sivistyneistön pyrkimyksiä löytää neitseellinen yhteiskunta, jota voisi muokata mieleisekseen ja jossa muokkauksen jälki näkyisi.

Eräs läpitunkeva piirre *Ihmismetsästäjiä ja erämiehiä* -kirjassa on sen halu löytää oma ”erämaan moraalinsa”, josta Wallenius käyttää sanaa korpilaki. Korpilaki on eränkävijöiden keskuudessa syntynyt tapa selviytyä erämaan kovissa oloissa, kirjoittamaton laki, jota Wallenius kehitteli kuitenkin omaan, lähinnä olemassaolon taistelun filosofiastaan johtamaansa suuntaan. Selväpiirteisimminkin Wallenius määritteli sitä novellissa ”Korpilaki”:

Kivenkovaksi mieheksi on Marjaleenan Jaska jätkäpiireissä tunnettu. Tiukassa on hänellä leipä aina ollut, lapsenvuosista alkaen, mutta ainapa se on irti otettu, vaikka joskus puoliväkisten. Armoa ei ole saatu, jos ei annettukaan. Ei nytkään Jaskan mieltä vähääkään kosketa se, että hän yksin kahvia hörppi, vieläpä sokerin murennetta hiukan hampaan kärjellä joukkoon nakertaa. Enemmän oli Jalmarilla Martinkylästä kahvia kuin hänellä. Mitäs tuhlasi. Sopii nyt pureskella savutuoretta hirvenlihaa. Kyllä silläkin henki riepu nahan sisällä pysyy. Osien jako erämaassa on selvä: kukin tulkoon toimeen omillaan. Korpilaki ei tunne säälin käsitettä, sillä se on heikkoutta, johon vain rintamaiden asukkailla on varaa.²⁰

Kuten nähdään, Walleniuksen Lappi oli ennen kaikkea miehisen selviytymistaistelun Lappi. Hänen sosiaalidarvinistisesti sävyttyneessä käsityksessään *taistelu* – taas nimenomaan taistelu – luonnossa ja luontoa vastaan oli vahvempien ja heikompien kamppailua henkiin jäämisestään. Erämaan moraaliksi oli hänen mielestään vahvempien moraaliksi. Heikolle ei anneta, heikkoa ei saa sääliä. Walleniuksen korpilaki kuvasteli nimenomaan suomalaisten jätkien ja uudisasukkaiden käsitystä erämaan elämästä. Uudisasukkaiden pelkistynyt maailmankatsomus perustui heidän karuun taustaansa.

Yleistä oli, että kun uudisasukkaat rupesivat 1800-luvulta lähtien yhä enenevässä määrin siirtymään Lappiin, he joutuivat uusissa, karuissa oloissa suuriin vaikeuksiin toimeentulonsa kanssa. Syynä siihen oli maanviljelyksen sopimattomuus pohjoiseen luontoon ja elinkeinojen yksipuolisuus. Menestyäkseen pohjoisessa maatalous on aina vaatinut rinnalleen runsaastikin sivuelinkeinoja: poronhoitoa edes pienessä muodossa, kalastusta, metsästystä ja riekonpyyntiä. Yleensä uudisasukkaat vetivät kuitenkin hengenpitimikseen päälleen jätkän kampeet ja omaksuivat kovaotteisen jätkämaailman moraalin: armoa ei oteta eikä anneta. Elämä oli raakaa taistelua niin luontoa kuin muita siitä hyötyviä vastaan, ja kaikessa oli huolehdittava vain omasta edustaan. Tämän korpilain aakkoset Wallenius oppi Moskululta.

Sen yhteensopimattomuus saamelaisen maailmankuvan kanssa oli ilmeinen. Saamelaisten käsitys erämaaelämästä oli toinen kuin uudisasukkaiden: siinä missä

nämä todellakin taistelivat luontoa vastaan, saamelaiset pyrkivät elämään luonnon kanssa rinnakkaiseloa. Saamelaisille luonnonelämä ei merkinnyt sitä, että se, mitä joku saa, olisi toisilta poissa. Sen perustana oli vanha saamelainen yhteiskuntajärjestelmä ja keskinäiset nautinto-oikeudet, jotka jaettiin erämaan ihmisten kesken tasavertaisesti.²¹

Ei olekaan ihme, että *Ihmismetsästäjiä ja erämiehiä* -kirjassa ristiriita (koltta)saamelaisen eräkulttuurin ja lantalaisen uudisasukaskulttuurin käsitysten välillä kärjistyy huomionarvoisella tavalla. Lähtiessään levittämään suomalaisen kulttuurin moraalialia ja ilosanomaa kolttien keskuuteen, joiden käsitykset maailmanmenosta ja elämästä olivat kokonaan toiset, Wallenius piilotti valloittajan ja siirtomaa-ajattelun ideologian ylevään korpilain kaapuun. Sellaisenaan ristiriita heijastaa hyvin sotienvälisen ajan suomalaismielisiä käsityksiä ylemmistä kansoista ja alemmista, joihin (koltta)saamelaisetkin luettiin.

3

Erätoimittaja Kalle Kuittinen on sotien jälkeen yleistynyttä eräkirjallisuutta kritisoivassa artikkelissaan hauskaasti esimerkkien avulla osoittanut eräkirjojen ja sotakirjojen selvän yhtäläisyyden: “Toisissa kuolee eläin, toisissa ryssä. Usein tekijöinä samat miehet. Samaan poteroon jääneet. Sota on tappamista varten, luonto saalistamista.”²² Teoksessa *Ihmismetsästäjiä ja erämiehiä* Kuittisen osoittama piirre tulee suorastaan silmiinpistävästi esille – ei vähiten kirjailijan sotilastaustan takia. Keskeisintä kirjalle on sen selvä kaksijakoisuus: teoksen ensimmäinen puolisko kuvaa “ihmismetsästäjiä” taistelussaan punaisia eli koltta vastaan, toinen puolisko keskittyy eläinten metsästyksen ja pyyntiin.

Sota- ja seikkailukirjan tapaan “ihmismetsästyksen” asetelmat ovat selvät. Päähenkilöinä ovat rohkeat ihmismetsästäjät, valkoisen Suomen sotilaat, johtajanaan vakaa oikeusvaltion puolustaja Wallenius ja oppaanaan suomalainen, mystistä hohdetta saanut poromies Mosku. Vastustajina ovat punaiset, “ryssäläistä” sukua olevat koltta-saamelaiset. Varsinaiseksi syyksi retkeen kerrotaan kolttien tekemät porovarkaudet, joiden takia kostoretki tulee “oikeutetuksi”. Selvitettyään kirjassaan hieman kolttatapoja ja -uskomuksia kirjoittaja esittelee lukijalle koko tuntemansa kolttaväestön: kolttaajia Matvian, jota epäillään pororosvoksi; Pyhäjärven Iivanan, jonka Mosku todistaa pororosvoksi; Pyhäjärven Ohnaksen, joka kuulemma on pororosvo; Rupipäät, joiden suku kokonaisuudessaan on pororosvoja sekä Jaurun Mitrin, joka on pororosvoista pahin.²³

Kuten Petsamon retkien yhteydessä todettiin, kolttien porovarkaudet ja kostoretken todellinen oikeutus on kaikkea muuta kuin itsestään selvä. Kirjassaan Wal-

lenius esittää tapahtuman hyvän Suomen ja pahan Ryssän kamppailuna, ja kuten seikkailukirjalle sopii, asetelma on perin mustavalkoinen. Koltat esitetään kirjassa täysin kielteisessä valossa, ja tavallisen lukijan mielestä heidän kurittamisensa on yhtä oikeutettua kuin verenhimoisten intiaanien höykyttäminen lännenkirjoissa.

Lyhyessä, melkein kansatieteellisen tyyliässä kuvauksessaan kolttakulttuurista Wallenius keskittyy siihen, missä kohdin kolttien elämänmuoto oli puutteellinen ja huonompi kuin suomalainen kulttuuri. Kolttien elämäntapa todetaan “alkeelliseksi”, heidän veneensä “kaukalomaisen kömpelöiksi museoveneiksi”, heidän työkalunsa “kelvottomiksi”. Walleniuksen mukaan koltat olivat valehtelijoita, pororosvoja, jotka kuitenkin suomalaisten suorasukaisen väkivallan edessä osoittautuvat pelkureiksi. He olivat myös epämoraalisia, kuten Wallenius pahansuovalla esimerkillään erään vaimon uskottomuudesta pyrki todistelemaan. Koko matkalla tavatuista koltista ei löydy positiivisia piirteitä. “Yhtäkään sankarillista tekoa ei koltille kirjattu”, toteaa Moskun elämäkerran tehnyt Sakari Kännökin.²⁴

Teoksessaan Wallenius kuluttaa runsaasti tilaa kertoakseen siitä, mitä koltat eivät tunteneet ja missä he *eivät* siis olleet samanlaisia kuin kelpo suomalaiset: he eivät viljelleet maata, eivät tunteneet hevosta, lehmää, sikaa eikä kanaa, eivätkä olleet nähneet perunaakaan elämänsä aikana. Edes heidän järvillään ei Walleniuksen mukaan ollut nimiä, ja jos oli, niin ne osoittivat “mielikuvituksen puutetta”. Koltilla oli poroja “vähän”, ja koltat “rajoittuvat” etupäässä ajoporojen kasvattamiseen. “Nahkojen ja suoninuoran saamista varten, samoin kuin ruuaksi tarvittavat porot on suurelta osalta ryöstetty Suomen puolelta.” Kaiken lisäksi kolttaa ei voinut luonteeltaan muuttaa ainakaan paremmaksi ihmiseksi millään keinoin. Selmin sanoin “koltan mustaa sielua” ei saanut vaalentumaan.²⁵

Nurinkurista Walleniuksen kuvauksessa on se, että samalla kun hän ihailee Paatsjoen jylhiä maisemia, hän suhtautuu täysin kielteisesti niiden maisemien alkuperäisiin asukkaisiin ja parhaimpiin tuntijoihin. Se kuvasi hyvin monien Petsamoon tulleiden suomalaisten valloittajamentaliteettia: koltat ohitettiin painamalla heidät alas. Tyypillistä oli, että oltuaan mukana puukolla uhkailemassa pelosta puolikuollutta koltta-Onteria hän jo hetkeä myöhemmin tunnelmoi tämän pihamaalla:

Ilta oli kaunis, järvi tyyni. Pitkien sypressimäisten kuusten latvat korkealla yläpuolellamme tuskin liikahtivat. Ontaksen verkkoihin oli uinut runsaasti hyvälihaisia taimenia. Nuori emäntä oli aidon maa-lauksellinen kansallispuvussaankin liikkueensa kodan ja rannan väliä. Vielä kauan sen jälkeen, kun hän oli nukkunut porontaljalleen, istuimme piippuinemme muinaisia tuumiskellen.²⁶

Kuvaavaa sotienvälisen ajan ilmapiirille Suomessa oli, että etelän lehtien arvostelijat eivät juurikaan nähneet Walleniuksen kolttanäkemyksissä moittimista. Ainoan kritiikin Walleniuksen näkemystä kohtaan toi esiin kolttasaamelaisten tutkija Karl Nickul, joka kahdessakin yhteydessä kirjoitti paheksuvasti asiasta.²⁷ Kolttakulttuuriin jo vuosikausien ajan tutustunut Nickul arvosteli Walleniuksen kirjaa ankarasti: “Se, joka Suonikylän erämaissa on saanut nauttia kolttien hauskaista ja miellyttävästä seurasta, ei voi, olipa hän kuinka tyyni mies tahansa, vastalausestaan panematta lukea kehuttavan, kuinka suomalaiset miehet metsästävät kolttia, noita yksinkertaisia eläjiä, jotka nyt ovat oman maamme kansalaisia. Olinhan kuullut noista rumista retkistä, mutta luulin, että niitä ei kukaan enää tahtoisi muistella. Moisista ‘urotoista’ ei todellakaan kannata kerskata.”

Artikkeleissaan Nickul selvitteli näkemyksiään siitä kahden kulttuurin välisestä ristiriidasta, jonka kärjistymä Walleniuksen teos oli. Erilaisia kansoja oli Nickulin mielestä tarkasteltava heidän omasta näkökulmastaan ja omista arvoistaan käsin. Erämaan erikoisissa olosuhteissa oli kehittynyt omat käsityksensä omistusoikeudesta, mutta myös oma herkkä oikeustajunsa (josta sompiolaisetkin yleensä ottaen lienevät olleet tietoisia). Hänen mielestään kolttien kulttuurissa tapahtuneen murroksen myötä viettelys anastaa länsipuolella asuvien naapurien poroja oli toki rajaseudulla kasvanut, mutta sen perusteella ei kolttia yleisesti voinut leimata porovarkaiksi. Kolttien porovarkauksia oli suuresti liioiteltu, jotta saataisiin aiheita kostoretkiin, “joiden julmuudesta ei vain kerrota, vaan sitä myös kirjassa ylistetään”.

Nickulin mielestä Walleniuksen kirjan oireellinen huomautus “sattui niin mukavasti, että Venäjän kanssa vallitsi sotatila” kuvasti sitä, että Wallenius kumppaneineen oli käyttänyt levottomia aikoja hyväkseen oikeuttaakseen oman moraalityttömyytensä. Hän ivaili sitä, että koltat esitetään kirjassa hyvin aseistautuneina pensasampujina – siten tilanteet saatiin “vaarallisiksi ja jännittäviksi”. Moraaliselta kannalta Nickul arvosteli sitä, että Wallenius ja kumppanit “eivät edes tunteneet vastuuta siitä, että olivat ihmisiä, he, joille seikkailu merkitsi edesvastuutonta perääntymistä ihmismetsästäjäteelle”. Retkellä “esiinnyttiin, kuten kenraali Wallenius kuvaavasti sanoo, ilman ‘vastuuta mistään’, päästäten kaikki intohimot riehumaan”. Retkikunnan esiintymistapa, jossa koltat eivät nähneet minkäänlaista oikeudenmukaisuutta vaan raakaa nyrkkivaltaa, herätti Nickulin mielestä pelon ohessa vain inhoa.

Nickul ihmetteli Walleniuksen moraalisia periaatteita: “Tuntuu suorastaan hullunkuriselta, kun henkilö, joka huokaa ‘järjestetyn yhteiskunnan’ matalamielisyyttä, lähtee kolttain joukkoon soveltamaan muka ‘jyrkkiä oikeusperiaatteita.’” Toisen artikkelinsa loppukaneetissa Nickul toi esille ristiriidan walleniusmaisesta taistelukäsityksen ja saamelaisen erämaan hengen välillä: “Jos erämaan koskematon luonto

voi vaikuttaa syvästi ihmiseen, eikä hän silloin suhtaudu hellävaraisesti myös tuon luonnon kasvatteihin. Se alkeellinen käsitys, että erätyyliin kuuluisi ihmishengen aliarvioiminen, on jyrkästi torjuttava.”²⁸

Nickulin omat kirjoitukset – ensin *Lapin Kansassa* ja sitten pienessä *Rauhaa kohti* -lehdessä – jäivät suurelta yleisöltä piiloon. Yleisempään tietoisuuteen ne tulivat *Suomen Sosialidemokraatin* pakinoitsijan Sasu Punasen otettua Nickulin kritiikin käsiteltäväkseen. Sasu muistutti valkoisen kenraalin “kauhukirjasta” meneillään olevaa sovinnon viikkoa ajatellen. Hän vertasi “paremman kansan eräiden parhaiden poikien” pohjatonta raakuutta 1930-luvun alun Saksassa ilmenneeseen “ihmisräkkäykseen”. Pitkien Nickul-sitaattien jälkeen Sasu vetosi kolttien säilyttämisen puolesta. Pakinoitsija letkautti Walleniukselle muistuttamalla kolttien hyväksikäytöstä “pohjoisen rajavartioinnin apuna, asia, joka puolustuslaitoksesamme nyt, kun sieltä on ‘ihmismetsästäjiä’ siivottu pois, käsitettäneen”.

Sasun Nickul-kommenteissa näkyi Walleniusta vastaan suunnattua revanssihenkeä, joka saattoi olla jopa suurempaa kuin vilpitiön huoli kolttien kohtalosta. Kuvaavasti koltat olivat hänen mielestään tarpeellisia “tutkijoiden, virkamiesten, Petsamon kävijöiden ja ennen muuta maanpuolustuksen” kannalta – kolttien omista tarpeista Sasu ei puhunut mitään.²⁹

Eräänlainen jälkinäytös Walleniusta vastaan suunnatussa kritiikissä käytiin *Ihmismetsästäjiä ja erämiehiä* -teoksen toisen, täydennetyin painoksen ilmestyttyä vuonna 1963. Tuolloin toinen itäkairan asiantuntija, myöhempi Museoviraston intendentti Martti Linkola moitti – Nickulin arvostelusta tietämättä – Walleniuksen kolttakuvausta samaan tapaan. Arvostelun sävyä kuvasi Linkolan artikkelin nimi: “Rosvoritari Wallenius ja Itäkairan pyhiinvaeltajat”, jonka kirjoittaja oli tarkoittanut lempeän ironiseksi luonnehdinnaksi, mutta josta Wallenius itse loukkaantui kovin.³⁰

Artikkelissaan Linkola tiivistäi hyvin Walleniuksen kirjan myönteiset ja kielteiset puolet. Kostoretken selostus oli hänestä “- - äärimmäisen kiintoisaa, jännittävää ja samalla masentavaa luettavaa. Walleniuksen suhtautuminen oveliin ja mieleltään herkkiin luonnonlapsiin on järkyttävän yksiviivaista ja kovaa. Hän pyrkii kuin väen väkisin luomaan jämerää sotilastunnelmaa erämaihin, joihin se ei sovi ja aivan itsepäisesti kieltäytyy ymmärtämästä vastapuolen arvo- ja moraalijärjestelmää, erämaasta itsestään noussutta, tarkoituksenmukaista ja perinteiltään ikivanhaa. Sotilaallisen ylivoiman turvin saavutetusta helposta sankaruudesta vilpittömästi nauttiessaan tekijä vaikuttaa suorastaan koomilliselta.”³¹

4

Nickulin kritiikistä huolimatta Wallenius pystyi vakuuttamaan lukijansa siitä, että koltat olivat kurituksensa ansainneet. Kirjailija Ilmari Kianto jopa ihaili Walleniuksen kovaotteisuutta: “saamme kerrankin asiankokeneen kera tutustua kolttalappalaisten ennenkuulumattomaan julkeaan, silmänrävähtämättömään valehtelupaheeseen”. Kiannon mukaan kolttakertomukset olivat kirjan kiinnostavimpia lukuja: ne osoittivat majuri Walleniuksen olleen “taitava rikosasiain-tuomari tutkiessaan jyrkästi rikoksensa kieltäviä koltta, emmekä me voi muuta kuin ihailia hänen ulkonaisesti julmilta näyttäviä kidutuskeinojaan”. Kiannon mielestä Wallenius oli onnistunut selostamaan kirjassa, “mitä korpilaki todellisuudessa on”.³²

Muut arvostelijat seurasivat samoja jälkiä. Arvi Järventaus totesi: “Kuka helsinkiläinen uskoisi, että Juho Vesais -sisältöinen tarina voisi nykyisin olla totta – mutta niin on.” LT kertoi kirjan kuvaavan, “- - miten valkoinen mies astuu vallalla ja voimalla selventämään omistusoikeuden käsitteitä liukkaille ja viekkaille luonnonlapsille”. R.K. luonnehti: “Parempaa seikkailukertomusta ei voine hakea kuin esimerkiksi luku ‘Koltta tukistamassa!’” Myös Erkki Ilmari asettui puolustamaan Walleniusta “asiantuntemattomia” väitteitä vastaan: “totta on, että otteet Taka-Lapin erämaissa olivat kovia, mutta totta on myöskin se, että ‘sivistyneen maailman’ hienovaraiset menetelmät eivät siellä menesty”. Ilmarin käsitys koltista oli jyrkkä: “- - vain alkuasteella voi ihminen olla niin johdonmukaisesti omanvoitonpyyntöinen”.³³

Etelän lehdistön kritiikkitoiminta heijasti hyvin suomalaisen sivistyneistön suhdetta ns. kehittymättömiin kansoihin. Suomen itsenäistyttyä suomalaisetkin tutkijat omaksuivat yleisesti – myös humanistisessa tutkimuksessa – sosiaalidarvinistisen ajattelutavan, jossa “alemmalla tasolla” elävien saamelaisten heikkoutta “kehittyneempien” suomalaisten rinnalla korostettiin. Suomalaiset olivat maata viljelevää väestöä eli kehityksen huipulla, saamelaiset taas “anastavaa” kulttuuria eli pyyntiväestöä. Sosiaalidarvinistinen ajattelu tuntui iskostuneen vahvasti muihinkin Lapissa asustaviin henkilöihin kuin Walleniuksen. Esimerkiksi Utsjoen nimismies, Walleniuksen jääkäritoveri E.N. Manninen tärytti lehtikirjoituksessaan, että “lappalaisia ei ole tarvis sortaa – ne sortuvat itsestään”!³⁴

Walleniuksen kolttravastaiset kuvaukset eivät suinkaan olleet ainoita lajissaan tuon ajan suomalaisessa kirjallisuudessa. Kolttien kielteisiä puolia painottavassa kuvaamis-tavassaan hän muistutti useita sotienvälisen ajan matkakirjailijoita Ernst Lampénista Vaasan Jaakkoon, joka töllötti ihmeissään näitä “ouron ja hullunkurisen näköösiä, piäniä vanhoja kääpiöitä”, joilla oli “ryssänaamoja puolilappalaases krupis”. Pekkaa pahemmaksi ei jäänyt Walleniuksen vanha toveri, hänkin Lapin luonnon harras ihailija

Walleniuksen suhde kolttiin muuttui Petsamon aikana 1934-37. - Erkki Tantun kuvitusta Miesten meri -teokseen.

Kalaretket pohjoiseen säilyivät Walleniuksen intohimona kansalaissodan päivistä 1930-luvulle ja heijastuvat kaikissa hänen kirjoissaan.

Eero Lampio, jolla oli tapana huvitella metsällä ollessaan haukuttamalla kolttapojilla jäniksiä. Erätarinoissaan hän käsitteli koltta muun “eläimistön” ja muiden “olioiden” ohessa, ihmetellen heidän puolen metrin mittaisia tassujaan ja metrin mittaista muodotonta ruumistaan.

Myös kaunokirjallisuudessa kuvaukset koltista olivat yksinomaan kielteisiä. Walleniuksen kirjaa puolustanut Erkki Ilmari kirjoitti novellin porokolttia Kiurelista, “ainoasta rehellisestä koltasta” koko maailmassa. Kuten arvata sopii, lyhyt novelli keskittyy kertomaan siitä, että ainoakaan rehellinen koltta ei pysty olemaan rehellinen. “Pikku hiivassa” Kiurelikin tulee tappaneeksi suomalaisen poromiehen vaatimen ja hirvaan, myyneeksi vaatimen taljan turistille (korvamerkkeineen!) ja silponeeksi valkon taljan hihnoiksi. Novellin opetus on selvä: “Minkäs se poro pääsee sarvistaan: kolo pois, aina kasvavat uudet; se on luonnon määrä. Kuinkas koltta sitten konsteistaan...”

Moraalikäsitykseltään rajuin kolttakuvaus lienee eräs Juho Koskimaan novelli, joka erämaan moraalin kehittelyltään muistuttaa paljon Walleniuksen käsityksiä. Siinä lannan mies, uuden järjestyksen tuoja, kohtaa metsänvartijana liikkueensa kaksi lähes eläimelliseksi kuvattua kolttasaamelaista – he ovat varkaissa (kuten koltat aina, kertoo sävy). Ilman, että lukija saa sen kummempia selityksiä “varkauden” laadusta, novelli kertoo, kuinka vartija ampuu molemmat, isän ja pojan – kylmäverisesti, ilman armoa, kuin eläimet. Novellin nimi on “Erämaan laki”.³⁵ Yhtään myönteistä kolttakuvausta sotienvälisen ajan kaunokirjallisuudesta ei löydy. Koltta oli kirjailijoille likainen pororosvo, ja pysyi.

Toisin kuin yksikieliseen etelään jääneet vaasan jaakkoot, ilmari kiannot ja erkki ilmarit, Wallenius ei kolttien höykyttäjänä ollut parantumaton laatua. Hänen – ilmeisesti Moskun ruokkima – ymmärtämättömyytensä kolttien suhteen alkoi karista hänen muutettuaan Petsamoon vuonna 1934. Kolmen Petsamon vuoden aikana hän tutustui kolttiin uudella tavalla. Muutos näkyy hänen Petsamo-käsikirjoituksessaan, jota hän valmisteli sotavuosina. Siinä ei ole jäljellä paljon mitään siitä hyökkäävästä ennakkoluuloisuudesta, joka vielä *lhmismetsästäjiä ja eränriehiä* -kirjaa niin selkeästi leimasi.

Kirjoittaessaan käsikirjoituksensa pitkän luvun “Koltan koruton elämänmeno” Wallenius oli yllättävänkin nöyrä. Syvenyessään kolttasaamelaisten ajatteluun ja elämään Wallenius löysi kokonaan uudenlaisen maailman, jota hän varsin kuvaavasti tarkasteli pikkupojan tasolta – kolttapojan, joka vähitellen kasvaa sisään vuotuis-kierron mukaiseen elämään. Vaikka pieni ulkopuolisen havainnoitsijan tietäväisyys vieläkin tunkee kuvauksesta esiin, uteliaan hienovaraisessa ymmärtämisessään se eroaa monista aikansa tiedemiestenkin teksteistä.

Vanhasta ”tukistajasta” ei ole juuri mitään jäljellä – porovarkauksistakin hän toteaa nyt varovasti vain: “- - silloin entisinä aikoina tehtiin joskus rohkea retki

Suomen Lappiin ampumaan purkakarvaisia vasoja naisten peskinahoiksi. Ja niistä retkistä riitti kertomista sukupolvesta sukupolveen, sillä usein ne johtivat avonaiseen taisteluun suomalaisten poromiesten kanssa.”

Kaiken kaikkiaan myönteisen kuvauksen ymmärrys kolttien erämaaluonnetta kohtaan tulee esiin kiteyttävässä luonnehdinnassa: “Suomen taitavin metsästäjä on koltta, hänellä metsämiehen vaisto on tuoreimpana veressä. Koskaan ei ole vielä sattunut, että koltta olisi eksynyt metsään. Ja kun se ensimmäisen kerran sattuu, on se kulttuurimyrkytyksen ja koltan heimon erikoispiirteiden kuoleutumisen merkki. Koltasta on sanottava monin verroin suuremmin oikeutuksin kuin Lapin jätkästä: Jos jätkä huomaa eksyneensä, tarvitsee hänen vain kääntyä reppunsa puoleen – kun on jo taas kotona.”³⁶

Sota-aikana Walleniuksen kiinnostus saamelaiskulttuuria kohtaan näyttää muutenkin kasvaneen. T. I. Itkosen mukaan hän suunnitteli jopa saamen kielen opiskelun aloittamista yhdessä vaimonsa Annin kanssa. Samoin Wallenius pyrki jäseneksi saamelaiskulttuurin tukemiseksi vuonna 1932 perustettuun Lapin Sivistysseuraan. Seuran sihteerinä toiminut Nickul ei kuitenkaan halunnut kelpuuttaa kenraalia, vaikka itse Itkonen yritti vakuutella Walleniuksen näkökannan saamelaisiin muuttuneen ihmismetsästyksen päivistä. “Paraitenhan sen (muutoksen) tietysti näkisi Petsamon-kirjastasi”, Itkonen kirjoitti kehottaen rivien välitse Walleniusta lähettämään käsikirjoituksensa Nickulille. Sitä Wallenius ei kuitenkaan tehnyt, ja saamen opiskelukin jäi.³⁷

Maailman rantojen kiertäjä (1934-37)

Petsamon aikanaan Wallenius teki merimatkojen lisäksi eräretkiä sisämaan tuntureille ja nukkui öitään "paljaan taivaan alla pistooli vierellä susien ulvoessa lähistöllä".

1

"Loviisan mutkassa, Suomen kalastuksen laiturin, hiilivaraston, suolamakasiinien, tehtaan, maantien ja työväenasuntojen takana, tunturien rinteessä, on johtajan asunto. Sen punainen ja vihreä ovat yhtiön värit, ItäKarjalan värit. Siellä hän istuu radion, puhelinten, ammattikirjallisuuden, pyydysmallien, hylkeentaljojen, mursunhampaiden, säiliöityjen kalojen ja merieläinten keskellä..." Näin Wallenius kuvasi Petsamo-käsikirjoituksessaan arkipäiväänsä Petsamossa vuosina 1934-37.¹

Vanhan ystävän, eversti Ragnar Nordströmin tarjoama paikka Petsamon kalatehtaiden johtajana oli kenraalille yhtä tervetullut helpotus ahdinkoon kuin pääsihteerin paikka Lapuan liikkeessä oli ollut kolmatta vuotta aiemmin. Mäntsälän kapinan jälkeinen vankila-aika ja nälkälakko olivat murtaneet Walleniuksen terveyden, ja hän tarvitsi rauhaa yhtä paljon henkisesti kuin ulkoisestikin. Pohjoisen ilmanalan tiedettiin tekevän hyvää sydänvikaiselle kenraalille.²

Eversti Nordström oli edellisenä vuonna aloittanut laajamittaisen valtameripyynnin ja teollisen toiminnan Petsamossa suuren, fuusioituneen yhtiönsä avulla. Yhtiön keskusasema ja konttori olivat Kalajauhotehtaalla Liinahamarissa, johon silli, lota ja pienempi avomerikala eli tehdaskala tuotiin. Yhtiöllä oli pyyntilaivoja aluksi viisi, joiden nimet – Inkeri, Aunus, Viena, Lappi ja Inari – kuvastivat everstin isänmaallisuutta.

Mistään suojatyöpaikasta ei ollut kyse, sillä Walleniuksen aikana Nordströmin yhtiöiden tuotanto saavutti suuret mitat. Siinä, missä kalatuotteita aiempina vuosina oli tuotettu 120 000 - 291 000 yksikköä, nousi vuoden 1934 tuotanto kerralla yli 3,5 miljoonan yksikön. Eniten Nordströmin yhtiöt käsittelivät silliä, jonka osuus huippuvuotena oli runsaat 2,2 miljoonaa kiloa, laskien muina vuosina alle miljoonaa kiloa.

nan. Lotakalan tuotanto nousi Walleniuksen aikana vajaasta miljoonasta runsaaseen kahteen miljoonaan kiloon. Turskan tuotanto kasvoi tasaisesti runsaasta 200 000 kilosta runsaaseen 1,3 miljoonaan kiloon.

Alkuaikana Liinahamarin tehdas- ja satama-alueella oli työntekijöitä kirjoilla alle sata, kun taas kiireimpänä vuotena Nordströmin palveluksessa oli tuhatkunta ihmistä. Liinahamari kasvoi 1930-luvulla valtavaksi kalateollisuuskompleksiksi, jonka keskustoimistosta Wallenius piti yhteyttä joka suuntaan. Omien troolareiden lisäksi Nordströmin yhtiöiden palveluksessa oli paljon yksityisiä pyyntimoottoreita, joiden lukumäärä Petsamosta Lofootille oli jopa yli kymmenen tuhannen. Troolarit kyntivät merta Islannista Novaja Zemljalle, Vienanmeren suulle ja Kaninin särkille, Huippuvuorilta Nordkapiin ja Petsamoon.

1930-luvun kalaisina vuosina, teollisten pyyntitapojen tullessa Jäämerelle pyynti muuttui välillä “rauhanaikaiseksi sodaksi”, kuten Wallenius sitä kutsui. Merellä liikkui monien kansallisuuksien aluksia valtavia määriä. “Eivätkä ne olekaan sellaisia kaarnaveneitä kuin Itämeren troolarit. Useilla mailla on sotalaivat suojanaan, eikä ole täällä samoin kuin Islannin vesillä harvinaista, että jonkin kalastuslaivan eteen sen rientäessä vainuamalleen pyyntipaikalle ilmestyi poikittain esteeksi tai parvia karkottamaan uhkaava hahmo.”³

Wallenius paneutui tehtävänsä huolella: hän luki paljon alan kirjallisuutta, keräsi lehtileikkeitä ennen kaikkea norjalaisista lehdistä ja tutki käytännössä “kalastuselinkeinon teoriaa”. Kalatehtaan johtajana Walleniuksen työhön kuului toimittaa kala eteenpäin, Karhusaaren pankeilta tuotua puna-ahventa myöten. Hän myi kampelaa Englantiin, Ranskaan ja Saksaan, kuivattua turskaa suomalaiseen joulupöytään ja Afrikkaan, suolattua pallasta Hollantiin ja muuta suolakalaa Italiaan ja Kreikkaan, säilykekalaa Belgiaan, Amerikkaan, Palestiinaan ja Egyptiin sekä silliä Suomeen, Ruotsiin ja Venäjälle. Oman lukunsa muodosti kalanmaksaöljyn ja kalajauhon valmistus – edellistä monien maitten lääketehtaille, jälkimmäistä kotimaan kasvattamoihin. Kalajauhon valmistamiseen tarkoitettu tehdas pystyi käsittelemään vuorokaudessa sata tonnia kalaa, yleensä lotaa tai päitä ja tehdaskalaa.

Wallenius käytti tilaisuutta hyväkseen käydäkseen itsekin troolarien mukana seuraamassa tuotantoa ja tutustumassa paikkoihin Jäämerellä. Hän tuli näkemään satumaiset kalamäärät, joita parhaina vuosina merestä nostettiin: suurin sillin nuotasaalis hänen matkoillaan oli 150 000 kiloa, suurin troolilla saatu turskasaalis 90 000 kiloa. Kalan lisäksi nuotanperästä nousi muitakin mönkiäisiä, joita Wallenius toimitti sekä museoille että omiin kokoelmiinsa: erilaisia merenpohjan eläimiä, meritähtiä, merisiilejä, erilaisia rapueläimiä ja pari “tieteelle uutta lajakin”, kuten hän itse sanoi.⁴

Tärkein kokemus Walleniukselle oli kuitenkin tutustuminen Jäämeren soutuajien arkiympäristöön. Lofoottien lisäksi hän teki matkoja Karhusaarille ja Huippu-

vuorille saakka. Sen sijaan “itäjäissä” – Novaja Zemljalla ja etenkin Karamerellä – hän ei ilmeisesti käynyt, sillä yhtiön laivat eivät tehneet matkoja “ryssiin”.⁵ Viikkokausia kestäneillä retkillä hän oppi ne rutiinit ja merenkäyntiin liittyvät toimet ja askareet sekä erikoisuudet, joita hän *Miesten meri* -teosta kirjoittaessaan käytti hyväkseen. Bolinder-dieselin ääni kävi hänelle tutuksi, kuten se myöhemmin kävi tutuksi lukuisille Miesten meren lukijoille: *jokapäivä – kokokesän jokapäivä – kokokesän*.

Entisen kapinakenraalin toimia seurattiin tarkasti Liinahamarin pienen asutuksen sisällä, mutta Wallenius ei enää juurikaan osallistunut poliittiseen toimintaan. Hän liikkui jonkin verran Petsamon suojeluskunnan piirissä, mutta se oli melko harvalla pohjalla, kuten koko Petsamon järjestötoiminta.⁶ Työntekijät eivät mielellään osallistuneet etenkin oikeistolaiseen toimintaan, sillä maailmankatsomukseltaan punaisia oli paljon erityisesti metsätöläisten piirissä. Satamassakin oikeistolaisaatteet oli parasta pitää piilossa, ‘lahtarien’ pussihousuja myöten. Hakkapeliitta-Hiltuselta miehet sentään saattoivat tilata *Hakkapeliitan*, äärioikeistolaisen lehden, sillä se ei maksanut paljon. Anni Wallenius perusti Petsamoon IKL:n naisten osaston, mutta hänenkin aikansa kului enemmän valtakunnallisen naisjärjestön organisoimisessa.⁷

Walleniuksen tympääntyminen ja pettymys etelän politiikkaan näkyi hyvin siinä, että presidentti Svinhufvudin tullessa vuonna 1935 käymään Petsamossa Wallenius hävisi vierailun ajaksi eräretkilleen. Presidentin vastaanottajille oli tulla hätä, sillä paikkakunnan Suomen lippu oli Walleniuksen takana – jotkut epäilivät johtajan vieneen lipun mukanaan vanhan kaunan takia.⁸

Sataman ja kalatehtaiden esimiehenä “Wallen Jussi” oli kuitenkin erittäin pidetty. Piippuaan poltteleva, saapashousuihin ja lippalakkiin pukeutunut, norjalaismallista villatikkuria eli *isländeria* käyttävä johtaja jäi monien työntekijöiden mieleen kansanomaisella käytöksellään. “Herraksi” hän oli erikoinen liikkueessaan mielellään työmiesten porukoissa päivittäin ja ottaessaan huomioon heidänkin näkemyksiään tuotannon kehittämisestä. Raskaan, urakalla tehdyn Hampurin linjalaivan lastauksen jälkeen hän saattoi ehdottaa koko työporukalle kaljareissua hotellille. Sen sijaan monet koltat kieltäytyivät tulemasta tehtaille töihin. Heidän mukaansa Wallenius maksoi niin huonosti.⁹ Todellisuudessa syy lienee ollut vanha, kostoretkestä juontuva katkeruus tätä kohtaan.

Kenraalin kansanomainen pukeutuminen johti turistien kansoittamassa Petsamossa joskus kommelluksiinkin. Veli Arrelan mukaan Wallenius joutui kerran Liinahamarin hotellin ruokasalissa istuessaan äänekkään norjalaisen turistiporukan pilkan kohteeksi. Isländeriinsä pukeutunut ja mielellään kansanomaisen rentona esiintyvä kalatehtaan johtaja sai norjalaiset kyselemään kovalla äänellä keskenään, miten moisia satamajätkiä päästettiin hienoon ravintolaan. Arrela kertoo Walleniuksen

nousseen ja poistuneen. Palatessaan tuokiota myöhemmin hänellä oli mukanaan hieno rasia, jota hän näytti norjalaisille. Norjalaisporukassa syntyi tyrmistynyt hiljaisuus, ja Wallenius sai nauttia ateriansa rauhassa loppuun. Myöhemmin selvisi, että rasiassa oli Norjan kuninkaan Walleniukselle myöntämä Pyhän Olavin ritarikunnan suurristi!¹⁰

Kolmen vuoden oleskelu maailman äärellä, elämän keskipisteessä palautti Walleniukseen elämänvoiman. Hänelle teki hyvää olla poissa “rahan ja kunnian tavoittelusta” etelässä. Keskellä valtavaa luontoa oleva Petsamo oli erinomainen paikka nuolla haavojaan. Myöhemmässä Petsamo-käsikirjoituksessaan hän kirjoitti innoittuneesti:

Petsamon maa on – Uuno Kailaan sanoin – kivettynyt ukkosen jyly. Jumalan, suuren kuvanveistäjän käden jälki tuntuu kaikkialla sen kuumaisemassa – vain vähän on ihminen vielä ehtinyt turmella sitä siroittamalla joukkoon näpertelemiään yksityiskohtia.

Veistoksellinen, karu, mykkytydessään masentava on sen luonto, tyyppejä ovat koruttomat, sitkaat, eristyneisytydessään omaperäiset asujat.

Jokaisen suomalaisen on käytävä Petsamossa, ja hänen on sinne *pyhiinvalettava*.¹¹

Mikään kuollut loukko 1930-luvun Petsamo ei ollut, vaan vilkas, kansainvälinen paikka – valtava kansallisuuksien ja persoonallisuuksien sulatusuuni. Siellä kohtasivat toisensa suomalaiset, karjalaiset, venäläiset, norjalaiset ja saamelaiset, joista viimeksi mainittujakin oli monta eri heimoa: kolttia, inarilaisia, luterilaisia Petsamon saamelaisia. Lisäksi kymmenen vuoden aikana voimistunut matkailu veti Petsamoon turisteja etelästä ja ulkomailta. Wallenius tapasi siellä luultavasti useamman maan kansalaisia ja suurempia herroja kuin hän olisi konsanaan tavannut Helsingissä.

Eräänkin kevään kuluessa hän kertoi tavanneensa Neuvostoliiton ministerin, Italian ministerin, Japanin sotilasasiamiehen, amerikkalaisen dollariprinsessan ystävättärineen, ranskalaisen kirjailijapariskunnan ja pohjolan oloja ihmettelevän hindun! Petsamossa liikkui hyönteistutkijoita hakemassa uusia lumikirppuja tai maailmankuuluja korennoisia. Geologit ja leväspesialistit tekivät tutkimuksiaan Vaitolahdessa ja Liinahamarissa. “Tieteelliset munavarikat” saapuivat jo varhain keväällä odottamaan lintujen saapumista Heinäsaarille ja Vaitolahden rantamille, jotka olivat lintutieteilijöiden kannalta ainutlaatuisia.

Skandinaavinen filmiseurue, joka valmisteli *Lailaa* äänifilmiksi, kansoitti Liinahamarin hotellia viikkokaupalla. Pääosassa olevan ruotsalaisen diivan Aino Tauben lisäksi mukana oli muitakin kuuluisuuksia. Walleniusta kiinnostivat erityisesti kööpenhaminalaisten poliisien kasvattamat “filmisudet”, jotka oli

saatu aikaan tyypistämällä saksanpaimenkoirilta penikoina korvat ja katkomalla häntänikamat. Pienempi kuuluisuus oli se stuntman, joka oli harjoitettu “susien” revittäväksi.¹²

Eniten Walleniukselle tuli merkitemään tutustuminen paikallisiin ihmisiin ja rannikon elämään. Petsamossa Walleniuksen alaisena työskennellyt Leo Laakso kertoo Walleniuksen olleen erittäin kiinnostunut rannikon erikoislaatuista persoonallisuuksista, joita hän tarkkaili ja kuunteli tai joihin hän tutustui muiden lähteiden kautta. “Walleniuksesta näki jo silloin, että se mieltii jotakin”, Laakso toteaa.¹³ Käsitys näyttää oikeaan osuneelta. Jo Petsamon aikana Wallenius on ilmeisesti alkanut kehittää tiettyjä aiheita toistakymmentä vuotta myöhemmin ilmestyneeseen *Miesten meri* -kirjaansa.

Hyvänä kuuntelijana Wallenius lienee jo tuolloin kiinnittänyt huomiota tositapaukseen, jossa trifonalainen lona Bogdanoff yhdessä vuonokyläläisen Pekka Karjalaisen kanssa joutui eksyksiin merelle Vuoremijoen suun Kokonmutkassa. Miesten soutuessa ostoksilta kohti Karjalaisen moottorisöitä paaskin airo katkesi voimistuneessa sivutuulella ja ilman vara-airoja miehet ajautuivat maatuulen mukana merelle. Ajelehdittuaan vajaan kolme vuorokautta avomerellä miehet pääsivät Öystäpankillä kiinnittämään itsensä norjalaisen turskasiiman valopoijuun, josta vuoreijalainen kalastaja heidät löysi. Myöhemmin Bogdanoff itse kirjoitti tapauksesta muisteluksensa.¹⁴

Kuten mielenkiintoisista tarinoista yleensä, miesten seikkailusta kierteli monenlaisia versioita. Leo Laakson kuulemassa versiossa tapauksen kokijana oli lona Sergejeff, petsamolainen kalastaja, joka Kirkkoniemen reissullaan souti kontosumussa ohi kauemmaksi merelle ankkuroidun laivansa ja maatuulen tullessa eksyi yksinään merelle.¹⁵ Walleniuksen mielikuvitusta kiihotti ilmeisesti enemmän juuri jälkimmäinen versio, jossa dramatiikkaa luo eksyneen miehen yksinäisyys ja avuttomuuden tunne suuren meren edessä. Tuomas Herttuan nimellä ja hieman muunnellussa tarinassa Bogdanoff pääsi myöhemmin seikkailemaan Walleniuksen *Miesten meri* -kirjaan.

Ilmeisesti jo Petsamon aikana Walleniuksen mielikuvitusta alkoi kiehtoa myös tositapaus Vaitolahdesta: kovan myrskyn aikana valaskala joutui vangiksi pieneen, kapean salmen erottamaan vuonoon, jossa asusti vanhempi kolttapariskunta. Walleniuksen myöhemmässä novellissa kolttakunon nimeksi tuli Illep, ja salamyhkäisen valaanmyyntireissun ympärille rakentui eräs Walleniuksen riemukkaimmista teksteistä.

Petsamon ajoilta tuttuja ovat monet muutkin Walleniuksen novellien aiheet. Kalasesongin päätyttyä syksyllä sataman ja laivojen työntekijöillä alkoi talvenselän yli ulottuva loppokausi, jonka aikana osa porukasta lähti etelään, osa jäi paikkakunnalle lähinnä pelaamaan korttia ja juopottelemaan. Osa lähti tunturiin asumaan talven

ajaksi kammiin, pyytämään riekkoja sekä kalastamaan tammukkaa ja siikaa, sillä luonnonantimilla tuli hyvin toimeen. Yhdistämällä tähän tapan omia kokemuksiaan Wallenius kirjoitti myöhemmin novellinsa ”Alaston maa”, jossa Hakkapeliitta-Hiltunen yhdessä Veripään kanssa antautuu erämaan armoille.

Samoin tietyt muistumat nimissä ja persoonallisuuksissa kertovat Walleniuksen saaneen vahvat vaikutteet *Miesten mereen* nimenomaan Petsamon kaudellaan. Jäämeren miehet tunsivat yleensä toisensa liikanimillä: satamasta löytyi Kultakello-Kinnusta, Hankalaa-Väisästä, Reppuselkä-Väisästä, Hakkapeliitta-Hiltusta, Pontikka-Anttia, Isoa Hermannia, Tupsea ja Kultaukkoa. Liikanimet erottivat samannimisiä ihmisiä toisistaan ja kuvasivat heidän olemustaan, mutta ehkä suojasivat heitä myös menneisyyden taakalta. Monenkin rannikon työmiehen tiedettiin nimittäin lähteneen ”Suomesta” eli etelästä rikoksen takia. Walleniuksen tapainen entinen linnakundikaan ei siis ollut harvinaisuus.

Osa liikanimistä välittyi sittemmin Walleniuksen *Miesten meri* -kirjaan sellaisinaan tai muuteltuina. Petsamon aikana Wallenius on ilmeisesti tutustunut Koveron veljeksiinkin, joiden esikuvan Laakso näkee *Miesten meren* Novaja Zemljan kulkijoissa. Nähtävästi pirtukaupalla rikastuneet suurikokoiset veljekset olivat tulleet Petsamoon heti Tarton rauhan jälkeen ja ostaneet munkeilta laivan, jolla he tekivät matkoja itäjäihin.¹⁶

Luontokin tuotti Petsamossa elämyksiä, jotka saivat Walleniuksen kirjallisen luovuuden liikkeelle. Vuoden 1936 huhtikuussa Wallenius heräsi Liinahamarissa merkilliseen tunteeseen: hän tiesi, että oli aamu, mutta ikkunat olivat pimeinä. Ulkona hän kuuli myrskyn laulun. Kaivauduttuaan ulos talostaan hän näki kolme- ja puolimetrisen lumipeitteen haudan kylan alleen – liikenneyhteydet olivat poikki, posti tuotiin seuraavina viikkoina poroilla:

Merellä kohtasi niinä päivinä outoja näkyjä. Norjan Kiiperissä, Vesisaareissa ja Vuoreijassa ankkureistaan riistäytyneet alukset purjehtivat Jäämerta miehistöittä, lentävinä hollantilaisina. Saarenonkin rantavesiltä niitä pelastettiin. Sellaisena yönä hukkuivat kerran erästä kylästä kaikki miehet.¹⁷

Tapaus kaikersi Walleniuksen kirjailijanmieltä pitkään, sillä vielä 1960-luvun alussa hän valmisteli käsikirjoitusta työnimellä ”Miehetön kylä”. Sitä hän ei kuitenkaan saanut valmiiksi. Tapahtumaan liittyneitä laivojen uppoamia Wallenius käytti muutamissa kohtauksissa *Miesten meressä*.¹⁸

Konkreettisten aiheiden ja henkilöiden lisäksi Jäämeren rannikon koko elämänpiiri alkoi kiihottaa Walleniuksen mielikuvitusta. Jäämeri oli erityisesti 1800-luvulta lähtien vetänyt puoleensa ihmisiä eri puolelta Suomea, kaikki tietyllä tavalla

uskalikkoja, rohkeita ja voimakkaita persoonia, itsepäisiä ja karujakin. Petsamon aika oli vielä lisännyt muuttoliikettä, ja Walleniuksen näkyvillä ja kuuluvilla oli kveeniasutuksen koko kirjo:

Aika rientää ja tasoittaa. Mitä parhain yhteisymmärrys vallitsee tässä kansainvälisessä seurassa Jäämeren äärellä. Sillä täällä on vallalla erämaan laki, joka ei salli keneltäkään kysyttävän nimeä, ammattia, menneisyyttä. Teko on miehen mitta eikä vaateparsi. Joku harva vain tietää, että tuo uudisviljelijä on ylioppilas, tämä kalastaja diplomiinsinööri, espanjaa puhuva bensiiinjakelija asemapäällikkö. Elämä on täyteläistä ja rikasta. Miltei jokainen ihminen on tyyppi. Kahlehtivat rajoitukset ovat jääneet tunturien auringonpuolelle, missä raha, valta ja maineen koreus määräävät elämän tahdon.¹⁹

Se, että Petsamo ”muodostaa oman erillisen maailmansa”, kuten Wallenius Petsamokäsikirjoituksessaan totesi, tarjosi Walleniukselle myöhemmin erinomaisen lähtökohdan suurromaanille, jossa hän saattoi kiteyttää koko elämäkokemuksensa. Sen ymmärtämiseen Wallenius tarvitsi kuitenkin vielä monta vuotta -ja monta pettymystä.

Vankilassa uudelleen esiin putkahtanut kirjoittamisharrastus jatkui Walleniuksella Petsamon aikana monessa muodossa. Hän lienee aloittanut Petsamon historiaa ja kulttuuria käsittelevän teoksen kirjoittamisen jo tuolloin. Kehittääkseen kirjallista valmiuttaan hän rupesi kääntämään vieraskielistä kirjallisuutta. Ensimmäinen työ oli tietokirja, italiasta käännetty Rocco Morrettan *Huomispäivän sota*, jonka Gummerus julkaisi vuonna 1934. Seuraavina vuosina hän julkaisi Rudolf von Wehrtin ja Roman Gulin sota-aiheisia kirjoja. Kaunokirjallisuuden osalta hän alkoi kääntää Edgar Wallacen romaania *Mies, joka ei nukkunut*, joka ilmestyi suomeksi 1938. Myöhemmin hän keskittyi nuorisokirjallisuuteen kääntämällä esimerkiksi kaksi C.S. Foresterin meriaiheista Hornblower-kirjaa. Kaiken kaikkiaan Wallenius käänsi elämänsä aikana 12 teosta.

Gummeruksen kustantama käänös poiki myös mieluisan toimitustyön. Puoli vuosikymmentä aiemmin eräretkellään hukunut kirjailija Eero Lampio, joka oli vuonna 1930 julkaissut ensimmäisen eräkirjansa, oli jättänyt jälkeensä uuden teoksen käsikirjoituksen. Se oli kuitenkin keskeneräinen käsitäten lähinnä ”lyhyitä novelleja raa’assa muodossa”, kuten Wallenius kuvasi. Kustannusyhtiö Gummerus oli neuvotellut käsikirjoituksen viimeistelemisestä kapteeni Suvirinteen kanssa, joka tunsu Lampion koluamia kairoja. ”Suvi” olikin toimittamisen merkkeissä nostonut yhtiöltä rahaa, mutta jättänyt työn tekemättä.

Gummeruksen kirjallinen johtaja Esko Aaltonen ehdotti toimitustyötä Walleniukselle, joka suostui työstämään Lampion tekstit painokuntoon. Lampion teos

ilmestyi vuonna 1936 nimellä *Yli Lapin rajojen*. Sen aloitti Walleniuksen laatima esipuhe ja Lampion pitkä elämäkerta, jossa Wallenius luonnehti omaperäisellä tavallaan Lampiota, erämiestä ja seikkailijaa, pioneeria ja kauppiasta, “rautajäntereistä, pelotonta ja laajasieluista miestä – ihmistyyppejä, joka kaikkina maailman aikoina on vallannut ja asuttanut maapallon tuntemattomat seudut ja neitseelliset erämaat”.²⁰

Hieman huonon jälkimaun toimitustyöstä Walleniukselle jätti se, että omien sanojensa mukaan hän sepitti kokoelmaan pari eränovellia itsekin, koska Lampion jäämistössä ei ollut tarpeeksi aineistoa. Myöhemmin hän olisi halunnut käyttää novellinsa omassa kokoelmassaan, mutta ei saanut siihen Gummeruksen lupaa. Myös Walleniuksen saama rahallinen korvaus toimitustyöstä oli täysin nimellinen, ja huonon omantunnon takia Aaltonen lähetti omine nokkineen hänelle myöhemmin lisämaksun.²¹ Kirjoittamisen harjoituksena työ oli Walleniuksen kannalta kuitenkin hyvin antoisa. Innokkaana erämiehenä ja tarkkana havainnoitsijana Lampio oli pystynyt kehittämään omintakeisen ja havainnollisen tyylin, mutta tottumattomana kirjoittajana joutunut vaikeuksiin kirjallisen rakenteen hahmottelussa. Molemmat – sekä ansiot että puutteet – olivat opiksi Walleniukselle, joka ihaili Lampion havaitsemiskyvyn terävyyttä, erittelyn sattuvuutta ja sanonnan jyhkeää yksinkertaisuutta. Lampion erätarinoista Wallenius sai erään kiinnostavan kehittelässään omaa tyyliään, joka pari vuosikymmentä myöhemmin saavutti varsinaisen terävyytensä ja loistokkuutensa.

2

Maailempoliittinen tilanne alkoi 1930-luvun loppupuolella jyrkästi huonontua. Ehkä keskeisin Eurooppaa – ja välillisesti Walleniustakin!²² – koskettava konflikti oli vuonna 1936 puhjennut Espanjan sisällissota, jossa Saksan ja Italian tukemat fasistit aloittivat julmia muotoja saaneen sodan tasavaltalaista armeijaa vastaan. Kansainvälisessä Petsamossa maailmpoliittiset virtaukset tuntuivat ehkä voimakkaampina kuin Suomessa yleensä, jossa Olavi Paavolaisen sanoin ei moneen vuoteen ymmärretty, mitä oli tapahtumassa.

Wallenius oli koko Petsamon oleskelunsa aikana tarkkaillut vanhaa vihollistaan idässä. Häntä huolestutti Neuvostoliiton voimien kasvu naapurissa Kuolan niemimaalla. Muurmanski oli kehittynyt nopeasti jättimäiseksi teollisuuskeskukseksi vain muutaman sadan kilometrin päässä, ja sen rakentaminen viittasi Walleniuksen mielestä epäilemättä sodan valmisteluun. Hän tapasi Petsamossa vierailleen neuvostoliittolaisen ministerin Assmusin sattumalta Liinahamarin satamassa – villapuseroonaan pukeutunut kenraali yllätti ministerin tietämällä tarkasti Neuvostoliiton troolarien lukumäärän, varustelutilanteen ja monia muita yksityiskohtia. Walleniuksen hen-

kilöllisyyden selvityksessä Assmus tiesi heti, kenestä oli kysymys. Kenraalin pyytessä pitkän keskustelun päätteeksi viisumia uskomattoman kiintoisaksi katsomaansa Muurmanskiin “ministeriltä pääsi nauru”.²³

Saksan nousun ja maailmalla heränneen levottomuuden myötä Wallenius alkoi uudella herkkyydellä haistella tuulia vanhaa vihollista vastaan käydyssä taistelussa. Kiinan ja Japanin välisen sodan puhkeaminen heinäkuussa 1937 merkitsi niin Walleniukselle kuin japanilaisillekin sodanjulistusta kansainvälistä kommunismia vastaan. Japanin pyrkimyksenä oli aluksi “estää Kiinaa luisumasta kommunismiin”, minkä jälkeen Saksan ja Italian kanssa solmitulla antikomintern-sopimuksella ryhdyttiisiin aktiiviseen hyökkäykseen kommunismia vastaan.²⁴

Japanin sodan nostattama innostus sai Walleniuksen syksyllä 1937 jättämään arkityönsä ja lähtemään kokemaan sodan tunnelmia aluksi Kaukoitään ja runsaan vuoden kuluttua Euroopan mantereelle. Matkalla Japaniin kenraali kartoitti maailman konfliktien koko kenttää ja tunsu sotakuumeen iskevän täydellä voimallaan. Hän kirjoitti muistiinpanoihinsa:

On ihanaa, että maailma on tapahtumista rikas: Japani kieltäytyy menemästä Brysseliin, jos Moskova tulee sinne. Sisä-Mongolian itsenäisyys on julistettu. Italian-Saksan-Japanin sopimus kansainvälistä kommunismia vastaan vahvistettu. Pohjois-Espanja valloitettu. Englanti hieroo kauppasopimusta Francon kanssa. Shanghai valloitettu. Sota syttymässä Hondurasin ja Nicaraguan välille. Haitin ja Dominikaanitasavallan välit kiristyneet. Paraguayssa sotilaskapina. Venäjä ja Japani keskittävät joukkoja Mantsukuon rajalle. Ranskalaisessa Marokossa levotonta. Palestiinan hulinat jatkuvat, ja Englanti syyttää Mussolinia muhamettilaisten tukemisesta. - - Stalin ammuttaa jatkuvasti kyyvykkäimpiä miehiään.²⁵

Wallenius oli kiinnittänyt huomionsa Kaukoitään jo vankila-aikanaan ja kahlanut läpi kaiken käsiin saamansa materiaalin erityisesti Kiinasta ja Japanista, joiden osuutta koko maailman tulevaisuuden kannalta hän piti merkittävänä. Hän uskoi maailmpoliittisen painopisteen olevan lähimpinä vuosina idässä ja erityisesti sen tärkeimmässä vallanpitäjässä, Japanissa. Vaikka lähdön keskeisin virike oli kiinnostus eksoottista Kaukoitää kohtaan ja halu kirjoittaa siitä, oli mukana myös hyljeksityn maanpakolaisen tunnelmia. Matkalta hän lähetti jääkäritoveri Väinö Valvelle kortin, jonka teksti jäi saajalle lähtemättömästi mieleen: “Olen kuin yksinäinen susi, joka maailman rantoja kiertää.”²⁶

Myöhemmässä haastattelussaan Wallenius kertoi Japanin sotilasjohdon kutsuneen hänet Japaniin ja sieltä Kiinaan, Mandshukuoon ja Mongoliaan; Japanin

Kyöpelikenraalin jäljillä.

Viime talven kyöpelikummitukset alkavat nyt paljastua. Suomi on solminut liiton Nipponin pojan kanssa ja valmistelee täyttä häkää Karjalan ja Inkerin valtausta. Näin tietää Moskovon Pravda. Kenraali Wallenius on nähty Petsamossa »sillipurkkeja» lataamassa ja hämäläperäisiä »pannuja» rustailemassa. Tämän tietää hänen hävinneitä jälkiään nuuskineut emänoske, jonka mielestä Petsamo ei ole sellaiselle kapinamieskarille »sovelias paikka». Ja nyt on kuin onkin kenraali livistänyt kyöpelikoneella vain sinimustan savuvieran jälkeensä jättäen, Japaniin, josta kohta kummia kuuluu. Tämän tietävät lappalaiset.

Vain isällinen hallituksemme, joka tämän kalkan on sallinut, ei näytä oikein tietävän, mitä meidän rauhaamme sopii!

Vielä maailman toiselta laidalta, matkustettuun Japaniin vuonna 1937, Wallenius sai aikaan hälinää kotimaassa ja Moskovassa. Oikeistolainen Ajan Suunta pilkkasi "emänosken" epäilyjä Walleniuksen suhteen.

Wallenius matkusti sotakirjeenvaihtajana Japaniin ja Kiinaan.

Japani marssii.

Ulkoministeriö sai harmaita hiuksia Walleniuksen lausunnoista, joissa kenraali kehui Suomen tukevan Japania sodassaan kommunismia vastaan.

sotilasasiamiehen hän tapasi Petsamossa. Walleniuksen mukaan japanilaiset pyysivät häntä Mandshukuon armeijan talvisotainstrukööriksi, joka välittäisi japanilaisille tietoja myös eurooppalaisesta vakoilu- ja pommarijärjestelmästä. Seuraavana vuonna ilmestyneessä matkakirjassaan hän ei kyllä puhunut näistä toimistaan mitään, vaan kertoi lähteneensä matkalle pelkästään sanoma- ja aikakauslehtien kirjeenvaihtajana. Vaikeneminen ei ollut mikään ihme, sillä Walleniuksen Japanin matkaa pidettiin Suomessa muutenkin poliittisesti arkaluontoisena. Toisaalta on hyvin mahdollista, että kenraali halusi myöhemmin liioitella sotilasyhteyksiään ja sitä, että hänen asiantuntemustaan olisi yhä mielellään käytetty maailmalla hyväksi.²⁷

Pääkohteekseen Wallenius oli valinnut Japanin, “tärkeimmän, aktiivisimman, väkevimmän”. Sen lisäksi hän pyrki muodostamaan kokonaiskuvan kaikista niistä maista, jotka olivat idän probleeman välittömässä lähipiirissä. Sotilasiantuntemuksen antamisen lisäksi hän katsoi matkan tarkoituksiksi välittää Suomelle mahdollisimman oikeaa kuvaa Kaukoidän tilanteesta, erityisesti japanilaisesta kansanluonteesta, keisarilaitoksesta, uskonnosta, kulttuurista ja samurai-hengestä. Niiden pohjalta hän rakensi teoksen *Japani marssii* (1938), josta Suomen Japani-kuvaa tutkineen Olavi K. Fältin mukaan tuli “vuosikymmenen toinen merkittävä Japanin matkakirja”.²⁸

Jokohamassa ja Tokiossa Wallenius sai korkea-arvoisten tuttaviansa – muiden muassa apulaisulkoministerin ja ulkoministeriön kulttuuriosaston päällikön – kautta tuntuman japanilaisten arkipäivään ja kulttuuriin. Hän ihastui japanilaisen kulttuurin omalatauksiin, herkkiin piirteisiin, kuten zen-filosofian käytännönläheisyyteen, yksinkertaisuudessaan juhlalliseen teeseremoniaan, joka on “estetismin uskontoa, se on moraalin geometriaa, se on elämän filosofian myönteinen ydin” sekä kukkasommittelun viimeisteltyyn taiteeseen ja japanilaisten luonteen koruttomuuteen.

Japanin suuruus perustui hänen mukaansa “tavattomaan, yli-inhimilliseen velvollisuudentuntoon, erikoiseen moraaliin, jonka päädogmina on uhrautuvaisuus ja kaikkien kansanluokkien läpi ulottuva yhteistunto”.²⁹ Erityisen selvästi – ja Walleniuksen mielestä upeimmin – se tuli esille sodassa, johon Wallenius pääsi tutustumaan niin Shanghain tienoilla kuin pohjoisrintamallakin. Hän löysi vastineen omalle isänmaalliselle ajattelulle japanilaisten suhtautumisessa sotimiseen ja samurai-hengessä.

Samuraisa Wallenius näki klassisen soturin ihanteensa käytännössä: “On kolme seikkaa, jotka eivät saa sitoa eivätkä rajoittaa hänen toimiaan isänmaan palveluksessa: – koti – perhe – henki. Samurai elää kuolemaa varten. - - Samuraihengen peruspiirteinä on rajaton uhrimieli, joka on perheestä, rahasta ja vallasta piittaamaton; minän myönteinen kuolettaminen kasvatuskeinona palvelemaan isäntää, päällikköä, keisaria; koruton vaatimattomuus ja ehdoton rehellisyys; demokraattisuus sekä järkähtämätön yhteenkuuluvaisuuden tunne.” Japanin toiminnassa hän näki ihanteensa toteutuneen koko kansan tasolla: “Samuraihengestä on tullut koko kansan ihanne; ja vaikka sotilaille yksinään suodaankin kuolemissa tilaisuus, vaikuttaa se samalla

tavoin talonpoikaan ja virkamieheen, tehtaalaiseen ja suurteollisuusmieheen, samalla tavoin mieheen ja naiseen Japanissa.”

Soturin vastakohtaksi Wallenius nosti – japanilaisen ajattelijan Banzan Kumazawan sanoin – “sivilistin”, joka hänen vanhoissa näkemyksissään vastasi kauppiasta ja poliitikkoa: “Sivilistin mieli on epäileväinen, koska se on itsekkyyden vallassa. Se on levoton, koska se pohtii maallisia asioita. Se on kohdistunut ulkoihin seikkoihin, eikä sisäisiin. Hän rakastaa edukkaita olosuhteita ja inhoaa epäedullisia. Hän rakastaa elämää ja vihaa kuolemaa. - Hän ei yleensä saa otetta kohtaloonsa.” Sivilisti häpeää tehdä kysymyksiä, tohisee väärässä asiassa saadakseen kannatusta ja pidättyy hyvästäkin teosta yleisen mielipiteen mukaan, selittelee puutteitaan ja puolustelee pahoja töitään.³⁰

Samuraihengestä johtuen Japanin sotilaallinen valmius oli Walleniuksen mukaan “teknillisesti Euroopan tasolla ja henkisesti sen yläpuolella sankarien uskonnollisen palvonnan kautta”. Tiivistäessään kuvan samuraiden sankaruudesta hän samalla – tietämättään, mutta aavistellen – hahmotteli rohkeuden mallia suomalaiselle lukijakunnalleenkin:

Sankaruuden mitta on tarjotun uhrin suuruus. Mutta ihmisen suuruus näkyy siinä, miten hän kantaa uhrinsa ansion ylpeydetä, milloin se palkitaan, ja katkeruudetta, milloin se jää palkitsematta. Uhrina saattaa olla raha, yhteiskunnallinen asema, tulevaisuus tai henki. Taito kuolla on elämisen taidoista suurin. Milloin se taito on kansakunnan oma, rakentuu maailmanvalta.

Määrävänä ei ole kuolemanhalveksunta, vaan elämänhalveksunta, ja kuolemanhalveksunnan vastakohtana on kuolemanpelko, joka perustuu eläimelliseen itsesäilytysvaistoon, mitä Lännen kansat vieläkin ylistävät. - - Jokainen Idän lääkäri tietää, että kristitty kuolee paljon vaikeammin kuin pakana. Kipling sanoo: “On merkillistä, miten kristityt kammoavat kuolemaa.”³¹

Walleniuksella sitä kammoa ei ollut: “Ajatus liikkuu. Huomenna pääsen rintamalle. Vereni laulaa. Kuulenko vielä taistelun ryskeen, näenkö jälleen miesten juoksevan kuolemaan, tunnenko taas sieraimissani vuotavan veren tympeän hajun. Kuulenko, näenkö, tunnenko?” Lukuisien japanilaisten kenraalien avustuksella ja opastuksella Wallenius pääsi tutustumaan Japanin ja Kiinan välisen sodan taistelunäyttämöihin, ensimmäisenä japanilaisten juuri valloittamaan Shanghaihin. Nykyaikaisen sodan jaloissa kaupunki tarjosi tulijalle rajujakin näkymiä, jotka kenraali vielä vuosikymmeniä myöten otti esille vedotessaan epä-

runollisuutensa syihin.

Voittoisan sodan tunnelmiin hän pääsi seuratessaan Sutshuon kaupungin valtausta tykkitulen ja banzai-huutojen myrskyssä. Vanha sotaratsu huokaili: “- - mikään maailmassa ei ole suurempaa, syvempää, järkyttävämmän sielullisesti kiintoisaa kuin nähdä, miten voimakkaat, terveet miehet käyvät vapaaehtoisesti kuolemaan.” Sekasortoisia ja runsaasti japanilaisten miehistöä vieneitä taisteluita seuratessaan kenraali tunsikin olonsa kevyeksi sen vuoksi, ettei ollut henkilökohtaisesti vastuussa voitosta tai tappiosta, “voiton merkityksestä verrattuna ihmis- ja ainesmäärään jolla se on ostettava”.

Lennettyään pohjoisrintamalle Pekingin ja Tientsinin tienoille rintamankomentajan eli kenraali Terauchin vieraaksi ja sieltä Mantshukuuhon Wallenius näki japanilaisen sodankäynnin koko laajuuden. Pohjoisrintaman operatiivinen toiminta oli ollut “suuripiirteisempää ja nopeampaa liikuntasotaa kuin mitä koskaan on nähty sitten Dshingis-kaanin”. Käyttämällä nopeita liikkeitä, kaarrostustaisteluita, erämaasodalle luonteenomaista strategiaa ja voimakasta lentoasetta japanilaiset olivat edenneet murskaavasti eteenpäin.

Mantshukuussa sotatilanne oli taas erilainen. Koneesta noustessaan Wallenius huomasi saapuneensa 30 asteen pakkaseen – ja tunsikin olonsa kotoisaksi. Kotoisaksi olon tekivät paikat, jotka Walleniuksen varhaisnuoruudessa, Japanin ja Venäjän sodan aikana, olivat tehneet isänmaallisiin suomalaisiin lähtemättömän vaikutuksen. “Sellaiset paikat kuin Jalu, Port Arthur, Harbin ja Tsushima ovat kaiverretut jokaisen keskipolven ja sitä vanhemman miehen ja naisen aivoihin Suomessa. - - Uskon, että silloin Suomen vapausliikkeen jo sammaloitunut aate sai ratkaisevasti uutta voimaa noista nimistä. Tuhat vuotta olimme taistelleet perivihollista vastaan. Nyt löytyi joku muukin, joka uskalsi.”

Kaiken kaikkiaan Wallenius saattoi vain ihastella japanilaisten huoltoa ja pioneerityötä. Rintama ulottui Mongoliasta Etelä-Kiinaan, tosin epäyhtenäisenä, mutta juuri sen takia vielä vaikeampana huoltaa. Pioneerien kannalta hankaluudet olivat jättäjäisiä sikäli, että kiinalaiset olivat perääntyessään polttaneet ja räjäyttäneet kaikki rakennukset, sillat, tiet ja muut yhteydet. Sotilasjohdon kannalta sota oli eniten hermoja raastava siksi, että varsinaista rintamaa ei ollut – eteneminen tapahtui etupäässä rautatie- ja maantiesuuntia seuraten, äärettömällä alueella. Vaikeuksista huolimatta Wallenius oli varma siitä, että Japani voittaisi sodan. Hän kielsi suhtautuvansa vihamielisesti kiinalaisiin, mutta Japani oli ”jotain korkeampaa ja voimakkaampaa”. Voittoisa sota tulisi olemaan vain seurausta Japanin tekniikan ja talouden ylivoimaisuudesta.³²

Japani-myönteisyytensä takia Wallenius herätti pahaa vertaa kotimaassa. Virallisesti puolueetonta ulkopoliittikkaa harjoittava Suomi oli ottanut Japanin aloittamaan sotaan kylmän nihkeän kannan. Keskustalaisissakin lehdissä Japania arvosteltiin

kansainvälisten oikeuksien rikkojana ja julmuuksien harjoittajana. Jälleen kerran Wallenius nousi Suomen neutraalin linjan korkeimmille töllyille antamalla japanilaisille lehdille avomielisiä haastatteluita, joiden mukaan Suomi oli myötämielinen Japanille ja toivoi vilpittömästi Japanin saavuttavan ratkaisevan voiton. Haastattelujen mukaan Suomi toivotti tervetulleeksi Saksan-Japanin-Italian antikomintern-sopimuksen, ja Wallenius uskoi Suomen ennen pitkää liittyvän siihen estääkseen kommunistien pahan vaikutuksen leviämistä maailmaan.

Walleniuksen lausunnot herättivät huomiota ja paheksuntaa muun muassa Japanin Suomen lähetystössä. Wallenius kiirehti vakuuttelemaan, ettei hän ollut antanut sellaisia lausuntoja. Japanilaisten lehtien kirjoitukset vastasivat kuitenkin aika tarkkaan Walleniuksen todellisia mielipiteitä. Suurlähetystö ei halunnut aiheuttaa uusia ongelmia oikaisemalla asiaa, vaan pyrki unohtamaan sen vähin äänin.³³

3

Runsaan vuoden kuluttua Japanin matkansa jälkeen Wallenius lähti toiseen fasistiseen suurvalttaan Saksaan, joka sekkin aloitti sodan – tällä kertaa keskellä Eurooppaa. Palattuaan 1. syyskuuta 1939 muikkuverkoilta ja istuessaan saunakamarissa Peonsaareissa Wallenius näki naapurin pojan juoksevan päätä pahkaa sisään ja selittävän huohottaen saksalaisten marssineen Puolaan. Wallenius teki lähtöpäätöksen siltä istumalta.³⁴

Hän hankkiutui jälleen *Uuden Suomen* sotakirjeenvaihtajaksi ja lähti matkaan. Nopea matka Helsingistä Ruotsin ja Tanskan kautta Berliiniin antoi läpileikkauksen eri maitten suhtautumisesta sotaan tai puolueettomuuteen. Kaikissa junissa ja laivoissa oli pakolaistunnelma: “Tungeksimista, epäselviä papereita ja hukkuneita ja löytyneitä matkatavaroita. Vain Suomessa puuttui sodan tuntu”, Wallenius kirjoitti. Tukholmassa kuorma-autojen ja yksityisautojen käyttö oli kielletty, vuokra-autot olivat tiukassa ja hevonen oli palannut katukuvaan, “samoin (ensimmäisen) maailmansodan Tukholmasta tuttu palvelukseen kutsuttu eläkeikässä oleva upseeri ahtaaksi käyneessä virkatokissaan”.

Käytyään Tukholmassa tapaamassa yleisesikunta-aikaisia tuttujaan Wallenius jatkoi Kööpenhaminaan, jonne Juutinrauman lautta kulki hitaasti kierrellen tanskalaisia miinoja. Kööpenhamina oli melkein pimeänä, sillä katuvalaistusta oli vähennetty ja julkisivuvalot kielletty – loistavana poikkeuksena välkkyi Kolmen kruunun ikivanha linnoitus kuin valomainos. Vilkkaisissa hienostoravintoloissa tungeksivat monien kansallisuuksien lehtimiehet ja upseerit, olipa Wallenius näkevinään paikalla “urkkijakasvojakin”. Hänelle tulivat mieleen jääkäriajat, jolloin hän itsekin liikkui

Ausweis Nr. 31

Berichterstatter
General Wallenius
geb. am _____ in _____
Staatsangehörigkeit: Finnland
ist berechtigt, als Vertreter der Zeitung
Agentur
Finnische Presse
an Führungen der Auslandspressenabteilung teilzunehmen.
Berlin, den 18. Sept. 1937
Pressenstellung
der Reichsregierung

Der Ausweis ist gültig bis

Tausend Kilometer durch polnisches Frontgebiet

Ein finnischer General berichtet

Präzise ausgeführte strategische deutsche Operation

Telegraphische Meldung

Helsinki, 14. September. General Wallenius, der Kriegsberichterstatter von „Nuji Suomi“, schreibt in seinem ersten Bericht von der polnischen Front, man solle diesen Krieg nicht in verschiedene Schlachten trennen; es wäre eine zusammenhängende, von Deutschland geplante und präzise ausgeführte strategische Operation, auf deren Verlauf Polen nicht nennenswert einwirken konnte. Die polnischen Verluste einschließlich der eingeschlossenen Gruppen können

Saksan hyökättyä Puolaan syksyllä 1939 Wallenius lähti jälleen kirjeenvaihtajaksi.

Saksalle myönteiset kirjoitukset huomiointiin saksalaisessa lehdistössä.

samoilla palkeilla ruotsalaisena lihakauppiaana. Tunnelma oli levoton: “Nytkin liikutaan pöydästä pöytään. Kukaan ei istu.” Puolan kohtalosta ja sen vaikutuksista muuhun Eurooppaan keskusteltiin vilkkaasti.

Maihinnousu Rostockin Warnemundessa 6. syyskuuta herätti Walleniuksessa merkillisen tunteen: juuri samasta paikasta hän oli noussut maihin 6. lokakuuta 1915. Lockstedtin sijasta hän matkusti nyt suoraan pääkaupunkiin Berliiniin, jossa hän oli vierailut viimeksi olympialaisten aikaan vuonna 1936. “Berliinissä pintapuolinen havaitsija näkee uskomattoman vähän sodasta. Armeijan joukko-osastoja näkee tietenkin vähemmän kuin tavallisesti. Taloudellisia rajoituksia on jonkin verran määrätty, mutta jonoja ei näy, ja ravintoloissakin on kaikkea saatavissa. Eniten härttävät huomiota päivisin kaasusuojien kalkkisäkit katuvierillä sekä iltaisin ja öisin ehdoton pimeys. Öisiä katuja elävöitti viime yönä ilmahälytys, mutta kenenkään en nähnyt juoksevan. Tällä hetkellä valokeilat kampaavat taivaan kattoon, missä viiden valokuovan yhtymäkohdassa näkyy lentokone. Saksalainen tietysti, sillä puolalaisia ilmavoimia ei enää ole.”

Viimeksi mainittu huomautus osoitti Walleniuksen olevan sotatapahtumista hyvin selvillä. Saksalaiset olivat salamahyökkäyksessään edenneet nopeasti kolmena kiilana Itä-Preussista, Keski-Saksasta ja vastavallatusta Tšhekkoslovakiasta Puolan alueelle. Ne olivat lävistäneet helposti Puolan armeijan puolustuslinjat ja tuhonneet sen vaatimattomat ilmavoimat. Kahden suuren pihtiliikkeen avulla Saksan armeija pyrki murskaamaan ensiksi lännessä esiin työntyvät joukot ja sen jälkeen Keski-Puolaan sijoitetut joukot. Jo ensimmäisessä raportissaan runsas viikko sodan alkamisen jälkeen Wallenius kirjoitti: “Huomenna varhain ajan rintamalle katsomaan sitä 150 kilometrin pituista pussia, jonka suu on Varsovan seuduilla tänään puristettu umpeen ja jossa epäviralliset asiantuntijat laskevat olevan kahdeksan divisioonaa puolalaisia, jotka aiotaan huomenna ja ylihuomenna pudistaa sieltä ulos.”³⁵

Päästessään varsinaiselle sotatoimialueelle Wallenius näki vielä selvemmin Saksan armeijan murskaavan voiman. Kenraali arvioi: “Tätä sotaa ei voitane jakaa erillisiin taisteluihin. Se on Saksan suunnittelema ja täsmällisesti toteuttama strateginen operatio, jonka kulkuun Puola ei ole voinut sanottavasti vaikuttaa.” Jo 12 päivässä saksalaiset olivat saavuttaneet Veikselin linjan, edenneet Varsovan porteille ja saartaneet Gdynian. Wallenius arvioi puolalaisten tappiot tässä vaiheessa 15 divisioonaksi, minkä lisäksi laivasto oli paennut tai upotettu.

Puolalaisten vetäytymisen paniikinomaisuudesta Wallenius kuuli kerrottavan, että 21. divisioonan rykmentti jätti kokonaan aseensa paetakseen sen jälkeen kun kaikki upseerit olivat lähteneet. Lodzissa sikäläinen puolalainen kertoi puolalaisen armeijan perääntyneen kaupungin läpi kadun täydeltä tungeksien 36 tunnin ajan. “Ketkä ajoivat maalaisrattailla, ketkä sotilasvankkureilla, ketkä laahustivat jalan.

Monilla ei ollut kenkiä, haavoittuneista olivat monet sitomatta. Aseet oli osalla mukana, osa oli heittänyt ne pois. Tässä joukossa kertojan ilmoituksen mukaan ei näkynyt yhtään ainoata upseeria.”

Salamahyökkäyksen äkillisyydestä ja puolalaisten valmistautumattomuudesta johtui myös se Walleniuksen ehkä liioittelemakin seikka, että tuhannen kilometrin ajomatkan aikana pitkin kahta päähyökkäyslinjaa sodasta ei näkynyt paljonkaan jälkiä: “Tietysti oli raunioita, etupäässä palaneita eikä ammuttuja, mutta niitäkin ylen vähän ja nekin teitten varsilla. Tietysti näkyi lentopommien ja tykkitulon jälkiä maanteillä, mutta vähän niitäkin. Oli hiljaisina seisoskelevia ihmisiä, jotka raunioista hakivat omaisuutensa jätteitä.” Kauemmaksi rintamalle edetessä sodasta alkoivat yhä selvemmin muistuttaa Puolan teillä valtavana joukkoina vaeltavat pakolaiset, jotka olivat joutuneet sodan jalkoihin kesken viljanpuintikauden. “Pitkiin venäläismallisiin karryihin, joita veti kaksi kurjassa kunnossa olevaa hevosta – jotka Suomessa eläin-suojeluyhdistys heti olisi korjannut –, asukkaat olivat koonneet satonsa säkki säkin viereen. Sakkien päällä oli sitten koko perhe.” Kaaoksessa monet olivat joutuneet erilleen toisistaan. Wallenius näki pienen pojan nukkuvan tien ohessa pientareella yksinään, poski käteen nojaten.³⁶

Sodan toisella ja kolmannella viikolla Wallenius matkusti muiden lehtimiesten tavoin pitkin Puolan maaseutua ja vallattuja kaupunkeja, Lodzista Danzigiin ja Gdyniaan sekä Dirschauin ja Graudentzin kautta takaisin Berliiniin. Lehtimiehille näytetyistä paikoista syntyi tietysti hyvin siisti kuva Saksan operaatiosta. Sikäli kuin esimerkiksi Wallenius raportoi rintamalla sattuneista “kauhunäyistä” tai julmuuksista, niiden tekijöinä olivat aina puolalaiset joukot. Wallenius kuunteli ja uskoi saksalaisten propagandaa puolalaisten (kolmessa viikossa!) järjestämistä suurista vankileireistä, joissa saksalaisia sotilaita oli kidutettu ja pidetty pahoin. Samoin hän kertoi kivityömiehestä, jonka puolalaiset sotilaat ampuvat kotonaan, koska hän on 30 vuotta aiemmin palvellut kaartissa Potsdamissa.

Lehtimiehet eivät käyneet seuraamassa juuri käynnissä ollutta Varsovan veristä valtausta. Sen sijaan Wallenius sai aitiopaikalta – “tyypilliseltä sotapäällikön kukkulalta”, kuten hän itse sanoi – seurata saksalaisten massiivista hyökkäystä rannikkokaupunki Gdyniaan:

Ilmassa tulee lentokonetta kuin nuorasta vetämällä, satumaisen nopeita syöksypommittajia. Tykit ja konekiväärit pauhaavat lakkaamatta, harva jalkaväkialto seuraa toistaan. Näkyy selvästi miten ne kyyryisinä etenevät pensaalta pensaalle rinnettä ylös, jonka särmän yläpuolella linnakkeet ovat. Valopommeilla jalkaväki ilmoittaa lentokoneille olinpaikkansa jatkuvasti. Lentokoneet työskentelevät erehtymättömästi, syöksyvät suorastaan puolalaisen jalkaväen niskaan.

Kasarmit alkavat palaa. Puolalaisten raskaat patterit on vaiennettu.

Enää ovat äänessä vain 37 mm:n ilmatorjuntatykit heikosta paukkeesta päätellen.³⁷

Saksalaisten materiaallinen ylivoima tuli esiin joka käännteessä. Wallenius näki taistelulaiva Schleswig-Holsteinin – sen raivatessa ampuma-alaa Westerplattelle päin – ampuvan talon tuusannuuskaksi: “Sen isäntä kulkee hieman sekapäisenä kokoamassa paperipalasia. Metsässä ei ole jälellä ainoatakaan ehyttä puuta.” Muutenkin Wallenius kiinnitti viikon saarroksissa olleessa Gdyniassa huomiota sodan ja siviilielämän omituiseen rinnakkaiseloon: hänen mukaansa kaupungin keskustassa ihmiset elivät ja liikkuiivat ostoksilla ikäänkuin taistelu kaupungin laitamilla ei olisi koskettanut heitä. “Kerrotaan pankinjohtajan juuri saaneen kotoaan tiedon, jossa ilmoitettiin talon olevan epäjärjestyksessä. ‘Kuinka niin?’ hän kysyi. Ammus on osunut sänkykamariin ja toinen keittiöön. Pankkiliike jatkui niin rauhallisena ja säännöllisenä, ettei hän millään tahtonut uskoa kotinsa olevan raunioina.”

Palattuaan vallattuun Danzigiin kuuntelemaan Hitlerin puhetta Wallenius oli jo varma, että taistelu pohjoisessa oli loppuun taisteltu ja että koko “kolmen viikon sota” oli loppusuoralla. Vanhana upseerina hän osasi hyvin analysoida Saksan menestystä, jonka perustaksi hän kiteytti bensiinin: moottoroitujen joukkojen “tarumaisen nopea eteneminen” oli hänen mukaansa muodostanut kokonaan uuden strategian ja osaksi uuden taktiikankin, jonka suhteen vanhanaikainen puolustusstrategia oli täysin voimatonta.³⁸

Walleniuksen näkemykset Saksan tarkoituksista olivat kuitenkin jossakin määrin epävarmat. Wallenius oli selvästi vaikuttunut saksalaisten sotavoimien tehokkuudesta. Samoin hän kuvasi ihastuneena Danzigissa Hitlerin kunniaksi järjestettyä massiivista juhlaa, jossa hän uskoi Danzigin väestön enemmistön olevan riemumielin mukana. Lehtiartikkeleiden mukaan näyttää kuitenkin siltä, että hän – monien muiden aikalaistensa tavoin – piti Puolan valtausta rajoitettuna operaationa, jolle Saksa ei ollut kaavailnut jatkoa.

Walleniuksen usko Saksan rauhanomaisuuteen näkyi hänen raportissaan länsirintamalta, jonka hän viikon aikana kulki “päästä päähän”, melkein mereltä Belgian, Luxemburgin ja Ranskan rajoja pitkin Baseliin asti. Hän tutustui matkallaan saksalaisten vuonna 1936 rakentamaan Westwall-linnoitusketjuun, joka ulottui Sveitsistä Alankomaiden rajalle ja jonka tarkoitus oli vastata ranskalaisten Maginot-linjaa. Artikkelissaan Wallenius kritisoi voimakkaasti näkemystä, jonka mukaan lännessä käytäisiin sotaa:

Tosin kirkkaan päivän syvät varjot ja panssaritornien ruskeanvihreät mukulapäät (Saarfelsissä) paljastavat pesäkkeen pesäkkeen vieressä ja linnakkeen linnakkeen takaa. Tosin pikkukaupunki, jonka läpi olin juuri tullut, oli tyhjennetty ja ikkunaluukut

suljetut, mutta linnut laulavat ainoankaan laukauksen häiritsemättä ja teräskypäriset miehet poimivat rinteellä marjoja. Ja kuitenkin englantilaisen virallisen ilmoituksen mukaan juuri tässä Saksan armeija vyöryi taaksepäin ranskalaisten ajamana kohti Reiniä.”

Länsirintaman saksalaisten puolustajien näkemykseksi Wallenius kiteytti: “Me emme hyökkää. Meillä ei ole mitään ranskalaisia vastaan. Meillä ei ole siellä mitään sotilaallisia tavoitteita. Fuhrer on rakentanut länsivallin osoittamaan, ettei Saksalla ole lännessä vaatimuksia, emmekä usko ranskalaisten olevan niin mielettömiä, että he kävisivät hyökkäämään tätä vallia vastaan. Mutta jos he sittenkin hyökkäävät, silloin sääli on kuollut.”³⁹ Yhtä paljon Walleniuksen mainetta Saksassa kuin hänen saksalaismyönteisyyttään kuvasi se, että hänen artikkeleitaan siteerattiin saksalaisessa *Der Norden* -lehdessä pitkästi.⁴⁰

Wallenius näyttää kuitenkin jo Kiinan ja Japanin sodan puhkeamisesta lähtien ymmärtäneen selvästi suurimittaisen sodan olevan tulossa. Syyskuun loppupuolella rajavälikohtausten lisääntyessä Saksan ja läntisten maiden välillä sodan laajeneminen alkoi näyttää selvältä. Idässä tilanne muuttui uhkaavaksi yhtä nopeasti. Jo elokuussa hyökkäämättömyyssopimuksen tehneet Saksa ja Neuvostoliitto jakoivat Puolan ystävyyss- ja rajasopimuksellaan syyskuun lopulla, jolloin Neuvostoliitto miehitti osan Puolasta; samoin se alkoi vaatia “turvallisuustakeita” Baltialta tukikohtien muodossa. 5. lokakuuta myös Suomen edustaja kutsuttiin Stalinin puheille kuulemaan samoja vaatimuksia.

Lähtiessään Saksaan Wallenius oli ollut näkevinään sodan merkkejä kaikkialla muualla paitsi Suomessa. Hänen palatessaan Helsinkiin lokakuun alkupuolella sodan enteet olivat ilmassa kotimaassakin. Stalinin esittämän kutsun jälkeen maassa toteutettiin täydellinen liikekannallepano 10. - 11. lokakuuta järjestämällä yleiset kertausharjoitukset. Suuria kaupunkeja evakuoitiin ilmapommitusten varalta. Lehdissä alkoi olla säännöllisiä ohjeita ilmahyökkäysten varalta. Maan johdon luottamusta tulevaisuuteen kuvasi kuitenkin se, että presidentti, pääministeri ja hallitus eivät kertausharjoitusten jälkeenkään pitäneet tilannetta vakavana. Ristiriita sotilasjohdon näkemysten kanssa huipentui 26. marraskuuta ylipääällikkö Mannerheimin eroanomukseen, joka jäi sittemmin hyväksymättä, vajaa viikko myöhemmin puhjennun sodan takia.

Neuvostoliiton suorittama ilmahyökkäys Helsinkiin 30. marraskuuta järkytti totaaliseen sotaan tottumattoman kansan. Walleniuskin päätti lähettää perheensä Tervakoskelle äitinsä syntymäkotiin turvaan. Ennen perheen lähtöä Helsingissä vierailleella pastori Matti Joensuulla jäi loppuelämäksi mieleen eräs pommitus. Muiden rientäessä hälytyksen sattuessa pommisuojaan pastori jäi huonojalkaisena Walleniuksen asuntoon Tykistökadulle, ja kenraali jäi hänen seurakseen. Vihollisen laivueen lentäessä yli ja pudottaessa pommeja keskikaupungille Wallenius piippu suussaan selvitti tyynellä äänellä lentokoneiden tyyppejä ja arvioi pommien tehoa.⁴¹

Rakas luminen helvetti (1939-1940)

Neuvostoarmeijan hyökkäys pohjoisessa on pysäytetty.

Lapin Ryhmän komentaja K.M. Wallenius tammikuun 1940 alussa.

SA-kuva.

1

“Kohtalokas tapahtuma on aina yllätys ehdittyään väistämättömäksi tosiasiaksi. Sen vuoksi se ei koskaan tapaa kansaa ja yksilöä lopullisesti valmiina”, Wallenius pohti myöhemmin muistellessaan talvisodan puh-keamista marraskuussa 1939.

Hänen mielestään sodanavaus oli “tyypillisesti venäläinen”: sen perustana oli “kaikkia tien suuntia samanaikaisesti rajan yli virtaava massa, summittainen, optimistinen höyryjyrä”. Helsinkiin neuvostojoukkojen oli määrä marssia kolmessa viikossa, Pohjois-Suomessa oli laskettu marssittavan Ouluun 18. joulukuuta. Hyökkäystä edeltävänä aamuna rajan pinnassa – esimerkiksi Sallan rintamalohkolla – kuultiin voitonvarmojen venäläisten soittavan torvilla.¹

Marraskuun 30. päivän talviaamu ei ehtinyt kunnolla valjeta päiväksi, kun hyökkäys kaikilla rintamilla alkoi.

Järkyttävyytensä lisäksi sota tarjosi Walleniukselle tilaisuuden ja halun palata katkenneelle uralle. Heti sodan alkupäivinä hän marssi Päämajaan, joka sijaitsi Hotelli Helsingissä, ja pyysi esikuntapäällikkö Oeschia välittämään ylipäällikkö Mannerheimille pyyntönsä päästä uudelleen Suomen armeijan palvelukseen. Pyyntöä säesti “sopivasti” Helsingin kaduilta kuuluva pommituksen jyly. Walleniuksen omien sanojen mukaan Mannerheim ei pitänyt hänen asenteestaan – hän kun uhkasi mennä rintamalle vapaaehtoisena sotamiehenä, jos ei saisi komentajan paikkaa. Ylipäällikkö lupasi kuitenkin harkita asiaa.²

Mannerheimin ensimmäisiä ajatuksia Walleniuksen suhteen ei tiedetä. Sisäpoliittisessakin toiminnassaan vankkana realistina tunnetuksi tullut sotamarsalkka ei arvatenkaan voinut panna kovin paljon painoa miehelle, joka alle kymmenen vuotta sitten oli potkittu armeijasta hänen käsityksensä mukaan epäilyttävien “haihattelujen” ja runsaan alkoholin käytön aiheuttaman skandaalin takia. Anni Walleniuksen

mukaan kenraali sai “lyödä nyrkkiä seitsemästi pöytään”, ennen kuin Mannerheim taipui myönteiselle kannalle.³

Tosiasiaa vasta joulukuun alkupäivien ennakoimattomat sotatapahtumat erityisesti pohjoisella rintamalla saivat ylipäällikön – luultavasti kenraali Airon painostuksesta – harkitsemaan vakavasti entisen kenraalin kokemusta ja Lapin tuntemusta. Pohjois-Suomi nimittäin osoittautui alkuviikkoina kaikkein ongelmallisimmaksi rintamanosaksi.

Koko sotien välisen ajan strateginen ajattelu oli aivan oikein pohjautunut siihen, että Karjalan kannas tulisi olemaan venäläisten hyökkäyksen painopistealue. Mutta virheellisesti puolustuksen suunnittelijat olivat pitäneet Kannasta ainoana ratkaisualueena. Laatokan Karjalaa ja Pohjois-Suomea pidettiin toisarvoisina, sillä niiden maantieteen otaksuttiin muodostavan viholliselle voittamattoman esteen. Strategit olivat pohjoisemman rintaman osalta painottaneet edullisia oloja, erämaiden “rannattomuutta” ja niihin perustuvia suunnitelmia vastaoffensiiveista, joilla sotatoimet siirrettäisiin vihollisen alueelle. Suunnitellun Pohjois-Suomen Ryhmän tueksi oli kaavailtu vain rajavartiojoukkoja eli edes reservit eivät suunnitelmien mukaan olleet pohjoiselle rintamalle tarpeellisia.

Strategeja eivät hätkähdyttäneet 1930-luvun jälkipuoliskolla saadut tiedot Neuvostoliiton aktiviteetin voimakkaasta lisääntymisestä Itä-Karjalassa, jonne tuotiin uusia joukkoja, samalla kun erämaiden tieverkkoa parannettiin ja Jäämeren laivastoa ja rannikkopuolustusta tehostettiin. Suunnitelmiin ei vaikuttanut rajavartiostojen päällikön jatkuva valitus joukkojen tarpeesta. Vaaraa ei tajuttu edes sodan kynnyksellä tehdyissä valmisteluissa ja tarkistuksissa, joissa edelleen tuijotettiin härkämäisesti maasto-olosuhteiden edullisuuteen ja vastahyökkäyksen tehokkuuteen.⁴

Wallenius itse oli jo Petsamon aikanaan seurannut huolestuneena Muurmanskin alueen järjestelmällistä kehittämistä. Hänen mielestään Neuvostoliitto oli valmistellut hyökkäystä pitkään ja tarmokkaan suunnitelmallisesti. Muurmannin rata oli rakennettu melkein kokonaan uudelleen, moniraitistettu ja sähköistetty Kannanlahdesta Muurmanskiin. Onegan-Arkangelin rata oli rakennettu valmiiksi toisen yhteyden saamiseksi Muurmannin radalta Venäjän rautatieverkkoon – tällä lailla pyrittiin mahdollistamaan kuljetusten toimivuus alueen ylikuormittuessa, kun suuria joukkoja keskitettäisiin pohjoisrintamalle. Pistoratoja työntyivät Suomen rajaa kohti, maanteita samoin. Niin purkauslaitureita, varastosuojia kuin kasarmeja ja lentokenttiäkin oli rakennettu täyttä päätä.

Monivuotiset “kummituslennot” Pohjois-Suomessa ja koko pohjoiskalotin alueella – osaksi emälaivoilta tehtyinä – olivat kartoitustyön lisäksi valmistelleet tunkeutumista Suomeen. Kesällä rajan takana ryhdyttiin kiireellisten linnoitustöiden lisäksi rakentamaan Pohjois-Vienan ja Kuolan lentokenttiä sekä Kiestingin rautatien jatkona maantietä Kuusamoon, toista Kannanlahdesta Sallaan, rautatietä Muurman-

nin radalta Sallan suuntaan sekä sotilastietä Petsamoon. Vaitolahdessa pystytettiin pitkä umpiain näkösuojaksi peittämään betonoitujen tykistöasemien rakentamista Kalastajasaarentoon.⁵

Sodan alettua neuvostojoukkojen vahvuus itärajan ja varsinkin Pohjois-Suomen alueella yllätti päämajan ja sotilassiantuntijat, Airoa ja Mannerheimia myöten.⁶ Pohjois-Suomea vastaan oli sodan alussa keskitetty kuusi neuvostodivisionaa, yhteensä noin 140 000 miestä. Petsamon ja Kuhmon väliselle pohjoisrintamalle oli keskitetty yhtä paljon joukkoja kuin Suomenlahden ja Laatokan väliselle päärintamalle, jossa Suomen armeijan pääosat sijaitsivat. Myös viidennes Neuvostoliiton Suomea vastaan keskittämistä ilmavoimista oli pohjoisella rintamalla, kaikkiaan 170 taistelukonetta.

Niitä vastaan koko Pohjois-Suomessa oli asettaa kuusi pataljoonaa, vahvennettu komppania ja joitakin muita joukkoja, yhteensä noin 16 000 miestä! Lapin alueelle niistä riitti yksi pataljoona ja Petsamon erilliskomppania, joita vastassa oli kokonainen 14. Armeija. Tykkeitä ja kranaatinheitinvenäläisillä hyökkääjillä oli noin 500, panssareita 160, runsaasti lentokoneita. Puolustavilla joukoilla tykkeitä ja panssareita oli vain muutama, lentokoneita ei lainkaan. Myöskään linnoitustöitä ei pohjoisessa ollut tehty ennen sodan alkua. Koko itärintaman taistelutoimintaa Pieliseltä Jäämerelle johti Kajaanissa sijaitseva “Pohjois-Suomen Ryhmän” esikunta päällikkönään kenraalimajuri Tuompo. Sillä oli Lapin erikoistehtävään oma erityinen miehensä, everstilutnantti Willamo. Taistelujen alettua kävi ilmeiseksi, että tämän joukot ja kyvyt eivät riittäneet tarvittaviin suurisuuntaisiin sotatoimiin Lapissa.⁷

Strategien käsitys Kannaksen muodostumisesta taisteluiden painopistealueeksi ei suinkaan ollut virheellinen: myös Kannakselle vihollinen toi oletettua suuremmat voimat, 26 divisioonaa vahvistuksineen. Joukkojen ryhmittely ja ennen kaikkea sen ymmärtäminen, että hyökkäyksestä ei muodostunutkaan paraatimarssia Helsinkiin, vei kuitenkin venäläisiltä aikaa. Siinä, missä hyökkäys Kannaksen lohkolla saatiin pysäytetyksi, se Pohjois-Suomessa johti nopeaan menestykseen.

Venäläiset olivat keskittäneet vahvat voimat napapiirin tuntumaan katkaistakseen Suomen Oulun korkeudelta ja sulkeakseen Suomen ja Ruotsin välisen maayhteyden. Kyse ei ollut vain huollon tyrehtyttämisestä, vaan myös psykologisista vaikutuksista. Jukka Nevakivi on todennut, että “jos neuvostojohto olisi päässyt tuumiensa perille, sota olisi voitu saada sotilaallisen ratkaisuun jo joulukuussa siellä, missä puna-armeijan uhkaa vähiten odotettiin”. Hänen mukaansa Kannaksen Mannerheim-linjalla ei olisi tarvinnut liiemmin taistella, jos ns. vyötärölinja olisi katkaistu.⁸

Venäläisten 122. Divisioonaa teki Sallan suunnalla nopeasti selvää jälkeä suomalaisten heikosta puolustuksesta. Jo illalla 30. marraskuuta se saavutti Alakurtin, hyökkäsi 2. joulukuuta aamuyöstä suomalaispataljoonaa vastaan Kelsinkäisissä ja pakotti

puolustajan perääntymään. Viisi päivää myöhemmin panssarivaunuilla vahvistetut joukot saavuttivat Kuolajärven, jossa olevan erillispataljoonan linjat murtuivat. Sallan kirkonkylän, ensimmäisen tavoitteensa matkalla länsirajalle, hyökkääjä saavutti 9. joulukuuta. Aikaa tuohon 145 kilometrin matkaan oli kulunut kymmenen päivää. Vetäytyjien voimakkaasta vastarinnasta kertoi se, että kahdentoista päivän aikana käytiin 14 taistelua. Suunnitelmien mukaan venäläisten olisi siinä ajassa pitänyt jo marssia Rovaniemelle.

Sallan menetys oli kuitenkin uhkaava takaisku koko Lapin rintamaa ajatellen. Se avasi viholliselle hyökkäysurat sekä Savukosken-Pelkosenniemen että Joutsijärven-Kemijärven suuntaan. Venäläiset, joiden vahvuus jo Sallan itäpuolella oli arvioitu divisioonaksi, pääsivät levittäytymään kahdelle tiesuunnalle. Yhden pataljoonan vahvistukseksi saaneet suomalaiset vetäytyivät pääjoukoillaan Märkäjärven-Joutsijärven suuntaan suoraan kohti Kemijärveä; vahvennettu komppania kävi viivytystaistelua Savukosken-Pelkosenniemen tielinjalla. Illalla 11. joulukuuta neuvostojoukot valtasivat Märkäjärven kylän. Samaan aikaan toiset joukot lähestyivät vastustamattomasti Pelkosenniemeä, josta ne pääsisivät Sodankylän kautta katkaisemaan Petsamon joukkojen huoltoyhteydet.

Petsamossa tilanne kääntyi yhtä pahaksi yhtä nopeasti. Nimenomaan Petsamon puolustus oli alun perin rakentunut uskolle vähäisistä vihollisjoukoista, joiden toimintaa vaikeuttaisi etelän suunnalla laaja erämaa. Suunnitelmien mukaan rannikon suunnalta hyökkäävä vihollinen olisi torjuttava ”viimeistään” Yläluostarin maastossa. Puolustuksen miehistönä oli erilliskomppania Parkkinassa ja sen ”tukipilarina” vuoden 1887 mallia oleva jäykkälavettinen kunnialaukauspatteri, jonka iäkkäistä ammuksista parhaassa tapauksessa puolet räjähti! Merirajan turvana ei ollut ainoatakaan tykkiä, torpedoa tai miinaa. Vastassa suomalaisilla oli kolme neuvostodivisioonaa sekä tarpeelliset huolto- ja tukiyksiköt.

Venäläisten 104. Divisioona hyökkäsi 30. marraskuuta Kalastajasaarenon ja Petsamonvuonon kautta edeten vähäisen vastarinnan läpi Parkkinaan ja saman tien Yläluostarille. Selustan tultua uhatuksi puolustuksesta vastaava kapteeni Salmelo perääntyi tuhoten kylät. Petsamon menetystä ja alueen evakuointia Wallenius, joka itse ei ollut mukana, pystyi myöhemmin kuvaamaan elävästi haastateltuaan paikalla olleita:

Amerikkalaisella vauhdilla rakennettu Liinahamarin satama tuhottiin; siitä ei saanut olla viholliselle hyötyä. Räjähdyt seurasi räjähdyistä. Laiturit sortuivat, rakennukset loimottivat, laivat upposivat. Ja sitten kaadettiin luomistyylisellä jylyllä tunturi esteeksi maantielle.

Kun kolme venäläistä hyökkäysrivistöä laskeutui tuntureilta alas vuonon itärannan kyliin, paloi jo Trifona. Maantie oli täynnä pakolaisia autoissa, ahkioissa, jalkaisin, suksilla -ja heitä ahdistivat lentäjät. Metsänhoitajan

pikkutyöt seisoivat aidalla vilkuttamassa viholliskoneille, kruununvouti harasi kiireesti papereitaan, vanha ruustinna kokoili rauhallisena lankakeriä esiliinaansa – niistähän oli tuleva sukkaa sotilaille. Parkkinan kunnantalolla maksettiin valtion työmiehille palkkoja.

Oli kiirettä ja rauhallisuutta sekaisin, turvaan kiiruhtavia pakolaisia ja taisteluun valmistautuvia sotilaita; oli pakkasta liiaksi pakolaisille ja lunta liian vähän sotilaille, sekä pimeää kaikille; eihän aurinko tähän vuodenaikaan paljoakaan taivaanrannan yläpuolelle jaksaa.⁹

Salmelon traagisen kuoleman jälkeen vetäytymistä ja vastahyökkäyksiä tuli johtamaan majuri Antti Pennanen, joka muodostamansa kolmikomppaniaisen pataljoonansa avulla pystyi vakiinnuttamaan viivytysasemat Salmijärvelle. Porojärvelle ja Kaskamaan. 13. joulukuuta venäläisten 52. Divisioona aloitti kuitenkin voimakkaan hyökkäyksen, joka hajotti Pennasen osaston pahasti ja sai sen kriisitilaan.

Petsamon menetys sinällään ei ollut sodan kannalta mitenkään ratkaiseva. Sitä oli jopa osattu odottaa. Myöhemmässä haastattelussaan Wallenius totesi, että ”Petsamon suunnalla meillä oli varaa päästää ryssä vaikka Sodankylään, Sallan suunnalla kriittinen kynnyks oli jo Kemijoella”.¹⁰ Myös Halstin *Talvisota*-teoksen mukaan Petsamon säilyttämistä venäläisten hyökätessä ”ei missään tapauksessa voitu ajatellakaan”: venäläisten tukikohdat olivat liian lähellä, suomalaisten liian kaukana, ja venäläiset hallitsivat merta ja ilmaa. Suomalaisilla ei ollut muuta mahdollisuutta kuin hävittää nikkeliteollisuutensa ja vetäytyä ajoissa saarrostuksen keskeltä. Huoltovaikeuksien takia venäläisten eteneminen ”ihmisten ilmoille” olisi kuitenkin hidasta ja tiettyssä määrin hallittavissa.¹¹

Kun tapahtumat Kemijärvellä ja muilla itärintaman lohkoilla etenivät yhtä onnettomasti, päämaja ryhtyi voimakkaisiin toimenpiteisiin. Pohjois-Suomeen ohjattiin kaksi kolmannelta kaikista ylipäällikön reserveistä ennen kuin taistelut painopistintamalla olivat edes alkaneet. Myös pääosa uusista joukko-osastoista ohjattiin pohjoiselle rintamalle tasapainon saavuttamiseksi. Joulukuun alussa Kuhmoon ja Suomussalmelle lähetettiin vahvistukseksi yhteensä seitsemän pataljoonaa. Sallan suunnalle päätettiin lähettää kuusi pataljoonaa ja patteri.¹²

Vahvistusjoukot vaativat uusia järjestelyjä myös Pohjois-Suomen sotavoimien organisaatiossa. Päämaja totesi mahdottomaksi Pohjois-Suomen Ryhmän Kajaanin esikunnan saaman tehtävän johtaa koko itärintaman taistelutoimintaa. Uhanalaista Tolvajärven aluetta puolustamaan perustettiin Ryhmä Talvela, joka jo joulukuun puolivälissä saavutti ensimmäiset merkittävät voitot venäläisistä. Suomussalmen

kriittiselle lohkolle ohjattiin yksi jalkaväkirykmentti, joka yhdistettynä muihin joukkoihin muodosti eversti Hjalmar Siilasvuon komentaman prikaatin. Tammikuun suurilla voitoillaan Siilasvuo ”tienasi” Suomussalmelle kahdeksan pataljoonaa lisää tuhoamaan motitetut neuvostojoukot.

Myös Lapin rintaman varalle Päämajalla oli omat suunnitelmansa.

2

Joulukuun toisella viikolla 1939 Wallenius astui vielä kerran rakastamansa Suomen palvelijaksi – ”rakkaaseen lumiseen helvettiin”, kuten hän talvisotaa kutsui.¹³ Sitä ennen hän oli omien sanojensa mukaan ruvennut toteuttamaan uhkaustaan lähteä sotamiehenä rintamajoukkoihin: hän oli jo menossa Kouvolaan, kun määräys kotijoukkojen esikuntaan ilmoittautumisesta tuli. Hämeenlinnassa kenraali Malmberg määräsi hänet Ouluun reservin divisioonan komentajaksi, mutta kun tieto Sallan joukkojen hälyttävästä perääntymisestä tuli päämajaan, Wallenius sai 11. joulukuuta käskyn ajaa Pohjois-Suomen Ryhmää komentavan kenraali Tuompon esikuntaan Kajaaniin.¹⁴

Öinen matka Oulusta Kajaaniin oli vaivalloinen, sillä autoa oli vähän päästä kangettava ojasta. Aamuyöstä kenraali saapui Kajaanin esikuntaan, josta hän otti vireän esikuntapäällikön, eversti Viklundin avulla teleyhteyden päämajaan Mikkelissä; väsynyttä kenraali Tuompoa Wallenius ei tavannut koko matkalla. Päämajasta kenraali Airo selosti Walleniukselle, että pohjoisimman rintaman pelastamiseksi oli päätetty perustaa erityinen Lapin Ryhmä, joka olisi suoraan päämajan alainen. Lapin Ryhmä saisi puolustuksen vahvistamiseksi käyttöönsä kuusi uutta pataljoonaa ja tykkipatterin. Uuden sotatoimiyhtymän esikunta sijoitettaisiin Rovaniemelle, ja sen päälliköksi nimitettiin kenraali Wallenius.

Wallenius ja Airo kävivät puhelimitse pitkän ja perusteellisen keskustelun: ”turhia ei löpisty, tunsihan Airo minut ja minä Airon”. Saatuaan vahvistuksen käskystä teleprintillä Wallenius lähti saman tien takaisin Ouluun ja sieltä Kemin kautta Rovaniemelle.

Wallenius korosti myöhemmin Lapin Ryhmän itsenäisyyttä ja omaa vapauttaan päätösten tekijänä – päämajasta tuli hänen mukaansa koko aikana vain kolme käskyä! Syynä tähän hän piti vanhaa ystävyystään ja yhteisymmärrystään Airon kanssa: ”Airo luotti siihen, että minä hoitelen ne asiat siellä Pohjolassa - - ja että toinen on ulottuvilla jos tarvitaan.” Heidän strategiset näkemyksensä olivat samansuuntaiset, ja ”Airo viisaana miehenä ymmärsi myös sen, että hän ei ymmärtänyt tätä pohjoisen erikoista strategiaa”.¹⁵ Kenraali oli oikeassa Airon viisaudesta päämajan operatiivisena johtajana. Airon antama vapaus ei kuitenkaan koskenut pelkästään Lapin rintamankomentajaa, vaan hänen käsityksensä mukaan päämajan ei ylimalkaan pitänyt puuttua rintamankomentajien toimintaan, niin kauan kuin he näyttivät hoitavan asiansa

tydyttävästi. Airon mielestä paikalla oleva mies tietää asiat paremmin kuin kaukana oleva ylijohto.¹⁶ Joka tapauksessa Wallenius arvosti suuresti Airon luottamusta, jonka hän tuli myös palkitsemaan.

”Saapuessani Rovaniemelle lauloi riemu veressäni, ensinnäkin kun sain taas taistella Lapin puolesta, jolle ruumiineni ja sieluineni kuulun. Mutta ennen kaikkea lauloi riemu veressäni siksi, että nyt me kaikki suomalaiset tappelimme yhdessä”, Wallenius muisteli myöhemmin. Hänen saapuessaan rintamaesikunta oli vielä täyttä päätä rakenteilla. Betoninsekoittajien keskellä kenraali tarkasti esikuntansa, johon keskeisimpinä kuuluivat komentajan apulainen everstiluutnantti Willamo, esikuntapäällikkö majuri Ahonen, operatiivisen toimiston päällikkö kapteeni Karanko ja ”tärkein kaikista”: huoltopäällikkö kapteeni Järvinen, jonka työtä Wallenius erityisesti painotti ja arvosti. Valtavista etäisyyksistä, äärimmäisen vaikeista olosuhteista huolimatta huolto ei kertaakaan pettänyt.

Myös kenraalin omat matkat Koskenkylässä sijaitsevasta esikunnasta kaupunkiin ja rintamalle sujuivat moitteettomasti, sillä autokuskikseen Wallenius sai Lauri Kukan, vanhan kansalaissodan veteraanin Tornion taistelun ajoilta. Kukka oli palvelellut autonkuljettajana jo metsäherra ”Sunkkua” – kenraaliakin hän ajelutti oikein Kemi-yhtiön metsäpäällikön autolla.¹⁷

Aamuyön 14.12. tunteina rintamalohkon uusi komentaja teki tilanneselvityksen. Puolustettavanaan Walleniuksella oli kuusi kilometriä Saksan länsirintamaa pidempi raja ja viisinkertaisesti Belgiaa suurempi tukialue. Alussa ilman yhtään tykkiä ja lentokonetta hänen oli lähdettävä keksimään keinoja puolentoista armeijan vahvuuden vihollisen pysäyttämiseksi. Ratkaiseva oli Sallan rintamalohko, jolla oli puolet venäläisten 9. armeijasta; toinen puoli taisteli Suomussalmella.

Päämajan alaisen opastuskeskus 5:n oppaana toiminut Eero Eho on myöhemmin korostanut, kuinka tärkeä rooli Walleniuksella koko rintaman kannalta oli. Eversti Willamo oli sekä kyvyttömyydellään johtaa suurempia joukkoja että huonolla käytöksellään menettänyt täysin joukkojen luottamuksen. Hänen käytyään pari päivää ennen Walleniuksen nimittämistä Sallan-Pelkosenniemen rintamalla tavalliset rivimiehet vanhoivat, että jos Willamo vielä tulidi uudestaan, niin hänet ammuttaisiin. Ehon mukaan Wallenius palautti miesten luottamuksen johtajiinsa heti ensimmäisellä vierailullaan. Hän osasi käsitellä miehiä, ja koko hänen olemuksensa uhkui sellaista varmuutta, että miehet tiesivät hänen olevan johtaja paikallaan. Myös Walleniuksen jo kansalaissodasta asti tuntenut Kukka on todennut, että Wallenius oli talvisotaan mennessä kehittynyt kovana kurinpitäjänä ja koppavanakin tunnetusta jääkäristä asiansa osaavaksi rintamankomentajaksi, jonka suhde miehiinsä oli joviaali ja epämuodollinen. Elämäkokemukset ja Lappi olivat kenraalia ”tasineet”.¹⁸

Saapumisyönään Wallenius antoi käskyn, että Joutsijärveltä ei saanut enää perääntyä ”ilman minun henkilökohtaista lupaani”. Tunnukseksen hän otti lauseen:

Partaa ei ajeta eikä persettä pyyhitä, ennen kuin ryssä on rajan takana. “Aivan se ei toteutunut, mutta melkein”, hän kehaisi myöhemmin. Petsamoon hän lähetti käskyn majuri Pennaselle, että joukot voivat viivyttyä ja vastaiskuin vetäytyä Porojärven asemiin asti.

Joukkojen taistelutahdon kohentamiseksi Wallenius kuljetutti heti lohkoille uudet panssarintorjuntatykit, joita Walleniuksen vanha liikekumppani eversti Nordström oli ostanut omilla varoillaan Ruotsista kahdeksan kappaletta. Niiden lisäksi Nordströmin tuliaisina oli 200 pikakivääriä ja 2000 kivääriä. Jo ensimmäisenä päivänä pst-tykkien saaliiksi joutui neljä panssaria. Aluksi uudella komentajalla oli käytettävissään kolme harvennettua pataljoonaa, kunnes Airon lupaamat viisi täydennyspataljoonaa saapuivat. Luvattu tykkipatteri, joka saapui jouluksi ja aiheutti “rajattoman riemun”, osoittautui väljäksi ammutuksi, ruotsalaisilta perityksi haupsipatteriksi, joka Petsamon kunnialaukauspatterin kanssa muodosti koko Lapin rintaman tykistön.

Erityisesti Petsamon tykit huomattiin venäläisten puolellakin niin, että venäläisen armeijan komentaja Dvirsky kyseli sodan jälkeen tehdyllä vierailullaan, että mitä ne olivat, kun ammuksistakin räjähti vain 20 prosenttia. Jouluaatoksi Lapin puolustusjoukot saivat ensimmäisen lentokoneensa. Se tosin oli vain matkustaja-Junkers, jonka “migit tietysti pudottivat jo ensimmäisellä lennollaan juuri jouluaattona”, kuten Wallenius myöhemmin tuhahti. Ilmatorjunta-aseita suomalaisilla ei vielääkään ollut yhtään, mutta siitä huolimatta Wallenius kehui miestensä keräilleen erämaista lähes 30 venäläistä lentokonetta.¹⁹

Lapissa käydyt sodat olivat, kuten Wallenius myöhemmin korosti, ainoita arktisella alueella käytyjä nykyaikaisia sotia. Sellaisina ne – muiden erämaasotien kanssa – muodostivat oman taktisen lajinsa, johon Wallenius katsoi itse hyvin valmistautuneensa. Autiomaasodille, pohjoisessa erämaasodille, ovat hänen mukaansa ominaisia piirteitä tietttömyys, asumattomuus, ruokavarojen täydellinen puuttuminen, ylipitkät huoltoyhteydet sekä maasto- ja ilmastovaikeudet.

Erikoisolojen takia myös erämaasodan strategia ja taktiikka ovat kokonaan omanlaisensa. Sotatoimet on perustettava yksilöön eikä massaan, raskaiden aseiden tukea voi harvoin käyttää, viestitys (ennen radioita) oli vaikea pulma, huolto on ratkaiseva mutta perin hankala toteuttaa, samoin kuin haavoittuneiden ja sairaiden hoito. Pienten joukkojen merkityksestä johtuen “oikea ote, mutkaton ja luonteva psykologinen suhde miesten ja päällikön välillä, rintamankomentajasta kuormareen kiinni, määrää tuloksen: jokaisen on oltava itsenäinen, luotettava esimieheensä mutta ennen kaikkea itseensä”. Lisäksi erämaasota perustuu Walleniuksen mukaan ennen kaikkea aloitteen ja liikkeen varaan. “Hyökkäys on heikon ase”, oli jälleen kerran hänen mottonsa – loputtomiin asti hän korosti hyökkäystoiminnan merkitystä, “tietysti aina sivustasta tai takaa”.²⁰

Aloitekyvyn korostuminen Walleniuksen näkemyksessä tuli esiin myös hänen päämajalle antamissaan arvosteluissa Lapin Ryhmän upseereista. Hän antoi erityisen suuret suitsutukset toisaalta operatiivisen toimistonsa päällikölle, majuri Väinö Karangolle, koska tämä oli tervejärkisyytensä ja loogisuutensa lisäksi “päätelmissään itsenäinen”, sekä ennen kaikkea Petsamon suunnan komentajalle, majuri Antti Pennaselle, joka oli “kaikin puolin erinomainen mies”: erittäin hyvän taktisen taidon ja strategisen tajun lisäksi hänellä oli pettämättömät hermot ja hän oli “äärimmäisen itsenäinen päätöksissään”. Eversti Willamo – niin hyvä kuin tämä järjestelykykynsä ja taktillisen taitonsa puolesta olikin – Wallenius suositteli vain alistetun divisioonan komentajaksi, jolla on pätevä esikuntapäällikkö. Willamon itsenäisistä strategisista päätöksistä puuttui “pää-töksen rohkeutta, vastuuniloa ja järkkymätöntä perilleviemiskykyä”.²¹

3 Vahvistusten ja uuden kaluston avulla Wallenius päätti “saada rintaman tasapainoon” eli hyökkäyksen pysäyttämään ja sen jälkeen ottaa ihanteensa mukaisesti aloitteen itselleen.

Joutsijärvi vain runsaan parinkymmenen kilometrin päässä Kemijärveltä osoittautui hyökkäyksen pysäyttämisen kannalta ratkaisevaksi paikaksi koko Sallan rintamalla. Venäläiset hyökkäsivät kaksi viikkoa yötä päivää, härkämpäisesti, parhaina vuorokausina viisi kertaa. He olivat kaivautuneet Vuosamonselkään, josta Joutsijärven kylä oli alhaalla “kuin tarjottimella”. Tulenjohtopaikoista pyrittiin ampumaan kylä järjestelmällisesti hajalle. Suomalaiset joukot pysyivät kuitenkin sitkeästi asemissaan, ja seuraavassa vaiheessa Wallenius oli jo aktiivisena osapuolena.

Toisen suuren uhkatekijän muodosti venäläisten levittäytyminen sekä Joutsijärven että Pelkosenniemen suuntaan. Pääjoukkojen saavutettua Joutsijärven osa rivistöistä saapui Pelkosenniemelle, josta tie oli avoin sekä pohjoiseen että Kemijoen länsirantaa pitkin Kemijärvelle. Viimeksi mainitun suunnan murtuminen uhkaisi samalla pääpuolustusrintaman selustaa. Walleniukselle oli selvää, että jatkuva puolustaminen niin laajalla alueella kuluttaisi vähäisten joukkojen voimia tuomatta ratkaisevaa helpotusta tilanteeseen. Siksi vihollinen oli lyötävä jollakin suunnalla. Edullisinta oli hyökätä venäläisten heikompaan rivistöön vastaan ja pyrkiä Pelkosenniemeltä Sallan suuntaan, mikä tekisi mahdolliseksi pysäyttää myös päärivistön eteneminen saarroitusuhkan avulla.²²

Suunnitelmana oli yhdellä pataljoonalla sitoa neuvostorykmentti taisteluun tien suunnassa ja tarpeeksi kaukaa pohjoisesta kiertävien kahden komppanian avulla hyökätä vihollisen selustaan ja katkaista huoltoyhteydet. Hyökkäystä edeltävän päi-

vän taistelut enteivät kuitenkin huonoa lopputulosta, sillä kiivaasta vastarinnasta huolimatta venäläiset saivat – saarrostaajien jo lähdettyä – sillanpääaseman Kemijoen länsirannalta. Niitä vastaan lähetettiin kaksi suomalaiskomppaniaa.

Ratkaisevaa osaa koko taistelussa näytteli huonosti varustettu, lähes kouluttamaton, vasta muodostettu, ilman tykistön tukea ja vailla panssareita oleva rykmentti, jolla oli vastassaan vahvennettu, hyvin varustettu ja tulivoimainen neuvostorykmentti. Tottumattomilta saarrostopataljoonilta vei aikaa tehdä kiertoliikkeensä. Sillä välin venäläiset ehtivät laajentaa murtoaluetta ja tuoda paikalle toisenkin pataljoonan, joka kuin ilmaiseksi sai saarrostopataljoonaa vastaan aiotun suomalaiskomppanian. Tämä oli suunnistusvirheen takia joutunut liian lähelle tietä ja liian lähelle venäläisiä.

Sallan seudun pysäyttämistaistelut

Sotatoimet Sallan suunnalla venäläisten pysäyttämiseen saakka. Suomalaisien vastahyökkäykset Pelkosenniemellä ja Joutsijärvellä 18. - 20. 12. 1940. Halsti 1955

Taisteluista kirkonkylän liepeillä 40 asteen pakkasessa muodostui sekavat, ja illalla muutamien neuvostopanssareiden tunkeutuessa asemien läpi suomalaiset joutuivat pakokauhuun. Menetetyltä tuntuneen taistelun pelasti kuitenkin vihollisen selustaan lopultakin päässyt pataljoona, joka tuhosi neuvostorykmentin huoltokeskuksen ja

rykmenttiä tukevan patteriston tuliasemat. Saartorengasta Savukosken suuntaan ei pimeässä kuitenkaan saatu aikaan. Pelästyneinä kahden tulen väliin jäämisestä venäläiset joukot jättivät sekasorron vallassa kalustonsa ja vetäytyivät Savukosken suuntaan. Vetäytyvät neuvostojoukot pitivät niin kiirettä, että suomalaisten melko myöhään alkanut takaa-ajo ulottui vain vähäisin taisteluin 85 kilometriä eteenpäin, ohi Savukosken Saijaan asti, 18 kilometrin päähän Sallan kirkolta. Walleniuksella oli aihetta tyytyväisyyteen:

Vihollinen löytiin niin perusteellisesti, että maantie jäi laidasta laitaan tukitukseksi sortunein hyökkäysvaunuin, murskautunein autoin, pirstoutunein ajoneuvoin; saaliiksi jäi joitakin tykkeitä, kymmeniä autoja, erilaisia aseita, hevosia, satamäärin satuloita sekä paljon muun lisäksi propagandakuormasto, joka sisälsi Leninin ja Stalinin kuvia, kirjaston, filmikoneen, propagandafilmejä, julisteita, seinävaatteita, pitsiverhoja sekä septetin torvet – ne, joilla Suomeen marssittaessa soitettiin.

Vetäytyneiden joukkojen lisäksi osa venäläisistä oli hajonnut metsiin. “Lähimpinä viikkoina tippui vihollisia hajajoukkoja tienvarsiin antautuen uupuneina vangeiksi. Metsistä löydettiin kylmenneitä nuotioita, ympärillään jäätyneitä venäläisiä sotilaita”.²³

Esimerkiksi Jukka Nevakiven mukaan Pelkosenniemen taistelu ei ollut mikään johtamistaidon mestarinäyte, ja toisin kuin muiden muassa lehtimiehille annettiin ymmärtää, voimasuhteet eivät suinkaan olleet venäläisiin nähden epäsuhtaiset: todellisuudessa yhtä suomalaista rykmenttiä ja pataljoonaa vastassa oli vihollisen rykmentti, pataljoona ja parisenkymmentä tankkia.²⁴ Saavutettu voitto oli kuitenkin rintaman kannalta äärimmäisen tärkeä. Sen myötä venäläisuhka Sodankylän ja Kemijärven suuntaan taantui, ja pääosa Pelkosenniemen suuntaan tarvituista joukoista voitiin nyt ohjata Joutsijärven taisteluihin. Kahden suomalaispataljoonan eteneminen Saijan edustalle teki lisäksi Joutsijärvellä olevien venäläisten olon epämukavaksi, olihan suomalaisjoukkoja nyt syvällä 122. Divisioonan selustassa.²⁵

Onnistuneen Pelkosenniemen hyökkäyksen jälkeen Walleniuksen innokkuus aloitteiden tekoon lisääntyi. Häntä houkutteli ajatus jatkaa päävoimilla Sallan kirkolle, mutta pelko Joutsijärven murtumisesta sai hänet keskittymään venäläisten pääriveritöön. Hän päätti tehdä seuraavat liikkeensä Joutsijärvellä rajoittaakseen entisestään vihollisen toimintatilaa.

Kun läpimurto Joutsijärvellä ei ollut onnistunut, venäläiset olivat ryhtyneet yrittämään saarrostopataljoonaa ensin etelästä, sitten pohjoisesta. Wallenius halusi kuitenkin tehdä kertakaikkisen lopun vihollisen saarrostopataljoonasta teiden sivuilla. Hänen antamansa jyrkän käskyn mukaan venäläiset saarrostopataljoonat oli tuhot-

Lapin Ryhmän komentaja yhdessä esikuntapäällikkönsä majuri Ahosen kanssa. - Antti Hämäläinen/Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Rovaniemen keskushahmoja talvella 1939-40. Maaherra Kaarlo Hillilä, Lapin Ryhmän komentaja Wallenius ja eversti Willamo. - Lehtikuva.

Talvisodan kuuluisimpia kuvia. Wallenius puhuttelee vangiksi saatua venäläistä sotilasta Rovaniemellä Pohjanhovin edustalla lehdistölle järjestetyssä tilaisuudessa. Miesten keskellä venäjänkielen tulkki maisteri Paavo Ravila, vasemmalla tanskalainen Peter Gudne, joka oli vannoutunut Suomen ystävä kansalaissodan päivistä saakka. Myöhempi kirjailija Annikki Kariniemi-kin lienee ollut mukana tapahtumassa, sillä hän kertoi kenraalin kyyneltyneen säälistä ja kauhistuksesta nähdessään vangin surkeat asusteet.

tava “niin tyystin, ettei sananviejää jää”. Venäläisiltä oli ruodittava luulot pois. Taktiikkana oli päästää vihollinen läpi tarpeeksi kauas omistaan ja sen jälkeen lyödä heidät.²⁶

Suomalaiset onnistuivat yllättämään Joutsijärven eteläpuolelta saarrostaamaan lähteneen venäläisen osaston iskemällä tämän sivustaan ja lyömään sen hajalle. Tuhoaminen ei kuitenkaan ollut niin täydellinen, kuin Wallenius oli toivonut. Suomalaisrintaman pohjoispuolelta taas yksi neuvostopataljoona pääsi Outojärven kautta suomalaisten selustaan ja yllätti Mäntyvaaraan reserviin jätetyt kaksi suomalaiskomppaniaa 20. joulukuuta. Malttamaton neuvostosotilas erehtyi saarrostusvaiheessa ampumaan tarpeellaan ollutta työkomppanian miestä, mikä esti liikkeen onnistumisen. Konekivääritutkeen yllättäen joutuneet väsyneet miehet aloittivat nopeasti vastaiskun, jota tukemaan saapunut komppania saarrosti venäläisten selustaan. Neljä tuntia kestäneen, ajoittain käsikämmäksi muodostuneen taistelun jälkeen venäläiset joutuivat irrottautumaan illansuussa. He olivat menettäneet taistelussa yli 300 miestä kaatuneina, kun suomalaisten tappiot olivat 17 kaatunutta. Myös muissa saarrostustaisteluissa tappioiden suhde oli samankaltainen.²⁷

Mäntyvaaran taistelua Wallenius piti ratkaisevana koko Sallan rintaman sota-toimien kannalta: se oli “pohjoisten sotien kuuluisin ja merkityksellisin teko”. Sen jälkeen venäläiset eivät enää yrittäneet saarrostuksia.²⁸

Onnistuneiksi katsottujen operaatioidenkin jälkeen suomalaiset saivat huomata, että voimasuhteet eivät vieläkaan antaneet aihetta voitonriemuun. Jouluaattona suomalainen komppania teki todellisuutta edullisemmiksi uskottuihin tiedustelutietoihin perustuneen hyökkäyksen, joka aiheutti miesmäärään nähden pahoja tappioita. Sen jälkeen taistelut rajoittuivat asemasodan luonteisiksi tulitaisteluiksi Joutsijärven molemmin puolin.²⁹

Tukahduttamalla venäläisten saarrostushalut Wallenius “opetti” heidät pysymään tieurilla ja otti haltuunsa metsien herruuden. Se oli perusta sen partio- ja sissitoiminnan tehokkuudelle, jonka suomalaiset tilanteen vakiinnuttua ottivat pääasialliseksi, hivuttavaksi toimintamuodokseen. Walleniuksen mukaan vihollinen oli kypsytettävä ennen tykistön saapumista. Ryhmän tai korkeintaan joukkueen vahvuisia sissiosastoja lähetettiin jopa 40 kilometrin päähän vihollisen selustaan sabotoimaan huolto- ja kuljetusyhteyksiä. Venäläisten ainoa huoltotie Joutsijärveltä päätettiin osiin, joista jokaisen “käsittämiseen” irrotettiin komppania. Rivistöjä ja kuormastoja ammuttiin, 61 autoa tuhottiin maantielle ja tieltä poikkeavia vihollisia jahdattiin säälimättä. Eräänä yönä räjäytettiin 13 siltaa Joutsijärvellä olevien joukkojen selustassa. Seurauksena jatkuvasta partioinnista oli se, että venäläiset joutuivat kokoamaan kuljetuksensa saattueiksi, hakkaamaan tiensivut paljaiksi ja varmistamaan ne pysyvällä miehityksellä ja raivaamaan sivuteitä.³⁰

Sama sissitaktiikka puri myös Petsamon paikalleen juuttuneessa tilanteessa. Pennasen joukot olivat vetäytyneet Kaskaman luonnonlujiin asemiin jo joulukuussa ja jääneet siihen – käskyn mukaisesti. Rintamalinjan maantieteellisestä rakenteesta johtuen itse taistelut noudattivat samaa kaavaa: pitkällä edessä olevan suomalaiset etuvartioasemat vetäytyivät aina venäläisten hyökätessä tien suunnassa pääasemiin, joista reservit tekivät vastaiskun vihollisen vasempaan sivustaan. Mottiin joutumisen pelko sai venäläiset vetäytymään taas takaisin. Tehokkaampia olivat partioiretket vihollisten huoltoyhteyksien katkomiseksi: niissä Pennasen joukot kunnostautuivat ulottaen retkensä satojenkin kilometrien päähän venäläisten selustaan ja huoltoyhteyksien varsille.³¹

Tammikuun alkupuolen kuluessa vihollisen sietokyky Joutsijärvellä joutui sissitoiminnan takia äärimmilleen. Suomalaisten joukkojen valmius ei kuitenkaan riittänyt menestyksellisiin hyökkäyksiin. Savukosken suunnalla taistelleet joukot koottiin Joutsijärvelle ja alettiin koetella vihollisen voimia hyökkäämällä, mutta vastus osoittautui vieläkin liian kovaksi. Ensimmäinen hyökkäys 2. tammikuuta epäonnistui melkoisen surkeasti. Vaikean maaston ja yhteyslinjojen viivästyksen takia hyökkäys pääsi liikkeelle vasta päivää aiottua myöhemmin, jolloin venäläiset olivat tiedustelukoneidensa avulla jo paljastaneet valmistelut. Vihollisen hallitsemalle tielinjalle ei koskaan päästy, viestit eivät löytäneet perille, ja yksi joukkue eksyikin matkalla. Koko osasto Roinisen sivusta jäi hyökkäyksen aikana kokonaan avoimeksi, kenenkään onneksi sitä tietämättä.

Hyökkäys päätettiin keskeyttää, samoin kuin hyökkäykset seuraavina päivinä.

Tammikuun puoltaväliä lähestyttäessä taistelutoiminta sai yllättävän käänteen. 10. tammikuuta alkaen partiot totesivat vihollisen kuormastojen liikettä Vuosamon-selästä Märkäjärvelle päin. Kolme päivää myöhemmin venäläisten tulitoiminta huomattiin tavallista laimeammaksi. Seuraavana päivänä taistelualue hiljeni kokonaan. Illalla suomalaiset tekivät patterin tukeman iskuosastohyökkäyksen Vuosamonselkään – ja löysivät sieltä tyhjät asemat.

Neuvostojoukot olivat yllättäen jättäneet asemansa ja tehneet sen hyvin salaa. Suomalaiset, jotka vasta nyt valmistautuivat takaa-ajoon, saivat edetä 45 kilometriä ilman ainoatakaan tulikosketusta viholliseen.

Wallenius piti perääntymistä luonnollisesti seurauksena puolustajien taitavasta “manövröinnistä”.³² Myös tutkijat ovat olleet sitä mieltä, että venäläisten hyökkäys pysäytettiin taitavalla taktiikalla. Pelkosenniemen taistelun jälkeen venäläisten rintama ulottui kiilana Joutsijärvelle ja säästääkseen joukkoja suomalaisten partioiden jatkuvalta kiusalta venäläiset vetivät ne pois. Valtavat “rintaman heilahdukset” niin Pelkosenniemen kuin Joutsijärven jättämisen jälkeen kertoivat siitä, että venäläiset olivat nopeasti edenneet 150 kilometriä omilta huoltoalueiltaan ja vastoinkäymiset merkitsivät yhtä nopeaa paluuta takaisinpäin.³³

Keskeinen syy vetäytymiseen näyttää kuitenkin olleen Neuvostoliiton sodanjohdon suunnitelmassa tapahtunut käänne. Huomattuaan “lähteneensä soitellen sotaan” Moskovan pääsotaneuvosto asetti joulukuun lopulla tavoitteensa uudelleen. Se päätti lopettaa taistelut Suomen itärajalla ja keskittää pääjoukkonsa Kannaksen lohkolle suurhyökkäystä varten.³⁴ Siksi Sallan lohkolla joukkojen kuluttaminen Joutsijärven alueella katsottiin turhaksi, ja ne vetäytyivät Märkäjärvelle. Sieltä niitä eivät sittemmin saaneet pois sen enempää Walleniuksen joukot kuin ruotsalaiset vapaaehtoisetkaan.

Sama käänne tuli vaikuttamaan myös Walleniuksen toimintaan, vaikka tämä ei sitä vielä tiennyt.

4

Sodalla on aina muutkin kuin paljaan taistelun ja kuoleman kasvot. Oman lukunsa talvisodassa Walleniuksen kohdalla muodosti julkinen kuva sodasta, tiedotustoiminta, propaganda.

Eri maiden tiedotusvälineiden mielenkiinto oli talvisodan syttyessä suuntautunut Suomeen “hetkiseksi”: kaikki halusivat olla julkisesti seuraamassa, kun pieni maa sortuisi nopeassa ajassa suuren väkivaltaisen naapurinsa hyökkäyksen uhrina. Sota jatkui kuitenkin odotettua pitempään ilman läpimurtoa. Kun suomalaiset joulukuun puolivälissä jopa saavuttivat suuria torjuntavoittoja, ulkomaiset toimittajat asettuivat taloksi ja kirjoittivat arktisesta sodasta ja pohjolan sankarillisesta kansasta raportteja lehtiin päivittäin ja viikoittain.

Mannerheim ja päämaja suhtautuivat tiedotusväkeen epäluuloisesti, Walleniuksen mukaan jopa “vanhahtavasti”: ylipäällikkö kieltäytyi antamasta tietoja juuri nimeksikään, puhumattakaan siitä, että toimittajia olisi päästetty edes lähelle rintamaa.³⁵ Normaalin sotasensuurin lisäksi ulkomaisille toimittajille asetettiin runsaasti pikku-maisiakin rajoituksia. Muun muassa lumipukujen käyttöä ei jutuissa saanut mainita, “ikäänkuin vihollinen pääsisi siitä selville vasta lukemalla Tukholman tai New Yorkin lehtiä”, kuten Ritarikadun asiamies Heikki Brotherus asian myöhemmin ilmaisi.³⁶

Rovaniemellä tiedotusväen oppaana toiminut Echo on myöhemmin epäillyt, että toimittajien tukikohtana ollut Hotelli Kämpin toimisto olisi juuri päämajan nuivuuden takia päätynyt “houkuttelemaan” toimittajia Pohjois-Suomen eksoottisempiin oloihin. Tosiasiaksi näet tuli, että Pohjois-Suomessa pyöri talven aikana suhteellisesti eniten ulkomaista tiedotusväkeä. Esimerkiksi englantilaisen *Daily Mailin* toimittaja Ralph Hewins oleskeli Rovaniemellä sodan loppuajan. Ensimmäiset ulkomaiset lehtimiesryhmät tulivat Rovaniemelle 8. joulukuuta, minkä jälkeen heitä oli Lapissa yhteensä kuutisenkymmentä. Lehtimiesten varautumattomuudesta todelliseen talvi-

sotaan kertoi se, että suuri osa tuli 30 asteen pakkaseen melkeinpä kesäasuissa. Eräs ranskalainen lehtimies astui junasta puolikengät ja golf-housut jalassa, baskeri päässä ja monokkeli silmässä!³⁷

Syyksi pohjoisen alueen suosioon Echo näkee arktisen sodankäynnin erikoislaatuisuuden – paukkuvaan pakkaseen jäätyneitä ruumiita ja ajoneuvoja myöten – sekä Walleniuksen auliuden palvella tiedotusväkeä. Myös Brotheruksen mukaan Wallenius ei ollut turhantarkka säännöistä tiedotusvälineiden suhteen.³⁸ Vanhana sotakirjeenvaihtajana Wallenius ymmärsi tiedottajien tarpeet ja alkoi 12. joulukuuta lähtien antaa Pohjanhovissa omia tilannekatsauksiaan päämajan tiedotusten lisäksi. “Helpottaakseni ja värittääkseni heidän työtään ja kartuttaakseni myötätuntoa Suomea kohtaan kerroin laajasti myös kuvaavista pienoistapahtumista”, hän muisteli tilaisuuksia. Mukana olleiden mukaan kenraalin tilannekatsaukset olivat värikkäitä ja persoonallisia, lehtimiehille päivän kohokohta. Piippu karttakeppinä hän esitteli rintaman tapahtumia saksan kielellä – valitellen, ettei osannut kunnolla englantia.³⁹

Päämajan varovaisuus tiedotusväen suhteen oli toki paikallaan, sillä ulkomaisilla toimittajilla oli aina omat tavoitteensa juttuja tehdessään. Sensurointia toki Rovaniemelläkin harrastettiin, mutta osa toimittajista vältti sen käymällä lähettämässä juttunsa Haaparannasta. Liikkeellä oli myös epäilyttävää ainesta; tunnustihan eräs amerikkalainen toimittaja sotien jälkeen toimineensa Suomessa Neuvostoliiton vakoojana.⁴⁰

Mitään sotasalaisuuksia Walleniuskaan ei toki paljastanut. Myös hänen periaatteenaan oli “tietysti pitää jyrkän kontrollin alaisina sekä kirjoittajat että kuvaajat”. Hänkään ei päästännyt toimittajia sotatoimialueelle. Taistelujen jälkeen hän kyllä esitteli auliisti sotasaaliita esimerkiksi Pelkosenniemellä 20. joulukuuta, Joutsijärvellä 24. tammikuuta ja Petsamossa joulukuun lopulla. Hän kuvautti itsensä keskustelemassa ystävällisesti likaisten neuvostovankien kanssa, joiden tapaaminen muuten – Annikki Kariniemen mukaan – sai kenraalin kyynelymään.⁴¹

Kovissa pakkasissa käytyjen taistelujen julmat jäljet tekivät tiedotusvälineiden edustajiin järjestyttävän vaikutuksen. Esimerkiksi Pelkosenniemellä vierailut *Daily Expressin* kirjeenvaihtaja Geoffrey Cox vertasi huurteen peittämiä jäätyneitä ruumiita vahakabinettiin: “Miehiä makaa kranaatti kädessään, valmiina heittämään; yksi nojaa vankkurin rattaaseen tapsivyyhtiä pidellen; toinen on juuri ottanut patruunakamman ladatakseen kiväärinsä. Jollei mene aivan hänen lähelleen voisi kuvitella, että hän on vielä elossa.”⁴² Seisaalleen juoksuhautaan jäätyneen venäläismiehen ruumis puhututti ja kirjoitutti lehtimiehiä pitkään.

Wallenius tutustutti toimittajat evakoiden sijoituspaikkoihin; esimerkiksi Petsamosta lähteneet koltat värikkäissä puvuissaan tarjosivat ulkomaisille kuvaajille lisää eksoottista materiaalia. Myös poroerotuksiin Wallenius järjesti halukkaita toimittajia.

Sotasairaaloissa voitiin haastatella haavoittuneita sotilaita. Ulkomaisilla filmiryhmillä oli vaikeuksia saada kuvauksia suoritetuksi nopeilla käynneillä rintaman tuntumassa pakkasen kivutessa jopa lähelle viittäkymmentä astetta. Heidänkin materiaalipulaansa Wallenius keksi keinon. Filmaajien iloksi hän järjesti Rovaniemen Korkalovaarassa lumipukuiseen kiväärijoukkueen hyökkäyksen. Filmimiehet rämpivät innoissaan hangessa hyökkääjien perässä – innostuipa eräs amerikkalainen filmaamaan hyökkäystä vihollisenkin puolelta, kunnes toiset kysyivät, miten hän aikoi sen kotona selittää.

Seurauksena Walleniuksen lojaaliudesta entisiä kollegoitaan kohtaan oli se, että Lapin rintama ja Wallenius itse saivat ulkomaisessa lehdistössä joidenkin mielestä ehkä liikaakin huomiota. Siinä, missä Kämpin reportterit saivat irti vain virallisia selostuksia Kannaksen taisteluista ja tällättyjä kuvia Mannerheimista – muista päämajan kenraaleista eivät ollenkaan – Walleniuksesta julkaistiin suuria kuvia ja otsikoita Euroopan ja Amerikan lehdissä. Ehon mukaan lehdistä sai välillä sen kuvan kuin kenraali Wallenius olisi hoidellut koko talvisodan. Toisaalta Walleniuksen tiedotuspolitiikka vaikutti osaltaan siihen, että vielä pitkään sotien jälkeen Suomen maine talvisodan sankarillisena taistelijana säilyi vahvana Keski-Euroopassa.⁴³

Kenraalin omasta mielestä oli vain luonnollista, että Lapin sota “arktisen erämaan erikoislajina ääretöntä ylivoimaa vastaan oli ymmärrettävästi värikäs”. Sen sijaan päämaja ei katsellut hyvällä Walleniuksen saamaa julkisuutta. Niinpä se kielsi häntä antamasta omia tiedotuksiaan. Walleniuksen omien sanojen mukaan Marski antoi Oeschin kautta moitteet siitä, että hän oli “antanut tietoja” ulkomaiden sotilasedustajille. Eho arvelee, että päämajan nyreys, jopa suoranainen kateus Walleniuksen ulkomailla saavuttamaa suosiota kohtaan saattoi vaikuttaa kovasti Mannerheimin ja Walleniuksen viileisiin väleihin.⁴⁴

Samoihin aikoihin tiedotuskiellon kanssa toimittajien määrä Rovaniemellä väheni muutenkin. Tammikuun viimeisenä päivänä sattuneen tuhoisan Rovaniemen pommituksen aikana toimittajat järkyttyivät huomaamaan olevansa sotaa käyvässä maassa. Osa heistä liukeni vähin äänin Tornioon ja Haaparannalle.

5

Vuoden 1940 ensimmäisinä kuukausina Walleniuksen huomion vaati myös muunlaisista suhteista huolehtiminen. Ruotsissa oli heti sodan puhjettua alettu koota ruotsalaisista ja norjalaisista vapaaehtoisista koostuvaa joukkoa Suomen avuksi. Jo joulukuussa oli päätetty muodostaa noin 7500 miehen vahvuinen joukko ja sijoittaa se Pohjois-Suomeen. Retkikunnan johtajaksi oli nimitetty kenraaliluutnantti

Linder, joka oli ylipäällikkö Mannerheimin läheinen tuttu kansalaissodan ajoilta. Linder oli jo heikkokuntoinen vanhus, joka pysytteli mieluummin hotellihuoneessaan villapuseroihin sonnustautuneena. Hän toimi yleisenä neuvottelijana, joka piti yhteyttä ennen kaikkea Mannerheimiin. Joukkojen todellisena johtajana oli esikuntapäällikkö Ehrensverd.

Ruotsalaisten värväystoiminta oli viivästynyt niin, että joukoista oli suomalaisille apua vasta sodan loppuvaiheessa eikä silloinkaan käyttöön saatu kuin murto-osa. Päästessään lopulta toimintaan käsiksi vapaaehtoisten joukko käsitti yhteensä noin 7000 miestä, joista 19. helmikuuta muodostettiin ryhmä Svenska Frivilligkåren. Vapaaehtoisten lisäksi siihen liitettiin Osasto Willamo. Pääsyyn vapaaehtoisten sijoittamiselle Pohjois-Suomeen oli Ruotsin oma turvallisuuspolitiikka, pystyiväthän ruotsalaisjoukot juuri Pohjois-Suomessa parhaiten palvelemaan myös Ruotsin etuja “kärkijoukkona” vihollista vastaan. Toinen syy lienee ollut suurten joukkojen kokemattomuus, joka nähtävästi arvelutti ylipäällikköä. Molemmat syyt tulivat esille helmikuun alussa, kun Kannaksen tilanteen kiristyessä Ehrensverd ehdotti joukkojensa siirtämistä Kannakselle. Ehdotusta vastustivat sekä Linder että Mannerheim.⁴⁵

Ruotsalaisten tulo oli helpottava ja ilahduttava tekijä Sallan rintaman kannalta. Ruotsalaisten vapaaehtoisten muodostama Lentorykmentti 19 oli tullut suomalaisten avuksi jo tammikuun alkupuolella: 12.1. se suoritti ensimmäisen hyökkäyksensä Märkäjärven kylään. Samoin he olivat tuoneet pohjoisen rintamalle ilmatorjuntakomppanian ja raskaan ilmatorjuntapatterin, joilla vapautettiin Kemin suomalaiset ilmavoimat Rovaniemelle ehkäisemään viholliskoneiden matalapommitukset ja vaikeuttamaan hävittäjien rynnäköitä. Kun Svenska Frivilligkåren liitettiin kenttäarmeijaan, joukkojen vaihtaminen aloitettiin helmikuun lopupuolella yöaikaan lähes 50 asteen pakkasessa. Wallenius oli varoittanut ruotsalaisia, että rintamalle tullessa kenkien piti pakkasen takia olla kahta numeroa tavallista suuremmat. Siitä huolimatta jo Kemijärveltä jouduttiin palauttamaan puolensataa jalkansa palelluttanutta.

Ruotsalaiset ottivat rintamavastuun Märkäjärvellä 28. helmikuuta. Varsinaisiin suurtaisteluihin he eivät sodan viimeisinä viikkoina joutuneet. Taistelutoiminta oli tyyppillistä asemasotaa: tykistötuleen vastattiin tykistötulella, jalkaväen tuleen jalkaväen tulella. Aktiivisinta oli joukkojen partioiminta, jossa ruotsalaiset osoittautuivat Walleniuksen mukaan hyviksi sotilaiksi. Rintamajohtajan kokemattomuus kostaui kuitenkin pieninä takaiskuina. Wallenius oli esimerkiksi varoittanut rakentamasta huoltokeskusta ohjesäännön mukaisine kahdeksikkoteineen – varoituksen unohtaminen johti osuneisiin pommituksiin.⁴⁶ Raskaimmat tappionsa ruotsalaiset kärsivät viimeisen sotapäivän aamuna venäläisdivisioonan tulittaessa heidän asemiaan kiivaasti kaikilla aseilla ilmavoimien tukemana.

Wallenius yhdessä autonkuljettajansa Lauri Kukan kanssa, joka oli kuskina myös surullisella matkalla Viipurinlahdelle.

Ruotsalaisten vapaaehtoisten tulo oli Lapin Ryhmälle tervetullut asia, mutta Walleniukselle se tiesi odottamatonta muutosta komentajuudessa.

Pysäytettyään venäläisten hyökkäyksen Wallenius kaavaili helmikuussa 1940 voimakasta vastahyökkäystä yhdessä ruotsalaisten joukkojen kanssa. Päämaja sanoi suunnitelmille jyrkän ein. Walleniuksen seurassa ruotsalaisten esikuntapäällikkö Carl August Ehrens-värd. - SA-kuva.

Vapaaehtoisten joukkojen saapumisella oli kuitenkin hieman toisenlaiset seuraukset kuin Wallenius oli toivonut. Hän oli nimittäin yhdessä ruotsalaisten komentajien kanssa suunnitellut kevätoffensiivia venäläisiä vastaan Kemijärven-Sallan rintamalla helmikuun loppuun. Rintaman tilanteesta alkuvuoden jälkeen Walleniuksella oli hyvin optimistinen käsitys: ”Asemamme Sallan operaatiosuunnalla oli vähitellen onnistuttu kehittämään kouluesimerkillisen ihanteelliseksi offensiivisen operaation lähtöasemaksi. Venäläisten lopen uuvutetut divisioonat olivat venytettyinä 36 kilometrin alueelle yhden huoltotien varteen, me molemmissa sivustoissa, etelässä 5 kilometriä, pohjoisessa 36 kilometriä rintamasta.” Hyökkäyksen aloittamista varten odotettiin vain tykistöä ja ruotsalaisia joukkoja. Ruotsalaiset olivat Walleniuksen hyökkäyssuunnitelman kannalla, vaikkakin Ehrensverdillä oli omat intressinsä. Wallenius väitti hänen todenneen hyökkäyssuunnitelmasta: ”Tietysti sinä johdat sotatoimia, mutta yhden ehdon asetan: minun on saatava siitä kunnia!”⁴⁷

Walleniuksen kautta suunnitelma esitettiin päämajaan Airolle, mutta tämä ei hyväksynyt sitä. Hänen mukaansa Lapin rintamalla ei ollut enää varaa tappioihin: joukkojen vahvuuteen ja rintamalohkon jo ilmeiseen toissijaisuuteen nähden viimeisten kuukausien taistelut olivat vaatineet liikaa miehiä saavutetusta menestyksestä huolimatta. Päämajalla oli lisäksi omat suunnitelmansa rintamakokemusta saaneille suomalaisjoukoille, jotka oli ruotsalaisten joukkojen avulla mahdollista irrottaa Lapin rintamalta.

Helmikuun lopulla – joukkojen vaihdon yhteydessä – päämaja oli usein yhteydessä Lapin Ryhmän esikuntaan kiirehtien vaihtoa. Vapauduttuaan rintamavastuusta LRE sai käskyn joukkojen siirtämisestä Viipurinlahdelle.⁴⁸ Helmikuun lopussa Lapin Ryhmän esikunta, yksi jalkaväkirykmentti (Pelkosenniemen taistelussa kunnostautunut JR 40) ja kaksi erillistä pataljoonaa sekä patteristo lähtivät matkalle Vilajoelle ”tykkitulen räiskeeseen”.

Walleniuksen osalta koko siirto-operaatiosta tuli suuri katastrofi, josta hän sai elinikäisen kaunan aiheen Mannerheimia kohtaan.

6

Elämä oli osoittanut Walleniukselle olevansa kuin ”rikas raivoisa meri”: tyventen jaksojen jälkeen tulivat aina myrskyt, joista hän usein purjehti läpi korkein keuloin, mutta joskus törmäsi karillekin. Hänen sotilaallinen uransa oli kulkenut aallonharjalta aallonpohjaan. Mutta vasta talvisota osoitti, kuinka lähellä toisiaan menestys ja tappio todella olivat.

Neuvostojoukkojen lopulliseen hyökkäyssuunnitelmaan helmikuun alussa kuului voimakas läpimurtohyökkäys Viipurin suuntaan sekä sivustahyökkäykset Käkisalmen

suuntaan ja Viipurinlahden yli. Painopistesuunnassa hyökkääjällä oli puolustajaan verrattuna noin nelinkertainen jalkaväen ja monikymmenkertainen raskaan tulen ylivoima. 11. helmikuuta alkanut suurhyökkäys johti helmikuun aikana Kannaksella pääasemien murtumiseen ja neuvostojoukkojen tunkeutumiseen Viipurinlahdelle saakka.

Kun itäraja niin Pohjois-Suomen Ryhmän kuin Lapin Ryhmänkin alueilla oli helmikuun aikana saatu vakiinnutetuksi niin, että venäläiset eivät sillä suunnalla selvästikään enää pyrkineet läpimurtoon, Mannerheim kiinnitti huomionsa kokonaan Kannaksen lohkolle. Puna-armeija oli päättänyt tehdä läpimurtohyökkäyksensä nimenomaan tällä lohkolla ja keskitti joukkojaan Kannakselle myös pohjoisempaa itärajalta. Helmikuun lopulla alkanut uusi suurhyökkäys valtavan materiaallisen ylivoiman turvin sai Mannerheimin hälyttämään kaikki mahdolliset voimat Kannakselle.

Jo 26. helmikuuta Erik Heinrichs päämajasta ilmoitti II Armeijakunnan komentajalle Harald Öhquistille Walleniuksen saapuvan muutaman tunnin sisällä ottamaan haltuunsa Viipurinlahden länsirannan puolustuksen.⁴⁹

Walleniuksen Viipurinlahden retki tapahtui kuitenkin alusta alkaen huonojen merkkien alla, sillä lähdössä sattuneen onnettomuuden takia hän myöhästyi kaksi päivää. Kenraalia hakemaan lähetettiin englantilainen Avro Anson -merkinen kone, joka laskeutui Apukkajärven jäälle 18 kilometriä Rovaniemeltä. Nähdessään ikivanhan, ranskalaiseksi lasipalatsiksi kutsutun koneenrotiskon Wallenius soitti kiihtyneenä päämajaan ja kysyi Karikoskelta, ”oliko kyse Uuraasta Viipurinlahdella vai Batseebasta, koska mahdollisuudet päästä tällaisella värkillä perille olivat likimain olemattomat”. Nousun jälkeen kone rysähtikin alas, ja kenraali palasi verisenä Rovaniemelle ilmoittamaan lentäjän loukkaantumisesta. Haavoittunut kenraali teki samalla vaikutuksen ruotsalaisupseereihin, vaikka hän ei loukkaantunut pahemmin. Sen sijaan lentäjältä murtui jalka.⁵⁰

Onnettomuuden jälkeen Wallenius päätti lähteä matkaan maitse. Vakiokuskinsa Kukka-Lassin kyydissä hän matkusti ensin Ouluun, jossa pysähtyi jääkäri- ja kirjailijaystävänsä, poliisipäällikkö E.N. ”Iisu” Mannisen luona. Sen jälkeen matka jatkui yötä myöten Varkauden kautta Imatralle, josta Heinrichs ja Tapola postittivat hänet 28. helmikuuta ensin Öhquistin esikuntaan Viipurin pohjoispuolelle ja sieltä Viipurinlahdelle. Mukaansa kylmälle matkalle Wallenius otti lämmikettä eli viinaa.

Saapuessaan Lapin kenraali järkytti valtavassa paineessa olevaa Öhquistia mutisemalla uhmakkaasti, ettei hän suinkaan aikonut ratkaista tehtävänsä defensiivisesti – walleniusmaiseen tapaan hän siis aikoi pelastaa läpimurron uhkaaman Viipurinlahden hyökkäämällä! Ei ihme, että Öhquist kirjoitti muistioonsa Walleniuksen vaikuttaneen ”aika mahtavalta ja vähän ylimieliseltä”.⁵¹

Kokonaisuudessaan maaliskuun alun tapahtumat Viipurinlahdella ovat Wal-

leniuksen osalta hieman epäselvät, mutta dramaattiset. Virallisesti Wallenius nimettiin 1. maaliskuuta ns. Rannikkoryhmän komentajaksi Viipurinlahdella: hänen alaisuuteensa kuului Viipurin lohko ja 4. Divisioona sitä mukaa kuin se vetäytyi Viipurinlahden länsipuolelle. Päämajassa korostettiin pääpuolustuslinjaan kuuluvien Viipurinlahden saarien, ennen kaikkea Uuraansaaren ja Teikarinsaaren, puolustuksen tärkeyttä: siitä kannettua huolta kuvasivat päämajasta annetut tarkat ohjeet. Saaret menetettiin kuitenkin jo maaliskuun alkupäivinä.

3. maaliskuuta Wallenius vapautettiin Rannikkoryhmän päällikön paikalta. Pestin otti (jälleen kerran) kenraali Oesch.⁵² Lapin kenraalin komentajuus Viipurinlahdella kesti siis vain kolme päivää.

Tapausta ei Viipurinlahden taisteluita koskevassa kirjallisuudessa ole juurikaan huomioitu. Mannerheim kommentoi Walleniuksen toimintaa muistelmissaan lakonisesti: “Tehtävä osoittautui - - hänelle ylivoimaiseksi, kun hän joutui kokonaan toisiin oloihin kuin Lapin erämaissa.”⁵³ On kuitenkin vaikea uskoa, että Lapin sodassa – niin “rauhallisena” kuin sitä Kannaksen tulimyrskyyn verrattuna täytyykin pitää – kunnostautunut kenraali olisi vajaassa kolmessa päivässä pystynyt epäonnistumaan täydelliseksi. Luulisi, että äärimmäisissä vaikeuksissa kamppaileva päämaja olisi voinut antaa anteeksi muutaman taktisen ja strategisenkin virheen, jos sellaisia sattui. On muistettava, että juuri maaliskuun alkupäivinä neuvostojoukot tekivät läpimurtoja useammallakin rintamalohkolla.

Se, että äärimmäisen riskialttiissa tilanteessa, jossa jokainen vähänkin kyvykäs komentaja tarvittiin komentamaan valtavassa hermopaineessa eläviä miehiä, rintamalohkon päällikkö korvattiin kahdessa päivässä vieläpä yleisesikunnan päälliköllä, viittaa johonkin muuhun. Kenraali Oeschin irrottaminen suoraan yleisesikunnasta ei sinällään ollut järisyttävä uutinen, sillä hänen omien sanojensa mukaan marsalkka ei ollut häneen tyytyväinen ja hän oli jo kauemman aikaa odottanut joutuvansa komennetuksi pois päämajasta. Toisaalta on pidettävä oikeaan osuneena Öhquistin huokausta, jonka mukaan “on tosiaan merkki tilanteen vakavuudesta, että yleisesikunnan päällikkö määrätään johtamaan jotain taisteluryhmää”.⁵⁴

Tapahtumat liittyivät kriisiin, johon siirrosta katkeroitunut Lapin kenraali näyttää Viipurinlahdella joutuneen. Myöhempien selostustensa perusteella Wallenius oli äärimmäisen pettynyt siihen, että juuri saatuaan otteen viholliseen Lapin rintamalla hänen piti luovuttaa komentajuus muille ja viedä joukkonsa toiselle rintamalle. Kuten hän kirjassaan erään sotamiehen suulla totesi, oli “säälä jättää jo kesytetty vihollinen”.⁵⁵ Niin ymmärrettävä kuin komennus Viipurinlahdelle Päämajan näkökulmasta olikin, Wallenius ei sitä ymmärtänyt, kuten hän ei ilmeisesti ymmärtänyt Kannaksen tilanteen koko vakavuuttakaan – hän piti siirtoaan Mannerheimin mielivaltaisuudesta johtuvana.

Myös nimitysjärjestyksen Lapin kenraali koki alentavana. Lapin rintaman komentajan tehtävistä hänet irrotettiin “korvaamalla” hänet vanhuudenheikolla Linderillä – Mannerheimin vanhalla tutulla – ennen kuin nimitystä Viipurinlahdelle vahvistettiin. Walleniuksen myöhemmän haastattelun mukaan hänelle ilmoitettiin, että Lapin Ryhmään tulee uusi komentaja, jonka alaiseksi Walleniuskin tulisi. “Ei käy, ilmoitin. Niin tuli siirto.”⁵⁶ Walleniuksen toisen – hieman poikkeavan – selityksen mukaan ruotsalaiset eivät halunneet alistua suomalaisten komento. Mannerheim “kutsui lankonsa ja vanhan ystävänsä kenraali Linderin ruotsalaisen osaston ylipäälliköksi, jotta hän olisi virka-arvossa minua vanhempi”. Sen jälkeen Mannerheim siirsi Walleniuksen Viipurinlahdelle.⁵⁷ Myöhemmässä kirjeessään Mannerheimille Wallenius ilmaisi katkeruutensa suoraan sanomalla, että “- - minulta voittojani jälkeen Lapissa riistettiin joukkojeni päällikkyys ja annettiin ulkomaalaiselle, ilman että minua vielä sillä kertaa määrättiin mihinkään tehtävään sodassa”.⁵⁸

Niin tärkeä ja vastuunalainen kuin Rannikkoryhmän komentajan paikka olikin, se – Kannaksen rintaman tilanteesta johtuen – oli vasta muodostettu vakanssi, jonka vahvuudet ja komennussuhteet olivat hyvin epämääräiset. Suomalaisten vetäytyttyä ja ryhmyttyä uudelleen väliasemiin Näykkijärven linjan taakse neuvostoarmeijan johto oli yllättäen muuttanut hyökkäyksen painopistesuunnan luoteeseen, jättänyt koko väliaseman oikean siipensä eteen ja suunnannut pääiskunsa sen ohi, Viipurinlahden poikki. Poikkeuksellisen kovan pakkasen takia Viipurinlahti jäätynyt kyllin vahvasti pystyäkseen muodostamaan uuden hyökkäysrintaman. Hädänalaisessa tilanteessa suomalaiset joutuivat improvisoimaan uusia muodostelmia ja yhtymiä, jollaisen komentajaksi Wallenius määrättiin. Echo on kiinnittänyt huomiota siihen, että kenraalismiehelle ei vetäytymisvaiheen kaoksessa voinut mitenkään löytyä hänen arvoonsa sopivaa komennuspaikkaa.⁵⁹

Myös joutuminen uudenaikaisen sodan tulimyrskyyn – vieläpä läpimurtovaiheen täydessä kaoksessa – lienee ollut kova paikka jo ikääntyneelle, pienimuotoiseen sotaan tottuneelle, huonosti motivoituneelle jääkärikenraalille. Saapuessaan Viipurinlahdelle Lapin kenraali huomasi joutuneensa keskelle täydellistä kaosta, kuten hän myöhemmin kertoi Mannerheimille kolmesta päivästä Viipurinlahdella: “Esikuntani ehti olla siitä ajasta perillä vain päivän, esikuntakomppaniasta ainoastaan osia, joukkoni eivät olleet saapuneet, se runsaanlainen tykistö, jonka kenraalimajuri Airo ilmoitti minun vielä Rovaniemellä ollessani jo olevan lohkolla, ei ollut saapunut edes luovuttaessani komennon kenraaliluutnantti Oeschille, eikä kukaan silloin tiennyt, missä se oli. Ja esikuntani, joka joukkojen määrän puolesta vastasi armeijakunnan esikuntaa, oli noin puolet divisioonan esikunnasta ja niin puutteellisesti kokoonpantu, että esimerkiksi huoltopäällikkönä ja pioneirikomentajina oli(vat) reserviluutnantit, operatiivisessa toimistossa kaikkiaan yksi kapteeni jne.”

Saapuessaan esikuntaansa hän olisi toivonut kirjallisia tietoja vihollisesta, omista voimista sekä huolto-, tie- ja viestiverkostoista. Esikunta ei Walleniuksen mukaan saanut tietoja tilanteesta edes II:n armeijakunnan esikunnasta. Tiet oli jätetty auraamatta tai aurattu yksipuoliselle liikenteelle ilman siipiauraa. Viestiverkostosta tiedettiin vain, että yhtä runkoyhteyttä oli kaksi viikkoa aiemmin alettu vetää, mutta sen nykyistä tilaa ei kukaan tiennyt. Omien sanojensa mukaan lohkon komentaja ei saanut tietää edes joukkojensa purkaustaulukkoa tai –asemia. Kartat rintamanosasta eivät kuulemma saapuneet koko aikana. “Minkäänlaisia linnoitustöitä ei oltu tehty, vaikka jokaiselle piti olla selvänä, että hyökkäys tulisi tapahtumaan Viipurinlahden ylitse. Toisin sanoen: Viipurinlahden puolustus oli kokonaan ja täydellisesti laiminlyöty.”⁶⁰

Walleniuksella näyttää olleen myös näkemyksellisiä ristiriitoja päämajan ja II armeijakunnan komentajan Öhquistin kanssa. Vihollisen maaliskuun alussa tekemistä maihinnousuyrityksistä Viipurinlahden yli Wallenius sai pysäytetyksi kaksi ensimmäistä, mutta 2. maaliskuuta Rannikkoryhmän joukot menettivät Teikarinsaaren, joka oli tietyssä mielessä solmukohta koko Viipurin rannikon puolustuksessa. Illalla kenraali Heinrichs käski Walleniusta miehittämään rantaviivan ja valloittamaan takaisin Teikarinsaaren, luvaten vahvistukseksi ylimääräisen jalkaväkirykmentin. Wallenius oli toista mieltä, sillä ilman reservejä jäykän suoralla linjalla olevan passiivisen puolustuksen todennäköinen murtuminen johtaisi “koko sodan katastroofimaiseen loppuun”.

Hän rupesi kuitenkin järjestelmään Teikarinsaaren takaisinvaltausta. Luvattu rykmentti saapui väärinkäsitysten takia vasta aamupäivällä, ja vastahyökkäys viivästyi. Heinrichsilla näyttää olleen Walleniukselle muitakin tämän mielestä kohtuuttomia vaatimuksia: “Heinrichs ei ymmärtänyt korkean luokan suomenkielistä stilistiikkaa. Kuinka minä olisin voinut lähteä henkilökohtaisesti johtamaan Teikarinsaaren takaisinvaltausta, kun jo aikaisemmin (oli) hyökätty Härkäpääniemeen, kun esikuntaa juuri pantiin pystyyn, kun purettavista joukoista oli määrättävä, kun tieverkko oli avattava, kun viestiverkko ja huolto oli luotava, ja kun esikuntaa oli tuskin nimeksi. Miten H. voi kysyäkään (ja ilmeisen tarkoituksellisesti) sellaista?”⁶¹

On luultavaa, että Heinrichsin tavoin myös Mannerheimin käsitykset Walleniuksen johtamistavasta olivat hyvin kriittisiä. Tutkimuksissa on todettu, että läpimurtovaiheessa ylipäällikkö vaati joukkoja ja niiden komentajia kynsin hampain pitämään kiinni jokaisesta sentistä, kun taas rintamankomentajat halusivat joustavalla perääntymisellä – johon Walleniuskin nyt näyttää tähänneen – säilyttää joukot taistelukykyisinä niin kauan kuin mahdollista.⁶²

Kaiken pettymyksen ja kaaoksen keskellä vanhaan kenraaliin näyttää iskeneen kapinamieliala, ja seuraukset olivat todellakin “katastroofimaiset”. Jo matkalla hän

– omienkin sanojensa mukaan – otti ryyppyjä murheeseen; kuvaavaa on, että ne olivat ensimmäiset pitkiin aikoihin, sillä Lapin rintaman komentajana häntä ei oltu nähty alkoholin vaikutuksen alaisena.⁶³

Sen jälkeen tapahtumat menivätkin omalla painollaan. Talvisodan aikainen merivoimien komentaja Väinö Valve on kertonut, että pitkään kestäneen matkansa jälkeen Wallenius jatkoi juomista Viipurinlahdella. Valven mukaan kyseessä oli varsin “ilkeä juttu”, sillä hätäisesti ja tilapäisesti kootut joukot olisivat tarvinneet voimakasta päällikköä erittäin rajujen hyökkäysten torjumiseksi. Valve korostaa, että suhtautuminen Walleniuksen toimintaan ei päämajan eikä muiden komentajien joukossa voinut olla muuta kuin tuomitseva.⁶⁴

Muut lähteet kertovat tapauksesta samansuuntaisesti. 1. maaliskuuta Öhquist totesi, että Rannikkoryhmää ei ole voitu luovuttaa Walleniukselle, koska “mies on siitä alkaen, kun tuli Säkkijärvelle, ollut niin huonossa kunnossa ettei ole pystynyt tointaan hoitamaan”. Seuraavana päivänä Heinrichs ilmoitti toiveikkaasti Walleniuksen “tuntuneen olevan taas kunnossa”, mutta päivää myöhemmin soitti uudestaan ilmoittaen, että Wallenius korvataan jollakulla toisella.⁶⁵ Erään tiedon mukaan Mannerheim olisi lopullisesti vapauttanut Walleniuksen tehtävistään tämän ilmaannuttua humalaisena päämajaan.⁶⁶ Viipurinlahden taistelujen luon-teesta kertoo myös Walleniuksen katkera letkautus Mannerheimille myöhemmin: “Sinä olet yhtä juoppo mies kuin minäkin”.⁶⁷

Myöhemmin huhut kertoivat Walleniuksen istuneen komennuksensa aikana eri puolilla takarintamaa: Lappeenrannan, Helsingin ja Mikkelin ravintoloissa. Tulkinnan alkoholin osuudesta Walleniuksen Viipurinlahden komennuksessa on vienyt pisimmälle William R. Trotter vauhdikkaassa talvisodan kuvauksessaan, joka pohjautuu osittain Mannerheimin edellä kerrottuun näkemykseen: “Vanha merirosvo oli onnistunut erinomaisen hyvin Lapin laajoissa, avoimissa maisemissa, joissa hän oli osoittanut olevansa joustavan sissitaktiikan mestari ja enemmän tai vähemmän johtanut koko show’ta. Kun Wallenius saapui Kannakselle 28. helmikuuta, hän joutui toisenlaisen sodan pariin. Kertasilmäyksellä hän näki kaaoksen, terrorin, epätoivon, Kannaksen taistelun alastoman, tuskallisen, musertavan melun, palasi komentopaikalleen ja alkoi juopotella raskaasti. Hän oli ympärillänsä kolme päivää, häidin tuskin kyeten seisomaan tärkeiden johtoportaan kokousten aikana. 3. maaliskuuta Mannerheim vapautti hänet komentajan tehtävästään ja kielsi häneltä iäksi palvelemisen Suomen Armeijassa.”⁶⁸

Vastakohtana näille näkemyksille tapauksen ehkä ainoa elossa oleva “silminnäkijä” Lauri Kukka on asiassa kokonaan toista mieltä. Kukka kyyditsi Walleniuksen Säkkijärvelle ja toimi kenraalin kuskina koko tämän komennuksen ajan, siirtyäkseen komentajan vaihtuessa Oeschin – “herran ja ylhäisyyden” – alaiseksi. Kukan mukaan huhut Walleniuksen oleskelusta muualla kuin rintamalohkollaan ovat vääriä, sillä

hän kyyditsi kenraalia Säkkijärven ja Vilaniemen alueella kaikkina kolmena maaliskuun alkupäivänä. Varsinainen "viinaskandaali" syntyi Kukan mukaan siitä, että Walleniuksen alaisena ollut eversti epäili Lapin kenraalin kykyjä yleensä ja ilmiantoi hänet päämajaan.⁶⁹

Wallenius itsekin kertoi syyksi komentajanvaihdokseen Viipurinlahdella epäilyksen hänen alkoholinkäytöstään. Yrittäessään myöhemmin saada päämajasta pestiä jatkosotaan hän kirjoitti Mannerheimille: "Tiedän, että haettaessa syitä siihen, miksi minua ei ole määrätty palvelukseen, mainitaan alkoholi, onpa minulle kerrottu sellaista puhetta päämajasta käsin levitetynkin. - - Kenraaliluutnantti Oesch ilmoitti minulle jättäessään Herra Sotamarsalkan käskyn, jonka mukaan minun oli luovutettava hänelle päällikkyys ja ilmoitauduttava päämajassa Herra Sotamarsalkalle, että 'en edellisenä iltana olisi ollut kunnossa'. Tällä tarkoitettiin tietysti 'dieettiä'."

Hän kuitenkin kielsi alkoholin osuuden toiminnassaan: "Totuus on, minkä jokainen esikuntani mies voi todistaa, että en tuota iltaa edeltäneenä vuorokautena, eli esikuntani perustamisesta alkaen, ollut maistanut pisaraakaan, eikä minulla ollut siellä mitään mukananikaan." Hän kertoi kylläkin ottaneensa "jonkin verran alkoholia" mukaansa lähtiessään kylmällä autolla Rovaniemeltä Säkkijärvelle: "Siitä nautin matkalla ja myös perille tultuani esikuntaani odotellessani. Tämä ei kuitenkaan vaikuttanut millään tavoin tehtävieni suorittamiseen." Wallenius korosti itseensä kohdistuneen epäluottamuksen johtuneen Viipurinlahden kaoottisesta tilanteesta ja hänen minimaalisista mahdollisuuksistaan vaikuttaa siihen. "Alkoholi ei ole millään tavalla palvelukseni esteenä, sen vakuutan Herra Sotamarsalkalle. Talvisodan aikanakaan en käyttänyt sitä ollenkaan, kunnes sain tietää syrjäyttämistäni Lapin joukkojen johdosta."

Liki anteeksi pyytelevän kirjeensa Mannerheimille hän päätti kuitenkin letkautukseen: "Pääsyynä puheisiin on se, että minä tässä niin kuin muussakaan en hyväksy lymyilyä, vaan otan ryyppyni milloin sen otan avoimesti ja yhtä hyvin sotamiehen seurassa julkisessa ravintolassa kuin joku toinen tarkoin suljetun huoneen kätöksessä. - - En sitä paitsi ole koskaan kuullut sotapäälliköistä, joka olisi raittiusmies."⁷⁰

Kenraali Oeschin tullessa vapauttamaan Walleniuksen päällikkyyydestä 3. maaliskuuta tämä selosti valmisteleman Teikarinsaaren hyökkäyksen suunnitelmat, ja Oesch pyysi häntä suorittamaan valmistelut loppuun. Hyökkäys jäi kuitenkin Walleniukselta suorittamatta. Sen toteutti kenraali Oesch seuraavana yönä, mutta epäonnistui saaren valloituksessa. Venäläisten murskaava ylivoimaa osoittaa, että jo muutamaa vuorokautta myöhemmin Viipurinlahden länsirannikko oli menetetty.

Siinä vaiheessa Wallenius oli jo lähtenyt rintamalta. Ajaessaan tulihelvetistä pois hän näki omien joukkojensa Lapista tulevan häntä vastaan.

Päämajassa 4. maaliskuuta Mannerheim piti hänelle puhuttelun. Walleniuksen yrittäessä puolustella itseään vetoamalla Lapin rintaman menestykseensä ylipäällikkö tokaisi ilkeästi: "*Det höll, men var på inget sätt glänsande* (Se piti, mutta ei ollut millään muotoa loistavaa)." Kirjeessään runsas vuosi myöhemmin Wallenius siteerasi lausetta todeten: "Uskon Herra Sotamarsalkan nyt olevan toista mieltä."⁷¹

Wallenius kertoi myöhemmin ystävänsä Airon suunnitelleen hänelle lohkonkomentajan töitä Repolan-Porajärven suunnasta, "mutta asia jäi". Hänelle tarjottiin myös linnoitusketjun rakennustöiden johtoa Kymijoen vyöhykkeellä, mutta Wallenius kieltäytyi siitä pyytäen rintamakomennusta.⁷² Sitä ei enää tullut, vaikka kenraali odotteli sitä kiihkeästi pysytellen Helsingissä. Myös talvisota loppui pian. Walleniuksen arkistossa on Kämpin ruokalistaan 6. maaliskuuta tehty merkintä: "Sotakirjeenvaihtajia tuli yksinäiseen pöytääni Kämpissä. Siirryttiin amerikkalaisten sotakirjeenvaihtajien huoneeseen. Sinne tuli tietoa välirauhaneuvotteluista. Itkimme."⁷³

Rauhan tultua kenraali vetäytyi nuolemaan haavojaan pohjoiseen, tällä kertaa vaimonsa johtamaan haavoittuneiden sotilaiden toipilaskotiin Ristelään Ylitornion lähetyville, Aavasaksan juurelle.

Vaikka Wallenius yritti solmia suhteitaan ylipäällikköön jatkosodan aikana päästäkseen sotimaan, oli selvää, että Viipurinlahden tapauksen seurauksena hänen ja Mannerheimin välit olivat kokonaan katkenneet. Välit olivat tulehtuneet jo kansalaissodan vuosista lähtien, osaksi "ryssänupseerin" ja jääkäriupseerin vastakohtaisuudesta johtuen. Kokonaan vika ei kuitenkaan liene ollut Walleniuksessa. Eero Eho on pitänyt merkittävänäkin syynä välien rikkoutumiseen Walleniuksen tiedotusvalmiudellaan hankkimaa mainetta, jonka takia hän joutui omasta henkilökuvastaan tarkan Mannerheimin epäsuosioon.

Myöhemmät Valtiollisen poliisin raportit Walleniuksesta pystyvät kertomaan asiasta talvisodan komentajuuden jälkeen vain: "Reserviin hänet siirrettiin 11.4. 1940. Se, että Walleniuksesta ei välirauhan aikana enempää kuin sodassa 1941-44 käytetty puolustusvoimien palveluksessa, johtuneet siitä, että hänen ja sotamarsalkka Mannerheimin välit olivat kireät. Niinpä hänet 11.10. 1941 poistettiin puolustusvoimien upseeriluetteloista sairauden takia, kuten syyksi ilmoitettiin."⁷⁴ Valpon tiedot ovat muuten oikeat, mutta kuten myöhemmin nähdään, syy upseeriluettelosta poistamiseen oli toinen kuin virallisesti ilmoitettu.

Tappioiden tiellä eli hylätty kenraali (1940-1950)

Jouduttuaan sivuun sotatoimista Wallenius purki pettymyksensä elämänfilosofiseen satukirjaan Emäpuu kertoo.

Kirjan kuvitus on Rudolf Koivun.

1

Huhtikuussa 1940 Valtiollisen poliisin paikallinen valvontatoimisto Lapissa ja erilliset tarkkailijat saivat ylemmältä taholta ohjeet asettaa kenraali Wallenius “varovaisen silmälläpidon alaiseksi”. Ilmeisesti syynä valvontaan juuri päättyneen sodan jälkeisessä arassa tilanteessa oli kenraalin vanha maine vallankaappauksen suunnittelijana. Valvojaksi määrätty etsivä sai selville, että kenraali oleskeli Ylitornion Tengeliönjoen varrella sijaitsevalla Kristineströmin tilalla, jossa vuoden alusta alkaen oli toiminut ruotsalaisen Suomen Avun varoin ylläpidetty haavoittuneiden invalidikoti “Ristelä”. Sen johtajana toimi kenraalinrouva Anni Wallenius.¹

Paikallisen Valpon päällikön suhteilla valvoja soluttautui Walleniusten sisäpiiriin. Rouvan luottamuksen hän saavutti kertomalla – “totuuden mukaisesti muuten” – olleensa Saksassa ensimmäisen maailmansodan aikaan ja tulleen vuonna 1918 saksalaisten joukkojen mukana maahan. Kuultuaan sen rouva Wallenius oli suhtautunut valvojaan “kuin omaan mieheen ainakin”. Parin viikon aikana valvoja seurasi läheltä Walleniusten perhe-elämää, kuuntelipa muutamia puhelujakin kartanon sivupuhelimesta. Raporteissaan valvoja lausui käsityksensä, että kenraalin perheessä vallitsi katkeruus kärsityistä nöyryytyksistä. Esimerkiksi tyttäret olivat kokeneet asemansa “vanging lapsina” ahdistavaksi. Isännän vankila-aikaisia kuvia näytettiin vieraille ahkerasti.

Valvojan mielestä “rouva Wallenius on se, joka talossa valtikkaa heiluttelee”. Rauhan solmimisen jälkeen rouva oli ollut sitä mieltä, että on lyötävä nyrkkiä pöytään. Kuultuaan rauhanehdoista hän laati kirpeäsanaisen sähkösanoman ministeri Tannerille “tehdyn rauhan sikamaisuudesta” ja keräsi siihen nimiäkin. Hän joutui

kuitenkin kylällä riitaan sähköisen sopivuudesta, eikä valvojalle selvinnyt, lähettikö kenraalitar sähköttään koskaan.

Itse kenraalista valvoja ei puhunut juuri mitään. Ilmeisesti sivurakennuksessa asuva Wallenius ei paljoa näyttäytynyt. Kenraalin vieraista valvoja hieman tarkoitushakuisesti mainitsi erityisesti Pohjanhovin vahtimestarin, joka oli valvojan tiedon mukaan “ilmeisesti Rovaniemen rintamamiesyhdistyksen jäsen ja poliittisesti täysin kenraalin kannalla”. Kenraalista valvoja mainitsi myös kehuessaan rouva Walleniuksen saksan kielen taitoa. Salakuunnellessaan erästä puhelua valvoja kuuli pariskunnan puhuvan keskenään saksaksi: “Kuuntelija totesi, että rouva puhui saksaa paremmin kuin kenraali, mutta myönsi, että viime mainittu oli ollut niin päissään, että suomenkin puhuminen olisi voinut käydä työläästi.” Valvojan mukaan rouva lähti Walleniuksen pyynnöstä keskellä yötä matkaan.

Päätelmänään silmälläpidosta valvoja lausui raporteissaan, että mitään aktiiviseen valtionvastaiseen toimintaan viittaavaa hän ei havainnut, mutta että “teoreettisia edellytyksiä ja hedelmällistä maaperää kenraalin väessä sellaiselle kyllä on”.² Walleniuksen kieltäytymiset valtionvastaisesta toiminnasta esimerkiksi saksalaisten kanssa jatkosodan aikana tulivat moneen kertaan osoittamaan käsityksen hedelmällisestä maaperästä vääräksi.

Valpon tarkkailijan välittämä kuva Ristelän sähköisestä ilmapiiristä ja invalidikodista Walleniusten pakopaikkana oli luonnollisesti tahallisen kärjistetty. Ristellä oli haavoittuneiden sotilaiden hoitokoti, josta kenraalitar pyrki tekemään niin kodikkaan paikan kuin mahdollista. Hänen luovuutensa pääsi hoitolan suunnittelussa valloilleen: jokaisella huoneella oli oma nimensä, jokaisella sotilaalla lempinimensä, toipa kokin apulaisena toimiva Moskun veljentytär voinkin pöytään taitavana veistoksena! Pohjanhovin portsari Jon Monten oli käsityöntekijä, joka keksiskeli miehille puhdetöitä.³ Pohjoisen matkallaan Ristelässä poikennut Heikki Brotherus totesi kenraalin itsensä tuovan kotoisuutta hoitokodin elämään: hänen mielestään kenraali osasi loistavalla tavalla esitellä laitoksen sotainvalidit, heidän haavoittumisensa ja urhoollisuutensa.⁴

Pääosan kenraalin ajasta vei kuitenkin hänen uusi kirjallinen hankkeensa. Heti sodan loputtua hän oli alkanut kerätä tietoja oman rintamansa tapahtumista talvisodassa ja valmistella niistä kirjaa. Omien kokemustensa kirjaamisen lisäksi hän haastatteli rintamamiehiä sekä Sallan rintamalta että Petsamosta. Lapin sotaa kuvaava kokonaisuus oli yksi osa hänen myöhemmin suurimuotoiseksi kaavailemaansa Lapin sotien historiaa. Keskeisintä siinä oli miehistön näkökulma sotaan, joskin se Walleniuksen itsensä astuessa kuvaan muuttui osaksi myös sodanjohdon toimien seuraamiseksi. Walleniuksen kirjallisen kypsyttelyn tapaa kuvaa se, että mietittyään asiaa pitkään hän loppukevästä saneli melkein valmiin tekstin

Leena-tyttärelleen Ristelän saunassa.⁵

Wallenius oli neuvotellut kirjan tekemisestä yhdessä vanhan Lapin kävijän Antti Hämäläisen kanssa, joka oli ottanut sodan aikana paljon kuvia niin Sallan kuin Petsamonkin rintamalta. Ilmestyessään heti vuoden 1940 syksyllä Walleniuksen ja Hämäläisen valokuvateos Lapin sota piirsi ensimmäisen kokonaiskuvan siihen saakka “ainoasta laajamittaisesta arktisella alueella käydystä sodasta”. Sotahistorian kirjana se on varsin poikkeuksellinen sikäli, että se sijoittuu walleniusmaisella tavalla varsinaisen sotatutkimuksen ja omakohtaisen sotakertomuksen välimaastoon. Yksittäisen sotamiehen tasolta se piirtää lukijan eteen arkioloista julmaan sotaan joutuneen Lapin ihmisen kokemukset; yleiskatsauksena se on edelleenkin monipuolisimpia kuvauksia Sallan ja Petsamon rintamilta.⁶

Anni Walleniuksen viisivuotiseksi kaavailtu johtajakausi Ristelässä kesti lopulta vain runsaan vuoden, sillä vuoden 1941 keväällä Punainen Risti lopetti Ylitornion invalidikodin toiminnan.⁷ Päätös tuli Walleniuksille yllätyksenä, mutta kovin pitkäksi aikaa kenraali ei jäänyt sitä ihmettelemään. Hänellä oli jo uusi suunnitelma elämän järjestämiseksi. Hän oli kuullut ystävältään savottapappi Aaro Tolsalta, että puufirmat möivät käyttämättömiksi jääneitä tukkikämppejä pilkkahinnasta. Wallenius rupesi tiedustelemaan asiaa metsänhoitajilta. Parhaiten kenraalin ehdot tuntui täyttävän tukkilaisten kämpppä Marrasjärvellä, viitisenkymmentä kilometriä Rovaniemeltä Kittilän suuntaan: se oli suurikokoinen, syrjässä, mutta siedettävän lähellä maantietä, puhelinta ja kauppaa. Se oli kalaisan ja kauniin järven rannalla, lähellä oli lintukan-kaita, maitotalo naapuruuudessa.

Kenraalin ja rouvan ensimmäinen vierailu kämpässä huhtikuussa 1941 tuotti lievän pettymyksen. Paikka oli lumen peittämä, huoneiden sijoitus ja koko hankalat. Mutta juuri kylmän ja luotaantyöntävän vaikutuksensa takia kämpppä veti Walleniusta puoleensa: hän päätti tehdä siitä perheelleen kodin. Metsähallituksen piirikuntakonttori antoi hänelle luvan asuttaa kämpppää pape-reitta, vuokratta ja hinnatta kuolemaansa asti ja tehdä rakennuksille mitä hän ikinä halusi.⁸ Yhdessä “Tiikerin” ja “Iivana Julman” – säveltäjä Kalle Tigerin ja omalaatuisen maisteri Jussi Lukkarisen – kanssa hän aloitti kämpän kunnostamisen toukokuun alussa.

“Elimme alkuihmisen elämää. Seinäviereltä löytyi hylätty kirveen kalsu. Teimme tulet Terävän Pään peltipiiseihin. Lukkarinen veisti tuuraan varren, teki avannon, ja Tiikeri nosti Pohjanhovista löytämämme tuntematonta alkuperää olevan kahvipannun tulelle, vuoli palikan ja survoi pahkakupissa pöönät. Muuta astiastoa meillä ei ollutkaan kuin nämä kaksi. Paistoimme perunoita tuhkassa. Lukkarinen vuoli ovenrivat. Keräiltiin laudanpalasista nauvoja. On oltava varovasti, koska rahaa on yhteisesti vain joitakin kympejä. Illalla Siurun Ämmi tuo maitopullon. Koska minkäänlaisia makuuvaatteita ei ole, vedämme

takit silmille.”

Aamulla miehet keittelivät perunoita kahvipannussa ja rupesivat hengenpitimikseen kalastamaan. Lukkarisen laihasta lompakosta löytyi ongenkoukkuja, pihalta kerätyistä nuoranpätkestä koottiin siima, painoksi pistettiin reiällinen kymmenpenninen ja syötiksi kärpäsiä ja männynkuoren alta kaivettuja toukkia. Saaliina oli yksi ahven. Ahvenensilmällä ja kiiltävällä tuntolevyn palasella nousi avannosta jo madekin.⁹

Perheen tullessa Walleniuksen oli luovuttava erämaan elämän viehätystä ja huomattava “kulttuuri-ihmisen elämän mutkallisuus”: oli tehtävä vuode, lakaistava, pestävä astioita ja vieläpä kasvatkin ennen nukkumaanmenoa. Kesän alussa purettiin vastarannan vesirajaan kolme kuormavaunullista huonekaluja, kirjallisuutta ja taidetta. “Siinä ne kesäkauden lojuivat, kunnes vähäväkinen perhe ne vähitellen voimiansa mukaan sousti kahdeksan kilometrin lenkein.”

Jouttipalon kämppä oli 22-metrinen hirsirakennus, jonka pohjapiirros oli yksinkertainen: viivalla keskeltä halki ja kahdella poikki. Muutettaessa se oli tukkijätkien jäljiltä huonossa kunnossa. “Nurkissa lojui ruuanjätteitä ja viinapullojen sirpaleita. Seinien raoista paistoi päivä. Lattian multapenkit irvistelivät hiirien teinä. Välikatot ammottivat tyhjyyttään. Pömpelit savusivat.” Nyt saivat poronkallomatot, karhun- ja hylkeentaljat, Lindforsit, Aallot ja Salliset kätkeä hirsiseinien tilkkeet. Silti lattiapalkkien rakoihin saattoi kadota pöydältä pudonnut korttivoileipä, kiinalainen kääpiöjumala tai kultainen korvarengas.¹⁰

Muutossa oli selvästi kysymys uuden elämän aloittamisesta, johon sekoittui ripaus katkeruutta. Kenraalittaren myöhemmin sanoin isäntä oli “kiertänyt maailman turut ja päätenyt korpeen sulattelemaan entistä, ammentamaan uutta kirjoista, ehkäpä kirjoittamaankin sekä siirtynyt pois tärkeämpien tieltä näin tiheään asutussa maassa”.¹¹

Annille muutto Marrasjärven kämppään kesällä 1941 oli suuri elämänmuutos, Martin sanoin jopa täydellinen kulttuurishokki. Kenraalitar itsekin kuvasi: “Kämpän emäntä, joka tähän asti on kukkana kulkenut, jota aina on yksi tai kaksi piikaa palvellut, on nyt polvillaan matalan takan edessä savustamassa madetta väelleen, naamataulu tulen punaamana ja nenän seutu alituiseissa noessa.”¹² Ison maalaistalon tyttären muutto tukkikämpppään kauaksi normaaleista palveluista oli kova paikka, mutta se ei lannistanut sopeutuvaa ja valoisaa Annia.

Wallenius itse koki elämänmuutoksen riemukkaana. Hänen kevätkesästä pitämänsä päiväkirja henki irtautumisen, selkiintymisen ja vapautumisen tunnelmaa. Hän luki paljon ja oli tyytyväisen oloinen erakon elämään, joskin hän kirjeissään valitteli yhteiskunnan nurjamielisyyden ajaneen hänet perheineen asumaan vanhaan tukkikämpppään keskelle Lapin erämaata.¹³

2

Walleniuksen välirikko Päämajan ja Mannerheimin kanssa talvisodan loppuvaiheissa johti siihen, että palvelukomennusta jatkosotaan ei herunut. Heti jatkosodan alettua kesäkuussa 1941 hän sähköitti pääesikuntaan pyytäen päästä rintamalle tai, jollei se käynyt päinsä, lupaa matkustaa Saksaan. Ylipäällikkö vastasi: “Kenraalia ei tällä hetkellä sijoitettu Sijoitus odotettavissa milloin hyvänsä Ulkomaanmatkaan ei voida suostua.”

Kesän kuluessa ilman komennusta ja suomalaisten hyökkäyksen edetessä menestyksekkäästi itään Wallenius soitti useaan kertaan pääesikunnan henkilöasiain esittelijälle kenraalimajuri Tuompolle pyytäen selvyyttä asiaan. Jos vastaus olisi kielteinen, hän pyysi lupaa matkustaa ulkomaille, jossa hän suunnitteli liittyvänsä vapaaehtoisena Saksan, Unkarin tai Japanin armeijaan. Pääesikunnasta luvattiin vastaus kolmen päivän kuluessa. Wallenius odotti sitä yhä syksylläkin, viikkojen ja kuukausien kuluttua.

Kenraali oli joutunut melkoiseen umpikujaan. Hän ei reserviin kuuluvana upseerina voinut ilmoittautua vapaaehtoiseksi, ja koska hänen sijoituksestaan upseerina määräsi pääesikunta ja kenraalina ylipäällikkö, hän ei ilman näiden suostumusta päässyt muihinkaan sota-alan toimiin. Omien sanojensa mukaan hän pyrki rintamalle lehtimiehenä Suomen Tietotoimiston, Uuden Suomen ja Suomi-Filmin (!) asiantuntijana sekä saksalaisesta AOK:sta pyydettyinä sotakirjeenvaihtajana ja suomalaisena asiantuntijana Petsamoon. Pääesikunnasta tuli kuitenkin kaikkiin kieltävä vastaus, jonka syyksi mainittiin liian korkea sotilasarvo.¹⁴

Vanha kenraali sai iskeä nyrkkiä pöytään sen kahdeksannenkin kertaa, mutta komennusta ei kuulunut. Kenraali aavisti upseeriuransa olevan lopussa ja vetäytyi yksinäisyyteen mökilleen. Pettyneenä hän syventyi kirjoittamiseen. “Kun en päässyt sotaan, aloin kirjoittaa satuja”, hän naurahti myöhemmin.

Syyskuussa hän kirjoitti satukirjan *Emäpuu kertoo* seitsemässä päivässä.¹⁵

Saatuaan kirjan valmiiksi hän aloitti uuden taistelun päästäkseen mukaan sootaan. Hän lähetti Mannerheimille pitkän kirjeen, myöhempien sanojensa mukaan “2000 sanaa surkeilematonta asiaa”.¹⁶ Kirjeessään hän kävi läpi oman henkilöhistoriansa menestyksineen ja tappioineen ja katsoi tulleen poliittisten toimiensa takia saarretuksi sotilaspiireissä henkiseen mottiin, minkä takia häntä sodan alettuakin oli ylenkatsottu. Hän selitteli Viipurinlahden tapahtumia omasta näkökulmastaan ja kielsi alkoholin osuuden omassa toiminnassaan.

Pohjasävyssään kirje kertoi kuitenkin Walleniuksen katsovan, että keskeinen ristiriita oli hänen ja ylipäällikön välinen. Siksi hän pyysi luvan saada puhua “miesten kesken”. Hän vetosi siihen, että Mannerheim ymmärtäisi sen, miltä tuntui miehestä, joka elämänsä ajan oli yrittänyt taistella maansa puolesta, mutta joka nyt suuren taistelun alkaessa oli sysätty syrjään. Hän vetosi siihen, että Mannerheim oman

“maanpako-aikansa” perusteella tajuaisi hänen katkeruutensa ulkopuolisuutensa takia. Samoin hän vetosi heidän kahden yhteisiin sotakokemuksiinsa vapaussodasta alkaen ja siihen, että Wallenius oli nimenomaan saattanut sotamarsalkan uuteen kosketukseen armeijan kanssa vuonna 1928 Kymenlaakson sotaharjoituksissa. Muistuttipa Wallenius ylipäällikköä siitäkin, että hän oli Mäntsälän jutun aikana jättänyt vetämättä esiin kenraali Ignatiuksen osuuden “jo senkin vuoksi, että kansa olisi uumoillut hänen takaansa suurempia hahmoja”.

Sen lisäksi, että Lapin kenraali ei katsonut Marskia oikeutetuksi tuomitsemaan hänen juomistaan, hän oli katkera myös siitä, että hän oli “ainoa, joka ei saanut edes muistomitalia talvisodasta”. Kirjeessään hän letkautti asiasta kertomalla ostaneensa sellaisen itselleen vanhaintavarain kaupasta. Kuten koko kirjeessä, Walleniuksen loppukommentissa yhdistyy äärimmäinen kohteliaisuus ja loukkaantunut hyökkävyys, joka useammassakin kohdissa kääntyi luultavasti Walleniusta itseään vastaan:

Herra Sotamarsalkka, Te olette suuri sotapäällikkö ja suuri ihminen. Se, että olette suuri sotapäällikkö, ei olisi oikeuttanut minua kirjoittamaan tätä kirjettä, mutta se, että olette suuri ihminen, on tehnyt sen välttämättömäksi. Teidänlaisellenne miehelle minun kannattaa kirjoittaa, mutta yhtenätoista vuotena minun ei ole kannattanut kirjoittaa maan johdossa olleille poliitikoille. Olen koettanut palvella maatani ja esimiehiäni. Tiedän pystyväni siihen nytkin. Poliittiset esteet ovat poissa. Herra Sotamarsalkka, mitä Teillä on minua vastaan? ¹⁷

Ylipäällikkö vastasi kohteliaasti, mutta selvästi, että “jo kauan ennen sodan puhkeamista hyväksymääni komentajien sijoitussuunnitelmaan luonnollisesti ensisijaisesti otettiin aktiivipalveluksessa olevia komentajia”. Reservistä oli kutsuttu palvelukseen vain yksi kenraali, joka “talvisodassa erikoisesti kunnostautuneena teki poikkeuksen”; kyseessä oli kenraali Talvela. Mannerheim vakuutti, että päätökseen ei liittynyt mitään henkilökohtaista – hän antoi Walleniukselle kiitoksensa ja tunnustuksensa tämän toiminnasta talvisodassa ja uskoi tulevaisuuden osoittavan tekojen suuruuden: “Historia on luotettavin ja oikeudenmukaisin palvelija”.¹⁸

Walleniuksen tuskaa kiitokset eivät kuitenkaan tässä vaiheessa lievittäneet. “Ei mikään ole niin pirullista kuin olla sotatilanteessa toimettona”, hän oli todennut vapaussodassa Tervolan taistelussa, jossa hän joutui makaamaan paikallaan voimatta ampua muiden hyökätessä. Pirulliselta hänestä täytyi tuntua nytkin. Suomalaiset olivat kerrankin etulyöntiasemassa venäläisiin nähden, ja kerrankin Suomen armeija sai toteuttaa sitä offensiivista, hyökkäävää strategiaa, jonka varaan Wallenius itse oli yleisesikunta-aikanaan rakentanut puolustus suunnitelmansaakin. Pohjoisessa suoma-

lais-saksalaiset joukot hyökkäsivät vieläpä samaista 122. Divisioonaa vastaan, joka talvisodassa tunkeutui Lappiin. Myös Walleniuksen merkitys vanhana saksalaisten tuttavana, jopa jokseenkin tunnettuna hahmona saksalaisten keskuudessa, ja saksan kielen taitoisena ihmisenä olisi varmasti ollut Pohjois-Suomen sotilaspiireissä hyödyllinen.

Koska toiveet rintamalle pääsystä upseerina olivat minimaaliset, Wallenius uudisti talvisodan alkuvaiheen tempauksensa. Hän “pakotti” ystävänsä tohtori Hacklinin kirjoittamaan lääkärintodistuksen, joka vapauttaisi hänet reservistä. 27. syyskuuta hän lähetti Ylipäällikölle osoitetun kirjeen: “Pyydän viitaten Pohjolan suojeluskuntapiiriin Esikunnan sairastoimikunnan oheelliseen pöytäkirjaotteeseen, että minut poistetaan re-servin luetteloista.” 11. lokakuuta julkaistussa Ylipäällikön päiväkäskyssä oli merkintä: “Puolustusvoimien upseeriluetteloista poistetaan sairauden perusteella K. M. Wallenius omasta pyynnöstään.”¹⁹

Reservistä vapautettu mies lähti heti ilmoittautumaan sotilaaksi rintamalle. Walleniuksen arkistossa olevan komennustodistuksen mukaan hänen oli “ilmoitaututtava Osasto K:hon menoa varten Kainuun suojeluskuntapiiriin Esikunnassa palvelukseen menoa varten”. Omien sanojensa mukaan hän matkusti Lieksaan ilmoittautumaan sotamiehenä rintamajoukkoihin. “Olin juuri lähdössä ylittämään rajaa, kun minut käännytettiin takaisin”, hän totesi ja lisäsi katkerasti: “En kelvannut edes rintamapalvelukseen.”²⁰

Kirjeessään ystävälleen Ragnar Nordströmille Wallenius myönsi katkeruutensa – “ja siihen minulla on täysi syy”. Hän toisteli olevansa henkisessä motissa: “Ennen oli nuoruus vikani, nyt, kun se ei enää syyksi kelpaa, on liian korkea arvo.” Wallenius tosin kertoi päättäneensä nakata sotilaspukunsa loukkoon ja antautua yksinomaan kirjailijaksi, mikä hänen olisi käsityksensä mukaan pitänyt tehdä jo 10 vuotta aikaisemmin, mutta sodan alettua hänen oli vaikea luopua taistelu-ajatuksesta.²¹

Kirjailijatoveriaan Heikki Asuntaa, jota ei myöskään oltu kelpuutettu palvelukseen, Wallenius lohdutteli: “Et ole ainoa, joka ei pääse tappelemaan.” Oma tilannettaan hän luonnehti: “Tässä istun erämaan kämpässäni kuin nalli kalliolla. - - Mutta lohdutukseni on, että nythän onkin kysymys vain helposta voitosta, eikä toivottomain sotain voitosta, joita aikaisemmin Suomen kansalle hankin. Siis: istu tyvenesti perseelläsi ja hymyile tyhmille.” Hän murehti: “Kun aattemme on kerran kokonaisuudessaan omaksuttu, ei meitä itseämme luonnollisesti enää tarvita.”²²

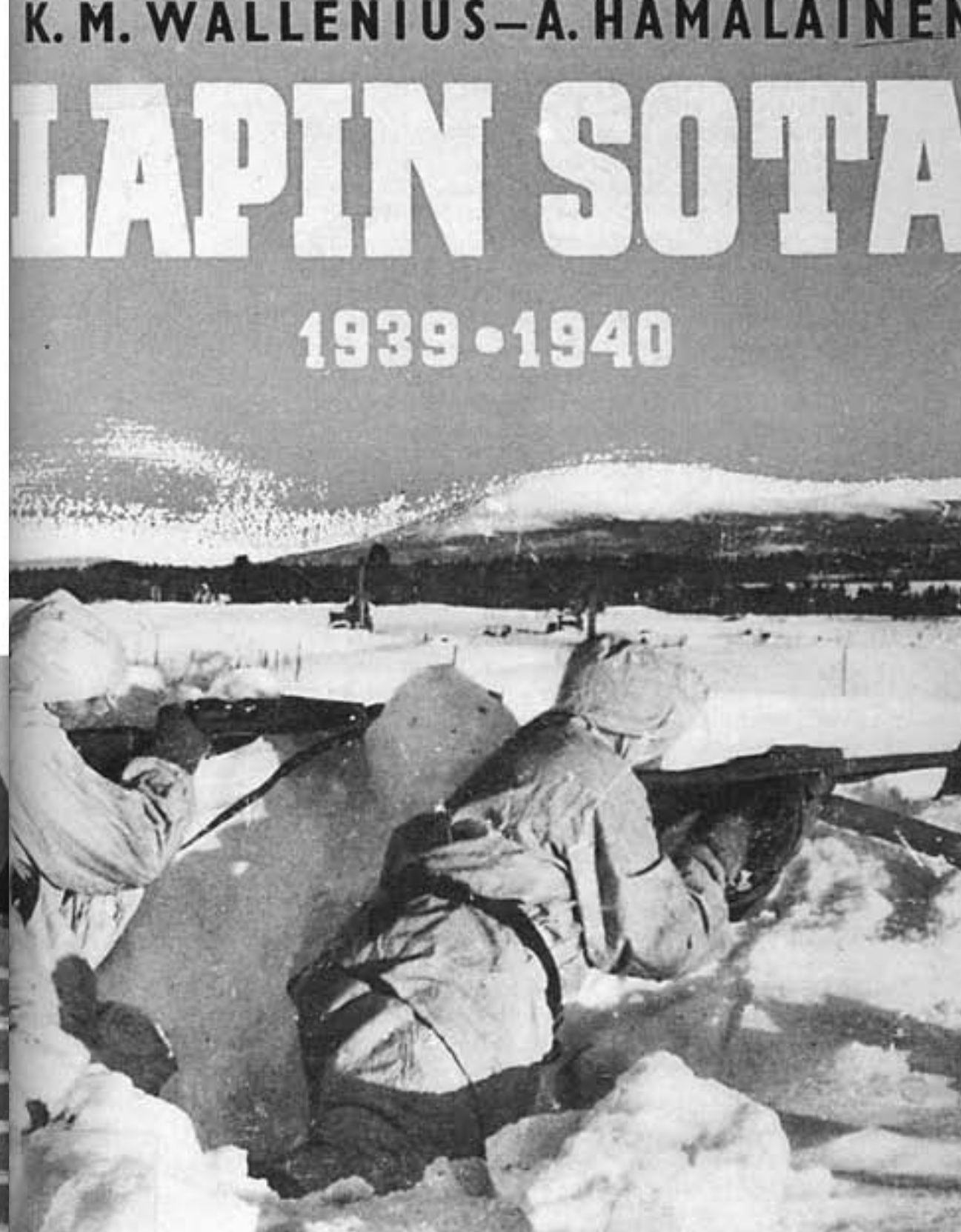
Yrittämästä hän ei toki lakannut. Marraskuun lopulla hän kirjoitti Muurmanskin ja Vienan suunnan saksalais-suomalaisten joukkojen komentajalle von Falkenhors-tille pyytäen lupaa päästä palvelukseen.²³ Kesäkuussa 1942 hän uudisti pyyntönsä tiedustelemalla kirjeitse Saksan 20. Vuoristoarmeijan komentajalta kenraali Dietliltä:

Talvisodan jälkeen Wallenius muutti Ylitorniolle Ristelän invalidikotiin, jonka johtajattarena Anni Wallenius toimi vuoden ajan. Juhannuksen kunniaksi perhe pukeutui hienoimpiinsa. Naisväen yllä kenraalin Japanista tuomaa kangasta: Annilla silkkiä, Maaretalla kimonokangasta.

Koko ajan valmiina lähtöön, jota ei koskaan tule. Hylätty kenraali vuonna 1941.

Jo muutamaa kuukautta talvisodan päättymisen jälkeen Wallenius kirjoitti haastatteluaineistoon ja omiin kokemuksiinsa perustuvan Lapin sota -teoksen, jonka valokuvat olivat Antti Hämäläisen.

“*Haben Sie eine Verwendung, für mich?* Onko Teillä minulle käyttöä?” Syytä kääntymiselleen saksalaisten puoleen hän selitti: “Sanon heti suoraan, että kenttä-marsalkka Mannerheim ei pidä minusta.” Hänen mukaansa Mannerheim oli pitänyt hänen oikeistolaispolitiikkaansa liian suoraviivaisena.²⁴

Kenraali Dietlin ystävällinen vastaus osoitti umpikujan olevan vastassa saksalaisellakin taholla: “Voimassaolevien määräysten mukaan Saksan armeijaan ei voida ottaa vapaaehtoisia liittolaismaista, jotka itse ovat osallisia sodassa. Niin mielelläni kuin minä tekisinkin Teille palveluksen, en tästä syystä valitettavasti ole asemassa, jossa voisin täyttää toivomuksenne käyttää palveluksianne armeijakuntani piirissä.”²⁵

Walleniuksen omien sanojen mukaan Rovaniemellä virkamatkalla ollut saksalainen tohtori Lillich tarjoutui vielä myöhemmin järjestämään Walleniukselle paikan Suomen armeijassa Hitlerin kautta. Wallenius kertoi kuitenkin kieltäytyneensä kunniaa, joskin on epävarmaa, olisiko hankkeella ollut sen kummempia onnistumisen mahdollisuuksia. Wallenius on kertonut myös korkea-arvoisten saksalaisten upseerien ottaneen sodan aikana yhteyttä häneen. Esimerkiksi kenraalieversti von Scharnhorst tarjosi hänelle “tiettyä tärkeää tehtävää, mutta se oli senlaatuinen, etten voinut siihen suostua”. Vielä ennen Lapin sotaa saksalainen yleisesikuntakenraali tarjosi autokolonnaa Walleniusten kodin siirtämiseksi Saksaan. Siitäkin Wallenius kieltäytyi.²⁶

3

Walleniuksen toinen kaunokirjallinen teos, elämäntilafilosofinen satukirja *Emäpuu kertoo*, ilmestyi syksyn 1942 markkinoille. Kirja kuvastaa hyvin pettyneen kenraali-kirjailijan tuolloista tilannetta. Sen päähahmona on veneiden hautausmaalla hylättyä makaava, puoliksi pohjamutaan vajonnut ikivanha emäpuu, joka tilittää tuhansien vuosien kuluessa kehittyneitä elämäntilafilosofiaa kirkkaalle nuorelle meritähdelle.

Teoksen keskeisimpiä tunnelmia on rauenneen pettymyksen selkiyttämä kirkas perusfilosofia, joka pukeutuu satumaailman tyytetyihin hahmoihin. Etelä-Amerikassa jokeen kaatunut ja aina Pummangin rantaan ajautunut puuvanhus miettii suhdettaan metsän rauhaan jääneisiin tovereihinsa:

Suurta voi kehittyä vain lankeemuksesta, suurta voi kehittyä vain ajopuusta. Arvopuu kasvaa suorana mahtavuuteensa, mutta valtiaanakin se näkee vain sen, mikä on sen juurella, korkeintaan loitompaa rahkanevan tai siintävän järvenselän. Minä, ajopuu, olen vain näin saanut kokea

elämän kääntöpuolen rikkauden, nähnyt maailman merkillisyyden ja kätkeyn kauneuden: Jumalan työt niiden täydessä loistossa. Ja ennen kaikkea ihmisen pienuuden, suurintekin mahtajain mittojen vähäisyyden. Vain sortumiseni avulla opin kertomaan muille siitä, mitä he eivät tiedä, näe tai ymmärrä, sellaista, mikä rikastuttaa henkisesti ja taiteellisesti. Ja vielä kuoltuani jatkan tarinaani toisten opiksi ja iloksi.²⁷

Teoksen alaotsikko kuvaa Walleniuksen kirjan henkeä: “Satuja aikuisille ja lapsille”. Lapsille tarkoitettuja ovat varsinaiset tarinat, jotka vilisevät eksoottista elämää niin Etelä-Amerikan sademetsistä kuin Jäämeren pohjaeliöstöstäkin. Petsamon kiinnostustensa ja kokemustensa perusteella Wallenius rakentelee saduista melkein luonnonkirjajamaisia esittelyjä meren kasvistosta ja eläimistä. Siellä keskustelevat keskenään simpukat ja kierrekotilot; lyhtykalat, pallakset ja tainarit yrittävät vallata meren lotakalalta; merihämähäkit, kravut ja merisiilit riitelevät punaisten merikrapujen, pohjamutien merirosvojen kanssa; hietamato ja pisanki elelevät joutilaina pohjahiekassa santakampelan naapurissa.

Suuri osa kokoelman saduista pohjautuu kokonaan kirjailijan omaan mielikuviin, mutta joitakin perinteisiäkin saamelais- ja kolttatarinoita hän on muokannut mukaan. Loppuun sijoitettu satu noitien kilpalaulannasta kertoo hiukan muunnellun perinnetarinan hävinneen noidan muuttumisesta kivipatsaaksi Pummangin niemeen. Akkajärvi syntyi kolttien mukaan niin, että liian ahneesti kalastanut jättiläismummo hörppi järven suihinsa ja jouduttuaan purskauttamaan sen ulos hukkuu kaloineen. Satu Suongilista, joka menettää noitavoimansa keitettyään kalaa ja lihaa samassa astiassa, on sama, jonka Samuli Paulaharju kirjoitti ylös kolttien perinteestä.

Pelkän sadunkerronnan lisäksi *Emäpuu kertoo* sisältää paljon symbolista ainesta, johon kirjailija on heijastanut omia kokemuksiaan ja jopa omia traumojaan. Sen lähtökohdat ovat aikuisen ihmisen. Wallenius hahmottelee kirjassaan ihmisen asemaa maailmankaikkeudessa ja ihmisen elämän merkitystä. Kaikkiaan sadut henkivät herkkää rauhantahtoa, mutta myös olemassaolon kamppailua walleniusmaisen maailmankuvan pohjalta.

Vanhan emäpuun kokemuksen mukaan elämää hallitsevat olemassaolon taistelun periaatteet, jotka selvästi näkyvät eläinmaailmassa, suurista viidakon pedoista merenpohjan pienimpiin eliöihin: “Minä tai sinä! oli ainoa elämänohje, yhden kuolema on toisen leipä! sen ainoa sovellutus. Elollisen elämän keskuudessa tämä on luonnollista, ihmisten joukossa salattua.” Vain ihminen on poikennut maailmankaikkeuden yleisestä kiertokulusta toimiessaan luontoon sopimattomien aivoitustensa, ennen kaikkea moraalin sääntöjen, mukaan. Hän on tuonut maailmaan muun muassa julmuuden. Emäpuu huomaa sen sademetsissä pienen pojan kiduttaessa eläimiä, “koska ne eivät

ole kristittyjä”. Sadun opetukseen kuuluu, että poika joutuu julman rangaistuksen kautta eläinten armoille.²⁸

Opettavaistakin sävyä saavan kertomuksen mukaan ihminen “eroaa eläimestä siinä, että hän pyrkii aina vain parempiin oloihin, kuvittelee toisilla olevan paremmin kuin itsellään ja on sen vuoksi kateellinen ja tyytymätön. Tästä johtuu kiusaus ja rikos. Siihen perustuu kulttuurin kehitys. Siinä piilee ihmisen kirous ja voima.”²⁹

Kirjailijan opetuksen mukaan ihmisen on muiden luontokappaleiden lailla tyydyttävä osaansa. Satiirisessa sadussa Kalojen kapina hän kertoo “vallankumouksellisista” kaloista, jotka rupeavat muuttamaan meren luonnonjärjestystä haluamalla päästä kerralla eroon meressä asuvista lotparvista. Edes valtava valas ei kuitenkaan pysty voittamaan miljoonien pikkukalojen muodostamia parvia. Lopputulos onkin selvä: “Noloina pohjan kalat luikkivat kukin tahoilleen. Vain Lyhtykala nauraa hohotti kivellään: Kaikkeuden kulku ei ole kalan muutettavissa.”³⁰

Toinen satiirinen satu, joka samalla tavalla viittaa selkeästi yhteiskunnallisiin ja poliittisiin suhteisiin, on satu pisangista ja hietamadosta. Niiden vahingoksi koituu rauhallinen ja helppo elämä: “Kun toimeentulo on helppoa, tieteet ja taiteet kukoistavat, yhteistoiminta ei ole välttämätöntä ja puolustuslaitos (!) tuntuu tarpeettomalta – kuten ihmiset sanoisivat – silloin on aikaa ja tilaisuutta ajatella toisten asioita.” Kaverukset alkavat panetella naapurustossa asuvaa santakampelaa levittäen huhua, että tämä on vaarallinen ja hautoo kapinaa. He kääntyvät “Arvoisan ja mahtavan herra Saappaan puoleen”, joka kuitenkin välinpitämättömänä polkaisee madon kuoliaaksi lähtiessään pisankinuotalle.³¹

Emäpuu kertoo -kirja välittää lukijalle hieman resignoituneen, mutta jo seestyneen elämäntutkimuksen, jota hallitsee maailmankaikkeuden näkökulma. Walleniuksen ajattelussa elämä oli alkanut vertautua pidempiin aikakausiin, laajempiin yhteyksiin. Kertoessaan tarinaa muinaisaikojen jättiläisestä tekijä toteaa: “- ikivanhoina aikoina kaikki mittasuhteet olivat suuret; pikkupiirteet, varsinaiset yksityiskohdat, pikkumaisuus yleensä, kehittyi vasta ihmisen aikoihin.”³²

Kirjan lopussa emäpuu kertoo vielä kirjailijan omia tunteita: “Katkeraksi pyrki olo, kun kaikki oli menetetty, eniten kaikesta mursivat mieltä elämän taipaleella hukatut mahdollisuudet. - - vasta täällä, rau-hassa mietittynä, irti elämän riuhteesta ja touhinasta, vasta täällä on moni asia minulle selvinnyt, käynyt myönteiseksi, iloiseksi, kauniiksi.” Elämän merkityksen selkiintyminen on oivalluksenomainen. Emäpuu osaa neuvoa Vanhaa Valaskalaa: “Älkää huokailko ja kitiskö. Mitä merkitsee aluksen matkan pää. Se on pieni asia asioiden kaikkeudessa.” Koko kirjan teema sisältyy opetukseen: “Pieni meritähti! Kertomalla sinulle valtavista asioista, pitkistä ajoista ja suurista mitoista autan sinua astumaan elämän vähäisten murheiden yli!”³³

4

Sotien välisen ajan Petsamon kohtalo nivoutui Walleniuksen elämään suorastaan ihmeellisellä ja traagisella tavalla.

Petsamo oli vaikuttanut Walleniuksen elämään vapaussodan itärajan suunnitelmista alkaen. Jo ennen Tarton rauhaa hän oli ollut innokkaimpia miehiä liittämässä Petsamoa Suomeen, hän oli käynyt sen rajan rauhanteon jälkeen, perustanut rajavartioston, asunut Petsamossa pitkään ja kolunnut sen erämaita ristiin rastiin. Petsamon menetys vuonna 1944 johti Walleniuksen suureen henkilökohtaiseenkin menetykseen, tällä kertaa kirjallisella alalla.

Huomattuaan joutuneensa kokonaan syrjäytetyksi kaikista sotatoimista Wallenius vetäytyi erämaansa suojiin ja hautautui työhön. Tehdäkseen jotain arvokasta maansa ja Lapin puolesta hän paneutui kirjoittamaan kauan suunnittelemaansa suurteosta Petsamosta ja sen historiasta. Walleniuksen papereiden joukossa on vuoden 1941 heinäkuussa tehty sisällyssuunnitelma, jonka merkintöjen mukaan Petsamo-kirjasta olisi jo tuolloin ollut kolme neljäsosaa valmiina.³⁴ Todellisuudessa Wallenius lienee kuitenkin tuolloin vasta aloittanut varsinaiset kirjoitustyöt, sillä kirjan valmistuttua hän totesi tehneensä sitä kolme ja puoli vuotta:

Tuntuvan kappaleen elämästäni lohkaisin tähän tarkoitukseen, koska rakastan Petsamoa, rakastan sen hullua merta, sen rauhallisia ja raskasmielisiä tunteita, sen kiehtovia järviä, keltaisia honkapylyäikköjä ja lohduttomia aapoja, koska rakastan sen vaiteliaita kalastajia, pelokkaita koltia ja umpimielisiä uudisraivaajia, koko sen alkukantaisten ihmisten arpajaiselämää, koska rakastan sen saumatonta koko naisuutta ja sen sovittamattomia vastakohtia.³⁵

Valmistuessaan keväällä 1944 Walleniuksen käsikirjoitus oli ensimmäinen, kirjallisestikin huomattava kokonaisuus Petsamon omaleimaisesta maailmasta, sen värikkästä historiasta, erikoislaatuista ihmisistä ja kansallisuuksista sekä koko “suomalaisen Petsamon” sotien välisestä kukoistuksesta. Se oli “tosioloinen kuvaus tuosta ‘impeestä maasta, Jumalan maasta, miesten maasta’, joka sittenkin oli muinaisten tarujen Petsamo ja sellaisena pysyy”.

Näkemykseltään ja kirjoittamistavaltaan Petsamo-teos oli hyvin omaleimainen historiateos, jonka unohtuminen oli huomattava kulttuurivahinko. Se on – myöhempiä termiä käyttäksämme – poikkitieteellinen ja poikkitaiteellinen, poikkikirjallinen teos, jossa tieteellisen tutkimuksen, omakohtaisten kokemusten ja jopa muistelmien sekä kaunokirjallisen ilmaisutavan limittyminen ja sulautuminen luovat värikkään ja elävän kokonaisuuden.

Materiaalin runsaudesta ja muutamista aiemmista kirjoituksista päätellen Wal-

lenius oli alkanut kerätä aineistoa Petsamon-kautenaan vuosina 1934-37. Hän olisi voinut kirjoittaa aiheesta tuhansia sivuja, mutta koska hänen mukaansa nykyajan levottomalla ihmisellä ei – rahan perässä juoksemisen takia! – ole aikaa lukea paksuja niteitä, “minun oli silvottava aiheeni, oksittava, puristettava, litistettävä”. Toisaalla hän ilmaisee saman asian: “ystävällisyydestä lukijaa kohtaan teen sen (kuvauksen) paremmin lihakauppiaan kuin kirurgin tavoin, summittain iskevästi ja epäteknillisesti, vailla molekyylinpirstojan, kellosepän tai kamreerin tyyliä ja tapaa.”³⁶

Tosiasiaa tiivistäminen oli osoitus Walleniuksen tyylijatusta: hän ei halunnut tehdä pitkästyttävää historiateosta, vaan tuoda Petsamon lukijan eteen kuvina, elämyksinä ja tarinoina. Tyypillistä onkin, että esimerkiksi kaukaista historiaa koskelevissa jaksoissa hän etenee esseistisesti mielikuvien ja asiakokonaisuuksien kautta, ei useinkaan täysin kronologisesti.

Monesti kuvauksiin liittyy yksittäisiä omakohtaisia kokemuksia, kuten esimerkiksi puhuttaessa Petsamon kalastuksesta. Joskus Walleniuksen omat muistelmat käyvät suorastaan historiallisesta yleiskatsauksesta, kuten Petsamon rajankäynnin yhteydessä. Ominaista Walleniukselle on eri tyylijaljen luova yhteen nivominen sen useinkaan häiritsemättä lukukokemuksta: rajankäyntihistoriikista kasvaa välillä tunnelmoiva eräkertomus, ja kansatieteellisen selostuksensa kolttien elämäntavasta hän pukee kaunokirjalliseksi kertomukseksi nuoren kolttapojan kasvamisesta kulttuuriinsa ja maailmaan.

Walleniuksen Petsamo-kirja jakaantui kolmeentoista lukuun. Niiden otsikot kertovat walleniusmaisen hyvin niiden sisällön: “Petsamon laulu. 10 000 vuotta Petsamon historiaa. Suur-Suomen aatteen luoja löytää Petsamon 1882 (A. E. Ervastian kirjoituksia). Siniristolippu kohotetaan ensi kerran Petsamoon. Maailman pisin suora raja käydään. Petsamon talouselämän tähdenlento. Petsamo – maailman pohjoisin matkailukeskus. Koltan koruton elämänmeno. Poimintoja kolttien satuaarteesta. Päivä Liinahamarin satamassa. Talvisota Euroopan räystäällä. Sotaa valkoisessa helvetissä 1941-44 (jonka sivuun kirjailija aiemmassa suunnitelmassa oli merkinnyt: ‘kirjoitettava ladottaessa’). Petsamon vapaudenpatsas.”

Käsikirjoituksen antoisimmat kokonaisuudet löytyvät sen loppupuolelta. Muistelmallisesti keskeisiä ovat luvut “Siniristolippu” ja “Maailman pisin suora raja” sekä “Päivä Liinahamarin satamassa”, joka havainnollisella tavalla esittelee Petsamon kansainvälisyyttä sekä sen houkuttelemien persoonallisuuksien kirjoa. Sotahistoriana erinomainen talvisodan kuvaus yhdisteli *Lapin sota* -teoksen tavoin yleisnäkökulmaa yksittäisten ihmisten kokemuksiin. Näkökulma vaihtui venäläisten valmisteluista petsamolaisten keskusteluihin sodan alla ja ruustinnan lankakerästä osasto Pennasen partiotoimintaan.

Eräs ansiokkaimmista kirjan luvuista oli “Koltan koruton elämänmeno”, joka

on melkeinpä kaunokirjallisesti etenevä kansatieteellinen kuvaus kolttien elämästä vuodenrytmin mukaan. Sen rinnalle Wallenius rakensi kolttien satuperinnettä koskevan katsauksen, joka tosin – kuten Wallenius itsekin totesi – perustui täysin tutkija T. I. Itkosen keräelmiin.

Keskeistä osaa kirjailija-erämies Walleniuksen historiateoksessa näyttävät meri ja maisema. Ne tuntuvat kaikessa Petsamon elämässä. Esihistorian kuvauksensakin hän aloittaa lausumalla, että elämää ilman merta ei voi ajatella. Meri oli alusta lähtien Petsamon ihmisen elämä ja tie – sen mitat olivat jumalan mittoja. “Vasta kulttuuri vaati mitakseen metrin ja tunnin, ylikulttuuri (!) jo millimetrin ja sekunnin.” Niin Persian kuninkaaseen Kyyrokseen kuin Herodotokseen, Tacitukseen ja Montezumaankin vedoten Wallenius todistelee, että hempeät seudut kasvattavat hempeitä kansoja, kun taas meri tekee ihmisistä yritteliäitä ja kelvollisia. Aistivoimaisessa matkailu-luvussaan hän unohtuu useiden sivujen ajaksi pohtimaan Jäämeren eli “sumujen kodin” värejä ja valoja, vertailemaan niitä mantereen ihmeelliseen lumeen, jonka senkin väri vaihtelee hauraasta punaisesta musteensiniseen ja kermankeltaiseen. Hän pohtii valon ominaisuuksia keväällä huikimmillaan ja kesän yöauringossa hauraimmillaan.

Meren vastakohtana ja täydentäjänä on maa, maisema, tunturi, luonto, jotka muokkaavat ihmistä samalla tavoin. Petsamo oli Uno Kailaan maakuntalaulun sanoin “kivettynyt ukkosen jyly”: Jumalan, suuren kuvanveistäjän kädenjälki tuntui kaikkialla sen kuumaisemassa. “Veistoksellinen, karu, mykkyudessaan masentava on sen luonto, tyyppejä ovat koruttomat, sitkaat, eristyneisyydessään omaperäiset asujat.” Maiseman vastakohtaisuuteen palautuvat Walleniuksen kuvauksessa monet Petsamon omimmat piirteet, talouselämän mahdollisuuksia myöten: “Kahta kieltä on luonto puhunut näiden neitseellisten maisemien asuttajille: meren ja metsän ääriellä se sanottavansa lausui. Tunturi vain oli mykkä. Kukin näistä kolmesta kätkee poveensa ne rikkaudet, joille Petsamon tulevaisuus rakentuu.” Tunturin rikkaudet viittaavat nikkeliin, johon Petsamon kehitys 1930-luvulla perustui.

Maiseman kaksijakoisuudelle perustui Walleniuksen mukaan kolmas Petsamon maailman perusominaisuus, joka teki siitä hänelle niin rakkaan: tyyppi, persoonallisuus. Ihmisten luonteita muokkasi alusta alkaen äärimmäisten rajojen jyrkkä vastakohtaisuus pimeään ja valon, kylmän ja lämpimän sekä hiljaisuuden ja myrskyn välillä. Pohjoisen ihmisistä kasvoi persoonallisuuksia, tyyppejä, jotka kehittyivät ja säilyivät – vanhan luonnonuskonnon lailla – vain “siellä, missä ei virkamies salkkuineen, matkailija golf-housuineen tai tiedemies taskukirjoineen ole häiritsemässä”.³⁷

Wallenius sai Petsamo-käsikirjoituksensa valmiiksi keväällä 1944. Otava hyväksyi sen heti kustannettavaksi. Kesän lopulla käsikirjoitus valmiine kuvateksteineen lähetettiin ladottavaksi. 700-sivuinen, runsaasti kuvitettu kirja oli tarkoitus saada

Sotavuosina Wallenius vetäytyi Marrasjärven kotiinsa kirjoittamaan. Kuva kirjailijasta tukkikämpänsä ovella otettu luultavasti vuonna 1944. - Otavan kuva-arkisto.

Vuonna 1941 Wallenius alkoi valmistella Petsamon historiaansa, mutta matkustuslupa Inariin kertonee kalarekkestä Willamon kämpälle Juutuanjoelle. - VA.

Walleniuksen sotavuosien tunnelmia kuvaa graafikko Matti Visannin toteuttama ex libris, jonka pääteksti kuuluu: "Toteutumattomien mahdollisuuksien mies". Toiveikkaampi on tunnuksen juoni: Kiusaus - taistelu-voitto. Wallenius näki itsensä pöllössä, joka tiimalasin avulla kukistaa mustepulloon kakkivan pirun; kynttilän tuli puolestaan tuhoaa pikarin kiusauksen.

Evakkoaikana Piteässä Örtagårdenin tilalla, vasemmalta kenraali, Anneli-tytär, Anni, Maaretta sekä Betty Bergström ja Alice Bergström.

Matkustuslupa. N:o 6341/41

Kenraalimajuri K.M. Wallenius _____, kotoin _____
Rovaniemen _____, kaupungista, kauppalasta _____
 _____, pitäjän _____, kylästä, on esteetö
 matkustamaan Inariin _____

ja takaisin Rovaniemelle. _____

K.M. Wallenius /
 Nimikirjoitus
 Ikä s. 29/7 93,
 Pituus 171 cm,
 Hiusten väri ruskeat,

Todistus on voimassa 1 päivään kesä kuuta 41

_____ kaupungin poliisilaitoksella
Rovaniemen kauppalan _____ piirin

syysmarkkinoille. Kustannusyhtiön pääjohtaja Heikki Reenpää vanhempi itse valitsi kirjaan 200 valokuvaa.³⁸ Teoksesta olisi tullut todellinen kirjallinen elämys, kulttuuriteko, monumentti koko Petsamololle.

Se ei kuitenkaan ilmestynyt. Kesän mittaan rauhanneuvottelut tuottivat tulosta ja jatkosota loppui 19. syyskuuta. Sen ehdot olivat valtakunnalle ja jokaiselle suomalaiselle raskaat: sotakorvaukset olivat valtavat, Hanko oli vaihdettava Porkkalan alueeseen ja Petsamo oli luovutettava.

Vielä raskaammaksi rauhanteko tuli Walleniukselle itselleen. Rauhansopimuksen mukaan luovutetuista alueista ei saanut Suomessa kirjoittaa, joten Walleniuksen Petsamo-käsikirjoitus hyllytettiin: “- - niin sanottu Korkeampi Taho kielsi sen julkaisemisen”. Teoksen ladotut versiot tuhottiin, ja käsikirjoitus palautettiin kirjoittajalle. Lohdutukseksi Otava maksoi kirjailijalle korvausta pienen summan, jolla perhe tuli toimeen viikon.³⁹

Kolmen ja puolen vuoden työ sekä siihen tarvittu elämäkokemus ja keruutyö – kaikki oli mennyt hukkaan.

On mahdotonta kuvitella kirjailijan pettymystä. “Vanha vihollinen” oli taas – vieläpä tietämättään – antanut nyrkiniskun entisen kenraalin kasvoille. Pienen kuvan järkytyksen kokonaisvaltaisuudesta saa vertaamalla kirjailijan mielialoja ennen ja jälkeen tapauksen. Suomen Kuvalehden toimittaja Eila Jokela vieraili jatkosodan lopulla Marrasjärvellä “viratonta kenraalia” haastattelemassa. Hän kuvasi suunnatonta rauhaa: “- - ei sähköjohtoja jotka ulvoisivat, ei puhelinlankoja jotka vonkuisivat. Ei edes radiomastoa. Vain tuulilataajan siivet hyrisevät lämpöä katolla”. Marrasjärven mökistä löytyi hyväntuulinen ja äärimmäisen työntoinen isäntä, jolla oli monta rautaa tulesta ja monenlaisia suunnitelmia päässään. Petsamo-teoksen lisäksi Wallenius kertoi viimeistelevänsä uutta satukokoelmaa ja valmistelewansa Lapin-aiheista suurromaania, jonka tapahtumat liikkuisivat vuosisadan taitteessa, ajassa jolloin “Lapin talouselämä murtautui esiin”. Kirjailija esitteli toimittajalle keskeneräisiä käsikirjoituksia ja puheli muista päässä pyörivistä aiheista: tiedossa oli pari romaania, novelleja, näytelmä, filmikäsikirjoitus, pakinoita.⁴⁰

Petsamo-kirjan hyllytyksen jälkeen Wallenius ei saanut kuuteen vuoteen kirjoitetuksi yhtään laajempaa työtä. Käsikirjoitukset jäivät hyllylle, romaanit ja novellit valmistumatta. Hänen kirjallinen luovuutensa palasi vasta 1950-luvun vaihteessa.

5

Täydelliseksi “vanhan vihollisen” Walleniukselle tuottaman tappion teki rauhansopimuksen ehto, jonka mukaan suomalaisten oli ajettava saksalaiset joukot maasta pois

parissa viikossa. Oli selvää, että parin sadan tuhannen miehen vahvuinen armeija kalustoineen ei voinut poistua alueelta niin nopeasti. Neuvostoliiton painostuksesta suomalaisten oli aloitettava sota Pohjois-Norjan kautta vetäytyviä entisiä aseveljiään vastaan. Seurauksena oli, että koko Lappi evakuoitiin sodan jaloista. Osa lappilaisista saatiin sijoitetuksi kotimaahan, Keski-Pohjanmaalle, mutta länsirajan asutus Rovaniemeä myöten vietiin Ruotsiin.

Walleniustenkin oli jätettävä Marrasjärven tiluksensa ja lähdettävä maasta. Mukaan sai ottaa tavaraa vain sen verran, mitä käsissä kulki, lehmät sentään sai viedä mukaan. Lähtövalmisteluille oli aikaa muutama tunti, jos sitäkään, sillä sotapoliisi oli hätyyttelemässä heitä pois vihollisen jaloista. Walleniukselle oli vuonna 1943 erotettu Marrasjärveltä valtion asutustila, ja vaikka pienviljelystilan ehtoihin kuuluva rakennus- ja raivausvelvoite oli lisännyt työtä, elämä oli alkanut muuttua kotoisaksi. Vanha ystävä ja hyväntekijä Ragnar Nordström oli lahjoittanut perheelle kaksi ayrshire-lehmää ja kaksi lammasta.⁴¹

Epävarmuutta takaisinpaluun suhteen kuvasti 14-vuotiaan Maaretta-tyttären päiväkirjamerkintä: “Olemme nyt lähteneet Marrasjärveltä ehkä viimeisen kerran. Kyllä se on aika raskasta jättää kämppä, vaikka usein olinkin siihen niin kyllästynyt. On se silti käynyt aika rakkaaksi.” Ruotsiin Walleniukset menivät Ylitornion kautta, jossa he poikkesivat Nordströmin “pakoasunnolla” – Nordströmin, jolle huono-onninen Petsamo-kirja oli omistettu. Wallenius itse meni Ruotsiin jo edeltä kuultuaan rauhanehdot, joissa oli pykälä sotarikollisten luovuttamisesta: “ja Isä ehkä on sotarikollinen”, kirjoitti Maaretta.⁴²

Yleinen käsitys evakkoon lähdettäessä oli se, että venäläiset miehittäisivät maan. Voi vain kuvitella Walleniuksen ajatuksia hänen ylittäessään Tornionjokea: oliko kaikki ollut turhaa, jääkärien työstä alkaen? Erityisesti saksalaiset korostivat näkemystä venäläismiehityksestä. Vielä myöhemmissä kirjoissaan saksalaiset puhuivat Suomen antautumisesta, eivät suinkaan välirauhasta.⁴³ Taustalla oli se, että Suomen jo tehtyä rauhan saksalaiset joukot erityisesti Petsamon suunnalla joutuivat vahvan venäläishyökkäyksen ja saarroitusuhan kohteiksi.

Ennen evakkoon lähtöä Walleniusta tuli tapaamaan saksalainen upseeri, joka vei hänet neuvotteluun saksalaisten yliesikunnan kenraalien kanssa: “He pyysivät minua nostattamaan ja johtamaan kapinaa maassa.” Ehdotus kuvasti hyvin saksalaisen johdon näkemystä Suomen tilanteesta: heidän mielestään Suomen johtajat olivat myyneet maansa venäläisille. Walleniuksen vastaus kuvasti hänen realismiaan ja isänmaahenkeään: hän ymmärsi Suomen hävinneen sodan eikä minkäänlaiseen kapinaan Suomen oman edun takia ollut varaa. “Tietysti kieltäydyin, ja selitin sekä todistin sellaisen aktion mahdottomuuden. Sitten kenraalit tarjoutuivat kuljettamaan perheeni ja koko irtaimistoni autoilla Jäämeren tietä Saksaan. Kiitin ja kumarsin.”⁴⁴

On kuitenkin selvää, että “maan myymisen” suhteen Walleniuksen ajattelu myötäili saksalaisten linjoja: viimeistään vuoden 1944 rauhanteon myötä Walleniuksen vähäinenkin usko Suomen poliitikkoihin meni. Katkeruus heidän kyvyttömyyttään kohtaan valtasi kenraali-kirjailijan mielen Ruotsin puolella, niin hyvin kuin asiat siellä olivatkin. Tunnelmassa ei muutenkaan ollut hurraamista. “Eipä totisesti kuulunut laulun pätkää eikä paljon puhuttakaan. Kaikki oli takana, edessä ei mitään.”⁴⁵

Wallenius oli Ruotsissakin tunnettu mies ja perheen vastaanotto oli sen mukainen. Heidän ei tarvinnut mennä täisaunaan eikä lääkirintarkastukseen, ja Haaparannassa perhettä kuljeteltiin sotilasautoissa upseerikasinolle syömään ja juomaan oikeata kahvia. Ruotsalaisen luutnantin saattamana perhe matkusti sijoituspaikkaansa Piteån eli Piitimen kaupunkiin, jossa vastaanottajina olivat maaviskaali ja lehtimiehet: “magnesium-valot välähtelivät”, ihmetteli Maareta.⁴⁶

Hyvästä vastaanotosta huolimatta yhdeksän kuukauden evakkoajasta Piitimesä tuli piinallinen talvi. Huoli kotimaasta painoi mieltä, ja kaikin puolin pettynyt Wallenius oli rahaton ja toimeton. Entisenä esikuntapääl-likönä hän tarjoutui organisoimaan ruotsalaisille viranomaisille suomalaisten sijoituspaikkoja ja omaisuutta koskevan kortiston, koska valtavan tulija- ja karjamäärän vastaanottaminen tuotti Ruotsin viranomaisille ongelmia, mutta ruotsalaiset kieltäytyivät kaikesta avusta. Maineestaan huolimatta Wallenius sai perheineen asuttavakseen vain pienen huoneen, jossa oli yksi lavuaari. Kaiken lisäksi Walleniuksen kolme tytärtä sairas-tuivat kulkutauteihin yksi toisensa jälkeen. Sairauksia riitti: esimerkiksi Maareta poti kolme viikkoa kurkkumätää, saman verran lavantautia yli 40 asteen kuumeeissa, vatsatautia, vilustumista, difteribasiljeja, ihottumaa, sikotautia ja nielurisvoja.⁴⁷ Leenan sairastelua ei puolestaan yhtään parantanut se, että *Expressen*-lehti kirjoitti kenraalin tyttären kävelevän Piitimen katuja levittämässä lavantautia.⁴⁸

Kesän tultua koitti vihdoin kotiinpaluun aika. Tulijoiden eteen levisi synkkä maisema: vetäytyvät saksalaiset olivat polttaneet Rovaniemen ja suuret kyläkeskukset maan tasalle, kodittomat paluumuuttajat asustelivat kellareissa ja korsuissa ja ruuasta oli kova pula. Lapset kokivat hävityksen totaalisuuden äitinsä kautta: Anni, joka kaikkein ahdistavimpinakin aikoina oli pysynyt voimakkaana ja taistellut kuin naarasleijona perheensä puolesta, masentui Rovaniemellä niin täysin, ettei vielä kotonakaan osallistunut minkäänlaisiin siivoustoimiin.

Marrasjärvellä tilanne oli jo myönteisempi: vain kylän pienin talo oli poltettu ja silta räjäytetty. Jouttipalon kämpppäkin oli onnellisesti pystyssä. Siellä oli asustellut joitakin pakolaisia, joiden Wallenius muutamista kirjoituksista päätteli olleen pakko-otettuja, saksalaisten joukoista paenneita serbejä. Jäljelle jääneet tavarat tuntuivat olevan uusjaossa: eräänä päivänä Walleniusta vastaan hiihteli naapurin pikkupoika kenraalin housut jalassa.

Sotkuisten asukkaiden jäljet oli kuitenkin helpompi siivota kuin rakentaa kokonaan uusi talo, ja elämä pääsi uuteen alkuun. Ruuasta oli kova puute Walleniuksilla, mutta kalaa sentään nousi järvestä. Joskus hyväntahtoiset tuttavat toivat perunoita keiton höystöksi. Muutamana päivänä isäntä punnitsi perheen syöneen kahdeksan kiloa roskakalaa muun ruuan puutteessa. Syyskesän myötä saatiin jo omia perunoita, muikkua järvestä ja metsästäminen pääsi vauhtiin. Evakkotalvesta jäi mieleen jotain hyvääkin: kun mökillä aikaisemmin oli ollut täitä, kirppuja ja lutikoita, ne hävisivät kokonaan vuosien 1944-45 pakkastalvena.⁴⁹

Uuden rauhansopimuksen myötä Wallenius joutui taas uuden silmälläpidon alaiseksi. Punainen Valpo keräsi materiaalia vanhasta kenraalista ja hänen “vaarallisuudestaan”.⁵⁰ Arkistoihin koottiin varsin sattumanvaraisia tietoja hänen oikeistolaisesta toiminnastaan 1930-luvulla ja siteerattiin vasemmistolaisien ihmisten hänestä antamia lausuntoja, joissa Wallenius oli 30-luvulla “nähty” taistelemassa jopa Francon joukoissa Espanjassa!⁵¹ Hänen liikkumistaan alettiin taas seurata, joskin passiivisesti. Merkintöjä on erityisesti vuosilta 1946-47, jolloin kenraali kävi Ruotsissa useaan otteeseen.

Valpo rekisteröi Walleniuksen tekemisiä jopa naurettavan juoruakkamaisesti: “Huittisten Lauttakylästä olevan perhetuttavan mukaan Vallenius oli palannut Ruotsista Suomeen n. kuukausi sitten, pitäisi asua maatilallaan Lapissa.” “14.10. klo 15.30 Ruotsista saapunut Vallenius vaimoineen nousut Rovaniemellä Marrasjärven linja-autoon, poistuen autosta Tapionkylässä ja aikoen jatkaa Marrasjärvelle seuraavana päivänä.” Merkintä marraskuun lopulta 1947 kertoi, että kenraali oli oleskellut Marrasjärvellä “omituississa oloissa herättäen ihmisissä ihmettelyä ja epäilyä”.⁵²

Myös vallankahvaan päässeitä vasemmistolehtiä entinen perivihollinen puhutti vanhoilla päivillään. *Työkansan Sanomissa* vuonna 1947 pakinoitsija Kyllikki retuutti Walleniusta kirjoittamalla tarinan kenraalin junamatkasta, jolla tämä – “kurkisteltuaan liiaksi pullon pohjaan” – alkoi haastaa riitaa sokean haitarinsoitajan (!) kanssa. “Parempi varoa kuin katua, sanotaan, ja siihenhän kenraali oli tottunut jo sodassa, jonne lähetti sotamiehiä ja pysytteli itse visusti turvallisen välimatkan päässä räjähtelevistä kuulista...” Pakinansa lopussa pakinoitsija antoi “revanshin haluisen” kenraalin karata sokean soittoniekka paran kurkkuun, mistä hyvästä “kenraali pääsi pahnoille”.⁵³

Entistä kapinakenraalia epäiltiin yhteiskunnalle vaarallisesta toiminnasta vielä pitkään sotien jälkeen, vaikka hän selvästi oli jättäytynyt sellaisen ulkopuolelle. Luonaan käyvien vieraiden maineelle hän ei kuitenkaan voinut mitään. Niinpä häntä epäiltiin osalliseksi esimerkiksi asekatkentaajuttuun. Vuonna 1948 Valpo esitti varmana tietona Walleniuksen auttavan Ruotsissa “Suomesta paenneita SS-miehiä ja muitakin suomalaisia oikeistomielisiä”.⁵⁴

Kenraalia ei kuitenkaan pystytty osoittamaan vaarallisen aktiiviseksi yhteiskunnan viholliseksi. Valpon merkinnät päättyvät vuoteen 1948, jolloin punainen Valpo lakkasi olemasta, eikä sen jälkeinen Suojelupoliisi katsonut aiheelliseksi kiinnittää vanhaan kenraaliin huomiota. Mitään tarkkailemista Walleniuksessa ei enää ollutkaan, sillä hän mieluummin vetäytyi kuin osallistui: “Nyt on ihmisen helpompi olla erakossa kuin ihmisissä.”

Vuonna 1948 kuoli Martin isä Ossian, joka oli ollut poikansa ja tämän perheen turva monessa elämän vaiheessa. Wallenius oleskeli isänsä luona tämän viimeiset hetket. Hieman ennen kuolemaansa isä heräsi pitkästä tajuttomuudesta ja sanoi Martille: “Oletko ampunut hirviä viime aikoina?” Walleniuksen 80-vuotias äiti hivuttautui huonojalkaisena miehensä luo ja kosketti sormenpäällä tämän poskea. Palattuaan sohvalle hän sanoi: “En ole koko elämäni aikana osannut itkeä.”⁵⁶ Äiti kuoli pian miehensä jälkeen.

Marrasjärven poikkiäijä ja vanhat kalajumalat (1951)

Uudistilallinen K.M. Wallenius.

I Vuosien kuluessa Wallenius oli saanut mainetta paitsi kirjailijana ja sotilaana, myös persoonallisuutensa ja elämäntapojensa vuoksi. Hänet tunnettiin Marrasjärven “poikkiäijänä”, mikä nimitys ei viitannut hänen luonteeseensa, vaan asuinpaikkaansa: kylästä lähtiessä sinne piti mennä järven poikki. Neljän kilometrin pituinen matka pitkän järven yli tuli tutuksi erityisesti Annille, joka kesäisin sousti ja talvisin hiihti matkan säästä huolimatta. Ongelmia kenraalittarelle tuotti kaihin huonontama näkö, jonka takia matka suoraan järven yli ei ollut mahdollinen vaan turvallisinta oli kulkea pitkin rantoja. Kesämyrskyjen aallokkojen ja talven pyryjen vaikeuttama matka ei jäänyt sopeutuvaiselta rouvalta koskaan tekemättä.¹

Wallenius korosti olevansa pienviljelijä, sillä tilalla oli lehmien lisäksi kaiken aikaa laajenevat viljelykset. Heinää karjalle saatiin aluksi Jouttijärven luonnontuotulta seitsemän kilometrin päässä kotoa, jossa koko perhe oleskeli heinänteoko aikana viikkokausia peräkkäin. Ensimmäiset raivaukset maan viljelemiseksi kotitilallaan Wallenius teki vuonna 1946; peltojen laajetessa 1950-luvulle mennessä Jouttijärven niityt saivat jäädä. Metsien hakkuut tuottivat kenraalille sekä rahaa että polttopuita. Walleniuksen renkinä kaikissa töissä toiminut Leo Pokka kertoo kenraalin olleen työn teettäjänä tarkka, mutta reilu. Työ- ja ruoka-ajoista pidettiin kiinni armeijan täsmällisyydellä, ja yhtä tarkasti kuin työn piti alkaa, sen piti myös loppua – ylitöitä aikoivat karkotettiin työajan päätyttyä työmaaltaan varmasti.²

Tosiasia kuitenkin oli, että talon elanto vielä pitkään tilan perustamisenkin jälkeen oli kalassa ja lihassa. Isäntä oli uuttera kalastaja ja metsästäjä, joka yhdessä Pokan kanssa kantoi metsästä syksyllä koppeloa, teertä ja metsoa omiin ja vieraidenkin tarpeisiin. Hirvenpyyntiin miehet pääsivät ensimmäistä kertaa vuonna 1954 hirvikannan vahvistuttua myös Marrasjärven seutuvilla. Marrasjärvi taas antoi hyvin kalaa siiasta muikkuun.

Walleniusten tilan ympäristö alkoi vähitellen vastata “poikkiäijän” ja hänen värikkään vaimonsa persoonallisuutta. Tontti oli laajuudeltaan alkujaan vain kaksi

hehtaaria, mutta se laajeni 125-hehtaarisiksi sijoittuen nyt kahden runsaskalaisen järven väliin. Valtavan kokoisen tukkikämpän rinnalle Wallenius rakensi 1950-luvun puolenvälin jälkeen “Seitakumpunsa”, erillisen kirjailijakämpän, jonka pihapiirin sisustus loi ympäristöön omaan erikoisuutensa. Ulkovarastoiksi Wallenius rakensi saamelaismalliset rakennukset, kodan ja pylvään päässä seisovan niliaitan.

Käymälän virkaa oli aivan alussa toimittanut pelkkä riuku, mutta kun kerran “lappalaiseukko tippaakaan kainostelematta” istui tarpeillaan olevan kenraalin viereen, loppui tämän rahvaanomaisuus niiltä osin ja hän rakensi katetun käymälän. Seitakummussa sekin oli walleniusmaista mallia: propsipinoon piilotettu salakäymälä, jonka ovi avautui tietystä propsista nykäistessä. Seitakummun nimen mukaisesti isäntä pystytti mökin ympäristöön muutamia “kalajumalia”, keropäitä. Kirjailijakämpän tiloissa sisustusta loivat sulassa sovussa arktisilta alueilta tuodut tuliaisetsut kuin Kaukoidänkin esineet.³ Wallenius kuvaili kotinsa ilmapiiriä myöhemmin *Vanhoissa kalajumalissa*:

Minä istuin silloin kämppäni valtavassa pirtissä ja katselin ympärilläni. Katselin kirjoituspöytäni Pietarissa kaiverreltuja leijonanpäitä, katselin puolalaisen talonpoikaisnaisen kutomaa pöydän peitettä. Tuijotin kirjoituskoneen ylitse Kalastajasaarennolta ammuttua pohjoisinta huuhkajaa, renessanssiajan norsunluista kiinalaisveistosta, Lauri Leppäsen tekemää kipsivalantaa kädestäni, puheenjohtajan nuijaksi kerran lahjoittamaani reisiluuta, Amenophis IV:n päätä – kaikki sievästi rivissä pöydälläni.

Minua katselivat seiniltä tuhansien kirjojen rivit, kymmenien taulujen maisemat ja ihmiset, lukuisat taljat, japanilaisten, egyptiläisten, jaavalaisten, mustajalkaintiaanien, romaanialaisten ja turkkilaisten valmistamat tekstiilit, seinäverhoiksi kudotut seitsemäntoista vuoden avioliiton alusvaatteet, kolmestakymmenestäkahdesta verkosta kudottu matto, tuulimylyjä vastaan donkihottomaisesti taisteleva Kaarle XII, Waterloosta pakeneva Napoleon ja liettualaisen talonpojan puukolla veistämä, esineistä rakkaimpana pitämäni ikivanha Ristiinnaulittu sekä kuolinnamioiden rivi.

Jokainen esine on minulle laillaan rakas, sillä näkeminen herättää aina harkintaan liittyvän muistojen elokuvan.⁴

Pienviljelijä Walleniuksen talosta muotoutui 1940- ja 1950-luvun kuluessa se kulttuurikoti, jollaisena se myöhemminä vuosikymmeninä lukuisille vierailijoille esiintyi. Vieraita – oopperalaulajista maaherroihin – Walleniuksilla kulki jatkuvasti erityisesti kesäaikaan, jopa niin, että vieraanvaraisella isäntäpariskunnalla oli välillä loppua

tarjottava kesken. Leo Pokka kuljetti vieraita kylältä moottoriveneellä siihen asti, että vuonna 1960 rakennettiin kapean järven toiselle rannalle ulottuva maantie. Tietä Walleniuksen tilalle ei rakennettu koskaan.

Kesä oli muutenkin vilkasta aikaa Jouttipalossa, sillä Walleniusten tyttäret tulivat säännöllisesti keväisin vanhempiensa luo kesäksi. Vuonna 1948 – samoihin aikoihin kun hänen omat vanhempansa kuolivat – kenraali-kirjailijasta tuli isoisa, kun vanhin tytär Leena sai ensimmäisen lapsensa. Lapsirakkaan Walleniuksen mieliksi lapsenlapsia syntyi kaikkiaan viisi, joista viimeiselle hän omisti *Makreeta*-kirjansa.⁵

Lukuisista vierailijoista huolimatta Wallenius kaipasi paljon myös taiteilijakollegojen seuraa. Houkutellessaan kirjailijatoveriaan Oiva Paloheimoa käymään hän kuvaili: “Tilaa on, ja rauhaa. On mustavetisiä järviä, kivikkovaaroja ja alakuloisia jänkiä. On korpikuusikoita ja kuolleita metsiä. On ihmistyyppejä, joita yhä tutkin, ja uutta löydän. Maailman ilkeämielinen häly ei tänne yllä. Ei ole puhelinta, ei radiota, ei sanomalehteä – ja jalkaposti vain kerran viikossa, jos sekään tulee. Ei ole maantietä eikä edes polkua; vain järvenselkä soudettavana alkeelliseen kylään, kauppaan ja maantielle.” Kuvauksensa keskelle Wallenius merkitsi kirjoittamisen keskeytyneen, “kun pistäysin ampumassa portailta teeren”.⁶

Oiva Paloheimo kenraalin vieraaksi kerran saapuikin ja ihastui Niittykämpän viereiseen järveen: se oli hänen mukaansa niin kalaisa, että matokin oli pantava koukkuun puunrungon takana, etteivät kala olisi käyneet kiinni. Sen sijaan muut taiteilijakollegat tuottivat Walleniukselle pettymyksen. Hän tilitti:

Erakoiduin tänne, paitsi ihmisaon tarpeesta, myös nimenomaan siksi, että kuvittelin saavani kämpälle tuolloin tällöin taiteilijan pari. Silloin olisi kertavuotinen Helsingin matka ja puolikymmentä Rovaniemen reissua riittänyt täyttämään ne aukot, jotka suurkaupunki jätti. Alku luisti. Ensimmäinen renkini oli Iivana Julma, henkipatto kansatieteilijä. Ja toisena Tiikeri (Kalle), boheemi ja säveltäjä, joka kirjoitti pihakannon päässä partituuria lehmäin katsellessa olkapään yli. Mutta Lukkarinen katosi sotateille ja Tiikeri hukkuu Veitikan sillan viereen Rovaniemellä. Sitten on Väinö Aaltosen pitänyt tulla parina kesänä, mutta hänellä on aina niin isokokoisia tilauksia. Ja Aku Korhosen, joka tuhlaa arvokkaan ruumiillisen pääomansa alituiseen filmaukseen. Ja tietysti Forssin, joka nukkui lukuoliinsa. Ja Heikki Asunnalle syntyy aina juuri lähtöhetkellä uusia lapsia (keisarileikkauksella), tai entiset sairastuvat tai ‘Rintamamiestä’ on toimitettava. Ja Väinö Tiger ei tahdo päästä Oulua pitemmälle, jossa on niin paljon tuttuja. Niin että kaikki on rajoittunut suomalaisten kvasikirjailijoiden lyhyisiin käynteihin (lukuunottamatta Toivo Lyytä, joka on minulle henkisesti jollakin tavoin vieras), sekä sotavuosina eräisiin naapurimaan kirjailijoihin.⁷

Kirjailija työmaallaan 1950-luvun alussa. Sisustus tuo esiin Walleniuksen innokkaan keräilyharrastuksen. Seinällä Moskun lahjoittama poronkallomatto, jota varten oli hankittu ainakin 175 poron kallonahat. Sen vieressä nuorta Napoleonin esittävä taulu. Pöydällä täytetty huuhkaja ja Annin morsiuskuvan vieressä pienoisveistos "Notre Damen pirut" ja norsunluinen samuraimiekkä. Itse pöytä oli osa vanhaa venäläistä tai puolalaista kalustoa. - Otavan kuva-arkisto.

Uudisviljelijä Wallenius teki heinensä aluksi kaukaisella metsäniityllä, 1950-luvulta lähtien Jouttijärven tilallaan. Apuna kaikissa töissä oli Leo Pokka.

Kukka-Mikko, Vanhojen kalajumalien innoittaja Walleniuksen piisin ääressä 1960-luvulla.

Kopukalla (lautalla) kalaan.

Vanhat kalajumalat kirjan kansi oli jo Erkki Tantun käsialaa.

Yksinäisyys ja pienviljelijän rauhallinen elämä ei kaikkina aikoina jaksanut tyydyttää Walleniuksen kokemuksen nälkää. Siitä kertoivat ajoittaiset kaupunkireissut, joita Kyllikin pakina *Työkansan Sanomissa* heijasti; pakinoitsijan toteamus pullonpohjaan kurkistelemisesta sopi kuvaan, maininta sokean haitarinsoitajan mukiloimisesta ei. Wallenius oli juovuksissakin säyseä ja hän piti itsensä niin hyvässä kunnossa, että olisi voinut halutessaan tapella kenen kanssa vain. Eräs Walleniusta tavannut tuttava kertoi hänen joutuneen rovaniemeläisessä kahvilassa sanaharkkaan isokokoisen jätkän kanssa. Silminnäkijän mukaan Wallenius tarttui miestä niskasta ja housunpersauksista kiinni ja nosti hänet siististi avoimesta ikkunasta kadulle.⁸

Vielä paremmin yli viisikymppisen kenraalin toiminnantarvetta – ja kuntoa myös – kuvasi vuoden 1947 syksylle ajoittuva pitkä erämaaretki, joka toi tukahtuneen kirjallisen luovuuden uudelleen esille. Mar-rasjärven aikanaan Wallenius oli tutustunut Patokoskella asuvaan Kukka-Mikkoon, Mikko Kukkaniemeen, vienankarjalaiseen erämieheen, joka ruskan tultua saapui pyytämään “kentraalia” kaverikseen eräretkelle Kemijärven kairaana. Alun alkaen kaksiviikkoiseksi aiotulle reissulle piti lähteä mukaan muitakin, mutta kun ‘liittopaikalle’ ei ketään ilmaantunut, Wallenius ja Mikko lähtivät kaksistaan sauvomaan koskia ja kalastamaan Ylinaarman erämaihin. Kaksiviikkoiseksi suunniteltu reissu venähti kuukauden mittaiseksi, ja se poiki neljässä vuodessa Walleniuksen toisen eräkertomuskokoelman *Vanhat kalajumalat* (1951). Walleniuksen kirjoittamisen tapaa kuvasi se, että kuunneltuaan ja kerättyään mieleensä tarinoita ja kertomuksenaiheita usean vuoden ajan hän kirjoitti taas teoksensa nopeasti, talvisydämen aikana, Leo Pokan mukaan jopa kolmessa viikossa.⁹

Pelkästään Naarman matkojen kuvauksiin Walleniuksen kirja ei rajoittunut, vaan hän kirjoitti kokemuksiaan myös ”omista” Marrasjärven erämaistaan sekä palasi muistoissaan jälleen vuosikymmenten takaisiin tapahtumiin ja henkilöihin Luton erämaissa: kalaretkiin Moskun kanssa, Risto Ahkilän villipeuran pyyntiin rajankäyntimatalla sekä helmenpyyntiin Raja-Joosepin, Huhti-Heikin ja omien sotilaiden seurassa. Tärkeää Naarman matkassa oli kuitenkin se, että hän löysi Kukka-Mikossa ja hänen erämaiden seurapiirissään uudelleen tyyppin, persoonallisuuden ja ennen kaikkea tarinan. Jälleen kerran Wallenius havaitsi erämaan ihmisissä saman selkeyttävän piirteen, jota hän aiemmin oli kuvannut hahmotellessaan Eero Lampion kirjailijakuvaa. Se sopi myös häneen itseensä:

Useimmiten erämiehet ovat häikäiseviä kertojia: häikäiseviä havaitsemiskyvyn terävyydessä, erittelyn sattuvuudessa, käännteiden yllättävässä värikkyydessä, huumorin iskevyydessä ja sanonnan jyhkeässä yksinkertaisuudessa. Näin ne, jotka ovat runsaita kappaleita elämästään eläneet eristyneinä luonnon ja luonnonvoimien parissa erämaiden ja merenaavojen taistelijoina, metsästäjinä ja kalastajina, siellä missä koneet ja laumavaistot eivät ole elämän muodon määrääjinä. Moni syrjäinen on tämän tajunnut, mutta harva sitä käsittänyt.

Syyksi ilmiöön Wallenius katsoi sen, että “itsensäilytysvaisto ja pyyntitulos pakottavat rintamaiden rajojen takana eläjän jatkuvasti erittelemään näkemänsä, järjestelmällisesti ja johdonmukaisesti hakemaan siitä syyn ja seurauksen lain ilmennystä”.¹⁰

Sama erittelyn sattuvuus ja johdonmukaisuus luonnehtii myös *Vanhoja kalajumalia*. Pyyntitapojen, nuotiotunnelmien, metsästyksen ja kalastuksen yksityiskohdrien kuvaamisessa Wallenius osoittautui jälleen erinomaiseksi tyyliniekaksi, joka kuvaa niin ihmisiä kuin eläimiäkin – sorsaemosta ahmanpentuihin ja Naarman kokosta (kotkasta) koiran sielunelämään – todellisen luonnontuntijan ja kuuntelijan elävyydellä. Arkipäivän havaintoihin ja yleistietouteen sekoittuu luovan kirjailijan mielikuvitus:

Korpinlentämän päässä Pyhäjärven kalaseitojen mailta on Pyhän Hyppylän synkeä rakka. Hyppylä itse on kuin nurin käännetty pata, jonka pohjoislaidan jättiläisen kämmen on iskenyt sisään, niin että se on jäänyt suoraksi ja rosoreunaiseksi. Iskenyt paiskomalla sitä mökin kokoisilla paasilla, jotka ovat kasautuneet hurjaksi, pelottavaksi, järkyttäväksi keskenään tapelleiden ja paikalleen jähmettyneiden kallioiden rykelmäksi. Se on kuin jätynyt kirous.

– Älä tyrki, tiuskasi musta ahmanpoika. – Anna nukkua, yrisi ruskea ahmanpoika. – Päästäkää lähemmäs, minun on kylmä, sähisi mustanruskea ahmantyttö.

Pyhän Hyppylän rakka on kuin luhistunut mökkikylä. Nurkat kallellaan. Sammaleiset katot, milloin taittuneet, milloin pullistelleet. Nurkat kallistelleet mikä minnekin. Seinissä aukkoja. Ovet lenksallaan. Ja kaikki kuin olisi Jumala asukkeihin suuttuneena sitä sauvallaan sekoittanut. Mitä tahansa siitä saattoi kuvitella: tyhjä silmänaukko, ammottamaan unohtunut suu, yksinäinen musta hammas, harmaa takku, vihreä kulmakarva. Tai lasittunut katse, hyytynyt ääni, jäykistynyt liike. Kaikki oli hoippumista, onnahtelua, lankeamista.¹¹

Myönteisissä, mutta jossakin määrin pidättyvissä arvosteluissa *Vanhoja kalajumalia* kehuttiin juuri tyyllisten ansioidensa nojalla: Walleniusta pidettiin taitavana stilistinä, jolta riitti “miehekkäitä eräkokemuksia” ehtymättömästi.¹² Sen sijaan rakenteellisesti teos herätti arvostelijoissa hämmennystä.¹³ Kuten Walleniuksen teosten kohdalla yleensä, *Vanhojen kalajumalien* lajinmääritys on hankalaa – sikäli kuin se on ollenkaan tarpeellista. Novelli- tai kertomuskokoelmaksi sitä on vaikea nimittää, sillä itsenäisiksi, rakenteellisesti hiotuiksi novelleiksi voi lukea vain muutaman. Teos koostuu 21 luvusta, kertomuksenpätkästä, kuvasta, joista osa liittyy läheisestikin toisiinsa, mutta osa vain aiheensa – erämaaelämän – perusteella. Romaanikaan se

ei ole, sillä romaanin vähimmäisvaatimukseen kuuluu jonkinlainen kehitysrakenne ja tietty kirjaa koossapitävä temaattinen voima, joka tekee kirjan maailmasta yhtenäisen.

Eräkirjoissa yleensä moinen määrittelemättömyys kertoo kirjailijan näkemyksen hahmottomuudesta – Walleniuksen kohdalla se panee epäilemään muuta. Paasilinna on luonnehtinut rakenteen ongelmia näin: “Sivuun on siinä heitetty rakenteelliset arvot suorastaan ylimielisellä voimantunnolla. Se ei polje tradition turvallisia uria eikä sen sivuilta voi löytää totutun kirjallista taidetta. Se on subjektiivinen, persoonallinen, oikukas ja ylenpalttisen kuvarikkauden hämmentämä teos.” Terävä on Paasilinnan toteamus siitä, että kirja “on verrattavissa tuohon Naarman kairaaseen vesireittiin, jonka kuohuista vain huohottaen selviytyy yläjärvien tyveneeseen”.¹⁴

Walleniuksen teoksessa korostuu pyrkimys viedä lukija mukanaan eräretkelle melkein konkreettisesti, hikoilemaan ja palelemaan, tuntemaan kalan potkimisen aiheuttama mielihyvä ja onnistuneen laukauksen mukanaan tuoma ilo. Nuotiotulille istahtaneilla erakoilla ja erämiehillä kirjailija kertoiluttaa lukijoille tarinoita, jotka usein vain hatarasti tuntuvat liittyvän yhteen; omista ja muiden kokemuksista hän kutoo rinnakkain kuvia, joilla tuntuu vain vähän olevan tekemistä toistensa kanssa. Värien, kuvien, tarinoiden yhdistyessä niistä alkaa vähitellen muodostua kokonaan uusi maailmansa; tarina liittyy tarinaan, kuva kuvaan, lukijan eteen aukenee valtava erämaa täynnä pieniä eläviä yksityiskohtia, korkea avaruus, jonka alapuolella “maa elää, vesi elää, kaikki elää, kaikki muuttuu, perho päivässä, kasvi kesässä, kivi vuosimiljoonissa – sillä elämä on muuttumista. On lohdullista tietää kuoleman olevan näennäistä. Todellista kuolemaa, kuollutta tilaa, lopun loppua ei ole olemassa”.¹⁵

2

Pelkkiä kirjallisuusihmisiä *Vanhat kalajumalat* ei siis jaksanut suuresti innostaa. Sen sijaan lukevien eräihmisten keskuudessa kirja on ollut arvostettu. Jo kirjan ilmestyttyä eräs arvostelija totesi, että *Vanhat kalajumalat* oli “rikkaimpia ja hienoimpia eräkirjoja, mitä meillä on kirjoitettu”.¹⁶ Vaikka samalla tavalla on sanottu monista muistakin kirjoista, *Vanhojen kalajumalien* kohdalla käsitys puolustaa paikkaansa. Walleniuksen teoksessa kiteytyy eräkirjallisuuden olemus, sen perimmäiset lähtökohdat, mutta monissa kohdoin teos myös ylittää myöhemmänkin eräkirjallisuuden saavutukset. Siihen vaikuttaa jälleen Walleniuksen selkeän voimakas maailmankatsomuksellinen panos.

Erno Paasilinna on viitannut suomalaisessa kirjallisuudessa vahvana perinteenä näkyvään erakkouden ja syrjäänvetäytymisen haaveeseen, joka on hämmästyttävästi

vaikuttanut jopa yhteiskunnallisina pidettyihinkin kirjailijoihin.¹⁷ Walleniuksen kohdalla sama irtautuminen melskeisestä maailmasta tulee esiin erityisen selvästi – pesäero “tuhmaan Lannanmaahan”, kuten Arvi Järventaus asian ilmaisi.¹⁸ Jo aikaisemmin Wallenius oli korostanut pettymystään etelän “pörinään” ja “puoluekampailuun”, mutta tuolloin pesäeron tekeminen kuvasteli vielä pikemminkin loukkaantunutta pakomatkaa luonnon pariin ja turvaan metsien syvyyteen. *Vanhoissa kalajumalissa* Wallenius ei enää paennut – hän käänsi maailmalle selkänsä.

Kirjailija itse totesi: “Ehkä tämä johtuu siitä, että rakastan luontoa ja Jumalan täydellisyyttä luonnossa, mutta en paljoakaan ihmistä, Jumalan särkyneen kuvan arvotonta sirua, joka korkeintaan kelpaa uudelleen valettavaksi.”¹⁹

Muiden eräkirjailijoiden tapaan, joskin oman taustansa vuoksi perusteellisemmalla ja aidommalla tavalla, Wallenius löysi erämaasta etelän maailmalle vastakkaisen idyllin, joka yksinkertaisimmillaan oli irtautumisen mielihyvä: “täydellinen Jumalan työ on tämä eristetty erämaan järvi, ystävälliset, alkukantaiset sen asukkaat, joita suuri maailma ei ollut päässyt pirstoamaan. Sopiva turtumus jäsenissä pitkän kävelyn jälkeen, pari kolme lintua painoi laukussa – juuri sopiva määrä – ja kaiken kukkurana kuulas syysilma, joka oli helppoa hengittää, sekä tässä matkan pää. Mitäpä ihminen voisi enempää toivoa.”²⁰

Mutta Wallenius ei suinkaan pysähtynyt siihen. Erämaa ei merkinnyt hänelle enää vain maantieteellistä aluetta. Se oli – Paasilinnan osuvan ilmaisun mukaan – ratkaisevasti “kulttuurimaata, tarujen maahisten, sinipiikojen, velhojen, kaikkien alkuvoimien mystillishämyistä miljöötä”.²¹ Tarinoiden ja perinteen kautta Walleniukselle avautui kokonaan uusi maailma, jolla oli oma menneisyytensä ja oma mytologiansa. Maailmaan kyllästynyt kirjailija löysi yhteyden yksinäisiin erakoihin ja menneisyyden erämiehiin nimenomaan perinteen kautta. Kirjan nimen mukaisesti vanhat “kalajumalat”, kalamiesten pystyttämät patsaat, tulivat merkitsemään kirjailijalle yhteyttä hengenheimolaisiin, entisinä aikoina eläneisiin yksinäisiin eränkävijöihin. Vaikka Walleniuksen kirjassa korostuvat kuvaukset eläimistä ja niiden elämäntavoista, hänen ensisijaisina aiheinaan ovat nimenomaan ihmisen jättämät muistomerkit luonnossa:

Sivuutimme ruohottuneita kalakenttiä, joille monien pyyntikesien kalansulju oli antanut kasvun ja kasvot. Näimme vanhoja nuotionpohjia, joiden keskellä saattoi jo kasvaa ikipuu. Näimme metsän ja sammalen voittamia kalapirttien ja laukopuolien tai laavujen sijoja sekä kalasaihoista kertovia maatuneita kuoppia. Keksimme rannan puissa ihmeellisiä merkkejä ja törmillä harmaantuneita kalaseitoja. - -

Niitä oli – monenlaista vanhojen kalaukkojen viitteitä. Oli saittapuita rannoilla verkkojen talvijuumustuksen jäljiltä, oli tyylikkäitä, maalauksellisia sotkanuuttuja rannan puissa. Oli merkkiä monenlaista: missä viivaa, ristiä, kirjainta tai numeroa missä selittämätöntä piirrosta veden ylle ojentautuvan hongan kyljessä, ja tuossa, tosiaan, oli puuhun veistettynä jättiläismäisen hauin kuva.²²

Kirjailijan väite rakkauden puutteesta ihmisiä kohtaan osoittautuikin tarkasti ottaen vääräksi, sillä todellisuudessa hän vain jakaa ihmiset kahteen ryhmään. Taakse jäävät “rahan” ja “koneen maailmassa viihtyvät” ihmiset; sen sijaan erakko, erämies, tarinaniskijä lieventävät kirjailijan elämännäkemyksen muotoutumasta maailmankielteiseksi filosofiaksi. Neitseellisen elämänmuodon parista hän löytää ihmisen, joka on “lähempänä Luontoa ja Jumalaa kuin rintamaiden useinkin väärin onnekkaampina pidetyt lapset”:

“Verkkaista on sellaisten miesten puhe, jotka elävät elämänsä etupäässä yksin, vain luonnon parissa. Yksipiirteistä ja korutonta, vailla kuvitelmia, mutta terävään havaintoon, loogiseen erittelyyn ja johdonmukaiseen havaintoon perustuvaa. Karu ja piittaamatonkin suhtautuminen elämän ja kuoleman arvoituksiin, tietty herkkyys, pettämätön huumorintaju ja ankara kunnianlaki ovat sille ominaisia. Se on täynnään rehellistä, karkeaa puhtautta. Se on erämaan aatelmien tinkimätöntä suhdetta elämän yksinkertaistettuihin ongelmiin.”²³

3

Wallenius oli antanut *Vanhojen kalajumalien* muhia päässään vuosikautia, kuten hänen tapoihinsa kuului. Sitten yhtäkkiä, vimmaiseen tahtiin, hän kirjoitti teoksensa. *Vanhat kalajumalat* oli hänen ensimmäinen kirjansa lähes kymmeneen vuoteen; hänen lähipiirinsäkään ei ollut uskaltanut odottaa enää kaunokirjallisia teoksia.²⁴ Walleniuksen vanhat ihailijat ja muut Lapin ystävät kirja lumosi kerralla: kirjailija H. Ahtelakin tunnusti näkevänsä siinä teoksen, jollaiseen hän oli *Pohjolan rapsodiassaan* pyrkinyt, mutta johon – kuten hän nyt totesi – ei ollut kyennyt. Monien tavoin Uuno Hannula kyseli, eikö Walleniuksen pitäisi kirjoittaa enemmän.²⁵

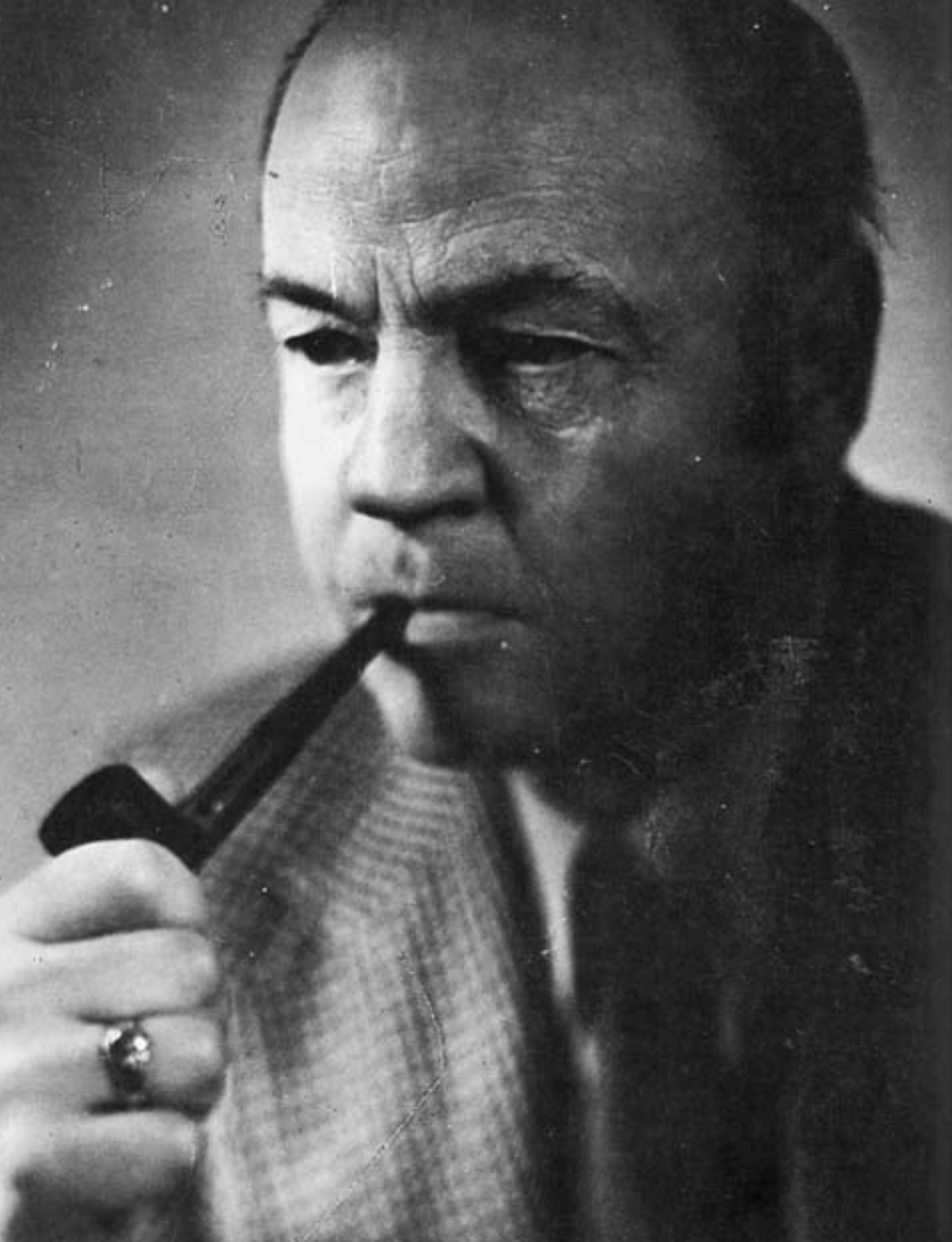
Entä mitä kokoelmasta ajattelivat paikalliset, mukana olleet? Kukka-Mikon kommentteista ei ole tietoa. Sen sijaan hauskan kuvan tavallisen erämiehen suhtautumisesta Walleniuksen kirjaan – ja kirjoihin yleensä – antoi *Koillis-Lapin* paki-

noitsija Alapertti, joka oli kysellyt kirjasta mielipidettä oppaanaan Naarman kairassa toimineelta kyläisännältä Alpi Nampajärveltä; tämähän vilahtaa Walleniuksen kirjan henkilönä²⁶, väittääpä pakinoitsija Walleniuksen jopa kirjoittaneen suurimman osan teoksestaan Alpin kotona.

Alpin selkeä mielipide kalajumala-asiaa suuntautui itse asiassa enemmän uskontotieteilijöitä kuin Walleniusta vastaan: “Herrojen höpötystä koko jumala-touhu noissa pötkelöissä. Ei vanhatkaan niitä ennen minään jumalina pitäneet. Aikoinaan kai niitä on veistelty jonkinlaisten apajapaikkojen merkeiksi rannoille. - - Paljon olen minäkin niitä veistellyt, usein aina silloin kun järvillä olen liikkunut, ja kun ei ole ollut muutakaan tekemistä. Mutta en minä ole osannut kuvitella, että tässä nyt jumalia tehdään kun pahanpäiväisiä puupötkelöitä naperrellaan. Vasta herrat näistä pötkelöistä rupesivat jumalia tekemään. Ja nyt ne kortot ovat minunkin veistämän pötkelön vieneet jumalan malliksi Helsingin museoon. - - Eläs nyt jumala, joutessa nakerreltu kanto.”

Mutta oli Alpilla Walleniuksellekin sanomista: “Sille Walleniukselle minä aikanaan sanoin, että älä sinä Wallenius kuule kaikkia höpötyksiä sinne kirjaasi pane. Mutta sinnehän se pani kaikki höpötykset, vielä raskaitten korkojen kanssa. Minä kun sitten tuota kirjaa luin, ja Walleniuksen kun Rovaniemellä tapasin, hänelle sanoin että et sinä vain malttanut olla höpöttämättä. Mutta ei se Wallenius muuta kuin virnuili vain ja sanoi, että kirjoissa aina pitää vähän höpöttää, muuten ei tule hyvää kirjaa...”

“Minä kyllä nakkasin koko höpötyksen nurkkaan, sen Walleniuksen kirjan. Saa se muuten olla Wallenius mukava mies, mutta höpötyksiä se vaan kirjoittaa.”²⁷

Miesten meri, naisten ranta (1952-1959)

Miesten meri vuonna 1952 oli Walleniuksen menestysteos, josta otettiin heti monta painosta. Menestyksen kunniaksi hänestä otettiin virallinen kirjailijakuva. Otavan kuva-arkisto.

1 Kirjoittaminen oli K. M. Walleniukselle pitkään harrastus – *Vanhoihin kalajumaliin* saakka. 1950-luvulla siitä tuli intohimo ja uusi ammatti: yli 60-vuotiaana hän saavutti kirjallisen luovuutensa huipun.

Walleniuksen kirjailijantyön peruspiirre oli aina ollut vahva dokumentaarisuus, jonka tyypillisimpiä ilmentymiä olivat Japanin retken ja Lapin sodan kuvaukset ja joka näkyi myös hänen eräkirjoissaan. Sen lisäksi hänen ilmeisiä vahvuuksiaan oli luonnon elävä kuvaaminen, rakkaus voimakkaisiin tyyppeihin ja maisemiin sekä taipumus esitellä elämänfilosofiaansa lähes kaikenlaisissa teksteissään. *Ihmismetsästäjissä ja erämiehissä* sekä *Vanhoissa kalajumalissa* Walleniuksen monialaisuus oli tullut esiin voimakkaasti, mutta ei niin ehjästi. Erilaisia tyyllilajeja ei yhdistänyt selkeän johtava ajatus, vaan ne tuntuivat paikoin jopa kertomuksiin kuulumattomilta, ylimääräisiltä.

Vanhat kalajumalat sai erään arvostelijan puhumaan ”jutturyteiköstä”, koska kokoelman paljon hyvän joukkoon oli jäänyt runsaasti keskeneräistä, hiomatonta ja huonotekoista. Arvostelijaa häiritsi se, että aiheiltaan ahdasalaisiin kertomuksiin sisältyi kaikkea maan ja taivaan väliltä: ”Tyylikin on milloin asiallisen selostavaa, milloin jätkämäisen rennosti iskevää, milloin liiankin koristeelliseksi intoutunutta.” Useammassa yhteydessä *Kalajumalia* pidettiin tarpeettoman monisanaisena ja lavertelevana.¹

Vaikka Wallenius ei pitänyt arvostelijoita pätevinä sanomaan hänen teoksistaan yhtään mitään², hän näyttää itsekin kiinnittäneen asiaan huomiota. *Vanhojen kalajumalien* jälkeen hänen kirjailijantyössään näkyi selkeä muutos. Hän rupesi panostamaan ilmaisuun ja teosten rakenteeseen. Hän oli valmis luopumaan liiallisesta dokumentaarisuudesta kokonaisuuden hyväksi: hän alkoi tehdä *novelleja* kertomusten sijaan, sommitella ja tyyliellä pelkän muistelemisen asemasta.

Mutta myös hänen tavoitteensa kirjailijana näyttävät muuttuneen. Teosparissaan *Miesten meri* (1952) ja *Makreeta, merensoutajan vaimo* (1959) hän pyrki kunnianhimoisesti luomaan monumentaalisen koko-naiskuvan sellaisesta elämänmuodosta, jota hän eniten ihaili ja jossa hänen mielestään ilmeni ihmisenä olemisen koko kuva.

Kaunokirjailijana Wallenius vasta nyt ”löysi” Petsamon ja Jäämeren, olihan hän tutustunut läheisesti sen elämänpiiriin jo paria vuosikymmentä aiemmin. Toisaalta se kuvastaa hyvin hänen kirjailijan katsomuksessaan tapahtunutta muutosta 1950-luvulla. Hyisen Jäämeren ja alastoman rannikon karuudesta ja jyrkästä vastakohtaisuudesta hän löysi näyttämön kuvaamaan sitä kohtalon voimaa, joka hänen mielestään ohjasi ihmiskunnan kohtaloita. Schopenhauerin *elämäntahto* putkahti jälleen esiin Walleniuksen ajattelussa.

Jäämeren asukkaiden elämänpiirin löytyminen merkitsi Walleniukselle sitä samaa, mitä Lappi oli merkinnyt monelle kirjailijalle jo sotienvälisenä aikana. Niin Järventaus, Tuomo Itkonen kuin E.N. Manninen olivat Lapista löytäneet tietynlaisen pienoismaailman, jossa heidän omat ihanteensa ja katsomuksensa olivat pelkistettävissä selkeiksi asetelmiksi. Yleensä tuon pienoismaailman peruselementtejä olivat alistuminen suuren Luonnon jumaluuteen, omalaatuinen luonnonihmisen mytologia ja kestävä, vakaa, horjumattoman perinteellinen elämänmuoto, jota eivät pienet tunteet ja ihmisten väliset ristiriidat päässeet horjuttamaan.³

Walleniuksen kohdalla Jäämeren rannikon asukkaiden elinpiiri tarjosi vastineen hänen ihanteilleen miehisestä toiminnasta, ihmisen sankaruudesta Luonnon keskellä ja siitä tunteiden aitoudesta ja alastomuudesta, joka ihmistä kohtaa äärioloissa, äärirajoilla. ”Aidoimmat ihmiset löytyvät kulttuurin ulkopuolelta tai sen äärirajoilta, ja siksi (minäkin) riemastuin Lappiin ja erityisesti Jäämeren kansaan”, hän totesi myöhemmin.⁴

Perustana Lapin ihmistyyppien erikoisuuteen Wallenius korosti ääriseutujen vaikutusta ihmisten luonteeseen. Ikänsä Lapissa asuneen perusluonteessa heijastuvat pelkistetyt, toisilleen vastakkaiset äärimmäisyydet: pakkastalvi ja sääskinen kesä, yöttömän yön valo ja joulun ankara pimeys, kaamoksen synkkyys ja kevään yhtäkkiäinen valo. Tärkeintä on kuitenkin voimakas elämänasenne: ihmiset ovat ”viejättäviä ja pelottomia, rohkeita ja arkoja, jylhiä kuin tunturi tai masentavia kuin jäämeri, mutta aktiivisia – ei uunilla nukkuvia, saamattomia haaveksijoita, jotka korkeintaan vaivautuvat syntiin”. Jäämeren rannikon asujaimiston parista kirjailija Wallenius etsi ”tahtoihmistä, jonka yliherkkyys on tulivuorena hyvin syvällä”.⁵

Wallenius pohti modernin ihmisen ja luonnonihmisen, taajamaihmisen ja metsäihmisen eroa usein konkreettisilla ja kuvallisilla käsitteillä:

Yhteiskunnan rakenteessa kuvaavat tyyppillisiä kansanluokkia – sotilaita, pappeja, kauppiaita, tehtaalaisia, talonpoikia, kalastajia – miekka, kirja, markka, mutteri, tähkä ja vene. Eikö vene ole näistä elävin? Eikö asfaltin tuntu ole toinen, sidonnaisempi, kuin metsän, tunturin ja meren? Asumistaajaman ihminen valetaan tai valautuu itsestäänsä sarjamuotteihin, ja siihenhän pyrkivät molemmat nykyiset valtiorakenteetkin. Yksilöllisyys taas versoo parhaiten siellä, missä ihmisen on pakko tulla toimeen omin avuin, yksinänsä, ilman että lauma riepottaa häntä perässään: siis luonnon parissa. Kaupunki kasvattaa kovin kourin, leipoo juoksevalla nauhallalla, sarjatuotantona, tehokkaita yhtenäisihmisiä, joiden arvo mitataan tuotantoyksikköinä.⁶

Kasvaessaan luonnossa, karuissa oloissa, äärirajoilla ihmiset kehittyvät omaan yksilölliseen suuntaansa. Kirjailija Walleniusta huolestutti persoonallisuuksien, ”tyypin”, häviäminen kaupunkilaistuvan, mekanisoituvan kulttuurin myötä:

Mutta nyt kosket taotaan kahleisiin ja metsät muutetaan paperiksi, jotta poliitikot voivat mellastaa myös kynällä, ja kun suurten virtojen laaksot on muunnettu teollisuusalueiksi, niin että ennen ärjyvä koski lirisee nyt turbiinikanavassa ja tehtaan piippu tupruttaa hengille nokeansa siinä missä ennen seisoi vankkumatta aihki tai honka, missä on silloin Pohjolan ylpeä ja yksinäinen tyyppi, mies ja nainen – ja mihin hänen sielunsa on matkalla?

Walleniuksen huoli kasvoi hädäksi, sillä kehitys tapahtui samaan suuntaan yhteiskuntajärjestelmästä riippumatta: ”Totalitääriäinen valtiomuoto kasvattaa kaikista tinasotilaita, demokraattinen muttereita – onko tyyppin oikeus lakastumassa?”⁷

Myös kirjailijana Wallenius alkoi – pelkkien tapahtumien sijasta – etsiä ihmistyyppisiä, luonteita, vahvoja persoonia. Kirjan aihe ei hänen mielestään ole ”tapahtuma eikä tapahtumasarja, vaan se käsittää muutamia ihmistyyppisiä”. Walleniuksen tyyppikäsitteen tavoitteena ei ollut kirjallisuusarvostelijoiden vaatima psykologinen syvällisyys, vaan se, että ihmistyyppit kuvastavat kirjan yleishenkeä, teemaa. ”Ihmistyyppit eivät ole, kuten useimmilla kirjailijoilla, eläviä tai koettuja tai luettuja ihmisiä, vaan teoreettisesti luotuja tyyppisiä, jotka ovat syntyneet tietynlaiseen elinympäristöön: maisemaan, kotiin, työhön”, hän selvitteli näkökulmaansa kirjailijaesitelmässään.⁸

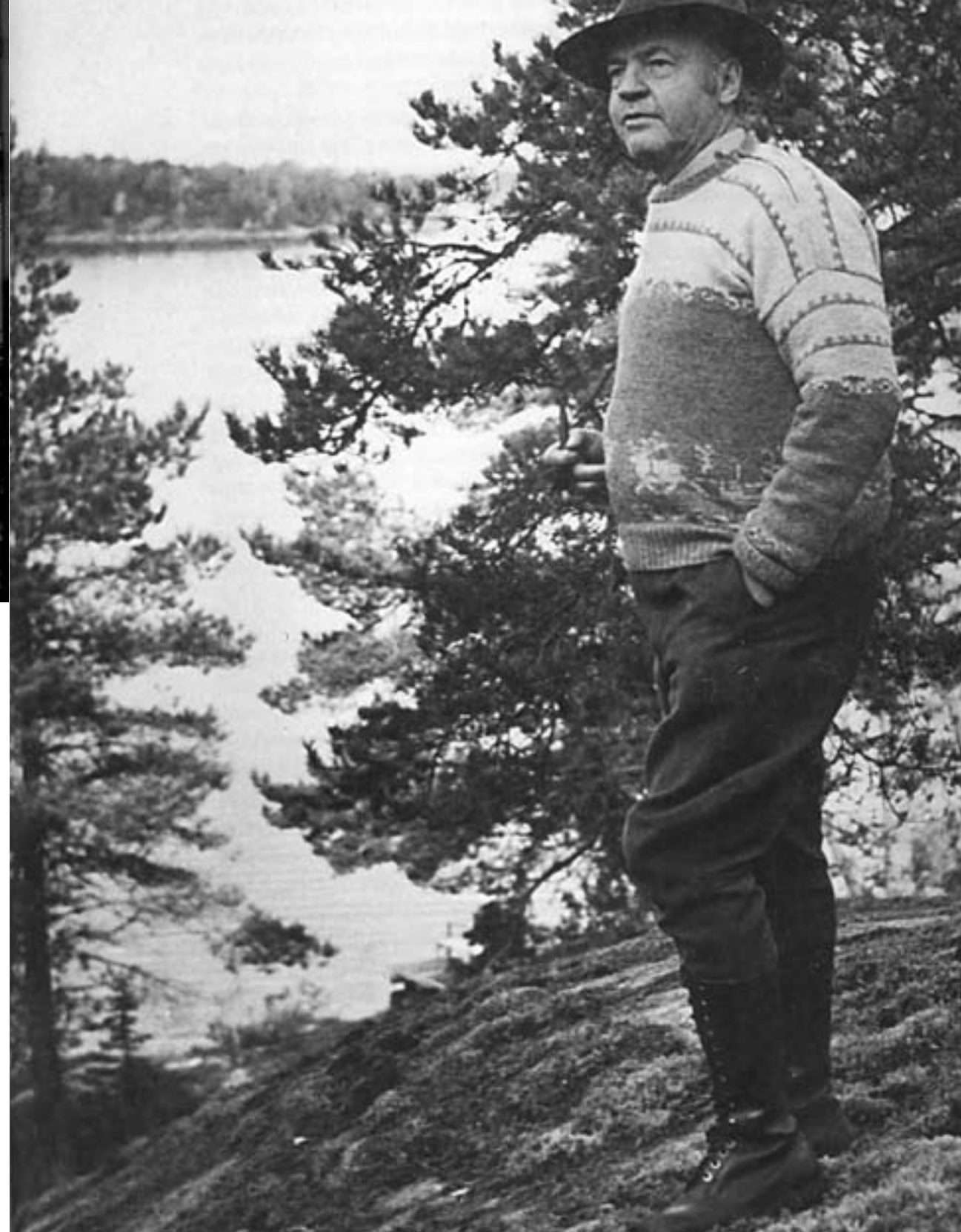
Miesten merestä puhuessaan hän kertoi pyrkineensä ”pelkistettyyn luontoon ja pelkistettyihin elämänmuotoihin, jotka ovat kasvattaneet suoraviivaisia ja kovia ihmisiä”. Pyrkimys edellytti voimakkaampaa suoraviivaisuutta myös tyyllisessä ja novellien rakenteessa. Vaikka hän puhui ”synnynäisestä kirjoitustyylistään”, hän nimenomaan *Miesten meri* -teoksessa kehitti huippuunsa omintakeisena tunnetun

Kirjailija K. M. Wallenius kuvattuna keinutuolissaan. Kädessä Miesten meri - teos ja taustalla Anton Lindforsin maalaama taulu "Lapin poika". Lindforsintöitä Walleniuksella oli useita - vanhan ystävyysmerkinä.

Miesten meressä Erkki Tanttun teki paitsi kansikuvan, myös jyhkeän kuvituksen koko kirjaan. Tanttun piirros perustuu valokuvaan, samoin kuin Ihmismetsästäjien toisen painoksen kansi.

Kirjailija silmäilee kaukaisuuteen. - Otavan kuvaarkisto.

tyylinsä tiukkoine, harkittuine virkkeineen ja tarkkoine, lujaviivaisine rajauksineen. Hän totesi tyyliinsä olevan “rakenteeltaan paremminkin arkkitehtonista tai korkeintaan veistoksellista, mutta vain vähissä määrin maalauksellista. Sen tyylin lauseet ovat lyhyitä, jyrkeitä, katkavia. Sellainen tyyli ei paljonkaan viljele attribuutteja ja adverbejä, kirjallista ja kirjaimellista kaunomaalauksista. Se on tekijän ja tapahtuman, subjektin ja predikaatin tyyliä.”⁹

Novelliensa rakentamiseksi hän näyttää tehneen nyt aiempaa enemmän töitä. Hän oli tietoinen novellin teoriasta, ja vaikka hän ei uutta novellia paljon arvostanutkaan, hän ei pitänyt omana lajinaan myöskään matemaattisen aukottomasti lukkoon menevää, “napsahtaan sulkeutuvaa” novellia. Hän vetosi Tsehoviin todetessaan, että novelli tulee toimeen myös ilman käännekohtaa: “liiallisessa rakenteellisuudessa piilee aina kuivettumisen vaara”. Wallenius pyrki aiempaa tietoisemmin rikkomaan kertomustensa kronologiaa, tuomaan selkeämmin uusia tasoja, keskittämään tiettyjä teemoja tiettyihin novelleihin ja miettimään yksityiskohtia kokonaisuuden kannalta. Vanhan kenraalin järjestelmällisyys tuli esille hänen puhuessaan novellin rakentamisesta:

Rakenteen lujuus on nykyisestä häilähtelevästä ja kielteisestä tekoavasta kokonaan poiketen ankara sillä tavoin, ettei lukija huomaa rakennusta, vielä vähemmän rakennustelineitä. Tästä pyrkimyksestä sekä ehkä sotilaskoulutuksestakin johtuu, että rakennan kirjan aivan samoin kuin taisteluharjoituksen tai taistelun sodassa: lopusta alkuun. Onhan taistelun kulku aina suunniteltava niin, että on selvillä ja valmistautunut siihen, mitä on tehtävä, miten täydennykset ja huolto on toimitettava kunkin vaiheen päättyessä onnellisesti tai onnettomasti. Näin on kirjan rakentaminen oikeastaan yleisesikuntatyötä. Elävän lihan luominen tämän luuston ympärille edellyttää taiteilijaa.¹⁰

Mika Waltaria siteeraten Wallenius korosti kovaa työtä kirjan tekemisessä. Jumalalista kipinä, intuitiota ei ole olemassa; se saavutetaan työn tai uusien virikkeiden kautta. *Miesten merestä* lähtien Walleniuksen kirjailijantyössä korostui huolellinen perusteellisuus tausta-aineiston hankkimisessa: hän katsoi olevansa pakotettu lukemaan, matkustamaan, näkemään. Hän oli tietoinen siitä, että kaunokirjallisen teoksen lukija aivan yllättävässä määrin töksähtää asiavirheeseen. Halutessaan elävöittämistarkoituksessa kuvata tunnontarkasti luonnon oloja, asumuksia, aluksia ja ihmistyyppijä hän “riemastui” jopa liikaa kaivamaan esille usein näkymättömiksi jääviä perustekijöitä. Hän kahlasi läpi Jäämerta koskevan kirjallisuuden Helsingin yliopiston Nordenskiöld-kokoelmaa ja Tromssan museota myöten. Hän teki muistiinpanoja vaateparresta ja pyydyksistä, ilmeistä ja otteista, lausahduksista ja reaktioista. Hän oleskeli Ruijan Alattiossa perheessä, jonka pyyntipäiväkirjaa hän – Samuli Paulaharjun lailla – siteerasi kirjassaan.¹¹

Perusteellisuus takasi mahdollisuuden yhtäjaksoiseen kirjoitustyöhön, joka oli Walleniukselle ominaista. Saatuaan aineiston koottua hän aloitti työn – operaatio-suunnitelman tavoin – lopusta eli kirjoitti viimeisen luvun ensiksi, teki sitten pylväsrivit tapahtumista ja ryhtyi työstämään kokonaisuutta. Yhtäjaksoisuus takasi hänen mukaansa sen, että tyyli ei päässyt katkeamaan, vaan piti teoksen yhtenäisenä. Wallenius kirjoitti kirjansa kuumeisella tahdilla: “Luominen on kuin pelottava jännite, sitä ei voi keskeyttää, vaan se pitää tekijänsä vallassaan kuin noiduttuna. Yötä päivää kirjailija on silloin kalajumalansa vartioimana kirjoituskoneen ja työpöytänsä ääressä.”¹²

2

Vuonna 1952 ilmestynyt *Miesten meri* oli suurromaani, jossa kiteytyivät sekä Walleniuksen että koko suomenkielisen Lapin kirjallisuuden peruspiirteet. Siihen sisältyi kuusi kertomusta Ruijan ja Petsamon rannikon suomalaisten entisajan elämästä: riekonpyynnistä ja sudenajosta tunturissa, kalastajien, hylkeen- ja valaanpyyntien seikkailusta Huippuvuorilla sekä Novaja Zemljan takaisilla “itäjäillä”. Julman meren ja alasto-man maan elämänpiiristä kasvaa symboli koko ihmisen olemassaololle, elämän ja kuoleman varjossa taistelevalle ihmiselle.

Yllättävää on se, että Jäämeren rannikon elinpiiriä ei siihenastisessa suomalaisessa kirjallisuudessa ollut kaunokirjallisesti käsitelty muutamia Samuli Paulaharjun novelleja lukuun ottamatta. Vasta Wallenius toi sen suomalaiseen kirjallisuuteen. Samalla hän toi kirjallisuuteen – kirjailija Jorma Eton sanoin – olennaisesti toisenlaisen Lapin, joka oli “ankaran elämäntaistelun, lujan ihmistähdon ja punnertavan voiman maa, alkukantainen ja karu, mutta samalla rakas ja kaunis”.¹³

Miesten meressä Wallenius pystyi loistavalla tavalla yhdistämään dokumenttiaineeseen itse nähtyyn ja koettuun sekä luettuun. Novellit pohjautuvat todellisiin tapauksiin, muisteluksiin, joista hän – liittämällä niihin muita aiheita – kehitti laajoja katsauksia tiettyihin elämänpiireihin ja ajattelumalleihin. Aiheidensa ja henkilöidensä puolesta novellit palautuvat suurelta osin Walleniuksen kokemuksiin sotia edeltäneen ajan Petsamoon. Kuten aiemmin on todettu, Tuomas Herttuan, Harakka-Antin ja koltta-Illepin esikuvat löytyvät monien muiden tapaan tositapauksista Jäämeren rannikolta. Hän yhdisteli yksityiskohtia mielensä mukaan, sillä esimerkiksi Harakka-Antin nimi lienee muistuma etappijääkäriajoilta Kainuusta, jossa Harakka-Antiksi kutsuttu Antti Moilanen liikennöi höyrylaivaa Walleniuksenkin vierailuajana; Jäämeren kulkija tämä Harakka-Antti ei ollut.¹⁴

Ainoa Jäämeren maisemista poikkeava novelli on Inarin länsipuolelle sijoittuva ”Kaamasmukan silmäpuoli hukka”, jota kirjailija lienee alkanut kehittää tehdessään kalareissuja Juutuajoelle tukikohtanaan joen varrella sijainnut Willamon kämpä.

Paikallisista ihmisistä selvästi tunnistettavissa on kalamiesten oppaana toiminut Ranta-Antti. Novelli osoittaa Walleniuksen suvereenin aiheenkäsittelyn myös sisämaan erämaiden suhteen. Huolimatta tyylliseen tehokkuuteen tähtäävistä mielivaltaisuuksista esimerkiksi inarilaisten paikannimien suhteen novelli on edelleen yksi parhaimmista Inarin alueelle sijoittuvista kaunokirjallisista kuvauksista.

Arvostelijat ihastelivat kirjan ilmestyessä erityisesti sen voimakasta tyyliä, jossa karun ja jyrkän pintakerroksen alta paljastuu usein pehmeä, lyyrinen pohjavire. Erinomaisen tyylijatun sekä asiantuntemuksen ja perusteellisen valmistelun ansiosta Walleniuksen tyyli on hyvin konkreettista: se perustuu voimakkaisiin tuntemuksiin, kuuloaistimuksiin ja näköhavaintoihin. Oman lisänsä sille antavat paikalliset, ruijalaiset tai lappilaiset erikoissanat:

Kun myrskyn selkä taittui ja päivän aika tuli, hiipi aapaan konto, Jäämeren kalsea sumu. Se tuhri pois ääriiviat ja suurensi suhteet muodottomiin. Haakvästikin, myrskylintu, näyttää mahdottomalta. Ja taivas on niin matala, että se tuntui painavan päätä, tuntui tunkevan niskan lapojen väliin. Harmaa oli meri, kuoppainen vielä, sen yksitotisuutta rikkoivat vain toisiaan ajelevat vaahtopäät. Tarkoin määrätyin väliajoin niiden pärskyinen harja tarttui kallistelevan otringin alahangan partaaseen, kietaisi miehen suolanmakuisen pilveen, muodosti puroja keltaisille öljyvaatteille ja antoi käsivarsille työtä.¹⁵

Voimakkaasti latautuneet kuvat heijastelevat elämän täyteläisyyttä kuoleman varjossa: Walleniuksen maailmassa ei ole epämääräisiä tunteita, vaan siinä meret myrskyävät, tuuli ulvoo, veripurot virtaavat valkoiselle hangelle, ilma on sakeana siiven iskua ja ääntä, veri suonissa soi voiman laulua. Walleniuksen teoksen perusvoima rakentuu jyrkkien vastakohtaisuuksien varaan: valon ja pimeyden, talven ja kesän, meren ja maan rajusti paisutettuun rajaan. Tyylin lisäksi novellien rakenteet perustuvat samalle jyrkkyydelle. Lähes kaikki novellit kuvaavat muutamaa yksinäistä ihmistä maailman ääriillä, kuoleman rajoilla mutta elämän keskipisteessä – miehiä jotka voimansa ponnistaen, tahtonsa avulla voittavat kamppailun luontoa vastaan, palatakseen ihmisten luo kuulumatta kuitenkaan enää sinnekään.

Mieleenpainuvia Walleniuksen novelleissa ovat aina luonnon parista saapuvien ihmisten kokemat “kotiintulon ihmeet”, joiden myötä ankaraksi ja jäyhän miehiseksi tunnettu kirjailija yltyy herkän runolliseksi:

Ja sitten näkyivät Tromssan tornit, pitkät laiturit ja makasiinirivit, mastometsä sekä laivanvarustajan merkein koreiksi maalatut savupiiput; ja sieraimissa tuntui kalajauhotehtaiden voimallinen, tuttu haju. Vintturit kääntylivätkin ja kitisivätkin, kalapaalinippuja ja öljytynnyreitä kieppui ilmassa, ihmisiä tungeksi kaikkialla. Miten maailmassa voi ollakaan noin paljon ihmisiä. Ylempää rinteeltä kuului kirkonkellojen ääni. Ja tuolla oli oikea

nainen, elävä nainen. Kauempana, kadun suussa, riensi Asbjörn Haug, laivan omistaja, puolijuoksua laiturille.¹⁶

Mutta kuten Harakka-Antti palatessaan neljän kuukauden reissulta itäjäistä, kaikki ääri rajoilta tulijat ovat jollakin tavoin muuttuneet. Heidän suhteensa “siviili-ihmisiin”, erityisesti naisiin, on samalla lailla äärimmäisyyksiin menevää kuin elämä merellä. Tuomas Herttuan tavoin he saattavat hempeästi kuljeskella ihastuneina “kylän koipeimman tytön” ikkunan alla, mutta myös loukata tätä yhtäkkiä, tahtomattaan ja tahtoen. “On rannan siunausta. Ja rannan kiroit”, toteaa kirjailija.¹⁷

Arvostelijat ovat usein moittienkin nimittäneet Walleniuksen ihmiskuvausta kulmikkaaksi ja harvaviivaiseksi: erään arvostelijan mukaan hänen arktisten tyyppiensä nimet vaihtelevat useammin kuin heidän hallitsevat luonteenpiirteensä.¹⁸ Walleniuksen päämääränä ei kuitenkaan näytä edes olleen “psykologinen monitahoisuus” sinällään. Pikemminkin hän on halunnut alistaa ihmiskuvauksen teoksen varsinaiselle yleis-sävylle ja teemalle: ihmisen taistelulle julman meren ja maan, luonnon ja kuoleman varjossa. Erno Paasilinna on todennut klassisen Lapin-kirjallisuuden keskeiseksi ominaisuudeksi sen, että niin Järventauksen, Paulaharjun, Mannisen kuin Kariniemenkin kirjojen “päähenkilö on aina maisema, luonto, miljö”, jonka vaikutus täyttää välillisesti tai välittömästi siinä liikkuvan ihmisen koko elämänsä.¹⁹ Walleniuksen kohdalla sama perusluonne on ilmeinen: hänelle luonto on samalla lailla personoitu kuin koko henkilögalleriakin.

Siinä, missä Wallenius luonnehtii (sivu)henkilöitä yleensä yksinkertaisen lyhyesti – Itäjäihin lähtevän kapteenin keskeisin tunnusmerkki on parta, kokilla taas “jauhonvalkoiset kasvot” – hän usein paljon monipuolisemmilla kiteytyksillä tekee luonnon ilmiöt eläviksi. Jäämeren sumu on kuin kuoleman varjo, joka välillä saa kummituksen hahmon. Syntyvän päivän enteet napajäällä ja auringon ilmestyminen – vaikka se onkin ilman “päivittäin uusiutuvaa hedelmöittämisen merkitystä” – on joka päivä uudenlainen ja tuoretta pyrkimystä antava. Tuuli, alastoman maan ainoa kumppani, tuo napakalotilta yksinkertaisia tarinoita, “jääkarhun sukellusta, mursun unta, hylkeen perhehuolia, lintujen vaappuvaa lentoa vastatuulella sekä valaitten lemmeleikkiä syrjäytettyjen kosijain suihkuttaessa ympärillä ilmoille pahan mielenä”.

Vanhan merenkävijän kiintymyksellä ja tyyliniekän havainnollisuudella kirjailija luonnehtii aluksenkin persoonaa: “Runko ryski ja natisi, köysistö valitti, mutta Inkeri, vanha Inkeri itse ei voihtanut, se nalkutti. Jossain pieksi mastoa irtaantunut köydenpää.”

Kaikkessa risteävät toisiinsa luonnon ja ihmisen tunnemaailmat. “Sumussa muodostunut seinämä, tuulen henkäys, jonkun miehen naurahdus, laulun pätkä, silmän kirkas ilme, reipas liikekin lisää silmänräpäyksessä sielun ja ruumiin lämpöä – tympeä sana, kyyryiset hartiat, aukoton sumuseinä kääriivät koko ihmisen epätoivon värinään.” Kova elämä teki miesten elämäkatsomuksenkin kulmikkaaksi:

-- Ajatuksia oli kullakin ollut, vaikka paljon niistä ei pintaan päässyt, keulassa vähän, perässä vielä vähemmän. Ajatellut oli kukin henkisen rakenteensa mukaan, muovailut kuvia meren mukana, vyöryviä, syöksyviä, pärskyviä. Toisten ärjyivät uhkaavina, toisten jymisivät uhmaten, eräiden olivat vain toisarvoista touhua. Kenelle meri oli kasvoton kuolema, kenelle ilkkuva nyrkki, kenelle vain arkipäivä.

Sellainen on avomeren pyyntimies, jonka tunteen läikky liikahtelee pystymmin kääntein kuin kyntäjän, rautasorvarin tai koulumiehen, sen elementin mukaan, mikä on kummankin eläjäryhmän työmaa.²⁰

Kaikki *Miesten meren* novellit rakentuvat mielenkiintoisesti ihmisen ja jonkin luonnon elementin tai luonnon persoonallisuudenpiirteen väliselle suhteelle ja vastakohtaisuudelle. Jo ensimmäinen novelli ”Armoton ja armoitettu meri” tuo lukijan eteen selkeäpiirteisen kuvan koko ihmisen selviytymistaistelun tematiikasta: se kertoo myrskyävän meren sylissä kamppailevasta miehestä, joka on onnettomuuden takia jäänyt kokonaan omilleen, ilman ruokaa ja airoja ja tietoa sijainnista. Hänen ainoa pelastuksensa ja kaiken ponnistelunsa kohde on maa, joka on kuitenkin hänelle ollut aina jollakin tavalla vieras. Se ilmenee vettä äyskäröivän miehen muistelmista, jotka rakenteellisesti muodostavat novellin toisen tason ja ikään kuin jo kertovat valmiiksi sen, mitä novellin loputtua tulee tapahtumaan. Kaivattu maa osoittautuu vaaralliseksi, sillä myrskyssä Tuomas Herttua veneineen uhkaa tuhoutua kallioisen rannan tyrskyihin. Ajatuksissa elämää kihissyt maa osoittautuu tunturiksi, jolta puuttuu ”sielu, armo ja elämä”. Vain meri on vanhalle merenkävijälle armottomuudestaan huolimatta myös armoitettu.²¹

Samalla lailla muissakin noveleissa pääosaan nousee pohjoisen luonnon yhteys ihmisen ulkoiseen ja sisäiseen maailmaan. Sinällään tyyppillinen eräkertomus ”Alaston maa” piirtää nimensä mukaisesti kuvan kahdesta erätoverista, joissa asuminen talven ”pesässä” johtaa koruttomaan alastomuuteen myös ihmissuhteissa. Samoin tyyppillisen oloinen ”Kaamastunturin silmäpuolihukka” kalastustarinoinen ja sudenajoineen laajenee kuvaukseksi taistelusta talven – ja lumen – kanssa. Walleniusmaisessa selviytymistarinassa hangen päällä sutta ajava mies joutuu kamppailemaan talven pimeyttä vastaan myös tipahdettuaan jyrkän teeltä paksun lumen syövereihin:

Aslakka kääntelee päätään: kaikkialla on yhtä pimeätä. Hän kasta sormen suuhunsa ja pitelee sitä tunnustellen joka suunnassa sikäli kuin lumionkalossa on tilaa, todetakseen, tuntuuko missään kylmemmän ilman vetoa. Veri jyskyttää ohimoissa. Loppu ei ole kaukana. Tekee mieli nukkua. Kuolema on erämaissa yksinkertainen ja aina ulottuvilla. Kukaan ei pidä siitä melua. Mutta kukka ei pidä elämänsä kämmenellään tarjolla. Luonto nostattaa kamppailuun.

Vielä yhteen suuntaan hän työntää sormensa ja tunnustelee: ei mitään. Mutta kuuluu ikään kuin sähinää etuoikealla tästä ruumiin asennosta katsoen. Harhaa, veri se vain soittaa suonissa viimeistä lauluaan!

Kuuluuko sittenkin! Aslak kääntää vaivoin päänsä siihen suuntaan, ja silloin näkyy lumen läpi aivan kuin heikko kajastus. *Revontulet!*²²

Novellina ehkä ehyin ja muotonsa puolesta ansiokkain samoin kuin hauskin on ”Valaskala tuli Illepin kartanolle”. Siinäkin toisena päähenkilönä on luonnonvoima, rannikon myrsky, joka tuo Illepin sekä vaikeuksia että onnenpotkun. Wallenius luo vivahteikkaan kuvan Illepin perheen elämästä meren ja maan välissä, rantavyöhykkeellä, jossa kaikki on käytettävä hyväksi – yksinpä myrskyssä vaikeuksiin joutuneet laivatkin. Humoristin herkkäpiirteisyydellä Wallenius kuvaa hyväntuulista unelmoitsija-Illepiä, joka mieluiten istuu lokkien lentoa katselemassa ja haaveksimassa porolau-moista rannattomissa tuntureissa, naisten ilakoinnista nuottarannassa ja rasvaisesta lohikeitosta ja poronlihoista, padoittain. ”Nurku oli Illepin elämän-sanakirjalle vieras käsite.”²³ Illepin hahmossa kirjailija on kehitellyt hauskaa muotokuvaa tietynlaisesta erämaan taiteilijasielusta, mikä näkyy Illepin sairaudenajan houreissakin:

Sen päivän Illep makasi ja houraili, milloin veti veneenmittaisesta, lihanpunaisesta kielestä vuonon suun pahamaineisen Ruumisjuuman hirmuista Vesipeikkaa, joka istui hukkuneista merivainajista rakennetussa tuvassaan, milloin tukisti Piessatunturia hiustukoista, joita oli ennen koivuiksi luultu, milloin seisoi aavelaivan ruorissa veden yletessä vyötäröön, ohjaamassa alusta, joka ei uponnut eikä kohonnut, purjehtipa vain sen verran pinnan alla, että kannta peitti kaksi syitä vettä, ja siellä, lasinkirkkaassa vedessä erilaiset mereneläjät toimittivat merimiesten tehtäviä, tarkoin hänen käskynsä mukaan: mustekalat kelasivat ankkuria, jättimäiset punaiset merihämähäkit ompelivat purjeita tavattoman suurista, nauravista rauskuista, puna-ahvenet pesivät merisienillä kannta, mursut hakkasivat ruostetta hampaillansa ja kompassina oli vanha valaan silmä. Kammottavaa se oli Valpurin kuulla.²⁴

Varsinainen tarina kuvaa sitä, kuinka valtava myrsky tuo Illepin erikoisen lahjan: alkujättä-läiseltä näyttävän Jumalan kalan, valaan, piehtaroimaan Illepin kotivuonoon. Niinpä Illep lähtee maalikylille myymään otusta, joka raivoaa ja kuppelehtii vielä hänen pihallaan.

Miesten meren päänovelli on jopa romaanin mittaiseksi kasvanut ”Harakka-Antti lähtee itäjäihin”, joka myöhemmin julkaistiinkin erillisenä romaanina. Siinä Wallenius kokoaa muiden novellien piirteitä ja teemoja. Pituutensa vuoksi se myös hajoaa muodoltaan muita enemmän. ”Harakka-Antti” on muita perusteellisempi, jopa kansatieteellisyyteen pyrkivä matkakertomus, jonka kiinnostavuus ei niinkään ole tarinassa

ja rakenteessa kuin ulkoisessa kuvauksessa itäjäihin tehdystä ”löytöretkestä”.

Siinä on monia samoja aineksia kuin muissa novelleissa. Harakka-Antin hämmennys maalikyliissä ja suhde Synnöveen muistuttaa Tuomas Herttuan tunteita; Vaitolahden edustalla tapahtunut palaneen laivan ryöstäminen on tositapahtumaan perustuva kuvaus, jonka supistettu versio löytyy Illepin tarinasta; kuvaus siitä, kuinka lota tulee rannikon tuntumaan, on muunneltu Petsamo-käsitteilykirjoituksen tekstistä. Hylkeenpyyntiin, jäiden puserruksessa nariseviin laivoihin ja mursunpyyntiin liittyvät kuvauksetkin olivat Walleniuksen normaalia aineistoa. Jälleen Wallenius oli tyyliniekkana parhaimmillaan luonnehtiessaan lyhyitä, arkipäiväisiä ilmiöitä ja kohtauksia, kuten Harakka-Antin railakasta juopottelua ja sen jälkeistä krapulaista heräämistä:

- - Hitain liikahteluin, sekavassa ja aivan väärässäkin järjestyksessä, aistit alkoivat tehdä havaintoja. Mutta muisti ja ajatus eivät vielä puhuneet mitään. Aivot ottivat vain vastaan kuvia, mutta eivät järjestäneet niitä syy-yhteyteen eivätkä muovaillleet johtopäätöksiä. Horros oli vielä puolittainen.

Jotkin seikat kiihottivat nenän kalvoja. Hän pystyi jo luetteloimaan ne: naftaa, kalan hajua, hylkeenrasvaa, öljyvaatteita, tupakkaa, kahvia, rommia. Kaikki sellaisia tuoksuja, jotka ovat Jäämeren ja sen satamien omia.

– Anna vielä kaksi!
– Kolmesta poikki!
– Minä pidän pankkia.

Ja sitten hetken päästä:
– Tuura, lilla, kaksi mökkiä, seitsemän pataa, viimeinen.

Kovia rahoja kilisi puuhun jossain lähellä. Muki kolahti pöytään. Nyt kuului selvästi bolindermoottorin ääni: – jokapäivä – kokokesän jokapäivä
– kokokesän. Takila natisi, skailletin hakanen räpsähteli reunalautaan.²⁵

Novelli kuvaa Inkeri-laivan nelikuukautista matkasta itäjäihin, ”Ryssän Pispärkkiin”, Novaja Zemljalle ja vieläkin kauemmaksi, ulos kartalta Karamerelle asti, jossa ”merenkäynti on toista leikkiä kuin Valkian meren halsissa”. Sen keskeisintä antia on Itäjäiden maantieteellisen ja historiallisen kuvauksen lisäksi näkökulma Jäämeren kävijöiden, harppuneerien, hylkeen ja mursunpyytäjien, rohkeiden löytöretkeilijöiden arkipäivään ja juhlaan. Monien vaarallisten ja mielenkiintoisten tapahtumien myötä retkikunnan liha-astiat ja höyhenpussit ja munalaatikot täyttyvät, laiva pullottaa hylkeenrasvaa ja mursunhampaita, ja miehet oppivat taas jotain uutta maailmasta ja elämästä ja toisistaan.

3

Lapin-kirjallisuudelle ominainen ahdistava perusjako ihmisen ja luonnon välillä, kuten Erno Paasilinna asian ilmaisee, kiteytyy K.M. Walleniuksen *Miesten meressä* ennennäkemättömällä tavalla. Mutta on siinä merkittäviä erojakin muihin Lapin-kirjoihin. Näiden käsitys ihmisen mahdollisuuksista myyttisen, kohtalollisen Luonnon edessä on aina jollakin lailla vääjäämättömästi määrätty. Paasilinnan toteaa, että jos ihminen, tuo ”kulissi, luonnon osa, sivustakatsoja, uhri”, yrittää uhmata luontoa, hän joutuu dramaattiseen ja tappiolliseen kamppailuun sen kanssa ja hänet pakotetaan alistumaan.²⁶ Walleniuksen kirjassa tätä passiivista kukistumisen teemaa ei ole.

Suuri meri ja alaston maa ovat toki hänellekin tietynlaisen korkeamman voiman ilmentymiä. *Miesten meressä* hänen käsityksensä näyttää kiteytyneen sellaiseksi, että ihmisen suuruuden tai pienuuden mitta ei ole se, voittaako vai häviääkö hän taistelussaan luonnon kanssa, vaan se, että hän taistelee – takaiskuista huolimatta. Onnellisuus tulee esille vain pisaroittain, hetkittäin, kuten Hakkapeliitta-Hiltusella ja Veripäällä ”Alastomassa maassa” tai Ales Karhakkamaalla Pummangin kuun loisteessa.

Jäämeren kalastajien elämänpiirissä Wallenius selvitteli sitä samaa rajamaastoa elämän ja kuoleman välillä, jota hän kartoitti sotilasurallaan pyrkiessään taisteluihin ja äärimmäisiin oloihin, samoin kuin eräelämässäänkin. *Miesten meri* on Walleniuksen teoksista se, joka tuo vahvimmin esiin Walleniuksen elämän johtoaiheen: pyrkiä selvittämään ihmisen elämäntahdon voima, jonka kanssa hän joutuu tekemisiin äärimmäisissä, alastomissa oloissa. Hänen selviytymistäistelunsa kesyttämättömän luonnon keskellä oli usein kiinni sokeasta tahdosta.

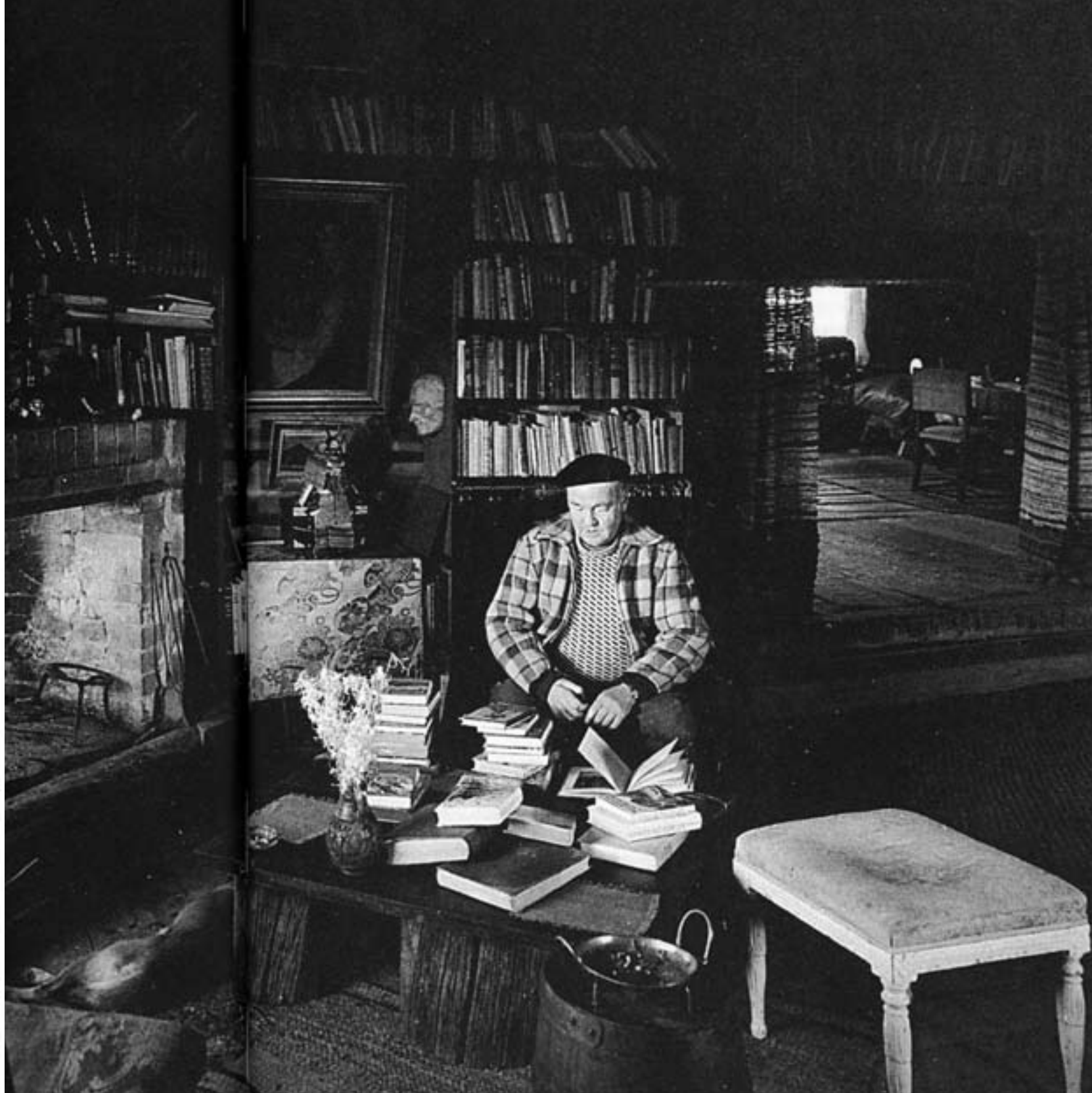
Äärimmäisyyden tematiikka tulee hyvin esille novellissa ”Alaston maa”, joka kaikissa suhteissaan rakentuu alastomuuden ja paljouden ympärille. Novellissa Wallenius yhdistää perinteisen eränovellin ja kirjailijanluonteelleen tyypillisen pohdiskelun ihmisen osasta, ja selkeämmin kuin aiemmin, hänen elämänfilosofiansa kiteytyy novellin toiminnassa ja ihmisissä. Samalla lailla kuin pohjolan julma luonto on alaston ja koruton, myös Hakkapeliitta-Hiltunen ja Veripää kokevat koruttomuuden ihmissuhteissaan sukeltaessaan talven ajaksi keskelle luontoa. Novellissa kiteytyy Walleniuksen filosofia siitä, että vain ihminen merkitsee jotain, eivät heidän maailmalliset saavutuksensa. Se korostuu siinä, että oudot miehet eivät talven yhteiselon aikana halua tietää toistensa taustoja, vain oppia toistensa luonnetta ja ajatuksenjuoksua. Alastomuus merkitsee Walleniukselle paluuta viattomuuden tilaan, joka seuraa raskaita menetyksiä ja sielullista puhdistumista. Hakkapeliitan ajatuksissa heijastuvat selvästi kirjailijan omat tuntemukset:

Walleniusten talo vuodesta 1941 lähtien oli kolme vuotta aiemmin väliaikaiseksi rakennettu tukkikämppä, josta kenraali teki helsinkiläiskodin. Parikymmentä vuotta se oli kenraalin perheellä ympärivuotisessa käytössä, sen jälkeen kesäisin 1980-luvulle asti.

Oma väki ja lukuisat vieraat saivat Jouttipalon elämään kesäisin.

Sisäkuva Jouttipalon kämpästä 1960-luvulla. - Kuva Bert Persson.

Hän kertasi elämänsä kulun, ja hänestä itsestään tuntui, että maailma oli riisunut hänen sielunsa alastomaksi. Mutta noiden menetysten korvaukseksi hän oli saanut takaisin jotain viattomuudestaan. Kullan mukana oli paljon kuonaakin karissut. Sovinnaisen sidonnaisuuden kahleet olivat kirvonneet. Hän tunsu syntyneensä uudestaan, ikään kuin tulleen jälleen lapsen kaltaiseksi. Hän oli vapaa mies – melkein.²⁷

Erityisesti merenpuskijoita käsittelevissä novelleissaan Wallenius käsitteli “vapaan miehen” voimakkainta intohimoa, halua päästä käsiksi kuoleman mysteeriin. Hänen novelleissaan merten kyntäminen, metsästäminen, kalastaminen ja saalistaminen olivat vertauskuvia koko elämälle ja saivat vahvaa maailmankatsomuksellista ulottuvuutta. Kirjoissaan Wallenius – erään henkilönsä Tuomas Herttuan tavoin – “kuulosteli syntymisen, elämän ja kuoleman ääniä sekä arvaili sen sanottavaa ihmisille”²⁸.

Ihminen osoittautuu *Miesten meressä* juuri Tuomas Herttuan kaltaiseksi, jolta myrsky on vienyt maston ja purjeet ja laitteet ja aivot. Äärimmäisissä oloissa kamppailevaa ihmistä kirjailija vertaa myrskylintuun, aavan lintuun, ihmeelliseen lentäjään, joka ei koskaan mene lähelle ihmisten asuttamaa mannerta. Rannikon tuntumassa taas elävät kapeasiipiset räiskät, ilmojen rosvot, jotka häikäilemättömästi syöksyvät heikompiensa kimppuun.

Miesten meressä kiteytyy näkemys siitä, että voimakas elämä nousee juuri kuoleman varjosta. Walleniuksen mukaan kuoleman löytää Jäämeren ääriä, myrsky-ävilä meriltä, paljaasta tunturista ja pohjolan asujien keskeltä. Mutta juuri kuolema tekee Jäämeren äärten elämän vilkkaammaksi ja verevämmäksi:

- - Mutta mikään satama ei ole tunnelmaltaan sellainen kuin Tromssa, Jäämeren Pariisi. Jokaisessa satamassa on lähtemisen ja saapumisen tuntua. Merille lähtevä mies voi joutua Kalifornian pyörremyrskyn, Meksikon lahden hurrikaanin, Keltaisen meren taifunin sekä kaikenkaltaisten syklonien ja tornadojen kynsiin tai korventua Punaisen meren liikahtamattomassa kuumuudessa. Mutta lähtijää ei odota missään siinä määrin yksinäisyys ja kuolema – ei nopea, lempeä ja suvaitsevainen, vaan hidas, kivikasvoinen ja järkkymätön kuolema – kuin sitä, joka purjehtii Länsijäihin, Pohjoisjäihin tai Itäjäihin. Sen vuoksi sataman elämä Tromssassa on omalaatuisen kiihdyttävää, vaikka se ei Pohjolan jäyhissä miehissä ilmennykään samalla tavoin kuin elämä Riossa, Port Saidissa tai Shanghaissa. Se on kuin kiehuva laavaa ohu-kuorisiksi kovettuneessa kraatterissa.²⁹

Kaikki Walleniuksen teoksen tyylilliset ja sisällölliset piirteet – lujaviivaisista lauseista ja vastakohtien koko kirjosta alkaen – kuvastavatkin viime kädessä elämän ja kuoleman välisen kamppailun täyteyttä ja syvyyttä:

Elämä kukkii verevimmin värein kuoleman varjossa. Sen sykkinnän intensiteettiä korostaa kuoleman laatu. Jäämeren kuolema on arvaamaton ja väkivaltainen, vaikka sen valmistelut ovat useasti aikaa vieviä. Vain harva riutuu lammasmaisesti vuoteeseensa. Jäämeren kuolema on maskuliininen, ja Luurankomies saa omansa vasta sitkeän kamppailun jälkeen. Leipä on lujassa täällä, ja lujassa on henki.³⁰

Keskeisimmäksi tuntemukseksi *Miesten meren* lukijalle jää käsin kosketeltava elämän tuntu: suolaisen veden karvaus selviytymisestään taistelevan miehen huulilla.

4

Ilmestyessään vuonna 1952 *Miesten meri* sai osakseen valtavan arvostelu- ja myyntimenestyksen. Ensimmäinen 5000 kappaleen painos myytiin loppuun ensimmäisellä viikolla, ja vajaan kolmen kuukauden sisällä kirjasta otettiin kaikkiaan neljä painosta. Kustantaja oli enteillyt kirjan menestystä painattamalla sen muhkeaan, hienokantiseen ja isokokoiseen asuun, jota korostivat taiteilija Erkki Tantun tekemät jyrkäviviivaiset piirrookset. Ulkoasu heijasti hyvin myös kirjan sisältöä.

Teoksesta julkaistiin kiittäviä arvosteluja kaikissa päälehdissä, ja arvostelujen virta ulottui vielä pitkälle seuraavan vuoden puolelle. *Helsingin Sanomien* Toini Havu piti sitä “kirjailijan mittaisena”, hänen romanttisimpana ja realistisimpana teoksenaan. *Uuden Suomen* Vilho Suomi totesi kirjan olleen “varmaan monille ällistyttävä yllätys: vaikka minäkin olen pitänyt kirjailijaa *Emäpuu kertoo* -teoksen perusteella hyvänä kertojana, *Miesten meri* kuohui melkein yli pään”. Suomen mielestä Walleniuksen paikka oli senhetkisen taiteellisen proosan ensi rivissä. Myös *Kalevan* arvostelijan mielestä Wallenius oli ylittänyt jo aiemmin osoittaneensa kirjailijantaidon ja säästänyt parhaimpansa uuteen kirjaansa.³¹

Keskeisissä porvarillisissa kulttuurilehdissä *Miesten merestä* kirjoitettiin laajoja artikkeleita. *Valvojan* arvostelija V. A. Koskeniemi piti “kuvasarjaa pohjoisilta vesiltä, ikuisen jään reunoilta” kirjasyksyn merkittävimpiin kertomataiteellisiin tuotteisiin luettavana. *Kaltiossa* Lauri Nukari kehuu teosta niin uuden aiheensa, taistelevan asenteensa kuin kielenkäyttönsäkin suhteen. *Suomalaisen Suomen* Eino S. Repo ja *Parnasson* Esko Maljanen suhtautuivat teokseen kriittisemmin, mutta heidänkin myötämielisyydestään teokseen kertoi artikkelien monipuolisuus ja paneutuneisuus.³²

Arvosteluissa kiinnitettiin huomiota siihen, että Jäämeren rantaa ei ollut aiemmin kaunokirjallisesti kuvattu, vain Lappia. *Parnasson* arvostelijan mukaan “Jäämeren tuominen kirjallisuuteemme sellaisena kuin se nyt tuodaan ei ole arkipäiväinen tapa-

us”. Siksi hän vertasi kirjailijaa Kiplingiin ja Lotiin, vaikka vertaus ei kaikin puolin osunutkaan.³³ Vertaus Kiplingiin tuli mieleen muillakin arvostelijoilla: Koskenniemen mukaan *Miesten meri* oli “Kiplingin tapaan miehisyuden hyveelle omistettu teos”.³⁴ Teosta verrattiin myös Jack Londoniin teosta, kuten siihen mennessä oli verrattu monia Lapin erämaita käsitteleviä kirjaa.

Lukijoita ihastutti kirjassa ennen kaikkea Walleniuksen voimakas ilmaisu, jonka vastakohtaiset elementit huomioitiin tarkasti. Kerronnassa ei arvostelijoiden mukaan näkynyt jälkeäkään hempeämielisestä tun-nelmoinnista, vielä vähemmän vaikerruksesta – teksti oli “miehekkään jäyhää ja voimakasta, mutta sen ohessa vivahdusrikasta ja herkkää, etenkin luonnonkuvauksissaan”. Jalkanen kirjoitti: “*Miesten meren* sanataide on kuin karaistua terästä, ehdottoman maskuliinista. Tuskin havaittava inhimillinen pehmeys siinä vain tehostaa sen kimmeltävää kovuutta.”³⁵

Koskenniemi huomioi Walleniuksen mieltymisen “psykologisesti ja fysiologisesti dekoratiiviseen: karuihin, jylihin luonteisiin, originaaleihin – mutta silmää on myös puhtaalle ja kauniille inhimillisyydelle jäykän pintakuoren alla”. Siinä mielessä Koskenniemi taipui Walleniuksen itsensä kannalle, joka oli puhunut teoksensa yhteydessä romantiikasta.³⁶ Havu kiirehti lisäämään teokseen myös realismisuuden määreen, sillä hänen mielestään Wallenius ei ankaran tyylijajunsa takia eksynyt liikaan romanttisuuteen.³⁷

Walleniusta pidettiin yleensä enemmän luonnon- kuin luontokuvaajana. Vilho Suomen mukaan luonteissa oli etualalla tyyppillinen eikä niinkään persoonallinen tai psykologinen: kertojan asiantuntemuksen ja suggestiivisen otteen takia ihmisistä muotoutui kuitenkin “mieleensyöpyviä hahmoja, tosia ja tukevia, karuja mutta tiiviitä, omiin elinehtoihinsa eleettömästi suhtautuvia, ja samalla niitä hallitsevia”.³⁸ Esko Maljasen mukaan Walleniusta inspiroi enemmän luonto kuin ihminen, joka oli ikään kuin “tiedoton, vaistoimensa varassa liikkuva pelinappula tuolla karttapallon yläpuoleisella meridiaani- ja paralleliruudukolla”. Silti Hermannin Paana ja Harakka-Antti vastasivat hänen mielestään “ruhtinaallisesti paria kirjallisuudessamme tunnettua ja ylistettyä ‘likasilmäistä ja räkänyrkkistä’ jätkeä”.³⁹

Siinä, missä teoksen tyyli ja kuvaustapa miellyttivät arvostelijoita, sen “kokonaishahmoa” ei pidetty taiteellisesti taaskaan aivan moitteettomana. Kuvauksen ja kerronnan katsottiin olevan välillä hyvinkin epätasaista. Eino S. Revon mielestä sanonta oli ”jykevän ytimekästä, loistokastakin väliin, väliin hiukan harkitsematonta ja pahimmillaan aika hirvittävää, kuten: ‘ne versovat linnanraunioiden koristeellisissa sarkofageissa lepäävine palsamoituine ruhtinaineen’.”⁴⁰

Monia arvostelijoita hämmensi se, että *Miesten merta* oli vaikea sijoittaa mihinkään kaunokirjalliseen lajiin, sisältyihän siihen viisi novellia ja yksi romaani. Kirjallisuudentutkija Aarne Laurila luonnehti asiaa arvostelussaan: “Novellien

pituuksissa on eroa, samoin esityksissä: joku tapailee novellistisia käännteitä, joku on tuokiokuva, joku häivähtää välillä esseen tyyliin, pisin kertomus taas on muodostaan huolimatta miltei matkakuvauksena, jossa asialliset tosiedot ovat tärkeämpiä. Oikeastaan ne ovat sitä kautta kirjan: milloin aihe saa novellintapaisia piirteitä, johtuu se vain siitä, että esimerkki on parhain opettaja, että joku taiteellisesti hahmoteltu henkilö luo tietoisuutemme samalla Jäämeren yleisiäkin mielialoja.”

Asiaan huomiota kiinnittäneet pitivät sitä yleensä Walleniuksen puutteena: esimerkiksi runsas perinne- ja kansatieteellinen aines sai monet ehdottelemaan kirjailijalle, että hänen olisi pitänyt laatia esimerkiksi ”Harakka-Antti lähtee itä-jäihin” Samuli Paulaharjun tyyppiseksi esseeksi. Laurilankin mielestä “ulkonainen kaunokirjallinen muoto juonen kuljetuksineen tuntuu näet turhaan hajoittavan voimia, ilman että sillä paljoakaan voitetaan. (Jokunen kaunis kaarre vain.) Nyt näkyvä tyylin monimielisyys ei kerro yksinomaan valmiudesta, vaikka se ei aihetta kumoakaan.”⁴¹

Kriitikoiden moitteet olivat osaksi oikeutettuja, osaksi seurausta arvostelijoiden omista kirjallisista ihanteista, joita Wallenius ei noudattanut. Heidän osoittamansa puutteet pohjautuivat Walleniuksen työskentelytapaan. Hän kirjoitti teoksensa yhtäjaksoisesti ja nopeasti säilyttääkseen tyylin yhtenäisyyden ja vieläpä kehuu kirjoittavansa kirjansa vain kertaalleen: “jos kustantajan maisterit muuttavat jotain, minä muutan ne aina takaisin”⁴². Ylpeys kostautui muutamien novellien tyyllillisenä ja sisällöllisenä hiomattomuutena. Tyyllillisiin kömmähdyksiin kuului esimerkiksi useammankin arvostelijan osoittama epäjohtonmukaisuus per-soonamuotojen käytössä⁴³.

Vakavampaa laatua oli tiettyjen kirjallisten vaikutteiden upottaminen teokseen muokkaamattomina. Muutama kuukausi teoksen ilmestymisen jälkeen professori Lauri Simonsuuri puuttui *Virittäjässä* siihen, että hänen mukaansa kaikki ”Harakka-Antti lähtee itä-jäihin” -novellin ns. kansanperinneaines oli peräisin Samuli Paulaharjun teoksesta *Ruijan suomalaisia*. Simonsuuri ei halunnut kieltää Walleniuksen teoksen ansioita – “lähes romaaninmittainen Jäämeren novelli vaatii kirjoittajaltaan paitsi todellista kirjailijan lahjakkuutta myös omakohtaisesti koettua ja hankittua asiantuntemusta” – mutta hänen mukaansa novellissa heijastui liian selvästi tyyllitaituri Paulaharjun jäljittelemätön taide.⁴⁴

Simonsuuren vakuuttavasta vertailusta huolimatta lienee liioiteltua syyttää Walleniusta “plagioinnista”, kuten tutkija Marjut Harju on Paulaharju-elämäkerrassaan jokseenkin ylimielisesti tehnyt.⁴⁵ Simonsuurikaan ei väittänyt Walleniuksen plagioinneen Paulaharjua, vaan käyttäneen Paulaharjun teosta lähteenä siten, että “asia ja aihe on selvästi sama ja että Paulaharjun sana- ja ilmaisuvarastoakin selvästi heijastuu”⁴⁶. Enemmän kuin plagioinnista kysymys lienee huolimattomuudesta ja tietynlaisesta

työtapaturmasta. Kuvaava on tosiasia, että Simonsuuren mainitsemat muistumat sijoittuvat viidenkymmenen sivun sisälle novellin loppupuolella ja että ne novellin tapahtumien suhteen ovat jokseenkin irrallisia ja perustelemattomia. Näyttääkin siltä, että Wallenius on halunnut laajentaa ruijalaisen kulttuurihistorian osuutta lisäämällä novelliin perinnetietoa, mutta ei ole kirjoitustyön kääntynyt loppusuoralle malttanut tai jaksanut enää sulattaa perinneaineistoa osaksi kokonaisuutta.

Mitä *Miesten meren* 'lajityyppiin' tulee, niin arvostelijoiden vaatimukset siitä, että Walleniuksen pitäisi valita esimerkiksi esseemuoto, osoittivat tietynlaista rajoitunutta kirjallisuuskäsitystä, joka oli Walleniukselle vieras. Koko kirjailijanuransa ja elämänsäkin Wallenius oli pyrkinyt ylittämään kategorisia rajoja, ja kirjailijana hän oli ehkä ensimmäistä kertaa sulavasti kyennyt siihen *Miesten meressä*. Tähän suuntaan viittasi Eino S. Repo kysyessään retorisesti, oliko Walleniuksella ollut "tähtäimessään jokin muu kirjallinen muoto kuin sovinnaisen novellin, ehkä jonkinlainen yhdistelmä erätarinointia ja kaunokirjallisesti sävytettyä kansatieteellistä kuvausta". Repo muistutti lukijoita Yrjö Kokosta, "jota kiintoisammin Wallenius joka tapauksessa hoitelee asian".⁴⁷

Myöhempi pohjoinen kirjailija Erno Paasilinna puuttui asiaan Makreeta-kirjan arvostelussa. Paasilinnaa oli huvittanut seurata kriitikoiden neuvottomuutta Walleniuksen kirjojen parissa: "Arvostelijat ovat moitiskelleet miestä, joka ei astu kiltisti omaan karsinaansa ja kumarru leimattavaksi epiteeteillä, jotka voidaan kortistoida tulevaisuuden varalle. Jos Wallenius olisi heikko kirjailija, hänet voitaisiin kumota ja poistaa tilinpidosta mustalla viivalla. Mutta Wallenius ei ole heikko kirjailija. Hän kirjoittaa paksuja foliantteja, jotka hallitsevat joulupöytiä, ja kustantajalla on oma käsityksensä hänen arvostaan. Mitä tehdä?"

Paasilinna kiteytti näkemyksensä asetelmasta: "Kurt Martti Wallenius on eräänlainen lihaksi tullut kaleidoskooppi: riippuu lukijasta, minkä puolen hän itse kääntää esille. Sellainen rajoittunut ihminen, joka kääntelee vain yksiä kuvia, ei voi olla ärsyyntymättä Walleniuksen kirjojen parissa. Spesialisoitu estetismi on tässä maassa viety niin pitkälle, että tällainen pohjalainen jatuli, joka vähät välittää raameista ja yleiskuvioista, vaikuttaa liian aisattomalta, vapaaveriseltä."⁴⁸

5

Miesten meri oli monumentaalinen teos Jäämeren soutajista, "sippareista" ja harppuneereista, erämiehistä ja erämaan selviytyjistä, heidän työstään ja koko elämänpiiristään. Sen rinnalle Wallenius alkoi laatia naisten eeposta, kuvausta rannan asukkaiden elämästä. Uuden teoksen työnimenäkin oli "Akat rannalla"⁴⁹. Lopulliseksi nimekseen se sai *Makreeta, merensoutajan vaimo* (1959).

Niin miehinen kirjailija kuin Wallenius olikin, hän ihaili myös äärioloissa eläviä naisia, joiden kohtalo jatkuvan epävarmuuden tilassa oli itse asiassa kovempi kuin miesten. Jo *Miesten meressä* hän luonnehti naisten elämää:

Kovia ovat miehet, mutta vaimot vieläkin kovempia. Yksin he saavat usein taistella, eikä läheinen kosketus luontoon, ääriä vailla olevat mitat ja ikuisuuden ainainen läsnäolo liennä heidän sielunsa liikkeitä, niinkuin miesten kohdalla on laita. Taistelu lasten ja perheen puolesta on liiaksi tilaa viepää ja pakonalaista. Naisessa tuntuu maan tuoksu, miehessä meren.⁵⁰

Taatakseen romaanin elävyyden ja totuudellisuuden Wallenius halusi aina sijoittaa kirjojensa tapahtumat paikkakunnalle, jonka hän tunsi. Sellaisen hän löysi nyt Eggumista Lofooteilta, paikasta jossa Jäämeri ja Atlantti "vuoroin riitelevät ja vuoroin kaulaavat".⁵¹ Toisaalta kaukaisen pohjolan eristetty kylä tarjosi kirjailijalle – monien muiden Lapin kirjailijoiden tapaan – oivallisen ympäristön ihmistyyppiensä pelkistämiseen. Kuljettaessaan erilaiset ihmisensä Jäämeren rannikon pieneen yhteisöön Wallenius loi eräänlaisen pienoislaboratorion, jossa hän voi havainnollisesti tutkia ihmisten elämän peruskysymyksiä.

Luonnehtiessaan Jäämeren rannikon kylää kirjailija toteaa: "Maisema, tapahtuma, teko on parhaimmillaan silloin kun se on tarkoin kehystetty. Niinkuin tässä, Jäämeren ja Atlantin taitteessa, on pimeys ja pilvet, joihin kätkeytynyt kuun veitikka leikittelee ja vähän pelottaakin muuttamalla värit satumaisiksi sekä muodot fantastisiksi – kartuttamalla ja vääntämällä."⁵² Kuten Emo Paasilinna on todennut, vaihtelevaan kuunvaloon sisältyy myös Walleniuksen teoksen esteettinen ohjelma.

Rajatussa maailmassa Wallenius katsoo voivansa tuoda elämän selkeimmin ja voimakkaimmin lukijan eteen, samalla lailla kuin sesonkiaikojen lyhyet elämää kihisevät jaksot kuvastavat voimakkaimmin Jäämeren asukkaiden elämää:

Oli rikkaan elämän aikaa. Silloin ääret työntyvät lähelle, muodostuu taulu, suljettu kokonaisuus, meren rannaton aapa, tuntureiden mykkä ja vierautuneisiin metsiin kaukana hukkuva maailma, kaupunkien tornit, napajätät ja sulat mantereet olivat vaipuneet loitolle tiedottomaan hämäämään. Sillä juuri tänä päivänä ja tässä paikassa Suuri Luonto oli vierailulla, pistäytynyt mullistamaan pikkuruisten ihmisten elämää.⁵³

Walleniusta kirjailijana näyttääkin ohjanneen sama ehjän elämän tarve, johon Makreetan ajattelu hakeutuu: "hän ei tahdo jättää jälkeensä aukkotiloja, joihin muistelu nalkuttavana alinomaan palajaa."⁵⁴

Yhteiset puoli vuosisataa takana ja sees-teiset vanhuudenpäivät käsillä: Martti ja Anni keittoaitassa Seitakummussa, takana Anton Lindforsin taulut Petsamosta, Lemmenjoelta ja Petsamon luostarista.
- Kuva Mirjam Salomaa.

Sisänäkymä Walleniusten kulttuurikotiin. Takka oli suuressa kämpässä suosittu seurustelutila erityisesti kylminä päivinä. Talvisin perhe asui pienellä puolella, ja iso pirtti pidettiin kylmänä. Suuret lämmönvaihtelut tiesivät ajan mittaan huonoa kohtaloa kenraalin 5000 niteen kirjastolle.
- Kuva Mirjam Salomaa.

Kirjoissaan Wallenius kuvasi metsästäjiä, kalastajia, eränkävijöitä. Kirjailijantyönsä ohella -erityisesti kesäisin ja syksyisin - Wallenius metsästi innokkaasti Marrasjärveä ympäröivissä erämaissa yhdessä Leo Pokan kanssa.

Makreetan tapahtumat perustuvat suurelta osin Walleniuksen kokemuksiin ja kuulemiin tapauksiin ja tarinoiniin Petsamosta ja Jäämereltä. Niinpä esimerkiksi Makreetan elämässä tärkeäksi nouseva Kultaukko oli todellinen henkilö, joka oli palannut Alaskasta kullankaivuusta Petsamoon ja asui 1930-luvulla yksinään turvekammassa tunturissa. Kirjan Kultaukon ajatukset ja psykologia olivat kuitenkin Walleniuksen omia.⁵⁵

Wallenius päätti kokeilla uutta kirjallista tekotapaa ja viedä “monityylisyyden” vielä pidemmälle kuin Miesten meressä. Kysymys ei ollut enää novellikokoelmasta, vaan hän pyrki kokonaisen kirjan puitteissa käyttämään “kaikkien kolmen perustekijän – ihmisen (näyttelijän), tapahtuman ja kulissien – rakentelussa mosaiikkityötä, jonka yläpuolella yritän liikutella elämän valtavoimaa itseään”.⁵⁶

Mosaiikki on osuva kuvaus *Makreetasta* romaanina. Wallenius pyrkii siinä rekonstruoimaan maailmaa hyvin monien vaikutteiden ja tapahtumien vyyhtenä, papapelinä jonka osat tiettyjen ihmisten kohdalta silloin tällöin loksahdelevat keskenään paikalleen. Teoksen alkuun kirjailija piirtää kustakin päähenkilöstä pienen novellin: hän kuvaa kuuden ihmisen syntymän ja laajentaa sitten kuvauksen risteilemään rannikon asukkaiden elämän koko piirissä. Romaanin aikana erilaisissa oloissa, eri paikoissa syntyneiden ja kasvaneiden ihmisten tiet sivuavat elämän aikana toisiaan – mikä enemmän, mikä vähemmän. Sivutaanpa romaanissa Walleniuksen edellisenkin teoksen maailmaa, onhan Makreetan mies Antti Hermannin Paanan harppuneeri.

Mosaiikkimaisen rakenteen avulla kirjailija pyrki edellistäkin teosta voimakkaammin ottamaan haltuunsa Jäämeren asujaimiston koko maailman, työn kuvauksesta Ruijan kveenien historiaan saakka. Pyrkimyksistä läpileikkauksen tekemiseen kertovat jo *Miesten meressä* esimerkiksi ne perinnetieteelliset pätkät, joita Simon-suuri arvostelussaan kritisoi. *Makreetaa* kirjoittaessa historiallinen näkökulma oli Walleniukselle vielä selkeämpi lähtökohta:

Joitakin murhenäytelmiä on kirjoihin merkitty, monia muistelee perimätieto, lukuisia olen minäkin kuullut Jäämeren ääriellä talviiltoina turvetulen äärellä kammeissa tai kartanoissa, turskaa fläkäessä tai kiskoessamme juksanuoraa, ‘nälkäviuluu’ aluksen keinunnan tahtiin. Haudat eivät puhu, koska ei ollut hautaajaa, eivätkä ruumiit todista, sillä metsien ja tuntureitten isot ja pienet elävät ovat viettäneet niiden äärellä pitojaan.⁵⁷

Ruijan suomalaisten historian luonteen mukaisesti hän valitsee joukon ihmisiä, jotka hän kuljettaa eri teitä pohjoiseen. Joukossa on Petteri Sassali, myöhempi kauppias, joka joutuu Ruijaan ns. lapsikaupan myötä; Antti Kiurujärvi, väkevä ruumiillisen työn tekijä; ja tietysti Makreeta, kovista oloista toisiin koviin oloihin vaeltava nainen. Tulokkaiden lähtökohtia kirjailija kuvaa tiukan kiteyttävällä tyyllillään:

Paljon ei pirtissä ollut valoa, mutta ei paljon valaistavaakaan: olipa vain väki, kahta vailla monista lapsista koottu, peräseinän laveri kelleksistä, halotuista hongista tehty niinkuin kattokin, lavoilla poron taljaa ja rouon repaletta sekä niiden joukossa ja lattialla lapsia siellä täällä, mies rahilla istumassa, nainen, vahvana taaskin, katselemassa apeana tuleen, jokunen hylly harvoine tavaroineen, muutammat vaarnat niineen mitä niistä riippui, nurkassa kirves, saha, lapio ja kuokka sekä ovensuuseinällä kiisa, voirasian tyyliin rakennettu, ahkioon sijoitettava arkku. Siinä oli Orjalompolon mökki kaikkienensa, paitsi tietysti lehmää ja nuorukaista navetassa sekä ainokaista lamakkoa ajohärkää hihnassa ylempänä kankaalla. Eikä tästä mökistä olekaan muuta sanottavaa, koska siellä ei mitään tapahtunut eikä paljon ajateltukaan. Apea oli sen mielialan nimi.⁵⁸

Kuljettamalla päähenkilönsä eri ammatteihin ja erilaisiin yhteiskunnallisiin piireihin kirjailija heijasti selvästi omia ihanteitaan. Wallenius oli kovan työn ihailija, jonka mukaan vain ruumiillinen työ tuo ihmisen keskelle elämää. Romaanin maailmassa pappi ja papin rouva ovat etäisiä ja pelottaviaakin, ja Makreeta kieltäytyy lähtemästä heidän piiaukseen – helppoon, mutta hänen arvolleen sopimattomaan työhön. Kauppiassa, jotka Walleniuksen arvoasteikossa ovat rosvoista suurimpia, tuntuu “rahan lika”: Petteri Sassali osoittautuu romaanissa juonittelijaksi, joka on pilata Makreetan avio-onnenkin.

Pohjimmiltaan *Makreeta* on *Miesten meren* tapaan työn ja työn täyttämisen elämän kuvaus. Antti Kiurujärven elämä kuuluu Jäämeren kalastajan normaaleissa askareissa: lotaa pyytäessä, liinaa nostaessa ja turskaa juksatessa. Henkilöhahmoissaan kirjailija tutustuttaa lukijan Jäämeren työläisen arkeen satamassa saadusta ensimmäisestä potkusta lähtien. Rannan asukkaan elämässä luonto ja arkipäivä, elämä ja käytäntö sulautuvat kokonaisuudeksi:

Meren väri oli muuttunut: neliökilometreittäin se kuului viheriän violetina, tummempana, mutta ei niin ruskeana kuin sillin tullessa. Vaellusvietti, toinen kehityksen poikimista, toteutui tässä, aivan silmien edessä. Valtava näytelmä, kansainvaellus, kansojen taistelun kenttä.

Varmaan sen tajusi vaistomaisesti myös Rannan ihminen, merensoutaja, merensoutajan vaimo ja lapsi, kauppias ja puukhollari ja puotiherra, kalarenki ja syöttöpiika, kotalappalainen ja riekonpyytäjä. Mutta tietoisessa mielessään hän toimitteli ynnälaskua, keskusteli kalan hinnasta, suolan hinnasta, köysien ja tervan sekä purjekankaan hinnasta, nuotan hinnasta ja veneitten hinnasta. Ja itsekseen hän laskeskelki, mitä ostaisi rahalla.⁵⁹

Jäämeren naisessa Wallenius ihailee samaa kuin miehessä: lujuuutta ja kovuutta. Kuten miestä, Jäämeri koului myös naista: “Kyllä kasettumista pitää huolen meri ja ranta, naapurit ja Jumala”, toteaa jo kovettunut Henna Makreetalle. Huoli leivästä, karjasta, lapsista, talosta, uhkaavat myrskyt ja jatkuva epävarmuus siitä, palaako mies koskaan, tekee Rannan elämästä yhtä lailla “arpajaista” kuin merenkin elämästä. “Rannan naiset ovat raskaita kuin tunturi, kovia kuin tyrskyjen syövyttämät kalliot ja armotomia kuin meri itse. Muutoin he eivät pystyisi kasvattamaan poikiaan miehiksi ja tyttäriään itsensä laisiksi.”⁶⁰

Kuvatessaan Makreetan kamppailua itsensä löytämiseksi Wallenius näyttää esittävän jälleen omaa elämänfilosofiaansa, joka välillä kiteytyy lähes aforismimaisina luonnehdintoina. Vaikeuksiensa keskellä Makreeta huomaa, että “tasaisen löytäminen jyrkästä on toimeentulemisen ensimmäinen ja ainoa ehto”. Ihmisen ei sovi ylpeyttään alkaa liiaksi kilpailla kohtalon kanssa, mutta liialliseen arkuuteenkaan hän ei voi äärimmäisillä rajoilla vaipua: “liioitellun nöyryyden voittaminen on täydeksi ihmiseksi tulemisen kynnyksen.”⁶¹

Mutta yhtä paljon kuin työn kuvaus, *Makreeta merensoutajan vaimo* on kuvaus ihmissuhteista ja ihmisen elämän tarkoituksesta. Arvostelija Aarno Peromies huomautti kirjan ydinlankana olevan huomio, että “kuta jyhkeämpi, suoraselkäsempi ja tarmokkaampi ihminen on, sitä ankarammin häntä koettelevat ihmissuhteiden pienet kompastukset”.⁶² Käsitös on hyvin osuva: Walleniuksen kirjassa Makreeta ja Antti, jotka selviytyvät valtavista luonnonvaikeuksista, kuluttavat uskomattoman määrän voimaa tuskalliseen hapuiluun ja avuttomaan ponnisteluun, kun on solmitava kahdenkeskisiä arkoja ja tärkeitä siteitä.

Miesten meressä Wallenius oli pienenä sivujuonteena kuvannut miehen kokemaa ihmetystä naisen suhteen. *Makreetassa* sama teema nousee keskeiseksi piirteeksi. Antin ja Makreetan avioliitto on kahden ihmisen välistä avutonta etsintää, joka johtaa väärinkäsityksiin ja yhä suurempaan hämmennykseen. Antin palatessa pitkiltä merimatkoiltaan Makreeta lähtee malttamattomassa onnessaan kauppaan ja kahvia lainaamaan juosten koko matkan, mutta saapuu kotiin vähän myöhässä – ja Antin kotiin palaamisen onni on tiessään. Omalla käyttäytymisellään hän puolestaan karkottaa Makreetan kauemmaksi.

Minkä takia Makreeta touhusi edestakaisin pirtissä ja puheli koko ajan, aivan yhtenäin, joutavia. Miksi hän juoksi asioillaan, jotka olisi voinut aikaisemminkin toimittaa? Minkä takia hän tuskin katsoi?

Mutta oliko hän itsekään, Antti Kiurujärvi, oikeastaan puhunut sanaakaan siitä mitä aikoi? Tai ottanut edes kädestä?⁶³

Epätietoisuus synnyttää säröä Makreetan ja Antin välille, aiheuttaa mustasukkaisuutta ja johtaa lopulta melkein kolmiodraamaan. Parhaiten Makreeta pystyykin ymmärtämään muita Rannan naisia, joilta hän pyrkii oppimaan muun lisäksi ymmärrystä “miehen mysteeriin”.

Antin ja Makreetan välinen ristiriita laukeaa walleniusmaisella tavalla: ratkaisu ihmissuhteisiin löytyy erämaasta, sen alastomuudesta ja ehdottomuudesta. Makreeta etsiytyy Kultaukon luo, erakon joka “tarinoi kärpilleen elämänsä kuvioista” ja jonka kaikki piirteet ovat elämän pelkistämiä, lempinimeä myöten: “Vain nimetön mies on täysin vapaa ihminen. Vain nimetön maa on kahleeton”, Wallenius todistaa. Kultaukon viisaudessa tiivistyy Walleniuksen luonnonmystiikka:

Sillä tämän maiseman harvat asukkaat, kotka ja korppi, hukka ja hylje, kärppä ja sopuli, eivät olleet sen tekijöitä, vaan mitättömiä, täydentäviä yksityiskohtia. Ja kaikkein vähimmin sen uusin asukki, Kultaukko, joka oli kokenut tarpeeksi ymmärtääkseen oman merkityksettömyytensä. Ja kuitenkin kaikkiin näihin sisältyi Jumala, sytyttävä voima, elämä, vaikka ainoakaan niistä ei sitä tietoisesti ymmärtänyt.

Tässä taulussa taivas, meri ja tunturi eivät olleet puitteita, kulissee ihmisen tehostamiseksi, eivätkä eläimet olemassa ihmisen ylemmyyden korostamiseksi. Tämän kaiken käsitti Kultaukko, eikä hän muutoin olisi sopinutkaan tähän maisemaan sen omana osana.⁶⁴

Kuten muissakin teoksissaan Wallenius johdattaa *Makreetassa* ongelmien keskellä kamppailevat päähenkilönsä luonnon pariin puhdistumaan. Makreeta ja Antti hankkiutuvat talven ajaksi Mataleenan vuonoon, eläkkeeseen kaksistaan turvevuoren peittämässä kammassa. Keskellä armotonta luontoa, pitkän talven sisällä, kuoleman kuljeskellessa ympäristössä pariskunta saavuttaa lopulta selvyuden elämäänsä.

Niin selkeä kuin Walleniuksen perusajatus romaaninsa suhteen olikin, hänen *Makreetansa* muuttuu laajakantoisesta Rannan ihmisen läpileikkauksesta loppua kohden melodraamaksi. Walleniukselle ominainen kunnianhimo lienee aiheuttanut liiallisen perusteellisuuden valmistelutyössä, joka venyi vuosien mittaiseksi. Vanheneväminen puolestaan johti suunnitelman laajenemiseen niin, että sitä oli vaikea rakentaa yhtenäiseksi ja sopusuhtaiseksi kaikilta osiltaan. Tehtyään töitä kuusi vuotta Wallenius totesikin itselleen käyneen kuten marrasjärveläiselle metsänvartijalle Hannes Roppolalle, jolla pirtin ja kamarin rakentaminen ryöstäytyi seitsenhuoneiseksi taloksi: aiheet tahtoivat hajota. Pääsyynä työn hidastumiseen Wallenius piti kuitenkin paavi Gregorius IV:n suurimmaksi kuolemansyyniksi luokittelemaa ominaisuutta: henkistä laiskuutta.⁶⁵

Muutamien arvostelijoiden esittämä kritiikki *Makreetan* suhteen onkin katsottava tietystä määrin oikeutetuksi. Kuten Pentti Karhumaa totesi, taiteen ja dokumentin

lähentämisyritykset ovat romaanissa vaikuttavia, mutta “tarina kokonaisuudessaan jää torsoksi, vaikutelma on sentimentaalinen, jotenkin keskeneräinen”.⁶⁶ Kirjailijakollega Ilmari Kianto julkaisi lehdessä avoimen kirjeen, jonka kärki kohdistui romaanin kolmio-draamaa ja sen ratkaisua vastaan: “Kenraali-kirjailija on pilannut romaaninsa lopun.” Kiannon mukaan lukijalle jätetty epätietoisuus Makreetan lapsen todellisesta isästä johtui kirjailijan oman näkemyksen epäselvyydestä. 66 Myös erillisten osien runsaus aiheutti arvostelijoissa kummastusta. Henkilöhahmoista esimerkiksi Kultaukon irrallisuus romaanin yleisestä teemasta herätti jälleen kysymyksen siitä, olisiko kirjailijan pitänyt valita teokseensa muu laji kuin romaani.

Makreeta, merensoutajan vaimo on kuitenkin sen verran monitahoinen teos, että tavanomaiset lähtökohdat voivat olla turhan rajoittuneita. Kuten eräs arvostelija totesi, Walleniuksen teoksen arvosteleminen puhtaasti romaanitaiteen kriteerein tekee teokselle vääryyttä. Toisen kriitikon mukaan siihen ei oikein halua tehdä huomautuksia: sen veistosmaisessa tyyliässä erottuu selvästi kirvestyön rosoisuus, mutta juuri sen kauneus saa katsojan mykistymään. Kyseessä on “merkillinen romaani, joka muistuttaa rakenteeltaan, ihmiskohtaloiltaan ja tyyliältään vahvaa, karua honkapirttiä kirvestekoisine kalustoineen: sen kauneus on pirtin yksinkertaisen karua kauneutta – kuin kirveellä veistettyä, mutta pinnassa kimmeltää herkkää runoutta”.⁶⁸

Oivaltavassa arvostelussaan Emo Paasilinna totesi kirjan olevan kokoelma historiallisia tapa-, laatu- ja henkilökuvia, joita ei liitä toisiinsa mikään yhtenäinen rakenteellinen idea. “Kompositio on kertomuksen, tuollainen väljän eepillinen, kertojan äänenpainoja myötäilevä, tuokioiksi jaksotettu kokonaisuus”, Paasilinna totesi.⁶⁹ *Makreeta*-teos sisältää runsaasti jopa täysin itsenäisiä pikku tutkielmia: perinnetieteellisiä havaintoja esimerkiksi joiusta tai meriraukan etymologiasta, tapakuvauksia porolla-ajosta ja historiallisia selvityksiä rangaistussiirtolana toimineesta Ruijasta tai Tornion porvarin matkasta Alattioon. Myös pyrkimyksessään muotokokeiluihin Wallenius tuotti kirjaan erillisen oloisia osia, kuten Kapteenin ja Papin vuoropuhelut sekä kahden Makreetan – nykyisen ja entisen – vuoropuhelut, jotka kuitenkin kuvastelevat teoksen yleistä teemaa.

Paasilinnan sanoin Wallenius “kerää kuriositeetteja joka taholta, kokoaa rikkautensa yhdelle näyttämölle ja kernaasti lisää esineihinsä jonkin selittävän, ohjaavan piirteen. Tällöin Wallenius esiintyy historioitsijana, joka on taakseenkatsovan etnografin ja mystikon ulkonaisena silmämääränä”.⁷⁰

Myös tyyllillisesti Walleniuksen kerronta on käsityöläisen taidetta. Peromiehen sanoin Wallenius “käyttää sanoja paljon ja monenmoisia: murteellisia, sivistyssanoja, paatoksen sanoja, pärskyviä, vaahtoavia, kuulaitakin. Mutta on sana iso tai pieni, tutunomainen tai outo, tekijä taitaa ja jaksaa luontevasti muurata sen monumenttinsa osaksi”. Hän jatkoi: “Walleniuksen tyyli on epäilemättä romanttista: myrskyä ja tyventä, arkea ja mystiikan utua, auerta ja järkälettä, mutta koska hän tuntee

miljöönsä perinpohjin, hänen paatoksensa ei ole onttoa. Voimansa ja tunteensa yltäkylläisyydessäkin Wallenius on myös ajattelija.”⁷¹

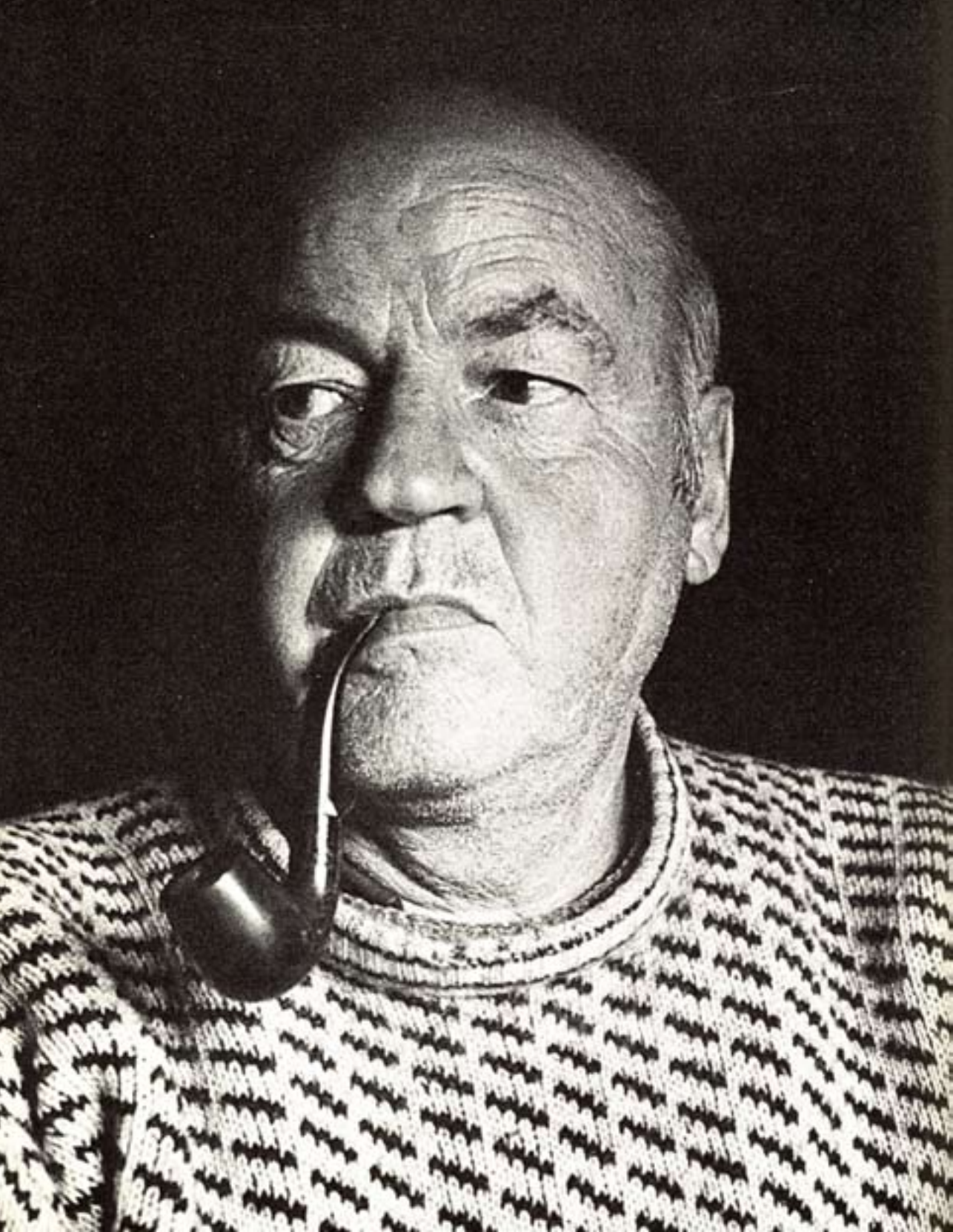
Walleniuksen kerronnan peruselementti on pienten, katkelmallisten kokonaisuuksien ja elämäntuntemusten rikkaus. Teksti etenee pitkään mietittyjen ja huolella hiottujen kuvien kautta. Emännän mahtavaa olemusta hän luonnehtii: “Hän oli kuin mökki talossa.” Pimeyttä: “Tulitikkuja ei ole. Aisteista on käytettävissä vain käsikopelo.” Uupunutta miestä: “Oli kuin Antti Kiurujärven nahka olisi valettu lyijyä täyteen, pääkoppakin niin että ajatukset sulivat olemattomiin.” Uhmakkaan ihmisen “leuka oli kuin nyrkki”. Hänen yksittäiset huomionsa laajentuvat melkein pä elämänfilosofiseksi luonnehdinnoiksi, jotka kuvastavat, mitä kaikkea Wallenius vanhoilla päivillään mietiskeli:

On merkillistä, miten paljon kauempina ihmiset ovat toisistaan istuessaan penkeillä, sängyissä ja jakkaroilla pitkin seinänvieriä kuin saman pöydän ympärillä, miten erilailla vaikuttaa kova auringon valo, joka on yhteinen kaikille, kuin lampun keltainen leppoisuus sen valopiirin sulkiessa sisäänsä pienen, määritellyn parven, miten paljon helpompi on pidellä käsiä pöydän alla tai päälläkin kuin helmassa tai polvilla, miten rommi kahvin, sokurin, kerman, piipun, pikanellin ja nuuskan lisäksi harvoin ja aiheellisesti nautittuna laukaisee pingotuksen ja herkistää.”⁷²

Kaiken kaikkiaan *Makreeta, merensoutajan vaimo* tiivistää sivuillaan Walleniuksen voimakkaan näkemyksen elämästä ja maailmasta. “Elämän järjestys on se, että vahinko ja menestys ovat kulkijoita, ne vaeltavat läjäpäissä, monta peräkkäin lajiansa, elämän saatossa, – rivi piruja sekä rivi jumalia ja välissä paksultä väritöntä arjen ihmistä.”⁷³ Jälleen kerran Walleniuksen kuvaus väkeväveristen ihmisten kampailusta kohoo ylistykseksi luonnolle, jonka rinnalla ihminen on aina häviävän pieni ja ailahteleva ja aina yksin, ja sitä kautta korkeammille voimille, kohtalolle ja Jumalalle:

Kiihko ei kuulu meren olemukseen, sillä se suuttuu harvoin. Sen luontoa ei ole äkkipikaisuus, koska se ei tahdo vahingoittaa. Sille ei ole olennaista fanaattisuus, koska sillä ei ole rakenneltuja päämääriä. Merelle riittää täysin sen lainalainen elämän rytmi, mikä on täydellisyyttä, sillä se tietää olevansa elämän äiti, mannerten valtias ja Jumalan isäntärenki maan päällä.

Hänen on meri, sillä hän on sen tehnyt, kirjoitetaan Davidin 95. psalmin 5. jakeessa.⁷⁴

Ison Riipijän tullen (1959-1984)

Vanha kirjailija mietteliäänä keskeneräisten töiden äärellä.

1

Koko 1950-luku oli Walleniukselle vahvan luovuuden aikaa. Hänellä oli monta rautaa tulella – vuosikymmenen lopulla hänellä oli tekeillä “kymmenkunta teosta, pienoisromaaneja, suurromaaneja, ylipäänsä romaaneja: jyrkää, puuhunleikattua proosaa”, kuten häntä haastatellut Emo Paasilinna totesi. Kirjallisessa tuotannossaan hän pyrki yhdistämään eletyn ja koetun luettuun ja tutkittuun: satojen ja tuhansien kaunokirjallisten teosten lisäksi hän kävi läpi tietokirjallisuutta, sanoi ylpeästi luke-neensa Tietosanakirjan risaksi ja kehaisipa “sulasta itsepäisyydestä” kahlanneensa läpi Marxin Pääomankin.¹

Tiedonhalu näyttää kuitenkin alkaneen saada vanhasta kirjailijasta yhä suurempaa otetta aikaansaavuuden kustannuksella. Koko 1950-luvun hän oli valmistellut Huippuvuorille ja “Länsijäihin” sijoittuvaa romaania, jota hän lienee ajatellut tietynlaiseksi vastineeksi *Miesten meren* novellille ”Harakka-Antti lähtee itäjäihin”. Hän oli päättänyt keskittyä 1600-luvulla asuttuun Smeerenburgin kaupunkiin, jonka hollantilaiset valaanpyytäjät olivat perustaneet Huippuvuorten luoteiskulmalle.

Työtään varten hän tutki Oslon Napaseutujen Tutkimuslaitoksen koko kirjaston ja kaikki käyttökelpoiset lähteet Hollannista ja Tanskasta. Hän oleskeli kahteen erään Lofoteilla ja Karhusaarilla kokoamassa kasvistoja Helsingin yliopistolle. Hän vieraili Huippuvuorilla Norjan Polar-Instituutissa, jonka kirjallisuusarkistoja hän kaivoi kolme kuukautta. Matkalla Hollantiin 1950-luvun puolivälissä hän tutki Kööpenhaminassa kahta päiväkirjaa Juan Mendozan karkottamisesta Jäämerelle ja syventyi Hampurissa valaanrasvan keittouunien historiaan. Lopuksi hän päätyi Amsterdamin yliopiston kirjastoon käydäkseen läpi suurvalaanpyynnin yksityiskohtia nimenomaan 1630- ja 1640-luvuilla sekä hollantilaisten pyyntimiesten talvehtimispäiväkirjoja Amsterdam Islandilta ja Magdalena Baysta. Matkallaan kirjailija piti

esitelmiä Jäämeren rannikon asuttamisesta ja kävi tervehtimässä *Miesten meren* (“Fangstboote klaar!”) hollantilaista kustantajaa.²

Wallenius toivoi pystyvänsä muokkaamaan materiaalista romaanin, kun ainekset olisivat kypsyneet kirjoitusasteelle. Niin ei kuitenkaan koskaan käynyt. Romaanin valmisteleminen keskeytti toinen suurhanke, johon vanha kenraali innostui 1960-luvulla: Lapin sotahistoria vuosina 1915-1940. Se oli Walleniuksen omin aihe, sillä hänhän oli suurelta osin sen historian “luoja”.

Omien kokemustensa lisäksi kenraali-kirjailija kokosi laajan tutkimusaineiston kirjallisuudesta, arkistoista sekä sanoma- ja aikakauslehdistä. Vuosikymmenen kuluessa hän äänitti magnetofoninauhoilleen tuhansia metrejä Lapin sotiin osallistuneiden miesten haastatteluja. Wallenius katsoi elämäntehtäväkseen “nostaa tavallinen suomalainen sotilas siihen arvoon, joka hänelle kuuluu”. Hänen mielestään sotahistoriat yleisesti olivat sikäli yksipuolisia, että niissä sotia seurattiin päämajan ja upseerien näkökulmasta. Hänen tarkoituksenaan oli kirjoittaa Lapin sotahistoria tavallisen rivimiehen perspektiivistä sekä kuvata laajasti “sitä maanalaista ja unohtunutta toimintaa, jolle historialliset tapahtumat suurelta osin usein rakentuvat”.

Hahmottelemisissaan alkusanoissa hän totesi: “Omistan tämän työni niille *unoh-tuneille*, jotka tekivät venäläistyvästä ruhtinaskunnasta suomalaisen valtakunnan, ja nimenomaan Lapin tavalliselle sotamiehelle, joka taisteli poluttomissa erämaissa, lumessa ja yössä siviiliryöpyssään melkein kokonaan vailla koneaseistusta ja yhteyksiä Etelän lehtimiehiin.” Hänen mielestään hankkeesta “ei tule kuivaa teosta tekemälläkään. Historialliselle pohjalle on sijoitettu paljon elävöittävää aineistoa. Kirjassa on tarkoitus valottaa inhimillisiä ongelmia sodassa, ihmistä itseään.” Wallenius painotti huumorin tärkeyttä teoksen kokonaisuudessa, koska huumori oli aina kuulunut läheisesti sotilaan karuun elämään.

Wallenius oli alkujaan kaavaillut sotahistoriansa nimeltä “Rakas luminen helvetti (eli 25 vuotta sotaista sormikoukunvetoa Lapissa)” kolmen niteen mitaiseksi. Hanke osoittautui kuitenkin valtavaksi, sillä ruvetessaan kirjoittamaan sitä hän ehti ensimmäisen tuhannen sivun aikana vasta etappitehtävistä takaisin Libauhun! Hän oli hukkaa aineistoonsa, ja hakiessaan epätoivoisesti apurahoja hän totesi aineiston suuren määrän edellyttävän 4-5 nidettä. Kaiken kaikkiaan hän sai kirjoitetuksi parisentuhatta liuskaa, joihin sisältyi muiden muassa vanha *Lapin sota* -kirjan teksti.³

Sotahistoriansa tekemisen rinnalla Wallenius kuljetti toki vielä kaunokirjallisiakin aiheita. 1970-luvun alussa laatimassaan apurahahakemuksessa hän kertoi valmistelevänsä Jäämeren Lapista kolmea pienoistoromaania, joista yksi oli melkein valmis. Kyseessä oli käsikirjoitus “Jäämeren tallaamista pimeyden ja myrskyjen mursertamista hulluista”, joiden kuvaamiseen hän oli saanut aiheen Ruijan tuntureilla

tapahtuneesta tositaipauksesta. Sen lisäksi hän kertoi yhdessä piispa Eino Sormusen kanssa suunnitteleensa novellikokoelmaa Isä meidän -rukouksen mukaan jaoteltujen otsakkeiden aiheista!⁴

Vanhenevan kenraalin ja kirjailijan voimat alkoivat kuitenkin jo loppua. *Makreetan* ilmestyessä hän oli sentään 66-vuotias, ja vuonna 1968 hän täytti 75 vuotta. Terveyskin rupesi reistailemaan: esitelmöidessä hän sai sydänkohtauksen useampaankin kertaan, ja kihti veti hänet petiin pitkiksi ajoiksi. 1960-luvun lopulla hän liukastui pihalla ja taittoi kylkiluita; tapaturma sinällään ei ollut vakava, mutta sen hoitaminen aiheutti vanhalle miehelle vaivoja: “Invalidisairaalan specialisti - - sanoi yrittävänsä aivan uutta parannuskeinoa, nimittäin ettei tehdä mitään, ei edes sidettä. Niinpä siinä meni 9 kuukautta hukkaan”, Wallenius tuskitteli.⁵

Terveys ei voinut olla vaikuttamatta mielentilaan. “Iso Riipijä lähestyy”, hän sanoi vieraana käyneelle Annikki Kariniemelle viitaten *Vanhoissa kalajumalissa* käyttämänsä termiin syksystä ja kuolemasta.⁶ 1970-luvun alussa tekemissään muistiinpanoissakin hän jo tunnusti vanhuutensa:

Mielialani on nykyisin horisontaali. Puuttuu elämänrohkeutta. Puuttuu nöyryyttä tai katkeruutta. Puuttuu mielentilojen äärimmäisyyksiä. Puuttuu väriä. - - Siitä johtuu toivottomuus, vanhuuden ajatus. Ruumiillinen työ ei tyydytä, koska aurankynnen jälki ei ole tarpeeksi syvä. Tuntuu aivan kuin aika meni hukkaan. Olisi kirjoitettava, mutta kuinka kirjoittaa tällaisissa aatoksissa. Tarmo poikki, herkkyys tiessään. Vaivaa ihmisluonnon kaksinaisuus. Sotilaselämä kaivoi liian syvän jäljen. Tekemätön työ vaivaa päivän ajatuksissa ja yön unissa. Uneni eivät koskaan ole ylpeitä - -. Olen aina niissä syrjään sysättyinä, sivustakatsojana tapahtumissa, mutta aina ystävällisesti kohdeltuna.

Hän tunsu katselevansa liikaa taaksepäin: “Vatvon vanhoja. Se on positiivista niin kauan kuin niiden analyysi on tuottavaa, negatiivista silloin kun se muuttuu polkemiseksi, joka sivuaa katumusta, itsesyytöstä”, hän murehti.⁷

Vireyttä elämään toi sentään taistelu vanhanakin. Välillä kävivät kimppuun pätemisenhaluiset, märkäkorpaiset historian tutkijat, jotka halusivat osoittaa edistyksellisen kriittisyytensä peittoamalla Walleniuksen ja muut jääkärit Ståhlbergin kyyditykseen ja Mäntsälän kapinaan liittyvillä skandaaleilla. Kirjoittajista erityisesti tohtori Paavo Hirvikallio sekä hänen suojelijanaan toiminut päätoimittaja Ilmari Turja saivat vanhan kenraalin päreet palamaan vuonna 1960, jolloin tuli kuluneeksi 40 vuotta kyydityksestä. Vuonna 1967 oli kulunut 45 vuotta Mäntsälän kapinasta, ja nuoret radikaalit Arvo Salon johdolla hyökkäsivät vanhan kenraalin aseisiin niin lehdistä kuin televisiostakin.⁸

Vanha kenraali puolustautui varsin laimeasti: “Olin aikanani ahkeranlainen asetappeli, mutta nyttemmin perin laiska kirjainten nakkeli”, hän kirjoitti. Hänen vastahyökkäyksensä perustuivat jo enemmän auktoriteetille kuin palavalle taistelumielle: “Kun joku Eskelinen - - sepustuksensa viimeisessä kappaleessa yrittää ylen tökerösti letkauttaa minua ja vaatimalla näyttää vaativan hellävaraista tukistamista, luettelen vastenmielisesti joitakin sanoja.”⁹ Tosiasia kuitenkin oli, että “muttereiden aikakautena” Wallenius jäi tiedotusvälineissä alakynteen: uuden, sosiaalidemokraattisen pysähtyneisyyden aikana piti puhua “intellektuaalisesti”, “realistisesti” ja “korrektisti”, mihin vanha sotaratsu ei oikein kyennyt eikä halunnut.

Oman nautintonsa hän sai kulkiessaan pitkin Suomea esitelmöimässä monelta eri alalta ja päästessään siellä piikittelemään nykyajan kotkotuksia. Vanha kirjailija ei jaksanut innostua nykyaikaisesta “teinien kirjallisuudesta”, jossa seksuaalinen ylikorostus ja muodon ja asian köyhyys olivat hänen mukaansa hallitsevia tekijöitä: “Nyt nonfiguraatiivisen runomuodon aikana kirjoittaa kuka tahansa lastentarhassa palkintokokoelman. Se on melkein samaa kuin näyttelyssä väärinpäin ripustettu taulu tai juuri Ruotsissa tapahtunut pensseleiden pyyhkeenä käytetyn käärepaperin ripustaminen näyttelyn seinälle”, hän veisteli.

“Suomessakin on nyt joukoittain taiteilijoita, joiden aihepiiri on parhaiten verrattavissa kaatopaikkaan, asukkaineen tai ilman niitä. Jos asetetaan sopivasti sortunut keinuoli, rikkinäinen ompelukone ja latistunut kahvipannu, voisi tällaisen taideteoksen nimeksi panna ‘Vanhapiika on kuollut’. Jos siihen lisätään harmooniseen järjestykseen rautasängyn pää, rikkinäinen naisen sukka, voi nimeksi panna ‘Avioliitto’.”

Nuoren polven arvostelussaan Wallenius muistutti hieman suomenruotsalaista runoilijaa Bertel Gripenbergiä, joka innostuessaan pilkkaamaan nuoria taiteilijanalkuja pilarunoillaan onnistui runoilijana erinomaisesti. Wallenius totesi olevansa epärunollinen mies, mutta runoili esitelmissään täyttä päätä. Runon voisi tehdä vaikka näin, hän sanoi ja luritti: *”Mies istuu rannalla/ Ja takool kovaa kiveä/ nyrkillänsä/ ja hörisee riemuissaan/ koska järvi / on vIinajärvi/ hänen koiransa hyppi/ nauraal hohottaal kyynel silmänurkassa/ koska kaikki puut/ ovat makkaroita!”*¹⁰

Saamiensa haukkujen lisäksi Wallenius sai myös runsaasti tunnustusta eri tahoilta. Miesten meri käännettiin pian ilmestymisensä jälkeen englanniksi, saksaksi, ruotsiksi ja ranskaksi, ja hänen novellejaan julkaistiin yhteiskokoelmissa.¹¹ *Harakka-Antti itäjäissä* julkaistiin erillisenä romaanina vuonna 1961, ja kahta vuotta myöhemmin *Ihmismetsästäjistä ja erämiehistä* otettiin uusi painos, jossa oli neljä uutta novellia.

Erinomaisen muistinsa takia kenraali-kirjailija oli historiantutkijoiden suosiossa. Lehtimiehet piirittivät häntä värikkään elämän muistoista. Lapissa hänet tunnettiin kävelevänä legendana, “Marrasjärven poikkiäjänä”, jonka kaikkia elämäntunteita

ei tiennyt kukaan muu kuin hän itse ja eloisa kenraalitar. Hänen kulttuurikotinsa oli lukuisten vieraiden jokavuotinen kohde. Lapin kulttuuripersoonat ja kirjailijat, kuten Annikki Kariniemi, Oiva Arvola, Erno Paasilinna, Kirsti Vaattovaara ja Jorma Etto, kävivät häntä tapaamassa ja kirjoittamassa hänestä.¹²

Kuunneltuaan vanhan kenraalin tarinoita sulattaani Ibrahimista, Kiinan edesmenneestä keisarista, Isosta-Samperista ja Moskusta sekä tutustuttuaan mieheen muutenkin kirjailija Arvola merkitsi muistiin: “En ole ylimitallisten suuruuksien kumartelija, mutta kun minä tapaan todellisen ihmisen, joka laskelmoimatta ja sydämensä hartaudella lähestyy ihmistä ihmisenä, sisimmässäni lyö kello, jonka sanoman haluan välittää myös muiden kuultavaksi.”¹³

2

Puhuminen tekemättömästä työstä, joka vaivasi unissakin, oli pitkästä, värikkästä elämästä väsyneen miehen alakuloinen toteamus, jolla ei välttämättä ollut tekemistä todellisuuden kanssa. Wallenius pystyi hyvillä mielin vetämään positiivisen yhteenvedon elämästään. Hän oli ollut mukana luomassa itsenäistä Suomea, elänyt täysillä elämänsä vireimmät vuosikymmenet ja pukeut lopulta elämäkokemuksensa ja ihanteensa sanoiksi ja kirjoiksi, joista tuli Lapin kirjallisuuden klassikoita.

Myös ihmissuhteissa ja perhe-elämässä tase oli positiivinen. Hän oli jakanut melkein koko aikuisikänsä naisen kanssa, jota hän suuresti ihaili ja joka rakasti häntä. He olivat kasvattaneet kolme tytärtä; lapsenlapsia kenraali ehti elämänsä aikana saada viisi ja lapsenlapsenlapsiakin jo muutamia. Annille elämä miehensä rinnalla oli tiennyt täydellistä muutosta siihen, mihin hänen lähtökohtansa viittasivat: suuren talon tyttärestä ja kenraalin rouvasta tuli odottamattomien tapahtumien myötä melkein maanpetturina pidetyn miehen vaimo, hän joutui yksin huolehtimaan kolmesta lapsestaan monien vuosien ajan ja ajautui lopulta Lapin erämaahan täysin toisenlaisiin oloihin kuin mihin oli tottunut. Vetäessään tilinpäätöstä omasta elämästään Anni Wallenius kirjoitti pariskunnan yhteisistä vuosista:

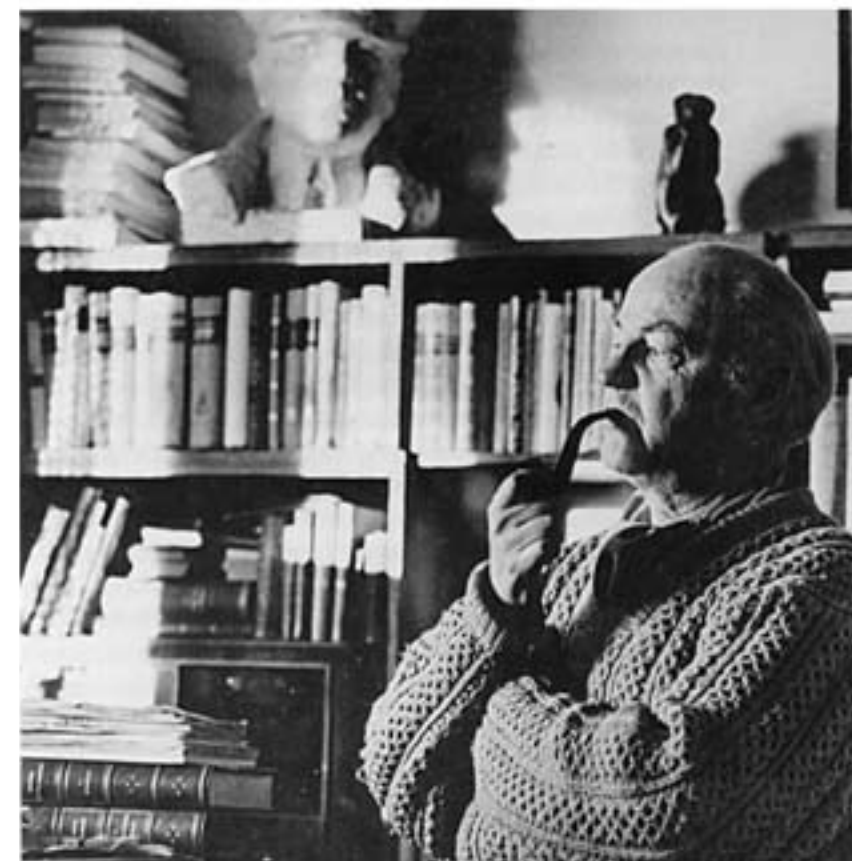
Rinnallani kuljetan – pääasianani – toista elämää, sitä nuorta maisteria ja majuria, lopuksi kenraalimajuria, johon tutustuin ja johon rakastuin siinä määrin, että olisin tuhoutunut häntä ilman. Ja jonka ohjaamana kaikuluotain on piirtänyt minun elämäni rikkaaksi, isosti mutkitteluksi, kulkevaaksi kuninkaitten seuroista ja kustantajien rahakukaroista vankiloitten kautta vanhaan tukkikämppeään, joka muureineen kaikkineen päivineen pian lysähtää kasaan, maahan, kuten mekin. Kuolemankello tikittää seinähirressä.¹⁴

Talvi oli Walleniukselle kirjoittamisen aikaa. Pöydällä oleva "Aladdin-lamppu" antoi vielä vanhallekin kirjailijalle luovuuden henkeä, mutta suuret hankkeet eivät enää valmistuneet. Ikkunan takana Urri-koira innoissaan katolta luodusta lumesta. Pöydällä Japanista tuotu norsunluuveistos - yksi lukuisista pienistä esineistä, joita Wallenius elämänsä aikana matkoiltaan hankki.

Pieniä ovat kalat, mutta niitä riittää.

Vanhan kenraalin katse menneisyyteen. Hyllyllä Wäinö Aaltosen aikanaan tekemä veistos. - Kuva Mirjam Salomaa.

Kenraalin ja kenraalittaren yhteiselämä koki vuosikymmenten aikana suuria vaikeuksia ja suuria voittoja. Annin sukulaiselle, pastori Matti Joensuulle pariskunta oli “malli siitä, mitä koetuksen kestänyt rakkaus todella voi olla”. Kenraali ja kenraalitar toivat hänen mieleensä Paavalin kuvauksen 2. korinttolaiskirjeestä: “Kaikessa me osoittaudumme Jumalan palvelijoiksi: suuressa kärsivällisyydessä, vaivoissa, hädissä, ahdistuksissa, ruoskittaessa, vankeudessa, meteileissä, vaivannäöissä, valvomisissa, paastoissa, puhtaudessa ja tiedossa, pitkämielisyydessä, ystävällisyydessä, Pyhässä Hengessä, vilpittömässä rakkaudessa, totuuden sanassa, Jumalan voimassa, vanhurskauden sota-aseet oikeassa kädessä ja vasemmassa, kunniaa ja häpeässä, pahassa maineessa ja hyvässä, villitsijöinä ja kuitenkin totta puhuvina, tuntemattomina ja kuitenkin hyvin tunnettuina, kuolemaisillamme ja katso, me elämme, kuritettuina, emmekä kuitenkaan tapettuina, murheellisina, mutta aina iloisina, köyhinä, mutta kuitenkin monia rikkaiksi tekevinä, mitään omistamatta, mutta kuitenkin omistaen kaiken. Suomme on avautunut puhumaan teille, sydämemme on avartunut.”¹⁵

Siinä, missä Wallenius itse 1970-luvun alkuun mennessä vaikenä kirjailijana, käytti kenraalitar yhä enemmän aikaa muistellakseen heidän yhteistä nuoruuttaan ja kertoakseen Walleniuksesta sellaisena kuin oli tämän nähnyt. *Kyyditys*-teoksessaan (1972) Anni Wallenius pyrki puhdistamaan miehensä kyyditysasiassa pahasti tahraantuneen maineen. Muistelmiensa ensimmäisessä – ja myös viimeiseksi jääneessä – osassa *Auringossa syntynyt* (1978) hän kertoi Mishkasta, Martista, nuoresta majurista yhtä paljon ja enemmänkin kuin itsestään. Myös kenraali-kirjailijan elämäkerta oli tähtäimessä 1970-luvun alussa: Wallenius neuvotteli sen tekemisestä kirjailija Erno Paasilinnan kanssa, mutta hanke raukesi.

Elämäkerran kirjoittaminen olisikin tuossa vaiheessa ollut hyvin vaikeaa. 1970-luvun poliittisesta tilanteesta johtuen kenraali oli yhä kiistelty hahmo, jota tukahduttavan pilven tavoin varjosti hänen oikeistolainen toimintansa puolta vuosisataa aiemmin. Lapuan liikkeestä ja Mäntsälän kapinasta ei ollut vielä tehty viileän puolueettomia tutkimuksia Juha Siltalan ja Martti Ahtin tapaan. Myös monista Walleniuksen käymistä sodista, kuten kansalaissodan Lapin taisteluista ja erityisesti koillisrintaman sodasta, on kokonaistutkimuksia ilmestynyt vasta myöhemmin. Lisäksi kenraali ja kenraalitar olisivat luultavasti asettaneet elämäkerralle omat rajansa ja vaatimuksensa, joita puolueettomuuteen pyrkivän tutkijan olisi ollut hankala noudattaa.

Tosiasia lienee, että “virallisen”, kaikkia miellyttävän näkemyksen luominen Walleniuksesta on ylipäättänsäkin mahdotonta – siinä määrin tinkimättömästi persoonallisuudesta oli kysymys. “Harvoja on haukuttu ja kiitelty, vihattu ja rakastettu niin paljon kuin minua tässä maassa,” Wallenius itse totesi. Hänen ystäväpiirinsä oli laaja, samoin hänen vihollistensa luku, mutta se ei vanhaa sotaratsua haitannut. Vain

sillä on ystäviä, jolla on vihamiehiä, eikä ihminen jolla ei ole vihamiehiä ole minkään arvoinen, kuului hänen mottonsa. Silti hän katsoi loppusaldon ihmisuhteissakin olevan positiivinen: “On vain kaksi ihmistä, jotka lakkasivat tervehtimästä minua (Väinö Tanner) tai minä häntä (K.J. Ståhlberg)”, hän kiteytti.¹⁶

Walleniuksen elämä rakentui useammasta jaksosta, jotka päältä katsoen vaikuttavat yhteismitattomilta ja toisiinsa sopimattomilta. Sotilaan ja kenraalin roolin vaihtuminen poliittisen henkilön ja kirjailijan rooliin tuntuu satunnaiselta, epäjohdonmukaiseltakin – samoin estetiikkaa tutkineen ja lakimiehen uralle aikoneen filosofian maisterin myöhempi esiintyminen epäälyllisen ja laittomuuksiin ryhtyneen Lapuan liikkeen riveissä.

Yhteismitattomuus eri elämäntilanteiden välillä lienee kuitenkin näköharha. Yhdistävänä tekijänä niin opiskeluajan idealismin, sotilasuran isänmaallisuuden ja Lapuan liikkeen aikaisen poliittisen vanhoillisuuden kuin myöhemmän kirjailijanurankin välillä on kenraali-kirjailijan selkeän johdonmukainen maailmankatsomus. Sen keskeisiä käsitteitä olivat toisaalta tahtoihmisen ihanne ja kuoleman mystiikka, toisaalta konkreettinen, melkeinpä fanaattinen usko suomalaisuuteen ja suomalaisen ihmisen ja maan arvoon.

Walleniuksen elämässä erottuu useampi kirkas johtotähti, joka liittyy muihin hänen maailmankatsomuksensa kautta. Sotilaan ihanne merkitsi Walleniukselle pyrkimystä kohti selkeyttä ja yksinkertaisuutta: sota merkitsi hänelle matkaa äärimmäisille rajoille, jossa ihmisen olemassaolon kysymykset näyttäytyvät selkeimmillään. “Missään ihminen ei ole niin paljaana kuin kuoleman edessä”, Wallenius tapasi sanoa. Siinä mielessä sotilaan ihanne yhdistyi eränkävyn ihanteeseen: sekä sodassa että erämaassa “kulkee kuolema mukana, käsi olkapäällä”.¹⁷ Walleniuksen Lapin alueella käymissä sodissa molemmat piirteet yhdistyvät silmiinpistävällä tavalla: esimerkiksi koillisrintaman sota oli paikoitellen jopa enemmän erän- kuin sodankäyntiä.

Jääkärien uralta periytyi Walleniuksen toimintaan tietynlainen yhteiskunnallisen osallistumisen pyrkimys, joka jäi kuitenkin lyhyeksi vaiheeksi hänen elämässään. Kuten monilla muilla itsenäistymisajan aktivisteilla, Walleniuksella oli mieleessään tietty “puhtaan” ja “viattoman” (valkoisen) isänmaan ihanne, jonka sosialistinen ja puoluepoliittinen hapatuus oli turmellut. Lapuan liike, jonka toimintatavoissa näkyi jääkärien ajoilta tuttu suoran toiminnan ja esivallan uhmaamisen perinne, oli selkeää pyrkimystä palauttaa alkuperäiset, selkeän “suomalaiset” arvot.

Äärioikeistolaisuuden lisäksi eräs Walleniuksen maailmankatsomuksen keskeisistä piirteistä teki hänet hyvin epäsuosituksi sosiaalidemokraattisen hyvinvointi-Suomen edistyksellisissä piireissä. Se oli hänen ehdoton, läpätunkeva, leppymätön ryssävi-hansa. Walleniuksen viha venäläisiä kohtaan kasvoi autonomian ajan sortokaudesta,

voimistui jääkäriajan kodittomuuden myötä, pulpahti esiin vapaussodassa ja sitä seuranneissa heimosodissa, sai hyökkäävän muodon yleisesikunnan operatiivisissa suunnitelmissa, kehittyi katkeruudeksi Lapuan liikkeen vastoinkäymisissä, purkautui talvisodan voitollisissa Lapin taisteluissa ja johti lopulta katkeraan tappioon vuoden 1944 välirauhan yhteydessä. Wallenius oli mies, joka saattoi vakavissaan, nautiskellenkin, sanoa: “Saksalainen ylpeilee saksalaisuudella, englantilainen englantilaisuudella - - ja suomalainen tahtoo olla ainoastaan suomalainen – sitä vain epäilen, tahtooko kukaan olla ryssä.”¹⁸

Kokonaan oma määritelmänsä on Wallenius lappilaisena henkilönä. Armeijan palveluksessa Lappiin muuttaneena miehenä, myöhemmin kirjailijana hän oli Lapin kulttuurihistorian tyypillinen henki – tyypillisyydessään jopa ylivertainen. Walleniuksessa ovat yhdistyneet kaikki lappilaisen ihmisen, suomalaisen eli lantalaisen “maahanmuuttajan” ominaispiirteet – sekä hyvässä että pahassa. Lapin suomalaisten historiaan liittyvät voimakkaat luonteenpiirteet kuten rohkeus, ennakkoluulottomuus ja luja persoonallisuus tiivistyivät Walleniuksessa jopa uskomattoman selkeällä tavalla; juuri ne tekivät hänen elämästään värikkään ja rikkaan. Rohkeuden vastapainona malttamattomuus oli omiaan johtamaan tappioihin elämässä; nuoruuden ymmärtämättömyys toisenlaisia elämäntapoja kohtaan, koko lantalainen mentaliteetti kovaa korpilakia korostavine painotuksineen, aiheutti kolttaretken kaltaisia rasistisia episodeja; pettymysten aiheuttama turhautuneisuus toi mukanaan uusia takaiskuja Viipurinlahden malliin.

Walleniuksen sotilaallisessa toiminnassa tuli myös erittäin hyvin näkyviin se ison ja pienen välinen ristiriita, etelän ja Lapin ristiriita, juhlanan ja arkipäiväisen ristiriita, joka sekin on Lapin historialle tyypillinen. Koillisrintaman sota ja Petsamon valloitus olivat tyypiesimerkkejä suurten suunnitelmien ja hienojen ajatusten kokemista tappioista pohjoisen tylyn luonnon keskellä.

Kirjailijana K. M. Wallenius liittyy siihen Lapin-kirjailijoiden perinteeseen, jonka keskeisiksi piirteiksi pohjoinen satiirikko Ilpo Puoskari on nimennyt tunne-, tahto- ja vaistoajattelun. Lappilaiselle kirjallisuudelle on hänen mukaansa tyypillistä lakisaarnan hehku, protestin autuus, lestadiolainen modernismi ja metafyyminen peruskokemus, jossa oleminen ja eläminen on totinen paikka. “Näkee kyllä, että luonnosta tullaan, mutta yhteiskuntaan asti ei ole vielä päästy”, Puoskari virnuilee.¹⁹ Walleniuksellekin Lappi on paikka, jonka jyhkeän maailman olemusta hän muovaili omien intohimojensa mukaan, rakenteli lukijan eteen oman maailmankatsomuksensa muistomerkkiä.

Kirjailijan toiminnassaan Wallenius kiteytti varsin selvästi omat maailmankatsomukselliset arvonsa: siinä hän toteutti sitä “pelotonta filosofiaa”, jonka hän jo opiskeluaikanaan löysi Schopenhauerista ja muista filosofisista esikuvistaan. Lapin luonnosta ja Jäämeren rannikon asujaimiston keskeltä hän etsi elämäntavan selkeyttä

ja puhtautta. Väsymättömän “elämän tutkimusmatkailijan” tavoin hän hakeutui äärimmäisiin, pelkistyneisiin oloihin, joissa hänen mielestään hahmottamansa elämän ihanteet toteutuvat. Kirjallisessa toiminnassaan hän etsi sitä elämän ja kuoleman rajaa, jota hän sotilaana ja erämiehenä koko elämänsä ajan hahmotti.

3

Vanhuudenpäivillään kirjoittamassaan, julkaisematta jääneessä credossa “Näin minä uskon” Wallenius tiivisti oman elämännäkemyksensä, joka on walleniusmainen sekoitus tyyllistä jylhyyttä ja arkipäiväisyyttä, luonnonläheisyyttä ja ylpeää oppineisuutta:

Minä uskon Jumalaan ja Jumalan töihin.
Hänen on työpäivä ja Hänen on lepo.
Voi sitä ihmistä, joka ei ymmärrä työtä.
Voi sitä ihmistä, joka ei ymmärrä lepoa.

Minä uskon myrskyn tahtoon kuljettaa pilviä ja jakaa sadetta.
Minä uskon lounajan leppoisaan henkäykseen, joka vilvoittaa väsyneen.
Minä uskon mustaan pilveen, joka uhkastaan huolimatta antaa virkistävän sateen.
Minä uskon hurjiin tuulenkynsiin ja taivaan kevytmieliseen hattaraan.
Tämä kaikki on meidän päittemme yllä.

Meidän allamme on maa.
Ajatelkaa, miten maa tuoksuu sateen jälkeen. Miten se sykkii paisuvaa hedelmällisyyttään. Miten se antautuu kuokalle.
Ajatelkaa pisanan neitseellisyyttä sen lähtiessä kaltion sylistä pitkälle matkalleen mereen tuntematta koskien raisuja poikia ja meren aallon vyörynä.
Ajatelkaa, miten lujasti meidän jalkamme nojautuvat maahan, sillä mistä saisimme tukea ilman sitä.
Ajatelkaa, miten vesi on elämän ehtoja mitä merkitsee sen tarjoama virvoitus, voima ja tie.

Monesti ihmisen ylpeys omista töistään pimittää Jumalan teot. Tätä aikakautta on nimitetty atomiajaksi. Minä kutsun sitä sokeuden ajaksi. (Muistakaa Brueghelin taulua.)

Minä uskon maisemaan, enkä tauluun. Minä uskon kiveen enkä veistokseen.
Minä uskon perhosen siipeen tai kukan terälehteen, enkä laveeraukseen tai akvatintaan.
Minä uskon linnun lauluun tai eläimen karjuntaan, en ukuleleen tai trumpettiin.
Minä uskon tuulen huminaan, enkä tehtaan pilliin. Minä uskon könkään jylyyn, enkä padon porttiin. Minä uskon polkuun, enkä asfalttiin.
Minä uskon legendaan ja satuun, mutta en lehtiutiseen ja väliartikkeliin.
Minä uskon substantiiviin ja verbiin, mutta en adjektiiviin ja adverbiin.
Minä uskon elämään, enkä sen tulkintaan.

Minä uskon kauniiseen, enkä rumaan, sillä miten Jumala voisi sietää rumuutta.
Minä en usko pahuuteen, sillä se on ihmisten luoma kuvitelma. (Hyvän monopolia Jumala ei varmasti antanut kirkolle, eikä pahan monopolia pirulle perheineen.)
Filosofien laumasta ei ainoakaan ole pystynyt ratkaisemaan hyvän ja pahan arvoitusta. Jumala ei ole voinut luoda pahaa sen enempiä kuin rumaakaan; Hän näyttäytyy meille töissään, kuvassaan, niinkuin Hän itsekin opettaa. Hän korostaa yksinkertaisuutta näkemisen ehtona. Hän sanoo näinkin: Tulkaa lasten kaltaisiksi, niin saatte nähdä taivaan valtakunnan. Olemmeko tehneet niin? Onko atomi lasten lelu?

Biokemistit hakevat parhaillaan innokkaina ja erimielisinä ratkaisua kysymykseen, missä on elämän ja kuoleman raja. Voiko kuolleesta aineesta syntyä elävää? Voiko mikään elollinen kuolla? Missä on raja? Tiede tunnustaa, ettei sitä voi tällä hetkellä sanoa kukaan.

Ja minkä takia tällaista rajaa olisi?

Jos on kerran ikuista elämää kuoleman jälkeen, täytyy myös olla elämää ennen syntymistä, sillä ihmisjärki ja uskonnot kieltäytyvät tunnustamasta ikuisuuden alkamista tyhjästä.

Ihmisjärki ja ihmisen tunne eivät riitä tajuamaan alkua eikä loppua, vaan ainoastaan olevan jatkuvuuden, joka on ihmismittojen iankaikkisuus.

Luonto on lähtöisin Jumalan ikuisuudesta. Ihminen on lähtöisin Jumalan kädestä. Sen tähden elämä on ikuinen. Sen takia minä en usko kuolemaan, en loppumisen peikkoon, en loppuun ilman alkua enkä alkuun ilman loppua.

Vain luonnosta voit löytää Jumalan ja lainalaisuuden. Vain luonnosta voit löytää kauneuden ja täydellisyyden. Vain luonnosta voit löytää hyveen.

Vain luonnon tietä voit löytää itsestäsi sen, mikä sinussa on löytämisen arvoista.

Näin minä uskon.²⁰

4

Motto Walleniuksen vanhuudelle löytyy hänen Lapin sotahistoriansa päätössanoista: “Tervetuloa Kuolema – hyvää päivää Jumala.”²¹

Jo 1950-luvun lopulla Walleniukset olivat alkaneet asua talvet Helsingissä, 1970-luvulla he lakkasivat myös asumasta säännöllisesti kesäisin Marrasjärvellä; viimeisen kesän Lapissa he viettivät vuonna 1976. Pariskunta asui Helsingin Kannelmäessä. He olivat vireitä vanhoinakin, mutta kirjoja kenraalikirjailija ei enää tehnyt. Hänen viimeisiä kirjallisia töitään olivat muistiinpanot eläystä elämästä ja hyviksi koetuista elämäntotuuksista. Papereihinsa hän jonakin hetkenä laati persoonallisen “uskontunnustuksensa”, joka walleniusmaisen hienosti piirsi iskevän kuvan koko hänen elämästään:

Taivas on yhtä armas ja ylevä, olipa se sininen tai korpinmusta, jyrisipä se tai hymysi, pieksi tai silitti. Uskon vain ainoaan Jumalaan, kaiken olevan alkajaan ja ohjaajaan. Olen vapaa mies, en ole puolueen, ihmisen enkä rahan orja. Kuulun vain yhteen puolueeseen ja sen nimi on Suomi.²²

Kenraali, kirjailija Kurt Martti Wallenius kuoli 5. toukokuuta 1984, kolme vuotta elämänkumppaninsa Anni Walleniuksen kuoleman jälkeen. Saavuttaessaan lopullisen äärimmäisen rajan, astuessaan uuteen tuntemattomuuteen hän oli melkein 91-vuotias. Muistotilaisuudessa puhunut pastori Matti Joensuu siunasi kenraali-kirjailijan haudan lepoon siteeraamalla Hermannin Paanan karua puhetta kirjasta *Makreeta merensoutajan vaimo*:

Me seisomme Herran huoneen ja Jumalan sanan edessä. Usein tuntuu, että olemme autioita sisältämme. Mutta Hän on se, joka kansoittaa sielumme ajatuksilla ja kuvilla. Hän se on, jonka vallassa on luoda tai ei luoda, pysyttää tai jättää pysyttämättä, antaa sortua tai estää sortumasta. Hän on, Hän on: se yksin riittää, se riittää. Se on selkämme kallio. Se on jalkojemme kamara. Jos hän tarjoaa kauhan, silloin siinä on lähde. Jos Hän kämmentensä avaa, siinä on leipä. Jos Hän sanan sanoo, siinä on hengen alku, sana, luomistyön lopulliselta näyttävä, uskalias askel. - -

Ja te miehet, muistakaa, että meri on ystävä, jota ei tarvitse kumartaa, se on paratiisi ja helveti.²³

1970-luvun kuluessa Walleniukset joutuivat jäämään kesäksikin Helsinkiin. Kirjailija-kenraali viimeisiä kertoja Seitakunnan kirjailijakämpensä ovella.

Lastenlapset toivat iloa vanhan kirjailijakenraalin vanhuuteen — sylissä Maaretan poika Rikke.

Mies ja piippu.

Näkymä järvelle 1993. - Kuva Jouni Aspi.

Synt. 25. 7. 1893 Kuopiossa,
vanh. luutnantti, pankinjohtaja Ossian Alexis
Wallenius ja Augusta Emilia Enwald,
p:so v:sta 1920 Anni Joensuu.
Kuollut 5. 5. 1984.

Tuli ylioppilaaksi Kuopion klassill. lyseosta 1912
ja liittyi Savolaiseen osakuntaan. Opiskeli
Helsingin yliopiston filos. tiedek.
hist.-kielit. osastossa 1912-15.
Fil.kand. ja fil.maisteri 1915.

KURT MARTTI WALLENIUS 1893-1984

Sotilaallinen toiminta

(Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975):

Liittyi 27. jääkäripataljoonaan 7. 10. 1915 ja kuului 2. komppaniaan. Laati luutnantti Holbornin avustamana suomalaiselle sotilasjoukolle suomalaissaksalaisen sotilastulkikikirjasen. Otti osaa asemasotaan Misse-joella. Ylennettiin hilfsgruppenführeriksi 11. 1. 1916 ja gruppenführeriksi 1. 3. 1916. Komennettiin 18. 8. 1916 värväs-, tiedustelu- ja etappitehtäviin Ruotsiin ja Suomeen. Toimi itäisellä etapilla mm. zugführer Jacobsonin kuriirina. Palasi takaisin pataljoonaan ja siirrettiin 3. komppaniaan 27. 3. 1917. Osallistui 1917 Polangenin erikoiskursseihin. Komennettiin tammikuussa 1918 Berliiniin ja sieltä erikoistehtäviin Suomeen. Haaparannan kautta liittyi vapaussodan alkaessa Jacobsonin komennuskuntaan ja saapui Tornioon 30. 1. 1918. Otti joukkueenjohtajana osaa Tervolan ja Tornion taisteluihin, johtaen viimeksimainitussa taistelussa suojeluskuntajoukkoja Jacobsonin ja zugführer Juvosen kaaduttua. Toimi sen jälkeen Torniossa ja Rovaniemellä sotilaspäällikkönä.

Määrättiin 12. 3. 1918 Kuolajärvelle ja Kuusamoon koottavien joukkojen päälliköksi. Johti koillisrintaman sotatoimia maaliskuusta lokakuuhun 1918 aluksi punaisia joukkoja ja sitten englantilaisten palvelukseen ryhtynyttä ns. Muurmannin legioonaa vastaan. Järjesti koillisrinta man joukoista keväällä 1918 Sallan rykmentin ja toimi sen sekä siitä muodostetun Lapin I rajavartiopataljoonan (myöhemmin Lapin ryhmän II pataljoona ja Lapin rajavartiosto) komentajana. Johti rangaistusretkikuntaa Kuollan Lappiin 1919. Toimi 1920 Petsamon retkikunnan ylipäällikkönä, kohotti ensimmäisenä Suomen lipun Petsamossa 25. 2. 1920. Johti Salmijärven taistelua sekä niitä joukkoja, jotka Tarton rauhansopimuksen nojalla miehittivät lopullisesti Petsamon alueen 1921. Siirrettiin 4. 5. 1921 Viipurin rykmenttiin ja määrättiin 1. 1. 1922 III pataljoonan komentajaksi. Hoiti 1922 ja 1923 lyhyitä aikoja Viipurin rykmentin komentajan tehtäviä. Siirrettiin 27. 2. 1924 Pohjanmaan jääkäripataljoonan komentajaksi ja 15. 8. 1924 Kadettikoulun taktiikan opettajaksi, mutta oli tämän ajan komennettuna Saksaan suomalaisille upseereille Berliinissä järjestetyille sotakorkeakoulu- ja yleisesikuntaupseerikursseille. Siirrettiin 26. 1. 1925 Sotaväen päällikön esikuntaan ja 7. 5. 1925 Yleisesikuntaan, missä 19. 5. 1925 määrättiin operatiivisen osaston päälliköksi, 17. 7. 1925 väliaikaisesti hoitamaan Yleisesikunnan päällikön tehtäviä ja 26. 8. 1927 Yleisesikunnan päälliköksi. Hoiti 1928 vähän aikaa Sotaväen päällikön tehtäviä. Vapautettiin Yleisesikunnan päällikön virasta 27. 10. 1930. Lapin Rintaman komentaja 11. 12. 1935-24. 2. 1940. Rannikkoryhmän komentaja 1. 3.-3. 3. 1940.

Hyökkäysvaununkurssi 1922, sotakorkeakoulukurssi Saksassa 1923-25, tähestäjäkurssi Ilmavoimissa 1929.

Valtioneuvoston asettaman maarajakomitean asiantuntija 1920, ns. Petsamon komitean jäsen 1921, Petsamon rajankäyntiretkikunnan johtaja 1921, jalkaväen harjoitusohjesääntökomitean sihteeri 1922-23, jäsen valtioneuvoston asettamassa komiteassa, jonka tehtävänä oli käsitellä Kansainliiton aseistuksen supistamista valmistelevassa komissiossa esilletulevia kysymyksiä 1926-30, asevelvollisuuslain muutosesityksiä laatineen komitean jäsen 1927, valtioneuvoston asettaman sotatalouskomitean jäsen 1927-28, Geneven aseistariisumiskomissionin Suomen valtuuskunnan jäsen 1927, turvallisuus- ja aseistariisumiskomitean jäsen Genevessä 1928, tullitariffikomitean jäsen 1929-30, puolustuslaitoksen uudelleenjärjestelyohjelmaa laatineen toimikunnan puheenjohtaja 1930. Toiminut lukuisissa muissa puolustuslaitoksen sisäisissä komiteoissa. Viipurin rykmentin kunnianeuvoston puheenjohtaja 1923, Jääkäriliiton varapuheenjohtaja 1925 ja puheenjohtaja 1926-30, Suomen upseeriliiton puheenjohtaja 1925, Suomen kaasupuolustusyhdistyksen perustajia ja hallintoneuvoston jäsen 1927-30, Suomen Sotilasaikakauslehden toimituskunnan jäsen 1925-30, Rovaniemen suojeluskunnan kunniajäsen.

Ylennykset: yliluutn. 11. 2. 1918, kapt. 30. 5. 1918, maj. 7. 10. 1918, ev.-luutn. 16.5. 1924, ev. 6.12.1926, kenr.-maj. 14.8. 1930; yleisesikuntaupseerin arvonimi 6. 7. 1925.

Kunniamerkit: VR 4 m k, K SVR 2, Sk raut Ar, Mm s k, Karj Mm, Jm, Pr Rr 2, Saksan Mskr, K Tansk DR 1, Ital KrR suurups, Latv KTR 2, Latv Mm, K Norj POR 1, Puol PRR 2, Ruots MR 1.

Muu toiminta

Toimi armeijasta erottuaan Lapuan liikkeen pääsihteerinä 1931-1932.
Petsamon Kala Oy:n ja Petsamon Öljy- ja Kalajauhotehdas Oy:n johtaja
1935-1937. Sotakirjeenvaihtajana Kiinassa 1937-1938.
Vapaa kirjailija vuodesta 1940.

Ulkomaan matkat

(kansio 11, KMW):

1915-1918 Ruotsi, Tanska, Saksa
1918-20 Venäjä 1923 Saksa
1924 Saksa, Itävalta, Tšhekkoslovakia, Puola, Unkari,
Romania, Turkki, Kreikka, Bulgaria, Etelä-Slaavia
1925 Saksa
1926 Ruotsi, Latvia, Viro
1927 Ruotsi, Viro, Latvia, Sveitsi, Saksa
1928 Ruotsi, Viro, Norja, Saksa, Sveitsi, Italia, Ranska 1929 Ruotsi, Viro, Venäjä
1930 Viro, Latvia, Liettua, Puola, Tšhekkoslovakia, Saksa 1933 Ranska, Englanti
1934-1936 Norja, Saksa
1937 Norja, Saksa, USA, Kanada, Japani, Kiina, Sisä-Mongolia, Mandshukuo,
Korea
1938 Japani, Filippiinit, Borneo, Singapore, Johore, Malakka,
Penang, Ceylon, Port Sudan, Egypti, Italia, Sveitsi, Saksa, Ruotsi
1939 Ruotsi, Tanska, Saksa, Puola
1950-luku: Norja, Ruotsi, Saksa, Hollanti

Kirjallinen toiminta

ks. K.M. Walleniuksen
bibliografia s.421

Sotilas, osallistuja, kirjailija

- 1 Paasilinna 1957.
- 2 Esitelmä ”Kirjailijan työstä”. Kansio 11. KMW. Valtionarkisto (VA).
Nuori esteetikko Mishka Wallenius (1893-1915)
- 1 Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen). Sisko Ikonen (nyk. Ylimartimo) ei muista edes kiinnittäneensä Walleniuksen avauksen huomiota, koska oli niin ihastunut vanhan kenraalin kerrontaan, jonka sulavuus oli luonnollisesti myönteistä jo haastattelun onnistumisenkin kannalta. Ikonen oli käynyt samalla matkalla tapaamassa monta Lapin-kirjailijaa, mutta lumovoimassaan ja suorudessaan kenraalikirjailija oli haastattelijan mielestä ehdottomasti vaikuttavin. Suullinen maininta ja kirje tekijälle.
- 2 Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen). Walleniuksen laatimat sukutaulukot kansio 1, KMW.
- 3 Sukukirja 1984. Kansallinen elämäkerrasto 1934. Sukukirja. Wallis Gratiae, Anni Wallenius 1978 s. 34.
- 4 Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen).
- 5 Wallenius 1960 (a). Wallenius piti mahdollisena ja jopa todennäköisenä, että hänen esi-isänsä kastoi Aleksis Kiven - ”eikä olisi suinkaan mahdotonta, että Kivi sen ajan tavan mukaan sai ristimänimensä isoisäni Alexiksen mukaan, joka syntyi 1826 Nurmijärvellä”.
- 6 Kansallinen elämäkerrasto. Nummela 1989, s. 268 ff. Kun Ossianille tarjottiin johtokunnan jäsenyyttä pääkonttorista Helsingistä, hän totesi: ”Enpä taida lähteä. Olen kuullut, että sielläpäin on huonot kalavedet.”
- 7 Anni Wallenius 1978 s. 35.
- 8 Esim. Juhani Ahon ja Venny Brofeldtin kahdesta pojasta toista kasvatettiin tyttönä vuosikautia.
- 9 Merkintöjä, kansio 13, KMW. Martti Walleniuksen vanhemmat: isä Alexis Ossian, s. 1865, äiti Emmy, alkup. Emelia Augusta Enwald, s. 1 866. He kuolivat peräkkäisinä vuosina 1947 ja 1948.
- 10 Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen). Kyseessä oli haastattelun mukaan yhteiskoulun ”hirmu”, maisteri Liina Inkinen. Koulunsa mainioista ja erikoisista opettajistaan Wallenius mainitsee ruotsin opettajansa, joka piti tuntien ajan koiraansa opettajanpöydän alla: tuhmat lapset joutuivat sitten – ei suinkaan nurkkaan vaan kyykylleen ”Jepen” viereen. Sama.

- 11 Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen). Walleniuksen isänäidin perheessä Säämingissä asui muuten lapsuutensa huutulaispoika Joel Lehtonen, jonka lapsuudenvaihteista Wallenius on kertonut eräässä artikkelissaan. Wallenius tutustui Lehtoseen henkilökohtaisesti vasta vuonna 1925, ja hän piti tätä Sillanpäästä korkeammassa arvossa Suomen kirjallisuudessa. Kuvatussaan Joelin lapsuuden vaikutteita Wallenius kuvasi yhtä paljon omia kokemuksiaan: hänen mukaansa renkituvan tarinat (kartanossa) pudottelivat 'jonkin kipunan kasvavan pojan herkkään ja jo silloin romanttisuuteen taipuvaiseen mieleen', ja "suvunperintönä tuleva poikien mieli vesille ja metsiin jätti jäljen". Wallenius 1960 (a).
- 12 Merkintöjä, kansio 16. KMW. Ossian Walleniuksen ehdokkuudesta valtiopäivämiesvaaleissa, ks. Nummela 1989, s. 358.
- 13 Suurlakosta Kuopiossa, Wallenius 1968 (b), Nummela 1989. Walleniuksen osuus esim. Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen). Kulttuurielämästä ja Canthista ks. Anni Wallenius 1978 s. 37. Wallenius 1960 (a). Myös Kuopion seurapiirin elämästä Wallenius antoi myöhemmin idyllisen ja rauhallisen kuvan: "poliittista toimintaa ei ollut eikä kaivattu". Walleniuksen pelkistämän kuvan mukaan vanhat ihmiset pelasivat skruuvia, Ranskasta tilattiin "papoille" viinit, "mummoille" likööri; naisväellä oli ompeluseuroja, joissa tehtiin lämpimiä vaatteita neekereille. Sama.
- 14 Wallenius 1960 (a).
- 15 Päiväkirja vuodelta 1906. Oikeinkirjoitusvihko. Kansio 12. Walleniuksen jäämistössä on myös "Puijo-lehti", käsinkirjoitettu ja kuvitettu vihkonen, joka eläinsaduissaan painottaa pakkasessa värjöttävälle tiaiselle toivoa ja moittii "konventilaisten" veltostumista. Kansio 12.
- 16 Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen).
- 17 Esitelmä: "Savolaisia ylioppilaita jääkäriilikkeessä", pidetty Savolaisessa osakunnassa 1920-luvun lopulla, kansio 11.
- 18 Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen).
- 19 Muistiinpanoja opiskeluajalta, kansio 11. Anni Wallenius 1978, s. 28-29. Walleniuksen kirjailijahaastattelu (Ikonen). Kolmikön Ilmoniemi-Wichman-Wallenius vaiheista, ks. Anni Walleniuksen pitkä selostus kirjeessä Sylvi Ilmoniemielle 10.4.1972. Kansio 6, KMW.
- 20 Muistikirja Schopenhauerista, kansio 12. Aspelin s. 389. Harva s. 62-66. Salomaa 1936,s.209-219.
- 21 Salomaa 1936 s. 209-219.
- 22 Sama.
- 23 Muistikirja Schopenhauerista, kansio 12.
- 24 Salomaa 1936, s. 272-274.
- 25 Walleniuksen käännökset ja merkinnät Obstdfelderistä, kansio 56. Obstdfelderistä yleensä: Tallgren 1910, Beyer 1969, Heidenstamista Undsetiin 1957, Ekner 1975. Obstdfelderillä oli "tavaton vaikutus Norjan ja muidenkin maiden kirjallisuuteen" (Heidenstamista Undsetiin) ja hän oli 1890-luvun hengen kiteyttäjä, joka "viitoitti tietä koko lyriikan modernismille Pohjoismaissa", Ekelundista ja Lagerqvististä suomenruotsalaisiin, Ekner s. 7-8. Hän luopui jo v. 1890 kokoelmassaan loppusointujen käytöstä - keskeiseksi tulivat rytmi ja tunnelma. Obstdfelder kirjoitti myös proosarunoo Charles Baudelairen tapaan sekä useita aikanaan tunnettuja proosateoksia, joissa ihmiset olivat "pelkkää sielua". Hän kirjoitti esimerkiksi näytelmän De döde draaber (Punaiset pisarat), jota erään kirjoittajan mukaan "tuskin saattaa esittää millään näytämöllä". Muita tunnettuja proosateoksia ovat Korset (Risti), traaginen rakkausnovelli, sekä En praests dagbog (Papin päiväkirja), keskenjäänyt romaani
- 26 Suomennos Henbergin artikkelista, otsikoton, Martti Wallenius, kansio 56.
- 27 Tallgren 1910, jonka essee oli eräs tärkeimpiä viirikkeitä Walleniuksen Obstdfelderinnostukseen, ks. Anni Wallenius 1978 s.52. Lyyrisessä esseessään Tallgren tutkailiomalla impressionistisella tyyllillään Obstdfelderin yksinäisyyttä ja hänen "untien taikapiiriään", joka toisaalta on runoilijalle ainoa tapa elää, mutta joka eristää hänet muista ihmisistä. Näkemykset olemisen kauhusta ja kuoleamisen kauhusta sekä elämästä pyhänä mysteeriona, samoin Tallgren 1910, s. 101 ff.
- 28 Tallgren s. 107.
- 29 Ekner s. 7. Södergranin sukulaisuudesta Obstdfelderiin kertoo esimerkiksi runon 'Jag ser' otsikko ja koko tunnelma.
- 30 Sigbjörn Obstdfelder: Jeg sier, käännös Martti Wallenius, kansio 56. KMW. Walleniuksen suomentamiin runoihin sisältyy osin eroottisiakin rakkausrunoja (Eva, Metsän lauluja, Lemmen-
- kuiskailuja, Helga, Fantasia), mystisiä luontorunoja (Ei metsästä tähti loista, Tyttösiä, Koko luomakunta huokaa, Hirmumyrsky, Berceuse), yksinäisyyteen ja kuolemaan liittyvää mystiikkaa (Jouluyö, Ystävykset, Yksin, Nocturne, Minä näen, Morsiamen kalpeat kasvat, Tuska). Runossa Kevät on vallattomiakin osia: "Piruako valurautapylväistä.l Sss...taivaisen velttouden puolesta, au...tu...aan veltto...uden!
- 31 Käännös runosta kansio 56. KMW.
- 32 Tallgren s. 111.
- 33 Merkintöjä lopputyötä valmistellessa, kansio 13-14.
- 34 Esitelmä: "Savolaisia ylioppilaita jääkäriilikkeessä." Kansio 11.
- 35 Sama.
- 36 Anni Wallenius 1978, s. 51.
- 37 Esim. Walleniuksen kirje Anni Joensuulle 18.6. 1915. Anni Wallenius 1978 s. 56.
- 38 Anni Wallenius 1978 s. 52.
- 39 "Syntyväisyyden kehityksestä", yliopistollinen 1 opputyö. Kansio 12.
- 40 Filosofiankandidaatintutkintonsa 21.5.1915 Walleniuksen filosofian kandidaatintutkintonsa: "praktillinen filosofia, laudatur, kansantaloustiede laudatur, taidehistoria, approbatur, suomalainen ja vertaileva kansanrunouden tutkimus, approbatur. Tutkintotodistus, kansio 2.
- 41 Anni Wallenius 1978 s. 58.

Gruppenführer Walle (1915-1918)

- 1 Wallenius 1978, s. 60.
- 2 Wallenius 1978, s. 74-75.
- 3 Esim. 18.6.1915: "Kalaan lähdessä --/-- sitten Kuopioon pariksi viikoksi kotiin. Kuun viimeisenä päivänä ainakin kolmen viikon jalkamatkalle Raja-Karjalaan Sortavalasta käsin." Kirje Anni Joensuulle. Ks. myös esim. Wallenius, Anni 1984, s. 59.
- 4 Jääkäriajan muistiinpanoja, kansio 15. Merkintänsä Wallenius teki vuonna 1917 Libaussa ostamaansa muistikirjaan.
- 5 Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen). Anni Walleniuksen "Muistelmia II" -käsikirjoituksen mukaan neljäntenä joukossa oli ylioppilas Vesamaa Jyväskylästä - hänestä ei ole mainintoja muualla.
- 6 Walleniuksen kirje isälle 27. 9. 1915. Kansio 15.
- 7 Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen). Wallenius muisti vielä puoli vuosisataa myöhemmin lausumansa Horatiuksen säikeistön.
- 8 Wallenius 1965 (b). Myöhemmin tehdyn muistion mukaan aikataulu oli seuraavin: Helsingistä 26.9. Vaasassa 30.9. Vaasassa 1.10. Uumajaan 2.10. Uumajasta 3.10. Tukholmaan 3.10, lähtö 4.10. Kööpenhaminaan 5.10, lähtö 6.10. Hampuri 6.10, Hampurista 7.10, jolloin tulo Lockstedtiin. Kansio 11. Kuvaus saapumisesta: Lapin sota-käsikirjoitus, julkaisematon, kansio 11.
- 9 Suomen jääkärit II s. 292-293. Wallenius: Lapin sotahistoria, julkaisematon käsikirjoitus, kansio 44.
- 10 Värvetyistä 40,6 prosenttia oli Pohjanmaalta, Uusimaalta 14,6 prosenttia, Savosta vain 7,0. Suuri osa tulokkaista eli 873 oli ikäluokaltaan 1890-94 syntyneitä, seuraavaksi eniten eli 634 oli kuitenkin nuorempia eli vuosina 1895-99 syntyneitä. Ylioppilaita tulijoista oli 391, mutta myös työmiehiä oli 370 ja maanviljelijöitä 300. Ammattijakautuma oli laidasta laitaan: mukana oli teknikkoja, mekaanikkoja, merimiehiä, metallityöläisiä, maalareita, kalastajia, autonkuljettajia, räätäleitä, leipureita, palokuntalaisia, muurareita, faktoreita, 2 teurastajaa ja yksi apteekkari. Tilastot värvetyistä, Suomen jääkärit II.
- 11 Wallenius 1944, osa I. Wallenius 1965 (b). Lapin sotahistoria, julkaisematon käsikirjoitus, kansio 44. Suomen jääkärit II.
- 12 Wallenius lähetti kotiinsa 32 kirjettä ja korttia seuraavina vuosina, suuri osa kirjoitettuina ruotsiksi ja kaikki leimattuina Tukholmassa, kansio 15. Jääkärien Saksassa kirjoittamat kirjeet tarkasti eversti Paananen Berliinin toimistossa. Sotasensuuri tutki ne Helsingissä. Wallenius: "Sotamuseota varten tehty käsikirjoitus", kansio 15.
- 13 Vuodelle 1915 päivätty "lista tekemisistä" sisältää merkinnän: "Vanhempien ulkopuolelle jättäminen". Kansio 13. Isästä jääkäriiliikkeen tukijana Nummela s. 292-293.
- 14 Wallenius vanhemmilleen marraskuu 1915, 16.1.1916, 14.10.1917. Päiväämätön kirje Einolle. Kansio 15.

- 15 Wallenius: Lapin sotahistoria, julkaisematon käsikirjoitus, kansio 44.
- 16 Wallenius: "Sotamuseota varten tehty käsikirjoitus", kansio 15. Wallenius: Lapin sotahistoria, julkaisematon käsikirjoitus, kansio 44. Partioinnista ks. Suomen jääkärit II.
- 17 Wallenius: Lapin sotahistoria, julkaisematon käsikirjoitus, kansio 44.
- 18 Enckell s. 97.
- 19 "Hallan etappi Oskari Juntusen mukaan", ks. Suomen jääkärit I. Miehet olivat etsimässä luotettavia apulaisia värväystehtäviin samoin kuin selvittämässä poliisiviranomaisten suhtautumista asiaan. Kokko 1939. Railakas keskustelu Hallan ukon ja nimismiehen välillä, ks. Sama.
- 20 Etappien tavoitteena oli saada liikkeelle 1300 miestä; värväyksen toimittaisi keskuskomitea Helsingissä ja etapit kuljettaisivat värvätyt Ruotsin kautta Saksaan. Organisoinnista Suomen jääkärit IL Komennusmiehet olivat matkanneet rintamalta Berliiniin, Sassinziin ja Ruotsiin 18.8. mennessä. Haaparantalta Suomeen siirryttiin 4.9. Kansio 11. Jo kesällä Hallassa oli liikkunut muutamia pommarijääkäreitä, mutta varsinainen toiminta etapilla alkoi syyskuussa etappimiesten tullessa. Ensimmäisinä saapuivat Weckström (salanimellä Snellman), Wallenius (Pursiainen) ja Oesch (Johansson), muutamaa päivää myöhemmin Ilmoniemi (Möttönen), Urho Sihvonen (Koponen) ja Aarne Salminen (Viren). Etapin päällikköä Jacobsonia (metsänhoitaja Borg) odotellessa jouduttiin jopa hermostumaan, sillä Jacobsson viipyi pari viikkoa. Kokko 1939.
- 21 Wallenius 1944, Jääkäriinä Lapissa III.
- 22 Sihvo I s. 105. Walleniuksen merkintä, kansio 13. Kapteeni Heldt oli yhdessä Kai Donnerin kanssa kutsunut parikymmentä miestä Sassinziin etappihommia varten.
- 23 Etapistä ja Hallasta: Wallenius 1927, Wallenius 1944, Jääkäriinä II ja III, Kokko, Suomen jääkärit I s. 412-421, Anonyymi 1927, Anonyymi 1958, Kauko 1958, Wegelius 1931, s. 120-127. Hallan paliskunnassa oli poroja noin 3000, josta lihaa riitti hyvään tarkoitukseen. Anonyymi 1958. Vuonna 1927 Hallaa juhliittiin arvovaltaisiin aseisiin nousseiden vieraiden voimin. Silloinen yleisesikunnanpäällikkö K.M. Wallenius kiinnitti peräkamarin oven yläpuolelle kuparilevyn: "Tämä Hallan talo oli varma turvapaikka Suomen vapautta valmisteltaessa". Suomen kuvalehti 1939, s. 22-23.
- 24 Hallan Ukko eli Johan Alfred Heikkinen (1863-1938). Nimityksen isä olijuuri Ilmari Kianto. Hallan ukkoa on pidetty Kainuun poronhoidon ja porourheilunkin varsinaisena isänä. "Hallan etappi Oskari Juntusen mukaan", Suomen jääkärit I Hallan Täti oli Lici o.s. Sund (1865-1928). Ukon taustasta Kokko; Kauko.
- 25 Wallenius 1928, jossa Wallenius Hallan Ukkoa tarkoittaen totesi: "Historiamme viimeinen lehti voi jo nyt, heti tuoreeltaan vapaussodan jälkeen, selvästi merkitä luovan historiallisen työn tehneen talonpojan nimen, josta ei riitaa synny". Sama. Ks. myös "Hallan etappi Oskari Juntusen mukaan", Suomen jääkärit I.
- 26 Wallenius 1963 a. Wallenius: Esitelmä "Lappiluonto-ihminen", kansio 13-14. Sama tarina esim. Wallenius 1944. Wallenius kertoi lähtiessään kohti Hallaa pyytäneensä karttaa Saksan keisarin edustajalta Dahmilta, joka vastasi: Mitä te kartoilla teke? Tässä on seinällä kartta. Ottaka kompassisuunta Nurmeksen! Walleniuksen mukaan jääkärit nostivat Dahmin seinälle. Wallenius 1944.
- 27 Wallenius 1928: esitelmä "Lappiluonto-ihminen". Myös Jacobsonia masensi sivistyneistön suhtautuminen jääkäreihin. Hallan ukko lohdutteli häntä sanomalla: "On niitä asiain kannattajia, jos lie raukkoja." Kokko 1939.
- 28 Suomen jääkärit IL Kokko 1939. Wallenius 1944: "Jääkäriinä Lapissa III". Wallenius pistäytyi muuttaman kerran myös Kajaanissa asuen "Uudessa Hotellissa". Wegelius 1931, s. 124.
- 29 Kokko 1939, s. 131.
- 30 Kännö 1992, s. 64.
- 31 Wallenius 1944, "Jääkäriinä Lapissa". Suomen jääkärit II. Walleniuksen mukaan jääkärit olivat saaneet kirkonkylältä tiedon santarmien tulosta ja hiihtäneet väijyksiin, mutta santarmit "eivät uskaltaneet tulla". Ollakseen vaarantamatta tilannetta sen enempää jääkärit vetäytyivät piilopirtille. Wallenius 1963 a. Suomenjääkärit 1 s.412-421.
- 32 Wallenius 1944. Jääkärit tekivät paluumatkinsa kolmen ryhmänä, joista toisessa hiihtivät Walleniuksen lisäksi Ilmoniemi, Viitasalo, Sutinen ja Vilka. Kokko 1939. Wallenius palasi Ruotsiin 17.1.1917. Muistiinpano, kansio 11.
- 33 Sama. Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen). Oman muistinsa mukaan Wallenius palasi Saksaan 13.3. Päivämäärä 27.3. näyttää kuitenkin todennäköiseltä, sillä hän matkusti suoraan Libauhun, jonne Jääkäripataljoona saapui Tuckumista 25.3.
- 34 Walleniuksen kirje isälle, Tukholma 27.1.1917. Kansio 15.
- 35 Wallenius 1939 (b). Enckell s. 145-155.
- 36 Wallenius: Lapin sotahistoria, julkaisematon käsikirjoitus, kansio 44. Puhui Wallenius jopa lähtemisestä Persiaan sodan jälkeen, Anni Wallenius 1978, s. 114. Enckellin mukaan vuonna 1917 "tavattiin muuan kolmekymmentäkaksivuotias vapaaehtoinen, oululainen työmiäs, näpistelemästä komppaniansa elintarvikevarastosta /--/, ja toverit kurittivat häntä niin ankarasti, että hän teki pian sen jälkeen itsemurhan." Enckell s. 209. Suomen jääkärit II -teoksen Jääkärikronikan mukaan Libaun aikana 1917 kaksi miestä, jääkäri Wilhelm Blomberg ja Hgrpf. Johan Ammonet, tekivät itsemurhan 15.5. ja 5.7. Varsinaisista itsemurhista juuri ennen lähtöä ei mainita. Ehkä Wallenius muistelee lähtöään Polangeniin.
- 37 Wallenius: Lapin sotahistoria, julkaisematon käsikirjoitus, kansio 44.
- 38 Muistivihko jääkäriajalta, kansio 15.
- 39 Moittiessaan 1960-luvunkirjailijaesitelmissään "seksuaalisuutta ylikorostavia" nuoria runoilijoita Wallenius unohti, että ylikorostaminen kuuluu jokaisen nuoren perusominaisuuksiin, myös hänen omiinsa. Walleniuksen ansioksi on kuitenkin katsottava seikka, että hän ei painattanut runoteoksessa esimerkiksi seuraavaa muistikirjaan kirjoittamaansa renkutusta, joka lienee yleistä kansanperinnettä: "Silimistä se rakkaus alakaa/ ja sieltä se männöö tissiin/ tiluram tam taa/ Tissistä se männöö alemmaks/ sinne mistä ne likat pissii!" Jne. Runo muistikirjassa, Polangen 12.8.1917. Kansio 15. Myös sanontojen keräelmissään nuori Wallenius kokosi ns. sopimatonta kansanperinnettä, esimerkiksi: "Pidä vittus, kyllä minä leivälläkin elän!" Sama.
- 40 Muistivihko jääkäriajalta, kansio 15.
- 41 1939 (d). Enckell s. 229.
- 42 Wallenius 1958 (a). Suomalainen Sotilaskäsikirja 1 (Julkaistu Suomalaisen Sotilasjoukon toimesta). Berlin 1917.
- 43 Käteen haavoittuminen tapahtui jouluaattona. Haavoittuneen käden koukistuneiksi jääneet sormet vaivasivat jälkepäin Walleniusta jonkin kerran; vuonna 1969 kaatumisen seurauksena kädestä tuli "jäniksenkypälä", kuten hän itse sanoi. Lähtö Libausta tapahtui 18.1.1918, ja Tornioon Wallenius saapui 30.1. Kansio 11.
- 44 Wallenius 1958 (a). Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen).
- 45 Anni Wallenius 1978 s. 75.
- 46 Anni Wallenius 1978 s. 80.
- 47 Sodan alkutunnelmista Helsingissä, Anni Wallenius 1978 s. 82-87. Enckell s. 198.

Alaston sota (1918)

- 1 Wallenius 1939 (c). Wallenius 1965 (b). Wallenius 1968 (b). Walleniuksen luvut vastaavat vanhoja käsityksiä venäläisten lukumääristä pohjoisessa, ks. esim. Juva 1942 s. 312, kartta. Uuden käsityksen mukaan venäläisten määrä oli ratkaisevasti vähentynyt pohjoisen taistelujen alkaessa, ks. Lackman 1991 s. 67.
- 2 Wallenius 1939 (c). Insinööri GA. Finne oli pystynyt riisumaan venäläiset aseista osaksi viekkauksella, mutta punaisten ja venäläisten ruvettua yhdessä valmistelemaan vastatoimia siirtynyt Rovaniemelle 29.1. Kemin punaiset alkoivat valmistella retkikuntaa Rovaniemelle, samaan aikaan kuin Rovaniemen valkoiset saapuivat Laurilaan. Ahvenainen s. 459. Walleniuksen selostus Kemin tapahtumista ja myöhemmin teloituttamistaan Pekkalasta ja Kaarlo Kurjesta, Wallenius 1968 (b).
- 3 Wallenius 1939 (c). Wallenius 1939 (b). Wallenius 1958 (a).
- 4 Sama.
- 5 Wallenius 1939 (b). Tervolan taistelusta Ahvenainen s. 459-460; Silvennoinen s. 145 ff; Suomen vapaussota II s. 269-273; Kännö s. 66-67. Aiheellisesti on Paasilinna nimittänyt Tervolan taistelua punaisten kannalta "päättömäksi junamatkaksi", Paasilinna 1979 s. 167. Ahvenaisen mukaan punaisia kaatui 10 ja saman verran jäi vangeiksi; vielä suurempi oli punaisten kärsimä moraalinen tappio. Ahvenainen s. 460. Tervolan ja Tornion taisteluista Wallenius totesi myöhemmin: "Pohjoisessa selvitetiin perin ikävät 'kylätappelut' melkoisen vähin äänin, jo heti alkuun. Etelässä rytyteltiin ankarasti ja tehtiin ruimia." Wallenius 1969 (b).

- 6 Wallenius 1939 (b). Wallenius 1958 (a). Wallenius 1969 (b). 7 Wallenius 1958 (a).
- 8 Paasilinna 1983 s. 169. Wallenius 1969 (b).
- 9 Wallenius 1939 (b), Wallenius 1968 (b). Tornion suojeluskuntalaisten tiedustelijana toiminut J.W. Snellman toi Jacobsonille suojeluskuntalaisten vihollisen toiminnasta ja suunnitelmista välittämiä "tietoja" ja arveluita, jotka, kuten nähdään, osoittautuivat usein virheellisiksi. Wallenius 1969 (b).
- 10 Wallenius 1969 (b); Suomen vapaussota II s. 281-284.
- 11 Myös venäläisten puolella kaatuneita oli 9. Jacobson oli kolmas sisällissodassa kaatunut jääkäriupseeri. Paasilinna 1979. Suomalaisia punakaartilaisia ei Walleniuksen mukaan Tornion taisteluissa ollut, vaikka niin on väitetty. Wallenius Paasilinnalle 14.2.1974. Ks. myös Wallenius 1958 (a). Suomen vapaussota II 284-288.
- 12 Wallenius 1958 (a). Wallenius 1969 (b).
- 13 Walleniuksen kirje vanhemmille 19.2.1918. Kansio 9. KMW.
- 14 Paavolainen 1967 s. 48, 283-285. Ahvenainen s. 462 ff. Myös Paasilinna I s. 168.
- 15 Pikkukokoelmat 397. SA.
- 16 Walleniuksen kirje Emo Paasilinnalle 12.10.1972. Kansio 8, KMW.
- 17 Jaakko Paavolainen, suullisesti tekijälle. Paavolainen 1967 s. 179-180.
- 18 Paavolainen 1967 s. 128 av.
- 19 Wallenius 1969 (b).
- 20 Pohjolan Sanomat 18.2.1918; julkaistu Paavolainen 1967 s. 419. Edellinen kirjoitus Pohjolan Sanomat 16.2.1918.
- 21 Piiripäällikkö suojeluskuntapiirin esikunnalle 18.2.1918. Pikkukokoelma 397. SA.
- 22 Paavolainen 1967 s. 49. Silvennoinen s. 150.
- 23 Ahvenainen s. 462. Paavolainen 1967 s. 49-50.
- 24 Wallenius 1958 (a). Esitelmä "Talvisodasta". Kansio 11. KMW.
- 25 Nevakivi 1970 s. 24-26. Wallenius 1958 (a). Wallenius 1968 (f). "On kiintoisaa, että suunnitelma oli tarkalleen sama kuin talvisotaa varten Moskovassa laadittu." Wallenius 1958 (a).
- 26 Wallenius 1939 (a).
- 27 Walleniuksen ehdotus retkelle Kannanlahteen ja Kuolaan. Päiväty Torniossa 6.3.1918. HSA.KR 6. SA; Wallenius 1939 (a). Vahtola s. 69-70.
- 28 Wallenius 1939 (a).
- 29 Vahtola s. 70.
- 30 Walleniuksen ehdotus retkelle Kannanlahteen ja Kuolaan. Päiväty Torniossa 6.3.1918. HSA.KR 6. SA; Wallenius 1939 (a).
- 32 Vahtola s. 70. Wallenius 1939 (a). "Pitäkää pää kylmänä ja sydän lämpimänä", totesi päämajoitustemestari Ignatius Walleniukselle tämän lähtiessä. Sama.
- 33 Walleniuksen kirje vanhemmille 11.3.1918. KMW.
- 34 Wallenius 1939 (a). Vahtola s. 77-78, 89-90.
- 35 Nevakivi 1970 s. 29 ff.
- 36 Vahtola s. 141.
- 37 Vahtola s. 91-94, 87-88.
- 38 Wallenius 1958 (a). Wallenius 1968 (g).
- 39 Vahtola s. 196. Nevakivi s. 34, 37.
- 40 Wallenius 1958 (a). Pekkolan versio tapauksesta, Pekkola s. 45. Pekkolan mielestä Walleniuksen kovuus oli perusteltua, sillä jos hän olisi "hätkähtänyt ja ryhtynyt neuvotteluihin vastahakoisten kanssa", muutkin kompaniat olisivat ruvenneet rettelöimään ja ehkä liittyneet punaisiin. Pekkola kertoo samanlaisen tapauksen myös luutnantti Ilmoniemen kohdalta Kuolajärven joukoissa. Ilmoniemi taltutti kapinalliset Pekkolan mukaan moraalisen puheen avulla: "Tiiättenkö te pojat, mitä te olette tehneet? Te olette ryhtyneet kapinoimaan sota-aikana, ja tiiättenkö te, minkä rangaistuksen te olisitte ansainneet? Sotalaki määräisi teijät kaikki ammuttaviksi. Ymmärrättekö? - Suatte männä." Sama s. 45-46.
- 41 Vahtola s. 134.
- 42 Vahtola s. 133-136.
- 43 Kempainen s. 123.
- 44 Wallenius 1958 (a). Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen). Vahtola s. 139-142. Soukelon taistelulla - vaikka kylää ei saatukaan vallatuksi - oli Pekkolan mielestä se merkitys, että "se vaikutti kuitenkin moraalisesti punaisiin, ja he alkoivat vähitellen vetää joukkojaan pois Vianan Karjalan kylästä". Pekkola, s. 46.
- 45 Vahtola s. 143-144.
- 46 Wallenius 1958 (a).
- 47 Kempainen s. 134.
- 48 Nevakivi 1970 s. 28-3 1.
- 49 Vahtola s. 145.
- 50 Nevakivi 1970 s. 37.
- 51 Vahtola s. 146-150.
- 52 Vahtola s. 151-152. Willamosta päällikkönä, ks. esim. Juho Hagbergin vuodatus Kurtin taistelusta, kirje Walleniukselle 20.2.1918, kansio 6, KMW: "Ainaiset kiroilemiset, kauhea huutaminen, fyysilli-

nen kosketeleminen ja sopimattomien sanojen tulva miehistöä kohtaan, sai heissä vain enempi ärsytystä kuin kunnioitusta".

- 53 Vahtola s. 232-236.
- 54 Wallenius 1966 (b), Wallenius 1968 (g).
- 55 Wallenius 1958 (a). Vahtola s. 160.
- 56 Wallenius 1966 (b). Esitelmä "Talvisodasta", kansio 11. KMW. Vahtola s. 225-228.
- 57 Wallenius 1958 (a). Wallenius 1968 (g). Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen).
- 58 Vahtola s. 220, 322-323. Nevakivi 1970 s. 40 ff.
- 59 Vahtola s. 221-223.
- 60 Wallenius 1966 (b).
- 61 Walleniuksen kirje vanhemmille 23.7.1918.
- 62 Vahtola s. 215-219, 316, 319-320.
- 63 Vahtola s. 236. Wallenius itse totesi jälkeensä Lassilan lähteneen "tietämättäni ja perin oma-aloitteisesti seikkailemaan", Wallenius 1958 (a), mikä kertonee kuitenkin enemmän Walleniuksen tyytymättömyydestä sotavangiksi joutuneen Lassilan toimintaan kuin siitä, ettei neuvotteluja rajantakaisesta tiedustelusta olisi käyty.
- 64 Wallenius 1958 (a).
- 65 Wallenius 1968 (g).
- 66 Wallenius 1958 (a). "Kirjoitin ammuskelevista englantilaisista lentokoneista ulkoministeri Rudolf Holstille, jotta nämä pommittavat suomalaista maata, loukkaavat ihmisiä, kaivelevat peltoja ja likaavat maiseman. Hän esitytti vastalauseen Lontoossa, mutta brittiläisen maailmanvallan silloinen ulkoministeri - joka muutoin kävi Muurmannillakin - markiisi George Nathaniel Curzon of Kedleston, varhemmalta viraltaan Intian varakuningas, ilmoitti koruttomasti, ettei Britannialla ole siellä ainoatakaan konetta. Kuka lie sitten ne ympyrät maalannut tasoihinsa." Sama.
- 67 Vahtola s. 236-238.
- 68 Wallenius 1966 (b). Vahtola s. 239.
- 69 Wallenius 1958 (a).
- 70 Vahtola s. 315, 325.
- 71 Wallenius 1958 (a). Vahtola s. 326-328.
- 72 Vahtola s. 318. Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen).
- 73 Esitelmä "Talvisodasta", kansio 11. KMW.
- 74 Vahtola s. 318-319.
- 75 Wallenius 1958 (a). Walleniuksen kertoman mukaan miehet eivät pahemmin Haapaaisesta välittäneet - pikemmin suoranaisesti vihasivat häntä. Sen sai tuta

majuri Paloheimo, jolle Haapalainen myi haulikkonsa. Haapalaisen miehet olivat ladanneet patruunat päällikköään varten dynamiitilla, ja Paloheimon ampuessa Kurtilla lintua kuusen latvaan "lintu lensi, pääosat pyssystä lensivät ja lensi Paloheimon peukalokin". Palatessaan retkeltään majuri totesi vain, että hyvin tehty, mutta sattui väärrään mieheen. Walleniukselle hän tokaisi: -Kyllä minä hain sitä peukaloa, mutta se koiran -kele söi sen. Sama.

- 76 Wallenius 1958 (a).

Petsamoa perimässä (1919-1920)

- 1 Wallenius 1969 (c). Wallenius oli katkera siitä, että ei päässyt itse toteuttamaan omaa suunnitelmaansa Petsamon retkestä. Hänen ja Mannerheimin välinen skisma, joka kärjistyi lopulta talvisodan loppuhetkinä, lienee alkanut itää jo heimosota-aikana, joskin tuolloin lähinnä pohjoinen-etelä (periferia-keskusta) -vastakohtaisuutena. Toisaalta Wallenius - Mannerheimin erottua kevätkesällä ylipäällikön tehtävistä - tokaisi vain: "Ryssille huutia!" Pelkistetty kuvaus Renvallin retkikunnasta, Paasilinna 1980 s. 175-217.
- 2 Kännö 85-87. Wallenius on esittänyt oman näkemyksensä teoksessaan Ihmismetsästäjiä ja erämiehiä, Wallenius 1933. Kännön Moskuun 1992 sisältyy hyvin laaja katsaus kolttaretkeen, minkä takia en omissa esityksessäni syvenny retken yksityiskohtiin. Kännö on selvitelty retken taustat sängen puoleettomasti ottaen esille kolttienkin näkökantoja. Koska hänenkin kuvauksensa kuitenkin pohjautuu ennen kaikkea Walleniuksen omiin näkemyksiin, olen esityksessäni tahallani esittänyt retken lähes yksinomaan (koltta)saamelaisnäköku lmasta.
- 3 Kännö s. 110. Ikonen kertoo Suonikylän kolttien varastaneen poroja 1800-luvulta lähtien Sodankylän suomalaisilta ja porolappalaisilta, vähemmässä määrin inarilaisilta, yleensä ajamalla itätuulten aikana Suonikylän rajoille tulleet porot omalle puolelleen. Sodankylän miesten seurattessa perässä syntyi am-

- pumakahakoitakin. Vuonna 1893 heidän kerrottiin vieneen pelkästään Keminkylän palikkunulta vuositain 500-600 poroa. Itkonen II s. 141.
- 4 Porovarkauksista ”instituutiona”-niin tunnettu kuin asia kansan mielessä onkin- on kirjoitettu varsin vähän, ja erityisesti kaunokirjalliset kuvaukset ovat olleet aina suomalaisen moralismin leimaamia. Yleisesti asiaa ovat käsitelleet esim. Paulaharju 1922 s. 97-103, Nickul 1934, Martti Linkola suullisesti. Porovarkaus pienessä mitassa kuului porosaamelaisen järjestelmän luonteeseen melkein normaalina ”keskinäisenä resurssien jakona”, Pekka Sammallahti suullisesti. Sikäli ”porovarkaus” on juridinen termi sellaiseen kulttuuriympäristöön sovellettuna, johon se e sinällään sovi. Linkola.
- 5 Paulaharju 1922 s.97-103.
- 6 Nickul 1934. Kuolleen ja elävän tavaran välisestä erosta myös Paulaharju 1922s.102. Koltista: ”Ei osaa lappalainen antaa porolaumoille oikein täyden omistusoikeuden arvoa, niinkuin muulle naapurin omaisuudelle. Porot kun laukkoilevat metsien vapaudessa melkein puolivilleinä kesä kautensa, ovat ne miltei kuin yhteistä omaisuutta, kuten metsäpeurat, ketut, saarvat ja muut metsäneläimet. /-/ Siksi ei hänestä niin kovin suuri ilkiteko olekaan, jos silloin tällöin jonkun metsässä kohtaamansa porohärän, vasan taikka vaatimen, nuijaisisikin, vaikkapa se olisikin vierailta pielljitiehteillä (korfamerkeillä) merkitty.” Paulaharju 1921, s. 94.
- 7 Nickul 1933, Nickul 1934. Osansa porovarkauksissa oli myös sillä, että vasta 1800 luvulla määrätty Suomen ja Venäjän raja tunnettiin molemmilla puolilla hyvin epämääräisesti. Juuri Jaurin seudut olivat perinteisesti kiistanalaisia alueita. Pekka Sammallahti, suullinen maininta. Kostoretkestä, ks. Paulaharju 1921, s. 92-95. Kostoretkien koltille aiheuttama arkuus näkyi mm. siinä, että kun vieras saapui salojärven taakse huhuilemaan, ei koltatalosta uskallettu lähteä häntä hakemaan; kulkijan kierrettyä järven hän saattoi löytää talon autiona. Sama.
- 8 Nickul 1934. Parvela 1931. Nickulin mukaan koltilla oli ennen maailmansotaa jop monisatapaisia porokarjoja, kun sijdin koko poromäärä oli jopa n. 8000-9000. Levottomat ajat jättivät vain neljänneksen jäljelle. Nickul 1953, s. 76-78.
- 9 Sotien luomaa poikkeustilaa porovarkauskäytännössä on kuvannut esim. Yrjö Kokko kirjassaan Neljän tuulen tiellä. Siinä Fällin henkilöhahmo vastaa enontekiöläistä Kaijukkaa, jonka omistaminen porojen ryöstöä sota-aikana olivat auttamassa jopa norjalaiset poliisit! Kokko. Linkola, suullinen maininta. Ensimmäisen maailmansodan vaikutus kolttien poronhoitoon oli ilmeinen, ja se luultavasti lisäsi sompiolaisten aktiivisuutta kiistellyillä alueilla. Kostosodasta esimerkkinä ”markkulaisten” toiminta Käsivarresta vuosisadan alussa: järjettömäksi tulleen vihamielisyyden myötä ’vihollisen’ poroja pyrittiin vain tappamaan kostoksi. Linkola.
- 10 Kännö s. 101, 107.
- 11 Ks. Kännö s. 57-68. Jo vuonna 1918 Wallenius oli innostunut Moskun kostoretkisuunnitelmista, mutta voimattomana varustaa retkikuntaa vain nimitti Moskun Sompion kairan ”yksityiseksi poropoliisiksi”. Kännö s. 81-82.
- 12 Wallenius 1933 s. 19.
- 13 Wallenius 1933 s. 19-92.
- 14 Sama.
- 15 Sama.
- 16 Kännö s. 117.
- 17 Sen mahdollisuuden lisäksi, että Mosku kumppaneineen olisi suorastaan valehdellut tai ainakin liioitellut suomalaisten merkkien määrän, liittyy virheen mahdollisuus myös taljoissa olevien merkkien tunnistamiseen, joka Moskun kaltaiselle mestarillekin voi tuottaa vaikeuksia - vilpittömälläkin mielellä. Sammallahti, suullinen maininta.
- 18 Kännö s. 121.
- 19 Kännö s 117. Martti Linkola: Rosvoritari Wallenius ja Itäkairan pyhiinvaeltajat. Uusi Suomi 24.12.1963.
- 20 Kännö s. 136. Tutkija Sinikka Semenoja suullisesti tekijälle; Semenoja tietää myös leu'ddeja, joita koltat ovat sepittäneet kostoretkestä.
- 21 Esim. Itkonen kertoo porovarkauksien loppuneen vähitellen Petsamon alueen kuuluessa Suomeen. Itkonen 1948 s. 141.
- 22 Kännö s. 133.
- 23 Lapin rajavartioston päällikkö yleisesikuntaan ja Rajavartiostojen Tarkastajalle, 20.11.1919. Petsamon retkikunta. UMA.
- 24 Paasilinna s 228.
- 25 Kuussaari s. 177-181. Wallenius 1942 (d).
- 26 Ulkoasiainministeriön salainen muistio, Petsamon retkikunta. UMA.
- 27 Ulkoasiain Ministeri Lapin Rajakomendantille 5.1.1920.
- 28 Sama.
- 29 Lapin rajavartioston päällikkö pääministerille 5.1.1920. Petsamon retkikunta. UMA. Kirjeestä Wallenius oli neuvotellut Jääkäriprikaatin komentajan Järnströmin kanssa, joka oli asiasta samaa mieltä. Lähetetyt ja vastaanotetut sähköiset, Petsamon retkikunta.
- 30 Wallenius 1942 (c). Paasilinna on aiheellisesti ihmetellyt, mihin Enckellin aksiooma mahtoi perustua, Paasilinna 1978 s. 227. Kyseessä saattaa kuitenkin olla Walleniuksen kärjistys omasta edeltäjästään yleisesikunnan päällikkönä.
- 31 Esim. Holstin ss. 23.1.1920: Miller vastustaa rajan ylittämistä, koska luulee Venäjän puolen linjojen kuuluvan Venäjälle.
- 32 Pekkola, s. 52. Ulkoasiain Ministeri Lapin Rajakomendantille 5.1.1920.
- 33 Everstiluutnantti Järnströmille valitettiin useampaan kertaan ristiriitaisista käskyistä Ulkoasiainministeriön ja Jääkäriprikaatin välillä., esim. sähkö Pr. komentajalle 2.2. 1920. Määräyssuhteiden sekavuudesta ks. Kännö s. 113-115, 125-127. Myös: Prikaatin ss. no 212. UM:n ss. no S.36. UMA. Sotapäiväkirja 11.2.1920. Wallenius 1942 (d). Pekkola s. 223.
- 34 Joukot olivat läheneet liikkeelle 5.-9. tammikuuta. Miehistö meni edellä Sippuksen (retkikunnan joukkojen päällikkö) johdolla, jälkijoukossa tulivat Walleniuksen (retkikunnan johtaja) lisäksi jääkärikapteeni Autti (esikuntaupseeri), tri Hacklin, yhdyspäällikkö Torsten Raita, väapeli Svärd, kersantti Kerttula ja sotilas Ahkila (koltan kielen tulkki). Kenttäpappina joukkoon liittyi myöhemmin Arvi Järventaas. Svärdin lisäksi retkikunnan väapeliksi liittyi Kurt Häggblom (Teira), ja kielenkääntäjän nimikkeellä palkattiin mukaan jääkäri luutnantti E.N. (lisu) Manninen. Odotellessaan rajanylitystä esikunta asusteli Mannisen vakiopaikassa, metsänvartijan puustellissa. Sotapäiväkirja. Kuussaari, luettelot s. 352-361, joka sisältää retkikunnan koko miehistöluettelon. Koska Walleniuksen Petsamon retken kuvaus (Wallenius 1942 d) perustuu hyvin paljon Walleniuksen itsensä kirjoittamaan sotapäiväkirjaan, käytän jatkossa ennen kaikkea viimeksimainittua. Samankaltainen sisällöltään on myös Petsamo-käsikirjoituksen kuvaus, Petsamon historia, julkaisematonta käsikirjoitus, kansio 41.
- 35 Holstin ss. 29.1.1920. Walleniuksen ss. UM:lle. UMA.
- 36 Wallenius Holstille 27.1.1920. UMA. Holstin ss. 29.1.1920.
- 37 Wallenius 1942 (c).
- 38 Sotapäiväkirja 17.1., 22.1.1920. Pekkola, s. 54.
- 39 Mannisen ss. ”Perseestä” 17.1.1920. UMA. Perse oli ensimmäinen kämppä Venäjän puolelle mentäessä; Suomen puolella viimeinen kämppä oli Isänmaa. Ks. Paasilinna 1979s.230.
- 40 Sotapäiväkirja 28.1.1920. Vastauksena Holstin kyselyihin Norjan agitaatiosta Wallenius kirjoitti: ”Koska Norja ei päästä asukkaita takaisin on sen helppo pakoittaa väestö elintarvikekiristyksellä mihin adresseihin tahansa”. Walleniuksen ss. Holstille 2.2.1920. Kuten myöhemmin kävi ilmi, ei suomalaisten vastahankaisuus ollut vain kiristyksen seurausta.
- 41 Sotapäiväkirja 1.2.1920, 3.2.1920. UM retkikunnalle 3.2.1920.
- 42 Kuussaari, s. 218-220. Omakohtainen kuvaus tiedustelumatkalta: Manninen, E.N: Petsamon valloitus. Uusi Suomi 9.4.1933. Salmijärvellä retkikunta odoteli lähetystä Norjasta, jonne oli lähetetty rauhoittelevia viestejä, mutta siellä ”jarruttajat” olivat edelleen määräävinä. Muutamia Petsamon karjalaisia saapui tunnustelemaan retkikunnan aikeita. ”Karjalaiset pitävät joukkoamme aivan liian pienenä” - heidän mielestään joukkojen suuruus oli suoraan verrannollinen kansan luottamukseen. Sotapäiväkirja.
- 43 Lähtö Salmijärveltä tapahtui 8.2. Alaluostarilla oltiin seuraavana päivänä. Sotapäiväkirja. UMA. Sokolowskin joukot, Paasilinna 1979 s. 232. Sotapäiväkirja 10.2.1920.
- 44 Wallenius 1942.
- 45 Viikon oleskelun jälkeen Wallenius kirjoitti kotiin kortin, joka henki vähän liiankin optimistista luonnetta: ”Väestön ystävällisyys on ollut yli odotuksen!” Wallenius vanhemmille 16.2.1920. Kansio 8. Pekkola, s. 90.
- 46 Sotapäiväkirja 20.2. ja 21.2.1920. Huolestuneena Wallenius kirjoitti: ”retkikunnan vahvuus 30”. Laivaa odotettiin malttamattomasti.
- 47 Sotapäiväkirja 21.2., 22.2. UMA. Tapauksesta antanut hauskan kuvauksen Teira 1967. Samoin Pekkola, s. 95 ff.
- 48 Wallenius Willamolle 25.2.1920. Wallenius 1942.
- 49 Kuvaus Lampion ja Pekkolan matkasta, Pekkola, s.110 ff.
- 50 Sotapäiväkirja 2.3.1920. UMA. Walleniukselta parabellumin kanssa Pekkola, s. 98; saattaa olla pekkolamaista liioittelua.
- 51 Wallenius UM:lle 10.3.1920. UM:n ss. 12.3.1920.
- 52 Kuussaari s. 234.
- 53 Sotapäiväkirja 10.3.1920. Kuvaus matkasta, ks. Kuussaari s. 251-255. Myös Pekkola, s. 98-109. Kuus-

- saari toteaa kuitenkin, että suuri osa Pekkolan kuvauksen dramatiikasta vangitsemiseen kaikkineen on mielikuvituksen tuotetta; lähetit saivat esimerkiksi tulla rauhassa Murmanskista pois, Kuussaari, viiti 101.
- 54 Sotapäiväkirja 9.3., 20.3.1920. Pekkola, s. 67.
- 55 Sotapäiväkirja 20.3.1920. Miehistöön vahvuuksiksi Petsamon luovutusshetkellä aamuyhdeksän aikaan 22.3. esikunta ilmoitti: Vuoremissa yhteensä 79 miestä, Petsamossa 65, Yläluostarissa 9 ja Salmijärvellä 28. Yhteensä miehistöä tuolloin oli siis 181. "Petsamon luovutus 22/3.20". Liitteitä, luonnoksia. Petsamon retkikunta. UMA.
- 56 Juuri tällä markalla sattui tapaus, josta Wallenius kehitti novellin "Lumisokea" Ihmisenretsästäjää ja erämiehiä -kirjaansa. Yläluostarin taistelun jälkeisessä paossa sotamies Taivalkoski eksi ja tuli lumisokeaksi harhaillessaan päiväkausia tunturissa. Partio löysi hänet Salmijärven lähistöltä tunturista aamulla 24.3. Sotapäiväkirja. Wallenius 1933: "Lumisokea". Samasta Taivalkoskesta kertoo Pekkola, s. 153-155.
- 57 Liitteitä, luonnoksia. Petsamon retkikunta. UMA. Sotapäiväkirjaan sisältyvät Lampiosta tylyt merkinät: 21/3 Lampio vuonoon. 24/3 Lampio Norjaan matkustaakseen Vardöhön. Sotapäiväkirja. UMA.
- 58 Walleniuksen ss. UM:lle 24.3.1920. Ulkoministeriö Walleniukselle 30.3.1920.
- 59 Sotapäiväkirja 25.3.1920. Wallenius Ulkoministeriölle 27.3.1920.
- 60 Sotapäiväkirja 25.3.1920. Järventaus samoin kuin Lampio oli jo aiemmin joutunut huomaamaan Norjan viranomaisten suomalaisvastaisuuden, Pekkola s. 74-85, 118-120. Norjan puolella rajaa olevat suomalaiset taas olivat pääasiassa Salmi järveltä ym. "evakuoituneista" kylvistä paenneita ihmisiä, jotka eivät tunteneet mitään myötätuntoa retkikuntaa kohtaan.
- 61 Paasilinna. Veli-Pekka Lehtola: "Petsamon retkellä 1920 oli Sarkkisen Jaakkokin Petsamo perimässä". Oulunsalo-lehti 26.9.1991.
- 62 Kuussaari s. 287-288.
- 63 Paasilinna 1979 s. 239. Ulkoministeriö Walleniukselle 31.3.1920.
- 64 Kuussaari s. 294-297, 301.
- 65 Sotapäiväkirja 1.4.1920. Kuussaari s. 309-324. Luettelo kadoksissa olevista 6.4. 1920. Petsamon retkikunta. UMA.
- 66 3.4. Wallenius pyysi ulkoministeriön lupaa palata Rovaniemelle. Seuraavana aamuna klo 4 hän lähti Virtaniemestä. Sotapäiväkirja.

- 67 Syytökset, ks. Kännö s. 132.
- 68 Kuussaari s. 328.
- 69 Perusteelliset selostukset Tarton rauhanneuvotteluita ks. esim. Jääskeläinen 1961 s. 278-315, Paasilinna 1984, s. 254-280.

Sotilaan arkipäivä (1921-1930)

- Anni Wallenius s. 118.
- Se, että Walleniuksella ei tässä vaiheessa enää ollut venäläiseltä komissaarilta takavarikoitua turkkia, saattaa liittyä Pekkolan kertomaan tarinaan seikkailija Penttilästä Petsamon retkellä. Joukkoon tullutta Penttilää pidettiin joko mielipuoena tai seikkailuromaanien innostamana höynänä, joka liuskeli pikkutakkisillaan pakkasessa sotilaiden mukana. Mies herätti majurin myötätunnon, ja Wallenius lainasi hänelle turkkinsa, jossa "Penttilä sitten herrasteli, tuli pyytämään majurilta kivääriäkin, jota hänelle ei sentään annettu". Paluumarkalla Suomeen mies ehti ennen majuria Virtaniemeen, jossa hän hävisi majurin turkin korttipelissä häipyen sen jälkeen omille teilleen, kuten ilmeisesti turkkikin. Pekkola s. 87-88.
- Anni Wallenius 1978 s. 125. Anni Wallenius, o.s. Joensuu, synt. 9.12. 1892, kuoli 1981. Älykäs nuori nainen suoritti vuodessa kolme oppikoululuokkaa Hämeenlinnan yhteiskoulussa. Yliopistossa saksan kieli pääaineena, sivuaineina englantia ja estetiikka. Toimi kesän 1918 ulkoministeriön sanomalehti-osastolla, talvikauden 1919-20 Tampereen lyseon saksan- ja suomen kielen nuorempaan lehtorina. Ansioluettelo, kansio 64, KMW. Vahva persoonallisuus, joka tuki erittäin antaumuksellisesti miestänsä tämän kaikessa toiminnassa ja vanhoilla päivillään puolusti tätä julkisuudessa esimerkiksi Kyyditys-teoksessaan (1972). Yhteiselonsa alkutai-paleesta hän kirjoitti teoksessa Auringossa syntynyt (1978).
- Anni Wallenius: Muistelmia II. Julkaisematon käsikirjoitus. Kansio 68, KMW.

- Helmikuussa 1919 lähetetyn kirjeen mukaan hänelle oli tarjottu Kuopion suojeluskunnan piiripäällikön vakanssia, mutta hän ei halunnut vielä jättää Lappia, jossa sotilaallinen tilanne oli yhä "mielenkiintoinen". Wallenius vanhemmilleen 20.2.1919. Kansio 8.
- Wallenius 1924. Wallenius 1922.
- Wallenius 1924. Wallenius 1922. Heikkola s. 121.
- "Lapin rajavartioston vaiheita." Lapin kansa 12.10.1984.
- Wallenius 1924. Wallenius 1922.
- Sisäasiainministeriön rajavartiostontarkastajan antama todistus Walleniukselle. Kansio 1. KMW.
- Petsamo-käsikirjoitus, julkaisematon. Kansio 4 L KMW.
- Anni Wallenius 1967, joka perustuu Anni Walleniuksen julkaisemattoman käsikirjoituksen lukuun, ks. Anni Wallenius: Muistelmia II.
- "Petsamon olojen järjestäminen". Rajakomendantti K.M. Walleniuksen haastattelu. Suunta 17/ 1921. Kännö s. 133.
- Anni Wallenius 1968 (a).
- Paasilinna 1980 s. 281.
- Anni Wallenius 1968 (a). Keksijämunkki Parmenista hauska kuvaus Soini s. 229.
- "Petsamon olojen järjestäminen". Rajakomendantti K.M. Walleniuksen haastattelu. Suunta 17/ 1921. Anni Wallenius 1968 (a).
- Wallenius 1965 (e); Wallenius 1965 (d); Petsamo-käsikirjoitus: "Maailman pisin suora raja".
- Wallenius 1965 (d); Paasilinna 1984 s. 58-59. Blomstedt on suoralta kädeltä tuominut tarinat maaherrasta ja Ståhlbergistä perättömiksi; hän ei kuitenkaan esitä käsitykselleen perusteluja, Blomstedt s. 440. Toisaalta Walleniukset ovat esittäneet saman tapahtuman useissa eri yhteyksissä hyvin yksityiskohtaisesti, esim. Wallenius 1965: (d) ja (e); Anni Wallenius: Muistelmia II, joten on vaikea yhtyä Blomstedtin kantaan. Finnmarkin maaherraksi mainitaan professori ja aiempi Suomen suurlähettiläs Urbye Vesisaaresta.
- Paasilinna 1984 s. 59.
- Wallenius 1966 (a), joka perustuu laajempaan Petsamo-käsikirjoituksen lukuun "Maailman pisin suora raja". Julkaisematon käsikirjoitus, kansio 41. KMW.
- Samat.
- Anni Wallenius: Anni Wallenius 1968 (a). Kurt Martti ja Anni Walleniuksen lapset: Leena Liisa

- Töllevi, synt. 16.11.1921. Anneli 13.6.1924. Sinikka Maaretta 6.4.1930.
- 24 Anni Wallenius: Muistelmia II. Anni hoiti kotona lasta, antoi jonkin verran kielitunteja, luki paljon. Huomattavin muisto ajalta oli Martin sairastuminen viideksi viikoksi lavantautiin, jonka myötä nuoren upseerin ruskea tukka katosi. Vierastaan Anni muisti parhaiten Anton Lindforsin, vaatimattoman ja nöyrän taiteilijan, jonka hyväksi Walleniukset järjestivät omine nokkineen hänen taulujensa myyntinäyttelyn. Anni Wallenius: Muistelmia II.
- 25 Hänen mukaansa Venäjällä palvelleet upseerit eivät uskoneet mahdollisuuksiin yöpyä talvella ulkona normaalien kenttäleiriolosuhteiden ulkopuolella. Siksi hän järjesti joukkueen hiihtoretken Hammasta Turkuun vain telttakankaat mukana; Turusta lähti toinen joukkue Mauri Väinönheimon johdolla. Myöhemmässä esitelmässään Wallenius mainitsi, että "siitä alkoi Suomen armeijan talvikoulutus". Esitelmä: "Talvisodasta", kansio 11. KMW.
- 26 Anni Wallenius: Muistelmia II. Wallenius puolestaan kirjoitti Moskulle: "Panan tähän 10 miljardia Saksanmarkkaa ./.. että tuntuu itsesi oikein rikkaaksi. Tämä on nyt täsmälleen 10 penniä". Kännö s. 194. Mainittakoon, että eräs Walleniusten tuttavista oli Berliinin keisarillisessa sairaalassa toimiva suomalaistohtori Arvo Ylppö. Annin tutustuminen häneen tapahtui jokseenkin huvittavissa merkeissä: tietämättömyyttään Anni meni raskausaikanaan esittelemään ongelmiaan lastenlääkäri Ylpölle, joka vastasi hymyillen: -Kuulkaahan, pikku rouva, minä hoidan hänet sitten, kun hän on jo olemassa, mutta nyt järjestän teille toisen lääkärin... Ylpöstä tuli myöhemmin Walleniusten hyväkin tuttavaja tukija vaikeina aikoina. Anni Wallenius: Muistelmia II.
- 27 Sotakorkeakoulun yleisen osaston kaksivuotinen Kansio 1, KMW. Ansioluettelo, kansio 1. KMW.
- 28 Anni Wallenius: Muistelmia II.
- 29 Kännön mukaan Wallenius määrättiin jo tammi-kuussa sotaväen päällikön esikunnan käyttöön, Kännö s. 195. Palkkaa hän ei kuitenkaan nähtävästi - Walleniuksen omien puheiden mukaan - ole vielä saanut.
- 30 Merkintöjä yleisesikunta-ajalta. Kansio 23. KMW.
- 31 Uola 1975 s. 123-125.
- 32 Kronlund s. 274-275; Blomstedt s. 450-451. Ahti s. 13-76. Kronlund s. 274-275. Puolustusrevisionin puheenjohtajan Eirik Hornborgin sanoin puolustuslaitoksen "yllä lepäsi kuollut käsi", joka esti puolustuslaitoksen järjestelytyön etenemistä;

- samoin liikekannallepano- ja puolustus suunnitelmia arvosteltiin kovasti passiiviseksi. Kaiken kaikkiaan vanhan polven perusviaksi nähtiin jääkärien piirissä ”tosivenäläinen vastuun pelko”. Turtola 1988 s. 90-99.
- 33 Esim. Paavolainen 1984 s. 70. Todellisuudessa jääkäriupseerien liikehännän takana olivat tunnetut aktivistit E.E. Kaila, P.H. Norrmen sekä majuri Paavo Talvela, jotka saivat vuonna 1923 äänensä kuuluviin erityisesti Suunta-lehdessä. Epäluuloiset tahot, esimerkiksi EK:n tiedottaja Jalmari Finne, olettivat upseerikapinan tähtävään vallankaappaukseen Mannerheimin hyväksi, minkä takia Finne oli Wilkaman puolella. Maalaisliittolaisen Relanderin tultua presidentiksi Wilkamaa vastustava ”viipurilainen ryhmä” peri voiton. Häyrinen s. 262-265. ”Preussilaisten upseerien raakuus” ja armeijassa tapahtuneet ”skandaalit” saivat myös Tannerin puhumaan pienestä upseeri-kamarillasta, joka erouhkauksillaan terrorisoi jopa hallituspiirejä. Hän viittasi myös huhuun, jonka mukaan joukkoliikehännän tarkoituksena oli presidentin syrjäyttäminen eli kapinayritys. Paavolainen s. 15-16, 41-42, 70.
- 34 Walleniuksen nousu yleisesikunnassa tapahtui nopeasti. Palattuaan 26. tammikuuta 1925 Saksasta hänet samana päivänä määrättiin sotaväen päällikön esikunnan käytettäväksi erikoistehtäviä varten. 7.5. hänet määrättiin yleisesikunnan v.t. osastopäälliköksi, 19.5. Osasto 3:n operatiivisen ja koulutusosaston v.t. päälliköksi. 6.7. hänet ylennettiin everstilutnantiksi. 17. heinäkuuta seurasi nimitys v.a. yleisesikunnan päälliköksi. 26.8.1926 nimitys muuttui v.t. päälliköksi. 12.6.1926 hänet oli ylennetty everstiksi. Ansioluettelo, kansio 1. Tultuaan ylennetyksi yleisesikunnan päälliköksi Wallenius ohitti monta tasoistaan tai jopa ylempää upseeritoveriaan, esimerkiksi viereisessä toimistossa päällikkönä olleen jääkärieverstilutnantti J. Taucherin.
- 35 Relander II s. 526. Relanderille ”onneksi” Ståhlbergin kyyditys upakka sitten tuli pilaamaan Walleniuksen maineen.
- 36 Relander I s. 125-126, 136-137, 143, 182, 193, 196. Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival). Yleisesikunnasta yleensä ks. Merkintöjä yleisesikunta-ajalta, kansio 23. KMW. Wilkamasta Relander I s. 143-145. Vaikka Walleniuksella ei myöhemmin ollut Wilkamasta pahaa sanottavanaan, ei hänkään Wilkaman erityis-suosiossa ollut. Eräänkin pienen riidan yhteydessä, jossa Wallenius harmistuksissaan puhui jo jättävänsä virkansa, Wilkama tokaisi presidentti Relanderin kuullen: ”Sitä omalta osaltani toivonkin.” Relander I s. 145. Walleniuksen mielestä Wilkama oli ”varsin ystävällinen, mutta kiinnitti huomiota vain henkilö- ja komentoasioihin, siis henkilöasioihin: rangaistuksiin, ylennyksiin - ja mieliala näytteli melkoista osaa”. Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival).
- 37 Selen 1987 s. 265.
- 38 Halsti s. 55-56.
- 39 Martola s. 50-5 L Merkintöjä yleisesikunta-ajalta. Kansio 11. KMW. Myös Walleniuksen adjutantti B. Kraemer on muistellut Walleniuksen luoneen yleisesikunnassa erinomaisen hengen: ”kaikkialla totesin kunnioitusta nuorta tarmokasta yleisesikuntapäällikköä kohtaan”. Kraemer: Näkemykseni kenraalimajuri Martti Walleniuksen aikaisesta yleisesikunnasta. Kansio 2, KMW. Kraemer on kertonut esimerkkinä Walleniuksen huumorintajusta ja sanavalmiudesta tapausten Tshekkoslovakian matkalta keväällä 1930. Tuntemattoman sotilaan haudalla suoritetun seppeleenlaskun jälkeen eräs sikäläinen kenraali kysyi äänekkäästi ja ylimielisesti, onko Suomessa lainkaan tuntemattoman sotilaan hautoja. Wallenius vastasi suoralta kädeltä: ”Ei, Suomessa kaikki sotilaat ovat tunnettuja.” Terävä vastaus hiljensi kenraalin ja herätti hilpeyttä muissa. Kraemer.
- 40 Walleniuksen haastattelu: ”A.F. Airo”. Kansio 11. KMW. Merkintöjä yleisesikunta-ajalta, kansio 23. KMW. ”30-luvun kynnyksellä”, merkintöjä yleisesikuntajalta. Kansio 23. KMW. Halsti s. 55-58. Kannaksella Wallenius testasi sikäläisiä linnoituslaitteita, joiden kestävyyttä hän tykistöereetikon koulutuksensa pohjalta epäili. Hän vedähti kolmen tuuman tykin bunkkerin eteen ja ammutti siihen suorasuuntauksella: ”Se meni kasaan koko roska.” Sama.
- 41 Merkintöjä yleisesikunta-ajalta. Kansio 23. KMW. Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival). Walleniuksen haastattelu: ”A.F. Airo”. Kansio 11. KMW.
- 42 Kronlund s. 286 ff. Walleniuksen näkemyksen mukaan ei ennen häntä, koko 7 vuoden aikana, ollut tehty ”oikeastaan mitään sotavalmistelutöitä”. Keskitysuunnitelma käsitti aivan ohuen viivytysjoukon Karjalan kannaksen rajalla, Laatokan pohjoispuolista itärajaa ei oltu ollenkaan huomioitu, koska metsä- ja erämaataistelua pidettiin mahdottomana. Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival). Walleniuksen haastattelu: ”A.F. Airo”.
- 43 Kronlund s. 289. Walleniuksen haastattelu: ”A.F. Airo”.
- 44 Wallenius: Esitelmä ”Talvisodasta”, kansio 11. KMW. Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival).
- 45 Esim. Kronlund s. 292. Seppälä s. 130-135.
- 46 Seppälä s. 130. Korhonen s. 159.
- 47 Korhonen s. 155-159.
- 48 Relander I s. 426, II s. 82, 87; Wallenius.
- 49 Walleniuksen näkemys kautensa merkityksestä on erilainen kuin esimerkiksi historioitsija Kronlundin, joka on nimittänyt ajanjaksoa Enckellin kauden jälkeen ”hiljaiseloksi puolustusvoimissa”, Kronlund s. 280 ff. Walleniuksen mielestä vuodet 1918-20 olivat olleet Suomen armeijalle ”hämmästelevää haapuilua”, vuosikymmenen alkupuoli oli ”aavistelevaa rakennustyötä ja arkkitehdin luonnostelua”, kun taas vuodet 1925-30 olivat väsymättömien rakentajien suorittamat ”luomisen kuusi päivää”. ”30-luvun kynnyksellä”, merkintöjä yleisesikuntajalta. Kansio 23. KMW. Vanhan polven upseerien osuutta korostava Kronlund väittää, että nimenomaan Enckellin aikana ”rakennettiin puolustuslaitos, hänen jälkeensä sitä 1920- ja 30-luvuilla suureksi osaksi vain paikkailtiin”. Muodollisesti näin saattoi olla tietyn perusorganisaation suhteen. Kuitenkin myös Walleniuksen näkemys kautensa merkityksestä on varsin hyvin perusteltavissa, ainakin siinä määrin kuin Kronlundinkin näkemys. Walleniuksen aikana saatiin aikaan mm. ensimmäinen puolustus suunnitelma sekä se Turtolan osoittama yhteistoiminta Ruotsin kanssa, josta ”vanha polvi” kieltäytyi kokonaan.
- 50 Yleisesikunta-aikanaan Wallenius ehti alkuvuosien rulljansin jälkeen lähteä jälleen Moskun seuras- sa Sompion-Petsamon kairaam syksyllä 1927 ja keväällä 1929. Viralliseksi tarkoitukseen hän ilmoitti ”Petsamon puolustusolojen tarkastamisen”. Tutkija Sakari Kännö, joka on kirjassaan Mosku seikkaperäisesti selostanut kaikki Walleniuksen ja Moskun yhteiset eräretket Petsamon reissuista alkaen, toteaa kuitenkin Walleniuksen matkojen olleen pelkästään eräretkiluonteisia. Ensimmäinen retki, jonka kaverukset tekivät yhdessä Anton Lindforsin kanssa, suunnautui aluksi Luiroa pitkin Sokostille ja Suomujoelle tuntureiden taakse, Luttojoelle ja sieltä Moskun syyskalastuspaikkaan Jaurujoelle, jossa miehet tuohustivat ja kalastivat viikon ajan. Vuonna 1929 Mosku ja ”Walle” tekivät sitten kauan suunnitellun karhunpyyntimatkan Kemijoen itäpuolelle. Karhua ei saatu, mutta kuten Kännö toteaa, kaksiviikkoinen matka oli Walleniukselle erittäin opettava: hänen mukaansa kokemukset olivat tärkeitä esimerkiksi Walleniuksen tarjouduttua 1934 Japanin armeijan palvelukseen talvisodan asiantuntijana sekä varsinaisesti talvisodan Lapin rintaman komentajana.
- Kännö s. 196-215. Yleisesikunnassakin Walleniuksen ilmeisen kiihkeä innostus kyseisiin eräretkiin huomattiin. Vuonna 1929 laaditussa yleisesikunnan kronikassa Walleniukselle sepiteltiin säveleeseen ”Täss’ on eppu”: Päällikkömmä Wallenius on miesten mieli oiva./ Paitsi meidän, ulkomaalaistenkin jumaloima./ Heiju, reiju, reijurallallei, me laulamme vaan. / Häärii, toimii ponte-vasti, asiat ne luistaa. / Sotaväen päällikkö ol’, sen kaikki hyvin muistaa./ Heiju, reiju, reijurallallei, me laulamme vaan. / Vaikka salongeissa liikkuu, veri Lappiin vetää,/ siellä erämiesten lailla rakovalkeell’ lepää / Heiju, reiju, reijurallallei, me laulamme vaan. / Lohet onkii, helmet tonkii, riistan ottaa lukuun./ sillä vanhaan kuuluupi hän karhun kaatosukuun./ Heiju, reiju, reijurallallei, me laulamme vaan. Kansio 24. KMW.
- 51 Liikekannallepanoon liittyvien suunnitelmien lisäksi Walleniuksen kaudella tapahtui paljon muitakin uudistuksia. Huomattavaa oli uusien konetuliaseiden käyttöönotto. Kuuluu Suomeksi konepistooli mallia 1926 valmistui tuolloin 7,65-millisenä, samoin pikakivääri LS-26. Niiden suunnittelu oli aloitettu jo aiemmin; kokonaan Walleniuksen kauden työtä oli Venäjän ajoilta periytyvän kiväärin valmistelu ”pysytykorvan” malliksi m 1928-30. Kaikista uutuuksista vastasi Walleniuksen nerona pitämä asekonstrukööri Aimo Lahti. - Suomen armeijan sodanjohdon toimintaedellytyksiä kehitettiin Walleniuksen kaudella. Yleisesikuntaan saatiin käsikirjasto hoitajanaan yliopistonkirjaston maisteri Emerik Olsoni - se laajeni myöhemmin sotatieteellisen kirjaston ja Sota-arkiston muodostamaksi kokonaisuudeksi. Ohjesäännöstöjä uusittiin, samoin tehtiin teollisuuden ja ulkoedustuksen liikekannallepanoa koskevat suunnitelmat. - Myös sotahistorian ja sotilaallisen kielen tutkimus ja kehittäminen voimistui. Kielimiehet muokkasivat uutta sotilassanastoa. Kehitellyistä ja kokeilluista sanoista toiset jäivät käyttöön ja yleistyivät muuallakin, kuten sanat maasto, varuskunta, tavoite (aluksi ’tavoke’), suunnistaa, suunnistautua, peittoinen maasto, kotiuttaa. Epäonnistuneista sanoista esimerkiksi ’varaväki’ jäi kokeilun jälkeen reserviksi.
- 52 Kapt. Rotkon kirje everstilutnantti Tuomppolle 14.2.1927. Kansio 24. KMW.
- 53 Turtola 1984.
- 54 Merkintöjä yleisesikunta-ajalta, kansio 23. KMW.
- 55 Merkintöjä yleisesikunta-ajalta, kansio 23. Walleniuksen merkintä eräessä myöhemmässä paperissa: ”Kallio, puhdasverisin lipilaari ja kiipijä, josta tuli kansallissankari ja suurmies, koska pysyi loogisen selkärangattomana, siis suuntaa noudattavana myös tiukkoina aikoina,

sekä osasi synnynnäisenä taktikkona kuolla täsmälleen oikeaan aikaan.” Kansio 24. KMW.

- 56 Merkintöjä yleisesikunta-ajalta, kansio 23. 57 Sama.
- 58 Walleniuksen haastattelu: “A.F. Airo”.
- 59 Wallenius 1927.
- 60 Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen). 61 Vankilamuistiinpanoja, kansio 26. KMW.

“Armeijamme eniten politikoiva upseeri” (1929-1930)

- 1 Puhe Oulussa, jääkäreille osoitettu, päiväämätön konsepti. Kansio 24. Merkintöjä yleisesikunta-ajalta. Walleniuksen käsityksiä vastasi myöhemmin Einar W. Juvan sodan aikana julkaisema teos Juva 1942, jossa tämä kävi läpi Suomen ja Venäjän sodat.
- 2 Wallenius: muistiinpanoja (vanhana), kansio 11. KMW.
- 3 Walleniuksen haastattelu: “A.F. Airo”. Esimerkiksi matkustaessaan Italiaan sikäläisen hallituksen kutsusta yhdessä Airon kanssa Wallenius otti mukaan “pikkuisen papereita syötettäväksi Italian yleisesikunnalle, vähän tietoja tai paremminkin vaihtotietoja”. Berliinissä salkku kuitenkin varastettiin, ja vasta palatessaan Wallenius löysi sen hotellinsa pöydältä: “Saksan salainen poliisi oli sen ottanut ja kuvannut ja kohteliaasti vähin äänin palautti sen minulle takaisin.” Walleniuksen mukaan paperit eivät olleet erityisen tärkeitä tai salaisia. Walleniuksen haastattelu: “A.F. Airo”. Kansio 11. KMW.
- 4 Mm. Etsivän keskuspoliisin päällikkö Riekki painotti hallituspiirteille ja ministereille, että “Wallenius on saatava ymmärtämään, että yleisesikunnan toimenpiteet eivät saa olla (ulkopoliittisen) valvonnan ulkopuolella”; Riekillä oli kuitenkin oma lehmä ojas- sa, sillä myös EK:lla oli omat emigranttisuhteensa. Korhonen s. 167, 171. Riekin aikana (1923-38) EK kehittäi muitakin kansainvälisiä suhteita, esimerkiksi yhteydet Ruotsin, Englannin, Viron, Latvian,

Liettuan, Puolan ja Saksan salaisiin poliiseihin. Rislakki s. 44.

- 5 Monarkistiyhteyksistä, ks. esim. Suomen sosialidemokraatti no 93, 6.4.1932. Pääministeri Väinö Tanner teetätti asiasta tutkimuksen, mutta julkista juttua siitä ei sillä kertaa nostettu, Paavolainen s. 133. Korhonen s. 168.
- 6 Relander II s. 426. Relanderilla ei ollut Walleniuksen selitykseen mitään kommentoitavaa.
- 7 Vuonna 1927 Neuvostoliiton ja Englannin välit kärjistyivät pahasti, ja Neuvostoliitto näki Englannin juonia kaikkialla; samoin se pelkäsi Pilsudskin ja Kiinan kansallismielisen Kuo-min-tangin joukkojen uhkaa. Epäluuloisuus heijastui Neuvostoliiton Suomen suhteisiin jyrkkänä aggressiivisuutena. Yhdysvaltalaisissa piireissä tiedettiin Suomen yleisesikunnan ja hallituksen pelkäävän loppuke- sästä 1927 Neuvostoliiton hyökkäystä; toisaalta Helsingissä liikkui huhu, että jos Neuvostoliitto hajoaisi vaikeuksiinsa, Englanti luovuttaisi Suomella alueita Itä-Karjalasta. Vuoden 1927 alkupuoli oli emigranttien toiveiden kannalta optimistista aikaa Neuvostoliiton sisäisen käymistilan vuoksi. Stalinin vahvistettua asemansa tilanne kuitenkin kääntyi, mitä kuvasti Moskovan lähettilään Maiskin kirje ulkoministeri Procopelle: “Mutta se on varmaa, että terroristiasiat saamme tarkkaan jättää syrjään, jos mielimme olla rauhassa. Koetahan sopivalla tavalla taivuttaa yleisesikunta luopumaan lopullisesti ja päät- tävästi kaikista puuhailuistaan emigranttien kanssa.” Korhonen 162-163.
- 8 Rislakki, Jukka
- 9 Korhonen s 167, 203. Maiski kertoi Moskovassa “tiedettävän”, että Wallenius oli tehnyt Puolassa suul- lisen sopimuksen yhteistoiminnasta, mikäli syttyisi sota Neuvostoliittoavastaan. Korhonen s. 203. Juuri Procope kiinnitti huomiota Walleniuksen Puola- suhteisiin, ks. esim. raportti Walleniuksen asiasta, Procopen arkisto 49, VA; samoin Procope Artille 8.11.1930, kansio 104. Ilmeisesti Maiskin “tietojen” perusteella myös Helsingin Sanomien päätoimittaja Erkkö sanoi tietävänsä salaisesta sopimuksesta, jonka Wallenius yleisesikunnan puolesta oli tehnyt Puolan yleisesikunnan kanssa. Erkkö aikoi julkaista asiaan liittyvän artikkelin lehdessään, mutta Relander sai sen estetyksi. Procope oli julkaisemisen kannalla, sillä asiasta syntyvä häly olisi hänen ilokseen voinut saada Walleniuksen eroamaan tai erotetuksi. Relander II s. 460-462. Rislakinkaan mukaan epäilyksiä ei pysty- ty tarkentamaan. Rislakki s. 122-123. Procopen epäi-

lyksistä liikkeelle saatetut tutkimukset eivät tuoneet esille mitään ulkopoliittisiin vehkeilyihin viittaavia asiakirjoja, ja Procopekin tuli siihen tulokseen, ettei entinen yleisesikunnan päällikkö sittenkään ollut tehnyt sitoumuksia. Korhonen s. 209.

- 10 Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival). “Päinvastoin (kuin Relander väitti) juuri minä kaadoin ulkoministeri Holstin suunnitel- man reunavaltioitiosta, ehdottaen että yhteisiä sotilasintressejä ajettaisiin nimenomaan pohjoisen Itämeren yhteisetuna ilman Saksaa ja nimenomaan välttäen liittymistä kaukaisen Puolan seikkai- lupoliittikkaan. Ilmeisesti tästä johtuen jouduin huonohkoihin väleihin kahdesti kohtaamaan Pil- sudskin kanssa...” Walleniuksen mukaan Ruotsin, Viron ja Latvian kanssa pidettiin (yleisesikuntien) yhteistoimintaa selvänä, ilman että siviilijohto puuttui niihin. Sama.
- 11 Turtola 1984.
- 12 Sama.
- 13 Sel6n 1987 s. 192.
- 14 Sitaatit EK:n Riekki, Siltala s. 103-104. Korhonen s. 201.
- 15 Korhonen s. 195. Siltala s. 102-105. Aktivistien so- taisuudesta ks. Siltala s. 103-106. Huhujen mukaan Procopella oli täysi työ pitää sotaisa suuntaus poissa Suomen ulkopoliittisesta johdosta: suuntauksen kannattajat korostivat Venäjän vaaraa ja vaativat suhteiden lähentämistä eteläisiin naapureihin. Korhonen s. 201. Siltalan mukaan Walleniuksen yhteydet Svin- hufvudin hallitusta vastaan vehkeileviin aktivisteihin eivät olleet läheiset kesällä 1930-mm. Donner koki Walleniuksen häiriötekijäksi. Siltalan mukaan “totta olikin, että yleisesikunta ei vastoin yleistä luuloa har- joittanut itsenäistä reunavaltioitiittikkaa, vaan tuki Procopen ponnistuksia skandinaavisen yhteistyön tiivistämiseksi”. Siltala s. 188.
- 16 Paavolainen s. 15-16, 41-42, 70. Vuonna 1927 esille- tulleesta väitteestä ks. Ahti s. 26-27. Ahtin mielestä Tannerin hallitus mielellään edesauttoi vallankaappa- ushuhujen syntymistä, koska oikeiston ja keskustan välien kärjistyminen oli sen etujen mukaista. Sama s. 95. Tannerin ja muiden vasemmistolaisten lisäksi vallankaappaushuhuja kehitelti ja levitteli mielellään Etsivän keskuspoliisin tiedottaja, kirjailija Jalmar Finne, joka kirjoitti niistä usein EK:n päällikölle Riekillä. Riekin mielestä suomalainen fasismi oli abstraktinen mieliala konkreettisen järjestön sijasta: halutaan “jotakin häiriä, jotain olla ja jotain merki- tä”. Ahti s. 89-92, 94-95.

17 Siltala s. 45-50.

18 Walleniuksen haastattelu (Susitaival). Siltala s. 32. Paa- volainen s. 87 ff. Tannerkin tasapainotteli politiikassaan tietoisesti keskustalais-sosiaalidemokraattisella akselil- la: hänen mielestään esimerkiksi kommunismi yhdessä yleismaailmallisen taantumuksen kanssa vaikutti turmiollisesti porvariston mielialaan - kommunismi synnytti oikeistolaisuuden, joka yhtenäisenä massana uhkasi koko vasemmistoa! Paavolainen s.90-92.

19 Sihvo II s. 203, 205-208.

20 Heikinheimo.

21 Vihtori Herttuan kpk ja Eero Kuussaaren kpk. Jäljen- nökset Helsingin Kaupungin Poliisilaitoksen (HKP) etsivänosaston raporteistanumerot 1621, 1638, 1710 ja- niihin liittyvät lisäraportit numerot 1737 ja 1772. K.J. Ståhlbergin kokoelma, kansio 101. VA.

22 Iivari Koiviston kpk. Sama.

23 Vihtori Herttuan kpk. Sama. Walleniuksen haastat- telu 1954 mg 37 IV (Susitaival).

24 Siltala s. 188.

25 Relander II s. 457. Relanderille tuli useampiakin valituksia Walleniuksen veljeilystä lapualaisten kanssa, esim. eversti E.H. paheksui tavattuaan Kosolan ja Sulo-Veikko Pekkolan yleisesikunnassa Walleniuksen toimistossa; everstin mukaan vieraat olivat “nähtävästi olleet vähää ennen hyvillä aami- aispäivällisillä, eritoten oli sen huomannut Pata”. Relander II s. 488. Relander totesi huomanneensa, että Walleniukseen oli “tarttunut se sama uhma, jolla Kosolan linja kansanliikkeessä toimii suoraan halli- tusta vastaan”. Presidentti painostikin Walleniusta välttämään politikointia. Relander II s. 481. Myös esimerkiksi ministeri Manner syytti Walleniusta liiallisesta politikoinnista. Relander II s. 460.

26 Siltala s. 188. Nygård s. 85. Hyvämäki 1971 s. 223. Siltalan - jälleen Nygårdin arvelun perusteella - tekemää johtopäätöstä siitä, että Wallenius tahtoi “kansanliikkeen ja hallituksen välimieheksi ja siten tärkeään asemaan”, ei voi minkään lähteen avulla todistaa eikä hylätä. Presidentin johdollahän suunniteltiin niin talonpoikaismarssia kuin eduskun- tavaalejakin varten - mahdollisia levottomuuksia sil- mälläpitäen - jonkinlaista järjestyksenpitosysteemia, mutta edellisen kohdalla valtuudet annettiin Sihvolle, jälkimmäisessä P. Zilliacukselle. Diktatuurille ei siinäkään ollut sijaa. Siltalan puhe Walleniuksen pyrkimyksistä “eräänlaisena hallituksen alaisen dik- taattorin” asemaan on jo käsitteenä mieleton: miten voisi olla olemassa hallituksen alaista diktaattoria? Siltala s. 188.

- 27 Nygård s. 84-87.
- 28 Vankilamuistiinpanoja, kansio 26. KMW. Wallenius Turun hovioikeudelle 23.1.1931. Kansio 26. KMW.
- 29 Paavolainen s. 177, Siltala s. 188. Walleniusta on yleisestikin tutkimuskirjallisuudessa nimitetty "Haarlan diktaattoriehdokkaaksi" siinä sävyssä, kuin Haarlalla olisi todellakin ollut varteenotettavia edellytyksiä nostaa miehiään valtaan, ks. Paavolainen s. 176-177, Siltala s. 142, 188. Tieto Haarlan ja Walleniuksen "salahankkeesta" on peräisin Jalmari Finneltä, joka toimiessaan EK:n tiedottajana Tampereen ympäristössä kuuli Haarlan "suunnittelevan vallankaikasta ja Walleniuksen asettamista diktaattoriksi", sitaatti Häyrynen s. 272. Finne oli vuoden 1924 upseeriselkkauksesta lähtien tuntenut vihamielisyyttä Walleniusta kohtaan - tämä kun valittiin hänen kannattamansa Wilkaman seuraajaksi.
- 30 Siltala s. 95.
- 31 Siltala s. 90-98.
- 32 Paavolainen s. 190.
- 33 Anni Walleniuksen lausunto, Walleniuksen adjutantti von Kraemerin lausunto. Jäljennökset Helsingin Kaupungin Poliisilaitoksen (HKP) etsivän osaston raporteista numerot 1621, 1638, 1710 ja niihin liittyvät lisäraportit numerot 1737 ja 1772. K.J. Ståhlbergin kokoelma, kansio 101. VA.
- 34 Paavolainen s. 196, 207. Soikkasen mukaan sosiaalidemokraattien suhde Lapuan liikkeeseen oli kesällä 1930 varovainen, mikä johtui kylläkin enemmän siitä, että erityisesti maaseudulla lapualaiset hallitsivat tilannetta. Sama.
- 35 Paavolainen s. 189-198. Siltala s. 119-124.
- 36 Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival). Sihvo II s. 213-218.
- 37 Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival). Siltala s. 112.
- 38 Siltala s. 187. Siltalan näkemys perustuu Hyvämäenkin siteeraamaan Kai Donnerin (joka tosin ei ollut häntä kohtaan suopea", Hyvämäki) muistiinpanoon, jossa tämä hyvin pilkallisesti puhuu Walleniuksen "antichambreeraamisesta" lapualaisten johdon kanssa. Hyvämäki 1971 s. 223 av.
- 39 Siltala s. 177. Zilliacuksen asettaminen sisäministerin käytettäväksi ei ollut Walleniuksen mieleen, Relander 11 s. 500,505.
- 40 Hyvämäki 1971, s. 219. Siltala s. 178. Relander II s. 508.

Kenraali, tutkintovanki, kirjailijanalku (1930-1931)

- 1 Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival). Wallenius 1968 (d).
- 2 Anni Wallenius 1972 s. 18. Se, että kenraalikota Oesch oli pidättämässä Walleniusta, johtui siitä, että hän oli paitsi I. Divisionan komentaja, myös Helsingin varuskunnan päällikkö ja siinä ominaisuudessa Helsingin kaupungin sotilaallisen järjestyksen korkein sotilasviranomaisena. Hänen esimiehensä, sotaväenpäällikkö kenraali Sihvo soitti Oeschille edellisenä iltana antaen käskyn: "Koska poliisiviranomaisilla on erittäin vahvoja syitä epäillä kenraali Walleniuksen syyllistyneen presidentti (p.o. entisen presidentti) Ståhlbergin kyyditysmääräyksen antamiseen, määrään Sinut huomenna aikaisin aamulla suorittamaan Walleniuksen pidättämisen kuulusteluja varten." Pidättäjän täytyi olla sotilas-arvoltaan vähintään yhtä korkea kuin pidätettävä. K.L. Oeschin kirje Anni Walleniukselle 26.3.1966. Sanonta "suurrikollisen tapaan" on Walleniusten oma ilmaisu, jolla he kuvasivat suuren miesjoukon tunkeutumista kotiinsa, esim. Anni Wallenius 1972 s. 22, 204.
- 3 Leinonen s. 128.
- 4 Ståhlbergin kyyditystä on käsitelty Suomen historian yleisesityksissä ja lukuisissa lehtikirjoituksissa. Tutkimuksista ks. Blomstedt s. 476-481, Hyvämäki 1971 s. 207-230, Siltala 189-190. Niiden näkemykset tapahtumien kulusta ovat perustuneet kuitenkin hyvin tulkinnanvaraisiin lähteisiin, joita on usein väritetty dramatiikan luomiseksi, ks. myös tutkimuskirjallisuuden näkemyksiin perustuva Lehtola 1992, jonka kyyditystä koskevasta osuudesta seuraava selvitys huomattavasti poikkeaa.
- 5 Wallenius antoi asiasta laajojakin haastatteluja ja selvityksiä, esim. Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival). Toisaalta esimerkiksi vaimonsa tekemään tutkimukseen kenraali ei puuttunut esimerkiksi tutkija Sisko Ikonen kiinnitti vuoden 1970 vierailullaan huomiota siihen, että Anni-rouvan se- lostaessa kyyditysasiasia "Wallenius seurasi puolisonsa puhetta sanomatta sanaakaan väliin". Sisko Ikonen

kirjeessä tekijälle. "Vaikeneva kenraali" -nimityksen lanseerasi julkisuudessa toimittaja Heikki Eskelinen Suomen kuvalehden juhlakirjassa 1968 sekä Suomen kuvalehdessä 27/1968. Wallenius vastasi artikkeliin räväkästi otsikolla "Kenraali ei vaikene enää", Wallenius 1968 (d).

- 6 Siteeraus Ilmari Heikinheimon Suomen elämäkerrastosta, jonka näkemystä Walleniuksesta laista piittaamattomana ihmisenä Wallenius piti erityisen loukkaavana. Esim. Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen). Samoin vastineessaan Eskeliselälle ja Suomen kuvalehdelle, Wallenius 1968 (d).
- 7 Anni Wallenius keräsi kyydityksestä hyvin laajan dokumenttiaineiston, joka Ulkoministeriön tutkijan Jussi Pekkarisen mielestä on monessa suhteessa ainutlaatuinen, ks. K.M. Walleniuksen arkiston luettelo, esipuhe. Kenraalitar julkaisi asiasta lehdissä lukuisia artikkeleita, esim. Anni Wallenius: "Totuus Ståhlbergin kyydityksestä", Uusi Maailma 8/1968 (Anni Wallenius 1968). Tutkimustuloksensa hän kiteytti teokseen Kyyditys (1972), jolle hän vuosikausia etsi kustantajaa löytäen sellaisen lopuksi Akateemisesta kustannusliikkeestä. Subjektiviivisen asenteensa takia kirja ei kuitenkaan saanut tutkijoiden sympatiaa, eikä kustannusliike myöskään pystynyt markkinoimaan sitä kovin laajalle yleisölle.
- 8 Esim. Nygård s. 84 alaviite.
- 9 Jaskarin kuulustelupöytäkirja 21.10.1930. Jäljennökset Helsingin Kaupungin Poliisilaitoksen (HKP) etsivän osaston raporteista numerot 1621, 1638, 1710 ja niihin liittyvät lisäraportit numerot 1737 ja 1772. K.J. Ståhlbergin kokoelma, kansio 101. VA. Kyyditykseen keskeisesti osallistuneille tehtiin useita kuulusteluja, joissa toisaalta tuli esille uusia asioita, toisaalta kerrattiin vanhoja. Olen seuraavassa merkinnyt päivämäärällä Walleniuksen lausuntojen lisäksi vain ne lausunnot, joissa päiväyksellä on merkitystä: muuten kaikki pöytäkirjat löytyvät samasta kansiossa.
- 10 Jaskarin ja yleisesikunnassa päivystäneen kapt. Hallamaan kpk ja Walleniuksen kpk 22.10.1930. Lausuntonsa mukaan Hallamaa ei shifferiä kääntäessään ymmärtänyt viestin sisällöstä mitään - kyydityksen tapahduttua hän oli kuitenkin alkanut epäillä sen koskeneen kyyditystä. Walleniuksen tiedon vahventaa todistajanlausunnonsa eversti Raappana, jonka luona Joensuussa Wallenius asui. Raappanan valahtoinen todistajanlausunto Korkeimmalle oikeudelle. Jäljennös kansio 25, KMW.

- 11 K.J. Ståhlbergin kpk. Ester Ståhlbergin kpk. Sama. Kyyditsijöiden lausunnoista esim. Jannén kpk. Janne totesi huristellessaan, että "oikein tässä innostuu niinkuin rintamalla". Jannen auton bensiininkulutus oli 18 litraa sadalle kilometrille eli yhteensä 200 litraa koko matkalle -40 litran tankilla se tiesi neljää pysähdystä matkan aikana. Jannén kpk, sama.
- 12 K.J. Ståhlbergin kpk. Sama. Ester Ståhlbergin kpk. Sama. Vihtorin kärryjä koskevasta vitsistä kertoivat sekä Janné että Varoma samaa: Jannén ja Varoman kpk:t, sama. Niin luonnollinen kuin ajatus Lapualle viemisestä kyydityksen aikana olikin, siitä kiinnipitäminen myöhemminkin näyttää olleen rouva Ståhlbergin kohdalta tietoista Lapuan yhteyden korostamista - olisihan lievästi sanoen omituisia kyyditä ketään Helsingistä Lapualle Joensuun kautta!
- 13 Walleniuksen kpk 23.10.1930. Sama. Kyyditsijöistä Semenius, jonka piti toimittaa Jaskarille viesti kyydin myöhästymisestä, sai toimitetuksi viestin vasta klo 14 kyyditysaution omistajalle, joka välitti sanan Jaskarille. Semeniuksen kpk. Sama.
- 14 K.J. Ståhlbergin kpk. Ester Ståhlbergin kpk. Sama.
- 15 Ministeri E.V. Kuokkanen kpk, sama.
- 16 Jannen kpk. Sama. Ståhlbergin kyydityksen varsinaiset toimeenpanijat olivat Valtion Lentokonehtaan palveluksessa olevia nuorukaisia: koekäyttäjä John Jannen lisäksi koekäyttäjä Karl Eino Olin, piirtäjä Erkki Waroma ja harjoittelija Sven Semenius. 17 Siltala s. 190.
- 18 Leinonen s. 127.
- 19 Leinonen s. 125; Relander II s. 522.
- 20 Jaskarin kpk 18.10. ja Kuussaaren kpk 22.10.1930. Jäljennökset Helsingin Kaupungin Poliisilaitoksen (HKP) etsivän osaston raporteista numerot 1621, 1638, 1710 ja niihin liittyvät lisäraportit numerot 1737 ja 1772. K.J. Ståhlbergin kokoelma, kansio 101. VA.
- 21 Relander II s. 517, 520. Jo 18. lokakuuta toimitetuissa kuulusteluissa sekä K.J. että Ester Ståhlberg vihjailevat Walleniuksen mukanaolosta, ks. edellämainittujen kpk:t, 22 Ståhlbergin ja jääkärien vastakkaisuudesta, ks. esim. Lauerma s. 1014-1015, Blomstedt s. 301-302.
- 23 Esim. Blomstedt s. 374-375, 395-405, 475. Jopa itse Ståhlberg totesi heinäkuussa, talonpoikaismarssin aikoihin: "He voivat tietysti tulla hakemaan Ståhlbergin ja Wreden ja ketä vaan." Blomstedt s. 473.
- 24 Asiaan kiinnitti huomiota Anni Wallenius, jolta sen omaksuivat tutkimuskirjallisuuteen Blomstedt s. 476 ja Hyvämäki 1971 s. 224 av.

- 25 Kuussaaren motiivikertomus. Jäljennökset Helsingin Kaupungin Poliisilaitoksen (HKP) etsivän osaston raporteista numerot 1621, 1638, 1710 ja niihin liittyvät lisäraportit numerot 1737 ja 1772. K.J. Ståhlbergin kokoelma, kansio 101. VA.
- 26 Jaskarin motiivikertomus. Sama.
- 27 Relander II s. 521-526. Sihvon epäilykset oli herättänyt ennen kaikkea Walleniuksen käytöksessä tapahtunut muutos hänen palattuaan tarkastusreteltä. Sihvon kysyessä suoraan, oliko Walleniuksella mitään tekemistä kyydityksen kanssa, Wallenius kielsi päättävästi, mutta lisäsi: "Jos olisikin jotain, niin en sitä sinulle sanoisi." Sihvon päätettyä tutkimusten aloittamisesta 19. lokakuuta Osterman neuvoi etenemään varovasti; toisaalta tutkimuksia oli saatava nopeasti käyntiin, etteivät hallituksen vastustajat ehtisi välikysymyksillään tehdä hallitukselle. Relander 519 ff.
- 28 Ks. esim. Anni Wallenius 1972 s. 176. Kuulustelijoiden mukaan ensimmäisissä kuulusteluissa 22.10. esilletulleet "tietyt ristiriitaisuudet aiheuttivat tutkimuksen pitkittymisen", minkä takia kuulustelua jatkettiin vielä samana päivänä kello 23.20! Walleniuksen kpk 22.10.1930. Jäljennökset Helsingin Kaupungin Poliisilaitoksen (HKP) etsivän osaston raporteista numerot 1621, 1638, 1710 ja niihin liittyvät lisäraportit numerot 1737 ja 1772. K.J. Ståhlbergin kokoelma, kansio 101. VA.
- 29 Wallenius Turun hovioikeudelle 23.1.193 L Kansio 26. KMW.
- 30 Walleniuksen kpk 22. ja 23.10.1930. Walleniuksen motiivikertomus 22.10.1930. Wallenius kertoo päässeensä puhumaan muiden asianosaisten kuin vaimonsa kanssa vasta 11. marraskuuta, toisen motiivikertomuksensa jälkeen. Wallenius Turun hovioikeudelle 23.1.193 L Kansio 26. KMW.
- 31 Wallenius Turun hovioikeudelle 23.1.1931. Kansio 26. KMW. Anni Wallenius s. 44. 32 Walleniuksen kpk; Malmbergin nimen hän mainitsi vasta myöhemmin, Wallenius 1968.
- 33 Ks. esim. Helsingin Sanomat 24.10. 1930: "Kenraali Wallenius ja everstiluutnantti Kuussaari tunnustaneet". "Tunnustuksen" lisäksi ei muuta raskauttavaa tullut esille Walleniuksen kuulusteluissa lokakuun lopussa. Walleniuksen kpk:t 26.10.29.10.1930. Jäljennökset Helsingin Kaupungin Poliisilaitoksen (HKP) etsivän osaston raporteista numerot 1621, 1638, 1710 ja niihin liittyvät lisäraportit numerot 1737 ja 1772. K.J. Ståhlbergin kokoelma, kansio 101. VA.
- 34 Kuussaaren kpk. Sama.
- 35 Anni Wallenius toteaa motiivikertomukset "ilveilyksi". Hänen varsin luotettavalta tuntuva käsityksensä mukaan Rieki olisi houkutelut Walleniusta tekemään motiivikertomuksen vedoten siihen, että tämän oli "tulevaisuuden mahdollisuuksia silmällä pitäen selvittävä asia niin, ettei tee itseään naurunalaiseksi tai anna itsestään kevytmielisesti puhuvaa kuvaa". Anni Wallenius 1972 s. 182. Omien sanojensa mukaan Wallenius kirjoitti motiivikertomuksensa "kuulustelijoiden painostuksesta ja omasta sisäisestä häädystään". Kuulustelijat vaativat motiivikertomusta, koska kuvittelivat kyyditystä laajemman poliittisen suunnitelman osaksi. Selvitellessään kirjelmässään Turun hovioikeudelle motiivikertomustensa taustoja hän kertoi vankilaviikkojen ja pidätyksensä liittyvän kohun aiheuttaneen hänessä "pakkopsykoosin", jossa vapautuminen tuli merkitsemään kaikkea hänen toiminnassaan. Hän kuvitteli vain vapautumisen myötä pääsevänsä selvittämään totuuden ja puhdistamaan "saastan" niin tovereidensa päältä kuin itsestäänkin. Wallenius Turun hovioikeudelle 23.1.1931. Kansio 26. KMW.
- 36 Walleniuksen motiivikertomus 7.11.1930. K.J. Ståhlbergin kok. 101. VA. Wallenius kirjoitti: "Ohjeita tekoa (kyyditysmääräystä) varten en ollut keneltäkään saanut, koska en kuulunut mihinkään poliittiseen järjestöön, koska kukaan muutoinkaan ei voisi minulle tällaista käskyä antaa, sekä koska itse olin samoin kuin yleensä luonnollisesti oltiin sitä mieltä, ettei tällainen kyyditys ollut aiheellinen." Sen jälkeen hän luetteli syyt, miksi kyyditys ei voinut olla hänen toimeksiantamansa: se oli upseerille täysin kömpelösti suoritettu, hän oli soittelullaan vaarantanut oman asemansa, hän ei olisi puhunut asiasta kenenkään ulkopuolisen kanssa, ja toimeenpano olisi joka tapauksessa vaatinut lisäneuvottelua Jaskarin ja Kuussaaren kanssa. Sama.
- Myöhemmin Anni Wallenius luonnehti motiivikertomuksen lähtökohdan mielettömyyttä kuulustelijoille esitetyllä retorisella kysymyksellä: "Mikä olisi ollut Teidän tekonne motiivi, jos lentokoneen mukana olisitte pudonnut Ahvenanmereen Turun ja Tukholman välillä?" Anni Wallenius 1972 s. 184.
- 37 Wallenius Turun hovioikeudelle 23.1.1931. Kansio 26. KMW.
- 38 Lyhennysote Helsingin kihlakunnan oikeuden pöytäkirjoista 10.12. ja 17.12.1930. K.J. Ståhlbergin kokoelma.
- 39 Wallenius Turun hovioikeudelle 23.1.1931. Kansio 26. KMW. Eräs huomattava piirre kyydityksessä oli se, että kyyditsijöiden käyttämä lapualaisreitti - ns. Keski-Suomen etappitie - oli suljettu! Siltala s. 296 ff. Tosiasia viittaa täydelliseen harrastelijamaisuuteen tai siihen, ettei kyyditystä alun alkaen aiottukaan jatkettavaksi. Myöhemmissä haastatteluisaan kenraali totesi olevan "työlästä puhua (Ståhlbergin) kyydityksestä, koska minä yleisesikuntaupseerina inhoan suunnittele-mattomuutta". Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival).
- 40 Wallenius 1965 (d). Wallenius 1968 (d). Anni Wallenius 1972 s. 20.
- 41 Anni Walleniuksen kpk. Jäljennökset Helsingin Kaupungin Poliisilaitoksen (HKP) etsivän osaston raporteista numerot 1621, 1638, 1710 ja niihin liittyvät lisäraportit numerot 1737 ja 1772. K.J. Ståhlbergin kokoelma, kansio 101. VA. Adjutantti von Kraemerin todistanlausunto Korkeimmalle oikeudelle, kansio 25. KMW.
- 42 Siltala s. 190. Myös EK:n julkisuuteen antaman tiedotuksen sanamuoto viittasi piiloironisesti samaan: "Päätöksen kyydityksestä kenraali Wallenius väittää tehneensä pikapäissään." (!) Helsingin sanomat 24.10.1930. Sama käsitys kuin Riekillä oli Donnerilla, Walleniuksen pitkäaikaisella vihamiehellä, Hyvämäki 1971 s. 226.
- 43 Blomstedt s. 478.
- 44 Virkkunen s. 235.
- 45 Selen 1987 s. 192.
- 46 Siltala s. 189.
- 47 Walleniuksen kpk:t. Jäljennökset Helsingin Kaupungin Poliisilaitoksen (HKP) etsivän osaston raporteista numerot 1621, 1638, 1710 ja niihin liittyvät lisäraportit numerot 1737 ja 1772. K.J. Ståhlbergin kokoelma, kansio 101. VA. Pöytäkirjojen lukuisat maininnat tyyliin "syytetty ei muistanut tehneensä" ovat ohjanneet tutkijoita päättelemään alkoholin osuutta. Kuitenkin sama ilmaisu toistuu muissakin todistanlausunnoissa - se johtuu kuulustelijoiden tavasta kysyä tarkkaan sellaisistakin tapahtumista, joissa kuulusteltava ei ollut mukana, ja kirjata vastaukset sellaisinaan ylös. Muutenkin on muistettava, kuten Anni Wallenius huomauttaa, että kuulustelupöytäkirjojen sanamuotoja eivät laatineet kuulustellut, vaan kuulustelijat. Hänen mukaansa kuulusteltavat eivät läheskään aina saaneet myöskään omia lausuntojaan tarkistettavakseen, vaan kuulivat ja saivat oikaista niitä vasta oikeudessa. Anni Wallenius 1972 s. 175.
- 48 Seurahuoneen keskusteluun osallistivat kenraali Walleniuksen ja everstiluutnantti Viklundin yhteisessä huoneessa näiden lisäksi yek:n upseeri ev. Kuussaari, Sortavalan suojeluskuntapiirin päällikkö majuri Raunio, Sortavalan varuskunnan päällikkö everstiluutnantti Järvinen, Pitkänrannan suojeluskunnan esipuhe majuri Inkala sekä paikallinen maanviljelijä Mäkinen, joka oli samalla viikolla julkaissut Karjalan ääni -lehdessä muilutuksia vastustavan artikkelin. Kpk:t. Sama.
- 49 Ensimmäisessä kuulustelussa tarjoilijatar Elsa Johansson totesi seurueen olleen 22.10. - eli kyyditysmääräystä edeltävänä iltana - päissään, mutta kihlakunnan oikeudessa pyörsi sanansa. Elsa Johanssonin todistanlausunto, Anni Wallenius s. 212.
- 50 Sortavalan liikekannallepanotarkastus alkoi klo 14 ja päättyi klo 21. Seuraavana aamuna alkoi tarkastus Rannikkotyöstörykmentissä klo 8, minkä takia Wallenius meni nukkumaan klo 22.30. Everstiluutnantti Järvisen, majuri Raunio ja majuri Inkanen valaehoitset todistanlausunnot Korkeimmalle oikeudelle. Kansio 25, KMW.
- 51 Everstiluutnantti Järvisen, majuri Raunio ja majuri Inkanen valaehoitset todistanlausunnot Korkeimmalle oikeudelle. Sama.
- 52 Everstiluutnantti Järvisen todistanlausunto. Sama.
- 53 Kuussaaren kpk:t 22. 10. ja 10.11. 1930. Jäljennökset Helsingin Kaupungin Poliisilaitoksen (HKP) etsivän osaston raporteista numerot 1621, 1638, 1710 ja niihin liittyvät lisäraportit numerot 1737 ja 1772. K.J. Ståhlbergin kokoelma, kansio 101. VA.
- 54 Mäkisen kpk. Everstiluutnantti Viklundin, everstiluutnantti Järvisen, majuri Raunio ja majuri Inkanen valaehoitset todistanlausunnot Korkeimmalle oikeudelle. Kansio 25, KMW. Mäkisen mukaan Kuussaari oli tilannut puhelunsa Helsinkiin jo ennenkuin hän heitti kysymyksen presidentti Ståhlbergin kyydittämisestä.
- 55 Selostuksia ja tiedonantoja Korkeimman Oikeuden ratkaisusta vuonna 1931, s. 394 ff. Jäljennökset Korkeimman oikeuden päätöksistä ja niiden perusteluista myös kansio 25, KMW.
- 56 Samat.
- 57 Kuussaaren toilauksista antoivat samansuuntaisia lausuntoja lähes kaikki paikalla olleet, ks. esim. majuri Raunio, everstiluutn. Järvisen ja everstiluutn. Veikko Räsänen lausunnot Korkeimmalle oikeudelle. Kansio 25, KMW.

- 58 Tarjoilijatar Elsa Johanssonin kpk, Mäkisen kpk. Jäljennökset Helsingin Kaupungin Poliisilaitoksen (HKP) etsivän osaston raporteista numerot 1621, 1638, 17 1 Oja niihin liittyvät lisäraportit numerot 1737 ja 1772. K.J. Ståhlbergin kokoelma, kansio 101. VA.
- 59 Anni Wallenius 1972 s. 202-203, 214.
- 60 Mäkisen kpk, Kuussaaren kpk. Jäljennökset Helsingin Kaupungin Poliisilaitoksen (HKP) etsivän osaston raporteista numerot 1621, 1638, 1710 ja niihin liittyvät lisäraportit numerot 1737 ja 1772. K.J. Ståhlbergin kokoelma, kansio 101. VA. 61 Jaskarin kpk:t.
- 62 Kuussaaren kpk. Sama.
- 63 Vankilamuistiinpanoja, kansio 26.
- 64 Jaskarin kpk. Jäljennökset Helsingin Kaupungin Poliisilaitoksen (HKP) osaston raporteista numerot 1621, 1638, 1710 ja niihin liittyvät lisäraportit numerot 1737 ja 1772. K.J. Ståhlbergin kokoelma, kansio 101. VA.
- 65 Walleniuksen kpk:t, Kuussaaren kpk. Yleisesikunnan päivystäjän todistajanlausunnon mukaan nimenomaan Kuussaari antoi määräyksen hävittää lennätin nauhat. Helsingistä ne jäivät kuitenkin hävittämättä, sillä Kuussaaren ja Walleniuksen tultua pidätetyiksi Hallamaa katsoi, ettei ollut enää aihetta hävittää shifferinauhoja ja tehdä lisää rikoksia, "koska asia oli jo tullut muuta tietä selville". Kapteeni Hallamaan kpk, sama. Wallenius ei ollut antanut mitään kehotusta hävittää shifferinauhoja, vaikka pitikin "typeränä lähettää tuollaisia sähköitä". Walleniuksen kpk, sama.
- 66 Walleniuksen kpk, sama. Vankilamuistiinpanoja, kansio 26.
- 67 Kuussaaren kpk 22.10.1930, 10.11.1930.
- 68 Kuussaaren kpk:t 22.10. ja 10.11.1930. Muistellesaan saamaansa tietoa kyydityksestä Kuussaari on yhtä epäohdonmukainen: ensin hän kertoo yllättyneensä kuullessaan Jaskarilta kyydityksestä, "ollen kertoja lausunut ihmettelynsä ja sanonut, että eihän nytenävoi ollamistaan kyydityksestä kysymys", ja jo hetkeämyöhemmin hän toteaa kertoneensa Walleniukselle selkeänä tosiasiana, että tämä oli antanut määräyksen. Kuussaaren kpk 22.10.1930. Sama.
- 69 Puolustusvoimain sisäisen palveluohjesäännön (vuoden 1980 painoksessa 3. luvun 13. kohta) mukaan alaisen, joka tietää saamansa käskyn laittomaksi, ei tarvitse sitä toteuttaa. Sotilaslakimies Immo Seppänen tekijälle.
- 70 Kuussaaren kpk:t 22.10. ja 10.11. 1930.
- 71 Kuussaaren kpk, sama. Linturin kirje Ståhlbergille 10.4.193 L.K.J.Ståhlbergin kok. 101. VA.
- 72 Kuussaaren kpk 22.10. 1930. Kuussaaren mielestä Walleniuksen antama tehtävä oli vaikea, koska lapualaiset "eivät itsekään olleet olleet selvillä mistään suunnitelmistaan". Kesäloman ym. takia tiedustelu oli jäänyt paljolti Jaskarin harteille. Kuussaaren kpk. Jäljennökset Helsingin Kaupungin Poliisilaitoksen (HKP) etsivän osaston raporteista numerot 1621, 1638, 1710 ja niihin liittyvät lisäraportit numerot 1737 ja 1772. K.J. Ståhlbergin kokoelma, kansio 101. VA.
- 73 Vihtori Herttuan kpk, Iivari Koiviston kpk. Sama.
- 74 Vuonna 1967 ilmestyneessä kirjassaan Artturi Vuorimaa totesi epäilevänsä vain yhden miehen tietävän kaikki kyydityksen taustavoimat. Siksi hän oli pyytänyt Jaskaria antamaan asiasta selostuksen ennen kuolemaansa ja panemaan "sellaisen määräjän avaamiselle, että olisi taatusti kuollut ennen sitä". Vuorimaa s. 214. Jaskari oli kuitenkin tehnyt selvityksensä jo 1954, ks. seur. nootti. 75 "Jaskarin selvityksiä presidentti Ståhlbergin kok. 101. VA.
- 76 Anni Wallenius s. 352-353.
- 77 "Jaskarin selvityksiä presidentti Ståhlbergin kok. 101. VA.
- 78 Ståhlberg itsekin oli sitä mieltä, Blomstedt s. 479. Kyydityksen jälkeen virinneistä epäilyistä, ks. Blomstedt s. 479: "Juoruja ja juttuja riitti." Myöhemmistä kirjoittajista esim. Vuorimaa s. 214, Hyvämäki s. 225, Blomstedt s. 479-480.
- 79 Hyvämäki 1971 s.204-205, Blomstedt s. 479, Siltala 189-190. Eräs vankimmista sotilasdiktatuurihankkeen epäilijöistä heti kyydityksen jälkeen oli kukapa muu kuin EK:n tiedottaja Jalmari Finne, joka huolestuneena lähetti kirjeitä Riekkille ja Paavo Virkkuselle, ks. esim. Finne Virkkuselle 24.10.1930. Paavo Virkkusen kok. HYK. Riekki rauhoitteli Finneä vanhaan tapaan, että kyyditys ei ollut salaliitto, vaan "lasten töitä". Riekki Finnelle 25.10.1930. Jalmari Finnen kok. VA. Voimakkaimmin sotilasjuntta-teoriaa on myöhemmin kehitellyt Nopanen Mannerheimia kritisoidessaan, ks. Nopanen s. 48-49.
- 80 Relander II s. 539-540. 81 Siltala s. 190. 82 Bjöme s. 278-280.
- 83 Hyvämäki 1971 s. 223-224. 84 Hyvämäki 1971 s. 216, 219.
- 85 Siltala s. 189. Siltala kertoo väitteen lapualaisten osallisuudesta kulkeneen seuraavien mutkien kautta: "Välikäden kautta tuli prof. Hyvämäen tietoon, että Anton Eonsuu olisi kuolinvuoteellaan kertonut tästä varmistuksesta. Eonsuun tietoon asia olisi tullut hänen tyttöystävältään, joka sattui olemaan Lapuan sentraali-Santra." (!) Siltala s. 546, viite 12. Blomstedt s. 480.
- 86 Vihtori Herttuan kpk. Jäljennökset Helsingin Kaupungin Poliisilaitoksen (HKP) etsivän osaston raporteista numerot 1621, 1638, 1710 ja niihin liittyvät lisäraportit numerot 1737 ja 1772. K.J. Ståhlbergin kokoelma, kansio 101. VA.
- 87 Jannén kpk. Sama. Vihtori Herttuan kpk. Olinin kpk. Sama. Kuulustelupöytäkirjassaan Jaskari mainitsee, että Janne ei ilmoittanut kyyditsijöillekään, minkä järjestön laskuun nämä toimivat. Jaskarin kpk. Kuussaari oli antanut Jaskarin tehtäväksi koko kyydityksen teknisen toteutuksen, eikä hän tiennyt Valvojain kerhosta mitään. Kuussaaren kpk. Ks. myös Siltala s. 257, 265.
- 88 Provokaatioteorioita ovat selostaneet esim. Hyvämäki s. 215-221, Blomstedt s. 479. Jo vankilassa ollessaan Wallenius kirjoitti pitkiä muistiinpanoja epäilyistään provokaation alullepanijoiden suhteen, ks. esim. "Ståhlbergin kyytjutun ja sen käsittelytavan peruselementit", huhtikuussa 1931, kansio 25. KMW.
- 89 Anni Wallenius 1972 s. 132. Siltalan mukaan etsivä Kangashaudan sanottiin puhuneen lokakuun alussa helsinkiläisille kyytimiestuttavilleen tulossa olevasta suuresta kaappauksesta jatkona kesäisille muilutuksille, Siltala s. 350.
- 90 Jaskarin kpk 18.10.1930. Ks. myös esim. Blomstedt s. 477.
- 91 Leinonen s. 125. Jaskarin kpk.
- 92 Esim. Anni Wallenius 1972 s. 46-50.
- 93 K.J. Ståhlbergin kpk. Ester Ståhlbergin kpk. Blomstedt s. 476-477. Blomstedt s. 476/477.
- 94 K.J. Ståhlbergin kpk. Blomstedt sanoo virheellisesti kyyditsijöiden jättäneen Ståhlbergit autosta. Blomstedt s. 476.
- 95 Esim. Hyvämäki s. 216-221 Toisaalta Siltala on viitanut siihen, että Ståhlbergin kyyditys ei välttämättä ollut Lapuan liikkeelle niin kova tyrnäysisku kuin on annettu ymmärtää. Pikemminkin se hämärsi entisestäään yhteiskunnallisen moraalın rajoja - tulihan Walleniuksesta paitsi lehdistön parhaana rikollinen, myös suosittu sankari. Samoin Lapuan liikkeen kuri parani ja johdon suunnitelmat keskittyivät, hyökkä-

ykisiin tuli uutta häikäilemättömyyttä ja taktillisten otteiden terästyistä. Artturi Leinonen luonnehti uutta tilannetta tyllysty: "Ei vain politiikka kummallisesti kuperkeikkaillut, myös niin yhteiskunnallisen kuin yksityisen moraalinkin pohja näytti murtuvan ja inhimilliset suhteet muuttuvan toisenlaisiksi. Törkeimmätkin rikokset hyväksyttiin, jos vain rikollinen tunnusti valtaa kohti ryynnistävän aatteen värejä." Leinonen s. 133.

96 Hyvämäki 1971 s. 228-9. Jo vankilassa Wallenius alkoi epäillä Riekkiiä, ks. "Ståhlbergin kyytjutun ja sen käsittelytavan peruselementit", huhtikuussa 1931, kansio 25. KMW. Myöhemmistä epäilyistä esim. Anni Wallenius 1972 s. 168 ff. Wallenius 1968 (d). Hyvämäen mukaan kyyditysautoa ajanut Janne oli aiemmin ollut EK:n etsivänä, mutta esimerkiksi Jaskarin kohdalla väite ei pidä paikkaansa tai ainakin sen tarkistaminen on mahdotonta, Hyvämäki 1971 s. 228-229.

97 Siltala s. 102. Relander II s. 514.

98 27. lokakuuta kenraali Österman ehdotti Walleniuksen vapauttamista tehtävästään ja Oeschia hänen tilalleen, ja presidentti toteutti asian samana päivänä. Tullessaan yleisesikuntaan Oesch erotti heti muutamia epäluotettaviksi katsomiaan henkilöitä, muiden muassa presidentin oman sukulaisen Ilmari Relanderin operatiivisesta toimistosta. Relander II s. 530-531. Walleniuksen juttuun sekaantuneet upseerit Hahti ja Pöysti sekä päivystäjänä toiminut Hallamaa oli pidätetty virantoimituksesta jo aiemmin. Sama.

99 Relander II s. 256. Hyvämäki 1971 s. 222-223. Vuoden 1928 Laukolan veljesten suhteen käydyn kiistan aikana Sihvon jääminen paikalleen katsottiin vahingolliseksi armeijalle, ja Walleniuksenkin nähtiin sopivan parhaiten 3. divisioonan päälliköksi. Relander II s. 254. Vuonna 1929 presidentti Relander oli valmis käymään Sihvon ja Walleniuksen kimppuun erottaakseen nämä, mutta Cajander ja Manner olivat sitä vastaan, Paavola s. 160. Armeijan piirissä käydyn valtataistelun huomioonottaen Walleniuksen vankilassa tuntema epäily myös upseeritovereiden luotettavuutta kohtaan ei ollut aivan tuulesta temmattua. Hän laati paperille oikein listoja niistä piireistä ja henkilöistä, jotka olisivat voineet olla salahankkeen takana. Eniten hän itse kuitenkin epäili suojeluskuntiin yhteydessä olevaa sotilasryhmää tai itseään suojeluskunnallisen moraalın rajoja - tulihan Walleniuksesta paitsi lehdistön parhaana rikollinen, myös suosittu sankari. Samoin Lapuan liikkeen kuri parani ja johdon suunnitelmat keskittyivät, hyökkä-

Grandellin, Kailan, Oleniuksen, Talvelan, Kari-
kosken, Oeschin, Heinrichsin. "Suojeluskuntain"
osastoon hän sijoitti Kivilinnan, Kailan, Heinrichsin
ja isolla kysymysmerkillä varustettuna Mannerin.
Jostakin syystä hän ei epäillyt kenraali Malmbergia,
vaikka tämä nimenomaan samaisen tarkastusretken
alkupuolella oli puhunut Ståhlbergin kyydittämisestä.
"Ryssäupseereista" Walleniuksen listalle tulivat
Vilkama, A:la, Virkkunen. "Ståhlbergin kyytitytun
ja sen käsittelytavan peruselementit", huhtikuussa
1931, kansio 25. KMW.

100 Ilmeisesti oikeaan osuneena yhteenvetona provo-
kaatioteoriasta Siltala kiteyttää: "/-Riekin kuulus-
telumenetelmistä katkeroitunut Wallenius levitteli
ja kehittäli provokaatioteoriaa edelleen. Se sai yhä
epäloogisempia ja suureellisempia piirteitä: Svin-
hufvudin hallitus oli muka järjestänyt kyydityksen
komprometoidakseen Lapuan liikkeen, puhdistaa-
seen armeijan johdon lapualaismielisistä upseereista,
tuhotakseen armeijan maineen ja kietoakseen Hel-
singin Rintamamiesyhdistyksen kautta kenraalit
Ignatiuksen ja Mannerheimin skandaaliin. EK:n
päällikkö olisi suostunut juoneen yleisesikunnan
vastavakoiluosastoa (YE VI) kohtaan tuntemansa
ammattikateuden vuoksi. Salaliittoon olisi kietoutu-
nut niin mahtavia voimia (maailmankommunismi
ja ehkä vapaamuurarit), että siitä selvillä olleet Kan-
gashauta, Varoma, Strann, Craucher ja Haapalainen
olisi täytynyt toimittaa päiviltä myrkyn tai luodin
avulla." Siltala s. 351.

101 Jaskarin ja Kuussaaren kpk:t. Jäljennökset Helsingin
Kaupungin Poliisilaitoksen (HKP) etsivän osaston rap-
orteista numerot 1621, 1638, 1710 ja niihin liittyvät
lisäraportit numerot 1737 ja 1772. K.J. Ståhlbergin
kokoelma, kansio 101. VA.

102 Anni Wallenius 1972 s. 158.

103 Vankilamuistiinpanoja, kansio 26. KMW.

104 Esim. Relander II s. 529. Rieikki selitti Relanderille
Honkasan tekoa: "Se on ukkopaha niin tyhmä".

105 Anneli Wallenius: "Ajatuksiani ja muistoani isästä
ihmisenä ja isänä". Kansio 1, KMW. Anneli arveli
migreeninsä alkaneen isän vankila-ajoista. Anni
Wallenius 1972s.32.

106 Vankilamuistiinpanoja, kansio 26. KMW.

107 Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen).
"Vankilassa joko häviää ja elämä murskaantuu tai
voittaa ja hymyilee alentuvasti poliittisille hätäilijöil-
le". Wallenius 1968 (d).

108 Vankilamuistiinpanoja, kansio 26. KMW.

109 Ministeri Rudolf Holstille osoitettu kirje, päiväämät-
tön. Vankilamuistiinpanoja, kansio 26. KMW.

110 Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen).
Wallenius 1968 (d). Kirjalistat, ks. Vankilamuistiin-
panoja, kansio 26. KMW.

111 Wallenius 1968 (d). Walleniuksen kirjailijahaas-
tattelu 1970 (Ikonen). Vankilanjohtaja majuri Aili
oli Walleniuksen mukaan 'pykälämiehiä', mutta
hänen suhteensa Walleniuksella ei ollut valittamista,
pikemminkin johtaja tuntuu sallineen Walleniukselle
pieniä erivapauksia. Kirjastonhoitoon "hän ei sentään
rohjennut suostua". Wallenius 1968 (d).

112 Wallenius Anni Walleniukselle

113 Vankilamuistiinpanoja, kansio 26. KMW.

114 Wallenius 1968 (d). Omien sanojensa mukaan
Wallenius kuuli myöhemmin, että kyseinen ka-
pellimestari oli viralliselta taholta saanut teostaan
muistutuksen. Sama.

115 Vankilamuistiinpanoja, kansio 26. KMW.

Lapualta Mäntsälään (1931-1932)

1 Wallenius 1968 (d). Anni Wallenius on kertonut
esimerkiksi Enson pääjohtajan ehdotelleen ennen
kyyditystä kenraalille paikkaa suurteollisuuden
palveluksessa, mutta kyydityksen jälkeen selittäneen:
"Katsos, politiikan laita on samoin kuin puuron laita,
että kuumana se maistuu, mutta kylmänä se ei kelpaa
kenellekään." Anni Wallenius 1972 s. 371-372.

2 Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen).

3 Wallenius 1968 (f). Walleniuksen haastattelu 1954
mg 37 IV (Susitaival). Wallenius mainitsee syyksi
Lapuan liikkeeseen liittymiselleen myös sen, että hän
tunsi olonsa "hiukan turvatomaksi ja irtonaiseksi".

4 Wallenius 1968 (d).

5 Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV
(Susitaival). Selen.

6 Ahti s. 151.

7 Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV
(Susitaival).

8 Ahti s. 152. Selen.

9 Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV
(Susitaival).

10 Ahti s. 138-143.

11 Juva 1961s.465. Walleniuksen haastattelu 1954
mg37IV (Susitaival). Yleisesityksiä Mäntsälän kapi-
nasta ks. Juva 1961 s.463-486, Ahti 1990. Wallenius
itse on selvitetty asiaa esim. Walleniuksen haastattelu
1954 mg 37 IV (Susitaival). Wallenius 1968 (f),
Uusi Maailma 21/1968. Muista aikalaislähteistä ks.
Hyvämäki 1971 s. 234 av 3.

12 Wallenius puhui Kuopiossa 7.2. ja Pieksämäellä 15.2.
siirtyen sieltä Peonsaareen kaksiviikkoiselle lomalle.
Anni Walleniuksen merkintä, kansio 68. Wallenius
korosti, että ilman työpaikkatarjousta hän olisi
Mäntsälän kapinan alkaessa ollut yhä Peonsaaressa.
Sen kanssa hieman ristiriidassa on kuitenkin se, että
Lapuan liikkeen organisointikokouksen piti ajoittua
kuun lopulle, 27.-28. päivän tienoille. Walleniuksen
haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival).

13 Anni Wallenius Otto Wredelle 6.4.1932. Kansio 68.
KMW.

14 Idean takana oli Kai Donner, joka itsensä tasavallan
presidentin kautta järjesti Enso-Gutzeitin toimitus-
johtajan V.A. Kotilaisen sitä Walleniukselle ehdot-
tamaan. Ahti s 155 ja kohdassa mainittu lähde.

15 Wallenius 1968 (d).

16 Walleniuksenhaastattelu 1954 mg37IV (Susitaival):
Wallenius Anni Walleniukselle 3.-4.3.1932. Juva
1961 s. 465.

17 Sihvo II s. 221. Referaatti julistuksesta Sihvo II s.
219-221.

18 Hyvämäki 1971 s. 241. Walleniuksen haastattelu
1954 mg 37 IV (Susitaival).

19 Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV
(Susitaival).

20 Sama. Ahti s. 159.

21 Nimitys Etsivän keskuspoliisin Viipurin alaosaston
päällikön Urho Hagelbergin, Ahti s. 313.

22 Paavolainen 1984 s. 266. Suomen sosialidemokraatti
29.2.1932. Helsingin Sanomat 29.2.1932. Turun
Sanomat 29.2. 1932.

23 Sihvo II s. 218-219. Leinonen s. 189.

24 Leinonen s. 189-190.

25 Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival).
Wallenius 1968 (d).

26 Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV
(Susitaival).

27 Sihvo II s. 223-226.

28 Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival),
Ahti 214-216, 261.

29 Paavolainen 1984 s. 266. Ahti s. 169. Sihvo II
s. 218.

30 Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival).
Sihvo 11 s. 233-234. Walleniuksen oman kertoman
mukaan Sihvo lähetti myös Mäntsälän nimismiehelle
määräyksen vangita hänet. Wallenius todisteli kui-
tenkin nimismiehelle, ettei sotaväen päällikkö voinut
antaa määräyksiä siviiliviranomaisille. "Selitystään"
tukeakseen Wallenius oli ottanut mukaansa vankan
Eonsuun ja lisäsi, että häntä oli turha yrittääkään
vangita, sillä kyllä Eonsuu tästä poliisilaitoksesta
selviäisi. "Nimismies nauroi vain pitkin tupeksia,
sillä siisti." Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV
(Susitaival).

31 Sihvo II s. 235-236. Ahti s. 214, 260-261.

32 Suojelulain nojalla voitiin, "jos yleinen turvallisuus
niin vaatii", kiihottajia vangita. Siksi hallitus oli
määrännyt Kosolan, Koiviston, Walleniuksen ja
Sarion vangittaviksi. Juva 1961 s. 466.

33 Ahti s. 171, 226, 315-319. Hyvämäki s. 254.
Leinonen s. 213.

34 Ahti s. 316.

35 Ahti s. 219-223. Juva 1961 s. 467-470. Ukko Pe-
kan esikunnassa oli Sihvon mukaan "useampikin
vastahakoinen jäsen", erityisesti yksi - Malmberg
-joka kertoi jokaisen päätöksen soittamalla töölö-
läiseen puhelimeen "serkulleen". Sihvo II s. 234,
Ahti s. 222-223.

36 Sihvo II s. 238. Nimitys "Mäntsälän motti" Leinosen
s. 203.

37 Sihvo II s. 238, Ahti s. 264. Walleniuksen haastattelu
1954 mg 37 IV (Susitaival)

38 Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival).
Ahti s. 269-272.

39 Ahti s. 226.

40 Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival).
Ahti s. 215. Walleniuksen haastattelun mukaan
"Ignatiuksen painostuksesta minä sitten lopuksi
sanoin, että olkoon menneeksi: tehdään sitten jon-
kinlainen suunnitelma". Wallenius laati paperille
"jonkinmoista henkilöljakoja, eikä siinä kai muuta
ollutkaan". Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37
IV (Susitaival).

- 41 Esim. Paavolainen pitää Walleniusta selvästi kapinanjohtajana, Paavolainen s. 270. Yleisen näkemyksen Walleniuksesta kapinakenraalina ja epäonnistujana on kiteyttänyt Artturi Leinonen sangen hausalla tyylillä kirjoitetussa, mutta hyvin ilkeässä arvioinnissaan, jossa hän halusi ilmeisesti osoittaa lahjomattoman objektiivisuutensa: "Nyt oli ajanvirran ihmeellinen akanpyörre muuttanut hänen (Walleniuksen) tähän saakka niin nopean ja uljaan menestyksen myötävirrassa purjehduksensa suuntaa: ensin Ståhlbergin kyydityshistoria, sitten Mäntsälän kapinan ylipäälliköksi nousi! Niin lapuanliikkeelle vastakkaisesta näkökulmasta kuin jouduinkin tuon ajankohdan asioita seuraamaan, en kuitenkaan voinut olla ajatuksissani yhtymättä korkeimman oikeuden (po. hovioikeuden) harkintaan, että tapaus Sortavalan Seurahuoneella oli Walleniuksen osalta pelkkää rypäleitten mehun antamalla lisävoimalla leimahtelevan railakkaan temperamentin leikkiä. Tuon käsittämättömän hölmöyden varsinainen alkusyy lankesi toisaalle, se oli eräänlainen korkeimman asteen joukkotyperyys, josta vastuu vain vähäiseltä osaltaan kuului Walleniukselle. Toista oli Mäntsälä. Uraltaan suistunut kenraali näki uuden nousun mahdollisuuden, äskeisissä äkkiputouksissa olivat harkinnan nikamatkin hiukan nyrjähdelleet, ja kun ei ollut enää erikoisen paljon menetettävääkään, niin mitäpä tuossa: antoi fanfaarin kajahtaa, kun tilaisuus tarjoutui. Kävi niin kuin kävi. Leiskahteleva temperamentti lahjakkuuteen yhtyneenä on runoilijan voima, mutta koituu helposti sodanpäämiehen ja kansanjohtajan tuhoksi. Kovain kokemusten jälkeen Kurt Martti oivalsi asian: hänestä tuli runoilija!" Leinonen, 221-222. Erityisesti Anni Wallenius oli Leinoselle hyvin katkera kirjoituksesta. Muistiinpanot, kansio 68. KMW.
- 42 Ahti s. 242-243, 311-319.
- 43 Selen.
- 44 Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival). Samalla lailla 12.12.1931 pidetyssä Lapuan kokouksessa Helsingissä edustajisto, johon kuuluivat mm. Donner, paroni de la Chapelle, metsänhoitaja Broberg ja insinööri Hartman, katsoi "ettei Wallenius omannut Lapuan liikkeessä mukana olevan kansanaineksen yleistä luottamusta". Tulokseksi tuli se, että Wallenius lupasi ottaa selvää kannatuksestaan ja jos huomaisi sen puuttuvan, erota. Valpon henkilöakti, hmp, merkintä 30.1.1948. VA.
- 45 Ahti s. 315.
- 46 Wallenius Anni Walleniukselle 4.11.1932. Kansio 8. Ahti siteeraa teoksessaan kirjettä laajasti, Ahti s. 242-243.
- 47 Esim. Wallenius 1968 (d). Wallenius 1968 (f). Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival).
- 48 Wallenius 1968 (d). Wallenius kirjoitti vaimolleen 5.3. 1932: "On naurettavaa, että melkein koko armeija keskitetään meitä vastaan."
- 49 Ahti s 316.
- 50 Wallenius Anni Walleniukselle 4.3.1932.
- 51 Wallenius 1968 (d).
- 52 Wallenius Anni Walleniukselle 4.3.1932.
- 53 Paavolainen 1984 s. 268-269.
- 54 Saattue pysäytettiin Kellokosken lisäksi kaksi kertaa: "Kolme kertaa Svinhufvud rikkoi sanansa", Wallenius murisi myöhemmin. Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival).
- 55 Sihvo II s. 241.
- 56 Ahti s. 280-291. Juva 1961 s. 478.
- 57 Leinonen s. 212.
- 58 Juva 1961 s. 483-484. Siltala s. 184. Ahti s. 292. Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival). Koska Turun hovioikeudesta tuli eduskunnan päätöksellä Mäntsälän kapinarikosten tuomioistuini, vangitkin siirrettiin Turkuun. Sisäministeri lakkautti Lapuan liikkeen toistaiseksi 24.3. Sen toimintakielto vahvistettiin 28.5., ja Korkein oikeus lakkautti sen 14.6.1935. Lapualaiset perustivat kuitenkin uuden järjestön, Isänmaallisen Kansanliikkeen, jo 5.6.1932.
- 59 Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival).
- 60 Wallenius 1968 (f). Ahti s. 292. Jo kesä 1932 oli ollut sisäpoliittisesti erittäin levoton, ks. Juva 1961 s. 480-482.
- 61 Tähkä s. 61-68. Juva 1961 s. 485. Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival).
- 62 Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival). Tähkä s. 64-68.
- 63 Wallenius 1968 (f).
- 64 Juva 1961 s. 485 ja av 4. Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival).
- 65 K.M. Wallenius 1968 (d). Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival).
- 66 Ahti s. 296. Tuomiot Juva 1961 s. 4.
- 67 Bjöme s. 161.
- 68 Juva 1961 s. 486. Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival).

- 69 Wallenius 1968 (f). Tähkä s. 68. Walleniuksen haastattelu 1954 mg 37 IV (Susitaival).

Valkoisen Suomen asialla (1932-1934)

- 1 Haavikko s. 9. 152 muilutusta ja neljä murhaa olivat Haavikon mukaan tuomittavia rikoksia, mutta eivät järjestelmällistä terroria. Vuosina 1917-1938 pääsi jonkinasteinen diktatuuri valtaan niin useassa maassa, että on helpompi luetella demokraattisina säilyneet valtiot. Hänen mukaansa maailmansodan seurauksena syntyneistä valtioista vain Tshekkoslovakiasa ja Suomessa demokratia säilyi, vahvistui ja lujittui. Haavikko s. 130.
- 2 Ks. esim. Hyvämäki 1978 ja siinä mainittu kirjallisuus.
- 3 Wallenius 1968 (f).
- 4 Esim. Martin Kitchen, ks. Hyvämäki 1978.
- 5 Siltala s. 23.
- 6 Ajalta 1932-35 löytyy Walleniuksen arkistosta ainakin seuraavien esitelmien konseptit: "Miten Suomen itsenäisyys saavutettiin" suojeluskuntalaisille (ei päiväystä), "Kansanliikkeestä" lapualaisille ja Sinimustille, Puhe Sinimustien juhlassa 21.2.1934 (julkaistu Ajan Suunta -lehdessä 45/1934, "Suomalaisen työmiehen asemasta" Sinimustien nuorisolle Kotkassa (ei päiväystä), "Perisynti" 22.4.1935 (tilaisuutta ja paikkakuntaa ei ole merkitty). Kansio 11. KMW. Anni Wallenius toimi vuosina 1933-34 puheenjohtajana IKL:n naistyön jaostossa, joka teki 'huoltotyötä' rahan saamiseksi valistus- ja propagandatyöhön. IKL katsoi naisten mukanaolon järjestössä tärkeäksi, mutta ei omana järjestönään, vaan "miesten rinnalla". Anni Walleniuksen materiaalia, kansio 68, KMW.
- 7 Harju s. 135.
- 8 Pohjatuulta julkaistiin vain vuoden 1934 ajan (näyttenumero ilmestyi vuoden 1933 lopulla). Sen päätoimittajana oli aluksi Yrjö Koivukari, vuoden 1934 lopulla Eino Mikkola. Wallenius mainitaan alkuvaiheessa lehden toimituskunnassa, ja hän kirjoitti lehteen seuraavat jutut: "Uusi elämänkatsomus, uusi ihmishanne, uudenlainen kansa", PT 1/1934,

"Noak" (teatteriarvostelu), PT 3/1934, "Uusi Saksa taistelee selvyyteen" (Hans Johnstin haastattelu) PT 5-6/1934, "Valtiollakin on velvollisuutensa" PT 8/1934 ja "Tunturi" (Runo) PT 13-14/1934.

- 9 Siltala s. 32.
- 10 Hyvämäki 1971 s. 202, Siltala s. 59. 11 Em. esitelmä "Kansanliikkeestä". 12 Em. esitelmä "Perisynti". 13 Sama. Wallenius 1934 (i).
- 14 Em. esitelmä "Perisynti". Em. esitelmä "Kansanliikkeestä".
- 15 Wallenius 1934 (g).
- 16 Sama. Wallenius 1934 (i). Em. esitelmä "Kansanliikkeestä".
- 17 Wallenius 1934 (g). Wallenius 1934 (i). Wallenius 1934 (j). Wallenius 1934 (d).
- 18 Vankilamuistiinpanoja, kansio 26. KMW.
- 19 Wallenius 1934 (g).
- 20 Vankilamuistiinpanoja, kansio 26. KMW.
- 21 Wallenius 1934 (i).
- 22 Em. esitelmä "Kansanliikkeestä".
- 23 Em. esitelmä "Miten Suomen itsenäisyys saavutettiin". Em. esitelmä "Kansanliikkeestä".
- 24 Wallenius 1934 (d).
- 25 Em. esitelmä "Suomalaisen työmiehen asemasta".
- 26 Em. esitelmä "Kansanliikkeestä".
- 27 Wallenius 1934 (j).

Ihmismetsästäjiä ja erämiehiä (1933)

- 1 Ikonen 1970.
- 2 Tyypillinen oli "pohojalaasen pakinootsijan" Vaasan Jaakkoon kiittävä arvostelu, jossa hän suositteli kirjaa jokaiselle joululahjaksi "oikeana miehisten miesten luettavana". Jaakkoo selittää, Vaasa 19.12.1933. Kirjailijakollega Ilmari Kianto puolestaan aloitti arvostelunsa: "Totean kursailematta, tarkoittamatta imartelua, etten milloinkaan ennen ole sattunut lukemaan nasevampaa, asiallisempaa ja luonnonraikkaampaa kirjateosta korkeimmasta pohjolasta." Ilmari Kianto: arvostelu. Pieksämäki-lehti 26.12.1933.

- 3 I.T. Korpilakia. Helsingin Sanomat 23.12.1933. Arvostelussa kiitellään eloisaa kuvausta ja tarkkaa havainnoimista sekä "omistusoikeuden käsitteitä" selventävän valkoisen miehen kuvausta.
- 4 R.K. Erämiehiä ja merimiehiä. Uusi Suomi 16.12.1933. Arvi Järventausta: Hyvä eräkirja. Ajan Suunta 17.12.1933.
- 5 -rt-: Kirja Lapista. Hämeen Sanomat 19.12.1933.
- 6 Erkki Ilmari: Miesten kirja. Metsälehti 12.1.1934. Myös Järventauksella vertaus Lontooniin.
- 7 Esim. A. R-ja: Muisteluksia Lapista. Rovaniemi 20.12.1933, jossa arvostelija kiittelee kirjan "väärentämätöntä Lapin henkeä". N.N.: Villin lännen kirja. Savo 21.12. 1933. Antti S: Tarkkailijan tähtäimestä. Ajan suunta 26.12.1933. N.N. valitteli, että romanttisuus oli väistymässä Lapista "rynnistävän sivilisaation" jaloista, mutta kehui Walleniuksen tuovan entistä hohtoa takaisin: heikkoutena hän piti vain sitä, että Wallenius ei ollut romantisoinut kertomiaan tositahtumia! Samoin Antti Suomenpoika viittasi romantiikkaan ja kaukaisten salomaiden ikuiseen viattomuuteen.
- 8 K.-M.R.: Kapteeni ja kenraali kirjoittavat. Suomen sosialidemokraatti 31.12.1933. Takaisin "järjestykseen" päästiin Suomen sosialidemokraatissakin, kun Sasu Punanen julkaisi tammikuun alussa oman pakinansa, ks. myöhemmin.
- 9 Kännö 1992, s. 206.
- 10 Wallenius 1933s.8-9.
- 11 Wallenius 1933 s. 18.
- 12 Wallenius 1933 s. 18-19. Vrt. myös Nickul 1934.
- 13 Wallenius 1933 s. 145.
- 14 Wallenius 1933s. 165.
- 15 Wallenius 1933 s. 174.
- 16 Paasilinna 1962.
- 17 Lehtola 1985.
- 18 Wallenius 1933 s. 56, 144.
- 19 Soini s. 43-44.
- 20 Wallenius 1933 s. 95.
- 21 Korpilain filosofiaa Wallenius 1933 s. 21, 26, 49, 50, 59, 65, 71, 95, 159, 161. Ks. esim. Lehtola, Veli-Pekka: "Kahden maailman rajalla". Kaleva 3.4. 1989. Pekka Sammallahti, suullinen selostus.
- 22 Kuittinen 1991. Kuittinen kuvaa teoksessaan erään myöhemmän evp. kapteenin, eräkirjailijan kuvausta, jossa kirjailijasta on tulla peräti ensimmäinen huuhkajan tapparna sankarivainaja!
- 23 Wallenius 1933 s. 27-92.
- 24 Wallenius 1933 s. 19-2 L Kännö s. 92.
- 25 Wallenius 1933 s. 20, 42.
- 26 Wallenius 1933 s. 43-44.
- 27 Karl Nickul: Ihmismetsästäjät 'kulttuuria' levittämässä. Rauhaa kohti I: 1934. "Kolttien keskuudessa suoritettut tutkimukset saattavat Suonikylän kolttien yhteiskunnallisen aseman uuteen valoon". Lapin kansa 26.12.1933. (Haastattelun muotoon puettu artikkeli, tekijänä kuitenkin sanamuodon perusteella itse Nickul.)
- 28 Nickul 1933, siteerannut myös Sasu Punanen, ks. viite 29. "Tuskinpa kukaan julkeaisi esittää mitään niin karkeata kuin mitä mainittu kirja sisältää jostain muusta maamme väestön osasta kuin kolttalappalaisista. Heistä voidaan kirjoittaa mitä vain", Nickul totesi toisessa artikkelissaan. Hänen mielestään niin epäinhimillinen kohtelu ei saanut tulla kysymykseen siitäkään huolimatta, että kolttaalueet vielä tuolloin - teoksen tapahtuma-aikoina - olivat osa Venäjää. Nickul 1934.
- 29 Sasu Punanen: "Mitä Sasulle kuuluu". (Pakina) Suomen sosialidemokraatti 3.1.1934. Sasun pakinan jäljet näkyivät sen jälkeen monissa Walleniusta koskevissa kirjoituksissa, ja Walleniuskin oli siitä tietoinen, merkintä kansio 38. Toisaalta myös Rauhaa kohti -lehdessä ollut juttu oli ilmeisesti oikeistopiireissä huomattu, sillä Antti Suomenpoika lopetti Walleniuksen kirjan arvostelunsa Ajan Suunnassa katkeralla huomautuksella siitä, että esimerkiksi "Rauhaa kohti saa valtionapua uljaan Lapinkin 'puolustusraadon' tappamiseen". Ajan Suunta 26.12.1933. Nickulia Sasu kiitteli siitä, että "porvarillisissakin piireissä löytyy vielä jalosieluisia humanisteja" ja että hänen työnsä kolttain keskuudessa on kokonaan toisenlaista isänmaallisuutta kuin 'tukistusetkeläisten'. Walleniusta Sasu tölväisi vielä myöhemmässä pakinassaan 5.1.1934 kauhistellessaan Ilmari Kiantoa, joka oli kehua retostellut kirjaa arvostelussaan.
- 30 Martti Linkola: Rosvoritari Wallenius ja Itäkairan pyhiinvaeltajat. Uusi Suomi 24.12.1963. Vastineessaan Linkolan kirjoitukseen Wallenius ilmaisi loukkaantumisenensa 'rosvoritari'-nimityksestä, totesi, että kolttaretken toimet olivat viranomaisten hyväksymiä ja tiuskaisi, että ei halua riidellä Linkolan kaltaisen poikasen kanssa. "Ojennusta Linkolalle", US -.1.1964. Kommentteissaan vastineen jälkeen Linkola selitti käyttäneensä rosvoritari-nimitystä romanttisena allegoriana, huomautti, että selkkaus voidaan nähdä toisella tavalla kolttien näkökulmasta ja vastasi pisteliäästi olevansa suunnilleen samanikäinen kuin Wallenius johtaessaan retkikuntaansa koltta-alueelle. US -.1.1964.
- 31 Linkolan kritiikki oli maltillista ja eri vaihtoehtoja myöntävää - hänkin piti Walleniusta verrattomana tyyliäiturina ja kehui erityisesti 'Korpilaki' -novellia: se oli hänestä "kiinteä, draamallisesti verrattomasti hallittu" ja se "henki voimakkaasti itäisten kairojen äärettömyyttä ja alakuloisuutta". Linkola, em. arvostelu.
- 32 Kianto, Ilmari: Korpilakia. Pieksämäki-lehti 28.12.1933. Leike: kansio 18. KMW.
- 33 Kaikki lähteet, ks. viitteet 2-6.
- 34 Lehtola, Veli-Pekka: Lapin-kirjallisuutta sotienvälisenä aikana, Kaleva 4.-21.8. 1992.
- 35 Sama.
- 36 Petsamo-käsikirjoitus: luku "Koltan koruton elämänmeno". Julkaisematon käsikirjoitus. Kansio 41, KMW.
- 37 T.I. Ikonen Walleniukselle 7.2.1944. Kansio 6. KMW.
- 3 Teollinen avomeripyynti oli saanut Petsamossa alkunsa 1920-luvulla kauppaneuvos Elfvingin ulottettua toimintansa Islannista myös Petsamoon, mutta Petsamoon ei tuolloin rakennettu kuin vähäinen määrä käyttämättä jääneitä jällejä. 1930-luvun alussa insinööri Geitlin osti vuosina 1931-32 Petsamon Kala-yhtiönsä kautta kalaa ilmeisesti tunnustelumielessä. Nordströmin tultua 1933 Petsamoon siellä työskentelevät hänen omistuksessaan yhtiöt Petsamon Kala Oy, Petsamon Silli- ja Kalajauhotehdas Oy sekä Suomen Kalastus Oy sen Petsamoon suuntautuneen toiminnan osalta. Wallenius 1970, 187. Ikonen 1970.
- 4 Muistiinpanot, lehtileikkeet, kirjeenvaihto kansio 28, KMW. Hänen paneutuneisuutensa asiaan tiivistyvä laajassa tutkimuksessa "Suomen valtamerikalastus Jäämerellä" (56 puhtaaksikirjoitettua liuskaa), teknistä tulevaisuudennäkymiin etenevässä artikkelissa, jonka hän on merkinnän mukaan pitänyt esitelmänä teollisuusliitossa. Wallenius 1970 (c). Ikonen 1970.
- 5 Leo Laakso, haastattelu.
- 6 Paasilinna 1983 s. 160. Walleniuksen osuus näyttää rajoittuneen siihen, että hän johti suojeluskunnan leiripäivillä sotaharjoituksen ja antoi kritiikin. Wallenius vanhemmille 27.3.1936. Kansio 8. Arrelan mukaan kenraali esiintyi leiripäivillä aina hyvin vaatimattomasti kantaen tavallista suojeluskunnan pukua m/27 ilman arvomerkkejä. Arrela 1987.
- 7 Leo Laakso, haastattelu. Ks. myös kansio 64, KMW.
- 8 Leo Laakso, haastattelu. Presidentti Svinhufvud teki Lapin ja Petsamon matkansa heinäkuussa 1935. Juva 1961 s. 581-583.
- 9 Sama. Ihmisten kiintymistä kenraaliin kuvastaa erään petsamolaisen monta vuotta myöhemmin lähettämä kirje, jossa tämä - lähetettyään terveisii "kaikilta liinahamarilaisilta" - kyselee, tarvitsisiko kenraali mahdollisesti apua missään töissään. "Tarjoutuisin juoksupojaksi, henkivartijaksi tai miksi vaan. Tekisi niin suuresti olla Herra Kenraalin lähellä tarvittaessa. Ehkä silloin voisoin palkita Herra Kenraalin hyvyyden itseäni kohtaan." Matti Tuuhan kirje Walleniukselle 27.1.1938. Maareta Vonlaufenin hallussa.
- 10 Arrela 1987. Kyseessä oli VI Haakonin myöntämä Diplom for kommandör av 1. klasse av St. Olavs Orden, myönnetty 2. toukokuuta 1928. Ansiomerkit, kansio 2. Saman arvon hän oli saanut Ruotsin kuninkaalta edellisenä vuonna (till kommandör av Kungl. Svärdsorden, första klassen) ja Tanskan kuninkaalta vuonna 1928.
- 11 Wallenius: Petsamo-käsikirjoitus. Julkaisematon käsikirjoitus. Kansio 41, KMW.

- 12 Sama. Filmiseurueen kanssa samaan aikaan Petsamossa oli käymässä kaksi suomenruotsalaista kirjailijaa, Jarl Hemmer ja Örnulf Tigerstedt. Walleniuusta huvitti kovasti politiikasta käyty keskustelu. Ruotsalaiset kysyivät Suur-Suomi -aatteen merkitystä Hemmeriltä, joka vastasi: Se on vallan yksinkertaista. Ensinnäkin me valloitamme Norjan, ja sitten on Ruotsi siinä välissä kuin tyhjä banaaninkuori. "Ruotsalaiset jäykistyivät; hehän eivät koskaan ymmärrä huumoria", Wallenius totesi.
- 13 Leo Laakso, haastattelu.
- 14 Iona Bogdanoffin 10-liuskainen tarina Petsamoseuralle on julkaistu Petsamolaista-lehdessä v. 1991. Ks. Kiril Sergejef: "Radion 3-verkon jouluaaton Walleniusohjelmasta." Lapin kansa 31.12.1993.
- 15 Leo Laakson haastattelu.
- 16 Sama.
- 17 Wallenius: Petsamo-käsikirjoitus. Julkaisematon käsikirjoitus. Kansio 41, KMW.
- 18 Miehätön kylä, keskeneräinen käsikirjoitus, kansio 40. KMW.
- 19 Wallenius: Petsamo-käsikirjoitus. Julkaisematon käsikirjoitus. Kansio 41, KMW.
- 20 Wallenius 1936 (a).
- 21 Wallenius Eino Kauppiselle 20.1. 1962. Kauppinen Walleniukselle 6.2.1962. Esko Aaltonen Walleniukselle 7.2. 1937. Kansiot 6-7. KMW.
- 22 Valtiollisen poliisin arkistossa - nimenomaan "punaisen Valpon" ajalta sotien jälkeen - on omituinen merkintä Walleniuksen suhteesta Espanjaan. Siinä todetaan Aamulehden toimittaja Jarno Pennasen todenneen Kirjallisuuslehden asiamiehelle Elias Vilho Riipiselle vuonna 1936, että "sisällissodan Espanjassa on nykyään myöskin Suomesta miehiä, mm. kenraali Wallenius, joka palvelee Francon armeijassa". Vaikka asia sinällään olisi mahdollinen, toteamuksen täytyy perustua väärinkäsitykseen: Wallenius ei milloinkaan käynyt Espanjassa, ks. taulukko Ulkomaanmatkat. Walleniuksella ei olisi ollut mitään syytä salata asiaa - kertoihan ja raportoihan hän yhteyksistään muihinkin diktatuureihin.
- 23 Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen).
- 24 Fält s. 244-245.
- 25 Wallenius 1938, s. 27-28.
26. Kenraaliluutnantti Väinö Valven maininta rekijälle.
- 27 Wallenius 1968 (f). Kirjan esipuheen mukaan Wallenius keräsi matkakassansa 150 000 markkaa yhdessä päivässä hälyttämällä kustantajia, päivälehtiä

ja kuvalehtiä, päätettyään lähdöstä 26. syyskuuta. Wallenius 1938, s. 9. Henkilökohtaisen arkiston mukaan hän kulki Japanissa ainakin Uuden Suomen ja Suomen Kuvalehden lehdistökorteilla. Kansio I, KMW. Matkan varsinaisena järjestelijänä näyttää kylläkin olleen suomalainen Japanin sotilasasiamies Kari, lohenostaja ja Walleniuksen vanha "ryyppykaveri" Petsamon ajoilta. Petsamossa Karia nimitettiin "Kala-Kariksi". Leo Laakso, suullinen maininta.

- 28 Fält s. 311.
- 29 Wallenius 1938, s. 44-162.
- 30 Wallenius 1938, s. 138-142.
- 31 Wallenius 1938, s. 160.
- 32 Wallenius 1938, s. 176-200. Walleniuksen matkallaan tapaamia sotilashenkilöitä olivat mm. kenraalit Li Tibetistä, Terautchi pohjoisrintamalta, Ueda Mantshukuosta, Koiso Koreasta, Matsui Shanghain valloituksesta, Araki Uudesta Japanista, Hollbrook Filippiinien kapinasta, amiraali Hasegawa laivastosta sekä "Mustan Lohikäärmeen Seuran johtaja" Mitsuru Toyama. Wallenius 1938.
- 33 Fält s. 243 ff.
- 34 Sotakirjeenvaihtoa koskeva luonnos, kansio 41. KMW.
- 35 "Suomesta sota näyttämölle". Uusi Suomi 10.9.1939.
- 36 "1000 km Puolan sota näyttämöllä". Uusi Suomi 19.9.1939. "Pakolaislaumoja Puolan teillä". Uusi Suomi 14.9.1939.
- 37 "Kiivaita hyökkäyksiä, urhoollista puolustusta Gdynian pohjoislaidassa". Uusi Suomi 22.9.1939.
- 38 Sama. "10 000 kiloa dynamiittia käytettiin Dir-schaun sillan räjäytykseen". Uusi Suomi 24.9.1939. "Työpataljoonat korjaavat sodan jälkiä. Kauhunäkyjä taistelupäiviltä". Uusi Suomi 25.9.1939.
- 39 "Ei ainoatakaan saksalaislaukausta laajoilla osilla Siegfried-linjaa". Uusi Suomi 1.10.1939.
- 40 Der Norden 11. 11.1939.
- 41 Matti Joensuu: "Kolme perhettä". Julkaisematon käsikirjoitus, Leena Peltolan hallussa.

Rakas lumenin helvetti (1939-1940)

- 1 Wallenius 1940 s. 6-7. Nevakivi 1989, osa 5. Rovaniemi oli tarkoitus vallata 2 viikossa 122. dn ja 88. D:n avulla ja jatkaa sieltä Tornioon. Peltonen s. 12. Nevakiven mukaan puna-armeijassakin paikalliset komentajat ymmärsivät alusta alkaen "irvistellä Kremlin todellisuudentajun puutteelle" aikataulun suhteen. Nevakivi 1989, osa 5.
- 2 Walleniuksen haastattelu: "A.F. Airo". Korkeavuorenkadulla sijaitseva yleisesikunnan rakennus katsottiin talvisodan syttyttyä tunnettavuutensa vuoksi liian vaaralliseksi paikaksi päämajan toimintaan, minkä takia osa päämajasta, muun muassa ylipäällikön toimisto, siirtyi Hotelli Helsinkiin siksi aikaa, että pääsijaintipaikaksi valitun Mikkelin "asemat" saataisiin kuntoon. Kuosa s. 68.
- 3 Kirjeet koskien Walleniuksen valvontaa valvojalta paikalliselle valvontatoimistolle 20.4.1940 ja 22.4. 1940. Valtiollisen poliisin arkisto: Walleniuksen henkilöakti A 4159, VA.
- 4 Ks. Lackman 1977, Nevakivi 1989, osa 1, Suistola s. 313-314, Karvinen-Juutilainen 1989. Lieksan ja Jäämeren välisen alueen suojaamiseksi oli perustettu Pohjois-Suomen Ryhmä, jonka muodostivat Pohjois-Karjalan Ryhmä ja suoraan Pohjois-Suomen Ryhmän komentajan johdossa olevat erillisjoukot. Peltonen s. 12. Talvisodan strategisia painopisteitä tutkinut Mikola toteaa Suomen keskitys suunnitelmien perustuneen aina jopa ainutlaatuisen pieneen vaihtoehtojen määrään: on varauduttu vain puolustusta varten, hyökkäysuhkaan vain yhdeltä suunnalta, ja painopiste on ollut tarkoin ennalta määrättävissä - puolustuksen portti on ollut Kannas. Mikola 1958. Tutkijoiden mukaan pohjoisessa joukoille jo rauhan aikana annetut tehtävät hyökätä (!) osoittavat, miten vankasti Suomen yleisesikunnassa uskottiin Laatokan Karjalan pohjoispuolella toimivan vain vähäisiä neuvostojoukkoja. Karvinen - Juutilainen 1989. Vuoden 1939 aikana esitettiin jopa kolme vahventamispyyntöä pohjoisten joukkojen suhteen, mutta pyynnöt eivät johtaneet tulokseen. Peltonen s. 12.
- 5 Petsamo-käsikirjoitus. Julkaisematon käsikirjoitus, kansio 41. KMW. Myös Halsti totesi myöhemmin, että vaikka rajan takana oli verraten lähellä Kantalahden kaupunki ja teollisuuskeskus, ei sitäkään suuntaa osattu ennen sotaa pitää suurten joukkojen

operaatioille erityisen sopivana huonojen teiden ja suurten välimatkojen takia. Halsti 1939 s. 85-86.

- 6 Niin yleisesikuntapäällikkö Oeschin kuin Mannerheimin ja Aironkin mukaan venäläisten pohjoisessa aiheuttama yllätys oli täydellinen. Mannerheim II s. 161, Lackman 1977. Ks. myös Halsti 1955 s. 134, Mikola 1958, Suistola s. 314.
- 7 Venäläisten joukkojen määrästä ja keskityksestä ks. Seppälä-Kilkki 1967. Nevakivi 1989, osa 1. Pohjoiseen muodostui kolme painopistettä: Kuhmon-Suomussalmen suunta, jossa Erillispataljoonat 14 ja 15 taistelivat venäläisten 54., 44. ja 163. Divisioonaa vastaan, Kemijärvi-Salla, jossa Osasto Roininen taisteli 122. D:aa vastaan ja Petsamo, jossa Os. Pennanen taisteli 14 a:n 104., 52. ja 14. Divisionaa vastaan. Suistola s. 314. Pohjoisen joukoista puhuttaessa on kuitenkin muistettava, että vain osa suurista neuvostojoukoista pystyi vaikuttamaan taisteluiden kulkuun, eivätkä nopeat joukkojen liikuttelut "ahtaalla" Muurmannin alueella tulleet kysymykseen, sillä Muurmannin rata meni sodan kuluessa "tukkoon". Seppälä-Kilkki 1967. Willamon johtajankyyvistä ks. Wallenius: "Lapin Ryhmän upseerien arvosteluja." Salainen muistio Päämajalle. 13.3. 1941. Kansio 10, KMW.
- 8 Nevakivi 1989, osa 1; Mikola 1968. Halstin mukaan Suomen ja Ruotsin välisen maayhteyden katkaiseminen olisi ollut tärkeää, ei vain huollon tyrehtyttämiseksi, vaan myös psykologisista syistä. Halsti 1955 s. 80.
- 9 Wallenius 1940 s. 7.
- 10 Nevakivi 1989, osat 2-3. Petsamo oli vaikeasti puolustettava alue, sillä Tarton rauhansopimuksen mukaan sinne ei ollut saanut rakentaa sotasatamaa eikä linnoituksia, ei tuoda sota-aluksia eikä sotilaskoneita. Sama.
- 11 Halsti 1955 s. 139.
- 12 Usva 1975. Mikola 1958.
- 13 Wallenius: Petsamo-käsikirjoitus. Julkaisematon käsikirjoitus, kansio 41. KMW.
- 14 Walleniuksen haastattelu: "A.F. Airo". Käsky mennä Kajaaniin johtui siitä, että puhelimitse ei asioita voitu esittää ja pohjoisessa vain Pohjois-Suomen Ryhmän esikunnassa oli sähköitse tehtävään käskynjakoon soveltuva Hughes-kone. Päämajan ss. 11.12. Kansio 33. KMW.
- 15 Sama. Walleniuksen haastattelu: "A.F. Airo". Lapin Ryhmään liitettiin Er.P 26, Kemissä, Oulussa ja Porissa perustettu Jalkaväkirykmentti 40, Lahdessa perustettu VIII/KT-Pr, Porissa perustettu IX/KT-Pr. yksi patteri ja aselajijoukkoja. Ryhmän tehtäväksi tuli puolustaa

- Oulu-Pudasjärvi-Taivalkoski-Ohtajärvi-linjan pohjoispuolista aluetta ja lyödä vihollinen Sallan suunnassa. Myös Kuusamon suunnan joukot alistettiin sille.
- 16 Kuosa s. 86.
- 17 Esitelmä "Kansalaiset", kansio 11. Wallenius 1940 s. 16. Lauri Kukan haastattelu.
- 18 Eero Ehon haastattelu. Lauri Kukan haastattelu.
- 19 Karanko s. 69. Wallenius: Esitelmä "Talvisodasta". Wallenius 1940 s. 18. Esitelmä "Mäntyvaaran taistelijat".
- 20 Esitelmä "Talvisodasta".
- 21 Wallenius: "Lapin Ryhmän upseerien arvosteluja." Salainen muistio Päämajalle. 13.3.1941. Kansio 10, KMW.
- 22 Wallenius 1940 s. 25. Peltonen s. 18; Halsti 1955 s. 137.
- 23 Wallenius 1940 s. 26. Nevakivi 1989, osa 3. Pelkosenniemen taistelusta ks. Wallenius 1940 s. 27-28, Nevakivi osa 5, Usva s. 356, Karanko s. 57-67, Ojala 1963, Halsti 1955 s. 137-138. Halstin mukaan taistelun ratkaisu oli aivan veitsen terällä, sillä vahvennetun täydennyspataljoonan puolustustaistelua venäläisten läpimurtoyrityksiä vastaan kävi jo epätoivoiseksi. Halsti 1955 s. 137. Pelkosenniemen taistelussa suomalaisten tappiot olivat 117 kaatunutta ja 55 kadonnutta; vihollisia kaatui kaikkiaan noin 300-400, minkä lisäksi he menettivät 8 panssaria, 40 autoa ja 200 hevosta. Peltonen s. 16.
- 24 Nevakivi 1989, osat 3-4.
- 25 Nevakiven mukaan oli psykologisesti tärkeää, että vajaa viikko Tolvajärven voiton jälkeen pohjoisessakin näytettiin, ettei puna-armeija ole lyömätön. Sama. Mikolan mukaan venäläisten nopea 90 kilometrin päähän ulottunut pako johtui siitä, että etenemisensä myötä he olivat etäännyneet noin 150 kilometrin päähän omilta huoltoalueiltaan. Mikola 1958.
- 26 Esitelmä "Talvisodasta". Esitelmä "Mäntyvaaran taistelijat".
- 27 Peltonen s. 16-17. Wallenius 1960. Nevakiven mukaan suomalaiset menettivät taistelussa viitisenkymmentä miestä. Nevakivi 1989, osa 4.
- 28 Wallenius 1960.
- 29 Peltonen s. 16-17; Usva 358.
- 30 Wallenius 1940 s. 20-21. Suomalaiset räjäyttivät 8 tammikuuta mennessä 13 siltaa, tuhosivat 61 autoa, katkaisivat 17 kertaa 122. D:n johdinyhteydet ja aiheuttivat n. 120 miehen tappiot.
- 31 Paasilinna 1983 s. 274-276.
- 32 Wallenius 1940 s. 34.

- 33 Nevakivi 1989, osa 4. Peltosen mukaan syynä vetäytymiseen olivat ankarasta talvesta ja suomalaisten sissitoiminnasta aiheutuneet huoltovaikeudet. Peltonen s. 17.
- 34 Manninen s. 176.
- 35 Eho, Eero: "Talvisodan tiedotustoimintaa." Kaleva 1.-2.11.1977. Eero Ehon haastattelu. Walleniuksen haastattelu: "A.F. Airo". Mannerheimilla riitti kyllä huolia suomalaisten oman propagandan suhteen: ylipäällikön mielestä lehdistön ja yleisradion ei pitänyt aliarvioida vastustajaa eikä antaa epätotuudenmukaista kuvaa kummankaan osapuolen oloista. Esimerkiksi pilkallinen propaganda vihollisen varusteiden kehnoudesta vaikutti huonosti kumisaappaissaan 37 asteen pakkasessa värjöttelevään suomalaissotilaaseen. Heinrichs II s. 143-147.
- 36 Brotherus s. 148. Toisaalta valvonta oli tärkeää, sillä pienienkin yksityiskohtien myötä saattoi tekstiin pujahtaa vihollista hyödyttävää ainesta.
- 37 Ehon haastattelu.
- 38 Sama; Brotherus s. 148.
- 39 Wallenius: Esitelmä "Talvisodasta". Eho, suullinen maininta.
- 40 Esimerkiksi amerikkalainen lehtimies Winston Burdett tunnusti vuonna 1955 toimineensa Neuvostoliiton vakoojana, tosin vasta maaliskuussa 1940. Lapin Kansa 1.7. 1955.
- 41 Wallenius: Esitelmä "Mäntyvaaran taistelijat". Eho, Eero: "Talvisodan tiedotustoimintaa." Kaleva 1.-2.11.1977. Kariniemi, Annikki: Kurt Martti Wallenius, kenraali ja kirjailija. Lapin Kansa 16.7.1972.
- 42 Sitaatti Coxilta ja käännös: Nevakivi 1989, osa 3.
- 43 Eho, Eero: "Talvisodan tiedotustoimintaa."
- 44 Wallenius: Esitelmä "Mäntyvaaran taistelijat". Eero Ehon haastattelu.
- 45 Ruotsalaisista vapaaehtoisista Lackman 1975, Usva 1970, Särkelä 1960. 46 Walleniuksen haastattelu: "A.F. Airo".
- 47 Wallenius 1940 s. 39. Walleniuksen maininta Matti Lackmanille. 48 Wallenius: "A.F. Airo". Peltonen s. 17. Karanko s. 75 ff. 49 Öhquist s. 281.
- 50 Walleniuksen haastattelu: "A.F. Airo". Wallenius itse ei tuntenut koneen merkkiä. Kyseessä oli koulutus-, yhteys- ja kuljetuskone Avro Anson, jollaisia Suomen ilmavoimille oli hankittu Englannista ennen sotia kolme kappaletta. 26.2.1940 pimeällä suoritettua startissa Walleniusta kuljettanut kone AN 103 "törmäsi puihin ja putosi Olkkajärven rantametsikköön; ohjaajana toiminut lentomestari Juurikas,

tähystäjä vänrikki Malmari ja koneen mekaanikko loukkaantuivat. Kenraalimajuri Wallenius selviytyi vammoista." Suomen ilmavoimien historia. Mobilisti 1/1991. Koneeseen liittyvistä lähdetiedoista kiitän rovaniemeläistä Oiva Konttijärveä.

- 51 Walleniuksen haastattelu: "A.F. Airo". Öhquist s. 288. Lauri Kukan haastattelu.
- 52 Talvisodan historia 2 s. 223, 234.
- 53 Mannerheim s. 213.
- 55 Öhquist s. 312.
- 56 Sitaatti Tähti-lehden hieman epäluotettavasta haastattelusta. Tähti 8/1983. Se kuvastaakin enemmän kenraalin kaunaa Mannerheimia kohtaan kuin todellista syytä Walleniuksen irrottamiselle Lapin Ryhmästä.
- 57 Wallenius: "A.F. Airo".
- 58 Walleniuksen henkilökohtainen kirje Herra Sotamarsalkka, Vapaaherra G. Mannerheimille 15.9.1941.
- 59 Eero Ehon haastattelu.
- 60 Walleniuksen henkilökohtainen kirje Herra Sotamarsalkka, Vapaaherra G. Mannerheimille 15.9.1941.
- 61 Walleniuksen käsikirjoitus "Sotamuseota varten". Sota-arkisto.
- 62 Turtola 1988 s. 155.
- 63 Eero Ehon haastattelu. ,
- 64 Kenraaliluutnantti evp. Väinö Valven haastattelu.
- 65 Öhquist s. 301-312.
- 66 Nimeltämainitsemattoman haastattelun suullinen maininta tekijälle. Huhut Walleniuksen "katoamisesta" Viipurinlahdelta kertovat hänen lopulta löytyneen milloin Helsingistä, milloin Lappeenrannan kasinolta.
- 67 "Marrasjärven poikkiäijä", televisiohaastattelu 21.11.1971. Kertoessaan ohjelmassa kirjeestään Mannerheimille ja todettaessa sanoneensa Ylipäällikköä "yhtä juopoksi kuin minäkin" Wallenius ilmaisi kirjeestään pilomerityksen, jota tavallinen lukija ei siitä huomaa.
- 68 Trotter s. 257. Vapaa suom. VPL.
- 69 Lauri Kukan haastattelu. Yli 90-vuotias Kukka oli kesällä 1993 haastattelu tehtäessä erittäin terävässä kunnossa.
- 70 Ed. main. kirje Mannerheimille.
- 71 Sama.
- 72 Walleniuksen haastattelu: "A.F. Airo".
- 73 6.3.1940 päivätty merkintä Kämpin ruokalistassa. Kansio 44, KMW. 74 Valpo, hmp: henkilötietoja 3.8.1945. VA.

Tappioiden tiellä eli hylätty kenraali (1940-1950)

- 1 Kirjeet koskien Walleniuksen valvontaa valvojalta paikalliselle valvontatoimistolle 20.4.1940 ja 22.4.1940. Valtiollisen poliisin arkisto: Walleniuksen henkilöakti A 4159, VA. Ristelän toiminta alkoi 26.1. 1940; nimensä se sai toisaalta Kristineströmin maatilaa mukaan, toisaalta sinirivistä ja ristintä kristillisestä merkityksestä. Punaisen Ristin johtaja Brofeldtin lupaus viisi vuotta kestävästä toiminnasta ei toteutunut, sillä invalidikoti lopetettiin jo vuotta myöhemmin. Maareta Vonlaufenin maininta.
- 2 Kirjeet koskien Walleniuksen valvontaa valvojalta paikalliselle valvontatoimistolle 20.4.1940 ja 22.4.1940. Valtiollisen poliisin arkisto: Walleniuksen henkilöakti A 4159, VA.
- 3 Leena Peltola ja Maareta Vonlaufen suullisesti. 4 Brotherus s. 202.
- 5 Leena Peltolan maininta.
- 6 Wallenius 1940.
- 7 Ristelä lopetettiin 19.5.1941, vain muutamaa viikkoa ennen jatkosodan syytymistä. Maareta Vonlaufenin maininta.
- 8 Jouttipalon kämpän kirja 1941-, Walleniuksen esipuhe. Leena Peltolan hallussa.
- 9 Sama.
- 10 Anni Wallenius 1949. Jokela 1944.
- 11 Anni Wallenius 1949.
- 12 Sama.
- 13 Päiväkirja kesältä 1941. Kansio 13. KMW.
- 14 Walleniuksen henkilökohtainen kirje Herra Sotamarsalkka, Vapaaherra G. Mannerheimille 15.9.1941.
- 15 Esipuhe, Wallenius 1942. Hän lienee kylläkin suunnitellut kirjan tarkkaan, vrt. merkintä 14.5.: "Valmistin tänään suunnitelman Jäämeren satusikermäksi: 'Veneen köli kertoo'. Päiväkirja kesältä 1941. Kansio 13. KMW.
- 16 "Marrasjärven poikkiäijä", tv-haastattelu.
- 17 Ed, main. kirje Mannerheimille.
- 18 Ylipäällikkö kenraali Walleniukselle 3.10.1941.
- 19 Ylipäällikön päiväkäsky n:o 23, 11.10.1941. Kansio 1. KMW.
- 20 Komenustodistus 1.9.1941. Kansio 1. KMW. Esitelmä "Talvisodasta".

- 21 Walleniuksen kirje Ragnar Nordströmille 17.11.1941. Kansio 7.
- 22 Walleniuksen kirje Heikki Asunnalle 16.5.1941. Kansio 6.
- 23 Walleniuksen kirje von Falkenhorstille 24.11.1941. Kansio 6.
- 24 Walleniuksen kirje kenraali Eduard Dietlille 4.6.1942.
- 25 Kenraali Dietlin kirje Walleniukselle 18.6.1941.
- 26 Wallenius 1969 (b).
- 27 Wallenius 1942s. 17.
- 28 Wallenius 1942 s. 19-26.
- 29 Wallenius 1942 s.34-42.
- 30 Wallenius 1942 s. 65.
- 31 Wallenius 1942 s. 73 ff.
- 32 Wallenius 1942s.85.
- 33 Wallenius 1942s.87.
- 34 Petsamo-käsikirjoitus: sisällyssuunnitelma, heinäkuu 1941.
- 35 Petsamo-käsikirjoitus, esipuhe. Keväällä 1941 hän kirjoitti tekevänsä Petsamo-kirjaa. Päiväkirja kesältä 1941. Kansio 13. KMW.
- 36 Petsamo-käsikirjoitus, esipuhe.
- 37 Petsamo-käsikirjoitus.
- 38 Esim. Wallenius 1969 (b).
- 39 Sama.
- 40 Jokela 1944.
- 41 Walleniuksen kirje Alfred Gustafssonille 6.7.1944; Leena Peltolan ja Maaretta Vonlaufenin haastattelu.
- 42 Maaretta Walleniuksen päiväkirja evakkoajalta 1944-45. Maaretta Vonlaufenin hallussa.
- 43 Wallenius 1970 (a).
- 44 Wallenius 1970 (a).
- 45 Wallenius 1969 (b).
- 46 Maaretta Walleniuksen päiväkirja evakkoajalta 1944-45. Maaretta Vonlaufenin hallussa.
- 47 Wallenius 1969 (b); Walleniuksen päiväkirja evakkoajalta 1944-45.
- 48 Päiväämätön leike Expressen-lehdestä, kansio 60, KMW. Myös sotarikollisuuskysymys näyttää olleen julkisen sanan aiheena Walleniuksen evakkoaikana. Expressen-lehden haastattelussa Wallenius nimittäin tiuskaisi toimittajalle napakasti tämän kysyessä asiaa: "minua ei puhtaasti juridisesti voida koskaan leimata sotarikolliseksi, koska minä en edes ottanut osaa viime sotaan" - eikä halunnut jatkaa haastattelua. Sama.

- 49 Wallenius 1970 (a). Leena Peltolan ja Maaretta Vonlaufenin haastattellut.
- 50 Valtiollisen poliisin arkisto: Walleniuksen henkilöakti A 4159, VA.Viimeistään sotienjälkeisissä Valpon merkinnöissä näkyy se piirre, jota Rislakki on kritisoinut: "Suomalaisten sielun mustimmat syöverit tulvahtavat vastaan Valpon mapeissa", joihin kelpasi kaikki: "ravintolalaskun taakse kiireessä töherretty ilmianto kelpasi pysyvästi arkistoitavaksi". Ei ihme, että kortistot kasvoivat liian laajoiksi: 1930-luvun lopulla joka kymmenes suomalainen oli kortistoituu. Rislakki 70-73.
- 51 Ks. luvun "Maailman rantoja kiertämässä" viite 20. Merkintä 6.9.1947. Valtiollisen poliisin arkisto: Walleniuksen henkilöakti A 4159, VA.
- 52 Esim. merkinnät 15.10.1946, 11.8.1947, 26.11.1947.
- 53 Työkansan sanomat 26.10.1947.
- 54 Merkintä 20.7.1948. Valtiollisen poliisin arkisto: Walleniuksen henkilöakti A 4159, VA. Walleniuksella oli kylläkin oma "asekätkentäjuttunsa", mutta se oli luonteeltaan paljon viattomampaa laatua. Lähtiessään evakkoon hän jätti Matarengin tulliin neljä talvisodan aikana lahjaksi saamaansa asetta: konepistoolin, venäläisen puoliautomaattikiväärin ja kaksi venäläistä kivääriä, jotka kaikki hän toivoi saavansa takaisin palatessaan evakosta. Mutta vielä vuonna 1965 hän aneli niitä takaisin Ruotsin tullilta ja armeijan varastoista, jonne ne oli siirretty. Walleniuksen kirje: "Till högste Befelshavaren i garnisonen Boden" 15.4.1965. Kansio 8, KMW.
- 55 Erakkoudesta ks. Walleniuksen kirje Oiva Paloheimolle 14.1.1946. SKS.
- 56 Merkintöjä, kansio 13, KMW.

Marrasjärven poikkiäijä ja vanhat kalajumalat (1951)

- 1 Leo Pokka suullisesti.

- 2 Leena Peltola ja Maaretta Vonlaufen sekä Leo Pokka suullisesti. Paasilinna 1959. Paasilinnan mukaan esimerkiksi Suomen kirjailijaliitto ei ottanut vakavasti Walleniuksen ilmoitusta pienviljelijän ammatistaan, vaan merkitsi johdonmukaisesti Walleniuksen titteliksi filosofian maisterin.
- 3 Edellämainitut; Wallenius 1969 (a).
- 4 Wallenius 1951 s. 9.
- 5 Leo Pokan haastattelu. Walleniusten lastenlapset olivat: Leenan tyttäret Merrit ja Riikka, Annelin tytär Mervi sekä Maaretan lapset Rikard ja Maaria. Merrit Lindgrenin lapset ovat Noora ja Anton, Riikka Lappalaisen Sannemaare, Sanra ja Teiri, Mervi Wallenius-Lesosen Jonni ja Tinja sekä Maaria Rapelin Vertti ja Hanne.
- 6 Walleniuksen kirje Oiva Paloheimolle 14.1.1946. SKS.
- 7 Walleniuksen kirje Oiva Paloheimolle 20.2.1946.
- 8 Arrela 1987. Leo Pokan haastattelu.
- 9 Kuvauus matkasta: Wallenius 1947. Leo Pokan haastattelu.
- 10 Esipuhe. Lampio 1935.
- 11 Wallenius 1951 s. 79.
- 12 Esim. Toini Havu: Pohjantähden alla. Helsingin Sanomat 15.12.1951; VS. (Arvostelu). Uusi Suomi 15.12. 1951; Kirjatoukka: Erämaan innoittamia. Taiteen maailma 3/1952.
- 13 Esim. Hanna-Liisa Heiskala: (Arvostelu). Suomalainen Suomi 1952, s. 310.
- 14 Paasilinna 1956.
- 15 Wallenius 1951 s. 86.
- 16 S.U.K.: Arvostelu. Kaltio
- 17 Paasilinna 1956.
- 18 Ks. Lehtola 1985.
- 19 Wallenius 1951 s. 236.
- 20 Wallenius 1951 s. 188-189.
- 21 Paasilinna 1956.
- 22 Wallenius 1951 s. 18-19.
- 23 Wallenius 1951 s. 287.
- 24 Leena Peltola, suullinen maininta.
- 25 H. Ahtela Walleniukselle 25.6.1952. Uuno Hannula Walleniukselle 27.12.19 1. Kansio 6. KMW.
- 26 Esim. karhunkaatojuttu Wallenius 1951 s. 105-110. 27 Alapertti: Pakina. Koillis-Lappi 11.1.1952.

Miesten meri, naisten ranta (1951-1959)

- 33 Maljanen 1953.
- 34 Koskenniemi 1953.
- 35 Jalkanen 1953.
- 36 Koskenniemi 1953. Koskenniemi oli muuten poikkeuksellisesti sitä mieltä, että Tantun sinällään erinomainen kuvitus "sitoo liiaksi mielikuvitusta".
- 37 Havu, ed. main. arvostelu.
- 38 Suomi, ed. main. arvostelu.
- 39 Maljanen 1953.
- 40 Repo 1953.
- 41 Aarne Laurila: (Arvostelu). Suomen sosiaalidemokraatti 23.11.1952. Aarne Laurila: K.M. Walleniuksen Miesten meri. Esitelmä Yleisradiossa 1.3.1953..
- 42 Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen).
- 43 Esim. Wallenius 1952 s. 214.
- 44 Simonsuuri 1953. Simonsuuren mukaan "lainatavaraa" Walleniuksen novellissa olivat tarinat lapsikaupasta, matkasta Ruijaan, Mikon Matin matka, tiedot Barentsin historiasta, kasku Alattion postista, kertomukset harppuneeri Tepsan tuhosta ja harppuneeri Persan tapauksesta, Kippari Kyrön hahmoja memoraatit meriraukoista. Kaikki mainitut tarinat sisältyvät viidenkymmenen sivun sisään Harakka-Antti-novellin loppupuolella, Miesten meren sivuille 265-314.
- 45 Harju s. 236.
- 46 Simonsuuri 1953.
- 47 Repo 1953.
- 48 Paasilinna 1959.
- 49 Esitelmä "Kirjallisesta työstä" v. 1963, kansio 11. KMW.
- 50 Wallenius 1952 s. 167.
- 51 Muistiinpanoja elämäkertaa varten, kansio 53. KMW.
- 52 Wallenius 1959 s. 9.
- 53 Wallenius 1959 s. 219.
- 54 Wallenius 1959 s. 53.
- 55 Esitelmä "Pakina Makreetasta" v. 1958.
- 56 Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen).
- 57 Esitelmä "Pakina Makreetasta", kansio 11. KMW.
- 58 Wallenius 1959 s. 32-33.
- 59 Wallenius 1959 s. 207.

- 60 Wallenius 1959 s. 179.
- 61 Wallenius 1959 s. 173.
- 62 Peromies 1960.
- 63 Wallenius 1959 s. 120.
- 64 Wallenius 1959 s. 280.
- 65 Esitelmä "Pakina Makreetasta" v. 1958. Kansio I L KMW.
- 66 Pentti Karhumaa: -Tyyliä ja asiantuntemusta". Uusi Suomi 20.12.1959.
- 67 Ilmari Kianto: "Avoin kirje Kalevan lukijoille". Kaleva 28.12.1959.
- 68 -pola: "Kirvestyötä". Itä-Häme 17.11.1959.
- 69 Paasilinna 1959.
- 70 Sama.
- 71 Peromies 1960.
- 72 Wallenius 1959 s. 250.
- 73 Wallenius 1959 s. 156.
- 74 Wallenius 1959 s. 183-184.

Ison Riipijän tullen (1960-1985)

- 1 Paasilinna 1957.
- 2 Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen). Paasilinna 1957. Matkastaan Hollantiin Wallenius kirjoitti viisiosaisen juttusarjan Uuteen Maailmaan, Wallenius 1957.
- 3 Lapin sotahistoria, julkaisematon käsikirjoitus. Kansio 43. Luonnoksia Lapin sotahistoriaa varten, kansiot 43-47. KMW. Hakemus Opetusministeriön apurahaa varten v. 1972, kansio 7. Korkeakangas, Pentti: Lapin kenraali valmistelee Lapin sotahistoriaa. Lapin Kansa 6.5.1973. Viikko-lehden haastattelu 19.7.1968.
- 4 Kirje Osmo Orkomiehelle 30.7. 1959. Hakemus Opetusministeriön apurahaa varten v. 1972, kansio 7.
- 5 Kirjekonsepti, kansio 7. KMW.
- 6 Kariniemi, Annikki: Ilta Walleniuksella. Lapin kansa 12.10.1975.

- 7 Muistiinpanoja, kansio 13. KMW.
- 8 Kirjekonseptit vastineeksi Hirvikalliolle ja Turjalle, kansio 13. KMW. Wallenius 1968 (d). Wallenius tilasi Yleisradiosta Arvo Salon "Lapualaisoopperan" käsikirjoituksen nähdäkseen oikein kunnolla, mistä oli kysymys.
- 9 Wallenius 1968 (d).
- 10 Esitelmät "Kirjailijantyöstä" ja "Kirjantekemisen tekniikasta". Kansio 11. KMW.
- 11 Ihmismetsästäjä ja erämiehiä oli käännetty aiemmin ruotsiksi (1934) ja saksaksi (1944). Miesten meri käännettiin saksaksi vuonna 1954, ja uusi toimitettu painos julkaistiin 1959, minkä jälkeen uusintapainokset annettiin vielä 1961 ja 1970. Englanniksi kirja käännettiin 1955 ja painettiin sekä New Yorkissa että Lontoossa. Lisäksi Miesten merestä julkaistiin ruotsinkielinen (1954) ja ranskankielinen (1957) käännös. Haltsonen - Puranen. Ks. Lähteet, K.M. Walleniuksen käännetyt teokset.
- 12 Esim. Paasilinna 1957. Arvola, Oiva: Kirjailijakenttä tervehtimässä. Lapin kansa 6.6.1971. Kariniemi, Annikki: K.M. Wallenius - soturi ja kirjailija. Lapin kansa 25.2.1982.
- 13 Arvola, ed. main. artikkeli.
- 14 Anni Wallenius 1972 s. 7.
- 15 Matti Joensuu: "Kolme perhettä". Julkaisematon käsikirjoitus, Leena Peltolan hallussa.
- 16 Muistiinpanoja, kansio 13-14. KMW.
- 17 Esitelmä "Talvisodasta", kansio 11. KMW. Walleniuksen kirjailijahaastattelu 1970 (Ikonen).
- 18 Lilli Snellmanin vieraskirja: Walleniuksen merkintä 10.1.1943; Lilli Snellman oli Anni Walleniuksen hyvä ystävä. Lauri Snellmanin hallussa, Tornio.
- 19 Puoskari, Ilpo: "Pohjoista hartautta". Lapin kansa 12.4.1989.
- 20 K.M. Wallenius: Näin minä uskon. Päiväämätön käsikirjoitus. Leena Peltolan hallussa.
- 21 Lapin sotahistoria, julkaisematon käsikirjoitus, kansio 43. KMW.
- 22 Muistiinpanoja, kansio 13-14. KMW.
- 23 Wallenius 1959. Vanhojen kalajumalien innoittaja Kukka-Mikko kuoli samalla viikolla kuin Wallenius. Leo Pokan maininta.

Arkistolähteet

VALTIONARKISTO (VA)

- K.M. Walleniuksen arkisto. Kansiot 1-70. Sisältää mm: Julkaisemattomat ja julkaistut käsikirjoitukset Kirjeenvaihto (lukuunottamatta kirjeitä vaimolle ja tyttärille)
Esitelmiä (konseptina)
Haastattelu A.F. Airoa käsittelevää työtä varten, puhtaaksikirjoitettu. ("A.F. Aito")
Lehtileikkeitä
Anni Walleniuksen kirjallista materiaalia
- Suomen 1920-40-lukujen historian tutkimuksen säätiön arkisto. Everstiluutnantti Paavo Susitaipaleen tekemät haastattelut. K.M. Wallenius 1955, Mg 34-37, I-IV.
- Etsivän Keskuspoliisin /Valtiollisen poliisin arkisto: K.M. Walleniuksen henkilöakti A 4159
- K.J. Ståhlbergin kokoelma

SOTA-ARKISTO (SArk)

- Heimosota-arkisto (HSA), Koillisrintama (KR) 1-10.
- Lapin Rajavartioston arkisto 1918-1920.
- Pohjolan Suojeluskuntapiirin arkisto. T 2430/47.
- Jääkäriprikaatin Petsamon retkeä 1920 koskevat asiakirjat.
- Walleniuksen muistelmakäsikirjoitus 23.3. 1925. Y 13.
- Lapin Ryhmän sotapäiväkirjat. (LRE)
- Rannikkoryhmän sotapäiväkirjat. (RRE)

ULKOMINISTERIÖN ARKISTO (UMA)

- Petsamon v. 1920 retkikunnan asiakirjat.

SUOMALAISEN

KIRJALLISUUDEN SEURA (SKS)

- K. M. Wallenius: Julkaisematon käsikirjoitus
- Kirjeitä eri kokoelmissa
- Samuli Paulaharju: Sotapäiväkirja koilliselta rintamalta.

OULUN

YLIOPISTON KIRJALLISUUDEN LAITOS

- K.M. Walleniuksen kirjailijahaastattelu. Haast. Sisko Ikonen. Marrasjärvellä 13.4. 1970. (Ikonen)

YKSITYISET KOKOELMAT

- K.M. Walleniuksen kirjeet vaimolleen. Leena Peltolan hallussa.
- K.M. Walleniuksen kirjeitä ja kortteja tyttarelleen. Maaretta Vonlaufenin hallussa.

Haastattelut

Leena Peltola, (o.s. Wallenius), Helsinki
Maaretta Vonlaufen (o.s. Wallenius), Helsinki
Lauri Kukka, Rovaniemi
Leo Pokka, Marrasjärvi
Leo Laakso, Vihanti
Eila Lahti (o.s. Manninen), Oulu
Eero Eho, Oulu
Sisko Ylimartimo (o.s. Ikonen), Rovaniemi
Jaakko Paavolainen, Helsinki
Väinö Valve, Helsinki

K.M. Walleniuksen kirjallinen tuotanto

(ei sisällä sanomalehtikirjoituksia esim. Saksan rintaman kirjeenvaihtajana)

1922

Tarvitaanko Lapissa sotaväkeä?
- Suunta 1922.

1924

Lapin Rajavartiosto ja sen kehitys.
- Suomen sotilas 7/1924.

1927

Suomen armeija itsenäisyytemme turvana.
- Itsenäinen Suomi 6.12. 1927. (a)
Vanha runo karhunkaatorekkestä.
- Metsästys ja kalastus 11/ 1927. (b)

1928

Halla.
- Jääkäri-invaliidi 1928.

1929

Jääkäri-invaliidi. (Pääkirjoitus)
- Jääkäri-invaliidi 1929. (b)

1933

Ihmismetsästäjiä ja erämiehiä.
Porvoo 1933. WS. (a)
Lumisokea. (Novelli)
- Vapaussodan invaliidi 3/ 1933. (b)
Vapaussodan paraati. (Kuva-aukeama)
- Suomen kuvalehti 21/ 1933. (c)
Vapaussota 15 vuotta sitten.
- Uusi Suomi 1.2. 1933. (d)

1934

Holkeri - Jäämeren pohjavesien peto.
- Uusi Suomi 339/ 1934. (a)
Kolttain mailta (Kuva-aukeama).
- Suomen kuvalehti 91/1934. (b)
Kun selkäpuolelta punaisia
hiukan kiusattiin (Runo).
- Pohjolan poikaosastolainen 1934.(c)
Noak.
- Pohjatuuli 3/ 1934. (d)
Puhe Sinimustien juhlassa 21.2. 34.
- Ajan Suunta 45/ 1934.(e)
Tunturi. (Runo)
- Pohjatuuli 13-14/ 1934. (f)
Uusi elämänkatsomus, uusi ihmisihanne,
uudenlainen kansa.
- Pohjatuuli 1/ 1934. (g)
Uusi Saksa taistelee selvyYTEEN
(Hans Johstin haastattelu).
- Pohjatuuli 5-6/ 1934. (h)
Valkoinen viikko.
- Pohjatuuli 2/1934. (i)
Valtiollakin on velvollisuutensa.
- Pohjatuuli 8/1934. Myös: Isänmaan kevät 1934. (j)

1935

Tsiuttajoelle poroja pykältämään.
- Suomen kuvalehti 48/ 1935.
Sodan ratkaisuvaihe Lapissa.
- Rovaniemi 17.12. 1940. (e)
Suomen heimo on vapautettava ja sen vapaus
turvattava hintaa kyselemättä.
- RUK 29 (a).

1936

Eero Lampio.
- Esipuhe kirjassa Lampio, Eero: Yli Lapin rajojen. Jyväskylä 1936. (a)
Kun haahkan munilla vaihdettiin rommia.
- Uusi Suomi 9.2. 1936? (b)
Petsamo (Kuva-aukea).
- Suomen kuvalehti 1/ 1936. (d)

1937

Kuvaterveisii Jäämereltä.
- Silliviesti 2/ 1937. (a)
Sankari vähässä.
- Nuori Anssi 1/ 1937. (c)

1938

Japani marssii. Jyväskylä 1938. KJG.
Japanilaisen naisen peruspiirre on uhrimieli.
- Uusi huomen 2/ 1938. (b)
Kaksi ilman sankaria Shanghain äärieltä.
- Luo lippujen 9-10/ 1938. (c)
Katuja, kaatuneita, kuolemaa Shanghaissa.
- Suomen kuvalehti 11/ 1938. (d)
Kiinalaisten puolella tirkistelemässä.
- Suomen kuvalehti 23/ 1938. (e)
Miksi lähdin itään? - Kirjauutiset 3-4/ 1938. (f)
Pummangin pahtojen kivettyneet noidat.
- Pohjolan joulun 1938. (g)
Sanghai tällä hetkellä.
- Suomen kuvalehti 19/ 1938. (h)
Sootsovin portteja valloittamassa.
- Suomen kuvalehti 12/ 1938. (i)
Tenno heeka banzai!
(Ote Ihmismetsästäjiä - kirjasta)
- Luo lippujen, joulun 1938. (j)

1939

Ehdotus retkelle Kannanlahteen ja Kuolaan.
- Suomen vapaussota 4/1939. (a)
Kertomus pienen taistelun suuresta merkityksestä.
- Suomen vapaussota 3/ 1939. (b)
Kun sotaa aloitettiin Suomen Torniossa.
- Suomen vapaussota 2/1939. (c)
Polangen - suruttomain jääkärien kaupunki.
- Jääkäri-invaliidi 1939. (d)

1940

Elävänä kuolleiden joukossa.
- Pohjolan joulun 1940. (a)
Haavoittunut vänrikki keinoituolissa Mäntyvaaran taistelussa.
- Rovaniemi 17.12. 1940. (b)
Invaliideille ja kaatuneitten perheille.
- Rovaniemi 17.12. 1940. (c)
Julistus Lapin Ryhmän sotureille.
- Rovaniemi 17.12. 1940. (d)
Sodan ratkaisuvaihe Lapissa.
- Rovaniemi 17.12. 1940. (e)

1941

Lapin sota 1939-40 sanoin ja kuvin. (Yhdessä Antti Hämäläisen kanssa.) Helsinki 1940. O.
Johdan sotaa napapiirin takana.
- Suomen sotilas 13.1. 1941. (b)
Kynttilä kuopassa.
- Rovaniemi 30.12. 1941. (c)
Petetty kansa.
- Itä-Karjala, vapautuva maa 8-9/ 1941. (d)
Tylyltä se tuntui, kun ensimmäisen ryssän pistin, vaikka olen minä ennenkin miestä tapettaessa paikalla ollut, sanoi Lapin jätkä.
- Asemies 5-6/ 1941. (e)

1942

Emäpuu kertoo. Satuja aikuisille ja lapsille. Kuv. Rudolf Koivu. Helsinki 1942. O.
Mitä puuhattiin Petsamossa silloin, kun tiedemiehet vielä uskoivat maan olevan pannukakun muotoisen.
- Pohjolan vartio 12/ 1942. (b)
Pummangin pahtojen kivinoidat.
- Pohjolan vartio 7-8/ 1942. (c)
Seitsemän päivää Petsamon historiaa I-VII.
- Pohjolan Vartio 1942. (d)

1943

Mitä puuhattiin Petsamossa silloin, kun tiedemiehet vielä uskoivat maan olevan pannukakun muotoisen.
- Kuva 6/ 1943.

1944

Jääkäriin Lapin ja Peräpohjolan kairoilla I-III.
- Rovaniemi 129-131/1944.

1947

Rautu ja simpukka. (Satu)
- Suomen kuvalehti 13-14/ 1947. (a)
Ristin taistelu. Legenda Lapista.
- Jouluhimmeli 1947. (b)
Ylinaarman erämaihin.
- Uusi Suomi 24.12. 1947. (c)

1950

Sanghaissa on vilkasta.
- Joulun 1950.

1951

Vanhat kalajumalat. Helsinki 1951. O.

1952

Miesten meri. Kuv. Erkki Tanttu.
Helsinki 1952. O.

1954

Lofoteilla tuulee I-IV
- Lapin Kansa 1.5.-30.5. 1954.

1955

Kävelin Euroopan räystäällä I-II.
- Uusi kuvalehti 51-52/ 1955. (a)
Lumottu maa.
- Esipuhe teokseen Tuhka, Aukusti: Luonnoksia Lapista. Tampere 1955. (b)
Miehistä tehdään "kovaksikeitettyjä". - Jääkäri-liike 40 vuotta. Toim. W.E. Tuompo. Helsinki 1955. (c)
Se oli kultarahan aikaa. - Savotta 21-22/ 1955. (d)

1956

Jääkäreitten hautasaari.
- Suomen kuvalehti 16/ 1956. (a)
Kävelin Euroopan räystäällä III-XL
- Uusi kuvalehti 1-9/ 1956. (b)

1957

Kuvaus Hollannin matkalta I-V: Hirmumyrsky on virkeä elämys. Saksalaista kustantajaa katso-
massa. Amsterdam - polkupyörien, kanavien ja ys-
tävällisten ihmisten kaupunki. Julianan kukoistava
maa. Pakeni päivä, vierä viikko, kuoli kuukausi,
toinen ja kolmas.
- Uusi kuvalehti 11-15/1957.

1958

Kun Suomea vapautettiin I-V
- Peitsi 4-9/ 1959.

1959

Makreeta, merensoutajan vaimo. Romaani.
Piirroksia Erkki Tanttu. Helsinki 1959.
O. Lapin sota 1939-40 I-IV.
- Lapin kansa 8.-12.12. 1959. (b)

1960

Mäntyvaaran taistelu.
- Lapin Kansa 6.7. 1960. (a)

1961

Harakka-Antti lähtee itäjäihin. Romaani.
Helsinki 1961. O.

1962

Ihmismetsästäjiä ja erämiehiä sekä neljä uutta
tarinaa. (Lisätty 2.p.) Helsinki 1962. O.
Sotaretki Petsamoon v. 1920.
- Rajamme vartijat, joulunumero 1962. (b)
Taivas ja kalastaja.
- Kari Reenpään 60-vuotisjulkaisu 10.4. 1962. (c)

1963

- Hallan ukko.
-Aamulehti 21.7. 1963. (a)
Kuoleman tarjokkaat.
- Rajamme vartijat 12/ 1963. (b)
Ojennusta Linkolalle. (Vastine Martti Linkolalle)
- Uusi Suomi 29.12. 1963. (c)
Pojan elämyksiä Rantasalmella.
- Rantasalmen sanomat: joului- ja kotiseutuviesti 1963.(d)

1964

- Kenraali Skobeltsin esikuntineen pakenee Muurmannin radalta ja muutakin sattuu.
- Rajamme vartijat 4/ 1964. (a)
Kun karhu oli peto eikä lelli.
- Rajamme vartijat 12/ 1964. (b)
Muurmannin legioona.
- Rajamme vartijat 8/ 1964. (c)
Piirteitä jääkärien toiminnasta Ruotsissa.
- Tornionlaakson vuosikirja 1964. (d)
Professori ja muita vakoojia.
- Rajamme vartijat 3/ 1964. (e)

1965

- Aamuhetket ja karhuntapporetket. (Runo)
- Rajamme vartijat 1/1965. (a)
Kun poikaset ryhtyivät tekemään Suomesta valtakuntaa I-III.
- Lapin Nuija 4,5,7 /1965.(b)
Liimatan etappi Tervolassa.
- Parole 1/ 1965. (c)
Presidentti K.J. Ståhlberg ja muitakin Petsamon kävijöitä.
-Rajamme vartijat 3/1965. (d)
Presidentti K.J. Ståhlberg vieraillee Jäämeren rannoilla.
- Rajamme vartijat 4/ 1965. (e)
Suksijoukkojen historiaa 1-2.
- Rajamme vartijat 1-2/ 1965. (f)
Vakuutan, tämä on vääjäämätön totuus.
- Uusi Maailma 23/ 1965. (g)
Vanhat sousti päät tärisi, nuoret sousti aivot notkui.
- Lapin Nuija 2/ 1965. (h)

1966

- Maailman pisin suora raja. I-V.
- Rajamme vartijat 6/1965-5/ 1966. (a)
Suomalainen jääkäriväpeli ja englantilainen kapteeni mittelevät voimiansa.
- Rajamme vartijat 6/ 1966. (b)

1968

- Ihmistyypit - elämän rikkaus 1-2.
- Rajamme vartijat 7-8/ 1968. (a)
Isänmaan työmiehenä pohjolassa puoli vuosisataa sitten I-II.
- Rajamme vartijat 2-3/ 1968. (b)
Kenraali ei enää vaikenne.
- Uusi Maailma 20/ 1968. (c)
Näinkö tehdään kapina.
- Uusi Maailma 21/ 1968. (d)
Sau-Herra eli Kaaleb Savukoski.
- Rajamme vartijat 4/ 1968. (e)

1969

- Ei tuumaakaan. (Runo)
- Lapin kansa 20.3. 1969. (a)
Ihminen ja lehmä marssilla L
- Rajamme vartijat 9/ 1969. (b)
Lapin rajavartiosto syntyi sodasta.
- Rajamme vartijat 3/ 1969. (c)
Topografia ja puskataktiikka ajanvietteenä.
- Rajamme vartijat ?/ 1969. (d)

1970

- Ihminen ja lehmä marssilla 2-3.
- Rajamme vartijat 7-8/ 1970. (a)
Rikas ja raivoisa meri.
- Eilispäivän Petsamo.
Toim. Jorma Pohjanpalo. Porvoo 1970. WS. (c)

Käännökset ja toimitustyöt

- Morretta, Rocco:
Huomispäivän sota. Jyväskylä 1934.
Wehr, Rudolf von: Tannenberg. Kuinka Hindenburg löi venäläiset. Porvoo 1935.
Gul, Roman:
Punaiset marsalkat. Helsinki 1936.
Wallece, Edgar:
Mies, joka ei nukkunut. Uusia seikkailuja Sandin joella. Jyväskylä 1938.
La Varre, William:
Kultaa, timantteja, orkideoja. Kauppamatkustajan ja tutkimusretkeilijän elämyksiä Etelä-Amerikan tuntemattomilla seuduilla. Helsinki 1939. Johanson, Gunnar: Tahdomme elää. Helsinki 1941.
Forester, C.S.:
Kommodori Homblower. Helsinki 1948.
Forester, C.S.:
Lordi Homblower. Helsinki 1949.
Bromfield, Louis:
Kesytön maa. Helsinki 1950.
Forbes, Esther:
Onnen vuorovesi. Helsinki 1950.
Lyttkens, Alice:
Nouse armaani ja tule. Helsinki 1950.
Masters, John:
Bengalin ratsastajat. Helsinki 1953.
Yli Lapin rajojen.
Konsuli Eero Lampion jälkeensä jääneestä käsikirjoituksesta muod. ja hänen elämäkuvauksensa kirj. K.M. Wallenius. Jyväskylä 1936.

K.M. Walleniuksen käännetyt teokset

(vuoteen 1979 mennessä)

- Människojägare och fångstman (Ihmismetsästäjä ja erämiehiä). Övers. av Ludv. Munsterhjelm. Stockholm 1934.
Menschenjäger und Fallensteller (Ihmismetsästäjä ja erämiehiä). Übers. von Rita Öhquist und Prof. Kolster. Porvoo-Leipzig-Berlin 1944.
Das Meer der Männer (Miesten meri). Übers. von Rita Öhquist. Braunschweig 1954.
Ishavets män (Miesten meri). Övers. av Th. Warburton. Helsingfors 1954.
Men from the sea (Miesten meri). Transl. by Alan Blair. New York 1955.
The men's sea (Miesten meri). Transl. by Alan Blair. London 1955.
Le chasseur de l'arctique (Miesten meri). Trad. par Henri-Gabriel Linsen. Paris 1957.
Fangboote klar! (Miesten meri). Harakan-Antti auf grosser Fahrt ins Osteis. Übertr. von Rita Öhquist.
Myös: Braunschweig 1961. - Wurtzburg (Arena-Verlag) 1970. Aikaisempi laitos
Das Meer der Männer - nimisenä.
Heinz Goldberg: Wildmarksgeschichten. Übertr. von . Leipzig 1957. Kokoelma.
H. Pyykönen, K.M. Wallenius, Y. Ylänen.

Tutkimuskirjallisuus

(Ei sisällä sanomalehtikirjoituksia, jotka viitteissä)

- Ahti, Martti: Kaappaus? Suojeluskuntaselkkaus 1921 Fascismin aave 1927. Mäntsälän kapina 1932. Keuruu 1990.
- Ahtokari, Reijo: Punainen Valpo. Valtiollinen poliisi Suomessa "vaaran vuosina". Helsinki 1969.
- Ahvenainen, Jorma: Pohjois-Suomi 1809-1939. - Faravidin maa. Pohjois-Suomen historia. Toimittanut Kyösti Julku. Jyväskylä 1985.
- Anonyymi 1927: "Mukanaollut": Halla kymmenvuotisten muistojen valossa. - Pohjois-Hämeen vartio 1927:1.
- Anonyymi 1958: U.R.: Jääkärien jäljillä Kainuussa. Reservin upseeri 11/1958.
- Arrela, Veli: Muistoja jääkäreistä. - Vapaussoturi 1987: 1, s. 31-33.
- Beyer, Edvard: Utsyn over norsk literatur. Lund 1969.
- Björne, Lars: "...syihin ja lakiin eikä mielivaltaan..." Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918-1939. Vammala 1977.
- Blomstedt, Yrjö: K.J. Ståhlberg. Valtiomieselämäkerta. Helsinki-Keuruu 1969. Brotherus, Heikki: Ritarikadun asiamiehenä. Muistelmia murrosvuosilta 1932-1944 Espoo 1984.
- Ekner, Reinart: Inledning. - Obstfelder, Sigbjörn: Här är så underligt. Dikter i urval och översättning av Reidar Ekner. Stockholm 1975.
- Enckell, Olof: Jääkärien tarina. 2. painos. Keuruu 1980.
- Fält, Olavi K.: Eksotismista realismiin. Perinteinen Japanin-kuva Suomessa 1930-luvun murroksessa. Rovaniemi 1982.
- Haavikko, Paavo: Kansakunnan linja. Kommentteja erään tuntemattoman kansan tuntemattomaan historiaan 1904-1975. Keuruu 1978.
- Halsti, Wolf H.: Suomen puolustaminen. Helsinki 1939.
- Halsti, Wolf H.: Talvisota 1939-1940. Suomen sota 1939-1945. Ensimmäinen osa. Keuruu 1955.
- Haltsonen, Sulo - Puranen, Rauni: Kaunokirjallisuutemme käännoiksi. Bibliografinen luettelo suomenkielisen kaunokirjallisuuden käännoksistä. Helsinki 1979.
- Harju, Marjut: Samuli Paulaharju. Ruijanrannan reppuherra. Jyväskylä 1989.
- Harva, Urpo: Suuria ajattelijoita. Helsinki 1970.
- Heidenstamista Undsetiin. Toim. Eino Palola. Porvoo 1957.
- Heikkola, Leena: Lapin historiaa. Maakuntahistoriallinen oheislukemisto. Rovaniemi 1982.
- Heinonen, Timo: Thulinista Homettiin. 75 vuotta Suomen ilmavoimien lentokoneita. Jyväskylä 1992.
- Heinrichs, Erik: Mannerheim Suomen kohtaloissa. Osa II. Keuruu 1959.
- Hersalo, N.V.: Suojeluskuntain historia I Puolustustahtoinen kansa. Vaasa 1966.
- Hirvikallio, Paavo: Tasavallan presidentin vaalit Suomessa 1919-1950. Porvoo 1958.
- Hirvikallio, Paavo: K.J. Ståhlbergin kyyditys 14.10.1930. - Uusi Kuvalehti 41/1960.
- Hokkanen, Kari: Kyösti Kallio. Osa 2: 1930-1940. Juva 1984.
- Hyvämäki, Lauri: Sinistä ja mustaa. Tutkielmia Suomen oikeistoradikalismista. Helsinki 1971.
- Hyvämäki, Lauri: Lapuanliike, fasismi, historiantutkimus. - Kanava 9/1978. Itkonen, T.L.: Suomen lappalaiset II. Porvoo 1948.
- Jokela, Eila: Viraton kenraali. (K.M. Walleniuksen haastattelu). Suomen kuvalehti 1944.
- Julkunen, Martti: Talvisodan kuva. Ulkomaiset sotakirjeenvaihtajat Suomessa v. 1939-1940. Turku 1975.
- Jutikkala, Eino-Pirinen, Kauko: Suomen historia. 2. painos. Tapiola 1973.
- Juva, Einar W.: Suomen taistelu itää vastaan. Helsinki 1942.
- Juva, Einar W.: PE. Svinhufvud. II 1917-1944. Porvoo 1961.
- Juva, Einar W.-Juva, Mikko: Suomen kansan historia 5. Keuruu 1967.
- Järvinen, Y.A.: Suomalainen ja venäläinen taktiikka talvisodassa. Porvoo 1948.
- Jääskeläinen, Mauno: Itä-Karjalan kysymys. Kansallisen laajennusohjelman synty ja toteuttamisyhteydet Suomen ulkopoliitikassa vuosina 1918-1920. Porvoo 1961.
- Kairikko, Juha K.: Wallenius ja Walleniuksen maiseimat. Erämaailma 1983-84: s. 120126.
- Kansallinen elämäkerrasto. V osa. Porvoo 1934.
- Karvinen, Antero - Juutilainen, Antti: Kestokyky ja sotatapahtumat. - Talvisota. Jyväskylä 1989.
- Kauko, Jorma: Hyrynsalmen Jääkäri-Hallan ja sen kuulun isäntäväen vaiheista. - Aliupseeri 3/1955.
- Kemppainen Yrjö. Ks. Kittilä, Ounas.
- Kittilä, Ounas (=Yrjö A. Kemppainen): Suur-Suomen puolesta koillisilla rajamailla. Oulu 1919.
- Kokko, Arvo: Hallanukko. Piirteitämaanviljelijä J.A. Heikkisen elämästä ja elämäntyöstä. Porvoo-Helsinki 1939.
- Korhonen, Keijo: Naapurit vastoin tahtoaan. Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta talvisotaan I. 1920-32. Helsinki-Lahti 1966.
- Koskenniemi, V.A.: Miesten meri. - Valvoja 1953, s. 48.
- Kosola, Vihtori: Viimeistä piirtoa myöten. Lapua 1935.
- Kronlund, Jarl: Suomen puolustuslaitos 1918-1939. Puolustusvoimien rauhan ajan historia. Porvoo 1988.
- Kuittinen, Kalle: Eräkirjat - isojen miesten Herttasarja. - Pohjoistuuli 1/1991.
- Kuosa, Tauno: A.F. Airo. Legenda jo eläessään. Porvoo 1971.
- Kuussaari, Eero: Taistelu Petsamosta. Heimosodat 1918-1922, 1. Puolustusministeriön Sotahistoriallisen toimiston julkaisuja V. Helsinki 1939.
- Kännö, Sakari: Mosku. Helsinki-Porvoo 1992.
- Lackman, Matti: Svenska Frivilligkåren pohjoista puolustamassa. -Totto XII. Rovaniemi 1975.
- Lackman, Matti: Talvisodan pohjoisrintaman kriisin syistä. Tornionlaakson vuosikirja 1977.
- Lackman, Matti: Taistelu talonpojasta. Suomen kommunistisen Puolueen suhde talonpoikauskysymykseen ja talonpoikaissiikkeihin 1918-1939. Oulu 1985.
- Lackman, Matti: Vuoden 1918 sotatapahtumat Peräpohjalla. -Tornionlaakson vuosikirja 1991.
- Laitinen, Kai: Erämiehiä ja Lapin kuvaaja. - Suomen kirjallisuus, osa V. Porvoo/Helsinki 1962.
- Lauerma, Matti: Kuninkaallinen Preussin jääkäripataljoona 27. Porvoo 1966.
- Lehtola, Veli-Pekka: Lapinkirjallisuuden kaksi linjaa. - Kaltio 6/1985.
- Lehtola, Veli-Pekka: Wallenius. Pohjoistuuli 3/1992.
- Leinonen, Artturi: Vuosikymmenten valinkauhassa. Muistelmia III. Porvoo 1960.
- Maljanen, Esko: Jäämeren eksotiikkaa. - Parnasso 1953, s. 73.
- Mannerheim, Carl Gustaf Emil: Muistelmat. Helsinki 1951.
- Martola, A.E.: Sodassa ja rauhassa. Muistelmia. Keuruu 1973.
- Mikola, K.J.: Talvisodan strateginen painopiste ja torjuntataisteluiden luonne. -Sotilasaikakauslehti 2/1958.
- Mikola, K.J.: Talvisodan taistelut Laatokan ja Jäämeren välillä, niiden luonne ja opetukset. - Sotilasaikakauslehti 3/1958.
- Nevakivi, Jukka: Muutmannin legioona. Suomalaiset ja liittoutuneiden interventio Pohjois-Venäijälle 1918-1919. Helsinki 1970.
- Nevakivi, Jukka: Talvisota Pohjois-Suomessa. Osat I-V. - Kaleva 3.-31.12. 1989.

- Nickul, Karl: Ihmismetsästäjät 'kulttuurina' levittämässä. - Rauhaa kohti 1: 1934.
- Nickul, Karl: Huomioita poronhoidosta Suonikylässä 1800-luvulla. - Virittäjä 1953.
- Nopanen, Arvi: Gustaf Mannerheim eli diktaattoriyhti Suomessa. Lahti 1971.
- Nukari, Lauri: Jäisessä maailmassa. - Kaltio 1953, s. 94.
- Nygård, Toivo: Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen. Aatteellinen heimotyö itsenäisessä Suomessa. Keuruu 1978.
- Nygård, Toivo: Suomalainen äärioikeisto maailmansotien välillä. Ideologiset juuret, järjestöllinen perustaja toimintamuodot. Jyväskylä 1982.
- Ojala, Veikko: Pataljoona X. Hämäläispataljoonan vaiheita Sallassa ja Viipurinlahdella. Tampere 1963.
- Paasilinna, Erno: Erämaa ja kulttuurimaa. - Kaltio 1956, s. 130.
- Paasilinna, Erno: Tietoisuus työn perusarvosta. (Kurt Martti Walleniuksen haastattelu.) - Kaltio 1957: s. 132-4
- Paasilinna, Erno: Syntynyt terve tyttö. - Kaltio 1959, s. 191.
- Paasilinna, Erno: Pimeän piirit. Lapin kirjallisuuden vaiheita. - Nuori Ikaros. Helsinki 1961.
- Paasilinna, Erno: Kaukana maailmasta. Historiaa ja muistoja Petsamosta. Keuruu 1979.
- Paasilinna, Erno: Maailman kourissa. Historiaa ja muistoja Petsamosta. Keuruu 1983.
- Paasivirta, Juhani: Suomi ja Eurooppa 1914-1939. Hämeenlinna 1984.
- Paavolainen, Jaakko: Poliittiset väkivaltaisuuDET Suomessa II: 'Valkoinen terrori'. Helsinki 1967.
- Paavolainen, Jaakko: Väinö Tanner, sillanrakentaja. Elämäkerta vuosilta 1924-1936. 3. Helsinki 1984.
- Parvela, A: Petsamon alueen viljelyskasvisto. - Suomen maataloustieteellisen seuran julkaisuja 1931: no 23.
- Paulaharju, Samuli: Kolttain mailta. Helsinki 1921.
- Paulaharju, Samuli: Lapin muisteluksia. Helsinki 1922.
- Paulaharju, Samuli: Ruijan suomalaisia. Helsinki 1928.
- Pekkola, Sulo-Veikko: Petsamoa perimässä. Porvoo 1930.
- Peltonen, Martti: Lappi toisessa maailmansodassa. - Lappi. Elävä, toimiva maakunta. Osa II. Hämeenlinna 1985.
- Peromies, Aamo: Ruijanpallas. - Suomalainen Suomi 1960, s. 81.
- Pirhonen, Pentti: Suojeluskunnat ja Lotta Svärd. Hämeenlinna 1979. Pohjois-Suomen ilmatorjunta 1939-1989. Hämeenlinna 1989.
- Relander, Lauri Kristian: Presidentin päiväkirja I-II Julkaissut Eino Jutikkala.Tapiola 1968.
- Repo, Eino S.: Kainuutakin pohjoisempaa. - Suomalainen Suomi 1953, s. 301.
- Rislakki, Jukka: Erittäin salainen. Vakoilu Suomessa. Vaasa 1982.
- Salomaa, J.E.: Filosofian historia. Porvoo 1939.
- Selén, Kari: Tasavalta hakee suuntaa. - Suomen historia, osa 7. Espoo 1987.
- Selén, Kari: Madame. Minna Craucherin levoton elämä. Juva 1991.
- Seppälä, Helge: Itsenäisen Suomen puolustuspolitiikka ja strategia. Porvoo 1974.
- Seppälä, H. - Kilkki, P.: Neuvostoliiton maavoimat talvisodassa 1939-40. - Sotilasaikakauslehti 1/1967.
- Sihvo, Aarne: Muistelmani I-II Keuruu 1956.
- Siltala, Juha: Lapuan liike ja kyyditykset 1930. Keuruu 1985.
- Simonsuuri, Lauri: Ruijan suomalaisten elämää. - Virittäjä 1953, s. 139-140.
- Soini, Tuulikki: Petsamon laulu. Jyväskylä 1987.
- Suistola, Jouni: Ryysyrannan raunioilta hyvinvointivaltion osaksi - Pohjois-Suomi 1939-1985. - Faravidin maa. Pohjois-Suomen historia. Toimittanut Kyösti Julku. Jyväskylä 1985.
- Sukukirja. Suomen aatelittomia sukuja. Toim. Axel Bergholm. II osa. Näköispainos, Jyväskylä 1984.
- Suomen jääkärit, osat I-I Toimituskunta: Jaakko Suomalainen, Johannes Sundwall, Emerik Olsoni, Aamo Jaatinen. Kuopio 1918-1920.
- Tallgren, Anna-Maria: Runoilijoita. Luonnekuvia. Helsinki 1910.
- Turtola, Martti: Pohjoismaista yhteistyötä. Suomen ja Ruotsin yleisesikuntien välinen yhteistoiminta K.M. Walleniuksen päällikkyyksikaudella 1925-30. - Sotilasaikakauslehti 8/ 1980.
- Turtola, Martti: Tornionjoelta rajajoelle. Suomen ja Ruotsin salainen yhteistoiminta Neuvostoliiton hyökkäyksen varalle vuosina 1923-1940. Juva-Porvoo 1984.
- Turtola, Martti: Erik Heinrichs, Mannerheimin ja Paasikiven kenraali. Keuruu 1988.
- Terä, Martti v. - Tervasmäki, Vilho: Puolustushallinnon perustamis- ja rakennusvuodet 1918-1939. Puolustusministeriön historia L Hämeenlinna 1973.
- Trotter, William R.: A Frozen Hell. The Russo-Finnish Winter War of 1939-1940. New York 1991.
- Tähkä, Aleksis: Lääkäriin muistelmia viideltä vuosikymmeneltä. Porvoo 1963.
- Uola, Mikko: Suomen ilmavoimat 1918-1939. Hämeenlinna 1975.
- Uola, Mikko: Sinimusta veljeskunta. Isänmaallinen kansanliike 1932-1944. Keuruu 1982.
- Usva, Kalevi: Talvisodan sotatoimet Pohjois-Suomessa. - Sotilasaikakauslehti 3/1975.
- Usva, Kalevi: Talvisota Pohjois-Suomessa. Talvisodan historia, osa 2.
- Vahtola, Jouko: "Suomi suureksi - Viena vapaaksi." Valkoisen Suomen pyrkimykset Itä- Karjalan valtaamiseksi vuonna 1918. Studia historica septentrionalia. Rovaniemi 1988.
- Wallenius, Anni: Ämmit piiputtelevat kentraalin kämpässä.-Suomenkuvaletti 17/1949.
- Wallenius, Anni: Olin mukana, kun Suomi sai toisen käsivarren. - Rajamme vartijat 10/ 1967.
- Wallenius, Anni: Kapina vai mielenosoitus. - Uusi Maailma 17/ 1968.
- Wallenius, Anni: Omalaatuinen ajojahti. - Uusi Maailma 17/ 1968.
- Wallenius, Anni: Hallituksen nälkälakko. - Uusi Maailma 17/ 1968.
- Wallenius, Anni: Kyyditys. Hämeenlinna 1972.
- Wallenius, Anni: Auringossa syntynyt. Nuoruuden muistelmat. Porvoo - Hki - Juva 1978.
- Wegelius, K.A.: Routaa ja rautaa IV. Porvoo 1931.
- Vuorimaa, Artturi: Kokenut kaiken tietää... Muistelmani seitsemältä vuosikymmeneltä. Porvoo 1967.
- Öhquist, Harald: Talvisota minun näkökulmastani. Suom. Lauri Hirvensalo. Porvoo 1949.

- Eerolainen, Kosti-Paavo 194
Eho, Eero 271, 280, 281, 282, 289
Ehrensward, C.A. 283, 285 (kuva), 286
Eifelred Neuvoton 13
Ekelund, G.382
Elfving, Öster 413
Enckell, Olof 48, 385
Enckell, Oskar 91, 95, 121, 125, 126, 127, 129, 144, 390, 395
Enehjelm, af 38, 44
Engström, K.S. 117
Enwald, Emelie (Emmy), ks. Wallenius, Emelie
- Eonsuu, Anton 405, 408
Erich, Mikko 193, 213
Erich, Rafael 135, 136, 144
Erkko, Eljas 193, 194, 195, 398
Ervasti, A.E. 308
Eskelinen, Heikki 364, 400
Etto, Jorma 337, 365
- Falkenberg, A.W. 109
Falkenhorst, N. von 78, 301
Fellman, K.A. 110
Finne, G.A. 54,386
Finne, Jalmari 394, 398, 399, 405
Forester, C.S. 249
Franco 251, 315, 414
Friedell, Egon 219
Fält, Olavi K. 254
- Gandhi, Mahatma 185
Garibaldi, Giuseppe 185
Geitlin, insinööri 413
van der Goltz, kenraali 78
Grandell, Leonard 406
Gregorius IV 357
Gripenberg, Bertil 364
Gudne, Peter 277 (kuva)
Gul, Roman 249
Gustafsson, Alfred 117
- Haahki, upseeri 406
Haakon VI 414
Haapalainen, Kaarlo 81
Haarla, Rafael 151, 173, 203
Haarla, Lauri 185, 399
Haavikko, Paavo 215, 216, 410
Hacklin, tohtori 301, 391
Hagberg, Juho 64
Hallamaa, R. 157, 401, 404,406
Halsti, Wolf H. 126, 269, 416, 417
Hammarskjöld, C.G. 134, 135, 146
Hannula, Uuno 62-63, 328
Harald Sinihammas 13
Harju, Marjut 349
Hasselblat, Jalmari 195
Havu, Toini 347, 348
Heikel, Ragnar 60, 117
Heikinheimo, Ilmari 61, 400
Heikkinen, J.A. 37, 38, 39, 41 (kuva),42, 43, 44, 384, 385
- Heinrichs, Erik 121, 124, 145, 201, 287,290, 291, 406
Heiskanen, Juho 43 Heldt, K. 38, 384
Helenius, Ilmari 114, 115, 232
Hemmer, Jarl 414
Henberg, Gunnar 23
Henrik I Linnunpyytäjä 13
Herodotos 309
Herttua, Vihtori 141 (kuva), 149, 150,158, 175, 176
Hewins, Ralph 280
Hihnavaaara, Alekski ("Mosku") 84, 88,89, 113, 115, 133 (kuva), 134, 186,227, 228, 229, 230, 233, 234, 235,240, 296, 323, 365, 390, 394, 396
Hillilä, Kaarlo 276 (kuva)
Hiltunen, "Hakkapeliitta" 245
Hirn, Yrjö 21
Hirvikallio, Paavo 363
Hitler, Adolf 203, 261, 262, 304
Holsti, Rudolf 96, 135, 388, 398
Honkanen, Gustaf Hjalmar 181,407
Horatius, Quintus H. Flaccus 33, 383
Hornborg, Eirik 394 Huhti-Heikki 324
Hyvämäki, Lauri 150, 156, 175, 178,215, 218, 400, 405
Hägglom, Kurt ks. Teira, Kurt
Hällfors, Arvi 173
Hämäläinen, Antti 297, 302
- Ibrahim, sulttaani 365
Ignatius, Hannes 198, 200, 202, 300, 407,408
Ikonen, Sisko 13, 381, 400
Ilmari, Erkki 227, 228, 238, 240
Ilmoniemi, Tauno 21, 32, 33, 41 (kuva), 42,
- 43, 44, 46, 54, 59, 78, 382, 384, 387
Ingman, Lauri 121, 201
Inkala, majuri 403
Inkinen, Liisa 382
Itkonen, T.I. 241, 309, 389, 390
Itkonen, Tuomo 332
- Jacobson, Friedel 38, 39, 41 (kuva), 42, 43, 44, 49, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 384,387
Jakola, Mikko 97
Jalander, Bruno 159, 181, 193, 195, 197, 198, 210
Janne, Jukka 157, 158, 159, 167, 169, 176, 177, 178, 401, 405, 406
Jaskari, Mikko 157,158,159,160,161, 163, 165, 167, 168, 169, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 181, 403, 404, 405, 406
Jermolov, VN. 79, 98
Jemström, E. E. 36, 45, 114, 390
Joensuu, Anni, ks. Wallenius, Anni
Joensuu, Matti 262, 368, 373
Johansson, Elsa 403
Johnst, Hans 311
Jokela, Eila 312
Jokela, Lauuli 117
Jutila, civis 21
Juva, Einar W. 397
Juvonen, kapteeni 59, 60
Järventaus, Arvi 104, 106, 107, 185, 227, 232, 238, 327, 332, 339, 391, 392,412
Järvinen, A.E. 230, 232
Järvinen, kapteeni 271, 403

Kaarle Martell 13
 Kaarle II Kaljupää 13
 Kaarle III Paksu 13
 Kaarle XII 320
 Kaijukka, poromies 390
 Kaila, E.E. 394, 406
 Kailas, Uuno 246, 309
 Kallio, Kyösti 135, 152, 397
 Kangashauta, etsivä 176, 406, 407
 Karanko, Väinö 271, 273
 Kares, K.R. 192 (kuva), 195
 Karhumaa, Pentti 357
 Karhunen, Kalle 63
 Kari, Kalervo 415
 Karikoski, eversti 128
 Kariniemi, Annikki 276, 281, 339, 363, 365
 Karjalainen, Pekka 247
 Kekkonen, Urho 141
 Kempainen, Yrjö A. 70, 71, 73
 Kerenski 45
 Kerttula, kersantti 391
 Kianto, Ilmari 37, 38, 39, 44, 227, 238, 240, 358, 385, 411, 413
 Kipling, Rudyard 255, 348
 Kivekäs, Karl Edvard 127
 Kivimäki 144
 Kivi, Aleksis 13, 14, 21, 381
 Kivimäki, T.M. 212
 Klemetti 195
 Kleon, nahkuri 185
 Klinge, Matti 215
 Kohonen, Mikko 60
 Koivisto, Iivari 150, 159, 190, 192(kuva), 404
 Koivisto, Yrjö 41 (kuva), 42, 46, 48, 100, 101, 105, 106
 Koivu, Rudolf 295
 Koivukari, Yrjö 411
 Kokko, Yrjö 350
 Korhonen, Aku 321
 Koskenniemi, V.A. 212, 347, 348, 422
 Koskimaa, Juho 240
 Kosola, Vihtori 149,150, 153,175,188(kuva), 190, 192 (kuva), 198, 200, 210, 211, 212, 399, 408
 Kotilainen, V .A. 408
 Kotze, von 78, 80
 Koveron veljekset 248
 Kraemer, Bror 123 (kuva), 128, 164, 395
 Kronlund, Jari 395, 396
 Kuittinen, Kalle 234, 412
 Kukka, Lauri 271, 284 (kuva), 287, 291, 418
 Kukkaniemi, Mikko 322 (kuva), 324, 424
 Kumazawa, Banzan 255
 Kurikka, Matti 110
 Kurki, Klaas, ks. Limnell
 Kuussaari, Eero 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 170 (kuva), 172, 173, 175, 176, 180, 181, 392, 402, 403, 404, 405
 "Kyllikki", pakinoitsija 315, 324
 Kyyros 309
 Kännö, Sakari 43, 84, 229, 235, 389, 394, 396
 Laakso, Leo 247, 248
 Laaksonen, Konrad 74
 Laatikainen, Taavetti 128
 Lagerqvist, P. 382
 Lahdensuo, Jalo 201
 Lahti, Aimo 396
 Laitinen, Onni 83 Lampen, Ernst 238
 Lampio, Eero 95, 100, 102, 230, 232, 240, 249, 250, 324, 392
 Lappalainen, Sanna 421
 Lappalainen, Sannemaare 421
 Lappalainen, Teiri 421
 Lassila, Ilmo 78, 388
 Laukola, veljekset 406
 Laurila, Aarne 349
 Laurila, K.S. 21
 Lehtonen, Joel 382
 Leinonen, Artturi 158, 406, 408
 Lenin, V .I. 275
 Leppänen, Lauri 222 (kuva), 320
 Lesonen, Jonni 421
 Lillich, Reinhold 304
 Limnell, Karl Edvard 61, 386
 Lindenstein, B. 17
 Linder, Ernst 283, 289
 Lindfors, Anton 17, 21, 133 (kuva), 298, 334, 352, 393, 396
 Lindgren, Anton 421
 Lindgren, Noora 421
 Linkola, Martti 85, 237, 413
 Linturi, Jouko 173
 Litvinov, Maksim 131, 135, 141
 London, Jack 228, 348, 412
 Loti, Pierre 348
 Ludvig IV Merentakainen 13
 Lukkarinen, Jussi 297, 298, 321
 Lundqvist, Jarl 199
 Luther, Martti 14
 Lyy, Toivo 321
 Maiski, Jean 397, 398
 Maljanen, Esko 347, 348
 Malkamäki, Matti 190,195
 Malm 65, 66, 67, 73
 Malmberg, Lauri 121, 136, 151, 161,162, 166, 170 (kuva), 198, 199, 200, 201, 207, 270, 402, 406, 416, 417
 Mangold, kapteeni von 37
 Manner, Arvo 399,406
 Mannerheim, C.G.E. 50, 64, 65, 75, 141, 174, 204, 262, 265, 266, 267, 280, 282, 283, 286, 287, 288, 289, 290,291, 292, 293, 299, 300, 389, 394, 405, 407, 418,
 Manninen, E.N. 71, 76, 77, 97, 98, 238, 438, 287, 332, 339, 391, 413
 Martell, Kaarle 13
 Martola, A.E. 127
 Marx, Karl 361
 Mayer, majuri 36
 Maynard, C.C.M. 78, 79, 81
 Melander, Lennart 207
 Mendoza, Juan 361
 Michaelis, Mikael 14
 Mikkola, Eino 411

Mikola, K.J. 416,417
 Mikonpoika, Joosef 14
 Miller, E.L.K. 79, 81, 90, 91, 95, 96, 98, 99,390
 Moilanen, Antti 337
 Monten, Jan 296
 Montezuma 309
 Morottaja, Antti (Ranta-Antti) 338
 "Mosku" ks. Hilmavaara, Alekski
 Muilu, Jussi 190
 Mussolini, Benito 141, 251
 Mäkinen, maanviljelijä 166, 167, 168,
 170 (kuva), 403, 404
 Mörsäri, Aarnetti 97

Nampajärvi, Alpi 329
 Nansen, Peter 32
 Napoleon 320
 Nenonen, Vilho Petter 121
 Nepos, Cornelius 33
 Nevakivi, Jukka 267, 275, 415, 417
 Nickul, Karl 85, 86, 236, 241, 389,412
 Nopanen, P.11. 394
 Nordström, Ragnar 243, 244, 272, 301, 313,413
 Normann, P.H. 394
 Novalis 22
 Nukari, Lauri 347
 Nummelin, Väinö 67
 Nygård, Toivo 150,156

Obstfelder, Sigbjörn 21, 23-25, 382, 383
 Oesch, Lennart 41 (kuva), 42, 43, 109, 119,
 137, 155, 180, 201, 265, 282, 288, 289, 291,
 292, 384, 400, 406, 416
 Olavi, kuningas "Pyhä" 246
 Olin, Karl Eino 167, 401
 Olkkonen, Hannes 119
 Ollikainen, Otto 195
 Olsoni, Emerik 396
 Orjatsalo, Aarne 79
 Orrenmaa, Kaapo 173

Paananen, eversti 384
 Paasilinna, Emo 10, 58, 91, 104, 116, 117,
 232, 326, 327, 339, 343, 350, 368, 386,
 390, 420
 Paavolainen, Jaakko 61, 62, 63
 Paavolainen, Olavi 220, 250
 Paloheimo, majuri 388
 Paloheimo, Oiva 321
 Parmen, munkki 116,393
 Paulaharju, Samuli 68 (kuva), 75, 79, 85,
 217, 228, 305, 337, 339, 343, 349, 350,
 351, 358, 361, 365
 Pekkala, Leo Johannes 61, 62, 386
 Pekkola, Sulo-Veikko 95, 99, 100, 228,
 387, 388, 391, 392, 399
 Peltola, Merrit 421
 Peltola, Riikka 421
 Pennanen, Antti 269, 273, 308
 Pennanen, Jarno 414
 Penttilä, seikkailija 392
 Peromies, Aarno 356,358-359

Pihkala, Martti 159, 176
 Pilsudski, Josef 141, 143, 216
 Pipin I Valdemilainen 13
 Pokka, Leo 319, 320, 321, 322 (kuva),
 324, 353 (kuva)
 Ponku, Matti 86
 Poole, F.C. 77,79
 Procope, Hjalmar 135, 143, 144, 145, 397,398
 "Punanen, Sasu" (pakinoitsija) 237, 412, 413
 Puoskari, Ilpo 370
 Pöysti, upseeri 406

Raappana, Erkki Johannes 158,401
 Ragnar Tuittupää 13
 Raita, Torsten 391
 Raja-Jooseppi 324
 Rapeli, Hanne 421
 Rapeli, Vertti 421
 Raunio, Kaarlo 168, 403
 Ravila, Paavo 277 (kuva)
 Rawlinson, kenraali 81
 Redern, Konrad von 78, 80
 Reenpää, Heikki 312
 Relander, Ilmari 43, 406
 Relander, L.K. 121,124,125,131,142, 143,
 144, 145, 148, 150, 153, 159, 161, 165,
 174, 175, 179, 180, 181, 394, 395,
 397, 398, 406, 407
 Renan, Ernst 421
 Renvall, Thorsten 83, 90, 97
 Repo, Eino S. 347, 348, 349, 350

Riekkii, Esko 68 (kuva), 143, 161, 164,
 165, 178, 179, 180, 181, 185, 397,
 398, 402, 403, 405, 406, 407
 Rihtniemi, Eljas 202
 Riipinen, Eljas 414
 Rislakki, Jukka 420
 Ritavuori, Heikki 160,164
 Robertson, kenraali 79
 Roppola, Hannes 357
 Ruokokoski, Jalmari 83
 Ryti, Risto 136, 151
 Ryömä, Hannes 211
 Räsänen, Kyllikki 122 (kuva)
 Räsänen, Veikko 119, 122 (kuva), 170 (kuva)
 Rätty, Antti 61, 62

Saaristo, jääkäri 46
 Sallinen, Tyko 298
 Salmelo, Valdemar 268, 269
 Salminen, Aarne 384
 Salo, Arvo 363, 423
 Salomo 109-110
 Sario, Walde 192 (kuva), 211, 212, 409
 Sariola 67
 Sarlin, Unto 136
 Sarre, Matti 97
 Scharnhorst, von 304
 Schopenhauer, Arthur 21, 22, 23,
 27, 190, 191, 203, 332, 371
 Selén, Kari 126, 145
 Semenius, Sven 167,401

Semenoja, Sinikka 390
 Seppälä, Helge 131
 Seppänen, Unto 185
 Sergejeff, Jona 247
 Sergejeff, Kiureli 118
 Sihvo, Aarne 38,43,121,124,125,126, 149, 150, 151, 152, 160, 161, 180, 195, 198, 199, 200, 201, 210, 217, 400, 401, 406, 408, 409, 410
 Sihvonon, Urho 384
 Siilasvuo, Hjalmar 269
 Sillanpää, RE. 382
 Siltala, Juha 148, 150, 151, 152, 153, 165, 175, 176, 216, 217, 368, 398, 399, 400, 405, 406, 407
 Simonsuuri, Lauri 349, 350, 422
 Sippola, Ahto 175
 Sippus, Alfred 95, 107, 391
 Sivén, tohtori 41 (kuva), 43
 Skobeltsin 79, 81
 Snellman, G. 63
 Snellman, J.W. 386
 Sokolowski, kapteeni 98, 99
 Sokrates 185
 Somersalo, Aine 191, 200
 Sormunen, Eino 363
 Spengler, Oswald 219
 Sprengtporten, Yrjö Maunu 126
 Stalin, Josef 251, 275, 397
 Stark, Lauri 71, 72, 74
 Strindberg, August 48

Ståhlberg, Armas 49
 Ståhlberg, Ester 157, 158, 401
 Ståhlberg, K.J. 10, 69, 107, 109, 116, 117, 121, 144, 1145, 150, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 172, 173, 174, 175, 176, 177-178, 179, 180, 202, 207, 211, 213, 363, 369, 393, 394, 400, 401, 402, 404, 406
 Sunila, J.E. 210, 212
 “Sunkku”, metsäherra 271
 “Suomenpoika, Antti”, pakinoitsija 228,412
 Suomi, Vilho 347, 348
 Susitaival, Paavo 192 (kuva)
 Sutinen, Väinö 42
 Suvirinne, Vilho 89, 249
 Svinhufvud, RE. 26, 152, 153, 175, 178, 189, 191, 196, 198, 199, 200, 201, 204, 206, 210, 211, 212, 217, 245, 398, 407, 408, 410, 414
 Svärd, Kalle 98, 391
 Södergran, Edith 23
 Söderhjelm, Werner 21

Tacitus, Cornelius 309
 Taivalkoski, sotamies 392
 Talanterä, Tauno 194
 Tallgren, Anna-Mari 23, 24
 Talvela, Paavo 136,145, 269, 300, 394, 406
 Talvitie, Alma 122 (kuva)
 Tanner, Väinö 135, 145,148,151,152, 158, 199, 206, 207, 212, 295, 369, 394, 397, 398
 Tanttu, Erkki. 239, 323, 334, 347, 422
 Tarkiainen, Viljo 21
 Taube, Aino 246 Taucher, J. 394
 Teira, Kurt 98, 99, 100, 101, 106, 109, 391
 Terauchi, kenraali 256, 415
 Terä, Esra Emanuel 212
 Tiger, Kalle 297, 321
 Tiger, Väinö 321 Tigerstedt, Örnulf 414
 Tokoi, Oskari 79
 Toll, Anatoli 143
 Tolsa, Aaro 297
 Trotter, William R. 291
 Tsehov, Anton 336
 Tuikkanen, Eemeli 97
 Tuisku, Felix 101, 104, 105, 106
 Tuompo, J.E. 161, 267, 270, 299
 Turja, Ilmari 363
 Turtola, Martti 144, 396
 Tähkä, Aleksis 211

Unslight, kenraali 131
 Urbye, maaherra 393
 Urri, koiria 367

Vaasan Jaakkoo 227, 238, 411
 Vaattovaara, Kirsti 365
 Vahtola, Jouko 65, 66, 70, 75
 Walden, Rudolf 196,204
 Wallace, Edgar 249
 Wallenius, Alexis Ossian 14-15, 16-17, 33, 35, 44, 61, 182, 316, 381, 382
 Wallenius, Anneli 311 (kuva), 393, 407,421
 Wallenius, Anni 19 (kuva), 21, 26, 27, 31, 32, 50, 78, 109, 110, 112-113, (kuvat), 114-116, 118, 120, 122, (kuva), 155, 156, 167, 171 (kuva), 174, 176, 177, 181, 186, 206, 208, (kuva), 213, 241, 245, 295, 297, 298, 302 (kuva), 311 (kuva), 314, 319, 323, 352 (kuva), 365, 368, 373, 393, 400, 401, 402, 403, 409, 411
 Wallenius, Eino Alexis 15
 Wallenius, Emelie 15, 35, 316
 Wallenius, Karl Isak 14
 Wallenius, Leena 119, 189, 297, 314, 321, 393, 421
 Wallenius, Maaretta 302 (kuva), 311(kuva), 313, 314, 375, 393, 421
 Waltari, Mika 336
 Valve, Väinö 136, 251, 291
 Varoma, Erkki 167, 401, 407
 Weckström, Sven 43, 44, 384
 Wehrt, Rudolf von 249
 Veijola, 212
 Vergilius 32
 Vesainen, Pekka 98, 111
 Wichmann, Einar 21, 32, 33, 46, 77, 382
 Viklund, Verner August 164, 166, 167, 270,403
 Wilkama, Karl Fredrik 76, 121, 124, 125,127,394,395,399,407
 Willamo, Oiva 60, 64, 65, 67, 70, 71, 72, 74, 76, 78, 100, 111, 232, 267, 271,

273, 276 (kuva), 283, 311, 338, 388

Virkkunen, Paavo 405, 407

Virkkunen, Sakari 165

Visa, Boris 212

Visanti, Matti 311

Voionmaa, Väinö 135

Vonlaufen, Maaria 421

Vonlaufen, Rikke 374 (kuva), 421

Wrede, R.A. 401

Wulfert, kapteeni 78

Vuolle, jääkäri 46

Vuori, Albert 194, 195

Vuori, Väinö A. 120

Vuorimaa, Artturi 194, 195, 196, 197, 200,405

Väinönheimo, Mauri 394

Ylioja, neiti 69 (kuva)

Ylppö, Arvo 394

Zarathustra 183, 195

Zilliacus, Per 153, 198, 399, 400

Åkerman, B. 121

Öhquist, Harald 137, 287, 288, 290, 291

Österman, Hugo 119, 136, 198, 199, 201, 402, 406

Kenraalikirjailija K. M. Wallenius liittyi moniin Suomen historian merkkitapauksiin. Hän oli jääkäriliikkeen kasvatti, valkoisen Suomen sotilasjohtaja ja Suomen armeijan organisoija. Talvisodassa hän pysäytti puna-armeijan hyökkäyksen Lapin rintamalla. Kenraalimajuriksi Wallenius yleni kahdessatoista vuodessa.

Wallenius oli vaikuttamassa keskeisesti myös Lapin historiaan ja kulttuurielämään. Hänestä tuli näkyvimpiä Lapin kirjailijoita, jonka kuusi lapinaiheista teosta ovat tulleet klassikoiksi. Vastapainona menestykselle Walleniuksen elämään mahtui myös vastoinkäymisiä ja suoranaisia romahduksia, jotka muuttivat elämän suuntaa. Arkistot, Walleniuksen omat kirjoitukset sekä tarkka tutkimustyö ovat olleet Lehtolan lähteinä kirjalle, joka luo elävää kuvaa niin Walleniuksen henkilökohtaisista vaiheista kuin Suomen ja Lapin historiastakin.

Kustannus-Puntsi

- teoksia Lapista

2. PAINOS